

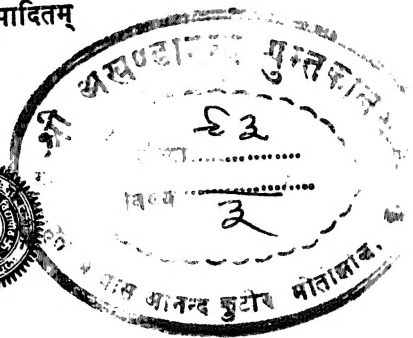
टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे

श्रीबालमुकुन्दसंस्कृतमहाविद्यालयस्य
चतुर्थ प्रकाशनम्

वाराहश्रौतसूत्रम्

कृष्णयजुर्वेदस्य मैत्रायणीयशाखानुषङ्गि

काशीकरोपाङ्गेन गणेशसूनुना चिन्तामणिशर्मणा
श्रीबालमुकुन्दसंस्कृतमहाविद्यालयस्य संमाननीयप्राध्यापकेन
संशोध्य संपादितम्

शाके १९१०

पुणे

ख्रिस्ताब्दे १९८८

Published by :

M. R. Khanwelkar

Registrar, Tilak Maharashtra Vidyapeeth

Pune 411 037

■ ■

(C) All Rights Reserved

First Edition : 1000 Copies

Price : Rs. 100

■ ■

Printed by :

M. G. Joshi

Anand Mudranalaya

1523 Sadashiv Peth

Pune 411 030

Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Pune

**Shree Balmukund Sanskrit Mahavidyalaya
Research Series No. 4**

VĀRĀHA SRAUTASŪTRA

**Belonging to the Maitrāyaṇīya recension
of Kṛṣṇa Yajurveda**

Critically edited by

C. G. Kashikar

Honorary Professor,

Shree Balmukund Sanskrit Mahavidyalaya

**PUNE
1988**

Publisher's Note

I have great satisfaction in presenting before the Sanskritists the fourth of the Research Series, namely " Vārāha Śrautasūtra " a critical edition with Introduction and notes edited by Dr. C. G. Kashikar, a well known Sanskrit scholar and Hon. Professor of the Balmukund Sanskrit Mahavidyalaya of this Vidyapeeth, an Institute devoted to Sanskrit learning and research. The book is a revised and improved version of the Vārāha Śrautasūtra belonging to the Maitrāyaṇī recension of Kṛṣṇa Yajurveda.

The earlier edition of Vārāha Śrautasūtra was critically edited for the first time in 1933 by Dr. W. Caland and Dr. Raghu Vira. Dr. Kashikar has brought out this revised text with the help of two unused manuscripts, and has brought to bear his mature judgment in emending the text wherever necessary. The book contains Mantra-Index and Word-Index which will greatly facilitate the study of the text from various perspectives. The Introduction by the author is comprehensive and contains useful information regarding the relation of the Sūtra-text with the Mānava Śrautasūtra etc.

It is a matter of pride and gratification that the book is being published in the very first year of recognition of the Vidyapeeth as an Institute deemed to be a University under the U. G. C. Act. Consequently this has given a fillip to the Vidyapeeth to launch further research programmes of its Sanskrit Department in years ahead.

I hope the present publication will be well received and will enjoy wide appreciation from scholars working in the field.

M. R. Khanwelkar
Registrar

प्रणतिपुरःसरं समर्पितम्

मम श्रौतविद्याचार्ययोः

श्रौताचार्यः बापट — घुण्डिराजदीक्षितो

वाजपेययाजी

सातारामण्डलान्तर्गत “ पाचवड ” ग्रामाभिजनः

वेदवर्त्तनं अग्रे — गणेशशास्त्री

श्रौतविद्यालंकारः कृष्णयजुर्वेदघनपाठी

श्रीगोकर्ण [कर्नाटक] क्षेत्राभिजनः

इत्यनयोः

पुण्यस्मृतये

Preface

I have great pleasure in presenting to scholars of Vedic literature and religion a revised and improved version of the Vārāha Śrautasūtra belonging to the Maitrāyaṇī recension of Kṛṣṇa Yajurveda. I had the opportunity of handling the first critical edition of the text prepared by W. Caland and Raghu Vira (Lahore 1933) about 1947 when we, at the Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala, Pune, had launched a project of compiling the Śrautakośa. Side by side with the mantra- and brāhmaṇa-portions, I had also undertaken a critical, comparative and exegetical study of the Śrautasātras.

I found that even though Caland and Raghu Vira had tried their utmost to prepare a critical edition of the Vārāha Śrautasūtra by carefully studying the "press-copy" of the text deposited in the M. S. University Oriental Institute of Baroda, there was ample scope for improving the Sūtra-text through a comparison with the Mānava Śrautasūtra and other texts. Fortunately I could avail myself of the use of a good manuscript of the Vārāha Śrautasātra deposited in the same library. As a result of the study of the Sātra-text carried with the help of the above-mentioned material, I suggested corrections in the initial portion of the text, and also set to order the text of the Sautrāmaṇī sacrifice which was printed in the edition in a disturbed order, and published the revised text in 1950.

Incidentally, another manuscript of the Sātra-text was discovered by me about 1960. Even though this manuscript and the Baroda manuscript belonged to the same group, the new manuscript supplied certain good readings and also a few additional Sātra-portions which were absent in the printed text probably due to defective copying. It was evident that

with the help of the two manuscripts, namely, the Baroda manuscript and the newly discovered one, the Sūtra-text could be revised. I therefore undertook the revision part by part in leisure hours, and published during the last twentytwo years my corrections and emendations to the major portion of the Sūtra-text in instalments.

At the beginning of 1984 I commenced the work of finally revising the Sūtra-text. After one full year I completed my draft. For deciding the text, I of course took into account the corrections and emendations already suggested by me. The finalisation of the text gave me an opportunity to reconsider those corrections and emendations, and in my final recast I modified a few readings which I had previously suggested. In the Introduction I have mentioned the material on which my edition is based, and have dwelt upon the difficulties I had to encounter in the editing. I have drawn attention to conjectural readings often resorted to in the absence of adequate manuscript-material and also to the proper separation and order of sūtras which I was obliged to change in some cases in order to achieve proper sequence of the subject-matter. In doing so I have derived support from the allied Mānava Śrautasūtra and the Āpastamba Śrautasūtra. In spite of my efforts to make the text readable, I regret I could not emend the text of a few sūtras from the ending portion, particularly from the Aśvamedha. May I request scholars interested in the textual study of Vedic ritual-texts to express their views on the correctness or otherwise of the numerous emendations made by me and also to suggest emendations in those cases where I have left the corrupt sūtras as they are.

An index of Mantras and another of words have been appended. In the index of Mantras I have given, besides the sūtra-reference, such reference (or references) which I thought was the original source. In the index of words I have

been rather liberal and have registered even such words which are normally ignored in compiling indices of such texts. My intention has been that the reader should be provided with the maximum facilities to study the text from different perspectives. In the Introduction I have discussed the relationship of the Sūtra-text with the Maitrāyaṇī Saṁhitā, Mānava Śrautasūtra and Vārāha Gṛhyasūtra, the relationship among the Kṛṣṇa Yajurveda recensions, and the date and place of the Sūtra-text.

It is my pleasant duty to thank all those who have rendered me help in one way or the other in the preparation and publication of the work. The critical edition prepared by Caland and Raghu Vira was always before me. The M. S. University Oriental Institute, Baroda, and Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala, Pune, liberally allowed me the use of their valuable manuscripts. I must remember here with gratitude my friend the late Mr. Dattatreya Lakshman Joshi, a veteran social worker of the Maitrāyaṇīya-Mānava school who accompanied me in the research tour undertaken in search of Maitrāyaṇīya manuscripts. I also express my gratitude to the late Shri Yadav Shankar Joshi of Nandurbar (Dist. Dhulia) who readily and willingly placed his valuable Vārāha manuscript in my hands.

I have made use of the books from the libraries of the Deccan College Post-graduate and Research Institute, Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala, Veda-śāstrottejaka Sabha, Centre of Advanced Study in Sanskrit (University of Poona) and Bhandarkar Oriental Research Institute—all from Pune. My friend Dr. P. D. Navathe read the Introduction and made some useful suggestions. My student Mrs. Sucheta M. Paranjape prepared the word-index. Dr. P. D. Navathe went through the same. Dr. S. S. Bahulkar, Principal of Shri Balmukund Sanskrit Mahavidyalaya of T. M. Vidyapeeth rendered valuable help whenever required.

The authorities of Tilak Maharashtra Vidyapeeth obliged me by undertaking to publish my edition in the Balmukund Sanskrit Mahavidyalaya Research Series. My friend Shri Jayantrao Tilak, Chairman, Maharashtra Legislative Council, and Trustee, Lokamanya Tilak Purse Fund sanctioned a liberal grant towards meeting the printing expenses. I note with pleasure that he had sanctioned even a more liberal grant towards the cost of printing of my earlier edition *Hautrika* published by T. M. Vidyapeeth. Shri M. G. Joshi of the Anand Mudranalaya printed the book within a short period and in a nice manner. I am grateful to all these for their kind help.

Lastly I place this book in the hands of scholars of Vedic literature and religion with the belief and satisfaction that I have tried my best to discover and present what the great teacher Varāha of the Maitrāyaṇī recension of Kṛṣṇa Yajurveda intended to lay down in respect of the Śrauta tradition of his Vedic school.

Pune dated August 15
1987

C. G. Kashikar

CONTENTS

Preface	VII
Contents	XI
Introduction	XIII-LXXIV
§1. (a) Manuscripts	XIII
(b) Printed edition	XIII
§2. Problems of editing	XIII
§3. Literature of the Vārāha School	XX
(a) Vārāha Śrautasūtra	XX
(b) Vārāha Gṛhyasūtra	XXI
(c) Paddhatis and Prayogas of Gṛhyasūtra	XXII
(d) Pariśiṣṭas	XXIV
§4. Style of the Vārāha Śrautasūtra	XXXII
§5. Vārāha Śrautasūtra and Vārāha Gṛhyasūtra	XXXVIII
§6. Vārāha Śrautasūtra and Maitrāyaṇī Samhitā	XLIV
§7. Vārāha Śrautasūtra and Mānava Śrautasūtra	LVI
§8. Vārāha Śrautasūtra and other Vedic texts	LX
§9. Relative chronology of Vārāha Śrautasūtra	LXVIII
§10. Home of the Vārāhas	LXIX
प्रास्ताविकम्	७५

वाराहश्रौतसूत्रम्

प्राक्सीमिकम्

परिभाषा:	१.१.१	१
दर्शपूर्णमासी	१.१.२-३.७	५
आधानम्	१.४.१-४	४४
पुनराघेयम्	१.५.१	५४.
अग्निहोत्रम्	१.५. २-३	५६
अग्न्युपस्थानम्	१.५.४	५९
आग्रायणम्	१.५.५	६५
निरूढपशुबन्धः	१.६.१-७	६७
चातुर्मास्यानि	१.७.१-५	८०

चयनम्

अग्निचयनम्	२.१.१-२.५	९१
------------	-----------	----

वाजपेयादिकम्

वाजपेयः	३.१.१-२	११९
द्वादशाहः	३.२.१-२	१२४
गवामयनम्	३.२.३-५	१३२
एकादशिनी	३.२.६	१४२
सोत्रामणिः	३.२.७-८	१४६
राजसूयः	३.३.१-४	१५३
अश्वमेधः	३.४.१-५	१६३
		१७७

Index of Mantras

Index of words

शुद्धिपत्रम्

२२५

२९९

Introduction

The present edition of the Vārāha Śrautasūtra is based on the following materials :

§ 1 (a) Manuscripts

1. B : M. S. University Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 680. Written in Devanāgarī on country paper in śaka 1601. Folios 1-269. The orthography shows some peculiarities. क्ष is written in place of च्छ and च्य in place of त्स. ष is sometimes written as ष, sometimes as ख. The sign of *anunāsika* is like the English letter 'S' with a dot inside the upper curve. There are a few lacunas.

2. N : Vaidika Samsodhana Maṇḍala, Pune, procured from Shri Yadav Shankar Joshi of Nandurbar, Dist. Dhulia (Maharashtra). Written in Devanāgarī on country paper. Colophon : शके १७७१ आश्विनमासे शुक्लपक्षे तिथौ ६ मंदवासरे नक्षत्रे पुष्यनक्षत्रे दक्षिणायने हेमन्तऋतौ ॥ हस्ताक्षर सदाशिवात्मज हरी व नारायणेन लिखितं ॥ Folios 1-212, written in two hands, the first hand ending with folio 148. There are nine lines on each side of a folio and in each line there are 38 letters on an average. Like B, च्छ is written as क्ष and त्स as च्य. After folio 50 A two pages containing almost the entire portion laying down the Vaiṣṇadevaparvan of the Cāturmāsya are lost. The same portion is missing also in B. Similarly the last Khaṇḍa begins abruptly; the lost portion is substituted by a repetition of some other portion. The Śrautasūtra ends with folio 99; the remaining folios comprise the Pariśiṣṭas. There is in the same bundle a manuscript of Vārāha Gṛhyaprayoga. Unfortunately it is incomplete. Folios 1-128.

1 (b) Printed edition

CR : The Vārāha Śrautasūtra was edited by W. Caland

and Raghu Vira, Lahore 1933. The edition was based on the manuscript bearing Acc. No. 11234, M.S. University Oriental Institute, Baroda. The manuscript is a "Press-copy" prepared from some other manuscript which, even though not the same as B mentioned above, was copied from another manuscript giving the text identical with that of B. The text of the "first hand" in this manuscript is identical with that of B while the variants recorded above the line mostly agree with the readings from the text of the Āpastamba Śrautasūtra.¹

§ 2. Problems of editing

The critical editing of the text of the Vārāha Śrautasūtra became very difficult for two reasons: Firstly the paucity of manuscripts became an impediment to arrive at a critical recension. Caland and Raghu Vira were obliged to fix the text of their edition on the authority of a single manuscript which in fact was a "Press-copy" recently prepared from some manuscript. I could fortunately avail myself of two manuscripts which had not become available to the previous editors. The fact, however, is that all the three sources, namely, the "Press-copy" used by Caland and Raghu Vira and the two manuscripts, B and N, belong

-
1. There is no Introduction to this edition. In that regard Raghu Vira stated in the Preface (p. ii): "The Introduction had grown too long. Our text is new and unique, offering numerous points of interest in its details. These could not be elucidated by a miserly treatment. I might have appended here a summary of the results attained, but that would have rendered the main thesis insipid. So that now the Introduction would appear as a separate volume which would also contain an English commentary on the sūtras." Enquiries made with Dr. Lokesh Chandra after the sad demise of his father Raghu Vira revealed that nothing of the sort was available with him.

to one and the same group, and thus render very little help in arriving at the critical recension.

Secondly, the text of each of these sources is so corrupt that the fixation of a readable text became very difficult. Even Caland and Raghu Vira said in their Preface (p. i): "Every page had its intricacies and problems. Whole satras had been distorted out of shape and single words, word-groups and phrases were often unrecognisable. Most patiently we struggled to stretch our eyes behind these corruptions to reach the true words. We succeeded in the main, though here and there we had to keep in our text doubtful or even entirely undeciphered readings. On the whole we claim no more than to present herewith a tentative text, which could certainly be improved by the discovery of fresh manuscripts."

The present edition can claim that it presents the text which is largely improved. The cause for this improvement is twofold: Firstly, the two manuscripts newly utilised, namely, B and N, even though belonging to the same group as the "Press-copy", gave some readings which were not recorded in CR. It seems the copying of the "Press-copy" was defective at some places. There were errors of omission which could be corrected through the careful collation of B and N, cf. VārŚS II. 2. 1. 19-20; 24; III. 2.4.1. At some places the emendations made in CR had to be reconsidered. e.g. VārŚS I. 1.4.18; 33; 34; II. 1.2.2; III. 4.4.16 etc. Secondly, in a large number of cases the text given in CR was still corrupt and needed considerable emendation.

The principles of textual criticism can more or less be applied provided a large number of manuscripts belonging to different families become available. When there is only a single manuscript or when there are only two or three manuscripts belonging to one and the same group, there is no room for following those principles. Even Caland and

Raghu Virā were obliged to resort to emendation as they themselves have said. A large number of cases of emendation are found in their edition. A few may be cited here by way of example. (References are to CR)

	manuscript-reading	emendation
I.2.1.27	इत्यारभतीन्द्रस्य	इत्यारभ्येन्द्रस्य
I.2.3.5	नपावन्नम्	परापावम्
II.1.1.7	वल्मीकायवत्य्	वल्मीकामभियन्ति
II.1.4.23	इष्टकास्तिष्ठः	इष्टकाः
II.1.6.12	पश्चाभ्यसमघस्तान्निर्वाध	पश्चात्पाशमघस्तान्निर्वाधे
II.2.3.10	त्रीनिषवंतश्चान्यचितो	तिसृधन्वमयाचितो
III.2.2.3	वत्सात्वथासानासिनं	वत्सगर्वा सांवाशिनं
III.2.2.19	भक्षयत्याभक्षण	आसादनभक्षणं
III.2.5.40	सुरार्भप्रसदस्यध्यभ्यु°	संजित्य प्रसदस्यध्यस्यत्यु°
III.3.3.12	धायि निमृष्टं निम्नेष्टे	धायीति निमृष्टे
III.3.4.21	सपंतोश्चो	प्रसपंकेम्यो
III.4.3.23	ग्राम्यन्यस्वन्निनितुनक्त्यायशेकेष्वा	ग्राम्यान्पशून्निनितुनक्त्यन्तरालेष्वा
III.4.3.45	लोममशवा चायमय	लोमस्त्ववयवेषु

It is obviously better to present a critically edited text by resorting to emendation wherever necessary than to retain a transmitted text with all its corruptions. Emendation is, however, not an easy thing; it has its preconditions and limitations. The text as found in B and N is so corrupt that emendation became essential every now and then.

Among the forms of corruption the most prominent one is the confusion of letters and syllables. Presuming that the emendations made in the present edition are generally correct, the following table of original letters and confused letters and syllables may be framed :—

Original letter or syllable	Confused letter or syllable	Original letter or syllable	Confused letter or syllable
य	स ह ष	व्य	व
व	थ अ ज	स	ष

प	य	व्य	स	ध	भ	ह	द
ज्य	द्य	प्र	प			ख	ग्व ष्ट
छ	स्थ	ष्ट				मु	मृ
त्य	प					प्र	य
ग्न	त्व					अ	य
क्य	भ्य					प्य	व
ज्यौ	ग्नि					स्त	त्यु
त्स्न	ष्टोम					क्तू	क
त	प	भ				ज	थ
न	द					घ	ज
घ	ज्य					र	सु
भ	त	द	म			श्व	य
ट	डु					च	त्य

It may be observed that confusion seems to have arisen even though there is no apparent similarity in a number of cases. S. M. Katre (*Introduction to Indian Textual Criticism* pp. 55 ff. Pune 1981) has recorded cases of confusion in certain Devanāgarī letters and syllables as found in Jain manuscripts. He has also pointed out cases of interchange between the letters and syllables of Devanāgarī and Śāradā scripts as found in Mahābhārata manuscripts. A few agreements may be found between the Jain and Śāradā manuscripts on the one part and the Vārāha Śrautasūtra on the other. No conclusion can, however, be drawn from them.

There are cases where there is omission of a letter or letters. e. g.

	reading	emendation
II.1.7.20	दशैकेन	दशैकैकेम
II.2.4.13	अग्नेण दोभिः	अग्नेण सदोऽभि
III.2.6.20	वसत्य°	परिव्ययत्य°
III.2.6.31	अग्निष्ठं	अग्निष्ठं वषिष्ठं
III.3.4.51	घृतिमाग्निष्टोमे	घृत्या त्रिष्टोमेनाग्निष्टोमे

Sometimes there is addition of a letter :

II.2.4.2	संछादितस्या	संछादितया
----------	-------------	-----------

	reading	emendation
III.2.1.26	मुंचंतिति	मुञ्चन्ति
III.2.6.19	समासे समा	समस्य
III.2.7.5	ककुभ्यां	कुम्भ्यां

Sometimes words are written twice :

III.2.6.43	षामन्नाहे मिन्नाहे	समवाये
III.2.6.45	न्युभिपता पिता	न्यनु पिता
III.2.8.55-56	पशुबन्धः पशुबन्धो	पशुबन्धः पशुः

There are three passages in which transposition of letters, words and sentences, and dislocation of sentences have been located. Thus the portion III.1.3.19-27 has been largely reconstituted. Another passage III.2.4.13-19 has also been reconstituted and repunctuated. A dislocation of a bunch of sūtras was located in III.2.2, and the sutras which were actually found in the ending portion of the Khaṇḍa were brought back to the beginning portion of the same Khaṇḍa in consideration of the subject-matter and in comparison with the relevant passage from the Mānava Śrautasūtra. In this connection it may be noted that even Caland and Raghu Vira were obliged to transpose the portion VārŚS III.4.3. 25-40 which lay in their "Press-copy" at the beginning of VārŚS III. 4.5. See foot-note to p. 130 (CR). The same position exists in our B and N. Side by side with the emendation of the text, the punctuation of the sūtras had also to be thoroughly checked. The result has been that almost in each of the Khaṇḍas the total number of sūtras has been changed, that is to say, the number of sūtras in most of the Khaṇḍas has exceeded that in CR.

For the purpose of emendation, the Sūtra-text has been compared with the relevant passages from the Mānava Śrautasūtra and the Āpastamba Śrautasūtra in consideration of similarity of subject-matter and also the lexical similarity.

Caland and Raghu Vira adopted the same procedure.¹ N. Tsuji has adopted the same view in his "Notes on the Rājasūya-section (IX, 1) of the Mānava-śrautasūtra" *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No. 23 pp. 1-34 (1964); No. 25 pp. 121-143 (1967) Tokyo 1967. In some of the corrupt passages which Caland and Raghu Vira retained with question-mark or with a note on their unintelligibility, the emendation made by me may be found to be bold. It may, however, be noted that while making the emendations I have paid adequate attention to transcriptional probability and also intrinsic probability. In this connection attention may be drawn to the nature of corruptions found in the manuscripts B and N. Even if in a very few cases transcriptional probability may be doubted, I feel sure that intrinsic probability at least may be beyond doubt. In spite of strenuous efforts, I regret, I have not been able to emend the corrupt text in some sūtras in the ending portion, particularly in the Aśvamedha.

J. Gonda has, in the VIIth chapter (pp. 648-61) of his *Ritual Sūtras: A History of Indian Literature Vol. I Fasc. 2.* (Wiesbaden 1977), drawn attention to the transmission

-
1. With regard to the "Press-copy" prepared by R Śamaśastry Caland had said (*Acta Orientalia* IX p. 69) "We fervently hope, for the sake of Vedic literature, that this so-called "Press-copy" will never be printed, because these Pandits have unknowingly and unwillingly falsified the original text by changing it so as to bring it into harmony with Āpastamba". Much force of this criticism is lost when we find that Caland and Raghu Vira themselves have cited the variants from "Press-copy" and have even adopted certain readings from Āpastamba. Had Caland lived to see the present edition he would have, I believe, felt happy about it.

of the texts, commentaries and secondary literature. He has rightly pointed out that "the quality as well as the quantity of the often incomplete manuscripts on which the editions are based is in many cases insufficient (p. 649)." In a footnote on the same page he has said, "Editors have to face peculiar difficulties: emendations effected by substitution of the readings of a parallel text are doubtful because the several schools differed in numerous details." I hope Gonda will reconsider his view after having carefully gone through the emendations effected in the present edition.

§ 3. Literature of the Vārāha school

The Vārāha school, which belongs to the Maitrāyaṇī recension of the Kṛṣṇa Yajurveda, is represented by a Śrautasūtra, a Gṛhyasātra together with two Paddhatis and a Prayoga, and a number of Pariśiṣṭas. The Śrautasūtra, the Gṛhyasūtra and the Pariśiṣṭas are attributed to the teacher Vārāha.

(a) Vārāha Śrautasūtra

The Vārāha Śrautasūtra (VārŚS) is referred to sometimes in the ritual-texts. There is a reference to the VārŚS in Kumārila's bhāṣya on the Mānava Śrautasūtra (Goldstucker's facsimile edition 75 a) : उक्ते च बाराहके सैवत्सरे सद्यो वेति. The Tantravārttika (I.3.10) mentions Vārāha : बौधायनीयवाराहमशकादिप्रबन्धवत्. Aniruddhabhaṭṭa in his compendium called *Hāratalā* mentions : कल्प इति ज्योतिष्दोमाद्यनुष्ठानपद्धतिः । यास्कमशकवाराहबौधायनीयाद्याः (Bibli. Ind. edn. p. 8). Nārāyaṇa in his *Prayogaratna* cites a Kārikā defining *jīvataṇḍula* which has a parallel in the *Ākulapāda Pariśiṣṭa* (4.3)¹.

The VārŚS is divided into three parts : (1) Prāksau-mikam, (2) Agnicayanam, and (3) Vājapeyādikam. On

---

1. cf. Raghu Vira, *Vārāha Gṛhyasūtra* Intro. p. 1 New Delhi 1982.

comparing these portions with the contents of Maitrāyaṇī Saṁhitā and also with those of the other Yajurveda recensions, it becomes evident that the VārSS, as it stands, lacks certain rituals including the basic Soma-sacrifice, namely, the Agniṣṭoma and its modifications. Each part consists of a number of Adhyāyas, each Adhyāya a number of Khaṇḍas, and each Khaṇḍa a number of sūtras. Thus there is a four-fold division of the text. The Prāksaumikam consists of seven Adhyāyas, Agnicayanam of two Adhyāyas, and Vājapeyādikam of four Adhyāyas. The total number of Khaṇḍas is 70. Obviously certain portions of this Sūtra-text have been lost. The division of the text into three parts is arbitrary. The colophons at the end of Khaṇḍas, Adhyāyas and sacrifices are not conclusive; they do not shed any light on the extent and original order of the Sūtra-text. The name "Vājapeyādikam" given to the third chapter has been adopted from CR. The manuscripts have not mentioned that name. They have marked the endings of Vājapeya, Dvādaśāha, Rājasūya and Aśvamedha.

(b) Vārāha Gṛhyasūtra

The Vārāha Gṛhyasūtra (VārGS) was first published by R. Samasastry (Baroda 1921). In the light of additional material which became available in course of time, the Sūtra-text was more critically studied by Raghu Vira who published his edition in 1933 at Lahore. A third edition together with a French translation was published by P. Rolland, *un rituel domestique Védique le Vārāha gṛhyasūtra* Aix-en-Provence 1971. The Sūtra-text which according to Raghu Vira's edition consists of seventeen Khaṇḍas covers the following topics : 1 मैत्रायणीयसूत्रपरिशिष्टसंख्यानम् 2 पाकयज्ञाः 3 जातकर्म 4 नामकरणम् 5 दन्तोद्गमनं पुत्राभिमन्त्रणं च 6 अन्नप्राशनम् 7 सामान्यनियमाः 8 चूडाकरणम् 9 उपनयनम् 10 व्रतानि 11 वेदव्रतानि 12 उपाकरणम् 13 अनध्यायाः 14 उत्सर्जनम् 15 अनध्यायाः 16 उपनिषदहर्हाः 17 गोदानम् 18 समावर्तनम् 19 स्नातकधर्माः 20 कन्यावरणम् 21 मधुपर्कः 22 अलंकरणम् 23

प्रवदनकर्म 24 विवाहकर्म 25 रथारोहणम् 26 गृहप्रवेशः 27 गर्भाधानम् 28 पुंसवनम् 29 सीमन्तोन्नयनम् 30 वैश्वदेवकर्म.

(c) Paddhatis and Prayoga of Gr̥hyasūtra

There are two Paddhatis and a Prayoga on the VārGS which are available in manuscript form. The fact that the edition of the VārGS was based on as many as six manuscripts of the text and that there are two Paddhatis and a Prayoga on the same composed by different authors indicates that the Vārāha school had a tolerably large number of followers at least a few centuries back. The Paddhatis "do not always repeat every word of the Gr̥hya; they do nearly always give the mantras besides supplying some very important variants."¹

The Paddhati by Gaṅgādhara is available in three manuscripts.² The manuscripts are complete but corrupt. A few leaves are missing. The manuscripts show no differences in their arrangement and division of chapters. They all begin with Garbhādhāna and end with Gr̥hapraveśa. "Gaṅgādhara cites by name a large number of authorities who are enumerated below in the order in which they occur for the first time : संवर्त (*śloka*), नारद (*śl*), वाजसनेयगृह्य, गोभिलगृह्य, हारीत (*śl*), देवल (*śl*), पारस्कर, बृद्ध पाराशर (*śl*), पद्मपुराण, विष्णुधर्मोत्तर, वैजयापगृह्य, लौगाक्षि, भाष्यकार कात्यायन, याज्ञवल्क्य (*śl*), ब्रह्मपुराण, शातातप (*śl*), गौतम, आङ्गिरस (*śl*), आपस्तम्ब, वसिष्ठ, आश्वलायन (*śl*), मुनयः (*śl*), बौधायन (*śl*), कर्क, पिङ्गलशिक्षा (*śl*), व्याकरण, निरुक्त, छन्दस्, कात्यायन and मानवगृह्य. Besides he quotes

1. cf. Raghu Vira, *op. cit.* p. 7.

2. (i) The one used by R. Śamasastri for his VārGS edition,

(ii) M. S. University Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 8088, and

(iii) D. A. V. College Lahore collection.

five Śrutis. ”¹

Vasiṣṭhī Paddhati composed by Vasiṣṭha is available in a single manuscript.² The order of rites laid down herein differs widely from the Paddhati by Gaṅgādhara. In explaining the sūtras it often gives the very words of Gaṅgādhara. It begins with Puṇyāha, goes on with Vivāhapaddhati, Upanayana and Vratas, and ends with Godāna.³

There is a Vārāha Gṛhyaprayoga called Ratnākara forming part of the same bundle as N. Unfortunately it is incomplete. Only folios 1-128 are available. The name of the Prayogakāra is not known. His Guru's name (father or teacher ?), however, is mentioned as Ananta. After paying homage to Gaṇeśa at the beginning, the author says :

पाशाङ्कुशधरां वाणीं वीणापुस्तकधारिणीम् ।
 रत्नाकरस्य संसिद्धयै वन्देऽहं बुद्धिदां शिवाम् ॥
 अनन्तगुणसंपन्नमनादिनिधनं परम् ।
 अनन्तरूपिणं वन्दे गुरुमानन्दरूपिणम् ॥
 स्मृत्वा मनं सूत्रकारं भाष्यकारं तथैव च ।
 विचार्य वराहं गृह्यं भाष्यं वृत्तिं तथैव च ॥
 स्मृती गृह्यान्तरं चैव प्रयोगाणां यथाविधि ।
 रत्नाकरमहं वक्ष्ये यज्ञस्वान् वै यथामति ॥
 तत्र गृह्यानुसारेण वराहाणां समासतः ।
 गर्भाधानादिकान् सर्वान् विवाहान्तान् यथाक्रमम् ॥
 लिखाम्यहं प्रयोगांश्च दृष्ट्वा तुष्यन्तु सूरयः ।

The manuscript, so far as it is available, lays down the following rites : ऋतुशान्तिप्रयोगः, बोधायनोक्त (सग्रहमख) गतभर्तृकाप्रथम-रजोदर्शने विधिः (प्रायश्चित्तहेमाद्रौ), शालाग्न्याधान, आवसथ्याधान, पुण्याहवाचन-प्रयोग (हेमाद्रौ दानखण्डे), आभ्युदयिकश्राद्धविधि, गर्भाधानप्रयोग, नारायणबलि, नागबलि, पुत्रकामेष्टिप्रयोग, पुनर्विवाह, बोधायनीयानां पुत्रप्रतिग्रहविधि, अरण्या-हरण, सीमन्तोन्नयन. This list contains several items which are not

1. cf. Raghu Vira *op. cit.* pp. 7-8

2. Central Library, Baroda, Acc. No. 8092

3. Raghu Vira, *op. cit.* p. 8

dealt with in the Gṛhyasūtra. Hence it is difficult to assess the extent of the lost portion.

The Prayogakāra has cited a large number of authorities who are enumerated below in the order in which they have occurred for the first time :—याज्ञवल्क्य, गृह्यसूत्र, अश्वलायनसूत्र, गृह्यभाष्य, वसिष्ठ, गर्ग, देवरात, कश्यप, तैत्तिरीयश्रुति, स्मृत्यर्थसार, स्मृति-मञ्जरी, पराशर, मत्स्यपुराण, वराहपरिशिष्ट, व्याघ्रपाद, कूर्मपुराण, यजु, कारिका, सूत्रभाष्य, स्कान्द, आपस्तम्ब, व्यास, हेमाद्रि, सायणीय, कात्यायन, मार्कण्डेयपुराण, संग्रह, कालनिघान, स्मृत्यन्तर, शौनक, बोधायन, काठकपरिशिष्ट, स्वगृह्यभाष्य, जातूकर्ण्य, मदनरत्न, पारिजात, बृहस्पति, अत्रि, वैजवाप, जयंत, विष्णु.

Herein we find गृह्यभाष्य, सूत्रभाष्य, स्वगृह्यभाष्य as authorities from which direct or indirect quotations have been taken. In view of this and also in consideration of the fact that there are two Paddhatis and one Prayoga belonging to this school, there might have existed a bhāṣya on the VārGS. In Raghu Vira's edition the first Khaṇḍa of the Sūtra-text consists of the enumeration of the Pariśiṣṭas and the rite of Pākayajña. R. Śamaśāstry had printed it as the last Khaṇḍa still retaining the mention as Prathama Khaṇḍa.

(d) Pariśiṣṭas

The Vārāha school is characterised by a number of Pariśiṣṭas many of which belong to the domain of Śrauta ritual and a few to that of Gṛhya ritual. Vedic schools are generally characterised by one or more Pariśiṣṭas.¹ Certain manuscripts of the VārGS enumerate the Pariśiṣṭas just at the beginning : अतःपरं परिशिष्टा मैत्रायणीयसूत्रस्य - गृह्यपुरुषः प्रायश्चित्तम् अनुग्रहिक - हौतुक - शुल्विक - उत्तरेष्टक - वैष्णव - अध्वर्यविक - चातु-हौतुक - गोनामिक - आकुलपाद - रहस्य - प्रतिग्रह - यमक - वृषोत्सर्ग - प्रश्न - द्रविण - षट्कारण - प्रधान - सान्देहिक - प्रवराध्याय - रुद्रविधान-

1. For the Pariśiṣṭa literature cf. C. G. Kashikar *Śrauta, Paitṛmedhika and Pariśeṣa Sūtras of Bharadvāja* Intro. pp. lxxxv-lxxxviii, Poona, 1964

छन्दोनुक्रमणी - अन्तर्क्यकल्प - प्रवासविधि - ब्रातरूपस्थान - भूतोत्पत्तिरिति
द्वाविंशतिः परिशिष्टसंख्यानाम् ॥ १ ॥

The only other recension which can be compared with the Vārāha school in respect of a large number of *Parīṣiṣṭas* is the Śukla Yajurveda recension.¹ The *śātra* quoted above says that there are twentytwo *Parīṣiṣṭas* of the *Maitrāyaṇīya-śātra*. The actual number of *Parīṣiṣṭas* enumerated therein is, however, twentyseven. The manuscripts B and N contain *Parīṣiṣṭas*.

On comparing the VārGS list with that in B and N, we find that there is some discrepancy in the order of the *Parīṣiṣṭas* and that some of the *Parīṣiṣṭas* are not available in B and N. Thus the *Anugrahika*, *Hautṛka* and *Śulvika* *Parīṣiṣṭas* do not exist in B and N. The *Hautṛka* *Parīṣiṣṭa* is unfortunately not traced so far. That the *Hotṛ*'s function was optionally being carried out even by a follower of the *Maitrāyaṇī* recension in a limited sphere is evident from the fact that the *Maitrāyaṇī Samhitā* itself preserves as the concluding portion a large collection of *puronuvākyaś* and *yājyaś* to be recited in various *Iṣṭis* and other sacrifices.

The *Śulvika*, *Uttareṣṭaka* and *Vaiṣṇava* *Parīṣiṣṭas* are in fact three parts of the *Śulbasūtra* as a whole. In B and N only a small portion of *Uttareṣṭaka* and the entire *Vaiṣṇava* are available. The *Manṣś* has fortunately preserved all the three parts. The *Pratigraha* and *Yamaka* *Parīṣiṣṭas* are not found in B and N. While the *Ṣaṭkāraṇa* follows the *Draviṇa* in the VārGS list, it succeeds *Draviṇa* in B and N. Subsequent to *Sāmdchika* the VārGS mentions *Pravarādhyāya*, *Rudravīdhāna*, *Chandonukramaṇī*, *Antarkyakalpa* and *Pravāsavidhi*. B and N have a different order : *Chandonukramaṇī*, *Pravarādhyāya*, *Antarkyakalpa*, *Pravāsavidhi* and

1. cf. C. G. Kashikar, *Hautrika* Intro. pp. xi-xiv, Pune 1984.

Rudrajapavidhāna. Barring these differences, the lists in VārGS and B and N are in agreement. There is no means to decide which of the two lists was the original one.

The topics dealt with in the *Parīṣiṣṭas* (following the VārGS order) are as follows : The *Gṛhyapuruṣa* describes *Smārtāgnisthāpana*, *Pārvaṇa Sthālīpaka*, *Āgrāyaṇa*, *Paśupāka-yajña*, *Śulagava*, *Sarpabali*, *Indrayāga*, *Aśvapūjā*, *Ekāṣṭakā*, *Māsi Śrāddha*, *Āśvayujīkarma*, *Śāntividhāna*, *Kapotapraveśa*, *Adbhutāni*, and *Vāstupūjā*. This *Parīṣiṣṭa* consists of fifteen *Khaṇḍas*. The name *Gṛhyapuruṣa* reminds one of the name *puruṣa* given to a chapter in *Mānava Gṛhyasūtra*. The *Prāyaścitta Parīṣiṣṭa* records in seven *Khaṇḍas* the *Śrauta Prāyaścittas*. They pertain to *Darśa-Purnamāsa*, *Agnihotra*, *Āgrāyaṇa*, *Paśubandha* and *Agniṣṭoma*. In B and N the seventh *Khaṇḍa* is incomplete. The *Aungrahika Parīṣiṣṭa* is not found in B and N. It may probably be the same as the *Anugrahakalpa* in *MānŚS* VIII. 1-26. The *Hautṛka Parīṣiṣṭa* does not exist in B and N. In *MānŚS* V.2.8-9 one comes across *Pāśuka Hautra*. The *Aiṣṭhika Hautra* is, however, absent there. The *Śulvika*, *Uttareṣṭaka*, and *Vaiṣṇava* together make up the *Śulba Parīṣiṣṭa* which is preserved in the tenth book of *MānŚS* respectively consisting of 4+5+7 *Khaṇḍas*. B and N contain a part of *Uttareṣṭaka* and the entire *Vaiṣṇava*.

The *Adhvaryavika Parīṣiṣṭa* consisting of five *Khaṇḍas* has the same topic as the *Iṣṭikalpa* in the *MānŚS* V. The original source for this topic is MS II. 1-4. The *Caturhotṛka Parīṣiṣṭa* consisting of one *Khaṇḍa* gives the *Caturhotṛ* formulas and their *Brāhmaṇa* prescribing the optional offerings.¹ This topic basically occurs in MS I.9.1-8.

---

1. Published together with an English translation by Raghu Vira *Journal of Vedic Studies* Vol. II, pt. 1, pp. 91-103, Lahore 1934

Gonāmika – a rite of the type of optional offerings for the prosperity in cattle is a special feature of the Maitrāyaṇi Samhitā (IV.2.1–4). Because it did not find a place in the VārŚS, it was allotted a special Pariśiṣṭa of two Khaṇḍas.¹ MānŚS IX 5.5–6 deals with this topic. The next Pariśiṣṭa is known as Ākulapāda which in seven Khaṇḍas prescribes the employment of the puronuvākyaś and yājyaś recorded in MS IV.10–12. These yājyaś-puronuvākyaś are to be employed in optional Iṣṭiś and other sacrifices of Iṣṭiś-type. The Rahasya Pariśiṣṭa² is a small one consisting of a single Khaṇḍa and prescribes the rite for studying the mantras employed in Pravargya. The next Pariśiṣṭa enumerated in VārGS is the Pratigraha which, however, is not preserved in B and N. Consisting of two Khaṇḍas, it is printed in the MānŚS XI 1–2. In place of this Pariśiṣṭa B and N supply a fragment (a few lines) giving the partial Hautra for the Mahāpitṛyajña in the Sākamedhaparvan of the Cāturmāsyas. VārGS enumerates Yamaka as the next Pariśiṣṭa. This title is absent in B and N which, however, contain a small section comprising a certain number of ritual units. Each unit consists of the *anubrāhi* call given by the Adhvaryu to the Hotṛ to recite the puronuvākyaś, the *pratīkas* of the puronuvākyaś and yājyaś and the *anumantraṇa* formula to be uttered by the sacrificer after each principal offering in respect of the Prāyaścittaṭiś.

Vṛṣotsarga³ is the next Pariśiṣṭa, a small one, which is found in B and N. It prescribes the letting loose of a bull in honour of the dead father. The Praśna Pariśiṣṭa consisting

-
1. Publish by Raghu Vira, *Journal of Vedic Studies*, Vol. I, Pt. 1, Lahore 1933
  2. Published by P. Rolland with French translation *Journal Asiatique* 257 (1969), pp. 267 ff.
  3. Published by P. Rolland *op. cit.*

of sixteen Khaṇḍas mainly elucidates the Arthavāda sentences from the various Brāhmaṇa portions of MS. The Draviṇa Pariṣiṣṭa consisting of three Khaṇḍas gives measurements of and substitutes for sacrificial substances. Śaṭkāraṇa, again consisting of three Khaṇḍas, discusses the relationship between the original and the substitute. It is called "Śaṭkāraṇa" because it begins with the mention of six reasons, namely, Pratyāmnāya, Pratiṣedha, Arthalopa, Prasaṅga, Parisaṁkhyāna and Bhūtopadeśa. Draviṇa and Śaṭkāraṇa have interchanged their positions in B and N as compared to VārGS. Pradhāna consisting of ten Khaṇḍas lays down the incidental Śrauta rites and also mentions substitutes for prescribed materials. Sāṁdehika consisting of five Khaṇḍas aims at removing doubts about Śrauta rites. The Pravarādhyāya Pariṣiṣṭa records Pravaras of all Gotras and Sub-Gotras. The Adhvaryu and the Hotṛ are required to pronounce the Pravaras of the sacrificer on a particular occasion during the ritual. The Pravarādhyāya is therefore attached to the Śrautasūtras belonging to the Yajurveda and also to the Āśvalāyana Śrautasūtra. This Pariṣiṣṭa comprises ten Khaṇḍas.

Rudrajapavidhāna is a smārta rite; it consists of two Khaṇḍas. Chandonukramaṇī is an important Pariṣiṣṭa which in six Khaṇḍas enumerates the various portions of Ṛks, Yajus, Brāhmaṇa, Kalpa and those of mixed character in the Maitrāyaṇī Saṁhitā.¹ Antarkyakalpa is a small Pariṣiṣṭa which prescribes the rite of *tarpaṇa* in honour of the sage Antarkya.² Pravāsa vidhi prescribes in a few lines the rules to be observed

-
1. Raghu Vira has studied the first Khaṇḍa of this text :
 "The Chandonukramaṇī of the Maitrāyaṇī Saṁhitā"
Journal of the Royal Asiatic Society, pp. 547-553,
 London 1932.
  2. The Antarakalpa in Mānava Gṛhyasūtra seems to be of
 a different character.

in respect of journey by one who has undergone the rite of Samāvartana, one who has lost his wife, one who has abandoned his domestic fire, or one who is not maintaining his domestic fire. The *Parīṣiṣṭa Prātarupasthāna* lays down the mantras and formulas with which one, who has set up the sacred fires, is required to pray to the deities after the morning Agnihotra-offering. *Bhūtotpatti* is the last *Parīṣiṣṭa* which describes the embryology in *Khaṇḍa* 1,¹ the basic forms of rites and their modifications in *Khaṇḍa* 2, the decisions about performing Śrauta rites in *Khaṇḍa* 3, and the enumeration of domestic and wild grains and domestic and wild beasts in *Khaṇḍa* 4.

In the *MānŚS* edition published by J. M. van Gelder we find under the heading *Parīṣiṣṭāni* the following topics collected under chapter XI: प्रतिग्रहकल्प, मूलजातविधि, यमलशान्ति, आश्लेषाविधि, दन्तापत्यतिशान्ति (विष्णुधर्मोक्ता), प्रसवेकृतशान्ति, रुद्रजपविधान, प्रवर and श्राद्ध.² The preceding chapter (X) consists of शुल्वसूत्र, उत्तरेष्टक and वैष्णव. The ending portion of chapter IX is the Gonāmika rite which is preceded by the description of Sattras—a group of genuine Śrauta rites. The question of the order of rites prescribed in the *MānŚS* will be taken up at a later stage. At present we are concerned with the position of the so-called *Parīṣiṣṭas* in the *MānŚS*. The *Anugrahika* which is in fact a *Parīṣiṣṭa* of the *VārŚS* has been placed within the body of the *MānŚS*. The editor of the *MānŚS* has drawn attention to the evidence

1. French translation by P. Rolland, *Manchener Studien zur Sprachwissenschaft* 30, (1972) p. 129.

2. The manuscript B of *MānŚS* indicates the conclusion of the *Vārāhasūtra* at the end of *Bhūtotpatti* and then contains the following: प्रवर्ग्यकल्प, प्रतिग्रहकल्प, मूलजननशान्ति, यमलजननशान्ति, आश्लेषाविधि, दन्तोत्पत्तिशान्ति, प्रसवेकृतशान्ति and चरणव्यूह.

which “ confirms a supposition that the Anugrahika has been a later addition or a continuation of additions ” (Preface p. 5). About the position of the *Parīṣiṣṭas* in the *MānŚS* the editor has pointed out that “ the so-called *Parīṣiṣṭāni* given in the text as one part do not have this collective name in the *mss* and according to them there are three different sections ” (*ibid.*) Moreover, “ the subscriptions and the numbers are given in the text just as the *mss* have them ” (*ibid.*) Of course we are not concerned with the supplements which really belong to the *MānGS*. The very first *Parīṣiṣṭa* is the *Pratigrahakalpa* which is enumerated as one among the *Vārāha Parīṣiṣṭas* but is not actually found in B and N. The *Pravarādhyāya* which belongs to the Śrauta domain is one of the *Vārāha Parīṣiṣṭas* and also a *Parīṣiṣṭa* of the *MānŚS*.¹ The *Anugrahika*, *Rudrajapavidhāna* and *Pravarādhyāya* form part of well-knit group of *Vārāha Parīṣiṣṭas*, while in the *MānŚS* manuscripts their position is loose.

Out of the twentyseven *Parīṣiṣṭas* of the *Vārāha* school, the following six belong to the domain of *Gṛhya* rites : *Gṛhyapuruṣa*, *Vṛṣotsarga*, *Rudrajapavidhāna*, *Antarkyakalpa*, *Pravāsavidhi* and *Bhūtotpatti*. The remaining twentyone mainly belong to Śrauta rites. All these *Parīṣiṣṭas* have a fixed position in the *Vārāha* tradition which, however, seems to have passed through different phases. The enumeration of *Parīṣiṣṭas* recorded in the *VārGS* itself indicates the stabi-

-
1. The editor of the *MānŚS* has said about the *Pravarādhyāya* of the *MānŚS* that “ This text is so similar to the *Kātyāyana Pravara* edited by A. Weber that both may be remote *mss* from the same original ” (Preface p. 5). In fact both these *Pravarādhyāyas* are different; they cannot have a common original.

lity of the tradition as a whole. When a *Parīṣiṣṭa* consists of a number of *Khaṇḍas*, the conclusion of the *Parīṣiṣṭa* is indicated by a statement, e.g. प्रश्नः षोडशभिः खण्डैः समाप्तः, प्रश्नानो दशभिः खण्डैः समाप्तः etc. Further there are indications which show that prior to the enumeration in the *VārGS* the *Parīṣiṣṭas* were added in more stages than one. Thus beginning with the *Gṛhyapuruṣa* and ending with the *Hautra* for *Mahāpitṛyajña* in the *Sākamedhaparvan* of the *Cāturmāsyas* there is a clear serial enumeration of *Adhyāyas* 1-8 in B and N : 1 गृह्यपुरुष 2 उत्तरेष्टक 3 वेष्णव 4 अथर्वयजुर्विक 5 चतुर्होतृक 6 गोनामिक 7 आकुलपाद and 8 महापितृयज्ञ. Then at the end of *Pradhāna* there is a statement चतुर्थोऽध्यायः. At the end of the last *Parīṣiṣṭa*, namely, *Bhūtotpatti*, the colophon reads इति भूतोत्पत्तिः समाप्ता । इति परिशिष्टाष्टसमाप्तः । इति वाराहसूत्रः समाप्तः. The word *परिशिष्टाष्ट* does not indicate in my opinion the number "eight" of the *Parīṣiṣṭas*. The syllable ष्ट seems to be superfluous. The statement simply says that "the *Parīṣiṣṭas* are over." The next statement इति वाराहसूत्रः समाप्तः indicates that "the *Vārāhasūtra* comes to an end" with the *Parīṣiṣṭas*. Thus the tradition treats the *Parīṣiṣṭas* as belonging to the *Vārāha* school and also includes them in the *Vārāhasūtra*.

A reference has already been made to the discrepancy in the first *sūtra* of the *VārGS* which actually enumerates twentyseven *Parīṣiṣṭas* but gives their number as twentytwo. Even though some of these *Parīṣiṣṭas* are absent in B and N, they are preserved in the *MānSS*. So their existence cannot be doubted. It is also not possible to reduce the number twentyseven to twentytwo by suitably combining a few of them. Under these circumstances the only possibility seems to be to regard the reading *dvāvimśatiḥ* as a wrong reading. In all *Vārāha* manuscripts one very often meets with corrupt readings even though some of them may apparently seem to be correct. A bold conjecture would be *saptavimśatiparīṣiṣṭasamkhyānam*.

§ 4. Style of the Vārāha Śrautasūtra

The Vārāha Śrautasūtra obviously belongs to the Maitrāyaṇī recension of the Kṛṣṇa Yajurveda since it always quotes by *prāṭika* the mantras from the Maitrāyaṇī Saṁhitā. The author of the Śrautasūtra generally¹ begins a sūtra with a mantra which is followed by the injunctive part. When the injunctive part is of a complex nature, the mantra follows the injunctive part in the latter portion of the sūtra². In the injunctive part the verb is generally in the present tense. Rarely an infinitive is used in place of a verb³. Such use of an action noun in *-ana* is often met with in the Kātyāyana Śrautasūtra and a few times in the Āśvalāyana and other Śrautasūtras. The text has a fourfold division: Chapter, Adhyāya, Khaṇḍa and sūtra.

Sometimes one comes across looseness in syntax and construction. Thus I.1.1.48 reads : अनुवाच्य वाग्यतो भवत्याश्रावणात् । आश्रुते आग्नीध्र आ प्रत्याश्रावणात् । प्रत्याश्रुते चाध्वर्युरा यज यज इति ब्रूयात्. The indeclinable आ which generally takes the ablative is here related to यज यज इति ब्रूयात्. VārSS I.1.6.4: तीर्थेन प्रपद्य प्रायश्चित्ताहुतयः पवमानान्वारम्भणं द्विष्योपस्थानमिति क्रियेत. Even assuming that the singular verb क्रियेत may be right in consideration of इति combining the three nominatives, the discrepancy between the gerund प्रपद्य and the passive verb क्रियेत is obvious. In I.1.4.26: तेजोऽसि इत्याहवनीयम् the verb उपतिष्ठते is understood which however does not occur in the preceding sūtra; only in sūtra 24 there is उपस्थाय. Again in I.1.4.33 : अग्ने व्रतपते इत्याहवनीयम् the verb उपतिष्ठते is to be

-
1. There are a few exceptions, e. g. I. 2.1.5.
  2. e.g. I.1.3.16; II.4.9.10 etc.
  3. e.g. I.1.6.5: आमन्त्रिते स्तोत्रानुज्ञानम्; I. 1.6.3: दक्षिणतो मैत्रा-
वरुणद्विष्यस्य मन्त्रोपवेशनम्; I. 1.6.9: यथेतं निष्क्रमणम्; I. 3. 3. 11:
उरु प्रथस्व इति स्तरणम्; I. 5.2.6 : गतश्रियो नित्यध्वारणमाहवनीयस्य;
I. 1.2.21: उभयत्राज्यावेक्षणम्

understood which is not met with in any preceding sūtra. In I.2.2.37 : सोमयाजिनोऽमावास्यायां नित्यं संनयनं यथाकाम्यसोमयाजिनः the word यथाकामी does not suit grammatically. Similarly I.5.2.6 : गतश्रियो नित्यधारणमाहवनीयस्य यथाकाम्यगतश्रियः. In I.3.3.11 : उत्तरत आहवनीयस्य दक्षिणमिध्ममुत्तरं बहिः there is no verb. The preceding sūtra has प्रत्यासादयति, but here one expects आसादयति.

Some philological peculiarities are met with in the VārSS. Thus a phrase तेन धर्मेण or एतेन धर्मेण is used when a reference is to be made to the same rite which has preceded. For example, the sūtra तेन धर्मेण सुरामतिपाव्य (III.2.8.7) refers to III.2.7.12 : ब्राह्मणस्य मूर्धन् सादयित्वा द्रोणे वालं वितत्य सुरामतिपावयति पुनातु ते परिस्रुतम् इति. We find this phrase often used: I.1.1.3; 64; 72; 4.35; 2.2.36; 3.31; 4.9; 51; 61; 3.1.7; 41; 5.2.20; 41; 52; 6.1.26; 7.4.45; 70; 5.12; 15; II.1.5.5; 18; III.1.2.13; 15; 26; 2.1.35; 2.30; 6.10; 8.2; 27; 4.2.9. There are many compounds with सह as the first member : I.5.4.49 सहाग्निः; I.5.4.44 सहगृहः; I.4.1.10 सहपलाशः; I.3.6.8 सहशाखः; I.3.3.6 सहपवित्रः; I.3.1.27 सहाङ्गारः; I.2.1.33 सहमूलः; I.3.6.1 सहप्रस्तरः; I.6.3.10 सहचषालः; I.7.1.4; 5.27 सहपञ्चसंकरः; III.1.2.3 सहप्राजापत्यः; I.6.6.13 सहयजमानपत्नीकः; II.1.7.1 सहव्रीहिः; I.2.1.31 सहशाकः. The word उभयत्र is used to mean "with regard to both (the sacrificer and the Adhvaryu)" I.1.2.21; 24; 4.2; 11; 13. The word होम is used to denote an offering even though it pertains to a Yāga; I.6.6.6 यथाकाम्याज्यभागयोर्होमिः; I.6.6.15 मुष्टिना शमिता वपोद्धरणमभिधायास्त आ वपाया होमात्. VārSS I.1.2.31 reads देवाः पितर इति प्रवरे प्रवयमाने (not प्रव्रियमाने) which reading occurs also in MS I.4.11. The word ज्वाल masc. "flame" occurs in I.3.1.26 (दर्भस्त्वचं ग्राहयति .... अनपोहन् ज्वालान्) which is found also in MānSS I.2.3.29. Side by side with आखुकिरि we have पिपीलिकाकिरि in I.4.2.8 (.... इत्याखुकिरि न्युप्य पिपीलिकाकिरि .... इति न्युप्य). The compound फलकास्तीर्णा is found in II.1.3.4 where one expects आस्तीर्णफलका. The word चर basically denotes "a pot in which rice is

cooked” and secondarily “the rice (cooked in such a pot)”. In I.2.3.3;5 we have the word used with the first meaning (sūtra 3 : एकैकं पात्राणि प्रयुनक्ति चरं मेक्षणं .... ; sūtra 5 .... चरणा व्रीहीन्निर्वपति) and in I.2.3.10 with the second meaning (चरं मेक्षणं पिण्डनिधानमित्येकैकं बहिष्यासादयति). The word अविदल as an adjective of the strainer is common to SatŚS I.8 and VārŚS I.2.2.6.

The teacher Varāha has twice used an indeclinable form which is very rarely used in Sanskrit. The *ind.* तूष्णीकम् meaning “silently” is formed out of तूष्णीम् for which the authority is Kātyāyana’s Vārttika on P.5.3.72 अकच्प्रकरणे तूष्णीमः काम्. The first occurrence of this *ind.* is in the section of general rules VārŚS I.1.1.28 तूष्णीकां दर्विहोमधर्मः “The rule is that an offering through *darvi*—ladle is to be made silently”. Here the *ind.* तूष्णीकम् is related to the initial member of the compound namely दर्विहोम. The second occurrence is तूष्णीकां यवमतीः प्रोक्षणीः संस्कृत्य etc. (VārŚS I.6.3.1) “having consecrated silently the *prokṣaṇī*—waters containing barley-grains”. The adjective तूष्णीक is used in the Sūtra-text twice (VārŚS I.7.2.18;4.13), while the *ind.* तूष्णीम् is used many times. The only other Sūtra-text where the form तूष्णीकम् is used is the Āpastamba Śrautasūtra. It occurs only once, तूष्णीकामावर्तयेत् ApŚS XIV. 23.7 in the section dealing with the expiation-rites pertaining to Soma-sacrifices. This lends support to the fact noted in the sequel that the teacher Varāha was under particular influence of Āpastamba.

Another typical word used in the Sutra-text is प्रचरति (VārŚS I.7-2.15 निर्मन्थ्यं प्रचरतिमिडामिति). The feminine noun प्रचरति can be derived from √ चर् + with the suffix -*ti*. In consideration, however, of the style of the Sutra-text, the genuineness of the feminine noun could be doubted.

The VārŚS begins with the Paribhāṣā in an extensive Khaṇḍa consisting of 89 sūtras. The text of the Āgrāyaṇa Iṣṭi (I.5.5) is not in the proper order. The sūtra तानिष्ट्वा-

आयणेन नवस्याश्रीत which should really commence the Khaṇḍa comes as sūtra 4 after speaking about the Śyāmākāgrāyaṇa, and after a reference to the Vṛīhyāgrāyaṇa and Yavāgrāyaṇa. Further the mantras accompanying the consuming of the Idā are mentioned in a wrong order of Vṛīhi, Śyāmāka and Yava. The order should have been Śyāmāka, Vṛīhi and Yava.

The Piṇḍapitṛyajña is a rite to be performed by an Āhitāgni on each new-moon day. In this rite the Āhitāgni offers libations of water, rice-balls and prayers to his three departed ancestors, namely, father, grandfather and great grandfather. According to the VārŚS, the Adhvaryu goes through all the preliminary rites ending with the invocation of the Pitṛs and the offering of oblations of clarified butter. At this stage the sacrificer appears, sprinkles around water three times, offers libations of water, rice-balls and other materials and finally prayers. While the older Śrautasūtras ask the sacrificer to do all the things himself, the comparatively later Śrautasūtras distribute the rite between the Adhvaryu and the sacrificer. The VārŚS belongs to the latter group.

As a rule the Śrautasūtras lay down the duties of the Brahman priest in all sacrifices from the Full-moon and New-moon sacrifices to the Agniṣṭoma and other Soma-sacrifices together with Agnicayana. Generally the Brahmatva for the Full-moon and New-moon sacrifices is laid down at the proper place, and the additional duties to be performed at the other sacrifices are prescribed at a different place. The VārŚS has preferred to record the entire Brahmatva at one place (I.1.5-6). In Khaṇḍa 5 are prescribed the duties at the Full-moon and New-moon sacrifices, and in Khaṇḍa 6 consisting of thirteen sūtras are mentioned in short the duties at a Soma-sacrifice. The Śrautasūtras belonging to the Yajurveda are required to prescribe the duties of the Adhvaryu and his assistants and also those of the sacri-

ficer. Generally the duties of the sacrificer follow those of the Adhvaryu. In the VārṢS while in the Full-moon and New-moon sacrifices the sacrificer's duties are given first (I.1.2-4), in the Agnihotra the Adhvaryu's duties are recorded first (I.5.2-3). In subsequent sacrifices the additional duties of the sacrificer are mentioned whenever occasion arose.

After the entire Sūtra-text was printed off, my hand some how fell upon a copy of Professor N. Tsuji's long paper entitled "Notes on the Rājasūya-section (IX. 1) of the Mānava-śrautasūtra" *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko* No. 23 (1964) pp. 134; No 25 (1967) pp. 121-143 Tokyo 1968, which he had sent to me long ago. In this paper he has made a detailed critical study of the Rājasūya sacrifice as laid down in the Mānava-śrauta sūtra in comparison with the mantra-brāhmaṇa portions and śrautasūtras of all the recensions of Kṛṣṇa Yajurveda and also the Śukla Yajurveda. He has naturally made a thorough comparison of the Rājasūya-portion in the Mānava and Vārāha śrautasūtras. His text-critical remarks deserve to be taken into account. Tsuji is fully aware of the corrupt and obscure passages which one often comes across in the VārṢS. In some such cases he has suggested conjectural readings some of which have been accepted by me and have been entered into the errata. They are p. 153 ll. 11; 13-14; p. 155 l. 10; p. 156 ll. 1 and p. 159 l. 9.

Tsuji has suggested रुक्मं प्रत्यभिषिञ्चति in place of रुक्मं प्रत्यञ्चं सिञ्चति III.3.2.51; व्रातं in place of वृत्तं III.3.3.4. In III.3.3.6 I have adopted उपादधाति in place of CR's उपाददाति. Tsuji has suggested उपादत्ते. In III.3.3.12 I have adopted कृत्य-धीवासमासन्ध्यामास्तीर्य instead of a corrupt reading. The emendation is supported by identical reading in III.2.8.35. Tsuji has suggested तृणाधीवास°. He had thought of कृत्यधीवास° but in his opinion "to emend to *kṛtyadhī*" is palaeographically

too drastic" (p. 130). A glance at the numerous palaeographical variations recorded by me earlier is enough to show that the corrupt readings in the manuscripts have hardly any limits. There is therefore no harm in adopting कृत्यधीवास°.

In III.3.1.13-14 Tsuji has suggested a good emendation. According to CR the text is श्वो भूत आदित्येभ्यो भुवद्बभ्य इति घृते चरुः ॥ १३ ॥ पञ्चाग्रायणषष्ठ्यै सरस्वत्यै चरुः etc. I have emended as पञ्चाग्रायणे षष्ठ्यै. Tsuji has suggested श्वो भूत आदित्येभ्यो भुवद्बभ्यो घृते चरुरिति पञ्च ॥ १३ ॥ आग्रायणषष्ठ्यै etc. Sutra 13 as emended by Tsuji is correct in consideration of MS II.6.1, and I have adopted it in the errata. He explains आग्रायणषष्ठ्यै सरस्वत्यै as "for Sarasvatī who has the āgrāyaṇa as the sixth a caru" (p. 7). I think that आग्रायणः षष्ठी would be a suitable reading meaning "the Āgrāyaṇa (should be) the sixth offering (Iṣṭi)" after the five prescribed in MS II.6.1. CR reads III.3.1.34 as यो ज्योगामयावी वध्येत. Instead of the corrupt वध्येत Tsuji has suggested यजेत in view of MS IV.3.7 यो ज्योगामयावी स्यात्तमेतेन याजयेत् (p. 14). I have emended as व्युध्येत. In III.3.1.36 CR reads वसिन्ध्या गृहे. Tsuji has suggested वसिन्ध्या गृहे (p. 16). I have emended as वावातायै गृहे. In CR III.3.1.38 is "partly corrupt" (p. 15). I have emended the corrupt portion. In III.3.1.40 the manuscripts and CR read छाणुश्चतेस्य. गृहे. Tsuji (p. 16) has noted it and has approvingly quoted ĀpŚS XVIII.10.25 पालाकलस्य गृहे. I have corrected following ĀpŚS. Vār III.3.2.20 reads महतामोजः स्थ इत्यपृष्ठे. The meaning of अपृष्ठे is not clear; Tsuji suggested अपृष्ट्वे. Tsuji remarks about III.3.2.28 (CR) as "corrupt beyond emend." (p. 33). I have emended it. Vār III.3.2.40 (CR) "is unintelligible" (p. 123). I have corrected it.

Vār III.3.3.24 reads ओदनं राजा प्रतिश्रावयति. The verbal form was correctly emended in CR. Tsuji suggested प्रतिश्रपयति. By adopting प्रतिश्रावयति the sūtra gives the correct sense that the royal sacrificer *promises* to exchange the cow for cooked.

rice. About CR's III 3.3.37 Tsuji said that the sūtra being defective cannot decide the problem. Moreover "the agent of *japitvā* is not clear" (p. 134). I have extended the text of CR's 37–38 sūtras to three sūtras (36–38) and have emended it as अभिषेकशेषं गार्हपत्ये जुहोति ॥ ३६ ॥ प्रतिहितस्य वयं स्याम पतयो रयीणाम् इति (वाचयति ॥ ३७ ॥ माहेन्द्रेण चरित्वा) समानमावभृथात् ॥ ३८ ॥ About III.3.4.18 (CR) Tsuji said "the exact meaning and purport of sū. 18 cannot be ascertained" (p. 138). The sūtra-text as emended by me gives suitable meaning. Further regarding CR's III 3.4.47 Tsuji remarked "unfortunately Vār. sū. 47 is obscure" (p. 141). I have partly removed the obscurity by emending सद्यन्तजातीयो as प्रत्यन्तवासीयो, but still the purport of पशुबन्धेन यो यजते is not clear. The Vyūṣṭidvirātra sacrifice prescribed in III.3.4.49–50 consists of Agniṣṭoma and Āyuratirātra. Tsuji enquired "what is *āyuratirātraḥ*?" (p. 142). In the Trikadruka sacrifices the *āyus* is of the Ukthya-type. But in certain Ahīna sacrifices it assumes the Atirātra-character. cf. ApŚS XXII.22.7; 23.10; 14. For obscure क्षत्रस्य धृत्यग्निष्टोमेन (III.3.4.51) Tsuji suggested क्षत्रस्य धृत्याग्निष्टोमेन (p. 142). I have emended it as क्षत्रस्य धृत्या त्रिष्टोमेनाग्निष्टोमेन. I have already cited instances pointing out the tendency of Vārāha manuscripts to omit syllables of a similar character.

I had sent to Professor Tsuji copies of six of my papers suggesting improvements in the VārŚS-text which he had very much appreciated. How pleased he would have been, had he lived to see the complete VārŚS-text published in a revised form!

§ 5. Vārāha Śrautasūtra and Vārāha Gṛhyasūtra

Like the VārŚS, the VārGS also cites by *pratīka* the mantras from the Maitrāyaṇī Saṃhitā and hence belongs to the Maitrāyaṇī recension of the Kṛṣṇa Yajurveda. Like the VārŚS, the VārGS also normally begins a sūtra with

the mantra which is followed by the injunctive part. In the injunctive part the verb is sometimes in the present tense, sometimes in the potential mood. While the VārŚS has a fourfold division, the VārGS has a twofold division : Kharḍa and sūtra. The VārŚS has borrowed certain mantras from the Taittirīya, Kāṭha and Vājasaneyā recensions and several elements from the Āpastamba Śrautasūtra as we shall see in the sequel. The VārGS has borrowed mantras from a larger number of texts : Ṛgveda, Atharvaveda, Kāṭhaka Samhitā, Taittirīya Samhitā, Vājasaneyā Samhitā and also from the following Sūtra-texts : Mānava Śrauta and Gṛhya Sūtras, Kāṭhaka Gṛhyasūtra, Kauśikasūtra, Āśvalāyana Gṛhyasūtra, Bodhāyana Gṛhyasūtra, Satyāśāḍhasūtra, Pāraskara Gṛhyasūtra, Gobhila Gṛhyasūtra, Āpastamba Śrautasūtra and Āpastamba Mantrapāṭha. Sometimes a mantra quoted in the VārGS is common to two texts.¹ When a mantra is cited from sources other than the Maitrāyaṇī Samhitā, it is cited *in extenso*. When a particular mantra or rite is repeated, the VārGS, like the VārŚS, uses the phrase एतेन धर्मेण e.g. VI.29;31; VIII.7. In his philological study of the VārGS, P. Rolland has pointed out that while a few forms of the Brāhmaṇic language are still retained in the VārGS, there are certain forms which point to the classical period of the Sanskrit language.²

To the Maitrāyaṇī recension also belong the Mānava Śrauta and Gṛhya Sūtras. Mānava Gṛhyasūtra (MānGS) consists of two chapters called *puruṣa*; the first *puruṣa* is divided into twenty-three Kharḍas and the second into eighteen Kharḍas. The topics in the first *puruṣa* are : Brahmacāriprakarāṇa, Snātaka, Vivāha, Garbhādhāna,

1. cf P. Rolland, *un rituel domestique Vedique le Vārāha gṛhyasūtra*, Aix -en Provence 1971 p. 22

2. cf. P. Rolland, *op. cit.* pp. 49-50

Sīmantonnayana, Jātakarma, Caula, Dīkṣā and Upanayana. The topics in the second *puruṣa* are : Audvāhikāgnidhāraṇa, Āvasathyāgni, Sthālīpāka, Āgrāyaṇa, Paśuyāga, Śulagava, Khaṛvārohaṇa, Aṣṭakā, Grhakarāṇa, Vaiśvadeva, Pañcamahāyajña and Vināyaka-worship. Thus all the topics in the VārGS, barring the Sthālīpāka and Vaiśvadeva, are covered by the first *puruṣa* of the MānGS. It has been observed that as many as sixtytwo mantras from the VārGS are common to the MānGS¹, that is to say, they are borrowed from the MānGS. The MānGS itself contains elements derived from certain other Vedic schools, and it must have received several additions at different times and from different hands.² Even then it must be regarded to be older than certain Gṛhya texts belonging to Kṛṣṇa Yajurveda.

The Mānava Kalpasūtra is also known by the name "Mānava – Maitrāyaṇīya" or "Maitrāyaṇīya – Mānava", and the Vārāhasūtra is called simply as "Maitrāyaṇīya". Hemādri, the author of Caturvargacintāmaṇi – a voluminous religious tract of the fourteenth century A. D. distinguishes between the Mānava – Maitrāyaṇīyasūtra and the Maitrāyaṇīyasūtra. In the Śrāddhakalpa and Dānakhaṇḍa portions of the above-mentioned text, passages have been cited from the Maitrāyaṇīyasūtra. These correspond with the relevant passages from the VārGS and the Vārāhapariśiṣṭas.³ Raghu Vira on the title page of his edition of the VārGS designates the text as "Vārāha Śrautasūtra being the main ritualistic Sūtra of the Maitrāyaṇīyāsākhā". He was inclined to use such a title probably in consideration of the fact that in the Caturvargacintāmaṇi the Vārāhasūtra was simply called as

1. cf. P. Rolland, *op. cit.* p. 32

2. cf. B. C. Lele, *Mānava Gṛhyasūtra*, Preface p. 6. Baroda 1926.

3. cf. Raghu Vira, *op. cit.* pp. 2-4

Maitrāyaṇīśūtra and the Mānavasūtra as the Mānava-Maitrāyaṇīśūtra. The point, however, needs a deeper consideration. Hemādri, the minister in the court of king Ramadevaraya of Devagiri, even though himself a great scholar, cannot be expected to have compiled the entire encyclopaedic work single-handed. He himself was a follower of the Śukla Yajurveda Mādhyamīna school. Most probably he engaged a number of Sanskrit Pandits well-versed in Dharmaśāstra and belonging to different Vedic schools. Among these there was probably one (or more) who belonged to the Vārāha school. Being well-versed in the lore of his own Vedic school, he often referred to his own Kalpasūtra, and while doing so he naturally mentioned his own Sūtra as the Maitrāyaṇīśūtra. When he had an occasion to refer to the Mānavasūtra, he called it Mānava-Maitrāyaṇīya in order to distinguish it from his own Sūtra.

What has been said above concerning the character of the MānGS applies to a certain extent to the VārGS also. The first Khaṇḍa as printed in Raghu Vira's edition consists of thirtyeight sūtras the first of which beginning with अतःपरम् परिशिष्टा मेत्रायणीयसूत्रस्य enumerates the Pariśiṣṭas, and the rest describe the Pārvaṇa-sthālīpāka. P. Rolland has, in his edition, printed the first Khaṇḍa giving only the Pārvaṇa-sthālīpāka, deeming the first sūtra enumerating the Pariśiṣṭas as an interpolation. On examining the Apparatus criticus on which Raghu Vira's edition of the VārGS is based, we find that out of the six manuscripts of the text only a single manuscript begins the text with this Khaṇḍa. The other five manuscripts begin the text with Jātakarma printed as Khaṇḍa 2. The two Paddhatis also support the same position. R. Śamasastry has printed in his edition this first Khaṇḍa as the last one, still retaining the concluding words प्रथमः खण्डः. The Prayoga called Ratnākara has cited (folio 128 a of N) in rather modified form VārGS XVI, 7-8 with the following

words : इति प्रथमे पंचदशमः खण्डः इति सूत्रं, thus indicating that the VārGS consisted of fifteen Khaṇḍas only and that the first Khaṇḍa and also the last one prescribing Vaiśvadevakarma did not exist. Thus the view of P. Rolland that only the first sūtra of VārGS Khaṇḍa 1 enumerating the Pariśiṣṭas was an interpolation is not tenable. The entire Khaṇḍa enumerating the Pariśiṣṭas and laying down the Sthālīpāka needs to be regarded as a later addition on the strength of the majority of manuscripts of the VārGS. The internal evidence also supports this proposition. The putting of different matters into a single Khaṇḍa is inappropriate. Moreover, how can a Gṛhyasūtra begin with the enumeration of Pariśiṣṭas many of which pertain to the domain of Śrauta rites when the Sūtra-text was intended to deal with the Gṛhya rites ?

It may be argued that all the domestic rites beginning with the Jātakarma presuppose the Sthālīpāka rite being performed on the Aupāsana fire; there is also a direct reference to Sthālīpāka in certain domestic rites described in the Sūtra (e.g. XIV. 26 स्थालीपाकेन शेषो व्याख्यात; XV. 21 स्थालीपाकेनेष्ट्वा; XV.25 स्थालीपाकस्य हुत्वा; XVI. 7 स्थालीपाकेनेष्ट्वा); hence it is appropriate that Sthālīpāka should have been dealt with earlier. It may, however, be pointed out that it is customary with the Gṛhyasūtras to describe a pure and simple domestic rite presuming the maintenance of the Aupāsana fire and the performance of elementary rites.

An additional problem is posed by the last that is the 38th sūtra of the so-called first Khaṇḍa. The sūtra reads : वरो दक्षिणा । अर्घ्वं वरं विद्यात् । गामित्येके. Prescribing choice-object as the Dakṣiṇā for a Sthālīpāka is something which is not expected. There is only one occasion in the VārGS where a choice-object is mentioned as the Dakṣiṇā. It is the Cūdākarma rite in which a boon is given to the priest (IV. 22 : कर्त्रे वरं ददाति). MānGS II.2.28 prescribes *pūrṇapātra* as the Dakṣiṇā for Sthālīpāka. It prescribes the giving of a choice-

object at the marriage (I.11.27), when a son is born (I.17.1), naming of the son (I.18.5), at the Cūḍākarma (I.21.12), and at the Upanayana (I.22.16). A cow and a bull are to be given away at the rite for horses (II.6.9). A calf first born in the season is to be given away at the Āgrāyana. At an animal-sacrifice an animal is to be given away (II.4.13). The 38th sūtra prescribing a choice-object as the Dakṣiṇā for Sthālīpāka may therefore be regarded as an interpolation.

The seventeenth and last Khaṇḍa laying down the Vaiśvadevakarma also presents a problem. Just as the first Khaṇḍa is found in only one manuscript, similarly the last Khaṇḍa is also available in only one manuscript. One and the same manuscript has got the first and the seventeenth Khaṇḍas. Consequently the last Khaṇḍa must also be regarded as a later addition. The Sūtrakāra aimed at composing a Sūtra-text dealing with the domestic rites limited to a specific field corresponding to the first *puruṣa* of MānGS. The Vaiśvadevakarma does not fall in line with the same. Moreover the first Vārāha Parīṣiṣṭa, namely, Gṛhyapuruṣa has prescribed the Vaiśvadevakarma in an abridged form. As pointed out by Raghu Vira, several sūtras from the Vaiśvadevakarma in the VārGS literally agree with the corresponding sūtras in Gṛhyapuruṣa. Consequently Vaiśvadevakarma was composed by somebody by enlarging the rite from the Gṛhyapuruṣa Parīṣiṣṭa and was appended to the VārGS.

Thus it may be concluded that the original VārGS consisted of fifteen Khaṇḍas beginning with Jātakarma and ending with Simantonnayana, and that the Khaṇḍas of Sthālīpāka and Vaiśvadevakarma were added at the beginning and the end at a later date. The first sūtra enumerating the Parīṣiṣṭas was a still later addition to the first Khaṇḍa. The Śrautasūtra and the original Gṛhyasūtra were in all pro-

bability composed by one and the same person, and the *Parīṣiṣṭas* were composed later in at least two phases.

§ 6. Vārāha Śrautasūtra and the Maitrāyaṇī Samhitā

The Yajurveda is characterised by one hundred and one schools according to Patañjali the author of *Vyākaraṇa-mahābhāṣya*. The two main divisions are *Kṛṣṇa* and *Śukla*, the former comprising eightysix schools and the latter fifteen. While enumerating the schools of *Kṛṣṇa* Yajurveda, the *Caranavyūha* records twelve schools of the Carakas. They are : Caraka, Āhvaraka, Kaṭha, Prācyakaṭha, Kapiṣṭhalakaṭha, Cārāyaṇīya, Vārāyaṇīya, Vārtāntavīya, Śvetāśvatara, Aupa-manyava, Pātāṇḍanīya and Maitrāyaṇīya. The Maitrāyaṇīyas are further divided into seven schools : Mānavas, Vārāhas, Dundubhas, Chāgaleyas, Śyāmas, Śyāmāyaṇīyas and Hāri-dravīyas.¹

The Vārāhas thus belong to the Maitrāyaṇīya recension. This tradition is confirmed by the fact that the VārāṢS cites mantras from the Maitrāyaṇī Samhitā by *pratīka* and mantras from all other sources *in extenso*. Further it sometimes mentions certain mantras from that Samhitā by referring to their position in the *Anuvāka* division of the same, e. g. II.1.7. 20-23; 8.3-5; 14; 18, 2.1.2; 11; 14; 15; 19-21; 4.15 etc. It refers to certain sequential groups of mantras by mentioning the *Anuvākas* in the order of the Samhitā-text, e.g. I.1.2.22; 4.2.11; 13; 5.4.5; 27; 6.1.39; 7.40; II.2.1.31; 2.9; 4.4; III.2.8.15; 58-67; 4.1.28; 33; 2.5; 3.17; 20.21; 5.14. Sometimes it quotes passages from the *brāhmaṇa*-portion of

1. तत्र चरकाणां द्वादश भेदा भवन्ति — चरका आहवरकाः कठाः प्राच्यकठाः कपिष्ठलकठाश्चारायणीया वारायणीया वार्तान्तवीयाः श्वेताश्वतरा औपमन्यवाः पाताण्डनीयाः मैत्रायणीयाश्चेति । तत्र मैत्रायणीयानां सप्त भेदा भवन्ति — मानवा वाराहा दुन्दुभाश्छागलेयाः श्यामाः श्यामायनीया हारिद्रवीयाश्चेति ।

the MS saying इति ब्राह्मणव्याख्यातम् e.g. I.4.3.22; 5.2.24; 4.17; II.1.6.20; 2.3.10; 14-28; 5.30; III.2.5.12; 6.21; 3.1.28; 4.20; 35.

In order to ascertain the relationship between the Maitrāyaṇī Samhitā and the Vārṣṣ, it would be desirable to compare the topical contents of both the texts :

Maitrāyaṇī Samhitā

Vārāha Śrauta Sūtra

दर्शपूर्णमासौ	(mantras)	परिभाषा
अध्वर	(mantras for pre - pressing rites in a Soma-sacrifice)	दर्शपूर्णमासौ
ग्रहाः	(mantras for Soma- cups and Avabhṛtha)	आधान
यजमानब्राह्मणम्	(mantras and brāhmaṇa for the sacrificer in Darśa-Pūrṇamāsa)	पुनराधेय
अग्न्युपस्थानम्	(mantras and brāhmaṇa)	अग्निहोत्र
आधानम्	(mantras and brāhmaṇa)	अग्न्युपस्थान
पुनराधानम्	(mantras and brāhmaṇa)	आश्रायण
अग्निहोत्रब्राह्मणम्		
चतुर्होतारः	(mantras and brāhmaṇa)	पशुबन्ध
चातुर्मास्यानि	(mantras and brāhmaṇa)	चातुर्मास्यानि
वाजपेयः	(mantras and brāhmaṇa)	अग्निचयन
काम्या इष्टयः	(mantras and brāhmaṇa)	वाजपेय
काम्याः पशवः	(mantras and brāhmaṇa)	द्वादशाह
राजसूयः	(mantras and brāhmaṇa)	गवामयन
अग्निचितिः	(mantras, brāhmaṇa)	उत्सर्गिणामयन
अध्वरादीनां	(prior to pressing)	महाव्रत
त्रयाणां विधिः		एकादशिनी
सौत्रामणी		सौत्रामणी
अश्वमेधः		राजसूय
पुरोडाशब्राह्मणम्		अश्वमेध

गौनामिकः

राजसूयब्राह्मणम्

अध्वरादीनां त्रयाणां (from Soma-cups

विधिः onwards)

प्रवर्ग्यः (mantras)

याज्यानुवाक्याः

It will be seen that, broadly speaking, the lists of rites in both the texts are in agreement. Following the pattern of many Śrautasūtras, the VārŚS starts with recording the Paribhāṣā. The Yajurveda Samhitās generally record the Soma-mantras subsequent to the Darṣa – Purnamāsa. The Śrautasūtras, however, describe the Soma-sacrifice after the description of the Havis-sacrifices. In the VārŚS we do not find at all the description of the Soma-sacrifice. It cannot be that Vārāha did not deal with it. There are indeed references to that sacrifice in certain contexts, particularly in the Brahmatva prescribed in VārŚS I.1.6. The Sūtra-portion for the Ekāha Soma-sacrifices must be deemed to have been lost. This indicates that the present order of the Sūtra-text cannot be taken to be the exhaustive order. The Maitrāyaṇī Samhitā has not separately treated the Paṣubandha, even though it has prescribed Kāmya Paśu sacrifices and has also recorded in the Khila-portion in a strict order the entire Hautra for the Nirāḍha Paṣubandha (MS IV.13). In the VārŚS the Paṣubandha precedes the Cāturmāsyaśas as is the case with the Āpastamba Śrautasūtra. In the Maitrāyaṇī Samhitā Agniciti is preceded by Vājapeya and Rājasūya, while in the VārŚS Agniciti precedes them. Optional Iṣṭis and optional animal-sacrifices are prescribed in the MS; they are absent in the VārŚS. The Adhvaryavika Parīṣiṣṭa has described the optional Iṣṭis, and the Ākulapāda prescribes the Hautra for them by drawing upon the collection of yājyā-puronuvākyaśas from the Khilakāṇḍa. The Soma-

sacrifices, namely, the optional one-day Soma-sacrifices, Ahīnas, Dvādaśāha, Gavām Ayana, Utsargiṇām Ayana, Mahāvratā and Ekādaśinī are missing in MS. Many of these are prescribed in the VārṢS. Gonāmika has not found a place in the VārṢS; so it is taken care of in one of the Pariśiṣṭas.

The Maitrāyaṇī Saṁhitā needs to be viewed at this stage in relation to both the Yajurveda literature and the VārṢS. Out of the two main branches of the Yajurveda literature, the Śukla Yajurveda is conspicuous by reason of its strict division of mantra and brāhmaṇa portions indicating a later development. Oldenberg¹ was the first scholar who made a marvellous attempt to solve the problem of the original Yajurveda. He pointed out that since the Vājasaneyi Saṁhitā presents, in the main, a text of the Yajurveda revised under Ṛgveda influences, the texts of the Black Yajurveda may not reach the original Yajurveda without an intermediate stage. Leopold von Schröder² went deeper into the problem with special regard to his studies in the texts of Maitrāyaṇī and Kāṭhaka Saṁhitās. Pāṇini knew MS as a work whose authority and importance appeared great to him so as to select special forms from it for grammatical explanations. In Yāska's Nirukta X. 5, side by side with Kāṭhakam, a Brāhmaṇa called *hāridravikam* is mentioned. The commentators Durga and Skandaswāmi-Maheśvara say that

---

1. cf. Oldenberg, *Prolegomena*, p. 304 Note 1; also A. B. Keith, *Veda of the Black Yajus translated* HOS Vol. XVIII Intro. p. lxxxvii, Cambridge 1914.

2. "Über die Maitrāyaṇī Saṁhitā, ihr Alter, ihr Verhältniss zu den verwandten Śākhās, ihr sprachliche und historische Bedeutung" *ZDMG* XXXIII. pp. 177-207, 1879

Haridru and his school belonged to the Maitrāyaṇī recension.¹ This agrees with the information given in the Carāṇavyūha, as already seen, that the Hāridravikas form one of the seven branches of the Maitrāyaṇīyas. Kaṣikā on Pāṇini 4.3.104 mentions Haridru as one of the disciples of Kalāpin:

हरिद्रुषां प्रथमस्ततश्छगलितुम्बरु ।
उलपेन चतुर्थेन कालापकमिहोच्यते ॥

Here Haridru is enumerated among the Kālāpakas while in Nirukta he is enumerated among the Maitrāyaṇīyas. In consideration of Haridru being the common name in the two statements, Kalāpin and Maitrāyaṇī may be regarded as identical, and Kālāpaka and Maitrāyaṇīya may be different names of the same recension.

Kalāpin and his school must have played an important role in antiquity. They appear to be in close connection with the Kaṭhas. Patañjali mentions Kalāpin and Kaṭha as the disciples of Vaiśampāyana who stood at the head of the Yajurveda tradition. According to the Kāṇḍānukrama of the Ātreya-pāṭha of the Taittirīya recension, Yāska Paiṅgi was the disciple of Vaiśampāyana, and Tittiri was the disciple of the former.² Thus Tittiri was a disciple of the disciple of Vaiśampāyana, while Kaṭha and Kalāpin were his direct disciples. In the time of Pāṇini and Patañjali the Kāṭhaka and Kālāpaka recensions played a very influential role among the society. This is evident from Patañjali's statement ग्रामे ग्रामे कालापकं काठकं च प्रोच्यते । (MBhā

-
1. Durga's comm.-हरिद्रविको नाम मैत्रायणीयानां शाखाभेदः; Skanda-svami-Maheśvara comm. यदरुददिति काठकं प्रवचनम् । यदरोदीदिति हरिद्रविकं मैत्रायणीयानाम् ।
  2. वैशम्पायनो यास्कार्यतां शाखां प्राह पैङ्गये ।
यास्कः पैङ्गिस्तित्तिरये उखाय प्राह तित्तिरिः ॥
उखः शाखामिमां प्राह आत्रेयाय यशस्विने ।
तेन शाखा प्रणीतेयमात्रेयी इति प्रोच्यते ॥

on P. 4.3.101).¹ This is supported also by Vālmīki's Rāmāyaṇa II. 32.18:

ये चेमे कठकालापा बहवो दण्डमानवाः ।

नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्नान्यत् कुर्वन्ति किञ्चन ॥

Kaṭha-Kālāpa and Kāṭhaka-Kālāpaka are always mentioned together and appear closely associated in the compound कठकालापाः and कठकालापम्.² The close relationship between the Kālāpaka and Kaṭha as found in literary records is vouchsafed by the similarity of form of both these texts. This similarity as found in them has been recorded by Kāśikā on P. 2.4.3 प्रत्यष्ठात् कठकालापम् meaning that the form *praty-aṣṭhāt* is peculiar to Kaṭha and Kālāpa. And the identity of Kālāpa and Maitrāyaṇī is established by the fact that the form *praty-aṣṭhāt* is actually found in MS I. 6.5: पुरस्ताद् द्वेघा यज्ञः सत्ये प्रत्यष्ठाद् द्वेघा यज्ञपतिः । Also I.6.13: सर्वेषु वा एषु लोकेष्वृषयः प्रत्यष्टुरिति प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एवं विद्वानग्निमाधत्ते ।

Schröder's proposition that the Maitrāyaṇī and Kaṭha Saṁhitās represent an older phase of composition as compared to Taittirīya and Vājasaneyi Saṁhitās does not find favour with A. B. Keith. In consideration of the fact that

1. Suryakanta (Intro. to *Kāṭhakasaṁkalana*, New Delhi 1981) has traced the expansion of the Kaṭhas over a large part of northern and western India including Kaṭhiawar (Saurashtra), and has also claimed that the Kaṭha race residing in Kashmir and neighbouring regions could be identified with the Khatas of the Hittites and Xanthe of the Greeks, and the Maitrāyaṇas—the neighbours of the Kaṭhas with the Mitannis (1500 B. C.)
2. cf. Patañjali and Kāśikā on P. 2.4.3, cf. also कार्तिकौजपादि गण to P. 6.2.37; Kāśikā on P. 4.2.6; 4.3.126; 1.3.39; 4.1.63; कतरकठः and कतमकलापः in Kāśikā on P. 2.1.63; कालाप and कठ as proper names in MBh. 2.4.15.

the version of RV X.121 agrees with that in the Taittirīya and Vājasaneyi Samhitās, Keith says : " it is reasonable to assume that the form preserved in these texts represents the original Yajurveda as against the mutilations of Kāthaka and Maitrāyaṇī which must have begun in a derivate from the original text and not in a form common to the whole of the Black Yajurveda."¹ As regards Schröder's argument about the seniority of Kālāpa and Kaṭha to Taittirīya, Keith holds that it is " difficult to accept the argument as of much value."² He deems the whole of Schröder's argument as weak and also attempts to refute his claim of the grammatical forms in Maitrāyaṇī and Kaṭha as being of an antique character. All that Keith tries to show is that on no grounds can the main portion of the Taittirīya recension be regarded as later than those of Maitrāyaṇī and Kaṭha. It is needless to go into the details of Keith's argument. In my opinion, Schröder is right when he points out that Tittiri belonged to the generation next to that of Kaṭha and Kalāpa.

Even granting that the language of the Maitrāyaṇī Samhitā could hardly be distinguished from that of the Taittirīya Samhitā, there are other grounds on which the Taittirīya texts could be said to be representing a later development. The mantra and brāhmaṇa portions recording the Ahīnas, Dvādaśāha and Gavām Ayana and other Śattras are practically absent in the Maitrāyaṇī Samhitā. Only in MS IV. 8.10 one finds a brāhmaṇa-portion speaking about the procedure of the Viṣuvant day of Gavām Ayana. The Kāthaka Samhitā (chapters XXX, XXXIII and XXXIV) however, covers the Dvādaśāha and Gavām Ayana. Keith has taken note of this fact as one of the categories pointing to a later addition. It seems that extension of pressing days in a Soma-

---

1. *op. cit.* pp. xc ff.

2. *op. cit.* p. lxxii

sacrifice was introduced by the Yajus tradition led by Tittiri. Starting with a two-day sacrifice and inventing the concept of *Pr̥ṣṭhya* and *Abhiplava Śaḍahas*, it formulated a twelve-day sacrifice (*Dvādaśāha*) and further proceeded to a year and even a still longer period taking into account the astronomical year. The *Kaṭha* tradition was inclined to pick up the idea of *Dvādaśāha* and *Gavām Ayana*, but the *Kālāpakas* did not like the idea of extending pressing days and of thus enlarging the ritual pomp. Anyway the Yajus-tradition seems to have developed along two lines—the *Taittirīya* together with *Śukla Yajus* with its sharp distinction of mantra and prose following the *Ṛgveda* as it were, and the *Kālāpaka* and *Kaṭha* with all its sub-branches following a rather conservative way. Even then it has to be assumed that each of these traditions flourishing in its own region and time made certain additions and alterations.

Here I should like to hazard a conjecture. The *Kālāpakas* represented a well-established tradition in north-west India. In the absence of a regular *Kālāpaka Saṁhitā* and in view of the available *Maitrāyaṇī Saṁhitā*, the identification of *Kālāpaka* and *Maitrāyaṇī* was thought probable by reason of valid references to the *Hāridravika Brāhmaṇa* being common to both these traditions. Could it be that *Kālāpa* and *Maitrāyaṇi* (*Mitra-Maitrāyaṇa, -ni*) were two different persons bearing a direct teacher-disciple relationship or having more generations inbetween ? If this hypothesis is acceptable, one may think of Yajus *Saṁhitā* received by *Kālāpa* directly from *Vaiśampāyana* which came down directly or indirectly to *Maitrāyaṇi* who might have effected therein certain additions and alterations.

There is no evidence to show that the present *Maitrāyaṇī Saṁhitā* was the compilation by *Kālāpa* himself. On the contrary there are indications that not only additions but even alterations seem to have been made in th

Maitrāyaṇī text. The Khilakāṇḍa itself, which covers items beginning with Puroḍāśa brāhmaṇa and ending with yājyānuvākyaś, indicates the supplementary character. It is indeed not clear why the Puroḍāśabrāhmaṇa and Adhvarādīnām Trāyaṇām Vidhi should be relegated to the supplement. Even the Aśvamedha recorded as the ending portion of the third Kāṇḍa was added, as is the case with other Yajus Saṁhitās also. The Cāturmāsyaś basically formed part of the Rājasūya and even in the Taittirīya Saṁhitā that rite, laid down in a concise form, is included in the Rājasūya. Only the Śrautasūtras have formulated the Cāturmāsyaś as an independent rite and have enumerated them among the Havis-sacrifices. The Maitrāyaṇī Saṁhitā has instituted them as an independent rite, and has recorded its mantras and brāhmaṇa in the first Kāṇḍa. In the same Kāṇḍa, Ādhāna and Punarādhāna intervene between Agnyupasthāna and Agnihotra-brāhmaṇa. The Maitrāyaṇī Saṁhitā with all these features can hardly be the work of Kalāpa himself.

There is an interesting point which concerns the original character of Maitrāyaṇī Saṁhitā. The ninth Prapāṭhaka of the second Kāṇḍa forms part of the mantras to be employed in Agniciti. That Prapāṭhaka comprises mantras which are known as the Śatarudrīya and which are to be recited while she-goat's milk is being continuously poured down on the north-western brick of the Agniciti after it is finally piled up. MS III. 3.4 prescribes this offering, but there is no mention at all of the group of Śatarudrīya formulas. The ninth Prapāṭhaka of Kāṇḍa II consists of ten Anuvākaś. The first Anuvāka begins with the verse आ त्वा बहन्तु हरयः and consists of thirteen mantras. The second mantra is addressed to Mahādeva Sahasrākṣa Śiva. Mantras 3-13 are of a similar construction and are addressed besides Śiva to various other deities like Gaurī, Skanda.

Dantin, Brahman, Viṣṇu, Bhānu, Candra etc. The second Anuvāka begins with नमस्ते ऋषे मन्त्रवे with which the Śatarudrīya commences in all other Yajus-Saṁhitās. The tenth, that is, the last Anuvāka of this Prapāṭhaka again consists of two mantras obviously addressed to Śiva who is described as भगवान् सहदेव्य सहवृष सहगण etc. There is no parallel even to this small Anuvāka in other Yajus-Saṁhitās. It is significant to note that MānŚS VI 2.4,3-4 and VārŚS II. 2.3. 5 have not employed Anuvākas 1 and 10 in the above-mentioned offering; they have prescribed the employment of Anuvākas 2-9 and have excluded these two. This clearly shows that in the time of the MānŚS and VārŚS, MS II. 9 consisted of only eight Anuvākas and not of ten Anuvākas as at present. This fact sheds much light on the original character of the Maitrāyaṇī Saṁhitā. This shows that the text of Maitrāyaṇī Saṁhitā even as compiled by Maitrāyaṇi did not remain intact.¹

Relying on the word Maitrāyaṇi, Schröder² has sought to solve the riddle of the shift in the name of the author from Kalāpa to Maitrāyaṇi. Taking hint from Weber (*Hist. Ind. Lit.*), he has drawn attention to Maitryupaniṣad in which King Bṛhadratha is said to have approached the sage Śākāyanya for the disposition of Ātman. Śākāyanya

1. Raghu Vira has studied Khaṇḍa 1 of the Chandonukramaṇī Pariśiṣṭa ("Variants in Chandonukramaṇī" *Journal of the Royal Asiatic Society* 1932, pp. 547-553). He pointed out that Khaṇḍa 1 exhibits some discrepancies in enumeration in comparison with Schröder's edition. Verse 9 : there are 66 Anuvākas of yāgyānuvākyās in the Khilakāṇḍa whereas in Schröder's edition there are 73. Verses 13-14: the total of Mantrānuvākas is 336 while in Schröder's edition it comes to 350. Verse 21 : the total of Anuvākas comprising Yajus is 79 while in Schröder's edition it reaches 137.
2. *op. cit.* p. 204

received the lore from Maitri who on his part received it through a line of preceptors. Weber identified this Bṛhadra-
tha with the King Bṛhadraṭha of Magadha as mentioned in
Mahābhārata (II. 17.20-21) who proceeded to the forest
after handing over his kingdom to his son Jarāsandha. Mait-
reya was a name of Buddha and Pūrṇa Maitrāyaṇiputra was
a pupil of Śākyamuni. There are many notices of Buddhism
in Maitryupaniṣad.

Schröder identifies this Maitrāyaṇi with his namesake –
the compiler of the Maitrāyaṇī Saṃhitā and says that retain-
ing his mantra-brāhmaṇa in the traditional lore, he preached
his Buddhism through the Maitryupaniṣad. There is also the
mention in Bāṇabhaṭṭa's Harṣacarita of Maitrāyaṇīya Divā-
kara who embraced Buddhism. Schröder found a corroborata-
tion to the relationship between Maitrāyaṇi and Buddhism in
a report¹ that at a village named Bhadgaon (Dist. Dhulia;
Maharashtra) the Brahmans belonging to schools other than
the Maitrāyaṇī do not dine with the followers of the Maitr-
āyaṇī school.

It must be stated that Schröder's attempt to identify
the compiler of the Maitrāyaṇī Saṃhitā with the protagonist
of Buddhism is not convincing. About the practice of the
non-Maitrāyaṇīyas from Bhadgaon not to dine with the
Maitrāyaṇīyas we shall have occasion to say in the sequel.

Now we have to consider a text which bears the title
Maitrāyaṇī Saṃhitā but which is not fully identical with the
text known to us. This text is in manuscript form. Several
manuscripts² of the same are available. One of three

1. cf. Dr. Bhau Daji, *Journal of the Bombay branch Royal Asiatic Society* Vol. X. p. 40, Bombay.

2. MSS Nos. 10423, 2742 and 11421, Vaidika Saṃśodhana
Maṇḍala, Pune. For a discussion of the text see T. N.
Dharmadhikari, "Saṃhitā and Mantra-Saṃhitā of the
Maitrāyaṇī school", *Golden Jubilee Volume*, V. S.
Mandala, pp. 106-109, Pune

manuscripts of the text bears the remark at the end as "Maitrāyaṇīyamānavavārāhamantrasaṁhitā." Each of these manuscripts has at the end the following two Kārikās which are attributed to Aṣṭāvakra :

मैत्रायणीयशाखायां संहितायां तु कण्डिकाः ।
 द्वे सहस्रे च चत्वारि शतानि सप्ततिस्तथा ॥
 अनुवाकास्तु चत्वारि शतानि परिसंख्यया ।
 प्रपाठकास्तु त्रिंशद्वै प्रसंख्याता यथाक्रमम् ॥

Thus the text is divided into Prapāṭhakas, Anuvākas and Kaṇḍikās. These divisions are artificial; the Kaṇḍikā division sometimes breaks a mantra into two. There are 30 Prapāṭhakas¹, 400 Anuvākas and 2420 Kaṇḍikās. The text does not contain any brāhmaṇa-portion. Certain brāhmaṇa-portions which are regarded as *kalpa* are however found. All other matter consists of verses and formulas. The beginning and ending portions of this text correspond with those of the original Saṁhitā. The following are the topics from which mantras have been collected in the various Prapāṭhakas .-

Prapāṭhakas	Topics
1 - 2	Darśa-Pūrṇamāsa.
3	Ādhāna, Punarādhāna, Agnihotra
4	Caturmāsyas
5 - 7	Agniṣṭoma
8 - 10	Iṣṭikalpa
11 - 12	Paśubandha-hautra
13	Saukta (Hautra for Kāmya Paśus)
14 - 15	Sautrāmaṇī-hautra
16 - 17	Iṣṭikalpa-hautra

-
1. There is a manuscript of Mantrasaṁhitā (Acc. No. 7560) at the M. S. University Oriental Institute, Baroda which comprises 31 Adhyāyas.

18 - 20	Agniciti
21 (named Vājapeya)	„
22	Vājapeya and Śatarudriya
23 (named Vājapeya)	Agniciti
24	„
25	Iṣṭikalpa, Agniciti
26	Rājasūya
27-28	Aśvamedha
29	Aśvamedha, Caturhotāraḥ
30	Pravargya, Kāmya Paśus

The divisions of Prapāṭhaka, Anuvāka and Kaṇḍikā do not agree with the divisions of Kāṇḍa, Prapāṭhaka and Anuvāka of the genuine Saṁhitā. However, the order of topics in the new Saṁhitā generally agrees with that of the genuine Saṁhitā with the exclusion of the brāhmaṇa-portions. The name of the compiler of the new Saṁhitā and the date of its compilation are not known. It is likely that for the convenience of easy memorisation, in imitation of the Ṛgveda and Śukla Yajurveda, a collection of mantras and formulas was made with an artificial mode of enumeration and was named Mantrasaṁhitā. This new compilation came to be studied by a boy who had undergone the Upanayana rite and also by those desiring to profess as a Maitrāyaṇī Vaidika. As a remark at the end of one of the manuscripts indicates, this Mantrasaṁhitā seems to have been studied by the followers of both the Mānava and Vārāha schools. Such a Mantrasaṁhitā is not found in any other Vedic school. We come across Mantrasaṁhitās which form the collection of mantras to be employed in the domestic rites of a Vedic school, e. g. Āśvalāyana Mantrasaṁhitā, Āpastamba Mantrapāṭha, Vaikhānasa Mantrasaṁhitā etc.

§ 7. Vārāha Śrautasūtra and Mānava Śrautasūtra

The Vārāha Śrautasūtra and the Mānava Śrautasūtra

belong to the Maitrāyaṇī Samhitā. Both the Sūtra-texts have a fourfold division. In composing a śātra the authors of both the Śātras begin with a mantra. Following is the comparative table of contents of MānŚS and VārŚS :-

<i>MānŚS</i>	<i>VārŚS</i>
परिभाषा (a few sūtras)	परिभाषा:
दशपूर्णमासी - आध्वर्यव	दशपूर्णमासी - याजमान
” याजमान	” - ब्रह्मत्व
	” - आध्वर्यव
अग्न्याधेय	आधान
अग्निहोत्र	पुनराधेय
अग्न्युपस्थान	अग्निहोत्र
आग्रायण	अग्न्युपस्थान
पुनराधेय	आग्रायण
चातुर्मास्यानि	पशुबन्ध
पशुबन्ध	चातुर्मास्यानि
अग्निष्टोम	अग्निचयन
प्रायश्चित्तानि	वाजपेय
प्रवर्य	द्वादशाह
इष्टिकल्प	गवामयन
सौत्रामणी	एकादशिनी
पशुबन्धहोत्र	सौत्रामणी (चरक and कौकिली)
काम्याः पशुबन्धाः	
कौकिली सौत्रामणी	राजसूय
एकादशिनी	अश्वमेध
चतुर्होतारः	
ब्रह्मत्व	
अग्निचयन	
वाजपेय	
द्वादशाह	
गवामयन	
अनुग्राहिक	
राजसूय	
अश्वमेध	

एकाह	दल्ल्याप्त्यतिशान्ति	शल्बसूत्र
अहीन	प्रसवेकृतशान्ति	प्रतिग्रहकल्प
सत्र	रुद्रजपविधान	मूलजातविधि
गोनामिक	प्रवर	यमलशान्ति
		आश्लेषाविधि

On comparing these lists with that of the MS, we find that the lists of the two Śrautasūtras are in general agreement with that of the MS. There are, however, differences in details. While the VārŚS has one full Khaṇḍa of the Paribhaṣā, the MānŚS has given only a few sūtras. In Darśa-Pūrṇamāsa, MānŚS first deals with the Ādhvaryava, while the VārŚS first gives the Yājamāna. The VārŚS gives after the Yājamāna the Brahman's duties at the Darśa-Pūrṇamāsa and Soma; the MānŚS has recorded in a distinct chapter on Iṣṭikalpa all the duties of the Brahman in pre-Soma rites and Soma. The VārŚS records Ādhāna and Punarādheya serially, but the MānŚS inserts Agnihotra and Āgrāyaṇa between the two. In the VārŚS Paśubandha precedes the Cāturmāsya which is in agreement with the Āpastamba Śrautasūtra. The MānŚS first takes up the Cāturmāsya probably because the MS records the Cāturmāsya independently. The Yajurveda Samhitās have not recorded the Paśubandha independently; the Śrautasūtras have derived it from the Agniṣomiya animal-sacrifice forming part of the basic Soma-sacrifice Agniṣṭoma. The MS has recorded in the Khilakāṇḍa the entire Hautha for the Nirādhapaśubandha which is dedicated to Indrāgni. The Agniṣṭoma has taken its proper position in the MānŚS; it is totally absent in the VārŚS. Obviously the Sūtra-portion dealing with that sacrifice was lost. The Agniṣṭoma is succeeded in the MānŚS by a chapter on the Prāyaścittas pertaining to all pre-Soma sacrifices, Soma, Agnicayana and Sattras. The position of this chapter in the MānŚS is strange. The VārŚS has no parallel to this chapter. The Pravargya which exists in the MānŚS is lost in the VārŚS. The Iṣṭikalpa is a miscellaneous chapter in the

MānŚS. It collects the optional Iṅtis prescribed in the MS, the Caraka Sautrāmaṇī, Hautra for the [Paśubandha, optional animal-sacrifices, Kaukilī Sautrāmaṇī, Ekādaśinī, Caturhotṛ offerings and lastly the Brahmatva. Out of these the VārŚS has taken up only the Brahmatva, the two Sautrāmaṇīs and Ekādaśinī. The MS does not cover the Ekāha and Ahīna sacrifices, Dvādaśāha, Gavām Ayana and other Sattras. The MānŚS has borrowed all of these most probably from the Āpastamba Śrautasūtra, while the VārŚS has borrowed only Dvādaśāha and Gavām Ayana including Utsarginām Ayana.

The Anugrāhika chapter which precedes the Rājasūya in the MānŚS provides supplement to some of the foregoing rites and also lays down the Pitṛmedha. In the Vārāha school Anugrāhika is one among the Parīśiṣṭas. Gonāmika, a rite for the prosperity of cattle, finds a place in the MānŚS at the end of the genuine sacrificial rituals. The Vārāha tradition preferred to relegate it to the Parīśiṣṭas. The MānŚS edition has further added the Śulbasātra, certain domestic rites and the Pravaraśāstra probably because the manuscripts of the MānŚS included these portions. So far as the MānŚS is concerned, it might be said that its text-tradition remained flexible for some time and that insertions and supplements seem to have been made at times.

Three points emerge prominently from the analysis of the two lists. Firstly, the VārŚS belongs to that group of Śrauta-sātras which commence their text with Paribhāṣā. Secondly, it was slow in adopting more elaborate and georgous rituals which basically did not form part of their recension. The Sūtrakāra felt himself duty-bound to lay down in his own way those rituals which reached him by tradition. Thirdly, he was not inclined to record such items of the ritualistic religion which in his time were most probably waning. In consideration of the practice of the sacrificial and

domestic rituals obtaining in his time, the teacher Vārāha thought it advisable to institute and record the minimum rites being performed within his geographical area even ignoring some of those prescribed in his recension.

The MānŚS and the VārŚS have to a large extent a similar procedure in the rites which are common. Both have borrowed the Dvādaśāha and other sacrifices, not found in their own Saṁhitā, from the ĀpŚS. Even in minor details there are certain borrowings which are common to them. For example, there is a verse त्वामु ते दधिरे हव्यवाहम् etc. in TS III.1.4.4 and also in other sources, which ĀpŚS VII.20.2 employs in pouring clarified butter on the omentum in an animal-sacrifice. This is not found in MS. However MānŚS I. 8.6.25 and VārŚS I. 6.6.1 have employed that verse for the same purpose adding a word देवयन्तो before हव्यवाहम् even by violating the metre.

The VārŚS shows a tendency to develop the ritual by prescribing in certain rites the employment of mantras which have originally been used in another rite according to the MS and also the VārŚS itself. Thus VārŚS I.3.7.23 prescribes among the expiation-oblations at the end of the Full-moon and New-moon sacrifices an oblation with the verse त्रयस्त्रिंशत्तन्तवः which is originally prescribed in VārŚS I. 5.1.10 (MS. I.7.1) in connection with the resetting up of the sacred fires. The formula पूषा वः परस्वा which is originally prescribed in the Full-moon and New-moon sacrifices (VārŚS I. 2.1.9; MS IV.1.1) is again employed in VārŚS I. 4.4.32 in a different context, namely, an Iṣṭi subsidiary to the setting up of the sacred fires. The VārŚS employs in other rituals certain mantras which are originally prescribed in the Agniciti: आ त्वा जिष्मि (MS II. 7.2) and जनस्य गोषा (MS II.13.7) in the setting up of the sacred fires; आ न प्रजां जनयतु (MS II.13.23) in Āgrāyaṇa; तां सवितुर्वरेण्यं, विधेम ते and प्रेद्धो अग्ने (all from MS II. 10.6) in the setting up of the sacred fires; ध्रुवांसि (MS II.7.6) in the

Full-moon and New-moon sacrifices. These instances are not common to MānŚS.

§ 8 Vārāha Śrautasūtra and other Vedic Texts

Like many other Śrautasūtras the VārŚS has borrowed a number of mantras from other Vedic texts. Only such occurrences may be recorded here as are not common to MānŚS.

Kāthaka Samhitā

The borrowings from the Kāthaka Samhitā are the following :

प्र.वेद्यसे कवये वेद्याय (I. 4.1.6) KāthS VII. 12 (TB, ĀpŚS and MānŚS have मेध्याय instead of वेद्याय)

मही विषपत्नी सदनी (I. 4.1.20) KāthS VII. 12 (TB, ĀpŚS and MānŚS read सदने)

बहीनः प्राणः (I.3.6.13) KāthS I.12

सं वः सृजामि (I.4.2.8) KāthS VII.12

सहाग्ने (I.4.2.15) KāthS VII. 13

यद्विवोऽनामृतं (I.4.3.23) KāthS VII.12 (*pratika*)

घर्मो जठरे इत्यनुवाकेन (I.5.4.27) Kāth. Āraṇyaka III.146

शतेन पार्श्वेदण (I.6.5.10) KāthS IV.16

सैयञ्च प्रचेताश्च (II.1.8.1) KāthS XXII.5

सुश्लोकाः सुमङ्गलाः (III.3.3.30) KāthS XXXVII.4

The formula सक्षेहि या ते (I.5.4.48) may be compared with KapS I. 16.

Āpastamba Śrautasūtra

The VārŚS has borrowed a large number of mantras from the Taittirīya recension mainly through the Āpastamba school. Such mantras are often similar to those in the MS with a little variation, and the text of the mantra cited in the VārŚS agrees with that from the ĀpŚS. Below is a list of such mantras :-

Darśa-Pūrṇamāsa

उर्वन्तरिक्षमन्विहि (I.2.4.36) ĀpŚS I.3.5; 5.1

V.S....4

अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि (I.2.4.36) ĀpŚS I.18.5 āha
 घृष्टिरसि (I.3.1.1) ĀpŚS I.12.1
 इदं तस्मै हर्म्यं (I.3.1.37) ĀpŚS IV.5.3
 इमां नराः कृणुत वेदिमेत्य (I.3.2.1) ĀpŚS II.2.6
 अग्नेष्ट्वा तेजिष्ठस्य (I.3.2.15) ĀpŚS II.4.10
 यज्ञेन यज्ञः संततः (I.3.4.17) ĀpŚS II.14.13
 मनो ज्योतिर्जुषताम् (I.3.5.11) ĀpŚS III.3.2
 उपहूता पृथिवी (I.3.5.13) ĀpŚS IV.11.2
 पृथिव्यामहृक्ष्व दिव्यङ्क्ष्व अन्तरिक्षेऽङ्क्ष्व (I.3.6.6) ĀpŚS III.6.2
 वेदोऽसि वित्तिरसि (I.3.7.17) ĀpŚS XVI. 29.2
 इष्टेभ्यः स्वाहा (I.3.7.22) ĀpŚS III.11.2
 निष्कृत्यै स्वाहा (I.3.7.22) ĀpŚS III.11.2
 आश्रावितमत्याश्रावितम् (I.3.7.24) ĀpŚS III.11.2
 अनाज्ञातं यदाज्ञातं (I.3.7.25) ĀpŚS III.12.1

Ādhāna

जातवेदो भुवनस्य (I.4.1.18) ĀpŚS V.8.5
 ऋत्विगवती स्थो (I.4.1.19) ĀpŚS V.8.8
 अनृतात्सत्यमुपैमि (I.4.1.21) ĀpŚS V.8.1
 यत्पर्यपश्यत्सलिलस्य (I.4.2.2) ĀpŚS V.2.4
 यददश्चन्द्रमसि कृष्णम् (I.4.2.3) ĀpŚS V.9.7
 अदृहथाः शर्कराभिः (I.4.2.7) ĀpŚS V.9.11
 प्रजापतेस्त्वा (I.4.2.16) ĀpŚS V.11.5
 अजीजनन्नमृतम् (I.4.2.18) ĀpŚS V.11.6
 भृगूणां त्वा (I.4.3.1) ĀpŚS V.11.7
 आदित्यानां त्वा (I.4.3.1) ĀpŚS V.11.7
 ऋभूणां त्वा (I.4.3.2) ĀpŚS V.11.7
 या ते अग्ने पवमाना, या ते अग्ने पावका, या ते अग्ने सूर्ये
 (I.4.4.3) ĀpŚS V.16.4

Punarādheya

या ते अग्ने उत्सीदतः (I.5.1.3) ĀpŚS V.26.5
 अग्नान्ने (I.5.1.13) ĀpŚS V.28.6
 घर्मोऽसि रायस्पोषवनिः (I.5.2.20) ĀpŚS VI.6.8
 अग्नये च त्वा (three formulas I.5.2.22) ĀpŚS VI.6.1

अद्भ्यश्च त्वीषधीभ्यः (I.5.2.22) ĀpŚS VI.8.2

Agnihotra (prayers)

सजुद्वैः सार्थैयावभिः (two formulas I.5.2.27) ĀpŚS VI.8.4

पितृञ्जिन्व (I.5.2.42) ĀpŚS VI.11.4

गर्भेभ्यः स्वाहा (I.5.2.45) ĀpŚS VI.11.5

पृथिव्याममृतं (I.5.2.47) ĀpŚS VI.12.4

दीदिहि दीदाय (I.5.2.52) ĀpŚS VI.13.10

विद्युदसि विद्य मे (I.5.4.3) ĀpŚS IV.1.6; IV. 5.3

वृष्टिरसि वृश्च मे (I.5.4.20) ĀpŚS IV.16.16; VI.11.4

कालाय वाम् (I.5.4.23) ĀpŚS VI.20.2

इदमहं दुरद्मन्याम् (I.5.4.23) ĀpŚS VI.20.2

भ्रातृव्याणां सपत्नानाम् (I.5.4.24) ĀpŚS VI. 20.2

इन्द्रियवतीमद्य (*pratīka* I.5.4.25) ĀpŚS VI.20.2 (इन्द्रिया०)

अदो मा मा हासिष्ट (I.5.4.26) ĀpŚS VI.20.2

Nirādhapaśu

असी स्वस्ति ते ऽस्तु (I.5.4.28) ĀpŚS VI.22.1

अग्नीन् समाधेहि (I.5.4.29, 38) ĀpŚS VI.24.1; 25.8

मम नाम तव च (I.5.4.42) ĀpŚS VI.24.4

अग्निर्यज्ञं नयतु (four formulas I.6.2.7) ĀpŚS VII.7.2

महीनां पयोऽसि (I.6.2.15) ĀpŚS VII.9.2

यत्ते शोचिः (I.6.3.1) ĀpŚS VII.9.9

Cāturmāsyāni

अग्नये देवेभ्यः (I.7.4.25) ĀpŚS VII.14.17

Cayana

योऽस्य कौष्ठ्य (II. 1.1.51) ĀpŚS XVI. 6.4

अयं योऽसि यस्य (II. 1.1.53) ĀpŚS XVI. 6.3; KāthS

XXXVIII. 12

सं वरत्रा (II.1.5.1) ĀpŚS XVI 18.1

निष्कृताहावमवटम् (II. 1.5.1) ĀpŚS XVI. 18.2

संयच्च प्रचेताश्च etc. (II.1.8.1) ĀpŚS XVII. 7.7; KāthS

XXII. 5

मनुष्वत्त्वा निधीमहि (II. 1.8.19) ĀpŚS XVI. 35.5

(*udakī*—a vessel for cooking rice) I.1.2.2;3;5;33; *asila* (a sickle) I.1.1.23 (VārŚS I.2.1.12 has *asīda*); *alkasamara* (meeting range of the root-fibres) I.8.1.5; *alkasamara* (meeting range of the bark) I.8.1.5; *ākhāna* (spot to be dug out) VI 1.1.15; 25; 29; *upatalpa* (a stool) VII. 1.3.7; IX. 2.2.29; *kāṭī* (a plant) I.6.4.14; *sygā* (a ladder) VII.1.3.4. It seems the Mānavas flourished in a specific region in the north so as to develop to a certain extent their own vocabulary which was distinct from that of those belonging to non-Maitrāyaṇīya schools and also from that of the Vārāhas.

Towards the end of the nineteenth century A. D. when Śrautasūtras began to be critically edited and studied, attempts were made to examine the mutual relationship of the Śrautasūtras even in that initial stage of studies. The relationship between the MānŚS was a point of discussion. When F. Knauer edited a few parts of the MānŚS (1900-03), he expressed his opinion that Āpastamba had directly borrowed certain elements from the MānŚS.¹ R. Garbe when he finished his edition of ĀpŚS supported it². J. M. van Gelder published fasc. VI (Cayana) of the MānŚS in 1921 and further published a complete edition of the MānŚS (New Delhi 1961). She did not agree to the views expressed by Knauer and Garbe.³

In 1931 Caland came across the " press-copy " of the

-
1. cf. F. Knauer, *Mānava Śrautasūtra* fasc. 1, p. xiii.
  2. *Āpastamba Śrautasūtra* III, Intro. pp. xix ff.
  3. Preface p. 6 – " Whether the origin of the Mān. is older than that of the Āp. seems not to be probable, since there are so many possibilities of relations within the different existing traditions. An original interdependence is not to be supposed – only the later mss often changed words or expressions according to the Āp. Śr. "

VarŚS. He studied it and recorded his impressions in an article "On the relative chronology of some ritualistic Sūtras" (*Acta Orientalia* IX pp. 69-76 Lugduni Batavorum 1931). He said: "no certain proof can be brought forward: we can only say that there are many passages where borrowing is just possible. Now however fresh material has come to light which enables us to get somewhat further."¹ Caland here critically and comparatively studied some passages from the ĀpŚS, SatŚS, MānŚS and VārŚS. He found that some of the mantras prescribed in ĀpŚS or SatŚS and mentioned as the view of *eke* and some mantras optionally prescribed in ĀpŚS are traced to the MānŚS or VārŚS. He thus expressed the probability that ĀpŚS and SatŚS borrowed these elements from the MānŚS. He concluded, "to decide which of the two Satras belonging to the Maitrāyaṇīyaśākhā is the oldest will only be possible when we possess a complete edition of the Mānavasūtra and, although the two Satras have much in common, even then it will be a difficult point to decide."²

Now complete editions of the MānŚS and the VārŚS have become available. The ĀpŚS has been closely studied, and a senior contemporary of that Sūtra, namely, Bhāradvāja Śrautasūtra has also been published. In view of the critical observations made in the preceding pages in connection with homogeneity or otherwise of the MānŚS, its clear dependance on the ĀpŚS in certain respects, the juniority of VārŚS to the MānŚS, the numerous borrowings made by the VārŚS from the ĀpŚS and also from the Kāthaka, SatŚS etc., I think the problem has become almost clear. The probability of Āpastamba and Satyāśāḍha having borrowed anything from the VārŚS has lost its entire force. Both the MānŚS and

---

1. Caland, *op. cit.* p. 69

2. Caland, *op. cit.* p. 76

the VārŚS have definitely made borrowings from Āpastamba in particular. The Taittirīya tradition represented by Bhāradvāja, Āpastamba and Satyāśaḍha had borrowed something from the Maitrāyaṇī recension. But when it is proved that the VārŚS borrowed from the ĀpŚS and also from the SatŚS, the possibility of the VārŚS having lent something to the SatŚS cannot be entertained.

§ 9. Relative chronology of the Vārāha Śrautasūtra

There are certain characteristics of the VārŚS which lead us to assign a late date for the composition of that text. The VārŚS begins with a lengthy section recording the Paribhāṣā. This shows that the Sūtra was composed at a time when the pattern of compiling a Śrautasūtra was already fixed. The Paribhāṣā includes certain technical terms used in the Purva Mīmāṃsā which proves that the Sūtra was composed at a time when the Purva Mīmāṃsā system of philosophy had become deeply rooted. In the Piṇḍapitṛyajña the Adhvaryu goes through the preliminary rites and offerings, and then the sacrificer appears and makes the offerings of rice-balls and other things. This tendency to 'minimise the functions of the sacrificer is a sign of developed ritual. The use of an action noun in *-ana* instead of a verb as sometimes found in the VārŚS is an indication that in Varāha's time the style of a Śrautasūtra was already fixed. The teacher Varāha probably did not think it essential to record all the sacrificial rites which were prescribed in his Maitrāyaṇī recension; he thought it advisable to prescribe only such rites as were being practised in his time or were likely to be performed. Naturally he was not inclined to incorporate additional rituals by borrowing them from other Vedic schools. At the same time he had a tendency to elaborate certain items of some of the rituals which he prescribed. All this leads to the conclusion that the VārŚS must have been composed at a

late date when the practice of Śrauta rituals was waning.

Relationship of the Vārāha Sūtras with the other Sūtras also sheds important light on the relative chronology of the VārŚS. In this connection the main point is that, as has been amply shown, the VārŚS and the main portion of the VārGS, that is to say, the portion beginning with Jāta-karma and ending with Sīmantonmayana (Khaṇḍas 2-16 of Raghu Vira's edition) were composed by one and the same teacher, namely, Varāha.¹ As for the relation between the VārŚS and the MānŚS, it has been proved that Varāha had before him the major portion of the MānŚS. Similarly Varāha composed his Gṛhyasūtra keeping before him the first *puruṣa* of MānGS.² He has cited in his Śrautasūtra mantras from Kāṭhaka Saṃhitā, Kapiṣṭhala-kāṭha Saṃhitā, Taittirīya Saṃhitā and Brāhmaṇa, the Śrautasūtras of Āpastamba, Satyāśāḍha, Āśvalāyana, Sāṅkhāyana, and Lāṭyāyana. And in his Gṛhyasūtra he has borrowed mantras from the Gṛhyasūtras of Āśvalāyana, Bodhāyana, Pāraskara, Gobhila and also from the Āpastamba Mantrapāṭha and the Kauṣikasūtra. From these facts it is evident that Varāha composed his Śrautasūtra and also the Gṛhyasūtra after all the above-mentioned texts were composed. If some exactness as regards the date is permissible, the VārŚS and the VārGS may be assigned to a period not earlier than the fourth century A. D.

§ 10. Home of the Vārāhas

The problem of the original home of the Vārāhas requires to be distinguished from that of their secondary home. This problem is closely related to the original home of the Mānavas, and basically to the home of the

-
1. cf. J. Gonda, *History of Indian Literature* Vol. I, fasc. 2; *the Ritual Sūtras* p. 476, Wiesbaden 1977.
  2. cf. P. Rolland, *op. cit.* pp. 34-36

Maitrāyaṇīyas. The question of the original Maitrāyaṇī Samhitā has been discussed earlier when it had become clear that that Samhitā originated in Panjab and adjoining areas. It was also seen that Kāṭhaka and Kālāpaka had a better claim to reach closer to the original Kṛṣṇa Yajurveda and that the Taittirīya lay a little distant.

Among the Taittirīyas, the Baudhāyana Śrautasūtra, being the oldest, remained faithful to its recension. The next two, Bhāradvāja and Āpastamba, have borrowed something from their neighbouring schools. Both of them have borrowed mantras from the Maitrāyaṇī Samhitā. Like the Kāṭhakas and Maitrāyaṇīyas, the Taittirīyas also originally flourished in Panjab and western Uttar Pradesh. Consequently the Taittirīya schools of Bodhāyana, Bhāradvāja and Āpastamba also took their roots in these regions. The Āśvalāyana school of the Ṛgveda existed in the same region¹ as also elsewhere. While Āpastamba has quoted numerous Vājasaneyas passages, not a single citation is found in the Bhāradvāja from that recension.

Since the Vājasaneyas flourished in the north-eastern region, the Āpastambins must be understood to have lived in the neighbouring region and the Bhāradvājins in a comparatively western part. Even then the Kāṭhakas, Maitrāyaṇīya-mānavas², Bhāradvājins and Āpastambins

-
1. cf. C. G. Kashikar, *Survey of the Śrautasūtras* p. 164, Poona 1964; J. Gonda *op. cit.* p. 487.
  2. cf. J. Gonda, *op. cit.* p. 488. The Sahyādrīkhaṇḍa of the Skandapurāṇa, after having enumerated the five Gauda and five Drāviḍa sects of brahmans, mentions the following verse :

त्रिहोत्राश्चाग्निवेशाश्च कर्णकुब्जाः कनोजकाः ।
मैत्रायणाः पञ्चविधाः पञ्च गौडा इतीरिताः ॥

[continued on next page]

must be regarded to have lived in neighbouring regions so as to maintain mutual contact.

Falling in line with the MānŚS, the VārŚS also has borrowed ritual elements from the Kāthaka tradition, the Āpastamba school and certain other schools. So like the Mānava school, the followers of the Vārāha school also must be regarded to have been living in such a region where they could have come into contact with all those schools. There is, however, a point of difference between the MānŚS and the VārŚS. According to MānŚS IX.1.2.35 the Adhvaryu procures water from the Sarasvati river among other varieties of water, for the sacred bath of the royal sacrificer in the Rājasaya with the formula *apām napāt....* (MS II.6.7). VārŚS III.3.2.8 employs that formula towards the offering of an oblation in water. The procurement of the water from the Sarasvati river is absent therein (cf. N. Tsuji *op. cit.* pp. 26-27). This indicates that the Vārāhas, being away from the region of the Sarasvati river, abandoned the practice of procuring water from the Sarasvati river. It is rather difficult to locate their exact region. Probably it might be the region north of the [Narmada river in the present Madhya Pradesh.

In historical times the Vārāhas were not confined to a specific region; they were spread over in different parts. Thus there are references to the prevalence of the Maitrāyaṇī recension at Sambalpur in Orissa (8th Cen. A. D.)', in

---

[continued from the preceding page]

Even questioning the authenticity of this verse, it may be said that it correctly refers to the original home of Maitrāyaṇīyas. For the problem created by the social custom developed in the course of historical development, see in the sequel.

1. *Epigraphia Indica* XXII, 137

Saurashtra (6th Cen. A. D.)¹, and in Ahmednagar district of Maharashtra (10th Cen. A. D.)². In the Gupta inscription of the 5th Cen. A. D. found at Eran, Maharaj Mātṛviṣṇu is eulogised as a scholar belonging to the Maitrāyaṇī recension.³ Certain Vārāha families probably lived in and around Devagiri in the fourteenth century A. D. This is indicated by the numerous references to the Vārāha literature in Hemādri's Caturvargacintāmaṇi.

Since the last few centuries the Maitrāyaṇīyas have been living in Gujarat, Khandesh (that is, the districts of Dhulia and Jalgaon) and Nasik (Maharashtra). This region was known as Bāglāṇ in the medieval period. It has a long political history which commences from 200 B. C. It is possible to trace the settlement of the Maitrāyaṇīyas in this region in the light of the references to their habitat in Devagiri and Ahmednagar. The name Bāglāṇ is related to the royal dynasty of Baguls who originally hailed from Kanauj in Uttar Pradesh and were known as Rathods. History shows that a Bagul chief Nānadeva claiming descent from the Rathods established in the fourteenth century A. D. his kingdom in Bāglāṇ protected by seven hill-forts, prominent among them being Mayuragiri (Mulher) and Sālagiri (Salher).⁴ It is likely that he settled and patronised Maitrāyaṇī Vaidikas in his kingdom. The dynasty ruled Bāglāṇ for eleven generations; that is to say, upto the seventeenth century A. D., during which period the Maitrāyaṇīyas enjoyed royal patronage. There is evidence to show that the Bāglāṇ rulers had made grants to the Maitrāyaṇīyas. In absence of any specific evidence the history of the

---

1. *Ibid.* XI, 18.

2. *Ibid.* II, 219

3. *Corpus Inscriptionum Indicarum* III, 89; 159.

4. cf. *Rāṣṭraudhavamśamahākāvyaṃ*, Intro. Baroda 1917.

Maitrāyaṇīyas must be deemed as common to both the Mānava and Vārāha schools.

Towards the end of the nineteenth century A. D. when the British were ruling India, a doubt was expressed about the brahmanhood of the followers of the Maitrāyaṇīya school by brahman priests who belonged to Vedic schools other than the Maitrāyaṇī. The Maitrāyaṇīyas were deemed as *apāṅktya* (not fit to dine in company with the brahmins belonging to other Vedic schools) on the ground that they were included among the Gauḍa brahmins, not among the Drāviḍas¹. In response to an appeal made by the Maitrāyaṇīyas, formal enquiries were made by the religious chief in order to arrive at the truth. It was declared that the Mānava-Maitrāyaṇīyas were as qualified as the brahmins belonging to other Vedic schools.² It was the competition for the occupation of priesthood that had prompted the non-Maitrāyaṇīyas to create a discontent about the Maitrāyaṇīyas. The adversity which the Mānava-Maitrāyaṇīyas had to face might have come to the lot of the Vārāhas also. In view of the small number of the Vārāhas, it probably did not assume large dimensions.

At present there are only six families in and round about Nandurbar (Dist. Dhulia, Maharashtra) who belong to the Vārāha school. Their surnames are : Joshi, Mule, Vāvde, Kulkarni, Paṭhak, and Tembhekar. Joshi and Mule belong to the Bhāradvāja gotra with the Pravaras Bhāradvāja, Āṅgīrasa and Bārhaspatya. Vāvde belong to the Śāṅkhāyana

1. cf. Gazetteer of the Bombay Presidency Vol. XII. Khandesh, pp. 49 ff. Bombay 1880

2 For a complete record of the proceedings and conclusions see *Yajurvedāntargata Mānavasūtrī Maitrāyaṇīya Śākhāprakaraṇa* (Marathi) published by Dinkar Ganesh Muthe pp. 8+384+15, Nasik 1927

gotra with the Pravaras Pramoda, Amṛta and Indra. Kulkarni belong to the Kauśika gotra with the Pravaras Kauśika, Viśvāmitra and Aghamaṛṣaṇa. Pāṭhak belong to the Kṛṣṇātreya gotra with the Pravaras Ātreya, Ārcanānasa and Śyāvāśva. Tembhekar belong to the Vasiṣṭha gotra with the Pravaras, Vasiṣṭha, Aindrapramada and Ābharadvasu. Another Joshi family belongs to the Māṇḍavya gotra with the five Pravaras Bhārgava, Cyāvana, Āpnavāna, Aurva and Jāmadagnya. Another Pāṭhak family belongs to the Gautama gotra with the Pravaras Gautama, Āṅgīrasa and Ayāśya.¹ There might have been many more Vārāha families living in different areas; they were probably absorbed among the neighbouring schools or among the Mānavas.

---

1. cf. C. G. Kashikar, "A rare manuscript of the Vārāha school" *Kaviraj Abhinandana Grantha* p. 16 note, Lucknow 1967.

प्रास्ताविकम्

अथेदं वाराहश्रौतसूत्रं कृष्णयजुर्वेदस्य मैत्रायणीयशाखासंबन्धि संशोध्य प्रकाशयितुं मोमुद्यते मे चेतः । ग्रन्थोऽयं प्रथमतः कलान्त-रघुवीरमहोदयाभ्यां संशोध्य १९३३ ख्रिस्ताब्दे लवपुरे (लाहोरनगरे) प्रकाशितः । बडोदानगरस्थिते महाराजा सयाजीराव विद्यापीठ-प्राच्यविद्यामन्दिरे स्थितां कस्यापि लिखितपुस्तकस्य अपपाठ-बहुलस्य प्रतिलिपिमवलम्ब्य ताभ्यां सूत्रपाठो निश्चितः । संशोध्यकाभ्यां बहु प्रयति-तेऽपि ग्रन्थेऽस्मिन् अशुद्धाः पाठा बहुश उपलभ्यन्ते । वैदिकसंशोधनमण्डले श्रौत-कोशरचनां कुर्वता मया ग्रन्थान्तरैः साकमयमपि ग्रन्थो निपुणमवलोकितः । साधनान्तराणामुपयोगेनायमधिकतरसंशोधनमर्हतीति प्रतीतिर्जाता ।

बडोदास्थितप्राच्यविद्यामन्दिरे ग्रन्थस्यास्थ अन्यल्लिखितपुस्तकं विद्यत इति ज्ञात्वा तत्पुस्तकं संपाद्य सूत्रपाठशुद्धयर्थं तदुपयुक्तम् । केनचित् कालेन महाराष्ट्रदेशे धुळे-मण्डलान्तर्गतनन्दुरबारनगरे अन्यल्लिखितपुस्तकं श्रीमता द. ल. जोशी महोदयेन सह गतेन मया वैदिकसंशोधनमण्डलार्थं संपादितम् । तस्य पाठः बडोदापुस्तकेन प्रायः समानः । एतत्पुस्तकद्वयगतः पाठः यद्यपि मुद्रितपुस्तकाधारभूतप्रतिलिप्या बहुशः संगतः तथापि तत्र केचन समीचीनाः पाठा उपलब्धाः । तथा च केचन सूत्रांशा अधिकत्वेनोपलब्धा ये प्रायः प्रतिलिप्यां लेखकस्खलनात् भ्रष्टाः । एतत्पुस्तकद्वयेन पाठशुद्धयर्थं किमपि साहाय्यं कृतं परं न तत् पर्याप्तमासीत् । यतः उभे अपि पुस्तके अपपाठबहुले स्तः । यथा मुद्रितपुस्तकसंपादकाभ्यां सूत्रपाठशुद्धयर्थं बहुत्र ऊहाश्रयः कृतः तथा मयापि वारंवारम् ऊहः कर्तव्यतया आपतितः । ऊहविषये च वर्ण-सादृश्यमथैसादृश्यं चेत्युभयं यावच्छक्यं समाश्रितम् । तदर्थं च मानवश्रौतसूत्रम् आपस्तम्बश्रौतसूत्रं चेत्युभयोर्महत्साहाय्यमभवत् । एभिः साधनैः संशोधितपाठमिदं श्रौतसूत्रं वेदसाहित्याभ्यासकानां परितोषाय भवेदित्याशासे ।

वाराहशाखाग्रन्थाः- कृष्णयजुर्वेदमैत्रायणीयचरणान्तर्गतवाराहशाखायाः श्रौतसूत्रं पद्धतिप्रयोगोपबृंहितं गृह्यसूत्रं परिशिष्टानि चेति ग्रन्था भवन्ति । तत्र वाराहश्रौतसूत्रे प्राक्सौमिकं चयनं वाजपेयादिकं चेति त्रीणि प्रकरणानि विद्यन्ते । मैत्रायणीसंहितया सह श्रौतसूत्रस्य तुलनायां कृतायां स्पष्टं भवति यत् श्रौतसूत्रे केचन विषया अग्निष्टोमादयो नोपलभ्यन्त इति ।

वाराहगृह्यसूत्रं प्रथमतः आर. शामशास्त्रिमहोदयैः संपादितं बडोदानगरे १९२१ ख्रिस्ताब्दे प्रकाशितम् । ततः १९३२ ख्रिस्ताब्दे लवपुरे रघुवीरमहोदयैः अधिकानि साधनान्युपयुज्य अंशतः परिवर्तितं संस्करणं प्रकाशितम् । अन्यदेकं

पुस्तकं पी. रोलॉ—महोदयेन फ्रेंचभाषानुवादसहितं फ्रान्सदेशे १९७१ ख्रिस्ताब्दे प्रकाशितम् । रघुवीरपुस्तके विषयक्रम एवं वर्तते :— (१) मैत्रायणीयसूत्रपरिशिष्ट-संख्यानम् (२) पाकयज्ञाः (३) जातकर्म (४) नामकरणम् (५) दन्तोदगमनं पुत्राभिमन्त्रणं च (६) अन्नप्राशनम् (७) सामान्यनियमाः (८) चूडाकरणम् (९) उपनयनम् (१०) व्रतानि (११) वेदव्रतानि (१२) उपाकरणम् (१३) अनध्यायाः (१४) उत्सर्जनम् (१५) अनध्यायाः (१६) उपनिषदर्हाः (१७) गोदानम् (१८) समावर्तनम् (१९) स्नातकधर्माः (२०) कन्यावरणम् (२१) मधुपर्कः (२२) अलंकरणम् (२३) प्रवदनकर्म (२४) विवाहकर्म (२५) रथारोहणम् (२६) गृहप्रवेशः (२७) गर्भाधानम् (२८) पुंसवनम् (२९) सीमन्तोन्नयनम् (३०) वैश्व-देवकर्म इति ।

गृह्यसूत्रस्य पद्धतिद्वयं वर्तते । गङ्गाघरस्य पद्धतौ अनेकेभ्यो ग्रन्थेभ्यो वचनान्युद्धृतानि । वसिष्ठपद्धतियद्यपि गङ्गाघरपद्धतिमनुसरति तथापि तत्र विषयक्रम ईषदभिन्नः उभे अपि अप्रकाशिते । ‘ रत्नाकर ’ संज्ञकस्य वाराहगृह्यप्रयोगस्य एकमेव लिखितपुस्तकं विद्यते तदप्यपूर्णम् । आदौ कृते मङ्गले प्रयोगकारस्य नामनिर्देशो नास्ति । तस्य गुरोः ‘ अनन्त ’ इति नाम तावन्निदिष्टम् । ऋतुशान्ति-प्रयोगमारभ्य सीमन्तोन्नयनान्ताः प्रयोगाः अत्र संगृहीताः । विविधानां ग्रन्थकाराणां वचनानि प्राचुर्येणोद्धृतानि ।

वाराहशाखाया बहूनि परिशिष्टानि वर्तन्ते । गृह्यसूत्रस्यारम्भे तान्येवं निदिष्टानि :—“ अतः परं परिशिष्टा मैत्रायणीयसूत्रस्य । गृह्यपुरुषः प्रायश्चित्तम् अनुग्राहिक-होतृक-शुल्बिक-उत्तरेष्टक-वैष्णव-अध्वर्यविक-चातुर्होतृक-गोनामिक-आकुलपाद-रहस्य-प्रतिग्रह-यमक-वृषोत्सर्ग-प्रश्न-द्रविण-षट्कारण-प्रधान-सांवेहिक-प्रवराध्याय-स्रष्ट्रविधान-छन्दोनुक्रमणी-अन्तर्वयंकल्प-प्रवासविधि-प्रात-रूपस्थान-भूतोत्पत्तिरिति द्वाविंशतिः परिशिष्टसंख्यानाम् ॥ ”

अत्र यद्यपि ‘ द्वाविंशतिः ’ इति परिशिष्टानां संख्योक्ता तथापि वस्तुतस्तानि सप्तविंशतिसंख्याकानि सन्ति । वाराहसूत्रलिखितपुस्तकस्यापपाठबहुलत्वमवधार्य अत्राप्यपपाठः संभवति । ‘ सप्तविंशतिपरिशिष्टसंख्यानम् ’ इति मूलपाठः प्रायः स्यात् । एषु सप्तविंशतिपरिशिष्टेषु षट् गृह्यकर्मविषयकाणि एकविंशतिश्च श्रौतकर्मसंबन्धीनि । श्रौतसूत्रस्य पूर्वनिदिष्टयोलिखितपुस्तकयोः परिशिष्टानि संगृहीतानि वर्तन्ते । गृह्यसूत्रोक्तक्रमापेक्षया तत्रत्यः क्रमः क्वचिदभिन्नः । उभयत्रापि-परिशिष्टसूत्रपाठोऽशुद्धिबहुलः त्रुटितश्च वर्तते । परिशिष्टेष्वल्पान्येव मुद्रितानि । अन्येषां प्रकाशनं मैत्रायणीयशाखायाः श्रौतस्मार्तपरंपरावगमार्थमत्यावश्यकम् । ४

वाराहश्रौतसूत्रं गृह्यसूत्रं च :— वाराहश्रौतसूत्रं चतुर्धा विभक्तम्—प्रकरणम्, अध्यायः, खण्डं, सूत्रं चेति । गृह्यसूत्रं केवलं द्विधा विभक्तं खण्डं सूत्रं चेति ।

श्रीतसूत्रे सूत्रं प्रायः मन्त्रेणारभ्यते विधिभागश्च मन्त्रमनुसरति । गृह्यसूत्रेऽपि बहुधा तथैव । उभयत्र मैत्रायणीसंहितान्तर्गतो मन्त्रः प्रतीकरूपेण शाखान्तरगतो मन्त्रश्च सकलपाठेनोद्ध्रियते । गृह्यसूत्रे येभ्यः शाखान्तरेभ्यो मन्त्रा उद्धृतास्तान्येवम्- ऋग्वेदः, अथर्ववेदः, काठकसंहिता, तैत्तिरीयसंहिता, वाजसनेयसंहिता च । येभ्यः सूत्रेभ्यो मन्त्रा उद्धृतास्तानीत्यम्-मानवश्रीतसूत्रं गृह्यसूत्रं च काठकगृह्यसूत्रं कौशिकसूत्रम् आश्वलायनगृह्यसूत्रं बोधायनगृह्यसूत्रम् आपस्तम्बश्रीतसूत्रमापस्तम्बमन्त्रसंहिता सत्याषाढसूत्रं पारस्करगृह्यसूत्रं गोभिलगृह्यसूत्रं चेति । पूर्वोक्तो मन्त्रो विधिभागो वा पुनरुक्तश्चेत् 'तेन धर्मेण' उत 'एतेन धर्मेण' इति निर्देशः श्रीतसूत्रे भवति । गृह्यसूत्रेऽपि तथा ।

मानवगृह्यसूत्रं 'पुरुष' संज्ञकयोर्द्वयोर्भागयोर्विभक्तम् । प्रथमपुरुषे त्रयोविंशतिखण्डानि द्वितीये चाष्टादश । प्रथमपुरुषगता विषया इत्यम्- ब्रह्मचारि-प्रकरणं स्नातकः विवाहः गर्भाधानं सीमन्तोन्नयनं जातकर्म चीलं दीक्षा उपनयनं चेति । द्वितीये औद्वाहिकाग्निधारणम् आवसथ्याग्निः स्थालीपाकः आग्रायणं पशु-यागः शूलगवः खट्वारोहणम् अष्टका गृहकरणं वैश्वदेवः पञ्चमहायज्ञा विनायक-पूजनं चेति । एवं स्थालीपाकं वैश्वदेवं च विहाय वाराहगृह्यसूत्रगता अन्ये सर्वे विषया मानवगृह्यस्य प्रथमपुरुषेऽन्तर्भूताः । मानववाराहगृह्यसूत्रयोर्विनिर्मुक्तेषु मन्त्रेषु द्विषष्टिमन्त्राः साधारणाः । ते च मानवगृह्यात् वाराहगृह्ये स्वीकृताः ।

मानवकल्पसूत्रं 'मानवमैत्रायणीयम्' उत 'मैत्रायणीयमानवम्' इति संज्ञयापि व्यवह्रियते । वाराहसूत्रं च 'मैत्रायणीयसूत्रम्' इति संज्ञया । हेमाद्रिण चतुर्वर्गचिन्तामणौ 'मानवमैत्रायणीयम्', 'मैत्रायणीयम्' चेति पृथग्व्यवहारः कृतः । चतुर्वर्गचिन्तामणेः श्राद्धकल्पे दानखण्डे च मैत्रायणीयसूत्ररूपेणोद्धृतानि वचनानि वाराहश्रीतसूत्रे गृह्यसूत्रे चोपलभ्यन्ते । हेमाद्रिणा चतुर्वर्गचिन्तामणिः अनेकेषां विदुषां साहाय्येन विरचितः । तेष्वेको वाराहशाखाध्यायी स्याद्येन स्वकीय-सूत्रवचनानि मैत्रायणीयसूत्रमिति मानवकल्पवचनानि च मानवमैत्रायणीयमिति नाम्नोद्धृतानि दृश्यन्ते ।

रोलामहोदयः वाराहगृह्यसूत्रं स्थालीपाकविवरणेनारब्धवान् येनेदं स्पष्टं भवति यत् मैत्रायणीयपरिशिष्टसंख्यानविषयकं प्रथमं सूत्रं क्षेपक इति तस्याभि-प्रायः । किंतु न केवलं प्रथमं सूत्रं, संपूर्णः प्रथमखण्डः क्षेपक इत्यत्र प्रमाणं दृश्यते । गृह्यसूत्रसंपादने रघुवीरेण यानि षड् लिखितपुस्तकान्युपयुक्तानि तेषु केवलमेकमेव परिशिष्टसंख्यानसूत्रेण ग्रन्थमारभते । शिष्टानि पञ्च जातकर्मसंज्ञकेन द्वितीयखण्डेन सूत्रग्रन्थं प्रारभन्ते । उभे पद्धती अपि जातकर्मणैवोपक्रमेते । प्रयोगग्रन्थोऽपि इममेव क्रममनुसरन् दृश्यते । एवं न केवलं परिशिष्टसंख्यानसूत्रं क्षेपकः अपि तु सर्वं प्रथमो खण्डः स्थालीपाकविषयकः मूलसूत्रग्रन्थे नासीदित्युपगन्तव्यं भवति । यद्यपि स्थालीपाकान्तर्भावीनि प्रायः गृह्यकर्माणि भवन्ति तथापि स्थालीपाकमध्याहृत्यैव

गृह्यकर्मणां विधिः गृह्यसूत्रेषूपदिश्यते । अतोऽनादेशेऽपि स्थालीपाकः प्राप्तो भवत्येव । गृह्यसूत्रस्य मुद्रितपुस्तके स्थालीपाकप्रतिपादकस्य प्रथमखण्डस्य या स्थितिः सैवान्तिमस्य सप्तदशस्य खण्डस्थ वैश्वदेवकर्मप्रतिपादकस्यापि । यस्मिन् लिखितपुस्तके स्थालीपाकरूपः प्रथमः खण्डः तस्मिन्नेकस्मिन्नेवान्तिमो वैश्वदेवखण्डः । मानवगृह्यस्य प्रथमपुरुषगता एव विषया वाराहगृह्ये । तत्र च वैश्वदेवो नान्तर्भूतः । अपि च वाराहपरिशिष्टेषु प्रथमे परिशिष्टे गृह्यपुरुषसंज्ञके वैश्वदेवकर्म संक्षेपेण प्रतिपादितम् । यदि मूलगृह्यसूत्रे वैश्वदेवकर्म अन्तराभविष्यत् तर्हि परिशिष्टे तस्य विवरणमप्रसक्तम् । एतैः प्रमाणैः वैश्वदेवखण्डोऽपि मूलगृह्ये नासीदिति सिध्यति । परिशिष्टगतं वैश्वदेवविषयं दृष्ट्वा तमेव संपूर्य केनापि वैश्वदेवखण्डः गृह्यसूत्रस्यान्ते स्थापित इति स्पष्टं भवति । एवं वाराहगृह्यसूत्रं मूलतः जातकर्मादि सीमन्तोन्नयनान्तं पञ्चदशखण्डात्मकमासीदिति सिध्यति ।

वाराहश्रौतसूत्रं मैत्रायणीसंहिता चः— 'एकशतमध्वर्युशाखाः' इति व्याकरण-महाभाष्ये भगवान् पतञ्जलिः । तत्र कृष्णयजुर्वेदस्य षडशीतिः शाखाः । चरणव्यूहानुसारं "चरकाणां द्वादश भेदा भवन्ति—चरका आह्वरकाः कठाः प्राच्यकठाः कपिष्ठलकठाश्चारायणीया वारायणीया वातान्तिवीयाः श्वेताश्वतरा औपमन्यवाः पाताण्डनीया मैत्रायणीयाश्चेति । तत्र मैत्रायणीयानां सप्त भेदा भवन्ति—मानवा वाराहा दुन्दुभाश्छागलेयाः श्यामाः श्यामायनीया हारिद्रवीयाश्चेति ।" एवं वाराहा मैत्रायणीयेष्वन्तर्भवन्ति । वाराहश्रौतसूत्रविषयाणां मैत्रायणीसंहिताविषयैस्तुलनया उभयेषां प्रायशः साम्यं स्पष्टं भवति । तथापि मैत्रायणीसंहितान्तर्गताः ज्योतिष्टोमः काम्या इष्टयः काम्याः पशवः गोनामिकः इत्येते विषया वाराहश्रौतसूत्रे न प्रपञ्चिताः । तथा च द्वादशाहो गवामयनं उत्सगिणामयनं महान्नतमेकादशिनी इत्यादयो विषया वाराहश्रौतसूत्रे नूतनत्वेन विवृताः ।

कृष्णयजुर्वेदशाखासु मैत्रायणीयसंहितायाः स्थानमधिकृत्य कश्चन विचारोऽत्र प्रस्तूयते । मैत्रायणीयानां भेदेषु हारिद्रवीया इत्येको भेदः । यास्कीयनिरुक्ते (१०.५) हारिद्रविकन्नाह्वणं निर्दिष्टम् । अष्टाध्याय्याः (४.३.१०४) काशिका-टीकायां हरिद्रुः कलापिनः शिष्येष्वेकत्वेन निर्दिष्टः । तेन कलापी मैत्रायणिश्वेत्येकस्याचार्यस्य नामद्वयं स्यादिति तर्को भवति । कालापकशाखा मैत्रायणीशाखा इत्युभे नामनी एकस्या एक शाखाया इत्यपि प्राप्नोति । कलापी कठश्चेत्युभौ कृष्णयजुर्वेदप्रवर्तकस्य वैशम्पायनस्य शिष्यावास्ताम् । तैत्तिरीयशाखाया काण्डानुक्रमे उक्तम्—

वैशम्पायनो यास्कायैतां शाखां प्राह पैङ्गये ।

यास्कः पैङ्गिस्तित्तिरये उखाय प्राह तित्तिरिः ॥

उखः शाखामिमां प्राह आत्रेयाय यशस्विने ।

तेन शाखा प्रणीतेयमात्रेयी इति प्रोच्यते ॥

एवं वैशम्पायनस्य शिष्यः पैङ्गिः तस्य च शिष्यस्तित्तिरिः वैशम्पायनस्य प्रशिष्य इति ज्ञायते । कठकलापिनी तु वैशम्पायनस्य साक्षाच्छिष्यौ । प्राचीनकाले कठकालापकयोः महान् प्रचार आसीत् । तथा च पतञ्जलिः— 'ग्रामे ग्रामे कालापकं काठकं च प्रोच्यते' इति (पा. ४.३.१०१) । वाल्मीकिरामायणेऽपि (३.३२.१८)

ये चेमे कठकालापा बहवो दण्डमानवाः ।

नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्नान्यत् कुर्वन्ति किञ्चन ।।

इति । एतयोः शाखयोरनुयायिनः परस्परसंनिधौ न्यवसन् इत्यपि गोचरं भवति । तयोः सादृश्यं वर्तते इति 'प्रत्यष्ठात्कठकालापम्' (पा. २.४.३) इति पाणिनिसूत्रेण स्पष्टं भवति । 'प्रत्यष्ठात्' इति तिङन्तं रूपं मै. सं. १.६.५ अत्रोपलभ्यते । तेन कालापकमैत्रायणीयशाखयोरैक्यमवगम्यते । यजुर्वेदस्य प्राचीनतररूपं काठकमैत्रायणीसंहितयोर्दृश्यते इति काठकमैत्रायणीयसंहितासंपादकेन श्रोडरमहोदयेन योऽभिप्रायः प्रकटीकृतः स यथार्थः । मन्त्रमात्रस्वरूपायां वाजसनेयसंहिता-रचनायामृग्वेदसंहितायाः प्रभावो वर्तते । तैत्तिरीयशाखायाः प्रवर्तकः तित्तिरिस्तु वैशम्पायनस्य प्रशिष्यः । अतः काठककालापकयोः प्राचीनतरत्वं युक्तमेव । अहीनाः द्वादशाहः गवामयनमित्येतेषु प्रतीयमाना सोमयागानामहर्वाहुत्यपरंपरा तित्तिरिणा प्रचलिता । मैत्रायणीसंहितायां तस्याः प्रायोऽभावः । काठकसंहितायां केवलं द्वाद-शाहस्य गवामयनस्य चाङ्गीकारः कृतः ।

कलापिनो मैत्रायणेश्चैक्यं श्रोडरमहोदयेन कल्पितं तत्रान्यथापि विचारयितुं शक्यते । एक एव आचार्यो नामद्वयेन परिचित इति कल्पनापेक्षया मैत्रायणिः कलापिनः साक्षाद्वा परंपरया वा शिष्यः तेन च कलापिनः संहिता परिगृहीता तत्र च किञ्चित् परिवर्तनमाधिक्यं चापादितमिति वक्तुमुचितं भवेत् । तथा च मैत्रायणी-संहिताया अन्तिमं काण्डं खिलकाण्डमित्युच्यते यत्र पुरोडाशब्राह्मणं राजसूय-ब्राह्मणमध्वरादीनां त्रयाणां विधिः याज्यापुरोनुवाक्यासंग्रहश्चान्तर्भूताः । तृतीय-काण्डस्यान्तिमप्रकरणरूपोऽश्वमेधोऽपि यजुःशाखासु परिशिष्टरूप एव दृश्यते । तत्त्वतो राजसूयप्रकरणेऽन्तर्भूतानि चातुर्मास्यान्यत्र पृथग्रूपेण प्रपञ्चितानि । शतरुद्रीयप्रकरणे द्वितीयकाण्डे नवमप्रपाठके विद्यमानेषु दशानुवाकेष्वदिमान्तिमावनु-वाकौ प्रक्षिप्ता दृश्येते । कलापिविरचितायाः संहिताया एवंगुणविशिष्टं स्वरूप-मासीदित्येतत् सर्वथासंभवनीयम् ।

मैत्रायणीयमन्त्रसंहितासंज्ञकः कश्चिल्लिखितरूपो ग्रन्थ उपलभ्यते । ग्रन्थ-स्यान्ते कारिकाद्वयं लिखितं तदित्थम् :—

मैत्रायणीयशाखायां संहितायां तु कण्डिकाः ।

द्वे सहस्रे च चत्वारि शतानि सप्ततितस्तथा ।।

अनुवाकास्तु चत्वारि शतानि परिसंख्यया ।

प्रपाठकास्तु त्रिंशद्वै प्रसंख्याता यथाक्रमम् ॥

एवमस्मिन् ग्रन्थे ३० प्रपाठकाः ४०० अनुवाकाः २४७० कण्डिकाश्च भवन्ति । अयं ब्राह्मणविरहितः केवलो मन्त्रसंग्रहः । मैत्रायणीसंहितागतेन काण्डप्रपाठकानुवाकविभागेन अत्रत्यः प्रपाठकानुवाककण्डिकाविभागो न समन्वेति । क्वचन कण्डिकाविभागे मन्त्रोऽपि विभक्तः । अत्रस्थो विषयक्रमः संहितागतविषयक्रमेण प्रायः संगच्छते । एतादृशी मन्त्रसंहिता शाखान्तरेषु न दृश्यते । तत्र तु गृह्यकर्मण्यवधार्य मन्त्राणां संग्रहः कृतो भवति । अस्य ग्रन्थस्यैकस्मिन् पुस्तके 'मैत्रायणीयमानववाराहमन्त्रसंहिता' इति निर्देशो वर्तते । तेन मानववाराहशाखानुयायिषु इमां मन्त्रसंहितामनुसृत्य वेदाध्ययनपरम्परा कस्मिंश्चित्काले खण्डाभवदिति तर्को भवति ।

वाराहश्रौतसूत्रं मानवश्रौतसूत्रं चः—वाराहमानवश्रौतसूत्रयोर्विषयाः साधारणतया समानाः । तथापि विषयक्रमे कश्चन भेदो वर्तते मानवश्रौतसूत्रे च केचन विषया अधिका भवन्ति । वाराहश्रौतसूत्रे प्रथमखण्डे परिभाषा विस्तरणोपवर्णिता । मानवश्रौतसूत्रे स्वल्पान्येव परिभाषासूत्राणि । अग्निष्टोमः प्रायश्चित्तानि प्रवर्यः इष्टिकल्पः एकाहाः अहीनाः अनुग्राहिकः इत्यादयो मानवश्रौतसूत्रे विवृता विषया वाराहश्रौतसूत्रे न सन्ति । एवं शाखान्तरे प्रतिपादिता विषया वराहेण स्वकीयसूत्रे न स्वीकृताः । तथाप्यस्यायमेको विशेषो यत् उपन्यस्तेषु केषांचन कर्मणामुपबृंहणं कर्मान्तरात् मन्त्रानुपयुज्य तेन कृतम् ।

वाराहश्रौतसूत्रं शाखान्तराणि च—वराहेण श्रौतसूत्रे न केवलं मैत्रायणीयसंहिताया अपि तु शाखान्तरेभ्योऽपि मन्त्रा उद्धृताः विनियुक्ताश्च । मानवश्रौतसूत्रे कठसंहिताया मन्त्रा उद्धृताः तदपेक्षया अधिका मन्त्रा वाराहश्रौतसूत्रे विनियुक्ताः तथा च तैत्तिरीयशाखाया अपि बहवो मन्त्रा विनियुक्ताः । ते च साक्षादापस्तम्बश्रौतसूत्रादुद्धृताः । वाराहश्रौतसूत्रे यथा मानवश्रौतसूत्रस्य प्रभावो दृश्यते तथा आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्यापि । अपि च कात्यायनश्रौतसूत्रम् आश्वलायनश्रौतसूत्रं शाङ्खायनश्रौतसूत्रं लाट्यायनश्रौतसूत्रं सत्याषाढश्रौतसूत्रमित्येतेभ्योऽपि केचन मन्त्रा वराहेण स्वीकृता दृश्यन्ते । अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासाविति नित्यमनुष्ठीयमानेषु कर्मसु आपस्तम्बश्रौतसूत्रगता मन्त्रा विशेषतो गृहीताः सन्ति ।

वाराहश्रौतसूत्रस्य रचनाकालः—वाराहश्रौतसूत्रस्य स्वरूपेऽवधारिते तस्य रचनाकालः सापेक्षतया र्वाचीन इति वक्तुं शक्यते । सूत्रस्यारम्भकः परिभाषाखण्डो दर्शयति यत् सूत्ररचनापद्धतौ दृढं प्रतिष्ठितायामस्य सूत्रस्य रचना जातेति । परिभाषायां केचन पूर्वमीमांसादर्शनगताः पारिभाषिकशब्दा वर्तन्ते येनैवं व्यक्तं भवति यत्सूत्रमिदं मीमांसादर्शने सुप्रतिष्ठिते विरचितमिति । अत्रोपवर्णिते पिण्डपितृयज्ञे अध्वर्युः पूर्वं कर्म करोति पश्चाद्यज्ञमान आगत्य पिण्डदानादि करोति । अध्वर्युकृतृकं यजमानसाहाय्यं श्रौतकर्मणो विकसितामवस्थां ततश्चास्य सूत्रस्योत्तरकालीनरचनां

द्योतयति । क्रियापदस्थाने कर्मणो बोधकस्य नाम्नः प्रयोगोऽपि सूत्रस्यार्वाचीनकाल-
रचनाबोधकः । सत्स्वपि बहुषु कर्मसु मैत्रायणीयसंहितायामुपवर्णितेषु वराहेण केवलं
तावन्त्येव कर्मणि स्वकीये सूत्रेऽन्तर्भावितानि यानि तदानीन्तने कालेऽनुष्ठीयन्ते
स्म येषां वानुष्ठानस्य संभवस्तेन कल्पितः । शाखान्तरेभ्यः कर्मणां स्वीकारस्य कथा
तु दूरत एव । एवं श्रौतपरंपराया दृश्यमानो ह्रासो वराहस्यार्वाचीनकालीनतां
बोधयति ।

अस्मिन् संदर्भे वाराहश्रौतसूत्रस्य ग्रन्थान्तरैः संबन्धोऽप्यवधारणीयः । अत्र
प्रथमत इदं निश्चितं यत् वाराहश्रौतसूत्रस्य जातकर्मादिसीमन्तोन्नयनान्तस्य वाराह-
गृह्यसूत्रस्य च कर्ता वराहाचार्य एक एव । वराहाचार्यः स्वकीयं गृह्यसूत्रं मानवगृह्य-
सूत्रस्य प्रथमपुरुषमनुबुध्य रचितवान् । तथा च मानवश्रौतसूत्रमवलम्ब्य सूत्रान्तरे-
भ्यश्च कांश्चनांशान् स्वीकृत्य श्रौतसूत्रं व्यरचयत् । अतः मानवश्रौतसूत्रा-
द्वाराहश्रौतसूत्रमुत्तरकालीनमिति प्राप्तं भवति । वराहाचार्येण श्रौतसूत्रे काठकसंहिता
कपिष्ठलसंहिता तैत्तिरीयसंहिता ब्राह्मणं च, वाजसनेयसंहिता आपस्तम्बसत्याषाढा-
श्वलायनशाङ्खायनलाट्यायनश्रौतसूत्राणि चेत्येतेभ्यो मन्त्राः स्वीकृताः । गृह्यसूत्रे
चाश्वलायनबोधायनपारस्करगोभिलानां गृह्यसूत्रेभ्यः आपस्तम्बमन्त्रसंहितायाः
कौशिकसूत्राच्च । तेनैतेभ्यः सर्वेभ्यो ग्रन्थेभ्यो वाराहश्रौतसूत्रमुत्तरकालीनमिति
सिध्यति । उक्तग्रन्थानां रचनाकालं विचार्य वाराहश्रौतसूत्रं ख्रिस्ताब्दस्य चतुर्थे शतके
विरचितं भवेदिति तर्को भवति ।

वाराहशाखीयानां निवासप्रदेशः :- वाराहशाखीयानां निवासप्रदेशस्य विचारो
मैत्रायणीयानां मानवशाखीयानां च निवासप्रदेशस्य विचारेण न समन्वेति । मैत्रायणी-
शाखायाः प्रचारः पंजाबप्रदेशे तत्समीपवर्तिनि देशे चासीत् । कठकालापशाखिनोर्वसतिः
परस्परसंनिधौ तैत्तिरीयानां च ततो दूरे आसीत् । भारद्वाजपुस्तम्बसूत्रकाराभ्यां
मैत्रायणीशाखागताः केचन मन्त्रा गृहीताः । आपस्तम्बाचार्येण वाजसनेयशाखायाः
केचनांशाः स्वीकृताः । वाजसनेयिनां वसतिः आर्यावर्तस्थोत्तरपूर्वदेशे आसीत् ।
वराहाचार्येण काठकमानवापस्तम्बादिशाखाभ्यः केचनांशाः स्वीकृतास्तस्माद्वाराह-
चार्यस्य वसतिरेतच्छाखीयेभ्यो नातिदूरे आसीदिति प्राप्तं भवति । आर्यावर्ते नर्मदाया
उत्तरभागे वाराहशाखीयानां मूलवसतिरासीदिति तर्को नानुचितः स्यात् ।

उत्तरकाले मैत्रायणीया देशान्तराणि गता दृश्यन्ते । ऐतिहासिकप्रमाणानुसारं
तेषां वसतिः संबलपुरे (उत्कलदेशे ख्रि ८ शताब्द्यां) सौराष्ट्रे (ख्रि. ६ शताब्द्यां)
अहमदनगरमण्डले (महाराष्ट्रे १० शताब्द्यां) इत्येषु देशेष्ववासीत् । एरणशिलालेखे
(ख्रि. ५ शताब्द्यां) महाराजमातृविष्णुः मैत्रायणीशाखाया विद्वानिति निर्दिष्टः ।
देवगिरिराज्ये (ख्रि. १४ शताब्द्यां) केचन वाराहशाखीया न्यवसन्निति हेमाद्रेः
चतुर्वर्गचिन्तामणौ श्राद्धकल्पे दानखण्डे चोपलब्धेभ्यो वाराहशाखानिर्दे-
शेभ्यो ज्ञायते । ख्रि. १६ शताब्द्यां मैत्रायणीयाः महाराष्ट्रस्य पश्चिमोत्तरदेशे

गुर्जरदेशस्य दक्षिणप्रदेशे 'बागलाण' इति नाम्ना ख्याते प्रदेशे न्यवसन् । तदानीमस्मिन् प्रदेशे 'बागुल' संज्ञकस्य राजवंशस्य उत्तरप्रदेशीयकन्नोजदेशस्य 'राठोड' राजवंशेन संबद्धस्य राज्यमासीत् । मयूरपर्वते ('मुल्हेर' इति ख्याते) तस्य राजधानी आसीत् । अस्य राजवंशस्याश्रयो मैत्रायणीयैर्लब्ध इति भाति यतोऽस्मिन्नेव प्रदेशे मैत्रायणीयानां वसतिरिदानीमपि वर्तते ।

गतायां शताब्द्यां मैत्रायणीयानां ब्राह्मणत्वविषये संदेहः कैश्चित् शाखान्तरीयैः ब्राह्मणैः प्रकटितः ते चापाङ्क्त्याः इति कोलाहलः कृतः । ततो मैत्रायणीयशाखीयानां प्रार्थनामनुद्ध्य द्वारकापीठाधीशैः श्रीमच्छंकराचार्यैः धर्मशास्त्रानुसारेणान्वेषणं कारितं निर्णीतं च यत् मैत्रायणीयशाखा शाखान्तरवदधिकृता प्रमाणभूता परंपरागता च वर्तते । तच्छाखाध्यायिनश्च अन्यशाखीयब्राह्मणवत् पाङ्क्त्या इति । पौरोहित्यवृत्तिमूलोऽयं कलह उत्थापित आसीदित्येवमनेन पर्यवसितम् । अत्र मैत्रायणीयशाखीयानामैतिह्यविषये यदुक्तं तद्वाराहशाखीयानपि स्पृशतीत्यवगन्तव्यम् ।

इदानीं वाराहशाखीयानां षडेव ब्राह्मणकुलानि नन्दुरवारनगरे तत्परिसरे च वसन्ति । तेषामुपनामानि जोशी, मुळे, वावदे, कुलकर्णी, पाठक, टेम्भेकर इति । तत्र जोशी मुळे च भारद्वाजगोत्रीया भारद्वाज-आङ्गिरस-बार्हस्पत्येति त्रिप्रवराः । वावदे शाङ्खायनगोत्रीया प्रमोद-अमृत-इन्द्रेति त्रिप्रवराः । कुलकर्णी कौशिकगोत्राः कौशिक-विश्वामित्र-अघमर्षणेति त्रिप्रवराः । पाठक कृष्णात्रेयगोत्रीया आत्रेय-आर्चनानस-श्यावाश्वेति त्रिप्रवराः । टेम्भेकर वसिष्ठगोत्रीया वासिष्ठ-ऐन्द्रप्रमद-आभरद्वस्विति त्रिप्रवराः । अन्यदेकं जोशीकुलं माण्डव्यगोत्रीयं भार्गव-च्यावन-आप्तवान-और्व-जामदग्न्येति पञ्चप्रवरान्वितम् । अपरमेकं पाठककुलं गौतमगोत्रीयं गौतम-आङ्गिरस-आयास्येति त्रिप्रवरान्वितम् । पूर्वस्मिन्काले वाराहशाखीयानि बहूनि कुलानि भवेयुः यैर्गच्छता कालेन मानवशाखा वा अन्या काचन समीपवर्तिनी शाखा वा अङ्गीकृता भवेत् ।

एवं वाराहश्रौतसूत्रानुषङ्गिणो विषया अत्र संक्षेपेणोपन्यस्ताः । विस्तरस्तु आङ्ग्लभाषाप्रथितोपोद्घाते द्रष्टव्यः ।

चिं. ग. काशीकर

अथ वाराहश्रौतसूत्रे प्राक्सौमिकम्

॥ श्रीगणेशाय नमः* ॥

परिभाषा:

प्रयोगे पुरुषहितं यज्ञस्य ज्ञाने च ॥ १ ॥ तं व्याख्यास्यामः
॥ २ ॥ सर्वार्थं धर्मं प्रथमम् । अपवादाननुवदेत् ॥ ३ ॥ ब्राह्मण-
क्षत्रियवैश्यरथकाराणां यज्ञाः ॥ ४ ॥ निषादस्थपतेरिष्टयग्न्याधेयम्
॥ ५ ॥ अध्वर्युर्यजुर्वेदेन करोत्यृग्वेदेन होता सामवेदेनोद्गाता सर्वैर्ब्रह्मा
॥ ६ ॥ उच्चैर्ऋग्वेदसामवेदाभ्यामुपांशु यजुषोच्चैः संप्रैषाः ॥ ७ ॥
संस्वारैकस्वर्यमिति शब्दन्यायः ॥ ८ ॥ प्राङ्मुखः कर्म कुर्यादा
चतुर्थात्कर्मणः प्रसंपश्यन् ॥ ९ ॥ उत्तरतउपचारो विहारः ॥ १० ॥
न यज्ञाङ्गेनात्मानमभिविपरिहरेत् ॥ ११ ॥ न विहारादपपर्याचर्तेत
॥ १२ ॥ अन्तराणि यज्ञाङ्गानि बाह्याः कर्तारः ॥ १३ ॥ कर्तृणां
च प्रधानकारिणोऽभ्यन्तरा बाह्या इतरे ॥ १४ ॥ यज्ञोपवीती दैवानि
कर्माणि कुर्यात्प्राचीनावीती पित्र्याण्याचान्तोदकोऽहसन् ॥ १५ ॥
मन्त्रान्तेन कर्म संनिपातयेत् ॥ १६ ॥ उत्तरमन्त्रस्यादिना पूर्वस्यान्तं
विद्यात् ॥ १७ ॥ पूर्वमिनानादङ्गानामानुपूर्व्यं पूर्वप्रकरणं चोदनाच्चा-
नियमः ऋतूनाम् ॥ १८ ॥ घृतमाज्यशब्देन प्रतीयेत भार्या पत्नी
॥ १९ ॥ जुहूराहवनीय इति होमे ॥ २० ॥
हिरण्यं जातरूपम् ॥ २१ ॥ गार्हपत्ये हविःश्रपणं प्रतितपनं च

* N adds श्रीयज्ञवराहाय नमः

१. Thus B, N; CR च ज्ञाने.

२. Thus B, N; CR उपवादा

३. Thus CR; B, N omit.

४. Thus B, N; CR जुहूः [जुगर्गिनर्] आहवनीय.

५. Thus B, N; CR हिरण्यं.

६. Thus B, N; CR प्रतितर्पणं.

॥ २२ ॥ दक्षिणाग्नेरेकोल्मुकाहरणम् ॥ २३ ॥ ब्राह्मणा ऋत्विज
 आर्षेया महान्तो युवानो बह्वपत्याः^१ ॥ २४ ॥ जुहोतीति दर्विहोमचोदना
 ॥ २५ ॥ आज्यस्याधिश्रयणं गार्हपत्ये ॥ २६ ॥ पर्यग्निकरणमुत्पवनं
 स्रक्स्रवसंमार्गः परिस्तरणं पर्युक्षणमाहवनीयस्येति ॥ २७ ॥ तूष्णीकां
 दर्विहोमधर्मः ॥ २८ ॥ अनधस्तन्त्रम्^२ ॥ २९ ॥ आसीनो जुहुयाज्जा-
 न्वक्नो निगद्य स्वाहाकारान्तम् ॥ ३० ॥ जमदग्नीनां पञ्चावत्तं
 चतुरवत्तमन्येषाम् । आमन्त्र्य जामदग्न्यमजामदग्न्यः पञ्चावत्ती स्यात्
 ॥ ३१ ॥ मांससंहिताभ्यामङ्गुलीभ्यामङ्गुष्ठेन च पुरोडाशस्यावद्येत् ।
 स्रुवेणाज्यपयसोर्मेक्षणेन चरोः स्वधितिना पशोर्दर्व्या सोमस्य ॥ ३२ ॥
 यथादिष्टं हविर्भिर्देवता यजत्याज्येनेतराः ॥ ३३ ॥ ध्रौवस्याज्यार्थान्
 कुर्वीत ॥ ३४ ॥ आज्यस्योपस्तीर्य हविषोऽवदानमभिधारणं च ॥ ३५ ॥
 अवदायावदाय हविर्ध्रुवां प्रत्यभिधारयेदा स्विष्टकृदवदानात् ॥ ३६ ॥
 आज्यस्थाल्या ध्रुवाम् ॥ ३७ ॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्राण्यवदानानि ॥ ३८ ॥
 भूयः स्विष्टकृते भूयिष्ठमिडायाः ॥ ३९ ॥ मध्यादवदाय हविषः
 पूर्वार्धाद् द्वितीयमवद्येच्चतुरवदानस्य पश्चार्धात्तृतीयं पञ्चावदानस्य
 ॥ ४० ॥

पूर्वार्धात्प्रथमं ज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य गतश्रियो वा ॥ ४१ ॥
 अपरं कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य बुभूषतो वा ॥ ४२ ॥ सर्वेषां हविषां
 स्विष्टकृते समवद्येदुत्तरार्धात्सकृत्सकृच्चतुरवदानस्य द्विर्द्विः पञ्चावदा-
 नस्य ॥ ४३ ॥ द्विरभिधारयेत् ॥ ४४ ॥ यत्र याज्यास्तत्राश्रुतप्रत्याश्रुते च
 चतुरवत्तपञ्चावत्ते च ॥ ४५ ॥ दक्षिणेन दक्षिणातिक्रामेत् सव्येनोदङ्
 ॥ ४६ ॥ अवदाय ग्रहं वा गृहीत्वा दक्षिणातिक्रामन् संप्रेष्यति
 अमुष्मा अनुब्रूहि इति यथादेवतम् । संप्रेषयाज्ययोश्च ॥ ४७ ॥ अनु-
 वाच्य वाग्यतो भवत्याश्रावणात् । आश्रुते चाग्नीध्र आ प्रत्याश्रावणात् ।

१. N बह्वयो.

२. Thus emended; B, CR अनध° ; N अनत°

प्रत्याश्रुते चाध्वर्युरा यज यज इति ब्रूयात् ॥ ४८ ॥ अनुवाक्यान्ते
 प्रणवं दधाति होता । तमध्वर्युः प्रणवेनोपसं दधाति ॥ ४९ ॥ ओश्रावय
 इत्यध्वर्युः अस्तु श्रौषट् इत्याग्नीध्रः प्रत्याश्रावयत्युत्तरतो^१ दक्षिणामुख-
 स्तिष्ठन् स्फ्यं चेध्मसं नहनानि चोद्यम्य ॥ ५० ॥ अमुष्मै प्रेष्य इति
 संप्रेष्यति याज्यावत्स्वाहवनीयप्रधानस्थानेषु पशुसोमयोः । अमुं यज
 इत्यारात् ॥ ५१ ॥ याज्यानुवाक्यावन्ति प्रधानान्याज्यभागादीनि
 स्विष्टकृदन्तानि पत्नीसँयाजेषु वाजिने च ॥ ५२ ॥ दक्षिणं परिधि-
 संधिं प्रत्यवस्थाय वषट्कारान्ते पार्श्वेनापि दधदिवानासेकं^२ हविषो-
 ऽप्रक्षिणन् जुहोति ॥ ५३ ॥ मुखेनासेकं^३ हविषो व्यृषन् यं द्विष्यात्तमा-
 हुतिषु ह्वयमानासु मनसा ध्यायेत् ॥ ५४ ॥ याज्यावत्स्वाहवनीय-
 प्रधानेष्ववाधारे^४ च दक्षिणातिक्रमणम् ॥ ५५ ॥ उपभृतमधस्तादुपयम्य
 प्रचरति वेदमुपयाममन्यत्र दशाँ सोमे ॥ ५६ ॥ समानं दर्शपूर्णमासयो-
 र्विधानमन्यत्र विनिर्देशात्^५ ॥ ५७ ॥ उभयत्राग्नेयः पुरोडाशः ।
 अग्नीषोमीयो द्वितीयः पौर्णमास्यामैन्द्राग्नोऽमावास्यायामसंनयतः
 ॥ ५८ ॥ सांनाय्येन समानदेवतः संनयतः ॥ ५९ ॥ ऐन्द्रं सांनाय्यं
 माहेन्द्रं वा ॥ ६० ॥

अग्नीषोमीय उपाँशुयाजः पौर्णमास्याँ वैष्णवोऽमावास्यायाम्
 ॥ ६१ ॥ एतदिज्याप्रधानम् ॥ ६२ ॥ तदङ्गानीतराणि ॥ ६३ ॥
 अर्थकारणाद्धर्मानावर्तयेद्वचनाद्वा ॥ ६४ ॥ सोमेज्याग्निष्टोमे प्रधानम्
 ॥ ६५ ॥ दर्शपूर्णमासिकानां प्रधानानामिष्टिपशुबन्धेषु^६ चोदना

१. Thus B, N; CR °त्युत्तरतस्तिष्ठन्.

२. B, N °नासेव.

३. N °नासे च

४. Thus B; N °ष्वाक्चारे; CR °ष्वाँकारे.

५. Thus N; CR निर्देशात्.

६. Thus N; CR °पशुबन्धे.

॥ ६६ ॥ सोमस्यैकाहाहीनसत्त्रेष्वङ्गानां च समन्वयः पिण्डपितृयज्ञ-
वर्जम् ॥ ६७ ॥ प्रत्याम्नायप्रतिषेधार्थलोपैरङ्गानिवृत्तिः ॥ ६८ ॥
सामान्यादर्थात् स्वाश्रुत्यादिति धर्मविनियोगः^१ ॥ ६९ ॥ अनाम्नाते
यथार्थं मन्त्रान् संनमयेत् ॥ ७० ॥ द्रव्यालाभे तुल्यार्थानां यथासदृशं
प्रतिनिदध्याद्यथार्थमतुल्यार्थं ॥ ७१ ॥ प्रधानानां धर्मविप्रतिषेधे भूयस्त्वेन
धर्मान् विनियच्छेत्तुल्यान्^२ पूर्वचोदनया ॥ ७२ ॥ कर्मणां गणादेशे प्रत्यृचं
करोति प्रतिपर्यायं च ॥ ७३ ॥ अमुष्मै प्रणीयमानायानुब्रूहि इत्युक्ते
त्रिरुक्तां करोति ॥ ७४ ॥ सोमे क्रीते हविर्धानप्रवर्तने च ॥ ७५ ॥
दर्भाः परिस्तरणे ॥ ७६ ॥ स्वाहाकारान्ताः समिधः ॥ ७७ ॥ अग्निं
सादयिष्यन्नुद्धृत्य लक्षणमद्भिरवोक्ष्य सादयति ॥ ७८ ॥ संततकर्मसु
पुरस्तादारम्भं प्रदक्षिणं प्रागपवर्गाण्युदग्वा करोति ॥ ७९ ॥ प्रसव्यं
पित्र्याणि ॥ ८० ॥ मङ्गलानि लोकतः ॥ ८१ ॥ कर्माभ्यावृत्तौ
कृतसंख्येषु मन्त्रानावर्तयेत्^३ ॥ ८२ ॥ संप्रैषानुवचनेष्वाश्रुतप्रत्याश्रुतेषु
च मन्द्रस्वारः सामिधेनीप्रभृत्याज्यभागान्तेषु ॥ ८३ ॥ ऊर्ध्वमाज्यभागा-
भ्यामानुयाजेभ्यो मध्यमः^४ ॥ ८४ ॥ अनुयाजप्रभृत्युच्चैरा शैव्यन्तात्
॥ ८५ ॥ त्रिंशद्वर्षाणि दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत यावज्जीवं वा ॥ ८६ ॥
पञ्चदश दाक्षायणयज्ञेन दर्शपूर्णमासयोः स्थाने ॥ ८७ ॥ यावज्जीव-
मग्निहोत्रम् ॥ ८८ ॥ अनियमोऽन्यत्र ॥ ८९ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे^५ प्रथमं खण्डम् ॥

१. Thus N; CR धर्मविनियोगे.

२. B, N, CR 'तुल्यां'

३. B, N मन्त्राणां वर्त'

४. Thus B, N; CR मध्यमाः

५. N adds प्रयोगे.

दर्शपूर्णमासौ

चन्द्रादर्शनेनामावास्यामुपवसेत् संपूर्णेन पौर्णमासीं पूर्वे वा ॥१॥
केशश्मश्रु वापयित्वा मांसमाषलवणवर्जमश्रीतो यजमानः पत्नी
'चासुहितौ' ॥ २ ॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूर्य उद्यन्तमारोहति स्वविदेति ।
आदित्यं तेजसां तेज उत्तमं श्रो यज्ञाय रमतां देवताभ्यः ॥
इमामूर्जं पञ्चदशीं याः प्रविष्टास्ता देवताः परिगृह्णामि पूर्वाः ।
पौर्णमासं हविरिदं जुषन्ताम् आमावास्यां हविरिदं जुषन्ताम् ॥
इति यथारूपं गार्हपत्यादाहवनीयं ज्वलन्तं प्रणीय ममाग्ने वर्चो
विहवेषु इत्यन्वाद्धाति ॥ ३ ॥ उत्तराभ्यां वैहवीभ्यामपरयोरन्वाधाय^१
व्रतमुपैति ॥ ४ ॥

पयस्वतीरोषधयः पयस्वद्वीरुधां पयः ।

अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र संसृज ॥

इति पाणी प्रक्षाल्य अग्ने व्रतपते इत्याहवनीयं यजमान उप-
तिष्ठते ॥ ५ ॥ सम्राडसि व्रतपा असि व्रतपतिरसि व्रतं चरिष्यामि तत्ते
प्रब्रवीमि^२ तन्मे गोपाय तच्छकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासम् इत्यादित्यम् ।
यद्यस्तमितः स्यादाहवनीयम् ॥६॥ पुरस्ताद्धर्िराहरणस्य पौर्णमास्यां
व्रतमुपेयाद्वत्सापाकरणस्यामावास्यायाम् ॥ ७ ॥ उभयोः पूर्वेषुः
समन्वाधानम् ॥ ८ ॥ नानृतं वदेन्न मांसमश्रीयान्न^३ स्त्रियमुपेयात्
॥९॥ माषवर्जं^४ सायमारण्यमश्रीदारण्यहविश्चेत्स्यादुदकम्^५ ॥ १० ॥

१. B, N वासहितौ

२. Thus N; CR °रन्ववधाय

३. Thus B, N; CR ब्रवीमि

४. Thus N; CR मांसं प्राश्नी°

५. In CR the portion माषवर्जं सायमारण्यमश्रीयात् belongs to
sutra 9.

आहवनीयागारे यजमानो विहरति गार्हपत्यागारे पत्नी तयोर्दक्षिणा
 ॥ ११ ॥ प्रत्यगाशिषोऽकर्मयुक्ता मन्त्रा याजमानम् ॥ १२ ॥ दक्षिणत
 उपचारो यजमानस्यापरतः पत्न्याः ॥ १३ ॥ आमन्त्रिते प्रणवमुक्त्वा
 यथार्थमनुज्ञानम् ॥ १४ ॥ यथादेवतमाहुतिमनुमन्त्रयते^१ यथाकर्मसंयोग-
 मारात् ॥ १५ ॥ को वः प्रणयति इति प्रणीताः^२ प्रणीयमानाः ॥ १६ ॥
 भूश्च कश्च वाक् च ऋक् च गौश्च वट् च खं च धूश्च नीश्च पूश्चैका-
 क्षराः पूर्वशमा विराजो या इदं विश्वं भुवनं व्यानशुस्ता नो देवीस्तरसा
 सँविदानाः स्वस्ति यज्ञं नयत प्रजानतीर्ब्रह्मपूताः^३ स्थ इति सादने च
 ॥ १७ ॥ अग्निं होतारम् इति हविर्निर्वपणमभिमृशेन्निरूप्यमाणे वा
 जपेत् ॥ १८ ॥ पुरस्तात् स्तेभ्ययजुषोऽन्तर्वेद्युपविश्य
 अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दद्गुहाहितां निहितां गह्वरेषु ।
 स मह्यं लोकं यजमानाय विन्दत्वच्छिद्रं यज्ञं भूरिरेताः कृणोतु ॥
 इति वेदमादत्ते ॥ १९ ॥

वेदेन वेदिं विविदुः पृथिव्याः सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि ।

गर्भं विभर्ति भुवनेष्वन्तस्ततो यज्ञस्तायते विश्वदानीम् ॥

इति त्रिवेदेन वेदिमभिमार्ष्टि ॥ २० ॥ उभयत्राज्यावेक्षणम् ॥ २१ ॥
 पञ्चानां त्वा वातानाम् इत्यान्तादनुवाकस्याज्यग्रहान् ॥ २२ ॥
 युनज्मि त्वा इति च परिधिषु परिधीयमानेष्वहवनीयम् ॥ २३ ॥ ध्रुवा-
 करणमुभयत्र ॥ २४ ॥ ममाग्ने वचः इत्यष्टाभिर्वैहवीभिर्हवीं व्यासन्नान्यभि-
 मृशेत् ॥ २५ ॥ चतुर्होत्रा च पौर्णमास्यां प्रजाकामः पञ्चहोत्रा चामा-
 वास्यायां स्वर्गकामः ॥ २६ ॥ चित्तिः सुक् इति दशहोतारं पुरस्तात्
 सामिधेनीनाम् ॥ २७ ॥ अङ्गिरसो मास्य यज्ञस्य प्रातरनुवाकैरवन्तु ।
 समिद्धो अग्निराहुतः स्वाहाकृतः पिपर्तु नः इति समिद्धम् ॥ २८ ॥

१. N °मन्त्रयेत

२. Thus B, N; CR omit

३. CR reads sūtra 17 as two sūtras the first ending
 with प्रजानती [रिति]

मनोऽसि प्राजापत्यं मनसा मा भूतेनाविश इति स्रुवाधारम् ॥ २९ ॥
 वागस्यैन्द्री सपत्नक्षयणी वाचा मेन्द्रियेणाविश इति स्रौचम् ॥ ३० ॥
 देवाः पितरः इति प्रवरे प्रवर्यमाणे ॥ ३१ ॥ पृथिवी होता इति चतुर्हो-
 तारं पुरस्तात् प्रयाजानाम् ॥ ३२ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे द्वितीयं खण्डम् ॥

वसन्तमृतूनां प्रीणामि स मा प्रीतः प्रीणातु ।
 वसन्तस्याहं देवयज्यया तेजस्वान् पयस्वान् भूयासम् ॥
 ग्रीष्ममृतूनां प्रीणामि स मा प्रीतः प्रीणातु ।
 ग्रीष्मस्याहं देवयज्ययेन्द्रियवान् वीर्यवान् भूयासम् ॥
 वर्षा ऋतूनां प्रीणामि ता मा प्रीताः प्रीणन्तु ।
 वर्षाणामहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम् ॥
 शरदमृतूनां^१ प्रीणामि सा मा प्रीता प्रीणातु ।
 शरदोऽहं देवयज्ययान्नवान् वर्चस्वान् भूयासम् ॥
 हेमन्तशिशिरावृतूनां प्रीणामि तौ मा प्रीतौ प्रीणीताम् ।
 हेमन्तशिशिरयोरहं देवयज्यया सहस्वांस्तपस्वान् भूयासम् ॥
 इति प्रयाजान् ॥ १ ॥ अग्निना यज्ञश्चक्षुष्मानग्नेरहं देवयज्यया चक्षुषा
 चक्षुष्मान् भूयासम् ॥ सोमेन यज्ञश्चक्षुष्मान् सोमस्याहं देवयज्यया चक्षुषा
 चक्षुष्मान् भूयासम् इत्याज्यभागौ ॥ २ ॥ अग्निर्होता इति पञ्चहोतारं
 पुरस्ताद्विषाम् ॥ ३ ॥

अग्निरन्नादोऽग्नेरहं देवयज्ययान्नादो भूयासम् ॥
 दग्धिर्नामास्यदग्धोऽहं भ्रातृव्यं दभेयम् ॥ इत्युपांशुयाजौ ॥ ४ ॥
 अग्नीषोमौ वृत्रहणा अग्नीषोमयोरहं देवयज्यया वृत्रहा भूयासम् ॥
 इन्द्राग्न्योरहं देवयज्ययेन्द्रियवानन्नादो भूयासम् ॥
 इन्द्रस्याहं देवयज्ययेन्द्रियवान् भूयासम् ॥
 महेन्द्रस्याहं देवयज्यया जेमानं महिमानं गमेयम् ॥

१. Thus B, N; CR शरदृतूनां

इत्यौत्तरतनिकानप्यनुमन्त्रणानधीयेत' ॥ ५ ॥

इन्द्रस्य वैमृधस्याहं देवयज्ययासपत्नो भूयासम् ॥

इन्द्रस्य त्रातुरहं देवयज्यया त्रातो^१ भूयासम् ॥

पूष्णोऽहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम् ॥

सरस्वत्या अहं देवयज्यया वाचमन्नाद्यं गमेयम् ॥

अदितेरहं देवयज्यया प्र प्रजया प्र^२ पशुभिर्जनिषीय ॥

विश्वेषां देवानामहं देवयज्यया प्राणैः सायुज्यं गमेयम् ॥

द्यावापृथिव्योरहं देवयज्यया प्रजनिषीय प्रजया पशुभिः ॥

अमुष्याहं देवयज्यया इत्यनाम्नातेऽभ्युद्देत् ॥ ६ ॥ अग्निः स्विष्टकृ-

द्यज्ञस्य प्रतिष्ठा तस्याहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम्

इत्यग्निं स्विष्टकृतम् ॥ ७ ॥ अग्निर्मा दुरिष्ठात् पातु सविताघर्षसाद्यो

नो अन्ति शपति तमेतेन जेषम् इति प्राशित्रमवदीयमानम् ॥ ८ ॥

इडायास्तूष्णीमुपहवे^४ वसीयस्येहि इति ॥ ९ ॥ चिदसि इत्युच्चैरुपहवे^५

घृतेन मा समुक्षत इत्यन्तम् । अस्मास्विन्द्र इति च ॥ १० ॥ आमाशिषः

इति नामग्राहे ॥ ११ ॥

इडा धेनुः सहवत्सा न आगादूर्जं दुहाना पयसा प्रपीना ।

सा नो अन्नेन हविषोत गोभिरिडा पिन्वतां पयसाभ्यस्मान् ॥

इतीडामार्जने ॥ १२ ॥ ब्रध्न पाहि इति वह्निषि हवींष्यासन्ना-

न्यभिमृशेत् ॥ १३ ॥ आग्नेयं चतुर्धा व्युद्दिशेत् इदमग्नीधः, इदं ब्रह्मणः,

इदं होतुः, इदमध्वर्योः^६ । इदं यजमानस्य इति यजमानभागम् ॥ १४ ॥

दिशां क्लृप्तिरसि दिशः प्रीणामि दिशो मा प्रीता अवन्तु इति व्युद्दिष्टे

१. Thus N; B 'मन्त्रणन'; CR 'मन्त्रान'

२. Emended. cf. ĀpŚS IV. 16.1. B, N, CR त्राता

३. Thus B, N; CR omit.

४. CR ends sūtra 9 with इडायास्तूष्णीम्. MānŚS 1. 4. 3. 9-10 is also wrongly separated cf. BhārŚS IV. 14. 2-3

५. Thus B, N; CR इत्युच्चैः

६. CR adds [इति]

दक्षिणां ददाति ॥ १५ ॥ दक्षिणाग्नौ यजमानो महान्तमोदनं^१ पक्त्वा
दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यामासाद्याभिमृशेत्

इयं स्थाल्यमृतस्य पूर्णा सहस्रधार उत्सो अक्षीयमाणः ।

अनेनौदनेनाति मृत्युं तराम्यहम् ॥

प्रजापतेर्भागोऽस्यूजस्वान् पयस्वान् । अक्षितोऽस्यक्षित्यं त्वा । अक्षितो
नामासि मा मे क्षेष्ठा आ मा गम्याः ॥ प्राणापानौ मे पाहि समान-
व्यानी मे पाह्युदानरूपे मे पाहि चक्षुःश्रोत्रे मे पाहि ऊर्गस्यूजं मयि
धेहि ॥ प्रजापतिरहं त्वया साक्षादृध्यासम् इति ॥ १६ ॥ अग्नेणोत्तर-
मुदञ्चमुद्रास्य^२ दक्षिणतः सद्भ्य ऋत्विग्भ्यः परिहृत्यादध्यात्^३ ॥ १७ ॥
सं मे संनतयः संनमन्तामिधमसंनहने हुते इति संमार्गानाहितान् ॥ १८ ॥
महाहविर्होता इति सप्तहोतारं पुरस्तादनुयाजानाम् ॥ १९ ॥

इतीष्टिसूत्रे तृतीयं खण्डम् ॥

बर्हिषोऽहं देवयज्यया प्रजावान् भूयासम् ॥

नराशंसस्याहं देवयज्यया वीर्यवान् भूयासम् ॥

अग्निः स्विष्टकृच्चक्षस्य प्रतिष्ठा तस्याहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् ॥
इत्यनुयाजान् ॥ १ ॥ वाजवत्या उभयत्र ॥ २ ॥ सा मे सत्याशीः इति
प्रस्तरे ग्रहियमाणे ॥ ३ ॥ वस्विहागछतु इति वरं वृणीते ॥ ४ ॥
वि ते मुञ्चामि इति परिधिषु ग्रहियमाणेष्ववाहवनीयम् ॥ ५ ॥ इष्टो यज्ञो
भृगुभिः इति संस्नावभागान् ॥ ६ ॥ अदो मागछतु इति द्वितीयं वरम् ।
अदो मागम्यात् इति तृतीयम् ॥ ७ ॥ स्रुचोर्विमोचनमुभयत्र ॥ ८ ॥
पत्नी च पत्नीसंयाजाननुमन्त्रयते

सोमस्याहं देवयज्यया विश्वं रेतो धेवीय ॥

त्वष्टुरहं देवयज्यया सर्वाणि रूपाणि पशूनां पुषेयम् ॥

१. CR मन्त्रान्तं^० probably a printing mistake

२. Thus B, N; CR अग्नेणोत्तरं^० probably a printing mistake

३. CR suggested परिहृत्य दद्यात्

देवानां^१ पत्नीर्यज्ञस्य मिथुनं तासामहं देवयज्यया मिथुनेन
प्रभूयासम् ॥

राकाया अहं देवयज्यया वीरान् विन्देयम्^२ ॥

सिनीवाल्या अहं देवयज्यया पशून् विन्देयम्^२ ॥

कुह्वा अहं देवयज्यया प्रतिष्ठां गमेयम् ॥

अग्निर्गृहपतिर्यज्ञस्य प्रतिष्ठा तस्याहं देवयज्यया यज्ञेन गृहैः

प्रतिष्ठां गमेयम् ॥

इत्यग्निं गृहपतिम् ॥ ९ ॥

इडास्मं अनुवस्तां धृतेन यस्याः पदे पुनते देवयन्तः ।

वैश्वानरी शक्वरी वावृधानोप यज्ञमस्थित वैश्वदेवी ॥

इतीडाम् ॥ १० ॥ दक्षिणाग्निका होमा उभयत्र ॥ ११ ॥ या

सरस्वती वेशभगीना इति मुखं विमृष्टे ॥ १२ ॥ प्रायश्चित्ताहुतयः

समिष्टयजुः कपालानां विमोचनं प्रणीतानां विमोचनमुभयत्र ॥ १३ ॥

सं यज्ञपतिराशिषा इति यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति ॥ १४ ॥

यदि प्रवसेत् समिष्टयजुषा सह जुहुयात् प्रजापतेर्विभान्नाम लोकस्त-

स्मिँस्त्वा^३ दधानि सह यजमानेन इति ॥ १५ ॥ सांनाय्यस्य प्राश्नी-

यात् । नाब्राह्मणः ॥ १६ ॥ इदं हविः इति शृतस्य ॥ १७ ॥ दधिक्राव्णो

अकार्षम्^४ इति दध्नः ॥ १८ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीतास्ववमृश्य मार्जयन्त

ऋत्विजो यजमानश्च ॥ १९ ॥ आसिच्यमान उदकेऽविच्छिन्ने सदसि

इत्यभिमन्त्र्य दिङ्मन्त्रैः प्रतिदिशं व्युत्सिच्य

यदप्सु ते सरस्वति गोष्वश्वेषु यद्वसु ।

तेन मे वाजिनीवति मुखमङ्गधि सरस्वति वर्चसा ॥

१. Thus B, N; CR देवानां पत्नीनामहं देवयज्यया

२. Thus B, N; CR विन्देयम्

३. Thus B, N; CR °स्तस्मै त्वा

४. Thus B, N; अकारिषम् Schroder's edition of MS (I. 5.

1; 5.6; III. 13. I; IV. 11.1) reads *akāriṣam*, but
some of his mss have *akārṣam*.

इति मुखानि विमृजते ॥ २० ॥

समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छत ।

अरिष्टा अस्माकं वीरा मा परासेचि मत्पयो मा मा हिंसीस्त्वं
धनम् ॥ इति प्रणीताशेषं निनीय ॥ २१ ॥

नमः कृताय कर्मणे अकृताय कर्मणे नमः ॥

अयाङ् यज्ञं जातवेदा अन्तरः पूर्वोऽस्मिन्निषद्य ।

स त्वं सनिं सुविमुचा विमुञ्च धेह्यस्मासु द्रविणं जातवेदः ॥

इति^१ दक्षिणत आहवनीयमुपस्थाय विष्णुः पृथिव्यां व्यक्रँस्त इति पर्यायै-
र्यजमानस्त्रीन् विष्णुक्रमान्^२ क्रामति । विष्णुदिक्षु व्यक्रँस्तानुष्टुभेन छन्दसा
इति चतुर्थम् ॥ २२ ॥ स्वयंभूरसि इत्यादित्यमुपस्थाय प्रत्यपक्रामति

इदमहमाभ्यो दिग्भ्योऽस्मादन्नाद्याद् भ्रातृव्यं निर्भजामि निर्भक्तो
यं द्विष्मः ॥

[इदमहमस्या दिवोऽस्मादन्नाद्याद् भ्रातृव्यं निर्भजामि निर्भक्तो
यं द्विष्मः ॥]

इदमहमस्मादन्तरिक्षादस्मादन्नाद्याद् भ्रातृव्यं निर्भजामि निर्भक्तो
यं द्विष्मः ॥

इदमहमस्याः पृथिव्या अस्मादन्नाद्याद् भ्रातृव्यं निर्भजामि
निर्भक्तो यं द्विष्मः ॥

इति ॥ २३ ॥ अगन्म स्वः सं ज्योतिषाभूम इत्याहवनीयमुपस्थाय

इदमहममुष्य प्राणं निवेष्टयामि इति पाण्यर्थाभिदक्षिणं निवेष्टयति

॥ २४ ॥ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः इत्यभिचरन् ॥ २५ ॥

तेजोऽसि इत्याहवनीयम् ॥ २६ ॥ अग्ना आयूषि पवसा इति तिसृ-

भिर्गार्हपत्यम् । अग्ने गृहपते इति च ॥ २७ ॥ असा अनु मा तनु

इति नामग्राहं पुत्रानन्वायातयते^३ ॥ २८ ॥ ज्योतिषे तन्तवे त्वा

१. Here ends sūtra 21 of CR.

२. added by conjecture

३. Thus emended. B, N, CR °न्वातयते

इत्यन्तर्वेद्युपविश्य ये देवा यज्ञहनः इति यजमानस्त्रीनतिमोक्षाञ्जपति
 ॥ २९ ॥ वेदोऽसि इति वेदमादत्ते ॥ ३० ॥ घृतवन्तं कुलायिनम् इति
 स्तृणाति संततं गार्हपत्यादध्याहवनीयात् ॥ ३१ ॥ गोमं अग्ने इति
 प्राङ् प्रक्रम्य जपति ॥ ३२ ॥ अग्ने व्रतपते व्रतमचार्षं^१ तत्ते प्रावोचं
 तदशकं तेनाशकं तेनारात्सम् इत्याहवनीयम् ॥ ३३ ॥ सम्राडसि व्रतपा
 असि व्रतपतिरसि व्रतमचार्षं तत्ते प्रावोचं तदशकं तेनाशकं तेनारात्सम्
 इत्यादित्यम् ॥ ३४ ॥

यज्ञो बभूव स उ वावभूव स प्रजज्ञे स उ वावृधे पुनः ।

स प्रजानामधिपतिर्बभूव सो अस्मासु द्रविणमादधातु

वर्यं स्याम पतयो रयीणाम् ॥

इति जपित्वा सर्वेषु समिध आधाय तेन धर्मेण पर्युक्षति ॥ ३५ ॥

इतीष्टिसूत्रे चतुर्थं खण्डम् ॥

तन्त्रादिषु ब्रह्मिष्ठं ब्रह्माणं वृणीते भूपते भुवनपते महतो भूतस्य
 पते ब्रह्माणं त्वा वृणे इति ॥ १ ॥ वृतो जपति देव सवितरेतं त्वा
 वृणते बृहस्पतिं ब्रह्माणं तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो वाचे वागायत्र्यै
 गायत्री त्रिष्टुभे त्रिष्टुब्जगत्यै जगत्यनुष्टुभेऽनुष्टुप् पङ्क्तये पङ्क्तिः
 प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥ बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां
 बृहस्पते यज्ञं गोपायाहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य पतिः ॥ महो
 मेऽवोचो यशो मेऽवोचो भर्गो मेऽवोचः स्तोमं मेऽवोचोऽन्नाद्यं मेऽवोचः प्रजां
 मेऽवोचः प्रतिष्ठां मेऽवोचः इति ॥ २ ॥ दक्षिणतः कर्मण्यनुतिष्ठेत्
 ॥ ३ ॥ ब्रह्मौदनस्य^२ प्राशिष्यब्रौदनस्यादायौदनेन जुहोति ओदनौदनस्य

१. Thus B, N; CR व्रतमचारिषम्. MS and MânŚS read *acārīṣam*
 but some of the mss have got *acārṣam*. Even the
 printed text of MânŚS elsewhere (VII. 2.7.12)
 twice reads *acārṣub*.

२. Thus B, N; CR ब्राह्मौदनस्य

त्वासञ्जुहोमि^१ स्वाहा इति ॥ ४ ॥ अग्नेऽङ्गिरोऽहुताद्यान्मा पाहि
 सुत्रामणिस्त्वादधानि इति प्राश्नाति ॥ ५ ॥ दर्शपूर्णमासयोः परिस्तीर्णे
 विहारे तीर्थेन प्रपद्य दक्षिणत आहवनीयस्य सँस्तीर्णमभिमन्त्रयते
 अहे दैध्रिषव्योदतस्तिष्ठान्यस्य सद्ने सीद योऽस्मत्पाकतरः इति ॥ ६ ॥
 सव्येनासनात्तृणं^२ प्रछिद्य प्रत्यग्दक्षिणा निरस्यति निरस्तः परावसुः सह
 पाप्मना इति ॥ ७ ॥ इदमहमर्वाग्वसोः सद्ने सीदामि देवेन सवित्रा
 प्रसूतः इत्यपः स्पृष्ट्वोपविशति ॥ ८ ॥ अहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं
 महतो भूतस्य पतिः ॥ तदग्नये प्रब्रवीमि तद्वायवे तत्सूर्याय ॥ सूर्यो दिवो
 यज्ञं पातु वायुरन्तरिक्षाद्यज्ञपतिं पात्वग्निमां पातु मानुषम् इति जपति
 ॥ ९ ॥ आमन्त्रितोऽपः प्रणेष्यन्तमनुजानाति भूर्भुवः स्वः प्रणय यज्ञं देवता
 वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानोऽस्तु । सप्तऋषीणां सुकृताँ
 यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं^३ च^३ धेहि ॥ देवस्य सवितुः प्रसवे बृहस्पति-
 प्रसूतः ॥ ओं प्रणय इति ॥ १० ॥ अनामन्त्रितो हविः प्रोक्षिष्यन्त-
 मनुजानात्यामन्त्रित उत्तरान् परिग्राहानिधमावर्हिश्चानामन्त्रितः
 सामिधेनीप्रवरौ चामन्त्रित आश्रावणाय समिधे च प्रोक्ष यज्ञम्, बृहस्पते
 परिगृहाण वेदिम्, प्रोक्ष यज्ञम्, प्रजापतेऽनुब्रूहि यज्ञम्, प्रवृणीष्व यज्ञम्,
 वाचस्पते वाचमाश्रावयैतामाश्रावय यज्ञम्, देवेभ्यः प्रजापते प्रतिष्ठ यज्ञम्
 इति यथारूपम् ॥ ११ ॥ देवता वर्धय त्वम् इत्यनुषजेत् ॥ १२ ॥
 व्याहृतीः पुरस्तात् प्रणवं चोपरिष्ठात् ॥ १३ ॥ अनूच्यमानासु
 सामिधेनीषु वाचं यच्छेत् प्रयाजानुयाजेष्विज्यमानेषु प्रधानेषु च परिहृते
 प्राशित्र आ प्रस्थानात् ॥ १४ ॥ यदि वाचं विसृजेत् इदं विष्णुः,
 अग्नाविष्णुः, पावका नः सरस्वती, बृहस्पतिं हवामहे इति निगद्य
 वाचं यच्छति ॥ १५ ॥ मार्जितेऽग्नेणाहवनीयं प्राशित्रमाह्नियमाणं प्रतीक्षते
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे इति ॥ १६ ॥ प्रतीक्ष्य सावित्रेण प्रतिगृह्य

१. CR त्वा संजुहोमि

२. Thus B, N; CR सव्येन तृणं

३. Thus emended; B यजमानं; N, CR यजमानाय

अदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामि इति भूमौ प्रतिष्ठाप्य सुपर्णस्य त्वा
गरुत्मतश्चक्षुषावेक्षे इत्यवेक्ष्याङ्गुष्ठेनोपमध्यमया च प्राश्नात्यनुपस्पृशन्
दन्तान् अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामि इति । ब्राह्मणस्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणा
इति ॥ १७ ॥ प्राचीरप उत्सिच्याचामति ॥ १८ ॥^१ सत्येन त्वाभिजि-
घमि इति हृदयदेशमभिमृशति । इन्द्रस्य त्वा जठरे दधामि इति
नाभिदेशम् । वाङ्म आसन् नसोः प्राणोऽक्षयोश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रं
बाह्वोर्बलमूर्वोरोजोऽरिष्टा विश्वाङ्गानि तनूर्मे तन्वा सह इति सर्वाणि
गात्राणि ॥ १९ ॥ आहितामनुयाजसमिधमनुमन्त्रयते एषा ते अग्ने
समित्तया त्वं वर्धस्व चाप्यायस्व वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहि
च स्वाहा इति ॥ २० ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे पञ्चमं खण्डम् ॥

वासिष्ठः सोमे ब्रह्मा ॥ १ ॥ आसन्नेष्वग्नीषोमीय आज्येषु
दक्षिणत आहवनीयस्यान्तर्वेदि मन्त्रोपवेशनं प्रातरनुवाककाले च ॥ २ ॥
न धिष्यान् व्यवेयात् ॥ ३ ॥ तीर्थेन प्रपद्य प्रायश्चित्ताहुतयः पवमाना-
न्वारम्भणं धिष्योपस्थानमिति क्रियेत ॥ ४ ॥ आमन्त्रिते स्तोत्रानु-
ज्ञानम् भूर्भुवः स्वर्देवस्य सवितुः प्रसवे बृहस्पते स्तुत इति^२ ॥ ५ ॥
रश्मिना क्षयाय क्षयं जिन्व इत्युत्तर उत्तरश्च स्तोमभागः^३ ओं स्तुत इति^४
॥ ६ ॥ ग्रहोपस्थानादि^५ कलशोपस्थानान्तं^५ कृत्वा सदः प्रविशत्यपरेण
द्वारेण ॥ ७ ॥^५ पश्चार्धेन विहारस्य द्वार्ये संमृश्य यथापूर्वे

१. In CR sūtra 18 ends with नाभिदेशम्.

२. इति added by conjecture. CR reads the 5th sūtra
and the 6th up to स्तोमभागः as one sūtra.

३. B, N स्तोमभागो सुतेति; CR स्तोमभागः ॥ ६ ॥ स्तुते

४. Thus B, N; CR ग्रहोपस्थानकलशोपस्थानान्तं

५. CR reads sūtras 7 and 8 as one sūtra.

उरुं नो लोकमनुनेषि विद्वान्त्स्वाविज्ज्योतिरभयं स्वस्ति ।

ऋषवा त इन्द्र स्थविरस्य वाहू उपस्थेयाम शरणा बृहन्ता ॥
इति प्रपद्य दक्षिणतो मैत्रावरुणधिष्यस्य मन्त्रोपवेशनम् ॥ ८ ॥ पूर्वेण
द्वारेण दक्षिणा यथेतं निष्क्रमणम् ॥ ९ ॥ विसमाप्ते सवनेऽपरेण ॥ १० ॥
सवनसंस्थासु यथाप्रसृतम् ॥ ११ ॥ स्तुतशस्त्रेष्वा वषट्काराद्वाचं यच्छेत्
॥ १२ ॥^१ उपाकृते प्रातरनुवाक उपाँश्चन्तर्यामयोर्होमाद्धोमात्^२ ॥ १३ ॥

इतीष्टिसूत्रे षष्ठं^३ खण्डम्^३ ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः^४ ॥

१. CR reads satras 12 and 13 as one sūtra.

२. One expects ओपाँश्चन्त°.

३. N षष्ठमं खंडं संपूर्णम्

४. N प्रथमोऽध्यायः समाप्तः

सर्वकामस्य दर्शपूर्णमासौ ॥ १ ॥ व्रतोपेते यजमाने

देवा गातुविदो गातुं यज्ञाय विन्दत ।

मनसस्पतिना देवेन वाताद्यज्ञः प्रयुज्यताम् ॥

इति जपित्वा शाखामाहरति । शमीशाखां पलाशशाखां वा बहु-
पलाशामप्रतिशुष्काग्रां प्राचीमुदीचीं वाहानाम् ॥ २ ॥ इषे त्वा इति
छित्त्वा सुभूताय इति संनमति ॥ ३ ॥

इमां प्राचीमुदीचीमिषमूर्जमभिसंस्कृताम् ।

बहुपर्णमिशुष्काग्रां हरामि पशुपामहम् ॥

इत्याहरति ॥ ४ ॥ तया सदर्भपिञ्जलया पङ् वत्सानपाकरोति
वायवः स्थ इति ॥ ५ ॥ देवो वः इत्येकैकां संस्पर्शयन् गाः प्रकालयति
॥ ६ ॥ आप्यायध्वमघ्न्या देवेभ्यः इन्द्राय भागम् इत्याप्याययति ।
महेन्द्राय इति महेन्द्रयाजिनः ॥ ७ ॥

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः शतमिन्द्राय शरदो दुहानाः ।

रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तु ॥

इति व्रजन्तीरनुमन्त्रयते ॥ ८ ॥ पूषा वः परस्पा अदितिः प्रेत्वंरीपा
इन्द्रो वोऽध्यक्षोज्जष्टाः पुनरेत इति च ॥ ९ ॥ ध्रुवा अस्मिन् इति
यजमानं प्रेक्षते गृहान् वाभिपर्यावर्तते ॥ १० ॥ यजमानस्य पशून् पाहि
इत्यग्निष्टेऽनस्यग्न्यगारे वा पुरस्तात्प्राचीं शाखामुपकर्षति ॥ ११ ॥
असिदं दात्रं पश्चाद्गार्हपत्यस्य सावित्रेणादत्तेऽश्वपरशुं वा देवस्य त्वा
इतिप्रभृतिना आददे इत्यन्तेन ॥ १२ ॥ गोषदसि इति गार्हपत्यं प्रेक्षते
॥ १३ ॥ प्रत्युष्टं रक्षः इत्याहवनीये प्रतिपद्य उर्वन्तरिक्षं वीहि ॥
प्रेयमगात् इति प्राङ् वोदङ् वाभिप्रव्रज्य यतः कुतश्चिद्भान् बर्हिंरा-

हरति ॥ १४ ॥ देवानां परिषूतमसि इति परिषूय विष्णोः स्तुपः इति
 स्तम्भं गृहीत्वा अतिसृष्टो गवां भागः इत्येकां श्रुष्टिं द्वे वा विसृजति
 ॥ १५ ॥ देवेभ्यस्त्वोर्ध्वबर्हिर्भ्यः इत्यूर्ध्वमुन्मृज्य माधो मोपरि परस्त
 ऋध्यासम् इति दात्रमुपहृत्य विशाखानि प्रति लुनाति सावित्रेण दामि
 इत्यन्तेन ॥ १६ ॥ प्रथमलूनं संनखं प्रस्तरं कृत्वा पृथिव्याः संपृचः पाहि
 इति तृणमन्तर्धाय सादयति ॥ १७ ॥ आछेत्ता ते मार्षम्^१ इति प्रभूतं
 लूत्वा जपति ॥ १८ ॥ अतस्त्वं बर्हिः इत्यालवानभिमृशति ॥ १९ ॥
 सहस्रबलिशा^२ इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशति ॥ २० ॥ अपः स्पृष्ट्वा
 अयुपिता योनिः इति शुल्वं प्रतिधाय अदित्या रास्नासि इत्यावेष्टयति
 त्रिधातु पञ्चधातु सप्तधातु वा ॥ २१ ॥ एवं धातुसंभरणास्तरणयोः
 ॥ २२ ॥ सुसंभृता त्वा संभरामि इति शुल्वे बर्हिः संभरति ॥ २३ ॥
 अलुभिता योनिः इति प्रस्तरमाधाय इन्द्राण्याः संनहनम् इत्यन्तावभि-
 समायछति ॥ २४ ॥ पूषा ते ग्रन्थि ग्रथ्नातु इति ग्रन्थि करोति ॥ २५ ॥
 स ते मा स्थात् इति पश्चात्प्राञ्चमुपकर्षति ॥ २६ ॥

आपस्त्वामश्विनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः ।

बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुषसां केतुमारभे ॥

इत्यारभते^३ ॥ २७ ॥ इन्द्रस्य^२ त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे इत्युद्यछति
 ॥ २८ ॥ बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामि इति शिरस्याधाय उर्वन्तरिक्षं वीहि
 इति व्रजति ॥ २९ ॥ अदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामि इति पश्चादाहव-
 नीयस्य परिधिदेशेऽनधः सादयित्वा बर्हिरसि देवंगमम् इत्युपरि
 निदधाति ॥ ३० ॥ पालाशं खादिरं वाष्टादशदारुमिध्मं संनहयति

१. Thus B, N; MS IV. 1.2; CR मा रिषम्.

२. Thus B, N; MS I. 1.2; IV. 1.2 (Aundh edn); CR
 सहस्रबलिशा.

३. Thus emended; B, N इत्यारभतीन्द्रस्य; CR इत्यारभ्येन्द्रस्य
 where sūtras 27 and 28 make one sūtra. cf. MānŚS
 I. 1.1.46-47.

त्रींश्च परिधीन् सहशलकान् कार्मर्यमयान् बिल्वपलाशखदिररोहीत-
कोदुम्बराणां वा ॥ ३१ ॥ स्थविष्ठो मध्यमो वर्षीयानणीयान् दक्षि-
णार्ध्यो हसिष्ठोऽणिष्ठ उत्तरार्ध्यः ॥ ३२ ॥

यत्कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन् ।

ततस्त्वामेकविंशतिधा संभरामि सुसंभृता ॥

इति संभृत्य यज्ञायुरनुसंचरान् इति सहमूलैर्दर्भैः संनहयति
॥ ३३ ॥ कृष्णोऽस्याखरेष्ठाः ॥ देवपुरश्चरस ऋध्यासं त्वा इत्युपरि
निदधाति ॥ ३४ ॥

‘॥ इतीष्टिसूत्रे द्वितीयेऽध्याये’ प्रथमं खण्डम् ॥ ।

दर्भाणां वेदं करोति । वत्सज्जुं पशुकामस्य त्रिवृतं ब्रह्मवर्चस-
कामस्य मूतकार्यमन्नाद्यकामस्य ॥ १ ॥ प्रसुव्यं शुल्बं कृत्वा वत्सज्जुं
निवेष्ट्य वेदाग्रे शुल्बं प्रतिनिधाय^१ त्रिवेदशिरः संनहयत्युत्तरमुत्तरं
प्रदक्षिणम् ॥ २ ॥ प्रादेशमात्रे शुल्बान् परिवास्योत्करे मूलानि गमयति
॥ ३ ॥ अत्रैवामावास्यायां वेदिं करोति । सर्वं सद्यः पौर्णमास्याम्
॥ ४ ॥ शाखाया अन्तर्वेदि पलाशानि विशात्य मूलतः प्रछिद्यान्तर्वेदि
न्यस्येदुपवेषं च कुर्वीत ॥ ५ ॥ शाखाया दर्भमयं पवित्रं करोत्यग्रन्धि
त्रिवृदविदलम् ॥ ६ ॥ हुतेऽग्निहोत्रे परिसमुह्य परिस्तीर्योत्तरतो
गार्हपत्यस्य पात्रेभ्यः संस्तीर्य द्वन्द्वं पात्राणि^३ प्रयुनक्ति दोहनं निदाने
कुम्भी शाखापवित्रं च ॥ ७ ॥ बर्हिषः पवित्रे कुरुते समावच्छिन्नप्रान्तौ
दर्भौ प्रादेशमात्रौ ॥ ८ ॥ पवित्रे स्थो वैष्णवे इत्योपध्या छित्त्वा
विष्णोर्मनसा पूते स्थः इत्यद्विस्त्रिरुन्मृज्य प्रोक्षणीः संस्कुरुते ॥ ९ ॥
देवो वः सवितोत्पुनानु इति गायत्र्या त्रिः पञ्च उत्पूय देवीरापोऽग्रेगुवः

१. B, N omit.

२. Thus N; CR निधाय

३. Thus N; CR सानाद्यपात्राणि

इत्यभिमन्त्र्य शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे इति पात्राणि त्रिः प्रोक्षति ॥ १० ॥
 उपसृष्टां मे प्रब्रूतात् । विहारं च गां चोपसृष्टामन्तरेण मा संचारिषुः
 इति संप्रेष्यति ॥ ११ ॥ निष्टप्लं रक्षो निष्टप्ला अरातयः इति कुम्भीं
 निष्टप्य वसूनां पवित्रमसि इति प्रागग्रं पवित्रमवदधाति ॥ १२ ॥
 द्यौरसि इत्यभिमन्त्र्य मातरिश्वनो धर्मः इत्यधिश्रयति ॥ १३ ॥ अन्वारभ्य
 वाचं यच्छति ॥ १४ ॥ न रिक्तामवसृजति^१ ॥ १५ ॥ पोषाय त्वा
 इति वत्समवसृज्यमानमनुमन्त्रयते ॥ १६ ॥ अयक्ष्मा वः प्रजया सँसृजामि
 रायस्पोषेण बहुला भवन्तीः^२ इति संगच्छमानाम् ॥ १७ ॥ अदित्या
 रास्नासि इति निदीयमानाम् ॥ १८ ॥ ऊर्जस्वतीर्धृतवत् पिन्वमाना
 जीवा जीवन्तीरुप वः सदेम इत्युपसन्नाम्^३ ॥ १९ ॥

वत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्विलमिडां धेनुं मधुमतीं स्वस्तये ।

तदिन्द्राग्नी जिन्वतां सूनृतावत्तद्यजमानमपि स्वर्गे लोके दधातु ॥
 इति धाराघोषम् ॥ २० ॥ दोग्धारं पृच्छति कामधुक्षः इति । अमूम् इति
 नामादिशति ॥ २१ ॥ सा विश्वायुरस्त्वसौ इति नामग्राहमनुमन्त्रयते ।
 सा विश्वभूः इति द्वितीयाम् । सा विश्वकर्मा इति तृतीयाम् ॥ २२ ॥
 दुग्धमवनयति ॥ २३ ॥ तिस्रो यजुषा दोहयति तिस्रस्तूष्णीम् ॥ २४ ॥
 तिसृषु दुग्धासु त्रिरुच्चैर्वाचं विसृजते ॥ २५ ॥ बहु दुग्धीन्द्राय
 देवेभ्यो हविः इति संप्रेष्यति । महेन्द्राय इति महेन्द्रयाजिनः ॥ २६ ॥
 विसृष्टवागनन्वारभ्योत्तरा दोहयति ॥ २७ ॥

संपृच्यध्वमृतावरीरुमिणा मधुमत्तमाः ।

पृञ्चतीः पयसा पयो मन्द्रा धनस्य सातये ॥

इति कुम्भ्यां संक्षालनमानयति ॥ २८ ॥ हुतः स्तोकः इति स्कन्नप्रायश्चित्तं
 जपति ॥ २९ ॥ वर्त्म कुर्वन्नुदगुद्रासयति दँह गा दँह गोपतिं मा ते
 यज्ञपती रिषत् इति ॥ ३० ॥ शीतबुध्नं दध्नातनक्ति द्योरेकस्या वा

१. Thus emended; B, N, CR रिक्तं

२. Thus B, N; CR भवतु

३. Thus B, N; CR इत्यपसन्नं

दुग्धेन पूर्वद्युनिहितेन ॥ ३१ ॥ इन्द्राय त्वा भागं सोमेनातनचिम
इत्यातनक्ति । महेन्द्राय इति महेन्द्रयाजिनः ॥ ३२ ॥ यवागूरग्नि-
होत्रम् । तस्याः पिण्डं प्रतिनयति अदस्तमसि विष्णवे त्वा इति ॥ ३३ ॥
विष्णो हव्यं रक्षस्व इति निधाय आपो जागृत इति सोदकेन पात्रेणा-
मृन्मयेनापिदध्यात् ॥ ३४ ॥ यदि मृन्मयं स्यात्तृणं काष्ठं वावदध्यात्
॥ ३५ ॥ तेन धर्मेण प्रातर्दोहाय वत्सानपाकरोति ॥ ३६ ॥ सोमया-
जिनोऽमावास्यायां नित्यं संनयनं यथाकाम्यसोमयाजिनः ॥ ३७ ॥
शुश्रुवान् ग्रामणी राजन्य इति गतश्रियः ॥ ३८ ॥ और्वो गौतमो
भारद्वाज इति महेन्द्रं यजेरन् गतश्रियश्च ॥ ३९ ॥ इतरे संवत्सरमिन्द्र-
मिष्ट्याग्नये व्रतपतयेऽष्टाकपालं निरुप्य महेन्द्रं यजेरन् ॥ ४० ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे द्वितीयेऽध्याये^१ द्वितीयं खण्डम् ॥

अमावास्यायामपराह्णे पिण्डपितृयज्ञाय प्राग्दक्षिणैकोल्मुकं प्रणयेत्
अपेतो यन्त्वसुराः पितृरूपा ये रूपाणि प्रतिमुच्याचरन्ति ।

परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टान् लोकान् प्रणुदात्वस्मात् ॥

इति ॥ १ ॥ उत्तरतः प्रणीतस्य वेदिमुद्धन्ति स्फ्येन सकृत्पराचीनम्
अपेतो यन्त्वसुरा ये पितृषदः इति ॥ २ ॥ प्राग्दक्षिणाग्रैर्दक्षिणाग्निं^२
परिस्तीर्य दक्षिणतोऽग्नेरेकैकं पात्राणि प्रयुनक्ति चरुं मेक्षणं पिण्ड-
निधानमुलूखलमुसलं कृष्णाजिनं शूर्पम् ॥ ३ ॥ सकृदाच्छिन्नस्य बर्हिष
एकपवित्रं कृत्वा तूष्णीं प्रोक्षणीं^३ संस्कृत्य पात्राणि सकृत् प्रोक्षति
॥ ४ ॥ एकपवित्रमन्तर्धायान्निष्ठादधि चरुणा व्रीहीन्निर्वपति^४ ॥ ५ ॥
पूरयित्वा विमृज्य कृष्णाजिनेऽध्यवहन्ति प्राग्दक्षिणामुखा^५ परापावम्^६

१. B, N omit.

२. Thus emended; N प्राग्दक्षिणाग्रैर्दक्षिणाग्निं; CR प्राग्दक्षिणाग्रैर्दक्षिणाग्निं

३. CR reads sūtras 5 and 6 as one sūtra.

४. B, N प्राग्दक्षिणामुखो

५. B, N न पवित्रं

॥ ६ ॥ सकृत्फलीकृतान् दक्षिणाग्नौ श्रपयति प्रसव्यमुदायावं जीव-
तण्डुलम् ॥ ७ ॥ शृतं प्रतिनयति ॥ ८ ॥ घृतेनानुत्पूतेन नवनीतेन
वोत्पूतेन शृतमभिघार्य दक्षिणत उद्रास्यैकस्पयायामासिच्यं सकृदाच्छिन्नं
प्रोक्षति ॥ ९ ॥ एकस्पयां स्तीर्त्वा^१ चरुं मेक्षणं पिण्डनिधानमित्येकैकं
बर्हिष्यासादयति^२ ॥ १० ॥ परिश्रयत्यादित्यसकाशात् ॥ ११ ॥
कशिपुं सोपधानं पश्चादग्नेरास्तीर्य पितृनावाहयति एत पितरः इति
॥ १२ ॥ यज्ञोपवीती मेक्षणेन तिस्र आहुतीर्जुहोति सोमाय पितृमते
स्वधा नमः ॥ यमायाङ्गिरस्वते स्वधा नमः ॥ अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा
नमः इति दक्षिणां दक्षिणाम् ॥ १३ ॥ उदकलेपं मेक्षणमग्नावनुप्रहरति
॥ १४ ॥ याजमानमत^३ ऊर्ध्वम् ॥ १५ ॥ परेतन पितरः इति त्रिरपः
परिषिञ्चति त्रिः पात्रं प्रतिपरिहरति ॥ १६ ॥ त्रीनुदकाञ्जलीन्निनयति
आचामन्तु पितरः इति ॥ १७ ॥ बर्हिषि त्रीन् पिण्डान्निदधाति दक्षिणं
दक्षिणम् एतत्ते मम पितरसौ इति पितुर्नाम गृहीत्वा एतत्ते मम पिता-
महासौ इति पितामहस्य एतत्ते मम प्रपितामहासौ इति प्रपितामहस्य
॥ १८ ॥ ये चात्र त्वानु^४ तेभ्यः स्वधा इत्यनुषजेत् ॥ १९ ॥ एतत्तेऽमुष्य
पितरेतत्तेऽमुष्य पितामहेतत्तेऽमुष्य प्रपितामह इति प्रवसति यजमानेऽभ्यर्च्युः
॥ २० ॥ यदि नामानि न जानीयात् स्वधा पितृभ्यः पृथिवीषद्भ्यः
स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षसद्भ्यः स्वधा पितृभ्यो दिविषद्भ्यः इति निदध्यात्
॥ २१ ॥ लुप्येत जीवत्पितुः पिण्डनिधानम् ॥ २२ ॥ न जीवन्त-
मत्तिदध्यात् ॥ २३ ॥ जीवत्पितामहश्चेत् पितुरेकः पिण्डः ॥ २४ ॥

१. B, N °कस्पयायामासिच्य

२. N स्तीर्त्वा

३. B, N हविष्या°

४. Thus B, N; CR यजमानोऽत. CR reads sūtras 15 and 16 as one sūtra.

५. Thus N and Hemādri *Caturvargacintāmaṇi*, *Śrāddhakalpa* p. 1489; CR त्वामनु

लेपः पित्रे ॥ २५ ॥ तथोदकमाञ्जनाभ्यञ्जने च ॥ २६ ॥ बर्हिषि लेपं
निमार्ष्टि यात्र पितरः स्वधा तथा यूयं यथाभागं मादयध्वम् इति ॥ २७ ॥
अत्र पितरो मादयध्वम् इत्युदङ्ङावृत्या तमितोरासित्वा येह पितर
ऊर्कतस्मै वयं ज्योग्जीवन्तो भूयास्म इति अमीमदन्त पितरः इति परिश्रितं
प्रपद्याञ्जनाक्ताः शलाकाः प्रतिपिण्डं निदधाति आङ्क्ष्वासौ इत्याञ्जनेन
अभ्यङ्क्ष्वासौ इत्यभ्यञ्जनेन च ॥ २८ ॥ एषा युष्माकं पितरः इत्यूर्णां
दशां वा न्यस्यति । इमा अस्माकम् इत्यवशिष्टा अवेष्यते ॥ २९ ॥
लोमोत्तरवयसि न्यस्येत् अतो नः पितरोऽन्यन्मा योष्ट इति ॥ ३० ॥
तेन धर्मेण परिषिच्य मार्जयन्तां पितरः ॥ मार्जयन्तां पितामहाः ॥
मार्जयन्तां प्रपितामहाः इति बर्हिषि त्रीनुदकाञ्जलीन्निनीय निहुतेऽञ्जलिं
कुत्वा नमो वः पितरो मन्यवे ॥ नमो वः पितर इषे ॥ नमो वः पितर
ऊर्जे ॥ नमो वः पितरः शुष्माय ॥ नमो वः पितरो रसाय ॥ नमो वः
पितरो बलाय ॥ नमो' वः पितरो यज्जीवं तस्मै ॥ नमो वः पितरो यद्
घोरं तस्मै ॥ स्वधा वः पितरः ॥ नमो' नमो वः पितरः ॥ येऽत्र पितरः
प्रेता युष्मांस्तेऽनु य इह पितरो जीवा अस्मांस्तेऽनु ॥ येऽत्र पितरः प्रेता
यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्थ य इह पितरो जीवा अहं तेषां वसिष्ठो
भूयासम् इति ॥ ३१ ॥ शेषमवजिघ्रेत् । आमयाव्यन्नाद्यकामो वा
प्राश्नीयात् ॥ ३२ ॥ प्रजापते न त्वद् इत्युत्तिष्ठति ॥ ३३ ॥ परेतन
इति यजमानः प्रवाहणीं जपति ॥ ३४ ॥ उभौ मनस्वतीः मनो न्वाहुवामहे
इति तिस्रः ॥ ३५ ॥

वयं सोम व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रतः । प्रजावन्तः सचेमहि ॥
इति च । अक्षन्नमीमदन्त इति च ॥ ३६ ॥ प्राप्य आ ते अग्न इधीमहि
इति गार्हपत्यमुपतिष्ठते ॥ ३७ ॥ मध्यमं पिण्डं पत्नी प्राश्नीयात्
आघत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् ।
यथायं पुमान् स्यात् ॥

१-१. Omitted in B, N; added from MS I. 10. 3 and
Hemādri op. cit. p. 1460.

इति ॥ ३८ ॥^१ इतरावगनावनुग्रहरेद् ब्राह्मणो वा^२ प्राश्रीयदपो^३ वा
गमयेत् ॥ ३९ ॥ द्वे द्वे अभ्युक्ष्य पात्राणि प्रत्याहरति ॥ ४० ॥
औपासनं गार्हपत्यदक्षिणाग्निस्थानीयं कृत्वाप्यनाहिताग्नेः पिण्डपितृत्यज्ञं
कुर्वीत ॥ ४१ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे द्वितीयेऽध्याये^४ तृतीयं खण्डम् ॥

प्रातर्हुतेऽग्निहोत्रे वेषाय वाम् इति पाणी प्रक्षाल्याग्नीन् परिस्तीर्य
दक्षिणतो ब्रह्मयजमानाभ्यां स्तीर्त्वा संततं पृष्ठ्यां स्तृणाति गार्हपत्या-
दध्याहवनीयाद् यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै स्तृणामि इति
॥ १ ॥ उत्तरतः पृष्ठ्यायाः पात्रेभ्यः सँस्तीर्य द्वन्द्वं पात्राणि प्रयुनक्ति^५
स्फ्यं कपालान्यग्निहोत्रहवणीं शूर्पं कृष्णाजिनं शम्भ्यामुलूखलमुसलं
दृषदुपलं खादिरं सुवं पालाशीं जुहूमाश्वत्थीमुपभृतं वैकङ्कतीं ध्रुवां
शमीमयीर्वारत्निमात्रीः ॥ २ ॥ वरणमयानि शिष्टानि^६ ॥ ३ ॥ पात्री-
मिडाचमसं वेदं वेदप्रवरान् कुटरुमाज्यस्थालीं चरुं प्राशित्रहरणं प्रणीता-
पात्रं पत्नीयोक्त्रं प्रातर्दौहिकानि ॥ ४ ॥ चमसेनापः प्रणयति ।
काँस्येन ब्रह्मवर्चसकामस्य दोहनेन पशुकामस्य मृन्मयेन प्रतिष्ठा-
कामस्यायसेनाभिचरतः ॥ ५ ॥ वानस्पत्योऽसि इति चमसमादाय
देवेभ्यः शुम्भस्व इति चमसं प्रक्षालयति ॥ ६ ॥ पार्थिवमसि । देवेभ्यः
शुम्भस्व इतीतरान् ॥ ७ ॥ पश्चाद्गार्हपत्यस्य पवित्रान्तरापो गृह्णीते
पृथिवीं मनसा ध्यायन् यद्वो रेवती रेवत्यै यद्वो हविष्या हविष्यम् । यद्व
ओजो यच्च नृम्णं तँ व ऊर्मिं मधुमन्तं देवयज्यायै जुष्टं गृह्णामि
इति ॥ ८ ॥ प्रोक्षणीर्धमैः सँस्कृत्य ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि इत्यामन्त्यावधाय

१. CR reads sūtras 38 and 39 as one sūtra.

२. Thus N; CR वाश्रीयः°

३. B, N omit.

४. Thus N; CR प्रयुनक्ति.

५. Thus B, N; CR शिष्टानि पात्राणि.

पवित्रे स्फ्येन सह प्रणयति समं प्राणैर्धारयमाणः को वः प्रणयति स वः
 प्रणयतु । कस्मै वः प्रणयति तस्मै वः प्रणयतु । बृहस्पतिर्वः प्रणयतु
 पोषाय त्वा इति ॥ ९ ॥ उत्तरत आहवनीयस्य स्फ्येनोद्धृत्य सादयति
 को वो युनक्ति स वो युनक्तु । कस्मै वो युनक्ति तस्मै वो युनक्तु ।
 बृहस्पतिर्वो युनक्तु । विश्वेभ्यः कामेभ्यो देवयज्यायै इति ॥ १० ॥
 अध्वर्युयजमानौ वाचं यछेतामा हविष्कृतः ॥ ११ ॥ परिस्तरणैरवछाद्य^१
 पवित्रपाणिः पात्राणि संमृशति संसीदन्तां देवीर्विशः इति ॥ १२ ॥
 वानस्पत्यासि इत्यग्निहोत्रहवणीमादत्ते ॥ १३ ॥ वर्षवृद्धमसि इति शूर्पम्
 ॥ १४ ॥ उर्वन्तरिक्षं वीहि इति व्रजति ॥ १५ ॥ प्रत्युष्टं रक्षः
 इत्याहवनीये प्रतितप्य यजमान हविर्निर्वप्स्यामि इति यजमानमामन्त्रयते
 ॥ १६ ॥ यदि प्रवसेत् अग्ने हविर्निर्वप्स्यामि इति ब्रूयात् ॥ १७ ॥
 व्रीह्याग्रयणेनेष्ट्वा व्रीहिभिर्यजेता यवेभ्यो यवैरा^२ व्रीहिभ्यः ॥ १८ ॥
 पश्चादग्निष्टं शकटं योग्यकृतं छदिष्मत् सपरिणत्कम्^३ ॥ १९ ॥
 तस्मादधि निर्वपति ॥ २० ॥ पात्र्या वा स्फ्यमवधायानसान् मन्त्रान्
 जपन् ॥ २१ ॥ धूरसि इति धुरावभिमृशति^४ ॥ २२ ॥ देवानामसि
 वह्नितमम् इत्युत्तरामीषामालभ्य जपति ॥ २३ ॥ विष्णोः क्रमोऽसि इति
 पादमादधाति ॥ २४ ॥ अहुतमसि इत्यारोहति ॥ २५ ॥ उरु वाताय
 इत्यवसारयति ॥ २६ ॥ मित्रस्य वश्चक्षुषा प्रेक्षे इति हविष्यान् प्रेक्षते
 ॥ २७ ॥ अग्निहोत्रहवण्यामवधाय मुष्टिना निर्वपत्यग्निहोत्रहवण्याः शूर्पे
 देवस्य वः इति अग्नये वो जुष्टान्निर्वपाम्यमुष्मै वो जुष्टान् इति
 यथादेवतम् । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ २८ ॥ इदं देवानाम् इति
 निरुप्तानभिमृशति । इदमु नः सह इत्यवशिष्टान् ॥ २९ ॥ गोपीथाय

१. Thus B, N; CR परिस्तरणैः स्वाछाद्य

२. B यवैस; N यवैदरा; CR यवैरा

३. Thus N; CR सपरिणत्कम्

४. Thus B, N; CR धूरमसि

त्वा रक्षायै त्वा नारात्यै इति निरुप्तान् ॥ ३० ॥ दँहन्तां दुर्याः इत्यव-
 रोहति ॥ ३१ ॥ स्वाहा द्यावापृथिवीभ्याम् इति स्कन्नप्रायश्चित्तं जपति
 ॥ ३२ ॥ निर्वरुणस्य इति शकटं निष्क्रामयति ॥ ३३ ॥ स्वरभिव्यक्शम्
 इत्याकाशं प्रेक्षते ॥ ३४ ॥ ज्योतिर्वैश्वानरम् इत्याहवनीयम् ॥ ३५ ॥
 उर्वन्तरिक्षमन्विहि ॥ अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि इति पश्चाद्गार्हपत्यस्य
 सादयति ॥ ३६ ॥ अग्ने हव्यं रक्षस्व इति पुर उपसादयति ॥ ३७ ॥
 अनिर्मृष्टायामग्निहोत्रहवण्यां प्रोक्षणीः^१ सँस्कृत्य हविष्यान्^२ प्रोक्षत्यन-
 भिप्रोक्षन्नग्निम् अग्नये वो जुष्टान् प्रोक्षाम्यमुष्मै वो जुष्टान् इति
 यथादेवतम् । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ३८ ॥ पात्राणि च यद्वोऽशुद्ध
 आलेभे इति त्रिरुत्तानानि पर्यावर्त्य ॥ ३९ ॥ अदित्यास्त्वगसि इति
 कृष्णाजिनमादाय अवधूतं रक्षः इत्युत्करे त्रिरवधूनोत्युपरिष्ठाद्ग्रीव-
 मुदगाशसनम् ॥ ४० ॥ अदित्यास्त्वगसि प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्तु इति^३
 पश्चादुत्करस्यास्तृणाति प्रत्यग्रीवमुत्तरलोम प्रत्यगभसदमभिभुजम्^४
 ॥ ४१ ॥ अनतिसृजन्^५ कृष्णाजिनमुखलमादधाति पृथुग्रावासि इति
 ॥ ४२ ॥ न रिक्तमवसृजति ॥ ४३ ॥ अग्नेजिह्वासि इति हविष्यानावपति^६ ।
 त्रिर्यजुषा चतुर्थम् ॥ ४४ ॥ बृहद्ग्रावासि इति मुसलमादाय^७ अपहतं रक्षो
 हविष्कृदेहि इत्यवहन्ति ॥ ४५ ॥ अपहतोऽवशंसो हविष्कृदेहि इति द्वितीयम्
 ॥ ४६ ॥ अपहता यातुधाना हविष्कृदेहि इति तृतीयम् ॥ ४७ ॥ हविष्कृदागहि

१. Thus B, N; CR प्रोक्षणी

२. N हविष्यन्; CR हविष्यं

३. CR ends sūtra 41 here.

४. Thus B, N; CR °मभिभुजन्

५. Thus emended. B, N अनभिसृजन्; CR emends as अनुत्सृजन्.

६. Thus B, N; CR हविष्यान् वपति

७. Thus B, N; CR adds ऊर्ध्वसूर्वानस्पत्य इति वा from "second hand" and ends the sūtra.

८. CR enumerates latter part of sūtra 45 and sūtras 46 and 47 as one sūtra.

इति राजन्यस्य । हविष्कृदाद्रव इति वैश्यस्य ॥ ४८ ॥ पत्न्यवहन्ति ॥ ४९ ॥ कुटरुरसि इत्याग्नीध्रः कुटरुमादाय इषमावद इति दृषदमाहन्ति । ऊर्जमावद इति द्वितीयम् । रायस्पोषमावद इत्युपलाम् ॥ ५० ॥ त्रिरेतेन धर्मेण ॥ ५१ ॥ वर्षवृद्धमसि इति शूर्पमादत्ते ॥ ५२ ॥ वर्षवृद्धाः स्थ इति हविष्यान् प्रेक्षते ॥ ५३ ॥ प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु इत्युद्वपति ॥ ५४ ॥ परापूतं रक्षः इत्युत्करे^१ निष्पुनाति ॥ ५५ ॥ पुरोडाशकपाले तुषानोप्याधस्तात् कृष्णाजिनस्योपास्यति प्रविद्धो रक्षसां भागः इति ॥ ५६ ॥ इदमहं रक्षोऽवबाध इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामि इति पाण्यं तुषानवबाधते ॥ ५७ ॥ अपः स्पृष्ट्वा विविनक्ति देवो वः सविता विविनक्तु सुविचा विविच्यध्वम् इति ॥ ५८ ॥ विविक्तानावपति ॥ ५९ ॥ देवेभ्यः शुन्धध्वम् इति त्रिः फलीकरोति ॥ ६० ॥ तेन धर्मेणानभिभुजं^२ कृष्णाजिनमास्तीर्य धिषणासि पार्वती इति दृषदमादधाति ॥ ६१ ॥ धिषणासि पार्वती प्रति त्वा पार्वती वेत्तु इत्युपलाम् ॥ ६२ ॥ अदित्याः स्कम्भोऽसि इति शम्यामुपकर्षति पश्चादुदीचीनकुम्बाम्^३ ॥ ६३ ॥ धान्यमसि इत्यधिवपति । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ६४ ॥ प्राणाय त्वा इति प्राचीमुपलां प्रकर्षति अपानाय त्वा इति प्रतीचीम् । व्यानाय त्वा इति मध्ये व्यवधारयति ॥ ६५ ॥ दीर्घामनु प्रसृतिम् इति प्राचीं^४ संस्थापयति ॥ ६६ ॥ मित्रस्य वश्वक्षुषावेक्षे इति पिष्टान्यवेक्षते ॥ ६७ ॥ देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णातु इत्यवशीर्यमाणान्युपगृह्णाति ॥ ६८ ॥ दासी पिनष्टि पत्नी वा ॥ ६९ ॥ अणूनि कुरुतात् इति संप्रेष्यति ॥ ७० ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे द्वितीयेऽध्याये^५ चतुर्थं खण्डम् ॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः^६ ॥

१. CR इत्युत्तरे probably a printing mistake.

२. Thus emended. cf. sūtra 41; B, N, CR धर्मेणानभिभुजन्

३. B, N °दुदीचीनकुम्बान्.

४. Thus B; N, CR omit

५. B, N omit.

६. N adds समाप्तः

घृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेषमादाय गार्हपत्यादङ्गारौ निर्वर्तयति
 अपाग्नेऽग्निमामादं जहि इति ॥ १ ॥ निष्क्रव्यादं नुदस्व इत्यन्यतरं
 निरस्यति ॥ २ ॥ अग्ने^१ देवयजनं वह इति द्वितीयमवस्थाप्य तस्मिन्
 कपालमुपदधाति ध्रुवमसि पृथिवीं दँह इति ॥ ३ ॥ अनतिसृजन् कपाल-
 मङ्गारमधिवर्तयति निर्दग्धं रक्षः इति ॥ ४ ॥ धरुणमसि इति पूर्वमुपदधाति
 धर्ममसि इति पूर्वार्ध्यम्^२ । धर्मासि इति मध्यमादक्षिणम् । चिदसि
 इत्युत्तरम् । परिचिदसि इति दक्षिणार्ध्यात्^३ पूर्वम् । विश्वासु दिक्षु सीद
 इत्यपरम् । सजातानस्मै यजमानाय परिवेशय सजाता इमं यजमानं
 परिविशन्तु इत्युत्तरार्ध्यात् पूर्वम् ॥ ५ ॥ अष्टाकपाल आग्नेय एकादश-
 कपाल ऐन्द्राग्न ऐन्द्रश्च ॥ ६ ॥ एतेन धर्मेणोत्तरस्मिन्नष्टावुपधाय चितः
 स्थ परिचितः स्थ इति शेषमुपदधाति ॥ ७ ॥ वसूनां रुद्राणाम् इत्यङ्गार-
 रानभ्युह्य^४ तप्ताद्भ्यश्चरुमधिश्चित्य^५ प्रातर्दोहं दोहयति यथा सायंदोहम्
 ॥ ८ ॥ उदगग्रं पवित्रमवदधाति ॥ ९ ॥ शृतं करोति । नातनक्ति
 ॥ १० ॥ उद्वास्य प्रातर्दोहं पिष्टानि संवपति निष्टप्तोपवातायां पात्र्यां
 पवित्रे अवधाय वाग्यतो देवस्य वः इति अग्नये वो जुष्टान् संवपाम्यमुष्मै
 वो जुष्टान् इति यथादेवतम् । त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ११ ॥ तप्ता
 अपो मदन्तीरुत्पूय हविरुत्पुनाति पच्छो गायत्र्या ॥ १२ ॥ आहरति
 सुवेण प्रणीतानां वेदमुपयामं कृत्वा ॥ १३ ॥ ताभिः संसृजति समापा
 ओषधीभिः इति ॥ १४ ॥ अद्भिः परिप्रजाताः स्थ समद्भिः पृच्यध्वम्

१. CR आग्ने

२. Thus emended; B, N, CR पूर्वार्ध

३. Thus emended; B, N, CR दक्षिणार्धात्

४. Thus N; B अभ्युह्य; CR अभ्युह्य.

५. Thus B, N; cf VārSS I. 3.1. 12; CR तप्ताभ्यश्चरुं

इति मदन्तीभिः ॥ १५ ॥ सीदन्तु विशः इति संनयति ॥ १६ ॥ मलस्य
 शिरोऽसि इति पिण्डमभिमन्त्र्य पूषा वां विश्ववेदा विभजतु यथाभागं
 व्यावर्तेथाम् इति समौ करोति ॥ १७ ॥ इदमग्नेः,^१ इदमग्नीषोमयोः
 इत्यभिमन्त्र्य^२ पौर्णमास्याम् ॥ १८ ॥ यथादेवतममावास्यायाम् ॥ १९ ॥
 घर्मोऽसि इत्यधिश्रयति ॥ २० ॥ उरु प्रथस्व इति प्रथयति यावत्कपालं
 कूर्मस्यानुरूपमश्वशफमात्रम् ॥ २१ ॥ सं ते तन्वा तन्वः पृच्यन्ताम्
 इत्यविश्वारयन् लेपेन परिमार्ष्टि ॥ २२ ॥ दक्षिणत आज्यं निर्वपति
 ॥ २३ ॥ अदितिरसि नाछिन्नपत्रा इत्याज्यस्थालीमादाय दक्षिणाग्नौ
 विलाप्य पवित्रान्तरा पृश्नेः पयोऽस्यग्रेगुवस्तस्य तेऽक्षीयमाणस्य पितृ-
 मानस्य जिन्वमानस्येष ऊर्जे जुष्टं निर्वपामि देवयज्यायै इति ॥ २४ ॥
 परि वाजपतिः इत्याज्यं हविश्च त्रिः पर्यग्निं^३ करोति सह लेपेन ॥ २५ ॥
 देवस्त्वा सविता श्रपयतु इत्युल्मुकेनाभिताप्य अग्ने ब्रह्म गृहीष्व
 इत्युल्मुकमवसृज्य दर्भैस्त्वचं ग्राहयति अग्निष्टे त्वचं मा हिंसीत्
 इत्यनपोहन् ज्वालान् ॥ २६ ॥ सं ब्रह्मणा पृच्यस्व इति वेदेन सहाङ्गारं
 भस्माभ्यूहति ॥ २७ ॥ अविदहन्तः श्रपयत इत्यङ्गारानभ्यूह्य^४ वाचं
 विसृजते ॥ २८ ॥ अन्तर्वेदि प्रागुदीचीः स्प्येन तिस्रो लेखाः कृत्वा
 तामु लेपं निनयत्यसंसारयन् एकताय स्वाहा, द्विताय स्वाहा, त्रिताय
 स्वाहा इति पर्यायैः ॥ २९ ॥ आहवनीयादुल्मुकेनाभिताप्य वेदिं करोति
 ॥ ३० ॥ खादिरं स्प्यं भृष्टिलमादत्ते सावित्रेण ॥ ३१ ॥ इन्द्रस्य
 बाहुरसि इति दर्भेण संमृज्य पृथिव्या वर्मासि इति पूर्वस्मिन् वेदितृतीये
 दर्भं निधाय स्प्येन तिर्यक् छिनत्ति त्रिचतुर्थं पृथिवि देवयजनि इति

१. Thus B, N; CR इदमग्नेरित्याग्नेयम्.

२. Thus B, N; CR इत्यग्नीषोमीयमभिमन्त्र्य

३. CR पर्यग्नि.

४. CR अभ्यूह्य. cf. Pāṇini 7. 4. 23.

५. CR ends sūtra 29 after आहवनीयादुल्मुकेनाभिताप्य in the next sūtra, but cf. APŚS I. 25.16

॥ ३२ ॥ व्रजं गच्छ गोस्थानम् इति तृणाग्रमादत्ते पाँसूँश्चाखात्वा ॥ ३३ ॥
वर्षतु ते पर्जन्यः इति वेदिमवेक्षते ॥ ३४ ॥ बधान देव सवितः इति
स्फ्येन सतृणान् पाँसून् हरति ॥ ३५ ॥ उत्तरत आग्नीध्रस्तृणान्
वेदमूलानीत्युत्करं परिगृह्णाति ॥ ३६ ॥

इदं तस्मै हर्म्यं कृणोमि^१ यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम् ।

मेधावी दिक्षु मनसा तपस्व्यन्तर्दूतश्चरति मानुषेषु ॥

इति तस्य पाणिकोष्ठे निवपति ॥ ३७ ॥ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मः इत्यभिचरन् ॥ ३८ ॥ मा वः शिवा ओषधयः इति द्वितीयम्
॥ ३९ ॥ द्रप्सस्ते इति तृतीयम् ॥ ४० ॥ एतेन धर्मेण त्रिर्यजुषा हरति
तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ४१ ॥ अपवाढं रक्षोऽपवाढोऽघशंसोऽपवाढा यातुधानाः
इति स्फ्येनोत्करमपिधत्ते ॥ ४२ ॥ अग्रेण गार्हपत्यमपरेणाहवनीयं
स्फ्येन वेदिं परिगृह्णाति यजमानमात्रां प्राचीं यथा हवींष्यासन्नानि
संभवेयुस्तावतीं तिरश्चीम् ॥ ४३ ॥ सत्यसदसि इति पश्चार्धादुदीचीं
लेखां लिखति । ऋतसदसि इति दक्षिणार्धात् प्राचीम् । धर्मसदसि
इत्युत्तरार्धात् प्राचीम् ॥ ४४ ॥ खेयां प्रतिष्ठाकामस्य कुर्यात् ॥ ४५ ॥
अपाररुम् इति द्रव्यङ्गुलं खात्वा स्फ्येन मूलान्युद्धृत्योत्करे निवपति
॥ ४६ ॥ आहार्यपुरीषां पशुकामस्य कुर्यात् ॥ ४७ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे तृतीयेऽध्याये^२ प्रथमं खण्डम् ॥

इमां नराः^३ कृणुत वेदिमेत्य देवेभ्यो जुष्टामदित्या उपस्थे ।

तां विश्वे देवा अजुषन्त सर्वे रायस्पोषा यजमानं सँविशन्तु ॥

इति सँसृष्टामाहवनीयलक्षणेन^४ । प्राश्नावँसावुन्नयति । प्रतीची श्रोणी

१. Thus B, N; CR करोमि.

२. B, N omit.

३. Thus N; CR नरः

४. Thus emended; B संसृष्टामाहवनीयलक्ष्येन; N सँसृष्टामाहवनीय-
लक्ष्येन; CR संसृष्टामाहवनीयलक्ष्ये.

प्रागुदक्प्रवर्णा^१ संनतमध्यामन्तिकजघनाम् ॥ १ ॥ एतदन्तं पूर्वेषुः करोति ॥ २ ॥ पाणी^२ प्रक्षाल्य स्फ्यं प्रक्षालयत्यप्रतिमृशन्नग्रम् ॥ ३ ॥ वेदि-
मवोक्ष्य ब्रह्मन्नुत्तरं^३ परिग्राहं^४ परिग्रहीष्यामि इत्यामन्त्य परिगृह्णाति ।
वसवस्त्वा इति पश्चात् रुद्रास्त्वा इति दक्षिणतः आदित्यास्त्वा इत्यु-
त्तरतः ॥ ४ ॥ धा असि स्वधा असि । उर्वी चासि वस्वी चासि रन्ती
चासि ॥ पुरा क्रूरस्य इति च स्फ्येन वेदिं^५ संमृज्यापरस्मिन् वेदितृतीये
तिर्यञ्च^६ स्फ्यं स्तब्ध्वा^७ प्रोक्षणीरासादयेध्मं^८ बहिरुपसादय^९ स्त्रुवं च स्त्रुचश्च
संमृद्धिं पत्नीं^{१०} संनहचाज्येनोदेहि इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ आग्नीध्रो यथा-
प्रेषितं करोति ॥ ६ ॥ प्रोक्षणीरभ्युत्पूर्य स्फ्याग्रेऽप उपनिनीयोदञ्च^{११}
स्फ्यमवकृष्य स्फ्यस्य वर्त्मन् सादयति ॥ ७ ॥ न^{१२} पुरासादनात्^{१३}
स्फ्यमुद्यच्छेत् ॥ ८ ॥ स्फ्येनोत्करमवहन्ति^{१४} द्विषतो वधोऽसि इति
पुरस्तात् प्रत्यञ्चम् ॥ ९ ॥ अभ्युक्ष्य प्रत्यासादयति ॥ १० ॥ उत्तरतः^{१५}
आहवनीयस्य दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः ॥ ११ ॥ वेदप्रवरैः स्त्रुचः
संमार्ष्टि चतुर्धा विभज्याविभज्य वा ॥ १२ ॥ आहवनीये गार्हपत्ये
वा प्रत्युष्टं रक्षः इति^{१६} प्रतितप्याभ्यग्रे^{१७} सपार्श्वग्रैर्मुखानि^{१८} मूलैर्दण्डान्
॥ १३ ॥ आयुः प्राणम् इति सर्वतः स्त्रुवम् ॥ १४ ॥ अग्नेष्ट्वा तेजिष्ठस्य
तेजसा निष्टपामि इति संमार्गं निष्टपति ॥ १५ ॥ चक्षुः श्रोत्रम् इति
जुहुमभ्यन्तरं प्राचीं प्रतीचीं वाहयतः ॥ १६ ॥ वाचं पशून् इत्युप-

१-१. N omit.

१५. २. B, N ब्रह्मन्नुत्तरान्

३. B, N स्तीर्त्वा.

४. Thus B, N; CR emended 'येध्माबर्हि' cf. VārŚS I. 3.3.2

५. Thus emended; B, N पुनरासादनात्; CR पुरासादनात्.

६. Thus emended; B, N 'मपहन्ति

७. B उत्तरम्; N उत्तर.

८. B, N इत्याहवनीये.

९. B प्रतितप्याभ्यसुपार्श्वग्रैः; N प्रतितप्याभ्यसपार्श्वग्रैः

भृतमभ्यन्तरं प्रतीचीं प्राचीं बाह्यतः ॥ १७ ॥ यज्ञं प्रजाम् इति सर्वतो
ध्रुवाम् ॥ १८ ॥ अभ्युक्ष्य संमार्गानग्नावनुग्रहरति

दिवि^१ शिल्पमवततं पृथिव्याः ककुभि^२ श्रितम् ।

तेना सहस्रकाण्डेन द्विषन्तं तापयामसि ॥

द्विषन्नस्तप्यतां बहु मा न आगात्ताप्यौषधयः स्वाहा ॥

इति ॥ १९ ॥ अग्ने गृहपत उप मा ह्यस्व देवानां पत्नीरुप मा ह्यध्वम्
इति पत्नी गार्हपत्यमुपतिष्ठते । पत्नीलोकं च पत्नि पत्न्येष ते लोको
नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः इति ॥ २० ॥

सुप्रजसस्त्वा वयं सुपत्नीरुपसेदिम ।

अग्ने सपत्नदम्भनं सुवीरासो अदाभ्यम् ॥

इति दक्षिणतः पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविशति प्रभुज्य जानुनी ॥ २१ ॥
योक्त्रेण पत्नी संनह्यतेऽन्तर्वस्त्रम्^३

आशासाना सौमनसं प्रजां सौभाग्यं तनूम् ।

अग्नेरनुव्रता भूत्वा संनह्ये सुकृताय कम् ॥

इति ॥ २२ ॥ पूषा ते ग्रन्थि ग्रथ्नातु इति ग्रन्थि करोति ॥ २३ ॥

स ते मा स्थात् इति दक्षिणतो ग्रन्थिमभ्यूहति ॥ २४ ॥ अपः स्पृष्ट्वा

वेदेनाज्यमुपहरति^४ ॥ २५ ॥ तदन्वारभ्याभिसंमील्यावेक्षते अदब्धेन

त्वा चक्षुषावेक्षे रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय ॥ अदितिरिव सुपुत्रेन्द्राणीवा-

विधवा सुप्रजाः प्रजया भूयासम् इति ॥ २६ ॥ इदं विष्णुः इति

गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरधिश्रयति ॥ २७ ॥ तेजोऽसि इति द्वितीयं

पश्चाद्गार्हपत्यस्य ॥ २८ ॥ तेजोऽनुप्रच्यवस्व इति हरति ॥ २९ ॥

अग्निष्टे हरो मा विनैत् इत्याहवनीयेऽधिश्रित्योत्तरतः प्रोक्षणीनां

स्फ्यस्य वर्त्मन्^५ सादयति ॥ ३० ॥ तेजोऽसि इति पर्यायैस्त्रिराज्य-

१. Thus B, N; CR दिवः

२. B, N ककुभिः

३. B, N °तर्वसुम्

४. B, N °मपहरति.

५. B, N वर्त्मनि.

मुत्पूयाप उत्पुनाति पच्छो गायत्र्या ॥ ३१ ॥ अमृतमसि इत्याज्य-
मवेक्षते ॥ ३२ ॥ अन्तर्वेद्याज्यानि सुवेण गृह्णाति वेदमन्तर्धाय ॥ ३३ ॥
पवित्रे अवधाय धामासि इति गृह्णैश्चतुर्जुह्वां गृह्णाति । अष्टौ गृह्णन्तु-
पभृति कनीयश्चतुर्ध्रुवायाम् ॥ ३४ ॥ भूयिष्ठं पञ्चमं पशुकामस्य ॥ ३५ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे तृतीयेऽध्याये^१ द्वितीयं खण्डम् ॥

आपो रेभत पिपृत मध्वा समक्ता निषध^२ स्था यामन्नहृणीयमानाः^३
इति प्रोक्षणीभिरभिमन्त्रयते । देवीरापः शुद्धा यूयम् इति च ॥ १ ॥
ब्रह्मन्निध्मं वेदिं बहिः प्रोक्षिष्यामि इत्यामन्त्र्य विस्रस्येध्ममृते परि-
धिभ्यः प्रोक्षति ॥ २ ॥ कृष्णोऽस्याखरेष्ठाः इतीध्मं वेदिरसि इति वेदिं
बहिरसि इति बहिंस्त्रिस्त्रिः प्रोक्षति ॥ ३ ॥ देवंगममसि इत्यन्तर्वेद्यासाद्य
बहिंस्त्रिः प्रोक्षति । दिवे त्वा इत्यग्रम् अन्तरिक्षाय त्वा इति मध्यं
पृथिव्यं त्वा इति मूलम् ॥ ४ ॥ अग्राण्युपपात्य ग्रन्थिं परिषिच्य
मूलान्युपसिञ्चति ॥ ५ ॥ ऊर्ध्वं बहिषद्भ्यः ॥ स्वाहा पितृभ्यो धर्म-
पावभ्यः इति दक्षिणतो वेद्याः प्रोक्षणीशेषं निनीय पूषा ते ग्रन्थिं विष्यतु
इति ग्रन्थिं विस्रस्य यजमाने प्राणापानौ दधामि इति प्रस्तरे पवित्रे
अपिसृज्य विष्णोः स्तुपोजसि इति प्रस्तरं सहपवित्रमाहवनीयतोऽ-
भिगृह्णात्यविधून्वन्नसंमार्गम्^४ ॥ ६ ॥ अग्रेणाहवनीयं परिहृत्य दक्षिणतो
ब्रह्मणे यजमानाय वा प्रयच्छति प्राणापानाभ्यां त्वा सतनुं कृणोमि इति
॥ ७ ॥ मयि प्राणापानौ इति प्रतिगृह्णाति ॥ ८ ॥ दर्भानन्तर्धाय दक्षि-
णतः शुल्बं स्तृणात्युत्तरमंसमभि स्तृणन् बहिषः स्तरणमन्त्रेण ॥ ९ ॥
पश्चादधिदुदगग्रमपत्नीकस्य निदध्यात् ॥ १० ॥ उरु प्रथस्व इति

१. B, N omit.

२. CR निषाद

३. Thus emended; N यामन्वाहार्यमाना; B, CR यामन्वाहार्यमाणा

४. B, N 'विधूनुयन्न'

स्तरणम् ॥ ११ ॥ पूर्वं पूर्वं धातुमपरमपरं वा स्तृणाति ॥ १२ ॥
छादयन् मूलानि प्राचीनमन्तर्दधाति वेदिम् ॥ १३ ॥ प्रस्तरहस्तः
परिधिभिराहवनीयं परिदधाति । गन्धर्वोऽसि इति पश्चादर्थमुदञ्चम्
इन्द्रस्य बाहुरसि इति दक्षिणार्धं प्राञ्चं मित्रावरुणौ त्वा इत्युत्तरार्धं
प्राञ्चम् ॥ १४ ॥ अवकृष्याग्रतरमिध्मादूर्ध्वं समिधावादधाति नित्यहोतारं
त्वा इति । तूष्णीमुत्तराम् ॥ १५ ॥ सूर्यस्त्वा रश्मिभिः इत्याहवनीयमुप-
स्थाप्य पुरस्तादग्रच्छिन्नप्रान्तौ दर्भविनन्तर्गर्भाबुदगग्रौ बर्हिषि वितनोति
विश्वजनस्य विधृती^१ स्थः इति ॥ १६ ॥ विधृत्योः प्रस्तरं सादयति
दक्षिणार्धे बर्हिषः वसूनां रुद्राणाम् इति ॥ १७ ॥ द्यौरसि इति प्रस्तरे
जुहूम् ॥ १८ ॥ समं प्रस्तरमूलैर्दण्डं करोति ॥ १९ ॥ अन्तरिक्षमसि
इत्युत्तरामुपभृतमधस्ताद्विधृत्योः । पृथिव्यसि इत्युत्तरां ध्रुवामुपरिष्ठा-
द्विधृत्योः ॥ २० ॥ असंस्पृष्टाः सादयत्यनूचीः ॥ २१ ॥ ऋषभोऽसि
इति दक्षिणतो जुह्वाः पूर्णध्रुवं सादयति ॥ २२ ॥ ध्रुवा असदन् इत्या-
ज्यानि संमृशति ॥ २३ ॥ स्योनं ते सदनं^२ कृणोमि घृतस्य धारया
सुशेवं कल्पयामि इति पात्र्यामुपस्तीर्याभिघार्य हवीं^३ ध्रुवद्रासयति आर्द्रः
पृथस्नुर्भुवनस्य गोपाः शृतं^४ उत्स्नातु जनिता मतीनाम् इति ॥ २४ ॥
सुरूपं त्वा वसुविदं पशूनां तेजसाग्नये त्वा जुष्टमभिघारयामि
इत्याग्नेयमभिघारयति । यथादेवतमुत्तरम् ॥ २५ ॥ अनभिघ्नन्नपर्या-
वर्तयन् वेदेन प्रमज्ज्य पात्र्यामवदधाति ॥ २६ ॥ इरा भूतिः पृथिव्या
रसो^५ मोत्क्रमीत्^६ इति कपालान्यभिघार्य पुरोडाशावलं करोति तृप्तिरसि
गायत्रं छन्दस्तर्पय मा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन ॥ तृप्तिरसि त्रैष्टुभं छन्दस्तर्पय
मेन्द्रियेण वीर्येण ॥ तृप्तिरसि जागतं छन्दस्तर्पय मा प्रजया पशुभिः
इति ॥ २७ ॥ खमङ्क्ष्व त्वचमङ्क्ष्व सर्वमात्मानमङ्क्ष्व इति स्वक्तमनी-

१. B, N विधृता

२. N सन्न सदनं ते

३. B, N श्रित

४. B रसेनोत्क्रामत्; N रसेनोत्क्रामात्

काशमनक्ति ॥ २८ ॥ अधस्तादुपाज्य दोहावलं करोति

यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टो देवानां वेष्टामनु यो विचष्टे^१ ।

आत्मन्वान्तसोम घृतवानिहेहि^२ स्वविन्द यजमानाय मह्यम् ॥

इति ॥ २९ ॥ पश्चात्सुचां प्रत्यग्दण्डां पात्रीमासादयति ॥ ३० ॥

अग्रेण सुचः कुम्भ्यौ संधाय दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां श्रुतमुत्तरस्यां दधि

॥ ३१ ॥ अग्रेण सुचो वेदं सादयति^३ ॥ ३२ ॥ वेद्यन्तान् परिस्तीर्य

होतृषदनानास्तीर्य^४ अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ३३ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे तृतीयेऽध्याये^५ तृतीयं खण्डम् ॥

प्रणवे प्रणवे समिधमादधात्यनुयाजसमिधमवशिष्य ॥ १ ॥

समिद्धमग्निं त्रिवेदेनोपवाजयत्यग्रं वेद्याः संमार्गम्^६ ॥ २ ॥ ध्रुवायां

पूर्णसुवमवनीय ध्रुवाया उपहत्योत्तरेण^७ परिधिसंधिनान्ववहत्य दक्षिणा-

प्राञ्चमाधारमाधारयति प्रजापतये स्वाहा इति मनसा ॥ ३ ॥

अग्नीत् परिधीं^८ आग्निं च त्रिस्त्रिः संमृद्धि इति संप्रेष्यति ॥ ४ ॥ स्फ्येन

संमार्ष्टीं धमसंनहनैश्च परिधीन् ॥ ५ ॥ ऋते स्फ्यादग्निमिधमसंनहनैः

समार्ष्टिं अग्निं त्वाग्ने सरिष्यन्तं सनिं सनिष्यन्तं वाजं जेष्यन्तं देवेभ्यो हव्यं

वक्ष्यन्तं वाजिनं त्वा वाजजित्यायै संमार्ज्मिं । अग्ने वाजं जय इति^९ ॥ ६ ॥

सप्रथा नमः इति पुरस्ताज्जुहूपभृतोरञ्जलिं करोति ॥ ७ ॥ जुहेह्यग्निष्ठा

१. B विवस्मे; N विवस्ते

२. B घृतवान् येहि; N घृतवान् येह.

३. CR reads sūtras 30-32 as one sūtra.

४. N होत्रेषदनाः; CR होतृषदनमा cf. VārSS I 6.4.18

५. B, N omit.

६. B, N संमार्ग.

७. B, N अपहत्यो

८. CR reads sūtras 5 and 6 as one sūtra.

हयति देवान् यक्ष्यावो देवयज्यायै^१ इति^२ जुहूमादत्ते । उपभृदेहि देवस्त्वा
 सविता हयति देवान् यक्ष्यावो देवयज्यायै^३ इत्युपभृतम् ॥ ८ ॥
 सूयमे मे अद्य स्तम् इत्यभिमन्त्र्य अग्नाविष्णू इत्यतिक्रामति ॥ ९ ॥
 विष्णोः स्थामासि इत्यवतिष्ठते ॥ १० ॥ अन्तर्वेदि दक्षिणः पादो
 भवत्यवघ्न इव सव्यः^४ ॥ ११ ॥ अथाधारमाधारयति^५ ऊर्ध्वो अध्वरः
 इति प्रागुदञ्चै^६ संततमूर्ध्वं^७ स्वर्गकामस्य न्यञ्चं द्वेष्यस्य ॥ १२ ॥
 असंस्पर्शयन् सुचौ प्रत्यतिक्रामति पाहि माग्ने दुश्चरितादा मा सुचरि-
 ताद्भज^८ इति ॥ १३ ॥ जुह्वा ध्रुवां त्रिः समनक्ति

समक्तमग्निना हविः समक्तं हविषा घृतम् ।

समन्तरिक्षमविषा सं ज्योतिषा ज्योतिः ॥

इति ॥ १४ ॥ ध्रुवामभिधारयितने सुचौ सादयति ॥ १५ ॥ उत्तीतं राये
 इति ध्रुवाया आज्यमुन्नयति । सुवीराय स्वाहा इति जुहूमाप्याययति
 ॥ १६ ॥ यज्ञेन यज्ञः संततः इति जुह्वा ध्रुवां प्रत्यभिधारयति ॥ १७ ॥
 उत्तरतः^९ प्रवरायावतिष्ठते ॥ १८ ॥ स्फ्यं^६ संमार्गं^७ पाणौ कृत्वापर
 आग्नीध्रः^८ पश्चार्धे होता^९ वेद्यास्तृणमव्यन्तमपादायाह^{१०} क इदमध्वर्यु-
 र्भविष्यति स इदमध्वर्युर्भविष्यति यज्ञो यज्ञस्य विष्णोः स्थाने तिष्ठामि
 वागात्विज्यं करोतु मन आत्विज्यं करोतु वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः
 ॥ १९ ॥ ब्रह्मन् प्रवरायाश्रावयिष्यामि इत्यामन्त्र्याश्राव्य प्रत्याश्रुत

१. CR देवयज्या

२. B, N omit portion beginning with इति and ending with देवयज्यायै.

३. B, N सद्योद्याधार

४. One expects सुचरिते भज.

५. CR reads sūtras 18-20 as one sūtra.

६. Thus B, N; CR स्फ्यसंमार्ग

७. Thus B, N; CR आग्नीध्रो

८. B, N मव्यक्तमवदायाह

आह अग्निर्देवो दैव्यो होता देवान् यक्षद्विर्द्वाँश्चिकित्वान् मनुष्वद्भरत-
 वदमुवदमुवत् इति ॥ २० ॥ ऊर्ध्वानृषीन् मन्त्रकृतो यजमानस्य^१
 प्रवृणीते ॥ २१ ॥ पुरोहितप्रवरेणान्नाह्मणस्य ॥ २२ ॥ ब्रह्मण्वदा च
 वक्षद् ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रावितारः इति ॥ २३ ॥ होतुरुपाँशु नामा-
 दिशति मानुषः इत्युच्चैः ॥ २४ ॥ घृतवती इति संप्रेषिते^२ सुचावादाय
 ऋमिधो यज इति प्रथमे संप्रेष्यति । यज यज इत्युत्तरान् ॥ २५ ॥
 त्रीनिष्ट्वोपभृतोऽर्धं जुह्वामवनीयोत्तरौ यजति ॥ २६ ॥ पञ्च प्रयाजान-
 परेणाधारसंभेदं समानत्र यजति ॥ २७ ॥ ध्रुवादीनि हवीँष्यभिधारयत्यु-
 पभृतमन्ततः ॥ २८ ॥ ज्योतिष्मत्याज्यभागौ यजत्याग्नेयमुत्तरार्धे
 सौम्यं दक्षिणार्धेऽग्नेणाधारसंभेदमतिक्रामम्^३ ॥ २९ ॥ प्रधानाहुतीः
 पूर्वा पूर्वाँ सहिताम् ॥ ३० ॥ आग्नेयेन प्रचर्योपाँशुयाजेन^४ प्रचरति
 ॥ ३१ ॥ उपाँशु देवतामाहोच्चैरन्यत् ॥ ३२ ॥ साँनाग्येन समान-
 देवतस्य दोहयोश्च समवदाय प्रचरति ॥ ३३ ॥ पुरस्तात् स्विष्टकृतः
 सुवेण पार्वणौ होमौ जुहोति

ऋषभं वाजिनं वयँ पूर्णमासँ हवामहे ।

स नो दोहताँ सुवीरँ रायस्योषँ सहस्रिणम् ॥

पूर्णमासाय सुराधसे स्वाहा इति पौर्णमास्याम् ।^५

अमावास्या सुभगा सुशेवा धेनुरिव पयो भूय आप्यायमाना ।

सा नो दोहताँ सुवीरँ रायस्योषँ सहस्रिणम् ॥

अमावास्यायै सुराधसे स्वाहा इत्यमावास्यायाम् ॥ ३४ ॥ उत्तरार्ध-

१. B, N add ऋषीन्

२. Thus B, N; CR reads संप्रेष्यति and ends the satra.

३. B °मतिक्रामी; N °मतिक्रामन्

४. Thus emended; B, N, CR °यज्ञेन.

५. CR ends the sūtra here.

पूर्वार्धेऽग्निं स्विष्टकृतमसंसृजन् यजति ॥ ३५ ॥ आयतने सुचौ
सादयति ॥ ३६ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे तृतीयेऽध्याये चतुर्थं खण्डम् ॥

आग्नेयं^१ मध्यादधिहत्याङ्गुष्ठेनोपमध्यमया^२ च यवमात्रं प्राशित्रम-
वद्यति ॥ १ ॥ अनुपस्तृणन्नभिघायिग्रेणोत्तरं वेद्यंसमप उपनिनीय
व्युहयौषधीः सादयति^३ ॥ २ ॥ सर्वेषां हविषां^३ द्विर्द्विरिडां समवदाय
सादयति ॥ ३ ॥ आग्नेयस्य दक्षिणार्धादवदाय पूर्वार्धादणुं दीर्घं^४
यजमानभागमवद्यति ॥ ४ ॥ मध्यात् संभिन्दन् द्वितीयामिडाम्^५ ॥ ५ ॥
अग्रेण हवींषि पश्चार्धेन सुचः परिहृत्य प्रत्यङ्मुख आसीनो होत्र इडां
प्रयच्छति ॥ ६ ॥ अग्रेण होतारमपरेणेडां दक्षिणातिक्रम्यानतिक्रम्य वा
होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्त्यपरं पूर्वम् ॥ ७ ॥ इडाया होत्रेऽवान्तरेडां
हस्तेऽवद्यति होता पूर्वमध्वर्युरुत्तरम् ॥ ८ ॥ अध्वर्युराग्नीध्रो ब्रह्मयजमाना-
वित्यन्वारभन्ते ॥ ९ ॥ उपहूतायामिडायां दक्षिणतः परीतोत्तरतः परीत
इति संप्रेष्यति ॥ १० ॥ यजमानपञ्चमा ऋत्विजो व्यतिक्रम्य भक्षयि-
त्वेडां प्रस्तरे मार्जयन्ते

मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

बृहस्पतिस्तनुतामिमं नो यज्ञं विश्वे देवा इह मादयन्ताम् ॥

इति ॥ ११ ॥ व्युद्दिष्टस्य द्वैधमाग्नीध्रभागं पृथक्पाण्योरवद्यति^६ ॥ १२ ॥

उपहूता पृथिवी मातोप मां^६ पृथिवी माता ह्यतामग्निराग्नीध्रात् स्वाहा ॥
उपहूतो द्यौः पितोप मां^६ द्यौः पिता ह्यतामग्निराग्नीध्रात् स्वाहा इत्युपहूय

१. B, N omit.

२. B अग्नेयंमध्या^२; N आग्नेयं मध्यादधिहत्या^२; CR आग्नेयमध्यादधिहत्या^२

३. Thus CR emended; B, N सर्वेषां युदयति हविषां

४. B, N °मिडायां

५. CR reads sūtras 12 and 13 as one sūtra.

६. B, N मा.

पृथिव्यास्त्वा दात्रा प्राश्नाम्यन्तरिक्षस्य त्वा दात्रा प्राश्नामि दिवस्त्वा
 दात्रा प्राश्नामि दिशां त्वा दात्रा प्राश्नामि इति प्राश्नाति ॥ १३ ॥ वेदेन
 ब्रह्मभागयजमानभागावग्रेणाहवनीयं परिहृत्य दक्षिणतः प्राशित्रहरणे-
 ऽन्तर्वेदि ब्रह्मभागं सादयत्यपरं बहिर्वेदि यजमानभागम् ॥ १४ ॥
 अन्वाहार्यमनु हवींष्युद्रासयति ॥ १५ ॥ अनुयाजसमिधमादायाह
 ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः । समिधमाधायाग्नीत्परिधींश्चाग्निं च सकृत्सकृत्
 समृद्धि इति संप्रेष्यति ॥ १६ ॥ इध्मसंनहनैः संमार्ष्टि आजि त्वाग्ने
 ससृवांसं सनिं ससनिवांसं वाजं जिगिवांसं देवेभ्यो हव्यमूहिवांसं वाजिनं
 त्वा वाजजितं संमाज्मर्यग्ने वाजमजैषीः इति ॥ १७ ॥ विस्रस्याभ्युक्ष्य
 संमार्गान्गनावनुप्रहरति

यो भूतानामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो वृषा ।

पशूनस्माकं मा हिंसीरेतदस्तु हुतं तव स्वाहा ॥

इति ॥ १८ ॥ औपभृतं जुह्वामवनीयं^१ त्रीननुयाजान् यजति देवान् यज
 इति प्रथमे यज यज इत्युत्तरौ ॥ १९ ॥ समिध्यपरमपरमिष्टोत्तमेनेत-
 रावनुसंभिधायतने सुचौ सादयति ॥ २० ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे तृतीयेऽध्याये^३ पञ्चमं खण्डम् ॥

वाजस्य मा इति जुह्वं सहप्रस्तरामुद्गृह्णाति । अथा सपत्ना-
 निन्द्रो मे इत्युपभृतमवगृह्णाति । उद्ग्राभश्च इति जुह्वम् । निग्राभश्च
 इत्युपभृतम् । अथा सपत्नानिन्द्राग्नी मे इति विषूची करोति ॥ १ ॥
 अग्नेरुज्जितिमनूज्जेषम् इति प्राचीं जुह्वं प्रकर्षति ॥ २ ॥ देवस्तं सविता
 प्रतिनदतु यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः इत्युपभृतं प्रतीचीं बहिर्वेदि
 निरस्यति ॥ ३ ॥ अभ्युक्ष्य प्रत्यासादयति ॥ ४ ॥ जुह्वा परिधीननक्ति ।

१. B, N हव्यमुहि°

२. Thus N; CR जुह्वामानीय cf. VārSS I 3.4.26

३. B, N omit

वसुरसि इति मध्यमम् उपावसुः इति दक्षिणं विश्रावसुः इत्युत्तरम् ॥ ५ ॥ संजानाथां द्यावापृथिवी इति बर्हिषि विधृती विसृज्य प्रस्तर-
मनक्ति । पृथिव्यामङ्क्ष्व इति ध्रुवायां मूलम् अन्तरिक्षेऽङ्क्ष्व इत्युप-
भृति मध्यं दिव्यङ्क्ष्व इति जुह्वामग्रम् ॥ ६ ॥ प्रत्यवरोहैः पुनरक्त्वा
आयुषे त्वा इति प्रस्तरात्तृणमपादाय मूलैः प्रतिष्ठाप्य प्रस्तरमासीन
आश्राव्य प्रत्याश्रुत आह इषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो
मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ७ ॥ अस्यामृधेद्धो-
त्रायाम्^१ इत्युच्यमाने सहशाखं प्रस्तरमग्नावनुप्रहरति ॥ ८ ॥ अप्तुभी
रिहाणाः इति नियतं प्राञ्चमनुग्रहत्यैनानन्ववसृजति^२ ॥ ९ ॥ अग्नीद्गमय
इति संप्रेष्यति ॥ १० ॥ आग्नीध्रस्त्रिः पाणिना गमयति ॥ ११ ॥
अनुप्रहर सँवदस्व इत्याग्नीध्रः संप्रेष्यति ॥ १२ ॥ अहीनः प्राणः इत्यु-
पांशु तृणमनुप्रहरति ॥ १३ ॥ एतद् इति त्रिरङ्गुल्यानुदिशति ॥ १४ ॥
आयुर्धा अग्नेऽसि इति यथारूपं गात्राणि संमृशति ॥ १५ ॥ ध्रुवासि
इति पृथिवीमभिमृश्याचिरालभ्य चक्षुषी आलभते^३

पुनर्यमश्चक्षुरदात् पुनरग्निः पुनर्भगः ।

पुनर्मे अश्विना युवं चक्षुराधत्तमक्षयोः ॥

इति ॥ १६ ॥ अपः स्पृष्ट्वा मध्यमं परिधिमन्वारभ्याह अगा ३ नग्नीत्
इति । अगन् इत्याग्नीध्रः । श्रावय इत्यध्वर्युः । श्रोषद् इत्याग्नीध्रः
प्रत्याश्रावयति ॥ १७ ॥ स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिमनुषेभ्यः शँयोर्ब्रूहि
इति संप्रेष्यति ॥ १८ ॥

यं परिधिं पर्यधत्था अग्ने देव पणिभिर्वीयमाणः ।

तं त एतमनु जोषं भरामि नेदेष युष्मदपचेतयातै ॥

इति परिधीननुप्रहरति ॥ १९ ॥ उपकर्षत्युत्तरार्धम्^४ ॥ २० ॥

१. B, N अस्यामृधेहोत्रायां

२. Thus emended; B, N °त्येनान्वव°; CR° त्यैनान्ववसृजति

३. Thus B; N आलभेता; CR आलभेत

४. B, N °त्युत्तरार्ध

जुह्वामुपभृतमाधाय सँत्तावभागाः स्थ इति परिधीनुपहुत्य^१ सुचौ विमुञ्चति ॥ २१ ॥ अग्नेर्वामपन्नगृहस्य^२ सदसि सादयामि इति हविर्धानस्य^३ कस्तम्भदेशे सुचौ सादयति ॥ २२ ॥ घृताची यजमानस्य घुर्यौ पातम्^४ इति धुरोरपकर्षति^५ वेद्यँसयोर्वा ॥ २३ ॥ न विमुक्ते बर्हिषि प्रत्यासादयति ॥ २४ ॥

॥ इतीष्टिसूत्रे तृतीयेऽध्याये^६ षष्ठं खण्डम् ॥

जुह्वं वेदोपयामामध्वर्युरादाय^७ प्रत्यक् क्रामति सहस्रुवामाज्य-स्थालीं^८ होता स्फ्यमाग्नीध्रः ॥ १ ॥ गार्हपत्ये पत्नीः सँयाजयन्ति ॥ २ ॥ अपरो होता दक्षिणतोऽध्वर्युरुत्तरतं^९ आग्नीध्रः ॥ ३ ॥ पश्चार्धे होतासीनो^{१०} ध्वानेन पत्नीः सँयाजयति^{१०} ॥ ४ ॥ उत्तरार्धे सोमं यजति दक्षिणार्धे त्वष्टारम् ॥ ५ ॥ परिश्रिते देवानां पत्नी राकां सिनीवाली-मिति यजति ॥ ६ ॥ पुरस्ताद्देवपत्नीनां पशुकामस्य सिनीवालीं^{१०} यजत्युपरिष्ठाद्राकां वीरकामस्य ॥ ७ ॥ सं पत्नी पत्या इति पत्नी-मन्वारभ्य सुवेण जुहोति

१. Thus N; B °नुपहुत्य; CR परिधीनमिहुत्य

२. Thus B; N, CR, MS I. 3.1 अग्नेर्वोपन्न°

३. Thus emended; B, N, CR हविर्धानं च

४. Thus B, N; cf. MānSS I 3.4.28; CR पाताम्

५. Thus B, N; CR धुरोरपकर्षति

६. B, N omit

७. N षष्ठम्

८. Thus emended; N वेदोपयामाम°, CR वेदोपयामम्

९. Thus B, N; CR दक्षिणोऽध्वर्युरुत्तर

१०-१०. Thus emended; B, N होता वत्स्यासीनाध्वनः सना भवति; CR

reads sūtras 2-4 as sūtras 2-3 as follows: गार्हपत्ये पत्नीः

सँयाजयन्त्यपरो होता दक्षिणोऽध्वर्युरुत्तर आग्नीध्रः पश्चार्धे होतुः पत्नी

॥ २ ॥ आसीना ध्वनः सना भवति ॥ ३ ॥

आरभेयामनुसँरभेयां समानं पन्थामपथा घृतस्य ।

यद्वां परिविष्टं यदग्नी तस्य क्लृप्त्यै दम्पती अनुसँरभेयां स्वाहा ॥
इति ॥ ८ ॥ उत्तरार्धपूर्वार्धेऽग्निं गृहपतिम् ॥ ९ ॥ चतुरिडामवद्यति
पट्कृत्वोऽग्नीधे ॥ १० ॥ प्रत्यवरोहेणाङ्गुलिपर्वणी अनक्ति प्रत्यवरोहे-
णाग्नीध्र उपह्वयते ॥ ११ ॥ व्याख्यातं भक्षणम् ॥ १२ ॥ इध्मपरि-
वासनान्युपसमाधाय दक्षिणाग्नौ चतुर्गृहीत आज्ये फलीकरणान्यावापं
जुहोति अग्नेऽदब्धायोऽदब्धतनो पाहि मा दिवः पाहि प्रसित्याः^२ पाहि
स्विष्टचाः^३ पाहि^३ दुरिष्टचाः पाहि दुरन्न्या अविषं नः पितुं कृधि सुधीं
योनिं सुषदां पृथिवीं स्वाहा इति ॥ १३ ॥ इन्द्रोपानस्यकेहमनसो वेशान्
कृधि सुमनसः सजातान्^४ स्वाहा इति द्वितीयां ग्रामकामस्य ॥ १४ ॥

उलूखले मुसले यत्कपाल उपलायां दृषदि धारयिष्यति ।

अवपृषो^५ विप्रुषः सँयजामि विश्वे देवा हविरिदं जुषन्तां स्वाहा ॥
इति पिष्टलेपम् ॥ १५ ॥ या सरस्वती वेशयमनी ॥ या सरस्वती
वेशभगीना इत्याज्याहुती ॥ १६ ॥ होता पत्न्यै वेदं प्रयच्छति वेदोऽसि
वित्तिरसि विदेयं प्रजाम् ॥ कर्मासि करणमसि क्रियासं सुकृतम् ॥
सनिरसि सनितासि सनेयं पशून् इति त्रिः प्रतिमन्त्रम् ॥ १७ ॥ उपस्थ
आस्यते^६ ॥ १८ ॥

इमं विष्यामि वरुणस्य ग्रन्थिं यज्जग्रन्थ सविता सत्यधर्मा ।

ऋतस्य योनी सुकृतस्य लोकेऽरिष्टाहं^७ सह पत्या भूयासम् ॥

इति शुल्वं विस्रस्य वेदमञ्जलिनाधस्ताद्योक्त्रमुपयच्छति ॥ १९ ॥

१. B, N °ग्नीध्रे

२. B, N प्रसृष्ट्याः

३. Thus N; CR omit

४. B, N सुजातां

५. B, N अविप्रुषो

६. CR reads sūtras 17 and 18 as one sūtra,

७. B, N °रिष्टाहवीं

पूर्णपात्रे पत्नीं वाचयति यथा याजमानम् ॥ २० ॥ समायुषा इत्यन्ततः
पूर्णपात्रस्य जपति ॥ २१ ॥ प्रायश्चित्ताहुतीर्जुहोति^१ । इष्टेभ्यः
स्वाहा ॥ स्विष्टेभ्यः स्वाहा^२ ॥ वषट्निष्टेभ्यः^३ स्वाहा^३ ॥ भेषजं^३ दुरिष्टेभ्यः
स्वाहा ॥ इष्टेभ्यः स्वाहा ॥ स्विष्टेभ्यः स्वाहा ॥ निष्कृत्यै स्वाहा ॥ निष्कृत्यै
दुरिष्टेभ्यः स्वाहा ॥ दुराद्धेयै स्वाहा ॥ दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा ॥ मानुषीभ्यः
स्वाहा ॥ अतिरिक्तं न्यूने जुहोमि स्वाहा ॥ न्यूनमतिरिक्ते जुहोमि
स्वाहा ॥ समं समे जुहोमि स्वाहा ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ स्वः
स्वाहा ॥ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इति ॥ २२ ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो
अग्ने ॥ मनो ज्योतिः ॥ त्रयस्त्रिंशत्तन्तवः ॥ अयाश्चाग्नेऽसि
इति च ॥ २३ ॥

आश्रावितमत्याश्रावितं वषट्कृतमवषट्कृतमत्यनूक्तमननूक्तं^४
च यज्ञे ।

अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनमग्निष्टानि प्रयुजन्नेतु कल्पयन्
स्वाहा ॥ २४ ॥

अनाज्ञातं यदाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथु ।
सर्वं तदग्ने कल्पय त्वं हि वेत्थ यथायथं स्वाहा ॥

इति ॥ २५ ॥

इष्टिश्च स्विष्टिश्च ये यज्ञमभिरक्षतः ।
प्रजामन्या नः पातु यज्ञमन्याभिरक्षतु स्वाहा ॥

इति ॥ २६ ॥

यन्नो गृहाद्भयमागादबुद्धं^५ यद्देवतः पितृतो यन्मनुष्यतः ।
अग्निर्यविष्ठः प्रणुदातु तद्भयं शं नः प्रजाभ्यः शमु नः पशुभ्यः
स्वाहा ॥

१. B, N हुति जुहोति; CR reads sūtras 22-27 as one sūtra.

२. CR स्वाहा वषट् । अनिष्टेभ्यः ।

३. CR स्वाहा भेषजम्

४. Thus N; CR °मननूक्तमत्यनूक्तं

५. Thus B, N; CR गृहं भय°

इति ॥ २७ ॥ आज्यस्थाल्या ध्रुवामाप्याययति

आप्यायतां ध्रुवा घृतेन यज्ञिया यज्ञं प्रति देवयद्वचः ।

सूर्याया ऊध्वोऽदितेरुपस्थ उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥

इति ॥ २८ ॥....^१

[॥ इतीष्टिसूत्रे तृतीयेऽध्याये सप्तमं खण्डम् ॥]

[॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥]

आधानम्

पौर्णमास्याममावास्यायाँ वा वसन्ते ब्राह्मण आदधीत । ग्रीष्मे राजन्यः शरदि वैश्यो वर्षासु रथकारः ॥ १ ॥ सर्ववर्णिकं शिशिरम् ॥ २ ॥ ऋतुनक्षत्रपर्वसंनिपात आदधीत ॥ ३ ॥ सर्वदा^१ सोमेन यक्ष्यमाणः ॥ ४ ॥ केशश्मश्रु वापयित्वा क्षौमे आछाद्योपवत्स्यदशनमश्रीतः^२ ॥ ५ ॥ देवयजनस्य त्रीनुदीचो वँशान् कृत्वाग्रेण मध्यमं वँशमपराह्णे प्राचीनप्रवण औपासनमाधायामिजुहोति

प्र वेद्यसे कवये वेद्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे ।

यतो भयमभयं तन्नो अस्त्वव देवानां यजे हेडद्यानि स्वाहा ॥

इति । कूष्माण्डैश्च ॥ ६ ॥ तस्मिन्निशायां ब्रह्मौदनं श्रपयत्यानडुहे चर्मण्य-
वहस्य चतुःशरावं चतुर्षूदपात्रेषु पयसि वा जीवतण्डुलम् ॥ ७ ॥
उद्धृत्याभ्याज्यं कृत्वा तं चत्वार ऋत्विज आर्षेयाः सकृदवदाय प्राश्नन्ति
॥ ८ ॥ तेभ्यो वरं ददाति ॥ ९ ॥ शेषे तिस्रः समिधः प्रादेशमात्री-
रुद्गृह्यादधाति चैत्र्यस्याश्वत्थस्य^३ हरिणीः सहपलाशाः स्तिबिगवतीः ।
प्र वो वाजा अभिद्यवः इति गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य । आ त्वा जिघमि ॥
आ विश्वतः ॥ यस्ते अद्य इति राजन्यस्य । सप्त ते अग्ने ॥ जनस्य गोपाः ॥
उपक्षरन्ति सिन्धवः इति वैश्यस्य ॥ १० ॥ सँवत्सरं ब्राह्मौदनिकं^४
भृत्वाग्नीनादधीत । द्वादशरात्रं त्रिरात्रमेकरात्रं वा ॥ ११ ॥ नानृतं
वदेन्न मांसमश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नास्य वासः पल्पूलनेन पल्पूलये-
युर्नास्याग्निं गृहाद्वरेयुर्नान्यत आहरेयुर्न प्रयायान्नानुगच्छेत् ॥ १२ ॥

१. B, N सर्व; CR सर्व [व]

२. Thus emended; B, N, CR "द्यौपवत्समशन"

३. B, N चैतस्या; MānŚS I 5. 1. 24 चैत्यस्या

४. B, N ब्रह्मौ

यदि प्रयायादनु वा गच्छेदोदनं चतुःशरावं पक्त्वा समिधः पुनराध्यात्
॥ १३ ॥ यस्तैँ श्रोऽग्निमाधास्यन् स्यात् प्रजा अग्रे इति निशायां
कल्माषमजं बध्नाति ॥ १४ ॥ अरणिपाणिर्यजमानो जागर्ति ॥ १५ ॥

शल्कैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनोम्यहम् ।

उभयोर्लोकयोः ऋध्नोमि मृत्युं तराम्यहम् ॥

इति शल्कैरग्निमिन्धीत ॥ १६ ॥ उपव्युषमरणी निष्ठपति ॥ १७ ॥
अयं ते योनिः ऋत्विग्यः इत्यरण्योरग्निं समारोपयति ।

जातवेदो भुवनस्य रेत इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यति ।

अग्निमश्वात्थादधि हव्यवाहं शमीगर्भाज्जनयन् यो मयोभूः ॥

इति च ॥ १८ ॥ ऋत्विग्यवती स्थो अग्निरेतसौ रेतो घत्तं पुष्ट्यै
प्रजननम् । तत्सत्यं यद्वीरं विभृतो वीरं जनयिष्यतः । ते मत्प्रातः प्रजन-
यिष्येते ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यतः प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन इत्यरणी
अभिमन्त्र्य यजमानाय प्रयच्छति ॥ १९ ॥

मही विश्वत्नी सदनी ऋतस्यार्वाची एतं धरुणे रयीणाम् ।

अन्तर्वती जन्यं जातवेदसमध्वराणां जनयतं पुरोगाम् ॥

इति प्रतिगृह्णाति ॥ २० ॥ प्रतिगृह्य वाचं यच्छति अनृतात्सत्यमुपैमि
मानुषाद्देवं देवीं वाचं यच्छामि इति ॥ २१ ॥ अनुगमयन्त्यग्निमुद्धरन्ति
भस्म ॥ २२ ॥ ब्राह्मौदनिकलक्षणे' गार्हपत्यमादधाति पुरस्तादाहवनीय-
मष्टसु प्रक्रमेषु ब्राह्मणस्यैकादशसु राजन्यस्य द्वादशसु वैश्यस्यापरिमिते
वा ॥ २३ ॥ वितृतीयमात्रे दक्षिणाग्निं दक्षिणतः पुरस्ताद्गार्हपत्यस्य
॥ २४ ॥ आधानानुपूर्व्येण' संभारान्निवपत्यर्धानाहवनीयलक्षणेऽर्धानि-
तरयोः ॥ २५ ॥

॥ इत्याधाने चतुर्थेऽध्याये प्रथमं खण्डम् ॥

१. B, N ब्रह्मौ'

२. Thus emended; B, N, CR 'नानुपूर्व्येण

उत्समुद्रान्मधुमं^१ ऊर्मिरागात्^२ साम्राज्याय प्रतरं दधानः ।
अमी च ये मघवानो वयं चेषमूर्जं मधुमत्संभरेम ॥

इत्यौत्समुदकम् ॥ १ ॥

यत्पर्यपश्यत्सलिलस्य मध्य उर्व्या स्थानं जगतः प्रतिष्ठाम् ।

तत्पुष्करस्यायतनाद्विजातं पर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि ॥

इति पुष्करपर्णं निधाय इयत्यग्र आसीदतो देवी प्रथमाना पृथग्यत् इति
वराहविहृतम् ॥ २ ॥ वल्मीकवपां न्युप्योषान्निवप्स्यन् ध्यायति
यददश्चन्द्रमसि कृष्णं तदिहास्तु इति ॥ ३ ॥

यददो दिवो यदिदं^३ पृथिव्याः समानं योनिमभिसंबभूवथुः ।

तस्य पृष्ठे सीदतु जातवेदाः शिवः प्रजाभ्य इह राये अस्तु ॥

इति निवपति^४ ॥ ४ ॥

चन्द्रमग्नि चन्द्ररथं हरिब्रतं वैश्वानरमप्सुषेदं स्वविदम् ।

विगाहं तूर्णिं तविषीभिरावृतं भूर्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः ॥

इति प्रवाहसिकताः^५ ॥ ५ ॥ शर्करा निवप्स्यन् द्रेष्यं मनसा ध्यायेत्
॥ ६ ॥

अद्वैहथाः शर्कराभिस्त्रिविष्टप्यजयो लोकान् प्रदिशश्चतस्रः ।

इति निवपति ॥ ७ ॥

उदेहचग्ने अधि मातुः पृथिव्या विश आविश महतः सधस्थात्^६ ।

आशुं त्वाजौ^६ दधिरे देवयन्तो हव्यवाहं भुवनस्य गोपाम् ॥

इत्याखुकिरिं न्युप्य पिपीलिकाकिरिं गोष्ठात् करीषाणि लोहशकलान्य-
श्चत्थमुदुम्बरं त्रिकङ्कतं शमीमशनिहतं वृक्षं पलाशमिति न्युप्य
संसृजति

१. B, N मधुमदूमिं

२. B, N यददः

३. B, N निवपति

४. Thus emended; B, N, CR प्रवाहा सिकताः

५. Thus N; CR सधस्थात्

६. B, N त्वाद्यो

सँ वः सृजामि हृदयँ^१ संप्रिया^२ हृदयानि वः ।

आत्मा वो अस्तु संप्रियः संप्रियास्तन्वो मम ॥

इति ॥ ८ ॥ ग्रादुर्भूतेषु रश्मिषु गार्हपत्यं मथित्वादधाति^३ । उदितेऽ-
नुदिते व्युदिते वा ॥ ९ ॥ उदित इतरौ^४ ॥ १० ॥ इतो जज्ञे इति
गार्हपत्यलक्षणेऽरणी आधायामिमन्त्रयते^५ ॥ ११ ॥ दशहोत्रारणी^६
समवदधाति ॥ १२ ॥ चित्तिः सुक् इत्यनुवाकं यजमानं वाचयति
॥ १३ ॥ यो नो अग्निः ॥ मयि गृह्णामि इति मथिष्यञ्जपति ॥ १४ ॥
सहाग्नेऽग्निना जायस्व सह रय्या सह पोषेण सह प्रजया सह ब्रह्मवर्चसेन
इति मन्थति ॥ १५ ॥ जातमभिप्राणिति प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि
पूष्णः पोषेण इति ॥ १६ ॥ जाते वरं ददाति ॥ १७ ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽस्त्रेमाणं तरणिं वीलुजम्भम् ।

दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमांसं जातमभिसँरभन्ताम् ॥

इत्यादत्ते ॥ १८ ॥ उपास्यति ब्रह्मा दक्षिणत आसीन उत्तरतो हिरण्य-
शकलम् ॥ १९ ॥ अतिप्रयच्छति^७ यजमानो द्वेष्ट्याय रजतम् ॥ २० ॥
यदि द्वेष्ट्यो न विद्येतापविध्येत् ॥ २१ ॥ सर्वत्रोपासनातिप्रदानम्^८
॥ २२ ॥ आधानमन्त्रान्निगद्योपस्थकृत आदधाति ॥ २३ ॥ आयं गोः
इति सार्वराज्ञी^९ ॥ २४ ॥

॥ इत्याधाने चतुर्थेऽध्याये द्वितीयं खण्डम् ॥

१. B, N omit.

२. CR मथित्वा दधाति

३. CR extends sūtra 9 upto here.

४. B, N, CR आधायारणिसंभारमभिमन्त्रितं येन स्तेऽरणिगानितरयोर्दश-
होत्रारणी. A part of this sūtra seems to be a wrong
repetition of I 4. 1. 25. जज्ञे by emendation cf. MS I

6. 1. B, N, CR यज्ञे

५. B, N अभि

६. B, N °नानिप्रधानम्

७. B, N सार्वराज्ञी:

यत्पृथिव्या अनामृतं संवभूव त्वे सचा ।

तदग्निरग्नये ददत्तस्मिन्नाधीयतामयम् ॥

दोह्या^१ च ते इतिप्रभृतिना^२ तेन रुचा रुचमशीथाः इत्यन्तेन भूर्भुवो-
ऽङ्गिरसां त्वा देवानां व्रतेनादधानि इत्याङ्गिरसो ब्राह्मण आदधीत ।
भृगूणां त्वा इति भार्गवः । भृग्वङ्गिरसां त्वा इति भार्गवाङ्गिरसः ।
आदित्यानां त्वा देवानाम् इत्यन्ये^३ ॥ १ ॥ अग्नेष्ट्वा देवस्य इति च ।
इन्द्रस्य त्वा इति राजन्यः । मनोष्ट्वा इति वैश्यः । ऋभूणां त्वा इति
रथकारः । आछदि त्वा इति सर्वेषाम् ॥ २ ॥ उभावाधानमन्त्रान् ।
आदधानि इत्यध्वर्युः । आदधे इति यजमानः ॥ ३ ॥ ज्वलन्तमाधाय
इषे राये रमस्व इत्यभिमन्त्र्य सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावताम् इत्यन्तेन
अग्ना आयूषि पवसा इति तिसृभिस्तिष्ठ आश्वत्थीः समिध आदधाति
॥ ४ ॥ गार्हपत्यादक्षिणाग्निमादधाति^४ समयाध्वं गते त्वाहवनीये
॥ ५ ॥ मध्यमाहार्यं वा ॥ ६ ॥ अष्ट्रादन्नाद्यकामस्य ॥ ७ ॥ त्रिंशद्धामा
इति सार्वराज्ञी ।

यदन्तरिक्षस्यानामृतं संवभूव त्वे सचा ।

तदग्निरग्नये ददत्तस्मिन्नाधीयतामयम् ॥

भुवः^५ इति व्याहृतिः । यथर्ष्यध्वर्युरादधाति ॥ ८ ॥ गार्हपत्येऽग्नि-
प्रणयनान्याधाय रथमश्वं^५ पुरस्तात्प्रत्यञ्चमवस्थाप्य तस्य दक्षिणकर्णे
जपति या वाजिन्नग्नेः इति ॥ ९ ॥ ओजसे बलाय त्वा इत्यग्निमुद्यच्छति
॥ १० ॥ शूर्पे पाँसून्युप्याधस्तादुपयमनीरुपयच्छति ॥ ११ ॥ प्राचीमनु
प्रदिशम् इति प्रणयति ॥ १२ ॥ अश्वमग्रतो नयति ॥ १३ ॥ कुल्फदध्ने

१. १ N ह्या च त इति.; CR इति प्रभृतिना.

२. CR reads sūtras 1-2 as one sūtra.

३. CR ends the sūtra here.

४. B, N बभूव

५. B, N रथमश्वं

हरति जानुदध्ने नाभिदध्नेऽसदध्ने कर्णदध्ने ॥ १४ ॥ न कर्णदध्न-
 मत्युद्यच्छति ॥ १५ ॥ दक्षिणतो हरति समं प्राणैर्धारयमाणः ॥ १६ ॥
 समयाध्वे वरं ददाति ॥ १७ ॥ प्रणीयमाने दक्षिणतो ब्रह्मा धूर्तहीतं
 रथं वर्तयति ॥ १८ ॥ यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात्तस्य
 रथचक्रेण विहारं त्रिरनुपरिवर्तयेयुः ॥ १९ ॥ अभ्यस्थां विश्वाः इति
 पुरस्तात्प्रत्यञ्चमश्वमाहवनीयलक्षणमाक्रमयति ॥ २० ॥ न पराञ्चमव-
 सृजेत् ॥ २१ ॥ 'तमनिधायैव' इति ब्राह्मणव्याख्यातम् (मै. सं.
 २.६.६) ॥ २२ ॥ अन्तश्चरति इति सार्षपाङ्गी ।

यद्विवोऽनामृतं संबभूव त्वे संचा ।

तदग्निरग्नये ददत्तस्मिन्नाधीयतामयम् ॥

भूर्भुवः स्वः इति व्याहृतिः । यथर्षि । अग्ने हव्याय वोढवे इत्यन्तेन
 ॥ २३ ॥ पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् पार्श्वतः पदस्याधाय इषे राये रमस्व
 इत्यभिमन्त्र्य सारस्वतो त्वोत्सा प्रावताम् इत्यन्तेनाश्वेनोपघ्रापयेत् ॥ २४ ॥
 अरण्योर्निहितो जातवेदा इत्येतस्यां साम गाय इति ब्रूयादरण्योर्निहितयोः
 ॥ २५ ॥ अग्निं नरो दीधितिभिरित्येतस्यां साम गाय इति ब्रूयात्
 समवहितयोः ॥ २६ ॥ त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीत्येतस्यां साम गाय इति
 ब्रूयाद्भूमे ॥ २७ ॥ अदशि गातुवित्तम इत्येतस्यां साम गाय इति ब्रूया-
 ज्जाते ॥ २८ ॥ रथन्तरं गायति गार्हपत्य आधीयमाने ॥ २९ ॥
 बृहदाहवनीय उद्ध्रियमाणे ॥ ३० ॥ वामदेव्यमाधीयमाने । यज्ञायज्ञियं
 च ॥ ३१ ॥ निहिते वारवन्तीयं वरणपाणिर्निहिते ज्यैतम् ॥ ३२ ॥
 पुरस्तात्सभाया आहवनीयात् सभ्यमग्निमादधाति ॥ ३३ ॥ तस्य
 पश्चाच्चतुःशतमक्षान्निवपति ॥ ३४ ॥ सभ्यात्पूर्वमावसथ्यम् ॥ ३५ ॥
 अग्नेर्मन्वे इत्यजं विमुच्य वाचं विसृज्य दक्षिणा ददाति ॥ ३६ ॥
 अश्वं वहिर्न ब्रह्मणेऽध्वर्यवे वा ॥ ३७ ॥ अजमग्नीध उपवर्हणं च सर्व-

सूत्रम् ॥ ३८ ॥ क्षौमे^१ अध्वर्यवे^२ ॥ ३९ ॥ पुरस्ताद्विहारस्यानङ्गाहं
धेनुं च पश्चात्परीत्य होत्रे ॥ ४० ॥ द्विहायनमिधुनौ रथ इति सर्वेषा-
मविनिर्दिष्टम् ॥ ४१ ॥ षड्द्वादशचतुर्विंशत्यपरिमितगवाँ संख्याविकल्पः
॥ ४२ ॥ अनृतवदनं ब्राह्मणस्योपवासनं^३ स्वकृत इरिणेऽवसानमन्तर्ना-
व्युदकाचमनमृवीसपक्वाशनं क्लिन्नकाष्ठाभ्याधानमिति वर्जयेत् ॥ ४३ ॥
अग्नीनपतिष्ठते यजमानः ॥ ४४ ॥

॥ इत्याधाने चतुर्थेऽध्याये तृतीयं खण्डम् ॥

पशून्मे शंस्य पाहि इत्याहवनीयं प्रजां मे नर्य पाहि इति गार्ह-
पत्यम् अन्नं मे बुध्य पाहि इति दक्षिणाग्निं सप्रथः सभां मे पाहि इति
सभ्यम् अहिर्बुध्न्य मन्त्रं मे पाहि इत्यावसथ्यम् ॥ १ ॥ आहवनीये
नानावृक्षीयाः समिध आदधाति । तां सवितुर्वरेण्यस्य इति शमीमयी^१
विधेम ते इति वैकङ्कतीं प्रेदो अग्ने इत्यौदुम्बरीम् ॥ २ ॥ या ते अग्ने
पवमाना पशुषु प्रिया तनूर्या पृथिव्यां यागनी या रथन्तरे या गायत्रे
छन्दसीदं ते तामवरुन्धे तस्यै ते स्वाहा ॥ या ते अग्ने पावकाप्सु प्रिया
तनूर्यान्तरिक्षे या वाते या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे
तस्यै ते स्वाहा ॥ या ते अग्ने सूर्ये शुचिः प्रिया तनूर्या दिवि यादित्ये या
बृहति^२ या^३ स्तनयित्नी या जागते छन्दसीदं ते तामवरुन्धे तस्यै ते स्वाहा
इति तिस्र आहुतीः ॥ ३ ॥ समुद्राद्विमिः इति तिसृभिस्तिष्ठः शमीमयी-
धृताक्ताः समिध आदधाति ॥ ४ ॥ ये अग्नयः समनसः इत्यौदुम्बरी-
मनक्ताम् ॥ ५ ॥ क्षुच्च सेदिश्च स्निहितिश्च सदान्वा चानामतिश्चानाहुतिश्च
निर्ऋतिरेतास्ते अग्ने तन्वो वर्तिमतोस्तास्तं गच्छन्तु यं द्विष्मः इति द्वेष्यं
मनसा ध्यायन् यजमानो जपति ॥ ६ ॥ चतुर्गृहीतमाज्यं पूर्णाहुति-

१. Thus emended, cf. MS I 6. 4; N क्षौमिद^०; CR क्षौमिमिद^०

२. B, N^०पधासनं

३. B, N बृहस्पतिर्या

मग्नेणाहवनीयं गत्वोदङ्मवावृत्य सप्त ते अग्ने इति जुहोति ॥ ७ ॥
 हुतायां धेनुं ददाति ॥ ८ ॥ ये अग्नयो दिवः इति द्वितीयाम् ॥ ९ ॥
 प्रतिपरीत्य सम्राट् च स्वराट् च इति पर्यायैराहवनीयमुपस्थायानेय-
 मष्टाकपालं निर्वपति ॥ १० ॥ उपसन्ने^१ हविष्यप्रोक्षिते^२ निषसाद
 घृतव्रतः इति समुह्याक्षान्^३ हिरण्यं निधाय मध्याधिदेवने राजन्यस्य
 जुहुयात् ॥ ११ ॥ गामस्य तदहः सभायां विदीव्येयुः^४ ॥ १२ ॥
 तत्र शतमक्षान् यजमानाय प्रयच्छति ॥ १३ ॥ तत्कृतं विचिनुयात्
 ॥ १४ ॥ अहिं सन्तः परूषि विशंस्युः ॥ १५ ॥ तां सभासद्भ्य उपहरेत्
 ॥ १६ ॥ तथा यदन्नं जयेत्तद् ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् ॥ १७ ॥ उत^५
 नोऽहिर्बुध्न्यः इति सभ्यावसथ्ययोर्जुहोति ॥ १८ ॥ प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः
 इति हिरण्यं निधाय मध्ये परिषदः ॥ १९ ॥ घर्मः शिरः इति
 गार्हपत्यमुपतिष्ठते अर्को ज्योतिः इति दक्षिणाग्निं वातः प्राणः इत्या-
 हवनीयम् ॥ २० ॥ अविषं नः पितुं पच इति सर्वत्रानुषजेत् ॥ २१ ॥
 कल्पेतां द्यावापृथिवी इति क्लृप्तिसामनसीभ्यां विहारम् ॥ २२ ॥
 समाप्येष्टिमग्नये पवमानायाष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २३ ॥ त्रिंशन्मानं
 हिरण्यं दक्षिणा ॥ २४ ॥ द्विहविषं द्वितीयम्^६ ॥ २५ ॥ अग्नये पावकायाग्नये
 च शुचयेऽष्टाकपालौ ॥ २६ ॥ त्रिंशन्मानं पूर्वस्य दक्षिणा चत्वारिं-
 शन्मानमुत्तरस्य ॥ २७ ॥ चतुर्हविषमुत्तमम्^७ ॥ २८ ॥ आगनावैष्णव-
 मेकादशकपालं निर्वपेद्विष्णवे च शिपिविष्टाय त्र्युद्धौ घृते चरुमदित्यै
 घृते चरुमग्नीषोमीयमेकादशकपालम् ॥ २९ ॥ सद्यो निर्वपेद् द्वादशाहे

१. B, N उपवसन्ने

२. B, N add जुहोति.

३. Thus N; CR समूह्या°

४. B, N चिदिव्येयुः

५. Thus N; CR उतो.

६. CR reads sūtras 25-26 as one sūtra, cf. sūtra 28 next

७. Thus N; CR चतुर्विंशमुत्तमम्

सँवत्सरे वा ॥ ३० ॥ सोमेनायक्ष्यमाणस्योत्तरासां तिसृणां विकल्पः
 ॥ ३१ ॥ फलीकृतानां पूषा वः इति चरव्याँस्तण्डुलानावपति ॥ ३२ ॥
 ध्रुवमसि^१ इति^२ प्रथमेन कपालमन्त्रेण चरुमुपदधाति ॥ ३३ ॥ मेक्षणेन
 द्वितीयाँ स्विष्टकृतः पञ्चावदानस्य चरोरवद्यति ॥ ३४ ॥ शँयवन्तेऽग्नेणा-
 हवनीयमादित्यं ब्रह्मणे परिहरेयुः ॥ ३५ ॥ तं चत्वार ऋत्विज आर्षेया
 द्वौ द्वौ सह प्राश्नन्ति ॥ ३६ ॥ तेभ्यः साण्डं वत्सतरं ददाति धेनुं च
 ॥ ३७ ॥ द्वादशरात्रमजस्रेष्वग्निध्वाज्येनाग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ३८ ॥ पूर्वस्मिन्
 पर्वणीष्टिपशुबन्धानां कालः ॥ ३९ ॥ पौर्णमास्यारम्भणौ दर्शपूर्णमासौ
 ॥ ४० ॥ पौर्णमास्यामादधानः पूर्वा पौर्णमासीमग्न्याधेयायोपवसे-
 दुत्तरामन्वारम्भणीयायै पौर्णमासीं च ॥ ४१ ॥ उपवसथेऽन्वारम्भणी-
 यायाः सप्ताहुतीर्जुहोति^३

निवेशनी संगमनी वसूनां विश्वा रूपाणि वसून्यावेशयन्ती ।

सहस्रपोषं सुभगे रराणा सा न आगाद्वर्चसा सँविदाना ॥

इति ।

अग्नीषोमी प्रथमौ वीर्येण वसून् रुद्रानादित्यानिह जिन्वताम् ।

माध्यँ हि पौर्णमास्यं जुषेतो ब्रह्मणा वृद्धौ सुकृतेन स्याताम् ॥

अथास्मभ्यँ सर्ववीरँ रयि नियच्छतम् ॥

इति । पार्वणौ च होमौ । या सरस्वती वेशयमनी ॥ या सरस्वती वेश-
 भगीना इति । चतुर्होत्रा च मनसा^३ ॥ ४२ ॥ आग्रावैष्णवमेका-
 दशकपालं निर्वपेदग्रये च भगिनेऽष्टाकपालं यः कामयेत भग्यन्नादः
 स्यामिति^४ । सरस्वत्यै चरुः सरस्वते द्वादशकपाल इति हवींषि
 ॥ ४३ ॥ पुरस्तात् स्विष्टकृतो जयैर्जुहोति ॥ ४४ ॥ आकूताय स्वाहा-

१. B ध्रुवोसीति; N ध्रुवोसीति

२. Thus N; CR सप्ताज्याहुती'. cf. VarSS I. 4.4.3; 6.3.27

३. The punctuation here clearly defines the seven mantras for the seven offerings. It is not so in CR.

४. CR breaks the sūtra here.

कूतये स्वाहा इति द्वादश पर्यायाः ॥ ४५ ॥ प्रजापतिः प्रायच्छत् इति
 त्रयोदशीम् ॥ ४६ ॥ अग्रे बलद इति चतुर्दशी^१ यः कामयेत चित्रमस्यां
 जनतायां स्यामिति^२ । चित्रमस्यां भवति ॥ ४७ ॥ मिथुनौ गावौ
 दक्षिणा ॥ ४८ ॥

इत्याधाने चतुर्थेऽध्याये चतुर्थं खण्डम् ॥

॥ इति^१ चतुर्थोऽध्यायः ॥

१. CR breaks the sūtra here.

२. B, N add प्राक्सौमिके

पुनराधेयम्

यस्य^१ गार्हपत्याहवनीयावनुगतावभिनिग्नोचेदभ्युदियाद्वा पुन-
राधेयं कुर्वीतात्मना वा यत्र विधुरत्वं नीयादरणिनाशे वा समारूढे-
ष्वग्निषु नष्टाग्नेः ॥ १ ॥ उत्सादनीयामिष्टिं निर्वपत्यग्रये वैश्वानराय
द्वादशकपालम् ॥ २ ॥ पुरस्तात् स्विष्टकृत उत्सादनीयान् होमाञ्जुहोति
या ते अग्न उत्सीदतः पवमाना पशुषु प्रिया तनूस्तया सह पृथिवीमारोह
गायत्रेण च छन्दसा ॥ या ते अग्न उत्सीदतः पावकाप्सु प्रिया तनूस्तया
सहान्तरिक्षमारोह त्रैष्टुभेन च छन्दसा ॥ या ते अग्न उत्सीदतः सूर्ये शुचिः
प्रिया तनूस्तया सह दिवमारोह जागतेन च छन्दसा इति ॥ ३ ॥ ज्वलत
उत्साद्य सँवत्सर आदधीत ॥ ४ ॥ रोहिण्यनूराधा^२ पुनर्वसुस्तेषा-
मेकस्मिन् वर्षासु शरदि वा पर्वण्यादधीत ॥ ५ ॥ सर्वं पुनराधेये
यथाग्न्याधेय इष्टिर्वर्जम्^३ ॥ ६ ॥ संभारान्न्युप्योपोलपान् दर्भाभिवपति
॥ ७ ॥ सार्वराज्ञीभिर्गार्हपत्यं नित्येन चादधाति ॥ ८ ॥ आहितानु-
पोलपैर्दर्भैरग्नीन् समिन्धे यजमानः । यत्त्वा क्रुद्धः परोवप^४ इति गार्हपत्यं
यत्ते मन्युपरोप्तस्य इति दक्षिणाग्निं यत्ते भामेन विचकर^५ ॥ पुनस्त्वा-
दित्याः इत्याहवनीयम् ॥ ९ ॥ पुरस्तात् पूर्णाहुतेः संततिहोमाञ्जुहोति ।
त्रयस्त्रिंशत्तन्तवः इति पञ्चभिः पञ्चाहुतीः ॥ १० ॥ आग्नेयमष्टाकपालं
निर्वपेत् पञ्चकपालं वा ॥ ११ ॥ पुनरूर्जा निवर्तस्व इति पुरस्तात्
प्रयाजानां जुहुयात् । सह रय्या निवर्तस्व इत्युपरिष्ठादनुयाजानाम्
॥ १२ ॥ अग्नाग्ने, अग्नावग्ने, अग्निनाग्ने, अग्निमग्ने, देवेऽग्नौ, देवोऽग्निः इति

१. B, N अस्य

२. CR joins this to the next word.

३. Thus N; CR इष्टिर्वर्जम्

४. CR परोवाप.

५. CR विचकार

विभक्तयः ॥ १३ ॥ तासाँ होता चतुर्षु प्रयाजेषु चतस्रो विदधाति
 द्वयोरनुयाजयोर्द्वे ॥ १४ ॥ सर्वमाग्नेयं कुर्वन्त्युपाँश्चोत्तमादनुयाजात्
 ॥ १५ ॥ पुरस्तात् स्विष्टकृतः सलिलः सलिगः^१ इत्यादित्यनामानि
 जुहोति ॥ १६ ॥ पुनरुत्स्यूतं वासो दक्षिणा पुनर्नवो रथः पुनरुत्सृष्टो-
 ऽनङ्गान् शतमानं हिरण्यम् ॥ १७ ॥ उभयीर्दक्षिणा ददाति ॥ १८ ॥
 समाप्येष्टिमाग्निवारुणमेकादशकपालं निर्वपेत् ॥ १९ ॥ तृतीयाधेये-
 ऽग्न्याधेयेऽग्नीनाधायोपरिष्ठात्^२ पूर्णाहुतेरादित्यनामानि जुहोति
 ॥ २० ॥

॥ इति पुनराधेये^३ पञ्चमेऽध्याये^४ प्रथमं खण्डम् ॥

१. N, CR सलीग

२. CR °ग्निमाधायोप°

३. B, N पुनराधेये; CR पुनराधाने

४. B, N omit.

अग्निहोत्रम्

सायं प्रातरग्निहोत्राय गार्हपत्यादाहवनीयं ज्वलन्तं प्रणयेत्
॥ १ ॥ गृहीयाद्वा नक्तम् ॥ २ ॥ वाचा त्वा होत्रा प्राणेनोद्गात्रा चक्षु-
षाध्वर्युणा^१ मनसा ब्रह्मणा^२ श्रोत्रेणाग्नीध्रेणैतैस्त्वा पञ्चभिर्देवैर्ऋत्विग्भि-
रुद्धरामि^३ इत्युद्धरति ॥ ३ ॥

उद्धृत उद्धर पाप्मनो^३ मा यदविद्वान् यच्च विद्वांश्चकार ।

अहा यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मादुद्धृतो मा पाप्मनो

मुञ्च तस्मात् ॥

इत्यपराह्णे । रात्र्या यदेनः कृतमस्ति इति प्रातः ॥ ४ ॥

अमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्यै ।

तेनाग्ने काममिमं जयामसि प्रजापतिर्यः प्रथमो

जिगायाग्निमग्नौ स्वाहा ॥

इत्यपराह्णे । सूर्यमग्नौ स्वाहा इति प्रातः ॥ ५ ॥ गतश्रियो

नित्यधारणमाहवनीयस्य यथाकाम्यगतश्रियः ॥ ६ ॥ प्रदोषमग्निहोत्रं

जुहुयान्नक्षत्रं दृष्ट्वानस्तमिते वा ॥ ७ ॥ व्युल्लन्त्यां प्रातर्व्युष्टायामुदिते-

ऽनुदिते वा ॥ ८ ॥ सायमारम्भणमग्निहोत्रं प्रातरपवर्गम्^४ ॥ ९ ॥

अरत्निमात्री वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी स्थाल्यार्यकृत्यूर्ध्वकपालाचक्रवृत्ता

॥ १० ॥ तस्यां दोहयति दक्षिणतोऽन्येन शूद्रादुदीचीमवस्थाप्य

॥ ११ ॥ पूर्वौ स्तनौ ज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य वा गतश्रियो वा ।

अपरौ कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य बुभूषतो वा । सर्वानितरेषाम्

१. B, N मनसाध्वर्युणा

२. B, N °दि०व्यै°

३. Thus N; CR पाप्मानं

४. Thus emended. cf. BaudhŚS 24.30. B, N, CR प्राणपवर्गम्

॥ १२ ॥ अनुसंमृशति ॥ १३ ॥ अग्रे शुन्धस्व इत्याहवनीयं परिसमूहति अग्रे गृहपते शुन्धस्व इति गार्हपत्यम् अग्रे वह्ने शुन्धस्व इति दक्षिणाग्निम् ॥ १४ ॥ अग्नीन् परिस्तीर्य यजमानाहुतं महान्तमिध्ममुपसमाधाय पर्युक्षेत् । ऋतसत्याभ्यां त्वा पर्युक्षामि इति सायम् । सत्यऋताभ्यां त्वा पर्युक्षामि इति प्रातः ॥ १५ ॥ संततामुदकधारां स्रावयति गार्हपत्यादध्याहवनीयात् यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संततये नयामि इति ॥ १६ ॥ अपोटं जन्यं भयमपोढाः सेना अभीत्वरीः इति गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारानपोह्याधिभ्रयति

इडायास्पदं धृतवच्चराचरमग्रे हविरिदं जुषस्व ।

ये ग्राम्याः पशवो ये चारण्यास्तेषां सर्वेषामिह पुष्टिरस्तु ॥ इति ॥ १७ ॥ उद्भवः स्थोदहं प्रजया पशुभिर्भूयासम् इति ज्योतिषावेक्षते ॥ १८ ॥ हरस्ते मा विनैषम् इति सुवेणोदबिन्दुं प्रतिनयति न दध्याज्ययोः ॥ १९ ॥ तेन धर्मेण पुनरवेक्ष्य^१ अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः इति तृणेन त्रिः पर्यग्निं कृत्वा वर्त्म कुर्वन्नुदगुद्रासयति घर्मोऽसि रायस्योषवनिरिहोर्जं^२ श्रयस्व इति ॥ २० ॥ प्रत्यूढं जन्यं भयं प्रत्यूढाः सेना अभीत्वरीः इत्यङ्गारान् प्रत्युह्य निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः इति सुवं निष्टप्य प्रणवमुक्त्वा उन्नेष्यामि इति यजमानं सायमामन्त्रयते । उन्नयामि इति प्रातः ॥ २१ ॥ अग्नये च त्वा पृथिव्ये चोन्नयामि ॥ वायवे च त्वान्तरिक्षाय चोन्नयामि ॥ सूर्याय च त्वा दिवे चोन्नयामि ॥ अद्भ्यश्च त्वौषधीभ्यश्चोन्नयामि इति चतुरुन्नयति ॥ २२ ॥ सर्वान् पूर्णान् यथालाभं वा ॥ २३ ॥ 'यं कामयेतानुज्येष्ठं प्रजया ऋध्नयाद्' (मै. सं. १.८.४) इति ब्राह्मणव्याख्यातम् ॥ २४ ॥ उन्नीया होमाद्राचं यच्छेत् ॥ २५ ॥ पशून् मे यज्ञ इत्यभिहृत्य सादयति ॥ २६ ॥ दशहोत्राभिमृश्य सजूर्देवैः सायंयावभिः इति सायमुन्नीतम्-

१. By emendation; B, N, CR omit. cf. MānSS I 6. 1. 24.

२. Thus emended; B, N, CR पुनरवेक्ष्य.

भिमृशति । सजूर्देवैः प्रातर्यावभिः इति प्रातः ॥ २७ ॥ इदं देवानाम्
 इत्युन्नीतमभिमृशति इदमु नः सह इत्यवशिष्टम् ॥ २८ ॥ उर्वन्तरिक्षं
 वीहि इति समया गार्हपत्यं हरति ॥ २९ ॥ स्वाहाग्रये वैश्वानराय
 स्वाहा इति समयाध्वे^१ नियच्छति ॥ ३० ॥ वायवे त्वा इत्युद्यच्छति
 ॥ ३१ ॥ आयुर्मे यच्छ इति पश्चादाहवनीयस्य दर्भेषु सादयति ॥ ३२ ॥
 एषा ते अग्ने समिद् इत्याहवनीये प्रादेशमात्रीं पालाशीं^२ समिधमादधाति
 ॥ ३३ ॥ द्रव्यङ्गुले ज्वलन्तीमभिजुहोति । भूर्भुवः स्वरग्निहोत्रं होत्राग्नि-
 ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति सायम् । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा
 इति प्रातः ॥ ३४ ॥ इषे त्वा इत्यवाचीनं^३ सायं लेपमवमार्ष्टि । ऊर्जे त्वा
 इत्यध्वं प्रातः ॥ ३५ ॥ वर्चो मे यच्छ इति सादयति ॥ ३६ ॥
 ओषधीभ्यस्त्वा इति दर्भेषु लेपं निमार्ष्टि ॥ ३७ ॥ प्रजापते पशून्मे पाहि
 इति गार्हपत्यमवेक्षते ॥ ३८ ॥ पूर्वामसंसक्तां भूयसीं द्वितीयामाहुतिं
 जुहोति प्रजापतये स्वाहा इति मनसा ॥ ३९ ॥ अनाभो मृड घूर्ते इति
 त्रिरुदीचीं^४ सुचमुद्धरति ॥ ४० ॥ तेन धर्मेणोन्मृज्यावमृज्य वा प्रजां
 मे यच्छ इति सादयति ॥ ४१ ॥ पितृञ्जिन्व इति दक्षिणतः पृथिव्यां
 लेपं निमार्ष्टि ॥ ४२ ॥ अपः स्पृष्ट्वा पूषासि इति द्विरङ्गुल्या प्राश्नाति
 ॥ ४३ ॥ न दतो गमयेत् ॥ ४४ ॥ उदग्दण्ड्या सुचान्तर्वेदि भक्षयति
 गर्भान् ग्रीणाति गर्भेभ्यः स्वाहा इति ॥ ४५ ॥ निरस्य लेपं परिस्तरणैः
 सुचं प्रक्षाल्योत्करं प्रदाय पूरयित्वा प्रागुदीचीमुत्सिञ्चति सर्पान् पिपी-
 लिकाः ग्रीणाति सर्पेभ्यः पिपीलिकाभ्यश्च स्वाहा इति ॥ ४६ ॥ द्वितीयं
 पश्चादाहवनीयस्य पृथिव्याममृतं जुहोमि स्वाहा इति ॥ ४७ ॥ सुचं
 निष्टप्य हस्तमवधायोत्तरतो निदधाति सप्तऋषीन् ग्रीणाति सप्तऋषिभ्यः
 स्वाहा इति ॥ ४८ ॥ यथाकाश्यपरयोर्होमः^५ ॥ ४९ ॥ अग्ने गृहपते

१. B, N समयाज्ये.

२. B, N इत्यवाचं

३. CR reads sūtras 49-50 as one sūtra.

परिषद्य जुषस्व स्वाहा इत्येकस्रुवं विगृह्णाति दक्षिणाग्नौ च अग्नये पुष्टिपतये स्वाहा इति^१ । प्राजापत्य उत्तरः^२ ॥ ५० ॥ अन्तर्वेदि प्रक्षालनं निनयति सर्पदेवजनान् प्रीणाति सर्पदेवजनंभ्यः स्वाहा इति ॥ ५१ ॥ दीदिहि दीदाय दीदिदाय स्वाहा इति पर्यायैः सर्वेषु समिध आधाय तेन धर्मेण पर्युक्षति ॥ ५२ ॥

॥ इति पुनराधेये पञ्चमेऽध्याये^३ द्वितीयं खण्डम् ॥

पयसा जुहुयात् पशुकामस्य यवाग्वा ग्रामकामस्याज्येन तेज-
स्कामस्य दध्नेन्द्रियकामस्य तण्डुलैर्बलकामस्य ॥ १ ॥ द्वादशरात्र-
माज्येन दध्ना द्वादशरात्रम् ॥ २ ॥ नित्यं पयो यवागूश्च^४ ॥ ३ ॥
पयोऽभावे यवागूरशुष्का^५ ॥ ४ ॥ द्वयोर्गवोः स्थाल्या दोहनेन च
दोहयित्वा पशुकामस्य जुहुयात् ॥ ५ ॥ सजूर्जातवेदो दिवः पृथिव्या
जुषाणो अस्य हविषो वीहि स्वाहा इति जुहुयाद्यत्र रुद्रः पशूनभिमन्येत
॥ ६ ॥ आज्यमग्निहोत्रम् ॥ ७ ॥ यदि नारमेद् अग्रे दुःशीर्ततनो

१. The offering priest should divide one spoonful into two parts; with *agne gṛhapate*....he should offer one part on the Gārhapatya fire, and with *agnaye puṣṭipataye svāhā* the second part on the Dakṣiṇa fire. Similarly he should divide the second spoonful into two parts; he should offer one part on the Gārhapatya fire with *prajāpataye svāhā*, and the second part on the Dakṣiṇa fire with the same formula. ManṠS. I. 6. 1. 52 prescribes differently.

२. उत्तरः stands for the second spoonful. CR उत्तरे. N omits the portion from दक्षिणाग्नौ to प्रक्षा (from प्रक्षालन) in sūtra 51.

३. B, N omit.

४. CR यवागूश्च.

५. N, CR यवागु°

जुषस्व स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ८ ॥ यदि नारमेद् द्वादशरात्रं सायं
 सायं जुहुयात् ॥ ९ ॥ अनर्हतो राजन्यस्य पर्वस्वग्निहोत्रं जुहुयान्ना-
 न्तराले ॥ १० ॥ सायं प्रातरग्रं भक्तस्य ब्राह्मणकुलं हरेदग्न्युपस्थानं च
 वाचयेत् ॥ ११ ॥ संततमर्हतो जुहुयात् ॥ १२ ॥ सायं पत्न्यन्वास्ते
 न प्रातः ॥ १३ ॥ हिंकृत्य स्त्रियमुपेयात् ॥ १४ ॥ सूर्योदमतिथिं
 नापरुन्धीत^१ ॥ १५ ॥ न सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽश्रीयान्न प्रातः ॥ १६ ॥
 वसन्ता शिशिरे कक्षं दहेत् ॥ १७ ॥

॥ इति पुनराधेये पञ्चमेऽध्याये^२ तृतीयं खण्डम् ॥

१. B, N नाव°

२. B, N omit.

अग्न्युपस्थानम्

अधिश्चितेऽभिहोत्रे ममाग्ने वर्चः इति चतसृभिर्वैहवीभिर्हस्ताववने-
निजीत^१ ॥ १ ॥ पुरस्तादग्नीषोमीयाया उत्तराश्वतसो जपेत् ॥ २ ॥
विद्युदसि विद्य मे पाप्मानम् इत्यप उपस्पृश्य तिष्ठेत् ॥ ३ ॥ उन्नीयमाने
वाचं यच्छति ॥ ४ ॥ अभ्युदाहृत उपविश्य दशहोत्राभिमृश्यात्तरामाहुति-
मुपोत्थाय उपप्रयन्तो अध्वरम् इति प्रागुदङ्मुखश्चतुर्भिरनुवाकैराहवनीय-
मुपतिष्ठते^२ ॥ ५ ॥ अग्नीषोमीयया पूर्वपक्ष ऐन्द्राग्न्यापरपक्षे ॥ ६ ॥
अग्ना आयूषि पवसा इति षड्भिराहवनीयं नित्यम् । सँवत्सरे सँवत्सरे
गार्हपत्यम् ॥ ७ ॥ अग्नेः समिदसि इति पर्यायैराहवनीये समिध आद-
धाति ॥ ८ ॥ चित्रावसो^३ स्वस्ति ते पारमशीयावार्वाग्वसो स्वस्ति ते
पारमशीय इति त्रिर्जपति । प्रातरुपस्थाने च^४ ॥ ९ ॥ अम्भः स्थाम्भो
वो भक्षीय इति गृहानुपतिष्ठते ॥ १० ॥ रेवती रमध्वम् इत्यन्तराग्नी
तिष्ठन् जपति ॥ ११ ॥ संहितासि विश्वरूपा इति वशामालभते वत्सं
वा ॥ १२ ॥ उप त्वाग्ने दिवे दिवे इति गार्हपत्यम्^५ ॥ १३ ॥ अभ्यस्थाय
विश्वाः इत्याहवनीयम् ॥ १४ ॥ ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत इति
गृहान् पशूनभिवीक्षते ॥ १५ ॥ इडाः स्थ इति गामालभते । भुवनमसि
इति वत्सम् ॥ १६ ॥ 'निम्रदोऽसि' (मै. सं. १.५.११) इति
ब्राह्मणव्याख्यातम् ॥ १७ ॥ प्राची दिग् इति पर्यायैर्दिश उपतिष्ठते
॥ १८ ॥ अग्ने गृहपते इति गार्हपत्यं यथा याजमाने^६ ॥ १९ ॥ ज्योतिषे

१. CR reads sūtras 1-2 as one sūtra.

२. CR °तिष्ठेत

३. N °वसोः cf. MS I, 5.2 (Aundh edn)

४. CR reads sūtras 9-10 as one sūtra.

५. CR reads sūtras 13-14 as one sūtra.

६. cf. VārSS I, 1.4, 27, 28.

तन्तवे त्वा इत्यन्तर्वेद्युपविश्याहवनीयेऽभ्याधाय वृष्टिरसि वृश्च मे
 पाप्मानम् इत्यप उपस्पृशेत् ॥ २० ॥ प्रातरवनेगेन^१ प्रातरुपतिष्ठते^२
 ॥ २१ ॥ अपां पते योऽपां भागः स त एषः इति प्रागुदञ्चमुदकाञ्जलिमु-
 त्सिच्य प्रतिषिक्ता अरातयः इति त्रिः प्रत्युक्षति ॥ २२ ॥ कालाय वाम्
 इति पाणी प्रक्षाल्य इदमहं दुरक्षन्त्यां निष्प्लावयामि इत्याचम्य निष्ठीवति
 ॥ २३ ॥ भ्रातृव्याणां सपत्नानाम् इति पाणी प्रक्षालयते ॥ २४ ॥
 इन्द्रियवतीमद्य इति यथारूपं गात्राणि संमृशति ॥ २५ ॥ अदो मा मा
 हासिष्ट इति पाणी प्रक्षालयते ॥ २६ ॥ सूर्यपत्नीः इत्यभिषिञ्चन्
 पुरुष्यवानो महिषः इति च हुते चतस्रो वैहवीरुक्त्वा घर्मो जठरे इत्य-
 नुवाकेनाहवनीयमुपतिष्ठते^३ ॥ २७ ॥ असौ स्वस्ति तेऽस्त्वसौ स्वस्ति
 तेऽस्तु इति नामग्राहं पुत्रानन्वायातयति^४ ॥ २८ ॥ अग्नीन् समाधेहि
 इत्याह प्रवत्स्यन् ॥ २९ ॥ भास्वत उपतिष्ठते । पशून् मे शंस्य पाहि
 इत्याहवनीयं प्रजां मे नर्यं पाहि इति गार्हपत्यम् अन्नं मे बुध्य पाहि
 इति दक्षिणाग्निं सप्रथ सभां मे पाहि इति सभ्यम् अहिर्बुध्न्य मन्त्रं मे
 पाहि इत्यावसथ्यम् ॥ ३० ॥ इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायतं
 युवम् इत्यन्तराग्नी तिष्ठन् जपति ॥ ३१ ॥

मम नाम प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधतुर्वग्रे ।

तत्त्वं विभृहि पुनरा ममैतोस्तवाहमग्रे बिभराणि नाम ॥

इत्याहवनीयम् ॥ ३२ ॥

मा प्र गाम पथो वयं मा यज्ञादिन्द्र सोमिनः ।

मान्तः स्थुर्नो अरातयः ॥

यो यज्ञस्य प्रसाधनस्तन्तुर्देवेष्वततः ।

तमाहुतं नशीमहि ॥

१. B, N प्रातरवनेन.

२. CR °तिष्ठेत

३. CR °तिष्ठेत

४. Thus emended; B, N, CR °नन्वातयते.

इति व्रजति ॥ ३३ ॥ सकाशे वाचं यछत्यसकाशे विसृजते ॥ ३४ ॥
 यथाकालमग्न्युपस्थानयाजमाने जपेत् ॥ ३५ ॥ प्रोष्य समिध आहरति
 ॥ ३६ ॥ असकाशे वाचं यछति सकाशे विसृजते ॥ ३७ ॥ अग्नीन्
 समाधेहि इत्याह प्रोष्य^१ ॥ ३८ ॥ भास्वत उपतिष्ठते ॥ ३९ ॥
 अग्नेः समिदसि इति पर्यायैः सर्वेषु समिध आधाय

विश्वदानीमाभरन्तोऽनातुरेण मनसा ।

अग्ने मा ते प्रतिवेशा रिषाम ॥

इत्याहवनीयं पशून् मे शंस्याजुगुपः इति च । प्रजां मे नर्याजुगुपः इति
 गार्हपत्यम् । अन्नं मे बुध्याजुगुपः इति दक्षिणाग्निम् । सप्रथः सभां
 मेऽजुगुपस्तां मे पुनर्देहि इति सभ्यम् । अहिर्बुध्न्य मन्त्रं मेऽजुगुपस्तं मे
 पुनर्देहि इत्यावसध्यम् ॥ ४० ॥ इमान्मे मित्रावरुणौ गृहानजुगुपतं युवम्
 इत्यन्तराग्नी तिष्ठञ्जपति ॥ ४१ ॥

मम च नाम तव च जातवेदो वाससी इव विवसानौ चरावः ।

ते विभृतो महसे जीवसे च यथायथं नौ तन्वौ जातवेदः ॥

इत्याहवनीयम् ॥ ४२ ॥ नव रात्रीः परार्ध्याः^२ प्रोष्याहुतिं जुहोति

विश्वकर्मन् हविषा घृतेन विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

या इष्टा उषसो याश्च याज्यास्ताः संदधामि मनसा घृतेन ॥

इति ॥ ४३ ॥ नव रात्रीः परार्ध्याः^३ उषित्वा सहगृहं^४ प्रयास्यन्

युक्तेषु चक्रावत्सु वास्तोष्पत्यं जुहोति ॥ ४४ ॥ न हीनमन्वाहरेयुः

॥ ४५ ॥ अमीवहा वास्तोष्पते ॥ वास्तोष्पते इत्येताभ्यामाहुती हुत्वा

अयं ते योनिर्ऋत्विग्यः इत्यरण्योरग्निं समारोपयति । गार्हपत्याहवनीयौ

गतश्रियो गार्हपत्यमगतश्रियः ॥ ४६ ॥ दक्षिणाग्निर्यदि मध्यः समा-

१. CR reads sūtras ३८-३९ as one sūtra and punctuates after इत्याह.

२. B, N, CR परार्धाः

३. B, N, CR परार्धा

४. B सहगृहं; CR सहगृहः

रोपयेत् ॥ ४७ ॥ यद्यरण्योर्नाशमाशङ्केत सक्षेहि या ते यज्ञिया तनूस्तये-
 ह्यारोह इत्यात्मनि विहारं समारोपयति ॥ ४८ ॥ न सहाग्निर्ऋते
 गृहेभ्यः प्रवसेत् ॥ ४९ ॥ नासंदह्यावक्षणानि प्रयायात् ॥ ५० ॥

उपावरोह जातवेदो देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन् ।

आयुः प्रजां रयिमस्मासु धेह्यरिण्टो दीदिहि नो दुरोणे ॥

इत्युपावरोह्य मन्येत् ॥ ५१ ॥

॥ इति पुनराधेये पञ्चमेऽध्याये चतुर्थं खण्डम् ॥

आग्रायणम्

श्यामाकान् बुभुक्षमाणः पुराणानां व्रीहीणामग्नेयमष्टाकपालं
निर्वपेत् सौम्यं च श्यामाकं चरुम् ॥ १ ॥ बभ्रुः पिशङ्गो दक्षिणा
वसनं वा ॥ २ ॥ व्रीहीणामग्रपाकस्य यजते । यवानां च ॥ ३ ॥
नानिष्टाग्रायणेन नवस्याश्रीत ॥ ४ ॥ ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्व-
पेदाग्नेन्द्रं वा ॥ ५ ॥ वैश्वदेवः पयसि चरुः सौम्यश्च श्यामाकश्चरुः ।
न यवाग्रायणे । द्यावापृथिवीय' एककपाल' इति हवींषि ॥ ६ ॥
पुरस्तात् स्विष्टकृतोऽज्यानीर्जुहोति
शतायुधाय शतवीर्याय शतोतयेऽभिमातिषाहे ।
शतं यो नः शरदोऽनयदिन्द्रो विश्वस्य दुरितस्य पारं स्वाहा ॥
ये चत्वारः पथयो देवयाना अन्तरा द्यावापृथिवी वियन्ति ।
तेषामज्यानीं यतमो न आवहत्तस्मै नो देवाः परिदत्त सर्वे स्वाहा ॥
वसन्तो ग्रीष्मो मधुमन्ति वर्षाः शरद्धेमन्तः सुविते दध्मातुं नः ।
तेषां वयं सुमतौ यज्ञियानां ज्योगजीता अहताः स्याम स्वाहा ॥
स्वस्ति संवत्सराय परिवत्सरायेदावत्सरायोद्वत्सराय कृणुता बृहन्नमः ।
तेषां वयं सुमतौ यज्ञियानां निवात एषामभये स्याम स्वाहा ॥
इयं स्वस्तिः संवत्सरीया परिवत्सरीयेदावत्सरीयोद्वत्सरीया ।
सा नः पिपत्र्वह्णीयमानेनाहेदमहरशीय^१ स्वाहा ॥
इति^२ ॥ ७ ॥ आ नः प्रजां जनयतु इति षष्ठी ॥ ८ ॥ इडां

१. B, N द्यावापृथिवीय द्यावापृथिवीय एकादशकपाल

२. Thus B, N; CR, KS XIII. 15 दधात

३. Thus KS XIII. 15; MānŚS I. 6.4.21; N पिपत्तुहरिणीयमानेना-
हेदहरमशीय; CR 'मानेनाहेदहारम (?)शीय.

४. CR reads satras 7-8 as one sūtra. 'There are only
five *ajyāni* oblations, cf. BaudhŚS 3.12: अज्यानीर्जुहोति शतायुधाय
शतवीर्याय इति पञ्च. The sixth oblation with आ नः प्रजां etc. is not
covered by the term *ajyāni*. MānŚS I. 6.4.21: षडाज्याहुतीर्जुहोति.

भक्षयति' ॥ ९ ॥

भद्रान्नः श्रेयः समनेष्ट देवास्त्वयावसेन समशीमहि त्वा ।

स नो मयोभूः पितुराविवेश शिवस्तोकाय तन्वो न एधि ॥

इति व्रीहीणाम् ॥ १० ॥

अग्निः प्राश्नातु प्रथमः स हि वेद यथा हविः ।

शिवा अस्मभ्यमोषधीः कृणोतु विश्वचर्षणिः ॥

इति श्यामाकानाम् ॥ ११ ॥

एतमु त्थं मधुना संयुतं यवै सरस्वत्या अधि मनावचकृषुः ।

इन्द्र आसीत् सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा आसन् मरुतः सुदानवः ॥

इति यवानाम् ॥ १२ ॥ वत्सः प्रथमजो दक्षिणा वत्सः प्रथमजो

दक्षिणा ॥ १३ ॥

॥ इति पुनराधेये पञ्चमेऽध्याये^१ पञ्चमं खण्डम् ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः^२ ॥

१. CR reads sūtras 9-12 as one sūtra.

२. B, N omit.

३. N adds समाप्त;

निरूढपशुबन्धः

उदगयनस्याद्यन्तयोरैन्द्राग्नेन पशुना यजेत सँवत्सरे सँवत्सरे
वा ॥ १ ॥ षड्भुत्रा मनसा जुहोति वाग्धोता दीक्षा पत्न्यापोऽध्वर्यु-
वर्ततोऽभिगरः प्राणो हविर्मनो ब्रह्मा तपसि जुहोमि स्वाहा इति ॥ २ ॥
ग्रहेण द्वितीयां वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचाच्छिद्रया जुह्वा दिवि देवामृदं
होत्रामैरयं स्वाहा इति ॥ ३ ॥ आगनावैष्णवमेकादशकपोलं निर्वपति
वैष्णवीं वा पूर्णाहुतिम् ॥ ४ ॥ उरु विष्णो विक्रमस्व इति वैष्णव्या
हुत्वा यूपमछैति बिल्वपलाशखदिररोहितकोदुम्बराणामेकम् ॥ ५ ॥
बैल्यं ब्रह्मवर्चसकामः कुर्वीत ॥ ६ ॥ पञ्चारत्न्यादिप्रमाणमनधिशाल्य-
मृजुमूर्ध्वशल्कमुपरिष्ठादुपावनतं बहुपलाशशाखमप्रतिशुष्काग्रं प्राञ्चं
प्रत्यञ्चं वाहानम् ॥ ७ ॥ अत्यन्यानगाम् इत्यभिमान्य विष्णवे त्वा
इत्याज्येन पर्यनक्ति ॥ ८ ॥ ओषधे त्रायस्वेनम् इति दर्भमन्तर्दधाति
॥ ९ ॥ स्वधिते मेनं हिंसीः इति परशुना प्रहरति ॥ १० ॥
प्रथमशल्कमुपयम्य भूमिसमं वृश्चति ॥ ११ ॥ यं त्वामयं स्वधितिः
इति प्राञ्चं प्रहापयति ॥ १२ ॥ वनस्पते शतवलिशो^१ विरोह
इत्याव्रश्चने जुहोति ॥ १३ ॥ सहस्रवलिशाः^२ इत्यात्मानं प्रत्य-
भिमृशति ॥ १४ ॥ अष्टाश्रिं तक्षति गोपुच्छमतण्डमूलम् ॥ १५ ॥
अग्रतोऽग्निष्ठां पृष्ठतः सूर्यस्थाम् ॥ १६ ॥ अग्रस्य चपालं पृथमात्र-

१. Thus B, N, MS I. 1.2; 2.14; CR शतवल्शो cf. VārŚS I 2.1.19.

२. Thus B, N, MS I. 1.2; 2.14 cf. VārŚS I. 2.1.20. CR सहस्रवल्शा. MānŚS I 8.1.12, 13 reads शतवल्शो and सहस्रवल्शा respectively, but the editor of that text has noted that all Mss except a single one read following MS.

मष्टाश्रि मध्ये संगृहीतम् ॥ १७ ॥ इध्माबर्हिः संनहय वेदं कृत्वा
 रथमात्रीं वेदिं करोति ॥ १८ ॥ शम्यामात्रीमुत्तरवेदिम् ॥ १९ ॥
 यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वा सावित्रेणाग्निमादाय अभिरसि
 नारिरसि इत्यभिमन्त्र्योत्तरत् उत्तरवेद्यन्तात् प्रक्रममात्रे चात्वालं परि-
 लिखति ॥ २० ॥ तप्तायनी मेऽसि इति पर्यायैर्दिक्षु शम्यां निधा-
 यानुशम्यमध्या व्यवलिखति ॥ २१ ॥ जानुदध्नं चतुरश्रं खात्वात्तरवेद्यै
 पाँसून् हरति ॥ २२ ॥ विदेरग्रे इति खनति ॥ २३ ॥ अग्रे अङ्गिरः
 इत्यवदाय वसवस्त्वा हरन्तु इति हरति ॥ २४ ॥ वित्स्व यज्ञपतेः इति
 पश्चाद्यपावटस्य निवपति ॥ २५ ॥ एवेन धर्मेणोत्तराभ्यां पर्यायाभ्यां
 त्रिर्यजुषा हरति तूष्णीं चतुर्थम् ॥ २६ ॥ समानः खननो निवपनश्च
 ॥ २७ ॥ देवेभ्यः प्रथस्व इत्युत्तरवेदिं प्रथयति ॥ २८ ॥ देवेभ्यः कल्प-
 यस्व इति कल्पयति ॥ २९ ॥ चतुरश्रामुत्तरवेद्यां प्रादेशमात्रीं नाभिं
 कृत्वा सिंहीरसि महिषीरसि इत्यभिमन्त्र्य देवेभ्यः शुन्धस्व इत्युत्तरवेदिं
 प्रोक्षति ॥ ३० ॥ देवेभ्यः शुम्भस्व इति सिकताभिः प्ररोचयति ॥ ३१ ॥
 अद्भिर्निःसारयति संततामुदकधारां स्रावयन् स्फ्येन वर्त्म कृत्वा
 समयोत्तरावँ सौ^१ आपो^२ रिप्रं निर्वहत् इति ॥ ३२ ॥ प्रोक्षणीः संस्कृत्यो-
 त्तरवेदिं प्रोक्षति इन्द्रघोषास्त्वा इति पर्यायैरनुपरिक्रामन् ॥ ३३ ॥
 पितृणां भागधेयीः स्थ इति दक्षिणत उत्तरवेद्याः प्रोक्षणीशेषं निनीय
 पञ्चगृहीतेनाज्येनोत्तरवेदिं व्याधारयति हिरण्यं निधाय सिंहीरसि
 सपत्नसाही स्वाहा इति पर्यायैरक्षण्या श्रोण्यं सेषु ॥ ३४ ॥ मध्ये
 पञ्चमेन ॥ ३५ ॥ भूतेभ्यस्त्वा इति त्रिरुदीचीं सूचमुद्दिशति ॥ ३६ ॥
 नाभ्यां पौतुद्रवान् परिधीन् परिदधाति प्रादेशमात्रान् विश्वायुरसि इति
 पर्यायैः ॥ ३७ ॥ अवेरनाछिन्नस्तुकस्यान्तरा^३ भृङ्गादूर्णास्तुकां केरु-

१. CR reads sūtras 18-19 as one sūtra.

२. CR reads sūtras 20-21 as one sūtra.

३. Thus emended; N समयोत्तरावशावापो; CR समयोत्तरावसावापो.

४. B, N अवेदना°

गुल्गुल्विति नाभ्याँ संभारान्निवपति' अग्नेर्भस्मासि इति पर्यायैः ॥३८॥
विभ्राड् बृहत् इत्यान्तादनुवाकस्योत्तरवेदिमभिमृश्याहवनीयादग्निं
प्रणयति ॥ ३९ ॥

॥ इति पशुषु षष्ठेऽध्याये^१ प्रथमं खण्डम् ॥

यत्ते पावक चकृमा कच्चिदागः पूर्वो यः सन्नपरो भवति ।

धृतेनाग्ने तन्वँ वर्धयस्व मा मा हिँसीरधिगतं पुरस्तात् ॥

इत्युद्यतेऽग्नावाहवनीये जुहोति ॥१॥ अग्नये प्रणीयमानायानुब्रूहि इति
संग्रेष्यति ॥ २ ॥ उपयच्छत्युपयमनीः ॥३॥ ऊर्णावन्तम् इत्यनूच्यमाने^३

यज्ञः प्रत्यष्ठात् सुमतिः सुमेधा आ त्वा वसूनि पुरोधार्हन्ति ।

दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्नथामृतेन जरितारमङ्घ्रि ॥

इति संभारेष्वध्वर्युरग्निं सादयति ॥ ४ ॥ यस्मादधि^४ प्रणयति तस्मिन्
गार्हपत्यकर्माणि कुर्वीताग्निहोत्रं च जुहुयादौत्तरवेदिके ॥ ५ ॥ वरुण-
प्रघासेष्वग्निहोत्रं प्रणयनी पूर्णाहुतिरिति यथाग्न्याधेये ॥ ६ ॥
अतिमुक्तीर्जुहोति

अग्निर्यज्ञं नयतु प्रजानन् मेनँ यज्ञहनो विदत् ।

देवेभ्यो यज्ञं नयतात् प्र प्र यज्ञपति तिर स्वाहा ॥

इति । वायुः, सूर्यो, यज्ञो^५ यज्ञं नयतु इति समानम् ॥७॥ प्रणीतेऽग्न्यन्वा-
धानँ^६ व्रतोपायनम् ॥ ८ ॥ पाणिप्रक्षालनप्रभृति समानमा पात्रप्रयोगात्
॥ ९ ॥ एकादशकपालः पुरोडाशो द्वादशकपालो वा ॥ १० ॥ द्वे
जुह्वौ^७ वसाहोमहवनी द्वितीया । द्वे उपभृतौ पृषदाज्यधानी द्वितीया ।

१. CR cuts the sūtra at this point.

२. B, N omit.

३. Thus N; CR इत्युच्यमाने

४. N यस्मादति.

५. added by conjecture cf. ĀpŚS VII. 7.2

६. B, N °ग्निन्वाधान.

७. Thus N; CR जुह्वे.

द्वे आज्यस्थाल्यौ । यूपशल्कम् । स्वधितिम्^१ । शूलम् । पशूखाम्^२ ।
 कार्ष्मर्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ द्विशृङ्गैकशृङ्गे । औदुम्बरमास्यदध्नं मैत्रावरुण-
 दण्डम् । दर्भाणां रशने द्विगुणां द्विव्यायामां त्रिगुणां त्रिव्यायामाम्^३ ।
 ॥ ११ ॥ सँसाद्य प्रोक्ष्य पात्राण्याज्यं निर्वपति दधि च ॥ १२ ॥
 पृषदाज्यायाज्यधर्मे^४ दधि^५ सँस्करोत्युपभृद्धर्मेः^६ पृषदाज्यधानीं पात्राणि च
 पात्रधर्मे^७ द्वितीयानि ॥ १३ ॥ स्फ्यग्रक्षालनप्रभृति समानमाज्यग्रहेभ्यः^८
 ॥ १४ ॥ चतुरूपभृति गृहीत्वा पञ्चगृहीतं पृषदाज्यधान्यामाज्येन संनीय
 महीनां पयोऽसि ॥ विश्वेषां देवानां तनूरसि ॥ ऋध्यासमद्य पृषतीनां
 ग्रहम् ॥ पृषतीनां ग्रहोऽसि ॥ विष्णोर्हृदयमसि इति पर्यायैः ॥ १५ ॥
 सन्नेष्वज्येषु यूपावटं परिलिखति इदमहं रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि
 इति पूर्वस्य वेद्यन्तस्य मध्येऽर्धमन्तर्वेद्यर्धं बहिर्वेदि ॥ १६ ॥ उत्तरत-
 आत्वालस्य शामित्रलक्षणमुद्गन्ति ॥ १७ ॥

॥ इति पशुषु षष्ठेऽध्याये^९ द्वितीयं खण्डम् ॥

यत्ते शोचिः परावधीत्तक्षा हस्तेन वास्या ।

आपस्तत्पावकाः शुन्धन्तु शुचयः शुचिम् ॥

इति स्नातं यूपं तीर्थेनोपसाद्य तूष्णीकां यवमतीः प्रोक्षणीः
 सँस्कृत्य यूपं प्रोक्षति । पृथिव्यै त्वा इति मूलम् अन्तरिक्षाय त्वा इति
 मध्यं दिवे त्वा इत्यग्रम्^{१०} ॥ १ ॥ शुन्धन्तां लोकाः इति यूपावटम् ॥ २ ॥

१. Thus N; CR omit.

२. B पशूखाम्; N पशूखीनां

३. CR reads sūtras 11-12 as one sūtra.

४. Thus N; CR पृषदाज्यधर्मे^४ दधि

५. B सँस्कृत्याहुपः; N सँस्कृत्याहुपं

६. B, N समानमाज्यधर्मेग्रहेभ्यः

७. B, N omit.

८. CR reads sūtras 1-2 as one sūtra.

यवोऽसि इति यवानवदधाति ॥ ३ ॥ पितृषदनं त्वा इति दर्भैरवस्तृणाति ॥ ४ ॥ स्वावेशोऽसि इति प्रथमशल्कमवधाय घृतेन द्यावापृथिवी इति म्रुवेणाभिजुहोति ॥ ५ ॥ पुरस्तात्प्रत्यञ्चं यजमानो यूपमनक्ति ॥ ६ ॥ यूपायज्यमानायानुब्रूहि इति संग्रेष्यति ॥ ७ ॥ आन्तमविच्छिन्नमनक्ति ॥ ८ ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु इति यूपग्रमनक्ति ॥ ९ ॥ सर्वं सहचपालमनक्ति इन्द्रस्य चपालमसि इति ॥ १० ॥ चपालं प्रतिमुच्य सुपिप्पला ओषधीः इत्यङ्गुलिमात्रमूर्ध्वं चपालाद्यूपग्रं कनीयो वा ॥ ११ ॥ यूपायोद्धीयमाणायानुब्रूहि इति संग्रेष्यति ॥ १२ ॥ दिवमग्नेणोत्तभान इत्युच्छ्रयति ॥ १३ ॥ ता ते धामानि इत्यवदधाति ॥ १४ ॥ विष्णोः कर्माणि इत्यवस्थापयत्यग्निमभिमुखीमग्निष्ठाम् ॥ १५ ॥ न तष्टस्य निखनति ॥ १६ ॥ नातष्टस्याविः करोति ॥ १७ ॥ ब्रह्मवर्णि त्वा इति पांसुभिः परिवपति ॥ १८ ॥ ब्रह्म दँह क्षत्रं दँह इति यजमानो मैत्रावरुणदण्डेन परिदँहयति ॥ १९ ॥ प्रोक्षणीशेषेण परिषिच्य तद्विष्णोः इति स्वरुरशनेन समुन्मार्ष्टि ॥ २० ॥ दिवीव चक्षुराततम् इति संमितमभिमन्त्रयते ॥ २१ ॥ त्रिवृता यूपं परिव्ययति ॥ २२ ॥ अग्रतो रशनायास्त्रिः परिहरणाय यूपायवशिष्य शेषं द्वैधं संभुज्योत्तरतः सूर्यस्थाया नाभिमात्रे संभोगं प्रतिष्ठाप्य यूपाय परिवीयमाणायानुब्रूहि इति संग्रेष्यति ॥ २३ ॥ परिवीरसि इति त्रिः परिव्ययत्युत्तरमुत्तरं प्रदक्षिणम् ॥ २४ ॥ संभोगे रशनाग्रमतिहृत्य मूलतो निरायम्यान्तात् प्रवेष्टयति ॥ २५ ॥ अणीयसीं स्थवीयस्युपकर्षति ॥ २६ ॥ 'यदि कामयेत वर्षेत् पर्जन्यः' (मै. सं. ३.९.४) इति ॥ २७ ॥ अञ्जनादि^१ यजमानो यूपं नापरिवीतमवसृजति ॥ २८ ॥ दिवः सानूपेष इत्युत्तमे रशनागुणे स्वरुमुपकृष्याजमुपाकरोति श्वेतं लोहितं द्विरूपं वा

१. CR reads sūtras 9-10 as one sūtra.

२. CR reads sūtras 22-23 as one sūtra.

३. B, N अंजनादीन्.

अमश्रुलम् ॥ २९ ॥ कूटाकर्णकाणखण्डवण्डापन्नदन्त इति प्रतिषिद्धाः
॥ ३० ॥ उत्तरतो यूपस्य प्रत्यञ्चं पशुमवस्थाप्याहुती जुहोति ॥ ३१ ॥

॥ इति पशुषु षष्ठेऽध्याये^१ तृतीयं खण्डम् ॥

प्रजापतेर्जायमानाः प्रजा जाताश्च या इमाः ।

ता अस्मै प्रतिवेदय चिकित्व^२ अनु^३ मन्यताम् ॥

इमं पशुं पशुपते तेऽद्य बध्नाम्यग्ने सलिलस्य मध्ये ।

अनुमन्यस्व सुयजा यजेह जुष्टं देवेभ्य इदमस्तु हव्यम् ॥

इति ॥ १ ॥ इषे त्वा इति दर्भावादत्ते ॥ २ ॥ उपावीरसि इति
प्लक्षशाखां हरिणीं पलाशवतीम् ॥ ३ ॥ तथा दर्भाभ्यां च पशु-
मुपाकरोति उपो देवान् इति ॥ ४ ॥ प्रत्यञ्चं पशुमनुमाष्टि अमुष्मै त्वा
जुष्टम् इति यथादेवतम् ॥ ५ ॥ अभिधानप्रोक्षणवपोत्खेदनाभिचारणेषु
॥ ६ ॥ पश्चान्मध्यमस्य परिधेरधिमन्थनं शकलं प्रयुनक्ति अग्नेर्जनित्र-
मसि इति^४ ॥ ७ ॥ वृषणी स्थः इत्यप्रच्छिन्नप्रान्तौ दर्भौ ॥ ८ ॥ तयोरधि
उर्वश्यसि इत्युदक्तूलां^५ प्रत्यक्प्रजननामधरारणिम् ॥ ९ ॥ आयुरसि
इत्याज्यस्थाल्यामुत्तरारणिमनक्ति संपादयति च ॥ १० ॥ पुरुरवा असि
इत्यभिमन्त्र्य गायत्रमसि इति पर्यायैस्त्रिरभिमन्त्र्य अग्नये मथ्यमाना-
यानुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ११ ॥ अग्नये जाताय इति जाते ॥ १२ ॥
अग्नये प्रहियमाणाय इति प्रहरिष्यन् ॥ १३ ॥ अग्नेपोत्तरं परिधिमु-
त्तरेण वा परिधिसंधिनान्ववहृत्य भवतं नः समनसौ इत्पनुग्रहत्य अग्ना
अग्निः इति सुवेणाभिजुहोति ॥ १४ ॥ सावित्रेण रशनामादाय बाहुं

१. B, N omit.

२. Thus N; CR चिकित्वमनु; MānŚS I 8.3.1 चिकित्वाननु. The verse is from TB III. 1.4 where it reads चिकित्वां अनु. This is modified as चिस्त्वि अनु following the Maitrāyaṇīya saṁdhi.

३. CR reads sūtras 7-8 as one sūtra.

४. Thus N; cf. MānŚS I 7.1.40. CR °दक्कूलां

पशोर्मेध्यपाशेन^१ परिहृत्य दक्षिणार्धशिरोऽक्षण्या^२ पाशेनाभिदधाति^३
 ऋतस्य त्वा देवहविः इति ॥ १५ ॥ धर्षा मानुषा इति यूपे नियुनक्ति
 ॥ १६ ॥ प्रोक्षणीः संस्कृत्य पशुं प्रोक्षति अद्भ्यस्त्वोषधीभ्यः इति
 ॥ १७ ॥ अनु त्वा माता मन्यताम् इत्यभिमन्य अषां पेरुरसि इति
 पाययति ॥ १८ ॥ स्वात्तं सद्धविः इति शेषेण सर्वत उपोक्ष्य समृभ्या-
 ज्यानि वैद्यन्तान् परिस्तीर्य^४ होतृषद्वानास्तीर्य अग्नये^५ समिध्यमानायानु-
 ब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १९ ॥ सौचमाधार्य ध्रुवां समज्य पशुं समनक्ति ।
 सं ते वायुः इति प्राणदेशं सँ यजत्रैरङ्गानि इति कुकुब्देशं^६ सँ यज्ञपातिरा-
 शिषा इति भसद्देशम् ॥ २० ॥ प्रयाजेषु समिद्धचः प्रेष्य इति प्रथमे
 संप्रेष्यति । प्रेष्य प्रेष्य इत्युत्तरान् ॥ २१ ॥ चतुर्थे चतुर्थे समानयति
 ॥ २२ ॥ दशभिः प्रचर्य स्वरुं स्वधितिधारां च जुह्वामक्त्वा स्वरूपा
 स्वधितिमन्तर्धाय पशोरन्तराशृङ्गमनक्ति घृतेनाक्तौ पशुंस्त्रायेथाम् इति
 ॥ २३ ॥ आयतने सुचौ सादयति ॥ २४ ॥ आहवनीयादुल्मुकमुपयस्य
 पर्यग्नये क्रियमाणायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ २५ ॥ शामित्रं चात्वालं
 पशुमाहवनीयं यूपमाज्यानीत्याग्नीध्रस्त्रिः पर्यग्निं^७ कृत्वाहवनीय
 उल्मुकमवसृज्य त्रिः प्रतिपर्येति ॥ २६ ॥ ये बध्यमानम् इति पशु-
 प्रमोचनीया जुहोति ॥ २७ ॥ रेवती इति वपाश्रपणीभ्यां पशुमन्वारभते
 यजमानश्च ॥ २८ ॥ तदेवोल्मुकमुपयस्याग्नीध्रोऽग्रतः^८ प्रतिपद्यते ॥ २९ ॥
 अन्वारभ्याश्रावयति ॥ ३० ॥ उल्मुकपाणिराग्नीध्रः प्रत्याश्रावयति^९

१. B, N पशोर्मोघपाशेन.

२. B दक्षिणार्धशिरो, N दक्षिणमध्यशिरो.

३. B, N पशोनापि.

४. B, N add देवेभ्यः

५. N कुर्वदेशं

६. CR पर्यग्नि.

७. B, N तदेवोल्मुक उप

८. Thus N; CR प्रतिपद्येत.

९. CR reads sūtras ३१-३२ as one sūtra.

॥ ३१ ॥ उपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यः इति संप्रेष्यति ॥ ३२ ॥ उरो
अन्तरिक्ष इत्यग्निमुखास्तीर्थेनोदञ्चो व्रजन्ति ॥ ३३ ॥ शामित्रलक्षणेऽग्निं
सादयति ॥ ३४ ॥ तस्मिन् पशुं श्रपयति ॥ ३५ ॥ पश्चाच्छामित्रस्य
याभ्यां दर्भाभ्यां पशुमुपाकरोति तयोरन्यतरमधस्तादुपास्यति समस्य
तन्वा भव इति ॥ ३६ ॥ वर्षीयो वर्षीयसः इति यजमानो जपति ॥ ३७ ॥

॥ इति पशुषु षष्ठेऽध्याये^१ चतुर्थं खण्डम् ॥

नाना प्राणो यजमानस्य पशुना यज्ञो देवेभिः सह देवयानः ।

सम्यगायुर्यज्ञो यज्ञपतौ दधातु ॥

इति पर्यावृत्य इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम् इति पृषदाज्यमवेक्षते
यजमानश्च ॥ १ ॥ प्रत्यक्शिरसमुदीचीनपादं संज्ञपयन्ति ॥ २ ॥ स्वविदसि
इति यजमानः संज्ञप्यमानमनुमन्त्रयते ॥ ३ ॥ न वा एतन्म्रियसे
इत्यध्वर्युः ॥ ४ ॥

यत्पशुर्मायुमकृतोरो वा पङ्क्तिराहते^२ ।

अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥

इति संज्ञप्ते जुहोति ॥ ५ ॥ शमितार उपेतन इति संप्रेष्यति ॥ ६ ॥
पाशात्^३ पशुम् इति पाशेषु प्रमुच्यमानेषु जपति ॥ ७ ॥ एकशृङ्गाया
पाशांश्चात्वालेऽनुग्रहरति ॥ ८ ॥ यो नो द्वेष्ट्यध्वरः स पद्यताम् इति
यद्यभिचरेत् ॥ ९ ॥ स्तब्धं^४ स्थाणुं वापिदध्यात्
शतेन पार्श्वरुणाभिघैहि मा ते मोच्यन्तवाङ् नृचक्षः ।
आस्तां जाल्मं^५ उदरं^६ सँसयित्वा कोशं^६ इवाबन्ध्नः^६ परिकृत्यमानः ॥

१. B, N omit.

२. B, N पङ्क्ति°

३. Thus N; CR पश्चात्

४. B, N स्थब्धं

५. B जील्यमुदरं; N जील्यमुदरं.

६. B, N कोशेवाधः

इति ॥ १० ॥ नमस्त आतान इति पत्न्यादित्यमुपतिष्ठते ॥ ११ ॥
 अनर्वा प्रेहि इत्येनामभ्युदानयते ॥ १२ ॥ देवीरापः इत्यध्यधि चात्वालं
 पत्न्यपोऽवमर्शयति ॥ १३ ॥ ताभ्यः^१ पत्नी पशोः प्राणान् प्रक्षालय-
 त्यध्वर्युर्वा ॥ १४ ॥ अन्यतरोऽभिषिञ्चेत् ॥ १५ ॥ वाचमस्य मा हिंसीः
 इति यथारूपं गात्राणि संमृशति^२ ॥ १६ ॥ यत्ते क्रूरं यदास्थितम् इति
 सर्वत्रानुषजेत्^३ ॥ १७ ॥ गात्राण्यस्य मा हिंसीः इति ग्रीवाः पृष्ठदेशम्^४
 ॥ १८ ॥ शमद्भ्यः इति शेषेण सर्वतः ॥ १९ ॥ उत्तानं पर्यावृत्योपाकरणं
 दर्भमन्तर्दधाति ओषधे त्रायस्वेनम्^५ इति ॥ २० ॥ स्वधिते मेनं हिंसीः
 इत्यनक्ततः स्वधितिना तिर्यगाच्छयति ॥ २१ ॥ उपयच्छति तृणाग्रम्
 ॥ २२ ॥ लोहिताक्तं प्रत्यगदक्षिणा निरस्यति पृथिव्यै त्वा रक्षसां भागोऽसि
 इति ॥ २३ ॥ इदमहं रक्षोऽवबाध इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामि इति
 पाण्य्या तृणमवबाधते ॥ २४ ॥ अपः स्पृष्ट्वा इषे त्वा इति वषामुत्सिदति
 ॥ २५ ॥ ऊर्जे त्वा इति तनिष्ठं^६ एकशृङ्गयोपतृणति^७ ॥ २६ ॥
 देवेभ्यः शुन्धस्व इति वषां प्रक्षालयति ॥ २७ ॥ देवेभ्यः शुम्भस्व इति
 लोहितं प्रत्यूहति ॥ २८ ॥ घृतेन द्यावापृथिवी इति द्विशृङ्गां प्रछाद्योत्कृत्य^८
 नमः सूर्यस्य संदशे इत्यादित्यमुपस्थाय उर्वन्तरिक्षं वीहि इति व्रजति
 ॥ २९ ॥ प्रत्युष्टं रक्षः इति शामित्रे वषां प्रत्युषति^९ ॥ ३० ॥

॥ इति पशुषु षष्ठेऽध्याये^{१०} पञ्चमं खण्डम् ॥

१. B, N °धमर्शयति
 २. Thus B, N, CR
 ३. CR reads sūtras 16-17 as one sūtra.
 ४. Thus emended; B, N, CR पूर्वश्चा°.
 ५. CR reads sūtras 18-19 as one sūtra.
 ६. B, N, CR add दर्भमन्तर्दधाति. CR divides this into two
 sūtras. the first ending wits °दधाति
 ७. B, N तनि (N नी) ष्टत्येकशृङ्गयेतियद्.
 ८. B, N °त्कृत
 ९. B प्रत्युषति; N प्रत्युषति
 १०. B, N omit

त्वामु ते दधिरे देवयन्तो हव्यवाहं शृतं कर्तारमुत यज्ञियं च ।

अग्निः सुदक्षः सुतनुर्ह भूत्वा देवेभ्यो हव्या वह जातवेदः ॥

इति सुवेणाभिघार्य स्तोकेभ्योऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ स्येनी^१
भृतां बर्हिष्यासादयति सुषिप्पला ओषधीस्कृधि इति ॥ २ ॥ वपाश्रपण्या
विप्रमुच्योत्तमेन प्रयाजेन प्रचरति ॥ ३ ॥ स्वाहाकृतिभ्यः प्रेष्य इति
संप्रेष्यति ॥ ४ ॥ हुत्वा ध्रुवां पृषदाज्यं वपामित्यभिघारयति ॥ ५ ॥
यथाकाम्याज्यभागयोर्होमे^२ ॥ ६ ॥ सर्वहुतं वपां जुहोति ॥ ७ ॥ अभितो
वपां हिरण्यशकलाववद्यति ॥ ८ ॥ स्वाहा देवेभ्यः इति पुरस्ताद्वपायाः
सुवेण जुहोति । विद्येभ्यो देवेभ्यः स्वाहा इत्युपरिष्ठात् ॥ ९ ॥ इन्द्राग्निभ्यां
छागस्य वपाया मेदसोऽनुब्रूहि ॥ इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसः प्रेष्य
इति संप्रेष्यति ॥ १० ॥

जातवेदो वषया गच्छ देवांस्त्वं हि होता प्रथमो बभूव ।

घृतेनाग्ने तन्वं वर्धयस्व सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥

इति वपां हुत्वा स्वाहोर्ध्वतमसम् इति व्यत्यस्ते वपाश्रपण्यावनुप्रहरति ।
प्राचीमेकशृङ्गां प्रतीचीं द्विशृङ्गाम् ॥ ११ ॥ संपातेनाभिहुत्यायतने सुचौ
सादयति ॥ १२ ॥ चात्वाल^३ आपोहिष्ठीयेन^३ त्र्यृचेन मार्जयन्ते
सहयजमानपत्नीकाः ॥ १३ ॥ अत्रैव मधुमन्यानां कालः ॥ १४ ॥
मुष्टिना शमिता वपोद्वग्णमभिघायास्त आ वपाया होमात् ॥ १५ ॥
उखायां पशुं श्रपयति शूले हृदयम् ॥ १६ ॥ न गुदं निर्लेषयेन्न वनिष्ठुम्
॥ १७ ॥ मेदो मूत उपनहयति ॥ १८ ॥ ऊवध्यगोहं^३ खात्वोवध्यं
गूहति^३ ॥ १९ ॥ ब्रीहीणां पशुना समानदेवतं पशुपुरोडाशं श्रपयति
॥ २० ॥ शृते पशौ पुरोडाशेन प्रचरति ॥ २१ ॥ इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाश-
स्यानुब्रूहि ॥ इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्य प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ २२ ॥
अग्नयेऽनुब्रूहि इति । अग्नये प्रेष्य इति स्विष्टकृते ॥ २३ ॥ इडान्तं कृत्वा

१. Thus B, N; CR °होमः

२. B, N चात्वालमापो

३-३. B, N ऊवध्यगोह खात्वोवध्य शुपति

पृषदाज्यस्य सुवेणोपहत्य परैति ॥ २४ ॥ शृतं हविः शमिता इति पृच्छति ॥ २५ ॥ शृतम् इति शमिता प्रत्याह ॥ २६ ॥ समयाध्वे द्वितीयम् । प्राप्य तृतीयम् ॥ २७ ॥ उत्तरतोऽवस्थाय हृदयमवधाय जुष्टं देवेभ्यः इत्यभिधार्य विवाजिनं कृत्वान्तरा यूपहवनीयातिहत्य दक्षिणतः पञ्चहोत्रोपसादयति ॥ २८ ॥ जुहूपभृतोर्वसाहोमहवन्यां समवत्तधान्यामित्युपस्तीर्य प्लक्षशाखायां हृदयमवधायान्तयावधन् मनोतामै हविषोऽवदीयमानस्थानुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ २९ ॥

॥ इति पशुषु षष्ठेऽध्याये षष्ठं खण्डम् ॥

हृदयस्य जिह्वायाः क्रोडस्य सव्यस्य^१ कपिललाटस्य पार्श्व-
योर्यक्नो वृक्कयोर्दक्षिणस्याः श्रोण्या गुदतृतीयमिति द्विद्विरवदाय
जुह्वामवधति ॥ १ ॥ त्रिधा गुदं विछिद्यास्याणीयसो देवताभ्योऽवधति
॥ २ ॥ स्थविष्ठं^२ गुदस्योपयङ्भ्यो निदधाति ॥ ३ ॥ दक्षिणस्य
कपिललाटस्य पूर्वार्धात् मध्यमं गुदतृतीयं सव्यायाः श्रोण्या जघनार्धात्
सकृत्सकृदुपभृति स्विष्टकृते ॥ ४ ॥ यूपे मेदः परिप्लाव्य त्रैधं विछिद्य
जुहूपभृतौ प्रछादयति ॥ ५ ॥ शेषमिडायाम् ॥ ६ ॥ अभितो देवतानि
हिरण्यशकलावधति ॥ ७ ॥ रेडसि इति स्वधितिना वसाहोमं प्रयौति
॥ ८ ॥ प्रयुता द्वेषांसि इति पार्श्वेन^३ ॥ ९ ॥ आपस्त्वा समरिण्वन्
इति गृहीत्वा पार्श्वेनापिदधाति ॥ १० ॥ अनुसुं^४ षडिडामवधति^५

१. B, N omit

२. B, N षष्ठमं

३. B, N मध्यस्य

४. Thus N; CR स्थविष्ठ

५. CR reads sūtras 6-7 as one sūtra.

६. CR reads sūtras 9-10 as one sūtra. cf. BhārṢS VII, 20.1

७. ? Probably the Sūtrakāra refers to the six organs mentioned in sūtra 1 infra beginning with हृदयस्य and ending with पार्श्वयोः.

८. Thus N; CR; B दिडा

वनिष्ठुं सप्तमम् ॥ ११ ॥ क्लोमानं^१ पुरीततमिति संकृत्य^२ वर्धयित्वेडाँ
यूषेणोपसिच्य प्रतिपरीत्य प्रचरति ॥ १२ ॥ इन्द्राग्निभ्यां छागस्य
हविषोऽनुब्रूहि ॥ इन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषः प्रेष्य इति संप्रेष्यति
॥ १३ ॥ घृतं घृतपावानः इत्यर्धर्चे याज्याया^३ वसाहोमं जुहोति
॥ १४ ॥ पृषदाज्येन सकृदवत्तेन^४ वनस्पतिं यजति ॥ १५ ॥ वनस्पतये-
ऽनुब्रूहि ॥ वनस्पतये प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ १६ ॥ वसाहोमशेषेण^५
दिशः प्रति यजति दिशः स्वाहा इति पर्यायैः प्रतिदिशम् । मध्ये पञ्चमेन
पूर्वार्धे^६ षष्ठेन^७ ॥ १७ ॥ औपमृतं जुह्वामवनीय स्विष्टकृता प्रचरति
॥ १८ ॥ ऐन्द्रः प्राणः इति यजमानः पशुं संमृशत्यवत्तानवत्तम्
॥ १९ ॥ उपहूतायामिडायामध्यध्नीं^८ होत्रे हरन्ति ॥ २० ॥ वनिष्ठु-
मनीध आदधाति यथाग्नीध्रभागम्^९ ॥ २१ ॥ दक्षिणासंमार्जन-
संप्रेषमुक्त्वा^{१०} अग्नीदीपयजानङ्गारानाहरोपयष्टरूपसीदस्व इति संप्रेष्यति
॥ २२ ॥ शामित्रादाग्नीध्रोऽङ्गारान् पश्चार्धे वेद्या व्युहयोपसमादधाति

१. CR has suggested that perhaps प्लीहानं is fallen out.

२. N संकृत्य

३. B, N याज्याया

४. Thus emended. B, N, CR सकृदेव तेन. cf. MānŚS I.8.5.30; BhārŚS VII. 20.10

५. Thus emended; B, N, CR वसामशेषेण. CR suggested वसाशेषेण.

६. B, N पूर्वार्ध

७. CR reads sūtra 17 as two sūtras, the first ending with प्रतिदिशम्.

८. Thus emended; B, N अवत्तानवत्तं; CR अवत्तानवन्तम् cf. MānŚS I. 8.5.34; BhārŚS VII. 19.15

९. B, N यथा अग्नीध्रभाग

१०. B, N, CR दक्षिणासंमार्जनसंप्रेष (CR प्रेष). Probably the Sūtrakāra referred to the two calls mentioned in VārŚS I 3.5.10 and 15

॥ २३ ॥ उत्तरतो दक्षिणामुख उपविश्य तस्मिन् प्रतिप्रस्थातोपयजति
 ॥ २४ ॥ गुदकाण्डमेकादशधा संभिन्दन्नवदाय वषट्कारान्तेष्वनु-
 याजानामेकैकं हस्तेन जुहोति ॥ २५ ॥ समुद्रं गच्छ स्वाहा इति
 पर्यायैरेकादश हुत्वा मनो हार्दिं यच्छ इति हृदयदेशमभिमृशति ॥ २६ ॥
 ओषधीभ्यस्त्वा इति दर्भेषु लैपं^१ निमार्ष्टि ॥ २७ ॥ अपः स्पृष्ट्वा पृष-
 दाज्येनानुयाजान् यजति ॥ २८ ॥ देवेभ्यः प्रेष्य इति प्रथमे संप्रेष्यति ।
 प्रेष्य इत्युत्तरान् ॥ २९ ॥ एकादशभिः प्रचर्य स्वरं जुह्वां त्रिरुपरिष्टात्^३
 त्रिरधस्तादक्त्वादधाति दिवं ते धूमो गच्छतु इति ॥ ३० ॥ ऊर्ध्वं
 स्वरुहोमात् प्रागनुदेशाद्यूपो नोपस्पृश्यः ॥ ३१ ॥ सूक्तवाक्रे सूक्ता प्रेष्य
 इति संप्रेष्यति ॥ ३२ ॥ जाघन्या पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ३३ ॥
 उत्तानाया देवानां पत्नीभ्योऽवद्यतीडां चाग्नये गृहपतये चाग्नीध्रे च
 ॥ ३४ ॥ यज्ञं गच्छ स्वाहा इति पर्यायैस्त्रीणि समिष्टयजूषि जुहोति
 ॥ ३५ ॥ पुरस्तान्नित्यस्य तृतीयः स्वाहाकारः ॥ ३६ ॥ पूर्णपात्रस्थाने
 शूलेनावभृथं यन्ति ॥ ३७ ॥ परोगोष्ठं^५ यदार्द्रमनुदकमनौषधिकं च
 तस्मिन् समितोपवपति ॥ ३८ ॥ शुगसि यं द्विष्मस्तमभिश्चोच इत्युपोप्य-
 मानमनुमन्त्रयते ॥ ३९ ॥ धाम्नो धाम्नो राजन् इत्यान्तादनुवाकस्या-
 ध्यधि चात्वालं^७ मार्जयित्वा^६ समिधः कृत्वानपेक्षमाणाः प्रत्यायन्ति
 ॥ ४० ॥ एधोऽस्येधिषीमहि स्वाहा इत्याहवनीये समिधमादधाति ॥ ४१ ॥
 समिदसि समेधिषीमहि इति द्वितीयाम् ॥ ४२ ॥ ....^७

[॥ इति पशुषु षष्ठेऽध्याये सप्तमः खण्डः ॥]

[॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥]

१. CR reads sūtras 24-25 as one sūtra.

२. Thus N; CR omit

३. B, N त्रिः पुरस्तात्

४. B, N पुरोगोष्ठं

५. CR added by conjecture

६. B, N मार्जयित्वा

७. The remaining portion is wanting in B, N

चातुर्मास्यानि

... तत्सत्यं तद्वशकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासम् इति यजमानो जपति ॥ १ ॥ चतुरो मासान्न मांसमश्रीयान्न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सतेऽनृतात्^१ प्राङ् शेते मध्वश्नात्यतौ भार्यामुपैति ॥ २ ॥ सर्वेष्वन्तरालव्रतानि ॥ ३ ॥ वैश्वदेवोत्तराणि^३ सहपञ्चसंचराणि^४ पर्वाणि व्याख्यातानि ॥ ४ ॥ विकारान् व्याख्यास्यामः^५ ॥ ५ ॥

॥ इति चातुर्मास्येषु सप्तमेऽध्याये^६ प्रथमं खण्डम् ॥

चतुर्षु मासेषु वरुणप्रधासाः ॥ १ ॥ प्रतिप्रस्थातामिक्षायै मारुत्यै वत्सानपाकरोति । अध्वर्युर्वारुण्यै ॥ २ ॥ प्रतिप्रस्थातुः पयसि पूर्व^७ कर्माध्वर्योराशत् ॥ ३ ॥ पूर्वद्युरग्निप्रणयनम् ॥ ४ ॥ वेदी कुरुतः । उत्तरामध्वर्युर्दक्षिणां प्रतिप्रस्थाता ॥ ५ ॥ असंमिन्ने समे ॥ ६ ॥ पृथमात्रमन्तरा ॥ ७ ॥ उत्तरस्यामुत्तरवेदिः^{१०} ॥ ८ ॥ संभारान्युप्याहव-

१. B, N have a lacuna at the beginning which commences with the ending portion of the preceding chapter. The enumeration of the following sūtras is purely temporary and is intended for easy reference.

२. Thus N; CR जुगुप्सेता^१

३. Thus N; CR वैश्वदेवोत्तराणि

४. CR breaks the sūtra here. cf. VārSS I. 7.5.24

५. cf. VārSS I 7.5.25

६. B, N omit

७. N, CR पूर्व

८. CR reads sūtra 3 as two sūtras, the first ending with पयसि.

९. B, N °द्युरभि°

१०. Thus B, N; CR °वेदि (संभारा)

नीयादग्नी प्रणयतः^१ ॥ ९ ॥ अग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि इति
 संप्रेष्यति ॥ १० ॥ अग्रेणोचरां वेदिं प्रतिप्रस्थाता^२ ॥ ११ ॥ अन्तरा
 वेदी प्रतिप्रस्थाता पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ १२ ॥ अविनिर्देशे समानमु-
 भयोः कर्म ॥ १३ ॥ यथा वैश्वदेवे हवींष्योषधपात्राणि ॥ १४ ॥
 आमन्त्रणादि प्रणीताः संप्रैषान्मारुतीवर्जं निर्मन्थ्यं प्रचरतिमिडामिति ।
 अध्वर्युरेव पत्नीसंयाजप्रभृति ॥ १५ ॥ समानो होता ब्रह्माग्नीध्र
 उत्करः ॥ १६ ॥ पञ्च संचराण्यैन्द्राग्नौ द्वादशकपालो मारुत्यामिक्षा
 वारुण्यामिक्षा काय एककपालो वाजिनां^३ वाजिनमिति हवींषि ॥ १७ ॥
 निरुप्तेषु प्रतिप्रस्थाता तूष्णीको यवान्युध्यामपेषाणां^४ करम्भपात्राणि
 करोति प्रतिपुरुषं यजमानस्यैकं चाङ्गुष्ठपर्वमात्राण्येकोद्गीनि ॥ १८ ॥
 शमीपर्णैः पूरयित्वा शेषस्य मेषं च मेषीं च कुरुतः ॥ १९ ॥ निक्ता-
 भिरूर्णाभिरावेष्ट्य परःशतानि शमीपर्णानि घासं निवपतः ॥ २० ॥
 उत्तरैः परिग्राहैः परिगृह्य दक्षिणस्या वेद्या उत्तरस्याः श्रोण्या अध्यु-
 त्तरस्या आ दक्षिणस्मादसात्^५ स्प्येन वेदी संभिनत्ति ॥ २१ ॥ पृषदाज्ये
 गृहीतः । सकृदुपस्तीर्य द्विर्दधि । द्विरभिघारयेत् ॥ २२ ॥ उद्धा-
 सनवेलायामामिक्षयोः खर्जूरसक्तूनावपतः ॥ २३ ॥ मारुत्यां प्रतिप्रस्थाता
 मेषमवदधाति वारुण्यामध्वर्युर्मेषीम् ॥ २४ ॥ आसादयन्तौ विपरिहरतः
 ॥ २५ ॥ वारुणीनिष्काषं निदधाति ॥ २६ ॥ उत्तरस्मिन्नग्नौ
 संमृष्टेऽसंमृष्टे दक्षिणस्मिन् प्रतिप्रस्थाता पत्नीं पृच्छति कतिभिर्मिथुन-
 मचरः^६ इति ॥ २७ ॥ सत्यं विवाचयिषेत् ॥ २८ ॥ यान् निर्दिशेत्

१. CR reads sūtras 8-9 as one sūtra.

२. CR does not break the sūtra here, but after प्रतिप्रस्थाता in the next one.

३. Thus N; CR omit

४. B, N °मयेवाना

५. Thus N; CR दक्षिणादँ° cf. sūtras 27 and 30

६. B, N °मचरद्

तान् वरुणो गृह्णातु इति ब्रूयात् ॥ २९ ॥ प्रघास्यान् हवामहे इति
 करम्भपात्राण्यादाय यजमानः पत्नी चापरेण विहारमनुपरिक्रम्य
 पुरस्तात् प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ शिरस्याधाय दक्षिणस्मिन्नग्नौ शूर्पेण जुहुतः
 ॥ ३० ॥ सो षू णः इति यजमानः पुरोनुवाक्यां जपति ॥ ३१ ॥
 यद् ग्रामे इत्युभौ याज्यां निगद्य जुहुतः ॥ ३२ ॥ अक्रन् कर्म इति
 व्युत्क्रामन्तावनुमन्त्रयेते ॥ ३३ ॥ अध्वर्युर्वा जुहुयादन्वारभेयातामेतौ
 ॥ ३४ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य सुक्पाणिः प्रतिप्रस्थाताकाङ्क्षति
 यावदध्वर्युरेन्द्राग्नपष्ठैः प्रचरति ॥ ३५ ॥ मारुत्याः प्रतिप्रस्थाता
 पूर्वैणावदानेन सह मेषीमवद्यति । वारुण्या अध्वर्युरुत्तरेण सह मेषम्
 ॥ ३६ ॥ इडावत्सरीयां स्वस्तिमाशासे इति यजमानो जपति ॥ ३७ ॥
 मिथुनौ गावौ दक्षिणा ॥ ३८ ॥ समवनीय वाजिनं भक्षयति । उपास्ते
 प्रतिप्रस्थाता ॥ ३९ ॥ पत्नीसँयाजान् समिष्टयजुरध्वर्युर्जुहोति यथा
 पशुवन्दे ॥ ४० ॥ तूष्णीं प्रतिप्रस्थाता सुचं विक्षारयति ॥ ४१ ॥
 वारुणीनिष्काषेण^१ तुषैश्चावभृथं यन्ति यथा सोमे साम ऋजीषभक्षणं
 स्नानमिति परिहाप्य ॥ ४२ ॥ निवर्तयते यद् घर्मः पर्यवर्तयदन्तान्
 पृथिव्या अधि^२ ॥ ४३ ॥ अग्निस्तिग्मेन इति समानम् ॥ ४४ ॥

॥ इति चातुर्मास्येषु सप्तमेऽध्याये^३ द्वितीयं खण्डम् ॥

चतुर्षु मासेषु साकमेधाः ॥ १ ॥ पूर्वा पौर्णमासीमानीकवतायो-
 पवसेदुत्तरां क्रैदिनीयाय^४ ॥ २ ॥ अग्नये^५ ऽनीकवते प्रातरष्टाकपालौ
 मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरुर्मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्यः सर्वासां दुग्धे

१. B, N मारुत्य

२. B °निष्काषेण; N °निष्काषेण

३. CR reads sūtras 43-44 as a single sūtra.

४. B, N omit.

५. B, N क्रैदिनीयाग्नये

सायमोदन इन्द्रस्य निष्काषः^१ ॥ ३ ॥ यजुषा वत्सानपाकरोति ॥ ४ ॥
 अपवित्रे दोहयति ॥ ५ ॥ नेध्मावर्हिः संनहयति ॥ ६ ॥ नोपभृत्याज्यं
 गृह्णाति ॥ ७ ॥ ओदनस्य शरोनिष्काषं निदधाति ॥ ८ ॥ त्रीनोदना-
 नुद्धृत्योत्पूयालं करोति^२ ॥ ९ ॥ न सामिधेनीरन्वाह ॥ १० ॥ न
 प्रयाजान् यजति ॥ ११ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचयौदनानां सकृत्स-
 कृत्समवदाय प्रचरति ॥ १२ ॥ इडान्ता भवति ॥ १३ ॥ अमात्येभ्य
 ओदनानुपहरन्ति ॥ १४ ॥ प्रतिवेशमोदनं पचति ॥ १५ ॥ तस्य
 पत्न्यश्नाति ॥ १६ ॥ आज्याभ्यज्य सुहिता वसन्ति ॥ १७ ॥ ओदनान्
 प्रतिवेशान्^३ पचन्ते गाश्च घ्नते ॥ १८ ॥ सवत्सा गावो वसन्ति ॥ १९ ॥
 प्राचीनरात्रेऽभिवान्याया अग्निहोत्र्याश्च वत्सौ बध्नन्ति ॥ २० ॥ पुरा
 प्रातरग्निहोत्राद्गार्हपत्ये शरोनिष्काषपूर्णां दवीं जुहोति^४ पूर्णां दर्वे परापत
 इति ॥ २१ ॥ ऋषभमाह्वयते^५ ॥ २२ ॥ यदृषभो न रूयाद् ब्रह्मा ब्रूयात्
 जुहुषि इति ॥ २३ ॥ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः साकं रश्मिभिः सप्तकपालं
 निर्वपेत् प्रचरेद्वा ॥ २४ ॥ महाहविषा यजते सोत्तरवेदिमग्निं प्रणीय
 ॥ २५ ॥ पञ्च संचराण्यैन्द्राग्नौ द्वादशकपाल इन्द्राय वृत्रघ्ने चरुवैश्वकर्मण
 एककपाल इति हवींषि ॥ २६ ॥ पुरस्तात् स्विष्टकृतः अग्ने वेर्होत्रम्
 इत्याचारयति^६ ॥ २७ ॥ ऋषभो दक्षिणा ॥ २८ ॥

॥ इति चातुर्मास्येषु सप्तमेऽध्याये^७ तृतीयं खण्डम् ॥

१. B, N निष्काषो

२. Thus emended; B, N 'त्योत्पूयालं'; CR 'त्योत्पूतान्करोति'

३. Thus emended; B, CR प्रतिवेशा; N प्रतिवेशाः

४. Thus N; CR omit

५. CR reads sūtras 21-22 as a single sūtra.

६. Thus N; CR इत्यभिवो cf. MānSS I. 7.5.33

७. B, N omit

पितृयज्ञेऽग्रेण दक्षिणाग्निं वेदिमुद्धरन्ति^१ ॥ १ ॥ अखाता भवति
 ॥ २ ॥ प्रागुदीचीनं स्तम्बयजुर्हरति ॥ ३ ॥ समन्तं^२ चतुरस्रं^३ परिश्रयति
 ॥ ४ ॥ उत्तरां प्रति वेदिश्रोणिं द्वारं कुर्वन्ति ॥ ५ ॥ एकौत्सुकं मध्ये
 वेद्याः सादयति ॥ ६ ॥ स आहवनीयः ॥ ७ ॥ वर्षीयो नित्याद् बर्हि-
 रुपमूललूनं वर्षीयानिधमः ॥ ८ ॥ अग्रेण नित्यमाहवनीयमतिहारः ॥ ९ ॥
 उत्तरतो वेद्याः पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ १० ॥ दक्षिणतो निर्वपति ॥ ११ ॥
 सोमाय पितृमते षट्कपालः पुरोडाशः पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः
 पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थः ॥ १२ ॥ तूष्णीकांस्त्यम्बकान् पुरो-
 डाशानेककपालान् प्रतिपुरुषं यजमानस्यैकाधिकान् ॥ १३ ॥ प्रोक्षणी-
 स्तिग्रान्^४ यवानवध्नन्ति ॥ १४ ॥ दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य पुरोडाशं
 श्रपयत्युत्तरार्धे त्र्यम्बकान् ॥ १५ ॥ दक्षिणाग्नौ यवान् भृञ्जति^५
 ॥ १६ ॥ पेषणवेलायां धानामन्त्रेण विभजति ॥ १७ ॥ अभिनवान्यायाः^६
 पयसि^६ मन्थं दोहन इक्षुशलाकया प्रसव्यमालोडयति ॥ १८ ॥ शला-
 कास्थं मन्थं करोति ॥ १९ ॥ चतुर्गृहीतान्याज्यान्यध्यधि गार्हपत्यं
 गृह्णाति ॥ २० ॥ तूष्णीं प्रस्तरमुद्धवसादत्ते ॥ २१ ॥ समन्तं बर्हिस्त्रिः
 स्तृणन् पर्येति ॥ २२ ॥ अया विष्ठा इति^७ त्रिरस्तृणन् प्रतिपर्येति
 ॥ २३ ॥ एकैकमभ्युदाहरत्याज्यान्यग्रतः^८ परिवेचनाय ॥ २४ ॥
 अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुब्रूहि इति संग्रैष्यति ॥ २५ ॥
 उशन्तस्त्वा हवामहे इत्येका सामिधेनी ॥ २६ ॥ तस्यां त्रिरुक्तायां

१. Thus N; CR °मुद्धरति

२. N समन्त°; CR समं चतुरश्रं

३. B, N प्रोक्षणीः स्तिग्रान्

४. B भृञ्जति; N भृञ्जति

५. B अभिनवान्याया; N अभिनवान्याया

६. B, N पयति

७. CR sūtra 22 ends here. See sūtra 54 supra.

८. Thus emended; B, N, CR अन्येनाग्रतः cf. Manṣ I 7.6.21

सकृदिधमादधाति ॥ २७ ॥ न होतारं वृणीते नार्षेयम् ॥ २८ ॥
 अपवर्हिषः प्रयाजान् यजति ॥ २९ ॥ आज्यमागाभ्यां प्रचर्य प्राचीना-
 वीतानि कुर्वते ॥ ३० ॥ विपरिहरन्ति हवींषि ॥ ३१ ॥ विपरियन्त्यु-
 त्विजः ॥ ३२ ॥ यथास्थानं जुहुः ॥ ३३ ॥ उपमृदुवे दक्षिणे
 ॥ ३४ ॥ यथास्थानं पुरोडाशं दक्षिणा घ्राणा मन्यं दक्षिणतः ॥ ३५ ॥
 आग्नीध्रः प्रत्याश्रावयति ॥ ३६ ॥ अपरो यजमानः ॥ ३७ ॥
 दक्षिणतोऽध्वर्युरवधति त्रिश्वतुरवदानस्य चतुः पञ्चावदानस्य ॥ ३८ ॥
 उदङ्ङतिक्लामं सोमाय पितृमतेऽनु स्वधा इत्यनुवाचयति ॥ ३९ ॥
 ओ स्वधा इत्याश्रावयति ॥ ४० ॥ अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति
 ॥ ४१ ॥ सोमं पितृमन्तं स्वधा इति संप्रिष्यति ॥ ४२ ॥ स्वधा नमः
 इति वषट्कारः ॥ ४३ ॥ दक्षिणामुखो दक्षिणार्धे जुहोति ॥ ४४ ॥
 एतेन धर्मेण स्विष्टकृदन्तैः प्रचरति ॥ ४५ ॥ अग्निः कव्यवाहनः
 इति स्विष्टकृत् ॥ ४६ ॥ मन्यादीनामिडामवधति ॥ ४७ ॥ ब्रह्माग्नीध्रो
 यजमान इत्यवधेण भक्षयित्वेडां हविःशेषांश्च त्रीन् पिण्डान् कृत्वा सन्तिषु
 प्रसव्यं निदधाति यथा पिण्डपितृयज्ञ उत्तरां श्रोणीं परिहाप्य ॥ ४८ ॥
 तस्यां लेपाग्निमाष्टिं ॥ ४९ ॥ अत्र पितरो मादयध्वम् इत्युक्त्वा परेत्य
 सुसंदृशं त्वा वयम् इत्याहवनीयमुपतिष्ठन्ते ॥ ५० ॥ योजा त्विन्द्र ते
 हरोम् इति प्रणवेन ताम्यन्ते ॥ ५१ ॥ यदन्तरिक्षम् इति गार्हपत्यम्
 ॥ ५२ ॥ अमीमदन्त पितरः इति परिश्रितं प्रपद्याञ्जनाभ्यञ्जनदशा-
 निह्वनमिति कृत्वा परेतन पितरः इति त्रिरपः परिषिञ्चन् पर्येति
 ॥ ५३ ॥ अया विष्ठा इति त्रिरपरिषिञ्चन् प्रतिपर्येति ॥ ५४ ॥
 अक्षन्नमीमदन्त इति पङ्क्त्या^१ मनस्वतीभिश्च^२ प्रत्यायन्ति ॥ ५५ ॥
 अग्ने तमद्याश्वम् इति गार्हपत्यमुपतिष्ठते ॥ ५६ ॥ अपवर्हिषावनुयाजौ

१. Thus N; CR "निह्वन"

२. Thus emended; B, N, CR पत्न्यदिन मनस्वतीश्च cf. MS I.
 10.3; 19; VārSS I. 2.3.33; MānSS I. 1.2.39-40

यजति^१ ॥ ५७ ॥ देवौ यज, यज इति संप्रेष्यति ॥ ५८ ॥ न पत्नीः
 सँयाजयन्ति^२ ॥ ५९ ॥ न समिष्टयजुर्जुहोति ॥ ६० ॥ समाप्येष्टि
 प्रागुदञ्चस्त्र्यम्बकैर्यजन्ति^३ ॥ ६१ ॥ मूते पुरोडाशानुपवपन्ति ॥ ६२ ॥
 एकोल्मुकं पराचीनं धूपायमानं हरन्ति ॥ ६३ ॥ आखुं ते रुद्र पशुं
 करोमि इत्याखुकिरौ पुरोडाशमेकमुपवपति ॥ ६४ ॥ एकोल्मुकं
 चतुष्पथ उपसमाधाय पुरोडाशानां सकृत्सकृत्समवदायारण्येन पलाश-
 पर्णेन मध्यमेन जुहोति एष ते रुद्र भागः इति ॥ ६५ ॥ अवाम्ब
 रुद्रमदिमहि इति यजमानोऽमात्यैः सहाग्निं पर्येति ॥ ६६ ॥
 पतिकामापि यायात् ॥ ६७ ॥ भगोऽसि भगस्येषे इत्युदस्य प्रतिलभ्य
 यजमानाय समावपन्ति ॥ ६८ ॥ पतिकामायै^४ वा ॥ ६९ ॥ त्रिरेतेन
 धर्मेण ॥ ७० ॥ यथास्वमुपयामम् ॥ ७१ ॥ भेषजं गवे इति द्वितीयं
 परियन्ति ॥ ७२ ॥ त्र्यम्बकं यजामहे इति तृतीयम् ॥ ७३ ॥ सुगन्धि
 पतिवेदनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् इति पतिकामा
 ॥ ७४ ॥ यथाग्नातमितरे ॥ ७५ ॥ मूत उपनह्य वृक्ष आसजति
 रुद्रैष ते भागः इत्युभयतः ॥ ७६ ॥ अनपेक्षमाणाः प्रत्यायन्ति ॥ ७७ ॥
 मार्जनं समिदाधानमिति यथा पशुबन्धे ॥ ७८ ॥ प्राप्यादित्यं घृते चरुं
 निर्वपति ॥ ७९ ॥ क्रैडिनिप्रभृत्यादित्यान्तं प्रागस्तमयात् क्रियेत
 ॥ ८० ॥ सँस्थितायां पौर्णमासीं सँस्थाप्य निवर्तयते योऽस्याः पृथिव्या
 अधि त्वचि निवर्तयत्योषधीः^५ ॥ ८१ ॥ अग्निस्तिग्मेन इति
 समानम् ॥ ८२ ॥

॥ इति चातुर्मास्येषु सप्तमेऽध्याये चतुर्थं खण्डम् ॥

१. CR reads sūtras 57-58 as a single sūtra.

२. CR reads sūtras 59-60 as a single sūtra.

३. One expects त्र्यम्बकैश्चरन्ति

४. Thus emended; B, N, CR पतिकामापि

५. CR reads sūtras 81-82 as a single sūtra.

६. B, N omit

चतुर्षु मासेषु शुनासीर्यं सद्यश्चतुरहे मासे वा ॥ १ ॥ पञ्च
संचराणि वायव्या यवागः प्रतिघुवेन्द्राय शुनासीराय द्वादशकपालः
सौर्य एककपाल इति हवींषि ॥ २ ॥ सीरं द्वादशायोषं दक्षिणोष्टारौ
वानड्वान् षड्योगं सीरमुष्टारौ वानड्वाहौ ॥ ३ ॥ निवर्तयते

यत्र मासा अर्धमासा ऋतवः परिवत्सराः ।

येन तेन प्रजापतय ईजानः संनिवर्तयन् ।

तेनाहमस्मि ब्रह्मणा निवर्तयामि जीवसे ॥

इति ॥ ४ ॥ अग्निस्तिग्मेन इति समानम् ॥ ५ ॥ वैश्वदेवेनैव यजेत
पशुकामः ॥ ६ ॥ सहस्रं प्राप्योत्तरैः ॥ ७ ॥ शुनासीर्येण ग्रामकामो-
ऽन्नाद्यकामो वृष्टिकामः पशुकामः स्वर्गकामो वा ॥ ८ ॥ वर्ष्यमुदक-
मन्ववसाय तस्योदकार्यान् कुर्वीत ॥ ९ ॥ सांवत्सरीकाणि ॥ १० ॥
अत्र पञ्च सँवत्सराणि ॥ ११ ॥ एतेन धर्मेण फाल्गुन्यारम्भणान्
फाल्गुनीसमापनांस्त्रीन्सँवत्सरानिष्ट्वा चैत्र्यारम्भणौ चैत्रीसमापनौ द्वौ
यजेत ॥ १२ ॥ अथ पशुमन्ति ॥ १३ ॥ वैश्वदेवे सन्नेषु हविःषु यूपाय
वैश्वदेवं पशुमुपाकरोति ॥ १४ ॥ यथाकालमविप्रतिषिद्धान् पशुना
चातुर्मास्यकान् धर्मान् करोति ॥ १५ ॥ समानं पशुकर्मोत्तमात् प्रयाजात्
॥ १६ ॥ उत्तमेन प्रयाजेन प्रचरति ॥ १७ ॥ ध्रुवादीनि हवींष्यभिधारयति
॥ १८ ॥ सहामिक्षावपमभिधारयति ॥ १९ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य

१. CR reads sūtras 4-5 as a single sūtra.

२. CR reads sūtras 6-7 as a single sūtra.

३. Thus emended; N वरस्यमुदक°; CR उदक° cf. MānŚS IV. 3.3; BhārŚS VIII. 25.7.

४. CR reads sūtras 11-12 as a single sūtra.

५. CR cuts sūtra 15 into two sūtras, the first ending with °प्रतिषिद्धान्.

६. B पशुकामोक्ततात्; N पशुकामोत्तमात्

७. CR °वपामभि°; N omit. cf. sūtras 21, 32 *supra*.

हविर्मिः प्रचरति ॥ २० ॥ सहामिक्षावपेन प्रचरति ॥ २१ ॥ वपायाः
 संप्रैषाः ॥ २२ ॥ पुरस्तात् स्विष्टकृतः पशुपुरोडाशेन प्रचरति ॥ २३ ॥
 सहस्विष्टकृत् प्रैषवान् ॥ २४ ॥ सहेडा ॥ २५ ॥ समानमान्तात्
 पशुकर्म ॥ २६ ॥ एतेनोत्तराणि सहपञ्चसंचराणि पर्वाणि व्याख्यातानि
 ॥ २७ ॥ विकारान् व्याख्यास्यामः ॥ २८ ॥ वरुणप्रघासेषूभयत्र यूपौ
 ॥ २९ ॥ मारुतं प्रतिप्रस्थाता पशुमुपाकरोति वारुणमध्वर्युः ॥ ३० ॥
 प्रतिप्रस्थातुः पशौ पूर्वं कर्माध्वर्योरारत् ॥ ३१ ॥ प्रतिप्रस्थातामिक्षावपेन
 पूर्वं प्रचरति ॥ ३२ ॥ समानमुभयोः पशुकर्म ॥ ३३ ॥ एका मनोता
 ॥ ३४ ॥ प्रतिप्रस्थाता पशूना पूर्वं प्रचरति ॥ ३४ ॥ पशुवर्जमध्वर्योः
 संप्रैषाः ॥ ३५ ॥ समानेडा ॥ ३६ ॥ साकमेधेष्विन्द्राय वृत्रघ्ने पशुः
 ॥ ३७ ॥ वायवे नियुत्वते शुनासीर्ये ॥ ३८ ॥ समानमन्यत् समान-
 मन्यत् ॥ ३९ ॥

॥ इति चातुर्मास्येषु सप्तमेऽध्याये^१ पञ्चमं खण्डम् ॥

॥ इति प्राक्सौमिके^२ सप्तमोऽध्यायः ॥

१. Thus N; CR प्रैषवन्त्सहेडा. CR reads sūtras 24-25 as a single sūtra, cf. sūtra 36 *supra*.

२. B, N omit.

३. CR omit.

अथ वाराहश्रौतसूत्रे चयनम्

अग्निचयनम्

प्राकृतीषु संस्थासु षोडशिवर्जमग्निमुत्तरवेधां चिन्वीत ॥ १ ॥
सावित्रनाचिकेतौ वाजग्निर्वोत्तरवेदिं चिन्वीत सत्त्राहीनेषु ॥ २ ॥ तं
चेष्यमाणोऽमावास्यायामुपनीय हविर्जुहुं प्रथमं संमृज्याष्टगृहीतेनाज्येन^१
युञ्जानः प्रथमम् इति सावित्राण्यूर्ध्वस्तिष्ठन्जुहोति^२ ॥ ३ ॥ ऋचा
स्तोमम् इति द्वितीयां पूर्णाहुतिं पूर्णाम् ॥ ४ ॥ वैणवीमग्निं कल्माषीं^३
सुषिरां सावित्रप्रभृतिभिरादत्ते । फलग्रहेर्वा वृक्षस्य ॥ ५ ॥ इमामगृष्णन्
इत्यश्वामिधानीमादाय प्रतूर्तं^४ वाजिन् इत्यश्वमभिदधाति ॥ ६ ॥ युञ्जाथां
रासभं युवम् इत्युत्तरं गर्दभम् ॥ ७ ॥ योगेयोगे इत्यश्वपूर्वा बल्मीकम-
भयन्ति^५ ॥ ८ ॥ अग्निं^६ पुरीष्यमङ्गिरस्वदछेम^७ इति पुरुषमायान्तमनु-
मन्त्रयते येन^८ संगच्छेत ॥ ९ ॥ तम् इति निर्दिशति^९ ॥ १० ॥
आगत्य^{१०} वाज्यध्वानम् इति मृदं प्राप्य जपति ॥ ११ ॥ आक्रम्य वाजिन्
इत्यश्वेन मृदमाक्रमयति ॥ १२ ॥ यं द्विष्यात्तं ब्रूयाद् अमुमभितिष्ठ इति
॥ १३ ॥ द्यौस्ते पृष्ठम् इत्यश्वस्य पृष्ठमभिमृशति ॥ १४ ॥ उत्काम ॥
उदक्रमीत् इत्युत्क्रान्ते^{११} जपति ॥ १५ ॥ आ त्वा जिघर्षि इति पदे
हिरण्यं निधायाभिजुहोति ॥ १६ ॥ परि वाजपतिः इत्यभ्या पदं

१. Thus N; CR °ज्यास्तगृहीते.

२. CR reads sūtras 3-4 as a single sūtra.

३. B, N बल्मिकायवत्यग्निं; CR बल्मीकामभियन्ति ॥ अग्निं.

४. CR remarks that "very probably one sūtra is missing" cf. ManṣṢ VI 1.1. 11-12.

५. B, N वासंगच्छे.

६. B, N तामिति.

७. N निदेयत्यागत्य.

८. B, N °त्युदक्रान्ते

परिलिखति ॥ १७ ॥ देवस्य त्वा इति खनति ॥ १८ ॥ अपां पृष्ठमसि
 इति पुष्करपर्णमाहरति ॥ १९ ॥ शर्म च स्थः इति कृष्णाजिनं च पुष्क-
 र्पर्णं च संस्तृणाति ॥ २० ॥ व्यचस्वती संवसेयाम् इत्युत्तरलोम
 कृष्णाजिनमघस्तादधि पुष्करपर्णम् ॥ २१ ॥ तयोर्मृदं संभरति ।
 पुरीष्योऽसि इति यजुरुत्तराभिर्गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्योत्तराभिस्त्रिष्टुब्धी
 राजन्यस्योत्तराभिर्जगतीभिर्वैश्यस्य ॥ २२ ॥ सर्वत्र यजुः ॥ २३ ॥
 यं कामयेत ऋघ्नयादिति तस्य गायत्रीभिश्च त्रिष्टुब्भिश्चाष्टभिश्च
 संभरेत् ॥ २४ ॥ अयं ते योनिर्ऋत्विजः इति संभृतमभिमृश्य अपो
 देवीः इति स्फ्येन खनति ॥ २५ ॥ वल्मीकवपामाधाय सुजातो
 ज्योतिषा इति मौञ्जेन दाम्नोपनहयत्यर्कमयेण वा ॥ २६ ॥ उदु^१
 तिष्ठ स्वध्वर^२ इत्युद्यच्छति^३ ॥ २७ ॥ सजातो गर्भः इति हरति
 ॥ २८ ॥ स्थिरो भव वीङ्मङ्गः इति गर्दभ आदधाति ॥ २९ ॥ भरन्न-
 ग्निम् इति यन्ति ॥ ३० ॥ ओषधयः प्रतिगृष्णीत इति परिस्तृणाति
 ॥ ३१ ॥ दर्मेषु सादयति ॥ ३२ ॥ वि पाजसा इति विस्त्रंसयति ।
 वि ते मुञ्चामि इति च ॥ ३३ ॥ आपो हि ष्ठा इत्यद्विरुपसृजति
 ॥ ३४ ॥ अजलोमभिः कृष्णाजिनलोमभिरर्मकपालैः^४ शर्कराभिः
 सिकताभिर्वेण्वङ्गारैरिति लोमवर्जं चूर्णकृतैः मित्रः संसृज्या इति संसृजति
 ॥ ३५ ॥ संसृष्टयोखां^५ पत्नी करोति ॥ ३६ ॥ मस्य शिरोऽसि
 इति पिण्डमभिमन्य वसवस्त्वा कृण्वन्तु इति त्र्युद्धिं चतुरसां करोति
 ॥ ३७ ॥ उचमे तृतीये अदित्या रास्नासि इति रास्नां करोति ॥ ३८ ॥
 अश्रीणां^६ रास्नायाश्च^७ समवाये स्तनौ कृत्वा अदितिष्टे बिलं गृष्णातु

१. B योनिरितिखनति; N योनिरिनिखति.

२. B चोदु; N चोदय.

३. B, N स्व °स्तिद्यच्छति.

४. B, N °रमाकपालिनीकाभिः.

५. Thus emended; B, N, CR संसृष्टासोवा.

६. B, N अग्निगृष्णा.

इति द्वारं करोति ॥ ३९ ॥ कृत्वाय सा माहीम् इत्यभिमन्त्र्य सिकतासु
 विषजति ॥ ४० ॥ शेषस्याषाढां त्र्यालिखितामिष्टकां करोति ॥ ४१ ॥
 शुष्कामुखां वसवस्त्वा धूषयन्तु इत्यश्वशकेन गार्हपत्ये धूपयति ॥ ४२ ॥
 अदितिष्ठा इति गर्तं खात्वा देवानां त्वा पत्नीः इत्यवदधाति ॥ ४३ ॥
 तूष्णीमुखीं पचनैन पर्युक्ष्य घिषणा त्वा देवी इत्यग्निना समिन्द्रे
 ॥ ४४ ॥ ग्नास्त्वा देवीः इति पच्यमानामनुमन्त्रयते । मित्रैतां त^३ उखां
 परिददाम्यभित्या^३ एषा मा^४ भेदि इति^५ च ॥ ४५ ॥ मित्रस्य
 चर्षणीधृतः इत्यागामम् ॥ ४६ ॥ देवस्त्वा सवितोद्वपनु इति पक्वामुद्व-
 पति ॥ ४७ ॥ उत्तिष्ठ बृहती भव इत्युक्षयति ॥ ४८ ॥ मित्रैतां ते
 इत्यभिमन्त्र्य वसवस्त्वाहृन्दन्तु इत्यजक्षीरेणाहृणत्ति चतुः ॥ ४९ ॥
 वैश्यस्य राजन्यवन्धोर्वा शिर आहरतीषुहतस्याशनिहतस्य वा ॥ ५० ॥
 सप्त माषानुपन्युष्य यमगाथा गायति

योऽस्य कौष्ठ्य जगतः पार्थिवस्यैक इद्वशी ।

यमं भङ्गश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः ॥

यमं गाय भङ्गश्रवो यो राजानपरोध्यः ।

अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं यमः ॥

वेवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदः ।

येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौरुष्ठा पृथिवी च दृढा ॥

इति ॥ ५१ ॥ वल्मीकवपां सप्तधा वितृष्णां शिरसः स्थाने प्रतिनिद-
 धाति ॥ ५२ ॥ अयं योऽसि यस्य त इदं शिर एतेन त्वं शीर्षण्वानेधि ।

इदमस्माकं^५ भुजे भोग्याय भूयात् इति शिर आददीत ॥ ५३ ॥

॥ इति चयने प्रथमेऽध्याये^६ प्रथमं खण्डम् ॥

१. B, N विसृजति.

२. B तूष्णीमुखाया; N तूष्णीमिखाय.

३=३. B, N मित्रैता त्वा उप चाभित्या.

४=४. B, N ममिनत्ति.

५. B, N इदमहमस्माकं.

६. B, N omit.

हिरण्यकेशान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयःशकान् ।

अश्वाननश्वतो दानं यमो राजाधितिष्ठति ॥

इत्याहरति ॥ १ ॥ मृदा^१ प्रलिम्पति^२ ॥ २ ॥ पौर्णमास्यां पञ्च पशूना-
लभतेऽश्वमृषम्^३ वृष्णि वस्तं प्राजापत्यं तूपरमिति मुष्करान् ॥ ३ ॥
उपाकरोति अग्निभ्यः कामाय जुष्टम् इति ॥ ४ ॥ वैश्वानरीयो
द्वादशकपालः पशुपुरोडाशः ॥ ५ ॥ चतुर्विंशतिं^४ सामिधेनीः पराची-
रन्वाह ॥ ६ ॥ एकादश नित्याः उपेमसृक्षि इति तिस्रः समास्त्वाग्ने
इति दश ॥ ७ ॥ 'अमुत्र भूयात्' (मै. सं. ३.४.६) इत्यामयाविनः
॥ ८ ॥

राये अग्ने महे त्वा दानाय समिधीमहि ।

ईडिष्वा हि महि वृषन्नग्ने होत्राय पृथिवीम् ॥

इत्यनामयाविनः ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भः इत्याधारः ॥ १० ॥ ऊर्ध्वा अस्य
समिधः इत्याग्नीः ॥ ११ ॥ पुरुषशिरसा सह पर्यग्निं कृत्वा तान्
पर्यग्निकृतानुत्सृज्य प्राजापत्यवर्जं^५ शिरांसि प्रछिद्य यस्माद्द्रदादिष्टकाः
करिष्यन् स्यात्तस्मिन्^६ शरीराणि न्यस्य बहुधा^७ मृदा शिरांसि प्रलिप्य
प्राजापत्येन तन्त्रं संस्थापयन्ति ॥ १२ ॥ यद्येतान्नालभेत वायवे नियुत्वते
श्वेतं तूपरमजमालभेत ॥ १३ ॥ प्राजापत्यो द्वादशकपालः पशुपुरोडाशः
॥ १४ ॥ समानमन्यत् ॥ १५ ॥ आग्नवैष्णव एकादशकपाल आदित्येभ्यो
घृते चरुरग्नये च वैश्वानराय द्वादशकपाल इति दीक्षणीया ॥ १६ ॥
समानमा दीक्षाहुतिभ्यः पूर्णाहुतिवर्जम् ॥ १७ ॥ आध्वरिकीर्हुत्वा
आकूतमग्निम् इति षडाग्निकीर्जुहोति ॥ १८ ॥ अन्ततः^८ पूर्णाहुतिः
॥ १९ ॥ पुरस्ताद्वाचोयमस्याहवनीय उखां प्रवृणक्ति मा सु भित्त्वाः

१. B, N पूर्वशिख्याहति; CR पूर्वमुल्याहति: cf. ManSS VI.1.2.26;
ApSS XVI. 6.7.

२. B, N 'नायजते'

३-३. B. N. स्यात्तस्मात्सरीराण्यस्य बहुन्य.

४. B. N. अंतः

इति ॥ २० ॥ 'जातमवदध्यात्' (मे. सं. ३.१.९) इत्याम्नातानि
 काम्यानि ॥ २१ ॥ उख्याग्नौ^१ समिध आदधाति ॥ २२ ॥ द्वुत्रः
 इति क्रमुकं धृताक्तम् ॥ २३ ॥ प्रजाते परस्या अधि सँवतः इत्यौदुम्बरीम्
 ॥ २४ ॥ परमस्याः परावतः इति वैकङ्कतीम् ॥ २५ ॥ यदग्ने यानि
 कानि च इति पञ्चभिः पञ्चौदुम्बरीरपरशुवृक्षणाः ॥ २६ ॥ ये जनेषु
 मल्लिम्बवः इति वैकङ्कतीम् ॥ २७ ॥ दंष्ट्राभ्याम् इत्याश्वत्थीम् ॥ २८ ॥
 यो अस्मभ्यमरातीयाद् इति तैत्वकीं^२ यद्यभिवसति ॥ २९ ॥ उदेषा
 बाहून् ॥ सँशितं मे इत्यौदुम्बर्यां^३ यजमानं वाचयति ॥ ३० ॥ ब्रह्म
 क्षत्रम् इत्यनादिष्टवृक्षाम् ॥ ३१ ॥ उख्ये प्रियमाणे वृष्टिकामस्य याः
 सौरी रश्मिवतीस्तासां^४ तिसृभिस्तिष्ठ आश्वत्थीः समिध आदध्यात् ।
 प्राजस्वतीभिः सौरीभिरवृष्टिकामस्य ॥ ३२ ॥ यदि पशुपतिरभिमन्येत
 भिषग्वतीभिराग्नेयीभिः ॥ ३३ ॥ यदि नश्येद् अग्नेऽभ्यावर्तिन् ॥
 अग्नेऽङ्गिरः ॥ पुनरुर्जा ॥ सह ख्या इत्युपतिष्ठते ॥ ३४ ॥ सौवर्णं^५
 रुक्मं पाशवन्तमेकविंशतिनिर्वाधम् ॥ ३५ ॥

॥ इति चयने प्रथमेऽध्याये^६ द्वितीयं खण्डम् ॥

दृशानौ रुक्मः इत्युपरिष्टाभिर्वाधं प्रतिमुञ्चते ॥ १ ॥ नक्तोषासा
 इति कृष्णाजिनम् ॥ २ ॥ सुपर्णोऽसि गह्वरान् इत्यभ्युद्यच्छति ॥ ३ ॥
 प्रादेशमात्रपादारतिमात्रशीर्षण्या मौञ्जशिष्यौदुम्बर्यासन्दी फलकास्तीर्णा
 ॥ ४ ॥ तस्यां^१ षडुद्यावं मौञ्जशिष्यमवधाय^२

१. B आयामग्नौ; N आयलग्नौ; CR आयन्नग्नौ cf. Manṣṣ VI.

1.1.28.

२. CR reads sūtras 22-23 as a single sūtra.

३. B, N रश्मिवतीयासा.

४. B, N omit.

५. B, N तस्या.

६. B, N मवदध्याद्.

मातेव पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमग्निं स्वे योनौ बिभर्तूखाम् ।

तां विश्वैर्देवैर्ऋतुभिः सँविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा युनक्तु ॥

इत्यादधाति ॥ ५ ॥ विश्वा रूपाणि इति शिष्यपाशं प्रतिमुञ्चते ॥ ६ ॥
नक्तोषासा इति कृष्णाजिनम् ॥ ७ ॥ सुपर्णोऽसि गरुत्मान् इत्युख्य-
मुद्यच्छुपरिनाभिं विपरिवर्तयति ॥ ८ ॥ विष्णोः क्रमोऽसि इति प्रयायै-
र्यजमानश्चतुरः क्रमान् क्रामति ॥ ९ ॥ अक्रन्ददग्निः इति क्रमाणां पारे
जपति ॥ १० ॥ दक्षिणावर्तते अग्नेऽभ्यावर्तिन्^१ इति ॥ ११ ॥ आ
त्वाहार्षम् इत्यावृत्य जपति ॥ १२ ॥ उदुत्तमम् इति शिष्यपाश-
मुन्मुञ्चते ॥ १३ ॥ अग्रे बृहन्नुषसाम् इत्युन्मुच्य जपति ॥ १४ ॥
हंसः शुचिषद् इत्यादधाति ॥ १५ ॥ सन्नवतीभिरुपतिष्ठते । दिवस्पति
इति च वात्सप्रेण ॥ १६ ॥ रुक्मप्रतिमोचनादि वात्सप्रान्तं^२ यजमानः
करोति ॥ १७ ॥ अनुगमयत्याहवनीयम् ॥ १८ ॥ मुष्टिकरणाद्याध्वरिकेण
दीक्षोपायो व्याख्यातः ॥ १९ ॥ व्यत्यासं क्रमवात्सप्रे^३ करोति ।
पूर्वेद्युः क्रामत्युत्तरेद्युर्वात्सप्रम् ॥ २० ॥ येन देवा ज्योतिषा इत्यहरह-
र्घृताक्तां समिधमादधाति ॥ २१ ॥ अन्नपते इति व्रतकालेष्वन्नाक्ताम्
॥ २२ ॥ समिधमग्निम् इति चानक्ताम् ॥ २३ ॥ गायत्र्या ब्राह्मणस्या-
दध्यात् प्र प्रायमग्निः इति त्रिष्टुभा राजन्यस्य द्वाभ्यां गायत्रीभ्यां
वैश्यस्य ॥ २४ ॥ प्रयास्यन्ननसि विहारमादधाति ॥ २५ ॥ उदु त्वा
विश्वे देवाः इत्यग्निमुद्यच्छति ॥ २६ ॥ हंसः शुचिषद् इत्यादधाति
॥ २७ ॥ सन्नवतीभिरुपतिष्ठते ॥ २८ ॥ प्रेदग्ने इति प्रयापयति ॥ २९ ॥
अक्रन्ददग्निः इति सर्जदमिमन्त्रयते^४ ॥ ३० ॥ यद्युखा भस्मना प्रति-

१. N 'मुद्यच्छु', CR 'मुद्यच्छु', cf. MānSS VI. 1.4.10.

२. B, N विपरिवर्ति

३. B, N भ्यावर्तिन्

४. Thus N; CR वत्सप्रान्तं. cf. sūtras 16 and 20

५. Thus N; B क्रमवत्सप्रेण; CR क्रमणं वात्सप्रेण cf. VārSS II. 1.4.4.

६. MānSS VI 1.4.30 यदि खर्जेत्; MS III 2.2. यद्वयस उत्स्वेदेत्.

पूर्वेतेष्टकासु कार्यम् ॥ ३१ ॥ पुरीषे पशुकामः कुर्वीत ॥ ३२ ॥ अप्सु
यायावरः प्रवपेत् ॥ ३३ ॥ आपो देवीः इति प्रवपति ॥ ३४ ॥ प्रसद्य
भस्मना ॥ पुनरासद्य इति भस्ममुष्टी प्रत्यावपति ॥ ३५ ॥ पुनरूर्जा ॥
सह रय्या इति निवृत्य^१ बोधा मे अस्य इत्युपतिष्ठते ॥ ३६ ॥

॥ इति चयने प्रथमेऽध्यायै^२ तृतीयं खण्डम् ॥

दीक्षितस्येष्टकाः कुर्वन्त्यदीक्षितस्य वा ॥ १ ॥ न त्वेवानालब्ध-
प्राजापत्यस्य ॥ २ ॥ मृन्मयीस्त्यालिखिताश्चतुरस्रा दक्षिणावृतः सव्यावृत
ऋजुलेखाश्च^३ ॥ ३ ॥ निर्मन्थ्येन लोहिनीः पचन्त्यन्वाहार्यपचनेन वा
॥ ४ ॥ समाप्तासु दीक्षासु क्रमवात्सप्रे समस्य^४ ॥ ५ ॥ अपेत वीत
इति^५ देवयजनमध्यवस्यति ॥ ६ ॥ आहवनीयदेशे गार्हपत्यं चिनोति
॥ ७ ॥ मण्डलं चतुरस्रं वा व्यायाममात्रं विमायोद्धृत्याङ्गिरबोक्ष्य यो
नो अग्निः ॥ मयि गृह्णामि इति जपति ॥ ८ ॥ चितः स्थ परिचितः स्थ
इत्येकविंशत्या शर्कराभिः परिश्रयति ॥ ९ ॥ अग्नेभस्मासि इति
सिकता निवपति ॥ १० ॥ संज्ञानमसि इत्युषान्युष्य व्यूहति ॥ ११ ॥
अयं यो अग्निः इति प्रभृतिभिश्चतस्रो^६ मध्ये प्राचीरुपदधाति ॥ १२ ॥
इडाग्नौ ॥ अयं ते योनिर्ऋत्वियः इति द्वे समीची पुरस्तात् चिदसि
तथा देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद इति ॥ १३ ॥ परिचिदसि इति द्वे
समीची पश्चात् ॥ १४ ॥ त्रयोदश च लोकपृणाः ॥ १५ ॥ पृष्टो
दिवि इति चात्वालदेशात् पुरीषमतिहृत्य^७ व्यूहति ॥ १६ ॥ एवं

१. Thus emended; B. N, CR प्रथयति cf. MānŚS VI. 1.4.33.

२. B, N निवृत्यसज्ञ.

३. B, N omit.

४. CR reads sūtras 3-4 as a single sūtra.

५-५. B, N, CR ॥५॥ तस्या एतत्तिनत्ति cf. MānŚS VI 1.4.40-5.1

६. CR इति प्रभृति^०

७. B, N यश्च

८. B, N पुरीषमसीतिहृत्य; CR पुरीषमाहृत्य. cf. II 2.5.21.

सर्वाश्विनोति ॥ १७ ॥ पञ्चचितिकं प्रथमं त्रिचितिकं द्वितीयमेक-
चितिकं तृतीयम् । सर्वत्र वैकचितिकम् ॥ १८ ॥ संचिते समितं
संकल्पेथाम् इत्युख्यं निवपति ॥ १९ ॥ मातेव पुत्रम् इति शिक्यादुखाँ
विमुञ्चते ॥ २० ॥ न^१ रिक्तामवेक्षते^२ ॥ २१ ॥ प्रत्यग्दक्षिणा नैर्ऋती-
भिर्यन्ति ॥ २२ ॥ यदस्य पारे इति शिक्यमादत्ते ॥ २३ ॥ तिस्र-
स्तुषपक्वाः कृष्णा इष्टकाः^३ स्वकृत इरिणे असुन्वन्तम्^४ इति तिसृभिः
परां परामुपदधाति ॥ २४ ॥ न तथादेवतं करोति ॥ २५ ॥ यं ते देवी
इति शिक्यमधिपति^५ ॥ २६ ॥ रुक्मसूत्रमासन्दीमिति निधाय
यदस्य पारे रजसः इत्यपः परिषिञ्चन् पर्येति ॥ २७ ॥ भूत्यै नमः
इत्युक्त्वा निर्वृत्य^६

शं नो देवीरभिष्टया आपो भवन्तु पीतये ॥

शं योरभिस्त्रवन्तु नः ॥

इति परोगोष्ठं मार्जयन्ते^७ ॥ २८ ॥ अनपेक्षमाणाः प्रत्यायन्ति ॥ २९ ॥
निवेशनः इति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते^८ ॥ ३० ॥ येन देवा ज्योतिषा
इत्याहवनीयं यजमानः समिन्द्रे ॥ ३१ ॥ प्रायणीयाप्रभृति समान-
मोपसद्भ्यः ॥ ३२ ॥ पूर्वार्हिकीमुपसदं कृत्वा यूपं छिन्वा वेदिं कृत्वाग्निं
विदधाति सप्तपुरुषं त्रीन् प्राचश्चतुरस्तिर्यक् ॥ ३३ ॥ पुरुषमात्राणि
पक्षपुछानि भवन्ति ॥ ३४ ॥ आत्मा चतुःपुरुषो भवति^९ ॥ ३५ ॥

१. B, N चैकं

२. B न निरक्तम्; N निरक्तं.

३. B, N इष्टकास्तिस्रः

४. B, N शृङ्गध्वम्.

५. B शिक्यं नाभिनयति; N सिष्टं नाभिनयति.

६. N निर्वृत्य.

७. B, N add इत्युभयतो..

८. N °तिष्ठते; MS III. 2.4; MānSS VI. 1.5.24 have °तिष्ठते
but VārSS is influenced by ĀpSS XVI. 16.5 cf. the
next sūtra आहवनीयं यजमानः समिन्द्रे.

९. B. N. गिनर्भवति.

अरतिं पक्षयोरत्युपदधाति ॥ ३६ ॥ प्रादेशमात्रं पुच्छं^१ वितस्तिं वा
॥ ३७ ॥ प्रजापतिष्ट्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद
इति विहितस्य मध्यं^२ विमृश्य सञ्जूरब्दः इति दर्भस्तम्बे हिरण्ये च
मध्येऽग्निं जुहोति ॥ ३८ ॥ द्वादशयुक्तेन सीरेणार्णिं कृषति षड्युक्तेन
वा ॥ ३९ ॥

॥ इति चयने प्रथमेऽध्याये^३ चतुर्थं खण्डम् ॥

सं वरत्रा दधातन निराहावान् कृणोतेन ।

सिञ्चामहा अवटमुद्रिणं वयं विश्वाहाजसमुक्षितम्^४ ॥

निष्कृताहावमवटं सुवरत्रं सुषेचनम् ।

उद्रिणं सिञ्चे अक्षितम् ॥

इति युगवरत्राणि संभन्नाति ॥ १ ॥ पूषा युनक्तु इति युनक्ति ॥ २ ॥
लाङ्गलं पवीरवम् इति कृषति ॥ ३ ॥ पुछादधि शिरः^५ शिरस्तः पुच्छं
पुछतः^६ शिरः । तिस्रः सीताः संपादयति ॥ ४ ॥ एतेन धर्मेण
दक्षिणावर्तो दक्षिणस्मात् पक्षादुत्तरमुत्तरस्याः श्रोण्या दक्षिणमंसं
दक्षिणस्या उत्तरम् ॥ ५ ॥ द्वादश सीताः संपाद्य प्राच उत्सृजन्ति^७
विमुच्यध्वमघ्न्या इति ॥ ६ ॥ विसृज्याध्वर्यवे वैकर्षणान् ददाति ॥ ७ ॥
कृष्टे^८ सर्वाङ्गानि यवांश्च मधूद्युतान् वपति या ओषधयः इति चतुर्द-

१. B, N पुच्छं.

२. B, N मध्यम्.

३. B, N omit

४. CR °मक्षितम्.

५-६. B, N शिरस्कत पुच्छं सुतः

६. B उत्सृजते; N उत्सृज्यते.

७. B सर्वे कृष्टे; N सर्वे कृष्णो.

शभिः ॥ ८ ॥ यस्य न वपेत्तन्मनसा ध्यायेत्^१ । तस्येध्मेऽपिकुर्यात्^२
 ॥ ९ ॥ ये वनस्पतीनामाप्तफलास्तेषामग्नीषोमीयायेध्मे संनहयेत्
 ॥ १० ॥ शिष्टान् मनसा ध्यायेत् ॥ ११ ॥ व्युत्कृष्टो लोष्टादिस्तेभ्यो
 यथाहृतान् मध्याय संभरति सा नो हिंसीत् इति चतसृभिः ॥ १२ ॥
 यां जनतां क्षुध्यन्तीमिच्छेतां प्रति इषमूर्जम् इत्युक्त्वाददीत ॥ १३ ॥
 यथा मन्येत तस्यां निहनिष्यतीत्येवमुपक्रमेत ॥ १४ ॥ कामं कामदुषे
 धुष्व इति लोष्टान् कृष्टां चाभिमृशति ॥ १५ ॥ व्याधारणान्ता-
 मुत्तरवेदिं करोति ॥ १६ ॥ अग्निरुत्तरवेदिः ॥ १७ ॥ तेन धर्मेणा-
 परिमिताभिः शर्कराभिरग्निं परिश्रयति ॥ १८ ॥

व्रजं कृणुध्वं स हि वो नृपाणो वमं सीव्यध्वं बहुला पृथूनि ॥

पुरः कृणुध्वमयसीरधृष्टा मा वः सुस्रोच्चमसो दूहत तम् ॥

परि त्रिविष्टचध्वरं यात्यग्नी रथीरिव ।

आ देवेषु प्रयो दधत् ॥

परि वाजपतिः इति परिश्रितमभिमन्त्र्य अग्ने तव श्रवो वयः इति
 सिकता निवपति ॥ १९ ॥ संज्ञानमसि इत्यूपान्नयुष्य आप्यायस्व ॥ स ते
 पयांसि इति व्यूहति ॥ २० ॥ सीतामध्ये कुम्भेष्टका^३ उपदधाति ।
 षट् कुम्भा द्वे द्वे कुम्भं च^४ कुम्भीं च चतस्रोऽपचतः^५ स्वयमातृणालोकै
 द्वे द्वे^६ दिक्षु ॥ २१ ॥ समन्या यन्ति इति यजुषो षट्^७ । प्रथमयाद्विः
 पूरयित्वोत्तराभिर्द्वादशोपधाय द्वाभ्यामुपतिष्ठेत ॥ २२ ॥ दिवि श्रयस्व
 इति नैवारं चरुं पयसि शृतमुपदधाति ॥ २३ ॥

॥ इति चयने प्रथमेऽध्याये^८ पञ्चमं खण्डम् ॥

१. B. नि.

२. CR reads sūtra 9 as two sūtras.

३. B इमवकुर्याम्; N इमावकुर्यात्; CR *पि कुर्यात्

४. B, N रुमष्टका.

५-५. N कुशं च कुष्णीं चतुरस्रोपचतः; B, CR कुषं च कुष्णीं [च]
 चतस्रोऽपचतः.

६. added by conjecture cf. MānSS VI. 1.6.18.

७. CR ends sūtra 21 here.

८. B. N. omit.

सूददोहसा सह लोकंपृणाः^१ ॥ १ ॥ सर्वेष्टकासु तथा देवतया
 करोति ॥ २ ॥ शीर्षपक्षपुष्ठाप्यया^२ इति लोकाः^३ । मध्ये स्वयमातृण्णा-
 लोकः ॥ ३ ॥ वर्जयेत् कृष्णां मित्रामलक्ष्मीमिति^४ ॥ ४ ॥ दक्षिणा-
 वृद्धिर्दक्षिणं पक्षमुपदधाति^५ सव्यावृद्धिरुत्तरमृजुलेखाभिर्दोषम्^६ ॥ ५ ॥
 अग्नेणाहवनीयमानडुहे चर्मणि मुख्याश्चितीनामासाध संप्रेष्यति
 चित्यग्निभ्यः इत्युपांशु प्रणीयमानेभ्योऽनुब्रूहि इत्युच्चैः ॥ ६ ॥ प्राचीमनु
 प्रदिशम् इति प्रणयति ॥ ७ ॥ अश्वपूर्वा यन्ति ॥ ८ ॥ उत्तरं पुष्ठाप्यं
 प्रत्याक्रम्य एन्द्र सानसिं रयिम् इत्याक्रमणमुपदधाति ॥ ९ ॥ पुरस्ता-
 त्प्राचीनास्तेन स्वयमातृण्णालोकम् अभ्यस्थां विश्वाः इत्याक्रमयति
 ॥ १० ॥ प्राञ्चं प्रक्रमय्य प्रत्यञ्चमस्यावर्तयति ॥ ११ ॥ तपो योनिरसि
 इति पदे पुष्करपर्णमुपदधाति अपां पृष्ठमसि इति चाधस्तान्नाभि ॥ १२ ॥
 पुष्करपर्णे रुक्मं ब्रह्म जज्ञानम् इति पश्चात्पाशमधस्तान्निर्वाधे^७ सादयति
 ॥ १३ ॥ कृणुष्व वाजः इति पञ्चभिरक्षणा व्याघारयति ॥ १४ ॥
 हिरण्यगर्भः इति रुक्मे सौवर्णं पुरुषमुत्तानमुपदधाति ॥ १५ ॥ द्रप्स-
 श्वस्कन्द इत्यभिमन्त्र्य नमो अस्तु सपेभ्यः इति तिसृभिरनुदिशति
 व्याघारयति च यथा रुक्मम् ॥ १६ ॥ अयमग्निः सहस्रिणः इति स्रुचं
 कार्भ्यमयीं घृतस्य पूर्णं दक्षिणतः सादयति । भुवो यज्ञस्य इति दध्न
 औदुम्बरीमुत्तरतः ॥ १७ ॥ तेजोऽसि इति हिरण्येष्टकां शर्करां स्वय-
 मातृण्णामश्वेनोपघ्राप्य भूभुवः स्वः इत्यभिमन्त्र्य ध्रुवासि धरुणा इति
 चाविदुषा ब्राह्मणेन सह प्रजापतिष्ठा सादयतु इति पुरुषे सादयति

१. CR reads sūtras 1-2 as a single sūtra.

२. Thus emended; B, N, CR शीर्षव्यवसेस्थाप्यया.

३. B, N, CR लोको.

४. B °मलक्ष्मीति; N °मलक्षीति.

५. Thus N; CR पृच्छम्

६. दोषम् ? cf. ApŚS XVI. 34. 2 : कृजुलेखाः पश्चात्पुरस्ताच्च.

७. B, N पश्चाभ्यसमवस्तानिर्वाध.

८. B, N अविदुषा सह.

॥१८॥ पुरुषस्यास्ये छिद्रं करोति ॥१९॥ “ भूरसीति प्राचीमुदहेत् ”
 (मै. सं. ३.२.६) इति ब्राह्मणव्याख्यातम् ॥ २० ॥ चितिं जुहोमि
 इत्यातृण्णे जुहोति ॥ २१ ॥ पृथिवीमाक्रमिषम् इति यजमानं वाचयति
 ॥ २२ ॥ यजमानोऽविदुषे वरं ददात्यविद्वानध्वर्यवे^१ ॥ २३ ॥ यास्ते
 अग्न आर्द्रा योनयः इति कुलायिनीम् ॥ २४ ॥ काण्डात्काण्डात् इति
 दूर्वेष्टकां लोष्टं दूर्वमिश्रं सैसृष्टं स्वयमातृणायाः ॥ २५ ॥ यास्ते
 अग्ने सूर्ये रुचः इति वामभृतं हिरण्यशकलावध्युह्य^२ ॥ २६ ॥ विराड्
 ज्योतिरधारयद्भूरसि भुवनस्य रेतः इति रेतःसिचम् ॥ २७ ॥ स्वराड्
 ज्योतिरधारयद्भूरसि भुवनस्य रेतः इति द्वितीयाम् ॥ २८ ॥ सम्राड्
 ज्योतिरधारयद् इति तृतीयाम् ॥ २९ ॥ प्रथमायां चितौ यून उपद-
 ध्यान्मध्यमायां विवयसो विहृताः^३ स्थविरस्य^४ ॥ ३० ॥ “ पुत्री
 चिन्वीत ” (मै. सं. ३.२.६) इति द्रयोर्ब्राह्मणम् ॥ ३१ ॥ बृहस्पतिष्ठा
 सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे ज्योतिष्मतीम् इति विश्वज्योतिषम् ॥ ३२ ॥
 उदपुरा मामासि इति मण्डलामवदध्यात् ॥ ३३ ॥ ऋतव्या उपदधाति ।
 मधुश्च माधवश्च इति पर्यायैर्द्वे द्वे चित्यां चित्यां चतस्रो मध्यमायां
 द्वे द्वे पर्यायेण^५ ॥ ३४ ॥ अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि इत्यनुषजेत् ॥ ३५ ॥
 धर्मेष्टका उपधाय अषाढासि इत्यषाढाम् ॥ ३६ ॥ कूर्मं कछपं मत्स्यं
 दध्ना मधुना घृतेन मधु वाता ऋतायते इति तिसृभिः समज्य अपां त्वा
 गहन्त्सादयामि इत्यभिमन्त्र्य मही द्यौः इति पुरस्तात्प्रत्यञ्चं सादयति
 ॥ ३७ ॥ औदुम्बरमुलूखलं प्रादेशमात्रं चतुःसक्ति ॥ ३८ ॥
 ॥ इति चयने प्रथमेऽध्याये^६ षष्ठं खण्डम् ॥

१. CR भूरिति.

२. B, N ददातिसविद्वान्.

३. B °शकलावहत्य मूर्धनि; N °शकलावहत्य मूर्धनि-च; cf. MānSS VI. 1.7.15 : पूर्वां हिरण्यमूर्धनीं वामभृतम्; ApSS XVI. 24. 2 : हिरण्यशकलावध्युह्य.

४. CR विहृता.

५. cf. ApSS XVI. 24. 4.

६-६. CR begins the next sūtra with these words.

७. B, N omit.

यच्चिद्धि त्वं गृहे गृहे उलूखलकं युज्यसे ।

इह द्युमत्तमं वद जयतामिव दुन्दुभिः ॥

इति व्रीहीनवहृत्य सहव्रीह्युपदधाति इदं विष्णुः इति दक्षिणतः पुरस्तात् स्वयमातृणायाः ॥ १ ॥ उखाँ सिकताभिः पूरयति दध्ना मधुना घृतेन वा ॥ २ ॥^१ अग्नौ युक्त्वा हि ये तव^२ ॥ युक्त्वा हि देवहूतमान् इति संहिताभ्यामभिजुहोति ॥ ३ ॥ विषाद्य नक्तोषासा ॥ स्यूता^३ देवेभिः इत्यादत्ते ॥ ४ ॥ पृथिवि पृथिव्यां सीद इति सादयत्युत्तरतः पुरस्तात् स्वयमातृणाया यावत्युलूखलम् ॥ ५ ॥ समित्सवन्ति इति दध्ना मधुमिश्रेण शिराँसि पूरयित्वा छिद्रेषु हिरण्यशकलानप्यस्यति । ऋचे त्वा इति दक्षिणस्मिन् कर्णछिद्रे रुचे त्वा इति सव्ये भासे त्वा इति दक्षिणस्मिन्नक्षिछिद्रे ज्योतिषे त्वा इति सव्ये अभूदिदम् इति दक्षिणस्मिन्नासिकाछिद्रे अग्नेर्वैश्वानरस्य इति सव्ये अग्निस्तेजसा इत्यास्यै रुक्मो वर्चसा इत्यवकर्तने ॥ ६ ॥ सहस्रदा असि इति पुरुषशिरोऽभिमन्त्र्य आदित्यं गर्भम् इत्युखायामुत्तानमुपदधाति पश्चादवकर्तनतः ॥ ७ ॥ चित्रं देवानाम् इत्यर्घ्यार्चाम्नामक्षिछिद्रयोर्हुत्वा पश्चात् पुरुषशिरसः पुरुषचितिमुपदधाति पुरुषस्य प्रतिमाम् ॥ ८ ॥ मा छन्दः इति द्वादश पर्यायाः ॥ ९ ॥ तेषां तिस्रस्तिस्र एकैकेन ॥ १० ॥ तेन छन्दसा इत्यनुषजेत् ॥ ११ ॥ वातस्य जूतिम् इति पूर्वार्धेऽश्वशिर उत्तराभिस्तिसृभिर्यथासमाम्नातभितराणि । पश्चार्धे गोशिरौ दक्षिणार्धेऽविशिर उत्तरार्धे वस्तशिरः ॥ १२ ॥ इमं मा हिंसीः इति पञ्चभिरुत्सर्गैरुपधानानुपूर्व्येणोपतिष्ठेत्^४ ॥ १३ ॥ यद्येकं स्यादनुपरिहारमुपदध्याल्लोकान् वोपतिष्ठेतोत्सर्गैश्च ॥ १४ ॥ उत्तरमसं स्वयमातृणामन्तरेण^५ न^६ संचरेत्

१. CR reads sūtras 2 and 3 as a single sūtra.

२. B, N तवाग्ने.

३. Thus N; cf. MS II. 7. 16; CR स्यूता.

४. Thus emended; B, N, CR °पूर्व्येणो°

५. Thus emended; B, N, CR °तृणायान्तरेण. cf. Manṣṣ VI. 1. 7. 32.

पशुशिरांसि^१ ॥ १५ ॥ त्वं यविष्ठ इति सँवत्सरीं जपति^२ ॥ १६ ॥
 सर्वशिर उत्तरस्मिन्नँस उपधाय नमो^३ अस्तु^४ सर्पेभ्यः इति तिसृभिरनुदिशति
 ॥ १७ ॥ अषां त्वेमन्त्सादयामि इति पञ्चदशापस्याः पञ्च पञ्चाभित
 उपदधाति ॥ १८ ॥ छन्दस्याः पञ्चोत्तरतः ॥ १९ ॥ अयं पुरो भूः
 इति पञ्चाशतं प्राणभृतः पञ्चभिः पर्यायैर्दश दशैकैकेन^५ ॥ २० ॥ प्रथमं
 दशवर्गं पुरस्तादुपदधात्यथ द्वितीयं पश्चात् तृतीयं दक्षिणतश्चतुर्थमुत्तरतो
 मध्ये पञ्चमम् ॥ २१ ॥ आयुषे प्राणः संततः प्राणादपानै^६ संतनु इति
 पञ्चाशतं सँयतो दशभिः पर्यायैः पञ्च पञ्चैकैकेन^७ ॥ २२ ॥ प्राची दिक्
 इत्यतिमात्रा यथा प्राणभृतः पञ्चाशतमुपधाय व्रतमुपदधाति ॥ २३ ॥

॥ इति चयने प्रथमेऽध्याये सप्तमं खण्डम् ॥

सँयच्च^८ प्रचेताश्चाग्नेः सोमस्य सूर्यस्य ते तेऽधिपतयस्ते यं द्विष्मो
 यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधामि ॥

उग्रा च भीमा च पितृणां यमस्येन्द्रस्य ते तेऽधिपतयस्ते यं द्विष्मो
 यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधामि ॥

प्राची च प्रतोची च वसूनां रुद्राणामादित्यानां ते तेऽधिपतयस्ते यं
 द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधामि ॥

१. Thus emended; B, N, CR संचरेदसिशिरांसि. cf. Manṣ VI.

1.7.32. CR reads sūtras 15 and 16 as a single sūtra.

२. B, N यजपति.

३. Thus MS II. 7.15; B, N, CR नमोऽस्तु.

४. Thus emended; B, N, CR दशैकेन cf. sūtras 10 and 22

५-५. B, N तृतीयं पश्चाद् द्वितीयं.

६. Thus N; CR प्राणापानै.

७. Thus N; CR पञ्चैकेन.

८. B, N omit.

९. Thus TS IV. 4.11.2; KS XXII, 5; N सं.

यन्त्री च यमनी च मित्रावरुणयोर्मित्रस्य धातुस्ते तेऽधिपतयस्ते यं
द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधामि ॥ १ ॥

ध्रुवा च पृथिवी च सवितुर्मरुतां वरुणस्य ते तेऽधिपतयस्ते यं
द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधामि ॥

उर्वी चाधिपत्नी च बृहस्पतेर्विश्वेषां देवानां ते तेऽधिपतयस्ते यं
द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधामि ॥

इति^१ ॥ १ ॥ वैश्वदेवी^२ प्रथमा व्रतस्य ॥ २ ॥ प्राच्या त्वा दिशा
सादयामि इति पञ्चात्मेष्टका एकैकां लोकैषु ॥ ३ ॥ इन्द्रो दधीचो
अस्थभिः इति दशार्थशिरो नव पूर्वार्ध एकां मध्ये ॥ ४ ॥ तिस्रो
गायत्रीः पुरस्ताद् आयाहि सुषुमा हि ता इति ॥ ५ ॥ रथन्तरं द्वे द्वे
तिस्रः कृत्वोपदधाति^३ ॥ ६ ॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥

न त्वाव अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वायन्तो मघवन्निन्द्र वाजिनो गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥

इति रथन्तरम् ॥ ७ ॥ द्वे द्वे चित्यां^४ चित्यामुपदधाति ॥ ८ ॥

त्वामग्ने वृषभं चेकितानं पुनर्युवानं जनयन्नुपागाम् ।

अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नस्तेजसा संशिशधि ॥

इत्यृषभमुपधाय लोकपृणया चितिं संछादयति ॥ ९ ॥ चित्यां चित्यां

हिरण्यशकलमप्यस्यति ॥ १० ॥ अश्वं श्यावमालभते ॥ ११ ॥ पृष्टो

दिवि इति चात्वालात्पुरीषमतिहत्य व्यूहति ॥ १२ ॥ अग्निहोम-

चितिहोमाञ्जुहोति ॥ १३ ॥ अग्ने कक्ष्य^५ इति^६ पञ्चाग्निहोमाः

१. CR reads sūtras 1 and 2 as a single sūtra.

२. Thus B, N; CR वैश्वदेवी:

३. CR reads sūtras 6 and 7 as a single sūtra.

४. CR omit.

५. Thus MS II. 13.12; CR कक्ष्येति; N इक्ष्येति.

॥ १४ ॥ या ता इषुः इति सर्वत्रानुषजेत् ॥ १५ ॥ तेषामेकैकेन चित्यां
चित्यां जुहोति ॥ १६ ॥ चितिहोमानेवम् ॥ १७ ॥ यो अप्सवन्तरग्निः
इति पञ्च चितिहोमाः ॥ १८ ॥

अग्ने देवं इहावह जज्ञानो वृक्तर्वाहिषे ।

असि होता न ईडयः ॥

अगन्म महा नमसा यविष्ठम् ॥

मेघाकारं विदथस्य प्रसाधनमग्निं होतारं परिभूतमं मतिम् ।

त्वामर्मस्य^३ हविषः समानमित्त्वां महो वृणते नान्यं त्वत् ॥

मनुष्वत्त्वा निधीमहि मनुष्वत् समिधीमहि ।

अग्ने मनुष्वदङ्गिरो देवान् देवायते^४ यज ॥

अग्निहि वाजिनं विशे ददाति विश्वचर्षणिः ।

अग्नी राये स्वाभुवं स प्रीतो याति वीर्यमिषं स्तोतृभ्य आभर ॥

इति पञ्च ॥ १९ ॥ तासामेकैकया चितिं चितिमभिमृशति अग्ने
धामानि इति च ॥ २० ॥ व्रतप्रभृत्यभिमर्शनान्तं सर्वचितिषु ॥ २१ ॥
अनूपसदमग्निं चिन्वन्ति चिन्वन्ति ॥ २२ ॥

॥ इति चयने प्रथमेऽध्यायेऽष्टमं खण्डम् ॥

॥ इति चयने^५ प्रथमोऽध्यायः ॥

१. B, N चितिहोमान एव; CR omit.

२. Thus N; the verse MS II. 13.5 is cited by *pratika*.
CR has reproduced the entire verse with the latter
half shown in brackets.

३. CR त्वामर्मस्य.

४. CR देवयते.

५. B, N ष्टम.

६. Thus B, N; CR omit.

ॐ

अश्वं श्वेतमालभन् चित्तीरुपदधाति ॥ १ ॥ ध्रुवक्षितिः इति
 पञ्चाश्विनीलोकेषूपधायर्तव्या उपदधाति पञ्च पञ्चोत्तराः सजूर्देवैः
 इति पर्यायैः ॥ २ ॥ सजूर्कृतुभिः इति पुरस्तात् पर्यायिणामनुषजेत्
 सजूर्देवैर्वयुनाद्यैः इत्युपरिष्ठात् ॥ ३ ॥ प्राणं मे पाहि इत्यृतव्यासु वायव्या
 अनुपदधाति । अपः पिन्व इति वायव्यास्वपस्याः । सत्रं वयः इत्यपस्यासु
 वयस्याः पश्चात् । चतस्रः पुरस्तादुपधायोत्तरैः पर्यायैः पञ्च पञ्चामित
 उपदधाति ॥ ४ ॥ व्याख्याताः सार्वचितिकाः ॥ ५ ॥ तृतीयामुपदधाति
 ॥ ६ ॥ इन्द्राग्नी अव्यथमानाम् इति स्वयमातृष्णामभिमन्त्र्य विश्वकर्मा
 त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे ॥ अन्तरिक्षं यच्छ इति सादयति ॥ ७ ॥
 नात्राविद्वान् वरदानम् ॥ ८ ॥ अन्तरिक्षमाक्रमिषम् इति यजमानं
 वाचयति ॥ ९ ॥ ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छ इति हिरण्येष्टकाम् ॥ १० ॥
 राज्यसि प्राची दिक् इति पञ्च दिश्या लोकेषूपधाय रेतःसिचं रेतःसिचौ
 वा ॥ ११ ॥ विश्वकर्मा त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे ज्योतिष्मतीम्
 इति विश्वज्योतिषम् ॥ १२ ॥ अपराजिता नामासि इति मण्डलां
 सादयति ॥ १३ ॥ आयुर्मे पाहि इति दश पुरस्तादुपधायोत्तरैः पर्या-
 यैर्द्वादश द्वादशमित उपदधाति ॥ १४ ॥ मूर्धासि राट् इति सप्त
 पुरस्तात् । यन्त्री राट् इति सप्त पश्चात् ॥ १५ ॥ समीचीरक्षणा
 द्वेष्यस्य ॥ १६ ॥ व्याख्याताः सार्वचितिकाः ॥ १७ ॥ चतुर्थीमुपद-

१. B, N लोकेषूपधायर्तव्ये. CR breaks the sūtra after लोकेषु.
२. Thus emended; B, N, CR इत्यपस्यासुत.
३. B, N तृतीयानुपवन्ती.
४. B, N नात्रविद्वान्.
५. CR reads sūtras 10-13 as a single sūtra.
६. B, N मंगलावृत्त्या

धाति ॥ १८ ॥ आशुस्त्रिवृत् इति पुरस्ताद् व्योमा सप्तदशः इति दक्षिणतः भान्तः^१ पञ्चदशः इत्युत्तरतः धरुण एकविंशः इति पश्चात् । प्रतूर्तिरष्टादशः इति षोडश शेषेणोपधायर्तव्ये उपदधाति^२ ॥ १९ ॥ [स्पृत् उपदधाति ।] अग्नेर्भागोऽसि इति पुरस्ताद् इन्द्रस्य भागोऽसि इति दक्षिणतः नृचक्षसां भागोऽसि इति पश्चात् [मित्रस्य भागोऽसि इत्युत्तरतः] । अदित्या भागोऽसि इति षट् शेषेणोपधायर्तव्ये उपदधाति^३ ॥ २० ॥ एकयास्तुवत इति सप्तदश सृष्टीरुपधाय ऋतूनां पत्नी इति पञ्चदश व्युष्टीरुपदधाति ॥ २१ ॥ व्याख्याताः सार्वचितिकाः ॥ २२ ॥ पञ्चभीमुपदधाति ॥ २३ ॥ अग्ने जातान् इति पुरस्तात्^४ सहसा जातान् इति पश्चात् चतुश्चत्वारिंशी स्तोमः इति दक्षिणतः षोडशी स्तोमः^५ इत्युत्तरतः अग्नेः पुरीषम् इति मध्ये ॥ २४ ॥ चत्वारिंशत् एवञ्छन्दः इति प्रथमं दशवर्गं पुरस्तादुपदधात्यथ^६ द्वितीयं पश्चात्तृतीयं^७ दक्षिणतश्चतुर्थमुत्तरतः ॥ २५ ॥ रषिमना क्षयाय क्षयं जिन्व इति त्रयस्त्रिंशत् स्तोमभागान्श्चतुरः^८ सप्त वर्गान्^९ दक्षिणत उपधाय पञ्च लोकेषूपदधाति ॥ २६ ॥ रात्र्यसि प्राची दिक् इति पञ्च नाकसदो लोकेषु ॥ २७ ॥ अयं पुरो हरिकेशः इति पञ्चचूडाः पञ्च नाकसत्स्वध्युपदधाति^१ । पश्चात्प्राची-मुत्तमाम्^२ ॥ २८ ॥ पुरोवातसनिरसि इति पञ्च वृष्टिसनयो लोकेषु^३ ॥ २९ ॥ सैयान्यावुपधाय^४ अम्बा च बुला च इति षोडश ॥ ३० ॥

१. B, N ह्वान्तः

२-२. Thus N; CR उपधाय.

३-३. Thus N; CR पश्चान्च [तुश्च] त्वारिंशी स्तोम.

४-४. B, N °दधातीत्य द्वितीयं तृतीयं पश्चाद् द्वितीयं.

५-५. B, N स्तोमभागान्श्चतुरः सप्तवर्गा.

६. B, N °त्युप

७. B, N पुरस्तात्प्राची°

८. CR reads sūtras 29 and 30 as a single sūtra.

९. B, N सैयान्यामुप°

येना ऋषयः इति त्रिभिरनुवाकैरेकत्रिंशतममृतम् ॥ ३१ ॥ तपो योनिः
इत्यष्टौ । ऋचा त्वा छन्दसा सादयामि इति च ॥ ३२ ॥ हुतं^१ वो^२
विश्वेदेदसम् इति पञ्च ॥ ३३ ॥ छन्दश्चित्तिमुपदधाति^३ ॥ ३४ ॥
अयमग्निः सहस्रिणः इति तिस्रो गायत्रीः पुरस्तात् । तिस्रस्तिस्रोऽभित
उपदधाति । त्रिष्टुब्भिर्दक्षिणतः । जगतीभिः पश्चात् । अनुष्टुब्भिरुत्तरतः
॥ ३५ ॥ पङ्क्तिभिः पुरस्तादुपदधाति । बृहतीभिर्दक्षिणतः । उष्णिग्भिः
पश्चात् । ककुब्भिरुत्तरतः ॥ ३६ ॥

॥ इति चयने द्वितीयेऽध्याये^४ प्रथमं खण्डम् ॥

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभगो भद्रो अध्वरः ।

भद्रा उत प्रशस्तयः ॥

भद्रा उत प्रशस्तयो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।

येना समत्सु सासहि ॥

येना समत्सु सासहचव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धताम् ।

वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥

इति ॥ १ ॥ विराजः^५ प्रेद्धो अग्नै ॥ इमो अग्न इति ।

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयन्त प्रशस्तम् ।

दूरेदृशं गृहपतिमथर्युम् ॥

इति ॥ २ ॥ अग्ने तमद्य इति दक्षिणतः । अग्निं होतारं मन्ये
इत्यतिछन्दसः पश्चात् ॥ ३ ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ तं

१. अमृतम् ?

२. B हुतं; N हुतौ.

३. CR breaks the sūtra not here, but after पुरस्तात् in the next sūtra.

४. B. N omit.

५. विराजः पुरस्तात् ?

त्वा शोचिष्ठ दीदिवः ॥ अथा ह्यग्ने ॥ एवा ह्यग्ने इति द्विपदा
 उत्तरतः ॥ ४ ॥ रेतःसिचमुपधाय परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे
 ज्योतिष्मतीम् इति विश्वज्योतिषम् ॥ ५ ॥ अधिचीर्नामासि इति
 मण्डलाम् ॥ ६ ॥ ऋतव्ये उपधाय तमुपदधाति ॥ ७ ॥ यवा अयवा
 इति सप्त ॥ ८ ॥ पृथिव्यसि जन्मना इति पञ्चभिरनुवाकैरेकोना सप्ततिः
 ॥ ९ ॥ या देव्यसीष्टके इति पुरस्तात्पर्यायाणामनुषजेत् । उपशीवरी
 इत्युपरिष्ठात् ॥ १० ॥ ऋचे त्वा ॥ रुचे त्वा ॥ द्युते त्वा ॥ भासे त्वा ॥
 ज्योतिषे त्वा इति पञ्चभिर्वृतपिण्डान् ॥ ११ ॥

पूर्णां पश्चादुत पूर्णां पुरस्तादुन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय ।

तस्यां देवाय सैविशत्युत्तमे नाक इह मादधताम् ॥

इति पौर्णमासीम् ॥ १२ ॥ कृत्तिका नक्षत्रम् इति नक्षत्रेष्टकाः पुरस्ता-
 त्प्रतीचीरुनात्रिंशत् ॥ अग्ने रुचः स्थ इत्यनुषजेत् ॥ १३ ॥ पुरस्ता-
 द्विशस्त्रस्य अमावास्या सुभगा इत्यमावास्याम् । उपरिष्ठाद्दरणीनां
 पौर्णमासीममावास्यां च ॥ १४ ॥ ऋषभमुपधाय लोकपृणया चितिं
 संछादयति ॥ १५ ॥ स्वरसि स्वर्मे यछ इति हिरण्येष्टकाम् ॥ १६ ॥
 परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे व्यचस्वतीम् इति स्वयमातृणामध्वर्युः
 प्रोथदध्नः इति विकर्णीं शर्करां प्रतिप्रस्थाता । युगपदुपवपतः ॥ १७ ॥
 दिवमाक्रमिषम् इति यजमानं वाचयति ॥ १८ ॥ न स्वयमातृणा-
 मुपवपति ॥ १९ ॥ पुरीषप्रभृति समानम् ॥ २० ॥ जानुदध्नं प्रथमं
 चिन्वानश्चिन्वीत नाभिदध्नं द्वितीयं चुबुकदध्नं तृतीयम् । ततो न
 ज्यायांसम् ॥ २१ ॥ साहस्रं प्रथमं द्विसाहस्रं द्वितीयं त्रिसाहस्रं तृतीयम्
 ॥ २२ ॥ संचितं सहस्रेण हिरण्यशकलैः प्रोक्षति पश्चधा विमज्ज्य सहस्रस्य

१. तम् ?

२. B, N 'स्ताद्वै'

३. B, N चिती.

४. B, N 'दुपावन्तो.

मासि इति पर्यायैः ॥२३॥ साहस्रोऽसि सहस्राय त्वा इत्यनुषजेत् ॥२४॥

॥ इति चयने द्वितीयेऽध्याये द्वितीयं खण्डम् ॥

वसवस्त्वा रुद्रैः पश्चात्पान्तु इति घृतेन प्रोक्षति पुरस्तात्प्रत्यङ्-
मुखस्तिष्ठन्^१ ॥ १ ॥ उत्तरैः पर्यायैरनुक्रामन् ॥ २ ॥

नितानस्त्वा^२ मारुतो मरुद्भिरुत्तरतः पान्तु ॥

आदित्यास्त्वा पुरस्ताद्विश्वदैवैः पान्तु ॥

पितरस्त्वा यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतः पान्तु ॥

देवेन्द्रस्त्वेन्द्रज्यैष्ठा वरुणराजानोऽधस्ताच्चोपरिष्ठाच्च पान्तु ॥

इति मध्ये ॥ ३ ॥ इमा मे अग्ना इष्टका धेनवः सन्तु इत्यभिमन्य
शतरुद्रियं जुहोत्यर्कपर्णेन^३ ॥ ४ ॥ अजक्षीरेण गवीधुकासक्तून् कृत्वा
षड्वा विभज्योत्तरापरस्यामिष्टकायामुदङ्^४ तिष्ठन्नात्युद्रहन्नि^५ नमस्ते

रुद्र मन्यवे इतिप्रभृतिना नमः सेनाभ्यः सेनानीभ्यश्च वो नमः इत्यन्तेन
जानुदघ्ने ॥ ५ ॥ नमो रथिभ्यः इतिप्रभृतिना नमो मेध्याय च

विद्युत्याय च इत्यन्तेन नाभिदघ्ने ॥ ६ ॥ नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च
इतिप्रभृतिनाऽऽ प्रत्यवरोहेभ्यस्तृतीयमास्यदघ्ने ॥ ७ ॥ नमो अस्तु

रुद्रेभ्यो ये दिवि इति त्रीन् प्रत्यवरोहान् ॥ ८ ॥ आस्यदघ्नादीन्
यजमानं वाचयन् तेषु देशेषु जुहोति ॥ ९ ॥ असंचरेऽर्कपर्णं न्यस्यति ।

“यं द्विष्यात्तस्य पशूनां संचरे न्यस्येत्” (मै. सं. ३.३.४) इति
ब्राह्मणव्याख्यातम् ॥ १० ॥ गावीधुकं चरुं पयसि शृतमुपदधाति
तस्यामेवेष्टकायां

१. B, N omit.

२. CR reads sūtras 1 and 2 as a single sūtra.

३. B, N युजानस्त्वा.

४. CR reads sūtras 4 and 5 as a single sūtra.

५. B, N °मिष्टकायामिष्टकास्.

६. Thus emended: B, N, CR °वात्युद्रहन्नि

यो रुद्रोऽस्तु योऽग्नी य ओषधीषु ।

यो रुद्रो भुवनाविवेश तस्मै रुद्राय नमोऽस्तु देवाय ॥

इति ॥११॥ तिसृधन्वमयाचितो^१ ब्राह्मणाय ददाति ॥१२॥ अस्मन्नूर्जम्
इत्युदकुम्भेनार्णि त्रिः परिषिच्य त्रिः प्रतिपर्येति ॥१३॥ “यद्य-
मिचरेदेतदेव यजुः” (मं. सं. ३.३.५) इति ब्राह्मणव्याख्यातम्
॥१४॥ आग्नेयपावमान्यां गायत्रे^२ गायति शिरसि । रथन्तरं
दक्षिणस्मिन् पक्षे । बृहदुत्तरस्मिन् । वामदेव्यं दक्षिणस्यां श्रोण्याम् ।
पुच्छे यज्ञायज्ञियम् । प्रजापतेर्हृदयमनूचमपिपक्षे ॥१५॥ अक्यैः
सामभिरकं परिष्टुवन्ति ॥१६॥ स्तुतं होतानुशंसति ॥१७॥ इष्टो
यज्ञो भृगुभिः इत्याग्निकं समिष्टयजुर्यजमानं वाचयति ॥१८॥ अवकां
वेतसशाखां मण्डूकमिति वंशे प्रबध्य समुद्रस्य त्वावकया इति सप्त-
भिरग्निं परिकर्षति ॥१९॥ प्राणो मण्डूके^३ ॥२०॥ विकर्षणं संलुप्योत्करे
न्यस्यति ॥२१॥ कृष्णाजिनस्योपानहौ प्रतिमुच्य नमस्ते हरसे
इत्यारोहति ॥२२॥ पञ्चगृहीत आज्ये पञ्च हिरण्यशकलान् प्रास्य
स्वयमातृणां पञ्चकृत्वोऽक्षण्या व्याधारयति दृषदे वट् इति पर्यायैः
॥२३॥ द्वाभ्यामुत्तमं मध्ये ॥२४॥ दध्ना मधुभिः श्रेणार्णि व्यवोक्षति
अन्नपते इति दर्भगुरुमुष्टिना ॥२५॥ प्राणदा इत्यवरोहति ॥२६॥
व्यवोक्षणान्तं कृत्वोत्तमेन प्रवर्ग्यानुवाक्येन गणेन पश्चार्धे चतुर्थम्
ईदृजं च इति पञ्चमम्^४ ईदृक्षासः इति षष्ठम्^५ इन्द्रं देवीविशः इति

१. B, N श्रीनिषवंतश्चान्यचितो

२. B, N गायत्र्या.

३. ? cf. ApŚS XVII. 12.8; विकर्षणेवानुगमयित्वा मण्डूकस्य प्राणान् सर्वान् संलुप्योत्कर उदस्यति ।

४. Thus N; CR पञ्चमीम्.

५. Thus N; CR षष्ठीम्.

सप्तमम् ॥ २७ ॥ “यदि कामयेत विशा क्षत्रं हन्याम्”
(मै. सं. ३.३.१०) इति ब्राह्मणव्याख्यातम् ॥ २८ ॥

॥ इति चयने द्वितीयेऽध्याये^१ तृतीयं खण्डम् ॥

वसोर्धारां जुहोति ॥ १ ॥ समुद्रादग्निः इति सक्तेन घृतमभि-
मन्त्र्यौदुम्बर्या महत्या सुचा पश्चाच्चमसया^२ मुक्तापात्रेण संछादितया^३
मृदा जुहोति । आर्ज्यं चमस आसिञ्चति ॥ २ ॥ वैश्वानरीये धारां
पातयति अग्नाविष्णू सजोषसा इति जपित्वाविच्छिन्नाम् ॥ ३ ॥ वाजश्च मे
इति पञ्चानुवाकान् यजमानं वाचयति ॥ ४ ॥ एका च तिस्रश्चा त्रय-
स्त्रिंशतश्चतस्रश्चाष्टौ च इति चतुरभ्यासेनाष्टाचत्वारिंशतः^४ ॥ ५ ॥
धेनुश्चानड्वांश्च इत्युक्त्वा आयुर्यज्ञेन कल्पते इति प्रभृतिना स्वर्गर्धा स्वाहा ॥
वैयशनः स्वाहा ॥ व्यष्यन्नान्त्यः स्वाहा ॥ अन्त्यो भौवनः स्वाहा ॥
भुवनस्य पतयेऽधिपतये स्वाहा इति ॥ ६ ॥ स्वर्देवा अगामामृता अभूम
प्रजापतेः प्रजा अभूम स्वाहा इत्यन्तेन धारा ॥ ७ ॥ अग्नौ सुचमनु-
ग्रहरति ॥ ८ ॥ यदाज्यमुच्छिष्यते तस्मिंश्चतुःशरावमोदनं पक्त्वा मध्यतः-
कारिभ्यो ददाति चतस्रश्च धेनूः ॥ ९ ॥ वाजप्रसव्यं जुहोति वाजाय
स्वाहा इति त्रयोदशाहुतीः ॥ १० ॥ सर्वाणि ग्राम्याण्यारण्यानी-
त्याज्येन^५ प्रयुत्यौदुम्बरेण सुवेण जुहोति अग्ने अछा वदेह नः इत्यष्टौ
विश्वे नो अछ इति षट् ॥ ११ ॥ हुत्वा हुत्वा पात्र्यां संपातानवनयत्य-

१. Thus N; CR सप्तमीम्.

२. B, N omit.

३. Thus emended; B, N, CR पश्चाच्चमसः.

४. Thus emended; B, N संछादितस्या; CR संछादितस्य.

५-५. Thus emended; B, N, CR मृदाहितायामाद्यं.

६. CR reads satras 5-7 as a single sūtra.

७. Thus emended; N सर्वाणानिग्राम्याण्यारण्यानित्याज्येन; CR सर्वाणि
ग्राम्याण्यारण्यान्याज्येन.

मिषेकाय ॥ १२ ॥ अग्नेण^१ सदोऽभिषिञ्चत्यासन्धां^२ कृष्णाजिने ब्रह्म-
वर्चसकामं वस्ताजिने पशुकामम् ॥ १३ ॥ देवस्य त्वा इति बृहस्पतिम्
इति ब्राह्मणम् इन्द्रम् इति राजन्यं भवम् इति वैश्यम् ॥ १४ ॥ द्वादश-
गृहीतेन राष्ट्रभृतो जुहोति ऋताषाद् इति षड्भिः पर्यायैर्द्वे पर्यायेण ।
स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु इत्यनुषजेत् ॥ १५ ॥ अमृडयः इति राजन्य-
स्योत्तमां कुर्यात् प्रजापतिः परमेष्ठी इति वैश्यस्य ॥ १६ ॥ स नो
भुवनस्य पते इति रथमुखे-दश ॥ १७ ॥ प्रक्षालितशिरसं रथमध्यग्निं
धारयन्ति ॥ १८ ॥ प्रत्यङ्मुखे प्रथमं द्वे द्वे दिक्ष्वनुपरिहारं पश्चात्प्राङ्-
मुखे द्वितीयम् ॥ १९ ॥ अन्ततो^३ हुत्वाध्वर्योरावसथं हरन्ति ॥ २० ॥
तं दक्षिणायाः काले यजमानोऽनुदिशति ॥ २१ ॥ त्रीन् वातहोमान-
जलिना परिग्राहं^४ जुहोति समुद्रोऽसि नभस्वान् इति पर्यायैः ॥ २२ ॥
पृष्ठ्यावर्हिः प्रभृति समानमा घिण्यनिवपनात् ॥ २३ ॥ घिण्ये-
ष्विष्टका^५ उपदधाति^६ वैहवीरावर्तयन् ॥ २४ ॥ अश्मनवमा आग्नीध्र
एकविंशतिं होत्रिय एकादश ब्राह्मणाष्टस्ये षण्मार्जालीयेऽष्टाष्टावितरेषु
॥ २५ ॥ अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशम् “अग्नये गृहपतये”
(मै. सं. २.६.१३) इत्यष्टौ देवस्वां हवीं^७प्यनुनिर्वपति सर्वपृष्ठां च
“अग्नये गायत्राय” (मै. सं. ३.१५.१०) इति दशहविषम् ॥ २६ ॥

॥ इति चयने द्वितीयेऽध्याये^७ चतुर्थं खण्डम् ॥

१-१. Thus emended; B, N अग्नेणदोमि°; CR अग्नेणामि°

२. Thus N; CR ततो.

३. B, N परिग्राहन्वातं

४. Thus emended; B, N, CR घिण्यानिवपत्युपेष्टिविष्टका.

५. Thus B, N; CR दधाति.

६. B, N, CR सर्वपृष्ठ्यां cf. III 2.5.20; 3.1.62; 4.1.59.

७. B, N omit.

श्वो भूते परिधीन् परिधाय अग्निं युनज्मि इति दक्षिणं पक्षमभि-
मृशति । इमी ते पक्षौ इत्युत्तरम् । इन्दुदक्षः इत्यात्मानम् ॥ १ ॥
एकयूप' एकादशिनानुपाकरोति' यद्येकाहो भवति ॥ २ ॥ हिरण्यस्थालं
शतमानस्य मधुनः पूर्णं दक्षिणाभिः^२ सहातिहरन्ति^३ मन्त्रवर्जम्^४ ॥ ३ ॥
तत् चित्रं देवानाम् इति यजमानोऽवेक्ष्याश्वेनावघ्राप्य ब्राह्मणाय ददाति
॥ ४ ॥ पुरस्ताद्यज्ञायज्ञियस्य दिवो मूर्धासि इत्यप्सुमतीभ्यामग्निं^५
संमृशति^६ ॥ ५ ॥

इमं स्तनं मधुमन्तं धयापां प्रषीनमग्ने सलिलस्य मध्ये ।

उत्सं जुषस्व मधुमन्तमूर्मिं समुद्रार्थं सदनमाविवेश स्वाहा ॥

इति परिधिविमौकमभिजुहोति । वि ते मुञ्चामि इति च ॥ ६ ॥

समारोपयन् यास्ते अग्ने ॥ या वो देवाः । रुद्रं नो धेहि ॥ तत्त्वा यामि

इत्याहुतीर्जुहोति^७ ॥ ७ ॥ समीची नामासि इति दधि^८ मधु च^९ ॥ ८ ॥

स्वयं कृण्वानः इति पञ्चमिराज्यम् ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भः इत्यष्टौ हुत्वा

प्रत्यवरोहति

पुनर्मनः पुनरायुर्ना आगात् पुनः प्राणः पुनराकूतमागात् ।

पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात् ॥

वैश्वानरोऽदब्धस्तनूपा अववाधतां दुरितानि विश्वा ।

उरुर्गंस मा ना आयुः प्र मोषीः ॥

इति ॥ १० ॥ दीक्षया त्वापं तपसा त्वापं सत्यया त्वापं वशया त्वापमव-

भृथेन त्वापम् इति यजमानोऽग्निमुपतिष्ठते ॥ ११ ॥ अग्निं चित्वा न

रामामुपेयाद् द्वितीयं चित्वा नान्यस्य भार्या तृतीयं चित्वा न कांचन

॥ १२ ॥ यद्युपेयान्मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत ॥ १३ ॥ अग्निं चित्वा

१. B, N एके यूपे एका°.

२. B, N दक्षिणातिसद्यतिहरन्ति.

३. Thus N; CR मन्त्रवर्गम्.

४. B, N °भग्नीछंमृशति.

५. CR reads sūtras 7-10 as a single sūtra.

६-६. Thus emended; B, N द्वीमधुध; CR द्वे मधुध.

मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत सौत्रामण्या वा ॥ १४ ॥ अग्निचित्पक्षिणः^१
शिरसो नाश्रीयान्नं^२ पापं कीर्तयेन्न कंचन प्रत्यवरोहेत् ॥ १५ ॥ संवत्सरं
न वर्षति धावेद्यावज्जीवं वा ॥ १६ ॥

येऽनयः पुरीषिण आविष्टाः पृथिवीमनु ।

तेषामसि त्वमुत्तमः प्र नो जीवातवे सुव ॥

इति प्रोष्य स्वाग्निमुपतिष्ठते । उप त्वाग्ने दिवे दिवे इति तुचेनान्येषाम्
॥ १७ ॥ यदि चित्वा प्रयायाद्यमनन्तरं सोममाहरेत्तस्मिन् पुनश्चित्ति-
मुपदधाति ॥ १८ ॥ अष्टौ नानामन्त्राः ॥ १९ ॥ संस्थितयोः
पूर्वाह्निक्योः प्रवर्ग्योपसदोः येना ऋषयः इत्यष्टावुपदधात्यष्टौ च लोक-
पृणाः ॥ २० ॥ पृष्टो दिवि इति चात्वालात् पुरीषमतिहृत्य व्यूहति
॥ २१ ॥ समानमन्यत् ॥ २२ ॥ प्रथमं चिन्वानो मध्यमायां चिता-
वुपदधाति स्तोमा नानामन्त्राः प्राग्लोकंपृणायाः ॥ २३ ॥ द्वितीयं
चिन्वान उत्तमायां प्राग्लोकंपृणायाः ॥ २४ ॥ यद्यग्निचिदनग्निचित्यं
सोममाहरेदेकविंशतिमुपदधीताष्टौ नानामन्त्रास्त्रयोदश च लोकंपृणाः
॥ २५ ॥ अयं ते योनिर्ऋत्वयः इत्यग्निं संमृशति ॥ २६ ॥ यदि
तापश्चितमाहरेत् संवत्सरं दीक्षितो भवति संवत्सरमुपसद्विश्वरति ॥ २७ ॥
पुरस्तादुपसदामग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदैनद्रमेकादशकपालम् ॥ २८ ॥
दाशतयैस्त्वाग्नेयैः सूक्तैः प्रतिसूक्तमिष्टका उपदधाति ॥ २९ ॥ अभि-
जिद्विश्वजिद्धा संस्था ब्राह्मणव्याख्याता^३ ब्राह्मणव्याख्याता ॥ ३० ॥

॥ इति चयने द्वितीयेऽध्याये^४ पञ्चमं खण्डम् ॥

॥ इति चयने द्वितीयोऽध्यायः ॥

१-१. B, N, CR अग्निचिद्वसोत्तमीमया...तं cf. MānSS VI. 2.6.25;
ApSS XVII. 24.2=3.

२. B सोममामरास्वन्; N सोममाहाधरस्विन्.

३. The brāhmaṇa could not be traced in MS.

४. B, N omit.

अथ वाराहश्रौतसूत्रे वाजपेयादिकम्

वाजपेयः

ब्राह्मणो राजन्यो वा शरदि वाजपेयेन यजेत ॥ १ ॥ षोडशिकी
 राजकर्मणी ॥ २ ॥ सप्तदश दीक्षास्तिष्ठ उपसदः ॥ ३ ॥ कृते खरे^१
 दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षमुपयामेभ्यः खरं करोति ॥ ४ ॥
 हविर्धानगते सोमे सुरां द्रोणं वालमित्यपरेण द्वारेण प्रपादयति ॥ ५ ॥
 प्रतिप्रस्थातुः सुरायाः^२ कर्म ॥ ६ ॥ खादिरश्चतुरस्रो यूपः सप्तदशरत्निः
 ॥ ७ ॥ गोधूमपिष्टानां चवालं समं यूपग्रेण ॥ ८ ॥ रशनास्थाने
 सप्तदशभिर्वासोभिर्वेष्टयति ॥ ९ ॥ श्वो भूते वाजपेयसंस्था ॥ १० ॥
 देव सवितः इति सवनमुखेषु जुहोति ॥ ११ ॥ हिरण्यस्रज ऋत्विजः
 सोमैः प्रचरन्ति ॥ १२ ॥ आग्रयणस्थालीं प्रयुज्य पञ्च खादिराणि
 वायव्यानि पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ १३ ॥ षोडशिपात्रं प्रयुज्य सप्तदश
 खादिराणि वायव्यानि सप्तदश मार्त्तिकानुपयामान् ॥ १४ ॥ अति-
 पाव्यमाने^३ द्रोणे^३ वालं वितत्य सुरामतिपावयति पुनानु ते परिस्रुतम्
 इति ॥ १५ ॥ आग्रायणं गृहीत्वा पञ्चैन्द्रानतिग्राहयान् गृह्णाति उपयाम-
 गृहीतोऽसि द्रुषदं त्वा इति पर्यायैः^४ ॥ १६ ॥ कुविदङ्ग इति सप्तदश
 प्राजापत्यान् ॥ १७ ॥ अया विष्ठा इति सप्तदश सुराग्रहान् ॥ १८ ॥
 पूर्वोऽध्वर्युर्गृह्णाति ॥ १९ ॥ पुरोऽक्षमध्वर्युः सोमग्रहान् सादयति ।
 पश्चादक्ष^५ प्रतिप्रस्थाता सुरोपयामान् ॥ २० ॥ व्यत्यासं गृह्णीतः
 ॥ २१ ॥ पशूनुपाकरोत्याग्नेयमजमैन्द्राग्नमजमन्द्रं वृष्णिं सारस्वतीं मेधीं

१. Thus emended; B, N, CR खरे.

२. B, N सुराया.

३. B, N °मानेद्रोणे.

४. CR reads sutras 16-18 as a single sūtra.

५. B, N सुरा:

६-६. B, N पर्याध्वर्युः साननुगृहीतो सुरोपयामेऽध्वर्युः सोमग्रहं सादयत्यपह.

सारस्वतं मेघं मारुतीं पृथिव्यं वशां सप्तदश प्राजापत्यान् श्यामांस्तूपरा-
नजानेकरूपान् सारस्वतीं मेघीमघन्नदीम् ॥ २२ ॥ पर्यग्निकृतानामा-
ग्नेयप्रभृतीनां चतुर्णां वपाभिः प्रचरन्ति । इतरान् परिशाययन्ति ॥ २३ ॥
माघ्यादिनीयान् सवनीयानन् नैवारं चरुं निर्वपति बार्हस्पत्यं सप्तदश-
शरावमौदुम्बरीं सुचा त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ २४ ॥ पयसि शृतं
पात्र्यामुद्धृत्य चात्वालेऽवदधाति ॥ २५ ॥ दक्षिणाकाले दक्षिणतः
पुरस्तात् प्राग्वंशस्य वाजस्य नु प्रसवे इति रथमुपावहरति ॥ २६ ॥
अप्स्वन्तरमृतम् इत्यश्वान् स्नपयन्ति ॥ २७ ॥ वायुर्वा त्वा इति युनक्ति
॥ २८ ॥ अपां नपादाशुहेमन् इति रराटानि प्रतिमार्ष्टि ॥ २९ ॥
प्रष्टिवाहिनं रथं युञ्जन्ति । तूष्णीं षोडशेतरान् ॥ ३० ॥ सप्तदश
ददाति । सप्तदश हस्तिनः सप्तदश दासीर्निष्ककण्ठीः सप्तदश गवां
शतानि दश सप्तदशानि प्रकृतीनां युक्तं दक्षिणानाम् ॥ ३१ ॥ रथा-
स्तीर्थान्तेऽवस्थापयन्ति ॥ ३२ ॥ माहेन्द्रकाले वेदिस्रक्तिषु
दुन्दुभीनवघ्नन्ति ॥ ३३ ॥ रथाक्षं चात्वाले निघ्नन्ति ॥ ३४ ॥
तस्मिन् रथचक्रं मुञ्चत्यौदुम्बरं सप्तदशारम् ॥ ३५ ॥ सप्तदशोषपुटान-
श्चत्थपर्णेषूपनद्धांश्चतुरश्रतुरः पञ्चैकस्मिन् ॥ ३६ ॥ उत्तरतः पुरस्तात्
सप्तदशस्विषुषेपेष्वौदुम्बरीं काष्ठां निघ्नन्ति ॥ ३७ ॥ प्रस्तुते-
माहेन्द्रस्य स्तोत्रे देवस्य सविनुः इति ब्रह्मा रथचक्रं सर्पति ॥ ३८ ॥
आरुह्य वाजसाम गायति ॥ ३९ ॥ चक्रमावेष्टयति ॥ ४० ॥ विष्णोः
क्रान्तमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि विष्णोर्विक्रमणमसि इति पर्यायैर्यजमान-
स्त्रीन् क्रमान् क्रमते रथाय व्रजन् ॥ ४१ ॥ देवस्य वयम् इति यजुर्युक्त-

१. B, N द्वादशानि.

२. ?

३. B, N रथास्तीर्त्वांते.

४. B, N माहेन्द्र.

५. B, N प्रश्नते.

६. B, N माहेन्द्रस्य.

मारोहति ॥ ४२ ॥ अग्निरेकाक्षराम् इत्युज्जित्तीर्यजमानं वाचयति
 ॥ ४३ ॥ वाजिनौ वाजजितौ इति युग्यौ नैवारमवग्रापयति ॥ ४४ ॥
 उत्तरेण पर्यायेण प्रग्रोथेषु लेपाग्निमार्ष्टि^१ ॥ ४५ ॥ अवरोहति यजमानः
 ॥ ४६ ॥ राजभव्यः पुत्रः प्रतिहित आजि धावति ॥ ४७ ॥

॥ इति वाजपेये प्रथमेऽध्याये^२ प्रथमं खण्डम् ॥

अङ्गको न्यङ्गकावभितो रथं ये ध्वान्ता वाता अग्रमग्नि ये संपतन्ति ।
 दूरेहेतिः पतन्नी वाजिनीवांस्ते नो अग्नयः पप्रयः पारयन्तु ॥
 इति चक्रमभिमन्त्रयते ॥ १ ॥

अथाजिनि वाजिनि वाजेषु वाजिनीवत्यश्वान् समत्सु चोदय ॥
 इति काशामादाय अर्वासि सप्तिरसि इत्यश्वान् संक्षिपति ॥ २ ॥
 विश इतरान्^३ प्रेष्टानारोहन्ति ॥ ३ ॥ तैः सहजि धावति ॥ ४ ॥
 वाजं वाजिनो जयत इति यजुषा ॥ ५ ॥ चतसृभिर्धावति ॥ ६ ॥
 रथा^४ आवर्तन्ते । प्रदक्षिणं काष्ठां कृत्वायन्ति ॥ ७ ॥ आ मा
 वाजस्य इत्येतयागतेषु जुहोति ॥ ८ ॥ प्रतिरथं कृष्णलान्याहरन्ति
 ॥ ९ ॥ हिरण्यस्थालं शतमानस्य मधुनः पूर्णं ब्रह्मणे ॥ १० ॥ इन्द्राय
 वाचं वदत इति दुन्दुभीनाध्नन्ति ॥ ११ ॥ इयं वः सा सत्या इति
 इन्द्राय वाचं विमुच्यध्वम् इति रथविमोचनीयं जुहोति ॥ १२ ॥ तेन
 धर्मेण युग्यौ नैवारमवग्रापयति ॥ १३ ॥ दर्भमयं वासः पत्नी परिधत्ते
 तार्प्यं^५ यजमानः क्षौमं यूपे सर्पिषि वा पर्यस्तम् ॥ १४ ॥ स्वो रोहाव
 इति यजमानः पत्नीमामन्त्रयते एहि इति । पत्नी तैरेतेन धर्मेण ॥ १५ ॥

१. B, N युग्यै.

२. B, N लेपनं निमार्ष्टि.

३. B, N omit.

४. Thus emended; N इतरा; CR इतराः

५. B, N स्वामान्वर्तते.

६. B, N तार्प्यमयं.

अहं नावुभयो रोक्ष्यामि इत्युक्त्वा आयुर्यज्ञेन कल्पते इति यजमानो
यूपमारोहति ॥ १६ ॥ अन्नाय त्वा वाजाय त्वा इति विश ऊषपुटैर्य-
जमानमर्पयन्ति पुरस्तात्प्रत्यञ्चम् ॥ १७ ॥ यो योऽर्पयति तं तममि-
पर्यावर्तेत् ॥ १८ ॥ स्वदेवा^१ अगाम इति^२ यूपमारुह्य जपति^३ ॥ १९ ॥
अग्ने अच्छा वदेह नः इति सप्तभिरन्नहोमाञ्जुहोति ॥ २० ॥ अग्नया
एकाक्षराय छन्दसे स्वाहा इत्यनुवाकशेषेण^४ यजमानमवरोहयति ॥ २१ ॥
इयं ते^५ राष्मिन्त्रस्य यन्तासि यमनो^६ धर्तासि धरुणो रय्यै पोषाय कृष्यै
क्षेमाय इत्यवरोहन्तमनुमन्त्रयते ॥ २२ ॥ कृष्णाजिनमासन्ध्यामास्तृणाति
वस्ताजिने रुक्मं शतमानस्य^७ कृतम्^८ ॥ २३ ॥ तेजोऽसि इति रुक्मे
पादमादधाति पुष्टिरसि प्रजननमसि इति वस्ताजिने ॥ २४ ॥ दिवं
प्रोष्ठनीमारोह तामारुह्य प्रपश्येकराणमनुष्याणाम् इत्यारोहन्तमनुमन्त्रयते
॥ २५ ॥ तेन धर्मेण परिष्विञ्चति ॥ २६ ॥ अत्रैवास्य श्वेतं छत्रं
धारयन्त्याजिसरणे^९ वा ॥ २७ ॥ परिधानीयां संपाद्य माहेन्द्रेण
प्रचरत्यैन्द्रैश्चातिग्राह्यैः ॥ २८ ॥ उपाकृते ब्रह्मसाम्नि सारस्वतप्रभृतीनां
वपाः संस्कुर्वन्ति ॥ २९ ॥ प्रायाजिकस्याशेषेणाभिधारयति ॥ ३० ॥
ब्राह्मणाँसिचमसैः प्रचर्य सह प्राजापत्यमपन्नदत्या वपया प्रचर्य
नैवारेण प्रचर्य पशुपुरोडाशैः प्रचरति ॥ ३१ ॥ सहस्विष्टकृदिदं
नैवारस्य पशुपुरोडाशानां च ॥ ३२ ॥ पशुकाल इतरैः पशुभिः
प्रचरति ॥ ३३ ॥ वनस्पतिस्विष्टकृदिदमिति^{१०} परिशाययन्ति ॥ ३४ ॥

१. Thus emended; B, N, CR यः पश्यति.

२. B, N °पर्यावर्तयेयुर्देवा.

३-३. Thus emended, B, N, CR इत्यर्वाव्यधिसिन्नयति.

४-४. B, N °शेषेणायमवरोहयति यजमानो यं ते.

५. N यमुनाय च.

६. Thus emended; cf. ApŚS XVII 5.5; B, N, शतमानस्यारोहं;
CR शतमानम्. CR reads sūtras 23-24 as a single sūtra.

७. Thus emended; B, N, CR °जिशरेण.

८. Thus emended; N तासारस्वती

९. B, N °दिदमिति.

षोडशचमसैः प्रचर्य होतृचमसमुख्यान् वाजपेयचमसानुन्नयति ॥३५॥
 स्तुतशस्त्रवन्तः ॥३६॥ संपृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्क्त इति प्राङ्ध्वर्युः
 सोमग्रहैरुद्भवति । विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्क्त इति प्रत्यङ्
 प्रतिप्रस्थाता सुराग्रहैः ॥ ३७ ॥ पश्चाद्विविधानस्य निदधाति ॥ ३८ ॥
 ग्रहचमसैः प्रचरन्ति ॥ ३९ ॥ उपोद्यन्ति सुरोपयामान् ॥ ४० ॥
 भक्षयन्ति चमसान् ॥ ४१ ॥ उपरि स्थापयन्ति ग्रहान् ॥ ४२ ॥
 सारस्वतप्रभृतिभिः पशुभिः प्रचरन्ति ॥ ४३ ॥ सहस्विष्टकृदिदं
 पूर्वेषां च ॥ ४४ ॥ उपहृतायामिडायां वशाया यान्यवदानीयान्यङ्गानि
 तान्यवृत्तिगम्यो हरन्ति सोमग्रहांश्च । यान्यवदानीयानि तान्याजिसृग्भ्यः
 सुरोपमायाँश्च ॥ ४५ ॥ ककुदं^१ प्रतिहितः प्राश्राति^३ ॥ ४६ ॥ न
 वाजपेययाजी कंचन प्रत्यवरोहेच प्रत्युपतिष्ठेत् ॥ ४७ ॥ यदि प्रत्यव-
 रोहेत् प्रत्युत्तिष्ठेद्वा बृहस्पतिसवेन यजेत । इन्द्रसवेन राजन्यः ॥ ४८ ॥
 सम्राडित्येनमाचक्षीरन् ॥ ४९ ॥

॥ इति वाजपेये प्रथमेऽध्याये^४ द्वितीयं खण्डम् ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

१. Thus emended; N मूर्ध्नि; CR मूर्ध्नि.

२. Thus emended, cf ĀpŚS VIII.7.9, ManŚS VII. 1.3.33; N शूरो पर्याक्ताजनीनां; CR सुरो [पर्यामाँश्च] पर्याक्ता-जनीनां. CR reads sūtras 45-46 as a single sūtra.

३. Thus emended, N प्रस्तौति; B, CR प्रस्तति.

४. B, N omit.

द्वादशाहः

इष्टप्रथमयज्ञानां^१ द्वादशाहः ॥ १ ॥ अहीनस्यापि^२ वा ॥ २ ॥
 सत्रे गृहपतिरेवेष्टप्रथमयज्ञः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणानां सप्तदशानां सतामेको
 गृहपतिः षोडश ऋत्विजो यजमानाश्चैककल्पाश्च^३ ॥ ४ ॥ एकः^४ त्रयः
 षट् द्वादश वा ॥ ५ ॥ अदीक्षिता याजयन्त्यहीनेन^५ ॥ ६ ॥ सावित्राणि
 होष्यन्तो^६ गृहपतेरग्निष्वग्नीन् संनिवपन्ते ब्रह्मा होताध्वर्युरुद्राता
 तत्पुरुषाश्चेतेनानुपूर्व्येण^७ ॥ ७ ॥ भवतं नः समनसो इति जपति यो
 निवपति येषां^८ चाधिनिवपन्ते^८ ॥ ८ ॥ पञ्चपशूनां यक्ष्यमाणानामेकोऽग्निः
 ॥ ९ ॥ तत्^९ इष्ट्वा^९ विनिवपन्ते ॥ १० ॥ दीक्षिष्यमाणाः संनिवपन्ते
 ॥ ११ ॥ चैत्रपक्षस्य सप्तम्यां दीक्षन्ते ॥ १२ ॥ द्वादश दीक्षा
 द्वादशोपसदोऽमावास्यायां^९ यजनीयेऽहनि प्रसवः^९ ॥ १३ ॥ गृहपति-

१. Thus emended; B, N, CR इष्टिप्रथमयज्ञानां. CR reads satras 1-3 as a single sūtra.

२. B, N प्रमहिन°.

३. Thus emended; B, N यजमानाश्चैककर्णाश्च; CR यजमानाश्चैव कर्णाश्च. CR suggested emendation यजमानाश्चैककार्याश्च. cf. MānSS VII 2.1.6; ApSS XXI. 2.3.

४-५. Thus emended hesitatingly, cf. MānSS VII. 2.1.3; ApSS XXI. 1.11; B, N, CR एकप्रभृतीनां त्रय (N त्रय) संसृतोद्दिनोदकिता याजयन्त्यन्दिनेन (N नेन).

६. B, N होष्यते.

७. B, N, CR पूर्व्येण

८. Thus emended; cf. MānSS VII. 2.1.10; B, N, CR येन येनायं हुत्वाधिनिवपन्ते.

९. Thus emended; cf. ApSS XXI. 2.13; B, N चमइष्ट्वा; CR तेभिरिष्ट्वा.

९-९. Thus emended; B, N अमावास्यां यजमानायेहनि वसुवो; CR अमावास्यां यजनीयेऽहनि वा.

मुख्यान् मध्यतः कारिणोऽध्वर्युर्दीक्षयते प्रतिप्रस्थाता पत्नीः ॥ १४ ॥
 अध्वर्युमुख्यानर्धिनः प्रतिप्रस्थाता नेष्टा पत्नीः ॥ १५ ॥ प्रतिप्रस्थातृ-
 मुख्यान् तृतीयिनो नेष्टोन्नेता पत्नीः ॥ १६ ॥ नेष्टमुख्यान् पादिन
 उन्नेता स एव पत्नीः ॥ १७ ॥ अदीक्षित उन्नेतारम् ॥ १८ ॥
 अभ्युन्दनेन^१ समेत्य पर्यञ्जनेन समीयात् ॥ १९ ॥ एवं समानजातीयेन
 तृणान्तर्धानेन सर्वाननुक्रामति ॥ २० ॥ दीक्षिता इमे ब्राह्मणाः इति
 सर्वानावेदयति ॥ २१ ॥ नामगोत्राप्युक्त्वा त इन्द्राग्निभ्यां दीक्षां प्राहुः
 इत्याह ॥ २२ ॥ प्रवरणवेलायां सकृदाश्राव्य सर्वान् वृणीते । समानार्षे-
 याणां^२ समाननामधेयानां च सकृद्वचनम् ॥ २३ ॥ कर्मणोऽविप्रतिषिद्धेन
 सर्वे याजमानं कुर्वन्ति । पराङ् गृहपतिरेव यथा यूपान्नमग्निमन्थन-
 मग्निपरिमाणं याज्येति ॥ २४ ॥ दीक्षिताः सर्वतो यजमानाः इति
 गमयन्ति ॥ २५ ॥ एकं रुक्मं सर्वे प्रतिमुञ्चन्ति व्यत्यासं^३ च क्रमान्
 क्रामन्ति ॥ २६ ॥ बहू राजानं क्रीणाति ॥ २७ ॥ षोडशिकी राजक्रयणी
 ॥ २८ ॥ अतिग्राह्याणां प्रयुक्तं^४ आग्रायणे^५ पात्रप्रयोजनं प्रातःसवने
 ग्रहणं च माहेन्द्रमनु होमः ॥ २९ ॥ प्रायणीयोऽतिरात्रः प्रथमसंस्था
 ॥ ३० ॥ द्वादशमार्गं राज्ञोऽवहरति ॥ ३१ ॥ नित्येन मित्वा वायुरसि
 प्राणो नाम सवितुराधिपत्येऽपानं मे दाः ॥ चक्षुरसि श्रोत्रं नाम घातुरा-
 धिपत्य आयुर्मे दाः ॥ रूपमसि वर्णो नाम बृहस्पतेराधिपत्ये प्रजां मे दाः ॥
 ऋतमसि सत्यं नामेन्द्रस्याधिपत्ये क्षत्रं मे दाः ॥ भूतमसि भव्यं नाम
 विश्वेषां देवानामाधिपत्येऽपामोषधीनां गर्भं धाः ॥ ऋतस्य त्वा व्योमने ॥
 ऋतस्य त्वा विभूमने ॥ ऋतस्य त्वा विधर्मणे ॥ [ऋतस्य त्वा सस्याय ॥]
 ऋतस्य त्वा ज्योतिषे ॥ इति दश सप्त त्रयः ॥ ३२ ॥ तासु द्वाभ्यां

१. CR reads स एव पत्नीः as a separate sūtra.

२. Thus N, cf. MānSS VII. 2.1.23; CR अभ्युन्दनेन. CR reads sūtras 18-19 as a single sūtra.

३. N समार्षिणां; CR समार्षेयाणां.

४. Thus emended; B, N, CR तिव्यपासं.

५. N नोक्तोग्रायणे; CR प्रयुक्तोग्रायणे

मिमीते । द्वितीयं नित्येन मित्वा अयं पुरो भूः इति पञ्चमी ॥ ३३ ॥
 प्राणग्रहपर्यायाणां प्रथमेन मिमीते प्रजापतिगृहीतेन त्वया प्राणं गृह्णामि
 इति ॥ ३४ ॥ एतेन धर्मेण व्यत्यासं प्रायणीयोदयनीययोर्दशमे चाहनि
 ॥ ३५ ॥ यथाकालमुत्तरस्मिन्नहनि वत्सानपाकरोति ॥ ३६ ॥ अद-
 क्षिणानि सत्राणि ॥ ३७ ॥ द्वादशशतं दक्षिणा^१ अहन्यहन्यहीने^२
 ॥ ३८ ॥ सत्रे तु दक्षिणौ होमौ हुत्वाहरहः कृष्णाजिनानि धूत्वा^३
 दक्षिणापथेन व्रजन्ति इदमहं मां कल्याण्ये कीर्त्यं स्वर्गाय लोकायामृतत्वाय
 [ददामि इति] ॥ ३९ ॥ पत्नीसंयाजान्तान्यहान्योत्तरस्मादहः^४
 ॥ ४० ॥ पुरस्ताद्यज्ञायज्ञियस्य वसतीवरीर्गृह्णाति ॥ ४१ ॥ हारियोज-
 नातिग्रैषप्रेषित आग्नीध्रस्तिष्ठन्^५ सुत्यामावेदयति इन्द्राग्निभ्यां अ-
 सुत्यां प्रब्रवीमि मित्रावरुणाभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोमपेभ्यो
 ब्रह्मन् वाचं यच्छ इति ॥ ४२ ॥ [ब्रह्मा वाचं] यच्छत्या वसतीवरीणां
 परिहरणात् ॥ ४३ ॥ अन्वहं पृष्ठयै षडहमुपयन्ति^६ ॥ ४४ ॥ वसती-
 वरीः परिहृत्य त्रिवृतमग्निष्टोममुपयन्ति रथन्तरपृष्ठम् ॥ ४५ ॥
 माहेन्द्रकाले रथं शब्दवन्तं बहिर्वेदि दक्षिणतो व्यतिवर्तयन्ति ॥ ४६ ॥
 श्वो भूते पञ्चदश उक्थ्यो बृहत्पृष्ठः ॥ ४७ ॥ माहेन्द्रकाले दुन्दुभि-
 माघ्नन्ति ॥ ४८ ॥ श्वो भूते सप्तदश उक्थ्यो वैरूपपृष्ठः ॥ ४९ ॥
 माहेन्द्रस्य स्तोत्रमुपाकरिष्यन् वीजनमुद्रात्रे^७ प्रयच्छति ॥ ५० ॥ श्वो
 भूत एकविंशः षोडशी वैराजपृष्ठः ॥ ५१ ॥ अग्ना आयूषि पवसा
 इत्याग्नेयमतिग्राह्यं गृह्णाति ॥ ५२ ॥ माहेन्द्रस्य स्तोत्रमुपाकरिष्यन्नरणि-
 शकलमुद्रात्रे प्रयच्छति ॥ ५३ ॥ उद्रातुरूरावग्निं मन्थन्ति ॥ ५४ ॥

१. B, N दक्षिणान्यहन्यहीने.

२. B, N धूत्वा वा.

३. B, N "न्युत्तरस्मा".

४. B, N "प्रस्तिष्ठः".

५. B, N "मुपयन्ति".

६. Thus emended; cf. MānSS VII. 2.2.13.

समाप्ते स्तोत्रेऽध्वर्युः भवतं नः समनसौ इत्यनुग्रहत्य प्रेद्धो अग्ने इत्य-
 भिजुहोति^१ ॥ ५५ ॥ न्यूङ्खमेतदहर्मवति^२ ॥ ५६ ॥ अग्नैश्च त्वा
 ब्रह्मणश्च इत्यतिग्राह्यं हुत्वा अग्न आयुःकार^३ इति भक्षयति ॥ ५७ ॥
 मयि मेघां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशति
 ॥ ५८ ॥ मयीन्द्र ओजो दधातु ॥ मयि सूर्यो भ्राजो दधातु इत्युत्तरयोः
 ॥ ५९ ॥ श्वो भूते त्रिणव उक्थ्यः शाक्वरपृष्ठः ॥ ६० ॥ ओजस्तदस्य
 तित्विषे इत्यैन्द्रमतिग्राह्यं गृह्णाति ॥ ६१ ॥ माहेन्द्रस्य^४ स्तोत्रमुपाक-
 रिष्यन् तोयावकमुद्रात्रे^५ प्रयच्छति ॥ ६२ ॥ इन्द्रस्य च त्वा क्षत्रस्य च
 इत्यतिग्राह्यं हुत्वा इन्द्रोजस्कार^६ इति भक्षयति ॥ ६३ ॥ श्वो भूते
 त्रयस्त्रिंश उक्थ्यो रैवतपृष्ठः ॥ ६४ ॥ अदृशन्नस्य केतवः इति सौर्य-
 मतिग्राह्यं गृह्णाति ॥ ६५ ॥ स्वयमृत्यजुः^७ षष्ठमहः ॥ ६६ ॥
 ऋतुयाजप्रैषेण याज्यां संदधाति ॥ ६७ ॥ अध्वर्यो यज इत्युक्तेऽध्वर्यु-
 र्यजति^८ ॥ ६८ ॥

॥ इति द्वादशाहे प्रथमं खण्डम् ॥

ये यजामहे अश्विनाध्वर्युं आध्वर्यवाद्दतुना सोमं पिबतम् ॥
 अश्विना पिबतं सुतं दीद्यग्नी शुचित्रता । ऋतुना यज्ञवाहसा ॥

१. B, N इत्यग्निं जुहोति.

२. Thus emended; cf. ApSS XXI. 7.2; B, N न्यूङ्खमूर्ध्वं; CR न्यूङ्खल्यमूर्ध्वं.

३. Thus MS IV. 7.10; B, N आयुष्मत; CR आयुष्कर.

४. B श्वो भूते मा°; N श्वोमा°.

५. B तयोर्वकामितिमु°, N तयोर्वकामित्यु°.

६. Thus N; MS IV. 7.3; CR °जस्कर.

७-७. Thus emended; cf. MānSS VII. 2.2.27-28; ApSS XXI. 7.14-15; B, N, CR पृथिव्या (CR ऋतव्या) पात्रेण स्वयमृत्यु (N स्वयमनु) मँद्वल्यवसानन्ति (N न्ती) यजत्यध्वर्युः । यजेत्युक्तेऽध्वर्युर्यजते.

८. CR adds [द्वितीयेऽध्याये]

इति समूढे' ॥ १ ॥ व्यूढे'

अर्वाञ्चमद्य' यय्यं नृवाहणं रथं युद्धाथामिह वां विमोचनम् ।

पृङ्क्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतु वाजिनीवसू ॥

इति ॥ २ ॥ गृहपते यज इत्युक्ते गृहपतिर्यजति ये यजामहेऽग्निं गृहपति
गाहंपत्यात् सुगृहपतिस्त्वयाग्नेऽयं सुन्वन् यजमानः स्यात् सुगृहपतिस्त्व-
मनेन सुन्वता यजमानेन ॥ अग्निगृहपतिर्गाहंपत्यादृतुना सोमं पिबतु ॥
गाहंपत्येन' सन्त्य ऋतुना यजनीरसि । देवान्' देवायते यज इति समूढे'
॥ ३ ॥ व्यूढे' गायन्ति यदि त्वाद्यापतेभ्यश्च त्वर्यति' ॥ ४ ॥ अन्यां'
त्रिष्टुभं द्वितीयां' कुर्वीत ॥ ५ ॥ माहेन्द्रस्य काले प्रसदसि वत्सगवां
साँवाशिनं कुर्वीत ॥ ६ ॥ सूर्यस्य च त्वीषधीनां च इत्यतिग्राह्यं हुत्वा
सूर्यं भ्राजस्कार' इति भक्षयति ॥ ७ ॥ तृतीयसवने वालखिल्यान्
मैत्रावरुणो विहरति वृषाकपिं ब्राह्मणाछंसी शंसत्येवयामरुतमछावाकः' ।
शिल्पे' प्रतिगरः ॥ ८ ॥ समाप्तेऽहनि वाचं यलत्या रसप्राशनात्
॥ ९ ॥ दीक्षिताः प्राश्रन्ति मधु ॥ १० ॥ अहीने दीक्षितः ॥ ११ ॥

१. Thus emended; B, N, CR समूढेषु ॥ १ ॥ अव्यूढे.

२-२. B, N, CR read this portion after चतुर्दशोत्तराचष्टे in
sūtra 30. But compare MānSS VII. 2.2.29-31. The
archetypus of B and N probably inserted at a wrong
place this portion which in the original manuscript
might have been written in the margin. The context
needs the change as effected above. The text of
sūtra 4 is corrupt. About this sūtra CR remarked
that "there is great confusion in this sūtra."

३-३. B, N, CR गाहंपत्येऽनु समृतुना ॥ अयं हि गौरसि.

४. Thus emended; B, N, CR समूढेऽव्यूढे.

५. B, N, CR सल्लिं गातृष्ण्यं द्वितीयं. cf. MānSS VII. 2.2.32.

६. CR भ्राजस्कार.

७. CR शंसत्ये.

८. Thus emended. cf. MānSS VII 2.2.34; B, N, CR शिष्ये.

संस्थिते पृष्ठथषडहे छन्दोमानुपयन्ति ॥ १२ ॥ त्रीण्युक्त्यानि ॥ १३ ॥
 बृहत्पृष्ठावभितो मध्ये रथन्तरपृष्ठः^१ ॥ १४ ॥ रथन्तरपृष्ठश्चतुर्थः
 ॥ १५ ॥ अविवाक्यं नाम स्मरन्ति ॥ १६ ॥ ग्रन्थतिशिल्पे^२ ब्रह्मा
 गृहपतिरुपद्रष्टा वा चित्रतया तु या वाहिरक्षरं व्यञ्जनैस्तानि होता
 परोक्षमनुष्टुभं^३ संपादयेत् ॥ १७ ॥ समाप्तेऽह्न्याहवनीयमुपतिष्ठन्ते

अयं सहस्रमानवो^४ दृशः कवीनां मतिज्योतिर्विधर्म ।

ब्रध्नः समीचीरुषसः समैरयन् ॥

अरेपसः सचेतसः स्वसरे मन्युमन्तश्चिता गौगौः ॥

इति ॥ १८ ॥ निधनमुपयन्ति ॥ १९ ॥ हविर्धानि मानसं ग्रहं गृह्णाति
 पृथिव्या पात्रेण समुद्रं रसामनुपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा
 जुष्टं गृह्णामि इति ॥ २० ॥ स्तुतशस्त्रवान् भवति^५ ॥ २१ ॥
 भक्षणं^६ मनसा कुर्वीत ॥ २२ ॥ परिधानीयां संपाद्याभिमुखो होतार-
 मुपविशति ॥ २३ ॥ आमन्त्रयते^७ होता अध्वर्यो ब्रह्मा वदिष्यावः
 ॥ २४ ॥ उच्चैस्तरां होतः इत्यध्वर्युः ॥ २५ ॥ चित्तिः सुगध्वर्यो
 होता ॥ २६ ॥ चित्तमाज्यम् । अध्वर्युरामन्त्रयते होतब्रह्मा वदिष्यावः इत्यु-
 च्चैस्तराम् ॥ २७ ॥ तथाध्वर्यो इति तिष्ठति ॥ २८ ॥ “ ओ श्रावयेति
 चतुरक्षरम् । अस्तु श्रौषडिति चतुरक्षरम् । यजेति द्वयक्षरम् । ये यजामह
 इति पञ्चाक्षरम् । द्वयक्षरो वषट्कारः । एष वै होतः प्रजापतिः
 सप्तदशो^८ यज्ञेऽन्वायत्तः । यद्यनुवाक्याया एति यदि याज्याया अत-

१. CR added by conjecture.

२-२. The sūtra is partly corrupt and unintelligible.

३. CR “मनवे.

४. Thus emended; भक्षयत्याभक्षण; N भक्त्याभक्षण; CR भवति
 आसादनभक्षणं.

५. CR divides sūtras 24-29 differently.

६. B, N, CR सप्तदशोपयथा होता येषां वै होतः प्रजापतिः सप्तदशो.
 The ending portion of this sūtra, अरात्स होतः इति
 seems to be a wrong addition, being probably a
 duplication of identical wording from sūtra 31.

श्वेदेवं नैति । नास्य यज्ञो व्यथते । प्रजापतौ यज्ञेन प्रतितिष्ठति ॥
 (मै. सं. १.४.११) । अरात्स्म होतः इति ॥ २९ ॥ एतेन धर्मेण चतु-
 र्होतृनाचष्टे^१ नैषां यज्ञो व्यथते । प्रजापतौ यज्ञेन प्रतितिष्ठति ॥ ३० ॥
 अरात्स्म होतः इत्यन्तमुच्चैः । ओमध्वर्यो तथाध्वर्यो इति प्रतिगारः^२
 ॥ ३१ ॥ ग्रहेण प्रचर्य ग्रहशेषं प्रजापतिपीतं भक्षयन्ति ॥ ३२ ॥
 तार्तीयसवनिको भक्षमन्त्रः ॥ ३३ ॥ यत्समीक्षते स उपहवः ॥ ३४ ॥
 उपसृजन्^३ धरुणम्^४ इत्यौदुम्बरीमन्वारभन्ते ॥ ३५ ॥ वागेतु वागुपेतु
 वाक्समेतूप मेतु वाग्भूर्भुवः स्वः इत्यन्वारभ्य वाचं यच्छत्याधिवृक्षसूर्यादा
 वा नक्षत्रदर्शनात् ॥ ३६ ॥ वाचं विसृज्याग्नीध्रीयमुपतिष्ठन्ते

युवं तमिन्द्रापर्वता पुरोयुधा यो नः पृतन्यादप तं
 तमिद्धतं वज्रेण तं तमिद्धतम् ।

दूरे चत्ताय छत्सद्ग्रहनं यदि नक्षत् ।

अस्माकं शत्रून् परि शूर विश्वतो दर्मा^५ दर्षीष्ट^६ विश्वतः ॥

इति ॥ ३७ ॥ श्वो भूत उदयनीयोऽतिरात्रः ॥ ३८ ॥ स प्रायणीयेन
 व्याख्यातः ॥ ३९ ॥ अथ^७ ग्रहाग्राणि^८ ॥ ४० ॥ समूढं चैन्द्रवाय-
 वाग्रौ प्रायणीयोदयनीयौ दशमं चाहः । इतरेषां नवानामैन्द्रवायवाग्रं
 प्रथममहः । अथ शुक्राग्रमथाग्रायणाग्रमिति त्रिरभ्यस्य ॥ ४१ ॥ व्यूढ-
 स्यैन्द्रवायवाग्रौ प्रायणीयोदयनीयौ । इतरेषां दशानामैन्द्रवायवाग्रं
 प्रथममहः । अथ^९ शुक्राग्रम्^{१०} । अथ द्वे आग्रायणाग्रे अथैन्द्रवायवाग्रमथ

१. See footnote to sūtra 2 above.

२. B, N, CR प्रतिचारो.

३. B, N, CR उप स्वजा वरुणम्.

४. B, दर्मादार्पणः; N; दशदशकाष्ट.

५. B, N, CR होता कर्माणि कुर्वते (N कुर्वते). cf. MānSS VII. 2.4.1

६. Thus N; CR omit.

द्वे शुक्राग्रे अथाग्रायणाग्रमथ द्वे ऐन्द्रवायवाग्रे ॥ ४२ ॥ व्यूढस्योत्तरस्मिन्
 पृष्ठयन्त्रहे' छन्दोमानां' च' जगत्यः प्रातःसवनं भजन्ते गायत्र्यो
 माध्यंदिनं त्रिष्टुभस्तृतीयसवनम् ॥ ४३ ॥ छन्दोमानामव्यूढेऽनुष्टुभः^१
 प्रातःसवनं भजन्ते जगत्यो माध्यंदिनं गायत्र्यस्तृतीयसवनम् ॥ ४४ ॥
 पवसानाभिमन्त्रणं भक्षणमिति यथाछन्दः ॥ ४५ ॥ "कृष्णशीर्षाग्नेयः"
 (मै. सं. ४.७.८) इत्यैकादशिनाः ॥ ४६ ॥ तानन्वहं विहृतानालभन्ते
 ॥ ४७ ॥ अजमाग्नेयमुदयनीये' ॥ ४८ ॥ उदवसानीयाभिरिष्टा'
 ज्योतिष्टोमैः पृष्ठशमनीयैरतिरात्रैर्यजेरन् ॥ ४९ ॥ पृष्ठव्यसने पृथगुदव-
 सानीयाभिरिष्टा' ज्योतिष्टोमेन यजेरन् ॥ ५० ॥ द्वादशाहेन
 सत्त्राहीना व्याख्याताः ॥ ५१ ॥

॥ इति द्वादशाहे' द्वितीयं खण्डम् ॥

१. Thus emended; cf. ManSS VII. 2.4.4; N व्यूढस्योत्तरस्मिन्-
 पृष्ठयन्त्रहे; B, CR व्यूढस्यैतस्मिन्पृष्ठये षडहे (B पृष्ठयन्त्रहे).
२. Thus emended; B, N, CR छन्दोमानां.
३. Thus emended; B, N छन्दोमिक्विव्यूढेनानुष्टुभः; CR छन्दोभिर-
 व्यूढेनानुष्टुभः.
४. B, N अजमाग्नेय इत्यस्यादवसा'; CR' मुदयनीयः । उदव'.
५. CR पृथगवसा'.
६. CR adds [द्वितीयेऽध्याये].

गवामयनम्

गवामयनम् ॥१॥ माघपौर्णमास्याश्चतुरहे^१ पुरस्तादीक्षन्ते ॥२॥
 तामिस्रस्याष्टम्यामाग्निकयो^२ ज्यौत्स्नस्य^३ पञ्चम्यां प्रसवः ॥३॥
 समानः प्रायणीयः ॥४॥ उक्थ्यो द्वितीयमहरग्निष्टोमो वा ॥५॥
 अन्वहमभिप्लवं षडहमुपयन्ति ॥६॥ ज्योतिरग्निष्टोमो रथन्तरपृष्ठो
 गौरुक्थ्यो बृहत्पृष्ठ आयुरुक्थ्यो रथन्तरपृष्ठः पुनर्गोआयुषी ज्योति-
 रग्निष्टोमो रथन्तरपृष्ठ एव^४ ॥७॥ चतुरोऽभिप्लवानुपयन्ति^५ ।
 पृष्ठथः । स मासः ॥८॥ तांश्चतुरो^६ मासानुपयन्ति ॥९॥ त्रयो-
 ऽभिप्लवाः पृष्ठथोऽभिजित्स्वरसामान उक्थ्या वाग्निष्टोमा वा ॥१०॥
 तैष्वन्वहं^७ संततानतिग्राहयान् गृह्णाति^८ ॥११॥ उपयामगृहीतोऽस्यद्भ्य-
 स्त्वोषधीभ्यः इति गृहीत्वा अद्भ्य ओषधीभ्यः स्वाहा इति प्रथमेऽहनि
 जुहोति ॥१२॥ ओषधीभ्यस्त्वा प्रजाभ्यः इति गृहीत्वा ओषधीभ्यः
 प्रजाभ्यः स्वाहा इति द्वितीये ॥१३॥ प्रजाभ्यस्त्वा प्रजापतये इति
 गृहीत्वा प्रजाभ्यः प्रजापतये स्वाहा इति तृतीये ॥१४॥ स मासः^९
 ॥१५॥ स पूर्वः पक्षः ॥१६॥ श्वो भूते विषुवान् दिवाकीर्त्योऽग्नि-

१. Thus N; CR पौर्ण° cf. MānŚS VII. 2.4.13.

२. Thus emended; B, N, CR 'म्यामृत्विग्भ्यो (N° त्विजोभ्यो)
 ऽग्निष्टोमस्य cf. MānGS I.23.5;21.2; II 1.2; MānŚS
 I.6.2.4; IV. 7.1;8.1; IX. 3.1. 2; ŚaṅkhŚS XIII. 19.6.

३. B, N व

४. CR breaks the sūtra here.

५. B, N तानुमद्राप°

६-८. Thus emended; B, N तैष्वद्वन्तात्संततानतिग्राहयं गृह्णाति; CR
 तैष्ववृत्ता संततिः ॥१२॥ अतिग्राहयं गृह्णाति cf. MānŚS VII. 2.4.20.

७. CR reads satras 15-16 as a single sūtra.

ष्टोमः ॥ १७ ॥ उदिते प्रातरनुवाकमुपाकरोति ॥ १८ ॥ आवृत्तान्
 संतनीन् गृहीत्वा उदु त्वां जातवेदसम् इति सौर्यम् । वृत्तान् संतनीन्
 गृहीत्वा वाचस्पतिम् इति वैश्वकर्मणं महीम् षु मातरम् इत्यादित्यम्
 ॥ १९ ॥ सौर्यं श्वेतमजं सवनीयं तन्त्रमुपालम्भ्यमातभेरन् ॥ २० ॥
 प्रागस्तमयादहः संस्थापयन्ति ॥ २१ ॥ सूर्यो देवः इत्यस्तमिते जुहोति
 ॥ २२ ॥ विषुवन्तमुपेत्यावृत्तांश्च स्वरसाम्न उपयन्ति ॥ २३ ॥
 [आवृत्ताः संतनयस्तेषां प्रथम] आदित्यं श्वो भूते वैश्वकर्मणम् ॥ २४ ॥
 व्यत्यासं गृह्णात्या महाव्रतात् ॥ २५ ॥ उभौ महाव्रते ॥ २६ ॥
 पृष्ठ्याभिप्लवानावृत्तानुत्तरस्मिन् पक्ष उपयन्ति ॥ २७ ॥ विश्वजितं

१-१. This long passage of sūtras 19-27 is largely reconstituted. B, N CR read it as follows :-

अवृत्तान् संतनीन् (N संतनीन्) गृहीत्वोदु त्वां जातवेदसमिति स्तोत्र आदित्यं
 वृत्तान् संतनीन् (N संतनीन्) गृहीत्वा वाचस्पतिमिति वैश्वकर्मणमिति ॥ २० ॥
 आदित्यं श्वो भूते वैश्वकर्मणं व्यत्यासं गृह्णात्या महाव्रतात् ॥ २१ ॥ उभौ
 (N उभौ) महाव्रते ॥ २२ ॥ सौर्यं श्वेतमजं सवनीयं तन्त्रमुपालम्भ-
 मातभेरन् ॥ २३ ॥ प्रागस्तमयादहः संस्थापयन्ति ॥ २४ ॥ वैश्वकर्मणं महीम्
 षु मातरमित्याहुन्यम् ॥ २५ ॥ सूर्यो देव इत्यस्तमिते जुहोति ॥ २६ ॥
 पृष्ठ्याभिप्लवान्मासौस्त्वावृत्तानुत्तरस्मिन् पक्ष उपयन्ति ॥ २७ ॥ विषुवन्तमुपेत्या-
 वृत्तांश्च स्वरसाम्न उपयन्ति ॥ २८ ॥

About sūtra 20 CR has noted that "there is great confusion in the text of this sūtra." As a matter of fact the confusion is not limited to sūtra 20 alone. About sūtra 27 CR rightly says that "we expect पृष्ठ्याभिप्लवानावृत्तान्" dropping मासौस्तु. The passage is intended to prescribe the rites to be observed on the Viguvant day and also some of the following days including the three Svarasāman sacrifices.

On comparing the above passage with MānŚS VII. 2.5. 3-10 and ApŚS XXI. 21. 3-11 one finds that
 (continued on the next page)

पृष्ठं त्रीनभिल्वान् ॥ २८ ॥ चतुरो मासानुपयन्ति ॥ २९ ॥
 त्रीनभिल्वानायुर्गौर्दशाहो महाव्रतमिति द्विसंभार्यताम् ॥ ३० ॥
 एकसंभार्यता द्विषामृद्धौ^१ । विश्वजितैः पञ्च मासानुपेत्य द्वावभिल्व-
 वायुर्गौर्दशाहो महाव्रतमुपयन्ति तेन त्वावृत्तान् स्वरसाम्^२ उपयन्ति^३
 ॥ ३१ ॥ विश्वजितं^३ पृष्ठं त्रीनभिल्वान् ॥ ३२ ॥ चतुरो मासानु-
 पेत्यैन्द्रवायवः शुक्र आग्रायण इति ग्रहाग्राणि ॥ ३३ ॥ नैकमावर्त^४
 षण्मासान् ॥ ३४ ॥ अथ शुक्राग्रे द्वे^५ विषुवान् ॥ ३५ ॥ आवृत्यो-
 त्तरस्मिन्नुपक्रामम् ॥ ३६ ॥ अपि वा यथा पृष्ठे प्रतिकृतो यथाभिल्वे
 स्वरसाम^६ च ॥ ३७ ॥ शेषे यथादिष्टम् ॥ ३८ ॥ आग्नेयोऽज^७
 उदयनीये^८ ॥ ३९ ॥ अपि^८ वा विहृतानैकादशिनानावर्तमा दशरात्रस्य
 चतुर्धादहः^८ ॥ ४० ॥ वैष्णवं वामनं चतुर्थेऽहनि । ऐन्द्राग्नं पञ्चमे ।

(continued from the preceding page)

there is a confusion in the VārṣS passage which may be attributed to the defective copying by the scribes. Taking into account the subject-matter, the sūtras can be suitably rearranged with certain modifications and a minimum conjectural addition as adopted above. Besides the corrupt readings, the confusion can be detected in sūtra 21 (आदित्यं), sūtra 25 (incomplete and out of context) and sūtra 28 (which is also out of context).

१. Thus emended; B, N, CR हविनामृद्धौ. The entire sūtra is obscure. द्वावभिल्व^३ emended for द्वावुपल्लवा^३.

२. Thus emended; B, N, CR सरसानुपयन्ति.

३. Thus emended B, N, CR विश्वजितैः; cf. sūtra 28 *infra*. CR reads sūtras 32-34 as a single sūtra.

४. ?

५. N शुक्राग्रे दिविषु.

६. B, N स्वरवामस.

७. B, N, CR आग्नेयाय सक्न ऐन्द्राग्नौ. cf. MānṢS VII. 2.4.10.

८-८. B, N अपि विहृत्य (N वाहृत्य) नैकादशानिनावर्तमानदशरात्रस्य चतुरादहो.

वैश्वदेवं षष्ठे । द्यावापृथिव्यं प्रथमे छन्दोमे । तस्याश्वतरवत्सं वायवे
नियुत्वते द्वितीये । अविं वशामुत्तमे । मैत्रावरुणीं वशामविवाक्ये ।
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रते ॥ ४१ ॥ अपि वा प्रायणीयोदयनीययो-
र्विमत्तानैकादशिनानालभेरन्नैन्द्राग्नानन्तरा^१ ॥ ४२ ॥

॥ इति द्वादशाहे^२ तृतीयं खण्डम् ॥

यद्युत्सर्गिणामयनं^३ कुर्युर्द्वितीयस्य मासस्य प्रथममहरत्सृजेरपि
चोत्तरेषां मासानां प्रथमान्यहानि^४ ॥ १ ॥ उत्तरस्य च पक्षस्यासंभार्याणां
मासानां प्रथममाभिप्लविकमपि चोत्तरेषां मासानां प्रथमान्याभिप्लवि-
कानीति ॥ २ ॥ अर्धमासेभ्यस्त्रयोऽभिप्लवास्तेषां^५ मध्यमस्य प्रथमम्
॥ ३ ॥ एकसंभार्ये द्वयोरभिप्लवयोः ॥ ४ ॥ अपि वा यदहः पूर्ण-
मास्यमामावास्थं वा तदहरत्सृजेरन् ॥ ५ ॥ अ उत्सष्टामहे इतीन्द्राय
वत्सानपाकुर्वन्ति^६ ॥ ६ ॥ श्वो भूते प्राजापत्यं पशुमालभेरन् ॥ ७ ॥
तस्य वपया^७ प्रचर्याग्नेयेनाष्टाकपालेन^८ सवनीयेनाष्टाकपालेन वैश्वदेवेन
वारुणेनाथैन्द्रेणेति^८ प्रचरति ॥ ८ ॥ माध्यंदिनस्य सवनस्य स्थाने
पशुपुरोडाशैः प्रचर्यैकादशकपालेन सवनीयेनैकादशकपालेन मरुत्व-
तीयैनेकादशकपालेन वारुणेनाथैन्द्रेणेति^८ प्रचरति ॥ ९ ॥ तृतीयसवनस्य
स्थाने पशुना प्रचर्य सवनीयेन द्वादशकपालेन वैश्वदेवेन द्वादशकपालेन

१. B, N add गवामयनम्.

२ CR adds [द्वितीयेऽप्याये].

३ B, N यद्युत्सर्गिणोमंथनं

४-४. Thus N; CR प्रथमान्याभिप्लविकान्यर्धमासेभ्यः

५. CR does not break the sūtra here.

६. B, N, CR वत्सानुपा^७; cf. MānŚS VII. 2.8.10; ĀpŚS XXI. 24.3.

७. B, N चधोपर्या^८; CR वपोपर्या^८; cf. MānŚS VII. 2.8.15; ĀpŚS XXI. 24.3.

८. B, N वारुणादथैन्द्रेणेति; CR वारुणेन्द्रेणेति.

चरुणा' चाग्निमारुतेनेति' प्रचरति ॥ १० ॥ पृषदाज्येन चरित्वा
 पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ११ ॥ अनुसवनमेके पयः समामनन्ति प्रतिधुक्
 प्रातःसवने शृतं माध्यदिने दधि तृतीये सवने ॥ १२ ॥ यदि' दीक्षासु
 प्रदीक्षिता अतिरिक्तास्ते विहारं कृत्वा दण्डप्रदानान्तेऽग्निमभ्यस्य
 वाग्यता आवेदयेयुः ॥ १३ ॥ यद्याग्नीध्रीये प्रणीते दीक्षेतान्तरितं श्वो
 विहारं करोति क्रयं वेदिसदो हविर्धानं सोमप्रणयनमिति ॥ १४ ॥
 धिण्यान्युप्योपतिष्ठते ॥ १५ ॥ पार्श्वतः शालामुखीयस्याहवनीयं
 प्रतिष्ठाप्य तस्मादौत्तरवेदिकं प्रणयेदाग्नीध्रीयं च ॥ १६ ॥ यद्यस्याग्नी-
 ध्रीयमाहवनीयशेषं शालामुखीयेन संसृजति अग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्या-
 मनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १७ ॥ अग्निभ्यामग्निं संसृजति ॥ १८ ॥
 सर्वत्र समानशीलः सुत्यास्रपपद्येत' ॥ १९ ॥

॥ इति द्वादशाहे' उत्सर्गिणां चतुर्थं खण्डम् ॥

अग्निष्टोमः* पञ्चविंशो महाव्रतम्* ॥१॥ उदिते प्रातरनुवाक-
 मुपाकरोति ॥ २ ॥ दधिग्रहेण प्रचर्यादाम्यं दधिग्रहपात्रेण गृह्णाति

१. Thus emended B, N च चरुणाग्नि°; CR चरुणाग्नि°

२-२. B, N, CR यदि दीक्षासु प्रदीक्षितारितितस्ते विहारं कृत्वा दण्डप्रदानान्तेऽ-
 ग्निमभ्यस्य वाग्यतमवेदयेद्यद्याग्नीध्रीये प्रणीतौ यदीक्षेतान्तरितं श्वो विहारं
 करोति क्रयं वेदिसदो हविर्धानं सोमप्रणयनमिति परिह्रासं न्युपाय याज्ञानी
 पार्श्वतः शालामुखीयस्याहवनीयं प्रतिष्ठाप्य तस्मादौत्तरवेदिकं प्रणयेदाग्नीध्रीयं
 यद्यस्याग्नीध्रीयमाहवनीयशेषं शालामुखीयेन संसृजत्यग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्या-
 मनुब्रूहि इति संप्रेष्यत्यग्निभ्यामग्निं संसृजति सर्वत्र समानशीलमुतपासुपपद्येत.
 CR says in the foot-note that "from here upto the
 end of this section the entire passage is unintelligible
 and hence we had to leave it unpunctuated."

३. CR adds [द्वितीयेऽध्याये].

४-४. Thus emended; cf. MānSS VII. 2.6.1; ApSS XXI
 17.1; B, N अग्निष्टोमव्रतं पृष्ठौ महाव्रतं दिवाकीर्त्य; CR अग्निष्टोमं
 व्रतपृष्ठं महाव्रतम्

॥ ३ ॥ अग्नये^१ त्वा प्रवृहामि इति पर्यायैस्त्रीनंशून् प्रवृहय निग्राभ्या-
 णामपत्यानामंशून् चतुराधूनोति रेशीनां त्वा पत्न्यन्नाधूनोमि इति द्वाभ्यां
 द्वाभ्यां पर्यायाभ्याम् ॥ ४ ॥ अग्निः प्रातः इति गृह्णाति उपयाम-
 गृहीतोऽसि शुक्रं त्वा शुक्र शुक्राय इति च ॥ ५ ॥ आ समुद्रा इत्युत्तिष्ठति
 ॥ ६ ॥ वसूनामाधीती इति जुहोति ॥ ७ ॥ उशिक् त्वं देव सोम इति
 पर्यायैरशुष्कानंशूनप्यस्यति ॥ ८ ॥ गौरीवितमुद्राता गायति^२ ॥ ९ ॥
 पुरस्तादुपांश्वभिषवस्यांशूनादत्ते ग्रहपात्रे ॥ १० ॥ वरं दत्त्वा सकृदभि-
 पुत्य सकृद् गृह्णात्यभिप्राणन् ॥ ११ ॥ “ पराचीनेन प्राणता ” (मै.
 सं. ४.७.७) इति ब्राह्मणव्याख्यातम् ॥ १२ ॥ अव्यवानं गृह्णाति
 जुहोति च ॥ १३ ॥ यदि व्यवान्याद्विरण्यमभि व्यवान्यात् ॥ १४ ॥
 कया नश्चित्र आभुवद् इति मनसा प्रजापतये इति गृहीत्वा दधन्वे वा
 यदीमनु इति जुहोति ॥ १५ ॥

आ नः प्राण एतु परावत आन्तरिक्षाद्दिवस्परि ।

आयुः पृथिव्या अधि ॥

अमृतमसि ॥ प्राणाय त्वा इति हिरण्यमभि व्यवान्यात्^३ ॥ १६ ॥

इन्द्राग्नी मे वर्चः कृणुतां वर्चः सोमो वातो बृहस्पतिः ।

वर्चो मे विश्वे देवा वर्चो मे धत्तमश्विना ॥

इत्युदकं स्पृशति ॥ १७ ॥ वासोऽधीवासश्चतस्रो धेनुर्द्वादश^४ हिरण्यं
 चैतेषामेकं दानम् ॥ १८ ॥ अंश्वदाभ्यो^५ च सर्वयज्ञेषु ॥ १९ ॥ प्रातृव्य-
 वतादाभ्यो ग्रहीतव्यः सत्रे साहस्रे सर्ववेदसे सर्वस्तोमे सर्वपृष्ठे
 विश्वजिति वाजपेये राजसूयेऽश्वमेधे तेषु बुभूषता ॥ २० ॥ अतिग्राह्यान्^६

१. CR has joined अग्नये त्वा प्रवृहामि इति पर्यायैः to sūtra ३; but see MS I. 3.36; IV. 7.7.

२. CR reads sūtras 9-10 as a single sūtra.

३. CR व्यनेयात्

४. CR adds [वा]

५. Thus emended; B, N आत्यदाभ्येक्वा; CR अंशावदाभ्य.

६. B, N श्रुतिग्राह्यान्.

गृह्णाति । उपयासगृहीतोऽसीन्द्राय त्वार्कवते जुष्टं गृह्णामि इत्यनुषजेत् ॥ २१ ॥ इन्द्रमिन्द्रायिनः इति पूर्वार्धे^१ । अभि त्वा शूर नोनुमः इति दक्षिणार्धे^२ । त्वामिन्द्रि हवामहे इत्युत्तरार्धे^३ ।

इमा नु कं भुवना सीषधामेन्द्रश्च विश्वे च देवाः ।

यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां चादित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु ॥

इति पश्चार्धे^४ ।

तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेषु नृम्णः ।

सद्यो जज्ञानो निरिणाति शत्रून्नु यं विश्वे मदन्त्यूमाः ॥

इति मध्यमे ॥ २२ ॥ वृष्टिग्रहं गृह्णाति मार्त्तिके चतुष्टये^५

क्षेत्रस्य पते मधुमन्तर्ममि धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्च ।

मधुश्चतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृडयन्तु ॥

इति । उदीर्यता मरुतः ॥ सुत्रामाणम् ॥ महीमू षु मातरम् इति चतुः

प्रत्यृचम् । अदित्यै त्वा^६ चतुर्धन्यै^७ जुष्टं गृह्णामि इत्यनुषजेत् ॥ २३ ॥

वैषुवताननुपृष्ठयानतिग्राहयान्^८ वैश्वकर्मणादित्यौ सारस्वतवैष्णवाविति

गृह्णाति ॥ २४ ॥ माहेन्द्रस्य^९ स्तोत्र औदुम्बरीमासन्दीमुद्गातारोहति

॥ २५ ॥ औदुम्बरौ^{१०} कूर्चौ फलका^{११} । वाणं शततन्तुं मौञ्जैस्तन्तिभिर-

१. B, N, CR पूर्वार्धे.

२. B, N, CR दक्षिणार्धे.

३. B, N, CR इत्युत्तरार्धे.

४. B, N, CR पश्चार्धे.

५. B चतुष्टे; N चतुष्टे.

६. Thus emended; cf. ManSS VII. 2.6.7; B, N त्वा चतुर्थं; CR त्वेति चतुर्थं.

७. Thus emended; B, N, CR वैषुजननुपृष्ठयामिति.

८. Thus N; CR माहेन्द्रस्य.

९. Thus emended; B, N, CR औदुम्बरी कूर्चितयद्या; cf. ManSS VII. 2.7.3, ĀpSS XXI. 17.14.

ध्वर्युरुद्गात्रे^१ प्रयच्छति ॥ २६ ॥ ततः^२ पत्न्यश्च वादयन्ति शङ्खाना-
लीकान्^३ तूणवानपाघाटलिकाः^४ पिछोलाः^५ काण्डवीणाश्च ॥ २७ ॥
वेदिसत्तिषु दुन्दुभीनाघ्नन्ति ॥ २८ ॥ भूमिदुन्दुभिः पञ्चमः पश्चा-
दाग्नीध्रीयस्य सवनीयस्य चर्मणापिहितः ॥ २९ ॥ तस्य पुछेन
वादयन्ति ॥ ३० ॥ पुरस्तादाग्नीध्रीयस्यान्तर्वेदि ब्रह्मचारी । बहिर्वेदि
पुँश्चली ॥ ३१ ॥ ब्रह्मचारिणमाह^६ अनार्यकर्मज्ञवकीर्णिन् दुश्चरितन्
इति ॥ ३२ ॥ धिक्त्वा जालिम पुँश्चालि परस्वार्यजनस्य मार्जनि इति
ब्रह्मचारी प्रत्याह ॥ ३३ ॥ अन्तर्वेद्यभिगरो बहिर्वेद्यपगरः ॥ ३४ ॥
नारात्सुरिमे सत्त्रिणः इत्याहापगरः^७ उरसः^८ केशान् प्ररोह्य पशून्
पिष्ट्वा पवमाना दध्नलोकमभ्यर्चन्त^९ आसिषत इति ॥ ३५ ॥ अरात्सुरिमे
सत्त्रिणः इत्याहाभिगारः तपस्विनी वरकलृप्तिनी जयप्ररोहावुपेप्सन्तः^{१०}
स्वर्गलोकमभ्यर्चन्त आसिषत इति ॥ ३६ ॥ परिश्रयति मिथुनचारिभ्यां
दक्षिणापरां प्रति वेदिश्रोणिं बहिर्वेदि ॥ ३७ ॥ तौ मिथुनं संभवतः
॥ ३८ ॥ अग्नेण मार्जालीयं शूद्रार्यौ चर्ममण्डले व्यायच्छेते कृष्णशुकुसंहते
कृकदावरेऽभ्यन्तरतःपार्श्वे ॥ ३९ ॥ अन्तर्वेद्यार्यः ॥ ४० ॥ बहिर्वेदि
शूद्र आह इम उद्गासीकारिण इमे दुर्भूतमकन् इति ॥ ४१ ॥ इमेऽरात्सुरिमे
सुभूतमकन् इत्याहार्यः ॥ ४२ ॥ संजित्य प्रसदंस्यध्यस्यत्युपरिष्टाच्छु-

१. Thus emended; B, N मौजिग्रन्थिभिर°; CR मौञ्जि[भि]ग्रन्थिभिर°
cf. MānSS VII. 2.7.4.

२-२. Thus emended cf. ApSS XXI. 19.3-4; B, N, CR
ध्वर्युरन्यश्चैकवदिष्टं त्रित्यं मासपूजा.

३. Thus emended; cf. ApSS XXI. 17.16; 19.3; B, N,
CR दध्नाज्यदुलिकापिष्टेकाः.

४. CR [सा] गृह्णा°

५. N इत्याहारकरसुरसः; CR इत्याहापगर ओरसः.

६. Thus emended; B, N, CR दध्नलोक°.

७. Thus emended; B, N, CR जयप्ररोहापसुपयन्तः.

कलमवस्तात्कृकदम् ॥ ४३ ॥ मार्जालीयन्यन्ते^१ कुम्भीः^२ प्रयच्छति

॥ ४४ ॥ परियन्ति चतस्रः षडष्टौ वा दास्यश्चतुः प्रत्यृचम्

गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलुगन्धयः ।

गावो घृतस्य मातरस्ता इह सन्तु भूयस्यः ॥

इदं मध्विदं मधु इति पादान्निघ्नन्ति ॥ ४५ ॥

न^३ वै^३ गावो मागीरस्य गङ्गाया उदकं पपुः ।

पपुः सरस्वत्या नद्यास्ताः प्राचीश्चोज्जगाहिरे ॥

एता वयं प्लवामहे शम्याः प्रतरतामिव ।

निकीर्य तुभ्यं मध्य आकर्ष्य काष्यो यथा ॥

यदा राघटी वदतो ग्राम्यमनिरसाकसैजनस्य ।

भद्रे मेऽवतां राज्ञे राज्ञः परीक्षितः ।

कर्मग्रामोऽवरुद्धेतानडूर्वास्तप्यते बहन् ॥

इति ॥ ४६ ॥ परीत्य मार्जालीयं यथार्थं गच्छन्ति ॥ ४७ ॥ उत्तरत-

स्तीर्थस्य वाशं चर्म व्यधायोपकल्पयति^४ ॥ ४८ ॥ दक्षिणतः संजान-

प्रपावधाः^५ क्षत्रिया रथेषु क्वचिनः संनद्धा विध्यन्ति ॥ ४९ ॥

विहारं त्रिः^६ पर्यायन्ति ॥ ५० ॥ सारथयो^७ भवन्ति ॥ ५१ ॥ मध्ये

ग्रीवासु^८ भसदि^८ । प्रतिदिशमिषूनस्त्वायन्ति ॥ ५२ ॥ प्राप्तानर्हन्ति

॥ ५३ ॥ स्तोत्रान्ते शब्दाः शाम्यन्ति ॥ ५४ ॥ औदुम्बरं प्रेङ्खं होता-

१. Thus emended; cf. ĀpŚS XXI. 18.7; B, N मार्जालीयाति;
CR मार्जालीयान्ते.

२. Thus emended B, N कुनिभ्यः; CR कुम्भीभ्यः

३. Thus B, N, MānŚS VII. 2.7.10; CR, ĀpŚS XXI. 20.3
ननु.

४. Thus emended, cf. ĀpŚS XXI. 18.5; B, N, CR वधायोप.

५. ?

६. Thus emended; B, N त्रिसंतं; CR त्रिषतं.

७. B, N सारथ्यतो.

८. Thus emended; B, N ग्रीवास्वभंतोऽग्निवा; CR ग्रीवासु भसदोऽग्रै
वा.

रोहति ॥ ५५ ॥ औदुम्बरं फलकमपादमध्वर्युः ॥ ५६ ॥ तस्मिन्
 प्रतिगृणाति ॥ ५७ ॥ एकं महच्छस्त्रं परःशतं शंसति ॥ ५८ ॥ परि-
 धानीयां संपाद्य मध्यमेऽतिग्राहये' ग्रहान् समवनयति' ॥ ५९ ॥
 त्वे क्रतुमपि वृज्जन्ति विश्वे इति पूर्वार्धस्य^१ । द्विर्यदेते त्रिर्भवन्त्यूमाः इति
 दक्षिणार्धस्य^२ । स्वादोः स्वादीयः स्वादुना सृजा सम् इत्युत्तरार्धस्य^३ ।
 अत ऊ षु मधुनाभियोधि इति पश्चार्धस्य^४ ॥ ६० ॥ वृष्टिग्रहमुपशये'
 पर्यासिच्य माहेन्द्रेण प्रचरत्यतिग्राहयैश्च ॥ ६१ ॥ ग्रहान् समवनीय
 सर्वे भक्षयन्ति महस्ते भक्षयामि यशस्ते भक्षयामि स्तोमं ते भक्षयाम्यन्नाद्यं
 ते भक्षयामि प्रजां मे भक्षयामि प्रतिष्ठां भक्षयामि इति ॥ ६२ ॥
 प्रागस्तमयादहः संस्थापयन्ति ॥ ६३ ॥ सूर्यो देवः इत्यस्तमिते
 जुहोति ॥ ६४ ॥

॥ इति द्वादशाहे^५ महाव्रतं पञ्चमं खण्डम् ॥

१-१. Thus emended B, N, CR मध्यमेक्यग्रहा (N ग्रहणा)

नमसवनयति.

२. B, N, CR पूर्वार्धस्य.

३. B, N, CR दक्षिणार्धस्य.

४. B, N, CR पश्चार्धस्य.

५. B, N, CR पश्चार्धस्य.

६. Thus emended; B, N विद्वग्रहमु^०; CR विग्रहमु^०.

७. CR adds [द्वितीयेऽध्याये].

एकादशिनी

एकादशिन्यां प्रतिपशु यूपांश्छिन्दन्ति' ॥ १ ॥ उपशयं द्वादशं
पात्नीवत् त्रयोदशम् ॥ २ ॥ एका यूपाहुतिः ॥ ३ ॥ पृथगात्रस्वनीयाः^१
॥ ४ ॥ जोषणेन समेत्य पर्यञ्जनेन समीयात् ॥ ५ ॥ एवं समानजातीयेन
सर्वाननुक्रामति पशूँश्च ॥ ६ ॥ अग्नीषोमीयकाले यूपानुछयति । अपि
वाग्निष्ठं श्वो भूत इतरान् ॥ ७ ॥ अग्रेणाहवनीयं परिलिखति ॥ ८ ॥
दक्षिणमग्निष्ठात् परिलिख्योत्तरं परिलिखति ॥ ९ ॥ एतेन घर्मेण
व्यत्यासम् ॥ १० ॥ उदगपवर्गा यूपा दक्षिणापवर्गाः पशवः ॥ ११ ॥
स्फ्येन परिलिखति ॥ १२ ॥ रथाक्षमात्राणि^२ यूपान्तरालानि^३ ॥ १३ ॥
तिरश्चान्तं संमिनोति ॥ १४ ॥ एवं संमिता भवन्ति ॥ १५ ॥ अञ्जनादि
परिव्ययणान्तमग्निष्ठात् संमिनोति ॥ १६ ॥ यदि श्वो भूते समानम्
॥ १७ ॥ अथ चेत् पूर्वधुरञ्जनेन समेत्योछयणेन समीयात् ॥ १८ ॥
समस्याग्निष्ठस्य रश्ने परिव्ययति । इतरेषां च द्वे द्वे समस्याग्निष्ठे^४
परिव्ययति ॥ १९ ॥ अपि वा तान् परिव्ययत्यग्निष्ठवर्जम्^५ ॥ २० ॥
“यं कामयेत पितृलोकं ऋन्नुयात्” (मै. सं. ४.७.९) इति
ब्राह्मणव्याख्यातम् ॥ २१ ॥ दक्षिणस्मात्पक्षादक्षिणतः प्राञ्चमुपशयं
निदधाति ॥ २२ ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रमिन्द्रपाशेना-
भिर्नस्यामि इति यूपं रश्नयाभिर्नस्यति ॥ २३ ॥ इदमहममुमामुष्या-

१. B, N °श्चिन्वति.

२. Thus emended; B, N, CR पृथगात्रस्वनीया.

३. B रथाक्षमात्राणि यूपान्तराणी; N रथाक्षमात्राण्यंतराणी.

४-४. Thus emended; B, N, CR समासे समाग्निष्ठे परिव्यत्यभि वा
ता वसत्यग्निष्ठवर्जम्.

यणममुष्याः पुत्रमिन्द्रवज्रेणाभिनिदधामि इति यूपार्घ्यं स्वरुणाभिनिदधाति
 ॥ २४ ॥ तूष्णीमनभिचरतः ॥ २५ ॥ समान् मिनयात्प्रतिष्ठाकामस्य
 ॥ २६ ॥ त्रीन् मध्यतः समान् पशुकामस्य ॥ २७ ॥ व्यतिषजेदितरान्
 ॥ २८ ॥ अग्निष्ठं वर्षिष्ठमिन्द्रियकामस्य । हसीयाँसौ^१ संमिनोति
 ॥ २९ ॥ यौ ताभ्यामनन्तरौ तावग्निष्ठस्य^२ समौ ॥ ३० ॥ आराग्रौ^३
 संमिनोत्यग्निष्ठं वर्षिष्ठं हसीयस इतरान्^४ ॥ ३१ ॥ यदि कामयेत्
 विट् क्षत्रादोजीयसी स्यादवलीयः क्षत्रमिति ये दक्षिणतोऽग्निष्ठात्तान्
 वर्षीयसः कुर्यात् ॥ ३२ ॥ उन्नतां संमिनोति ॥ ३३ ॥ आश्विनं गृहीत्वा
 यूपान्^५ संमिनोति । सह वाग्निष्ठेन^६ ॥ ३४ ॥ रश्ने द्वे द्वे समे ।
 एकैकं परिवीय ॥ ३५ ॥ कृष्णशीर्षमाग्नेयमग्निष्ठे मेषीं^७ सारस्वती-
 मुत्तरस्मिन् सौम्यं बभ्रुं दक्षिणास्मिन् ॥ ३६ ॥ व्यतिषजेदितरान् ॥ ३७ ॥
 इयामः पौष्णः शितिपृष्ठो बार्हस्पत्यः पिशङ्गो वैश्वदेवो वृष्णिरेन्द्रः
 कल्माषो मारुतः संहित ऐन्द्राग्नोऽधोराग्नः सावित्रः पेतृवो वारुणः
 ॥ ३८ ॥ वारुणं दक्षिणार्घ्यम् ॥ ३९ ॥ उपशयाय पशुं निर्दिशत्यारण्यम्
 ॥ ४० ॥ सृगलस्तेज्यं पशुः इति वा ॥ ४१ ॥ यं द्विष्यात्तं ब्रूयाद्
 असी ते पशुः इति ॥ ४२ ॥ समवाये^८ द्वयोर्द्विषद् बहुषु बहुवत्^९ ॥ ४३ ॥
 अमुम् इति यत्र श्यात्तत्र बहुत्वं निगमयेत् ॥ ४४ ॥ ये पश्वभिधायिनः
 शब्दाः पश्वङ्गानि^{१०} । अनु^{११} पिता माता भ्राता सखा इति व्यूहति ॥ ४५ ॥

१. Thus emended; B, N, CR ग्रहरोषांश्च.

२. B, N तामग्निष्ठोमस्य.

३. B, N, CR एद्यन्तानात्.

४. CR reads sūtras ३१-३२ as a single sūtra.

५-५. Thus emended; B, N, CR यूपत्सनाद्यग्निष्ठदेवं दायं. CR reads sūtras ३४-३६ as a single sūtra.

६-६. Thus emended; B, N, CR वामत्राहे मित्राहे द्वयोर्द्विषद् बहुषु बहुवती.

७. B, N, CR पश्वङ्गान्युमिपता.

हविर्बर्हिर्वाजिनः प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं त्वगसुरुन्मा इति ॥४६॥ औपाकरणौ^१
 द्वौ दर्भावेका शाखा ॥ ४७ ॥ प्रतिपशु शस्त्रं वपाश्रपणी ॥ ४८ ॥
 सर्वानन्वारभ्य शामित्रं नयन्ति ॥ ४९ ॥ प्रतिपश्वर्च्यवोऽन्वारम्भेण^२
 वपोद्धरणे वपाश्रपणे च ॥ ५० ॥ सकृदादित्योपस्थानं प्रव्रजनमन्त्रश्च^३
 ॥ ५१ ॥ एकशृङ्गाया^४ पाशाननुप्रहरति तृणाग्राणि वपाश्रपणीः स्वरूँश्च
 ॥ ५२ ॥ एकः पशुपुरोडाशः समानदेवतेषु । प्रतिपशु नानादेवतेषु
 ॥ ५३ ॥ अभ्यावर्तते^५ मनोता ॥ ५४ ॥ एकादश जुहुरुत्पाद्यावदाने-
 नानुक्रम्य चरणेनानुक्रामति ॥ ५५ ॥ यद्येका जुहूर्भवति प्रतिदेवतं
 पशुभिः प्रचरति ॥ ५६ ॥ एकस्मिन्नर्धर्चे याज्यायाः^६ सर्वेषां^७
 वसाहोमं जुहोति ॥ ५७ ॥ समासिच्य दिग्धोमम् ॥ ५८ ॥ ततो
 वनिष्ठून्^८ । गुदानाम्^९ । जाघनीनां सर्वेषां प्रधानम् ॥ ५९ ॥
 अनुबन्ध्याया हुतायां वपायामग्रेण शालामुखीयं प्राग्वंशे पात्नीवतं
 संमिनोति ॥ ६० ॥ पौर्णमासिकीं वेदिः ॥ ६१ ॥ पाशुकान्याज्यानि
 ॥ ६२ ॥ अधोनामिमचषालम् ॥ ६३ ॥ अनवस्तीर्णो यूपावटः ॥ ६४ ॥
 तस्मिन् साण्डं त्वाष्ट्रं पशुमुपाकरोति^{१०} ॥ ६५ ॥ आवाहनवेलायां^{११}

१. N योपा^३; CR अपा^३.

२. CR °न्वारम्भेण. CR reads sūtras 49-51 as a single sūtra.

३. B, N प्रवृषण^३.

४. Thus emended; B, N, CR एकव्यं

५. Thus N; cf. ApŚS XIV. 7.6; CR आवर्तते.

६. Thus emended; B, N वीप्राया; CR सर्वेषां याज्याया.

७. Thus emended; B, N वनिष्ठ त्या; CR वनेष्ट्वा.

८. B, N, CR गुदादीनां.

९. B, N सपौण^९.

१०. Thus emended; B, N शकलमुपा^{१०}; CR सकलमुपा^{१०}.

११. Thus emended; B, N, CR आवेदन^{११}; CR reads sūtras 66-67 as a single sūtra.

त्वष्टारं वनस्पतिं चावाहयति ॥ ६६ ॥ पर्यग्निकृतमुत्सृज्य यावन्ति
पशोरेवदानानि तावत्कृत्व आज्यस्यावदाय संप्रेषं त्वष्टारं वनस्पतिं
च यजति ॥ ६७ ॥ अपि वा पर्यग्निकरणान्तं करोति ॥ ६८ ॥

॥ इति द्वादशहे^१ एकादशिनीयं षष्ठं खण्डम् ॥

१. Thus emended; cf. MānSS V. 2.12.41; ApSS XIV.

7.15; B, N, CR °दायप्रेषं.

२. CR adds [द्वितीयेऽध्याये].

सौत्रामणिः

सौत्रामणिं सोमवामिनः सोमातिपवितस्य^१ राजसूयेनाभिषि-
षिचानस्य भूतिकामस्य ज्योगामयाविनोऽन्नाद्यकामस्य पशुकामस्य
भ्रातृव्यवतो^२ऽभिश्शस्यमानस्य वा ॥ १ ॥ सीसेन क्लीबाच्छष्पाणि
कृष्णेन तसरपक्ष्मणा^३ सोमविक्रयिणो^४ वा क्रीणाति ॥ २ ॥ गार्हपत्य
ओदनं भ्रपयित्वा लाजान् सँसृज्य^५ तोक्मं^६ नग्नहुर्लाजा मासरमिति
॥ ३ ॥ स्वाद्रीं त्वा स्वादुना इति शष्पैः सुरां सँसृजति ॥ ४ ॥
सोमोऽस्यश्चिभ्यां पच्यस्त्र इति कुम्भ्यां^७ समवदधाति ॥ ५ ॥ तिस्रो
रात्रीः सँहिता वसति ॥ ६ ॥ तिसृणां^८ पारे पशुबन्धः ॥ ७ ॥ प्रणीतेऽग्नौ
दक्षिणतोऽग्नेर्दक्षिणस्मिन् वेद्यं सै प्रणयति ॥ ८ ॥ अपि वा पर्यग्नि-
करणान्तं कृत्वा तदेवोल्मुकमुपसमादध्यात् ॥ ९ ॥ तस्य शेषं पशुभ्रपणं
हरैयुः ॥ १० ॥ सन्नेष्वाज्येषु सुरामभ्युदानयन्ति ॥ ११ ॥ ब्राह्मणस्य
मूर्धन्^९ सादयित्वा^{१०} द्रोणे वालं वितत्य सुरामतिपावयति पुनातु ते
परिस्नुतम् इति ॥ १२ ॥ प्रत्यङ्ग सोमः इति सोमातिपवितस्य ॥ १३ ॥
अग्रेण दक्षिणाग्निं सिकतानां खरः ॥ १४ ॥ तस्मिन् पालाशमाश्वत्थो-
दुम्बरं^{१०} नैयग्रोधमिति पात्राणि ॥ १५ ॥ तेषु कुविदङ्ग इति सुराग्रहान्

१. Thus emended; B, N, CR सोमामिव्यजनस्य.

२. B, N भ्रातृव्यवधोतो.

३. B, N रथपक्ष्मला.

४. B, N सोमविक्रीणा.

५. CR added by conjecture.

६. N सृज्यानोरुक्म; CR सँसृज्या तोक्मं.

७. Thus emended; B, N, CR कुकुम्भ्यां.

८. B, N सृणां.

९. B, N मूर्ध्ना छादं.

१०. B °माश्वत्थोदुम्बरो; N °माश्वत्थादुम्बरो; CR °माश्वत्थमौदुम्बरं.

गृह्णाति उपयामगृहीतोऽस्य छिद्रां त्वा छिद्रेण इति^१ ॥ १६ ॥ आश्विन
 गृहीत्वा कुवलसक्तुभिः श्रीणाति^२ ॥ १७ ॥ सिँहावध्वर्युर्ध्यायति
 ॥ १८ ॥ सारस्वतं द्वितीयं प्रतिप्रस्थाता ॥ १९ ॥ कर्कन्धुसक्तुभिर्न्या-
 प्रलोमैश्च श्रीणाति ॥ २० ॥ व्याघ्रौ प्रतिप्रस्थाता ध्यायति ॥ २१ ॥
 इन्द्राय सुत्राम्णे तृतीयं यजमानः ॥ २२ ॥ बदरसक्तुभिः^३ श्रीणाति
 ॥ २३ ॥ वृकौ यजमानो ध्यायति^४ ॥ २४ ॥ एष ते योनिस्मुष्मं त्वा
 इत्यायतने यथास्थानं सादयति ॥ २५ ॥ यूपं संमीय पशूनुपाकरोत्या-
 श्विनमजं सारस्वतीं मेषीमैन्द्रं वृषमं वृष्णिं वा^५ ॥ २६ ॥ बार्हस्पत्यं
 चतुर्थं सोमातिपवितस्य ॥ २७ ॥ इन्द्राय सुत्राम्णे एकादशकपालः
 सवित्रेऽष्टाकपालो वारुणो यवमयश्चरुरिति^६ पशुपुरोडाशमिरुप्य ग्रहैः
 प्रचरति ॥ २८ ॥ आश्विनमध्वर्युरादत्ते सारस्वतं प्रतिप्रस्थातैन्द्रं यजमानः
 ॥ २९ ॥ अश्विभ्यां सारस्वत्या इन्द्राय सुत्राम्णे सोमानामनुब्रूहि ॥ अश्विभ्यां
 सारस्वत्या इन्द्राय सुत्राम्णे सोमान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ३० ॥
 वषट्कृतानुवषट्कृते हुत्वाश्विनस्य^६ सारस्वतेऽवनयति^७ सारस्वतस्यैन्द्र

१. CR reads sūtras 16-17 as a single sūtra.

२. B, N स्तृणाति

३=३. CR added by conjecture; B, N वाचयति.

४. CR added by conjecture.

५. B, N यवमयश्चरुरैर् एकादशकपाल इति.

६. The portion beginning here and ending with sūtra 52 in the 8th khaṇḍa is printed in CR in a distorted order. This order resulted from the fact that most of the Sautrāmaṇi portion of the MS No. 11234 (Oriental Institute, Banoda) which is the base of CR was copied from the original manuscript with the relevant folia lying in a wrong order. For a detailed study see C. G. Kashikar, "The Revised Sautrāmaṇi text of the Vārāha Śrautasūtra" *Journal of the Asiatic Society of Bombay* Vol XXVI No. 1 pp. 10-20, Bombay 1950. The correct order of the entire Sautrāmaṇi text as presented here is found in B, N.

७. CR सारस्वतेन यजति.

ऐन्द्रस्याश्विने ॥ ३१ ॥ समवनीय होताध्वर्युः परिक्रीतौ यदत्र शिष्टम्
 इति भक्षयतः ॥ ३२ ॥ यदि न भक्षयेतां द्वे सुती इति बल्मीकवपा-
 यामवनयेदग्नौ विश्कारयेत् ब्राह्मणो वा प्राश्नीयाद्यजमानो वा स्वयं
 भक्षयेत् ॥ ३३ ॥ ये भक्षयन्तः इति तिसृभिस्तिस्र आहुतीर्जुहोति
 ॥ ३४ ॥ कुम्भीं शतातृणामध्यधि दक्षिणमग्निं कृत्वा तस्यां सुरां
 विश्कारयति बालमन्तर्घायि^३ त्वं सोम प्रचिकितः इति द्वादश ॥ ३५ ॥
 तासां तिसृभिस्तिसृभिरेकैकोऽनुमन्त्रयते पुरस्तादध्वर्युर्दक्षिणतो ब्रह्मा
 पश्चाद्धोतोत्तरत आग्नीध्रः ॥ ३६ ॥ पितरो मदन्तां सोमप्रतीका व्यशेम
 देवहितं यदायुरिन्द्रपीतो विचक्षणो व्यशेम देवहितं यदायुः इति सर्वे
 स्रवन्तीमनुमन्त्रयन्ते ॥ ३७ ॥ ऐन्द्रस्यावदानैः प्रथमं प्रचरति जघन्य-
 माश्विनस्य ॥ ३८ ॥ पशुभिः प्रचर्य पशुपुरोडाशैः प्रचरति ॥ ३९ ॥
 सहस्विष्टकृदिडं पशूनां पशुपुरोडाशानां च ॥ ४० ॥ ऋषभो दक्षिणा
 सृत्वरि च वडवा ॥ ४१ ॥ संस्थिते मासरैः^४ शूलैश्चावभृथं यन्ति^५
 यथा वरुणप्रघासेषु ॥ ४२ ॥ मासराणि पुरोडाशस्थाने ॥ ४३ ॥
 चरुणां^६ प्रचर्य हृदयशूलानुपचरन्ति ॥ ४४ ॥

॥ इति द्वादशहो^१ सौत्रामण्यां सप्तमं खण्डम् ॥

कौकिल्यां ते कामा ये पूर्वस्यामन्ये च । तेजस्कामस्य वीर्य-
 कामस्य बलकामस्य नर्याणि त्रीणि ॥ १ ॥ तेन धर्मेण सुरां संस्करोति
 ॥२॥ संस्कृतामन्वहं परीतो विञ्चता सुतम् इति पयसा परिषिञ्चत्येकस्या

१-१. B, N प्राश्नीयाद्यजमानो (N° मा गा) वाश्वक्यत्यग्रेय.

२. B, N सुचां.

३. Thus emended; B, N मन्तर्घायि; CR [हिरण्य] मन्तर्घायि.

४-४. B, N मावरे स्थलेः स्वाव.

५-५. B, N चरुषे प्ररुषे प्रचर्यतीरहृदयशूलानुपचर्यति.

६. CR add: द्वितीयेऽध्याये.

दुग्धेन प्रथमायां व्युष्टायां^१ द्वयोर्द्वितीयस्याम् ॥ ३ ॥ अदित्यै^२ घृते
चरुरैन्द्रश्च ऋषभः^३ ॥ ४ ॥ व्युदानयन्ति ॥ ५ ॥ न मूर्धनि सादयति
॥ ६ ॥ तेन धर्मेण सुरामतिपाव्य ब्रह्म क्षत्रम् इत्यूर्णासुत्रेण पयोऽति-
पावयति ॥ ७ ॥ आश्वत्थे^४ द्वे द्वे वायव्ये ॥ ८ ॥ तेषु कुविदङ्ग इति
पयोग्रहान् गृह्णाति उपयामगृहीतोऽस्याच्छिद्रां त्वाच्छिद्रेण इति यथादेवतम्
॥ ९ ॥ व्रीहिसक्तुभिराश्विनं श्रीणाति यवसक्तुभिः सारस्वतं गोधूम-
सक्तुभिरैन्द्रं श्यामाकसक्तुभिरुपवाकसक्तुभिरितरान् ॥ १० ॥ श्येनपत्रेण
परिमार्जनम् ॥ ११ ॥ एष ते योनिस्तेजसे त्वा इति प्रथमं सादयति
वीर्याय त्वा इति द्वितीयं बलाय त्वा इति तृतीयम् ॥ १२ ॥ नाना हि
वाम् इति सुराग्रहान् गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः इति
प्रथमं सारस्वतं वीर्यम् इति द्वितीयम् ऐन्द्रं बलम् इति तृतीयम् ॥ १३ ॥
एष ते योनिर्मोदाय त्वा इति प्रथमं सादयति आनन्दाय त्वा इति द्वितीयं
महसे त्वा इति तृतीयम् ॥ १४ ॥ सोमो राजा इत्यनुवाकेन ग्रहानु-
पतिष्ठते ॥ १५ ॥ ते पशवो बार्हस्पत्यवर्जम् ॥ १६ ॥ धूम्रं^५ आश्विनोऽजः^६
॥ १७ ॥ ते पशुपुरोडाशाः ॥ १८ ॥ ते ग्रहैः प्रचरन्ति द्वाभ्यां
द्वाभ्यामेकैकः ॥ १९ ॥ समानः संप्रेषः ॥ २० ॥ सुरावन्तम् इत्युत्तर-
स्मिन्ननौ पयोग्रहाञ्जुह्वति ॥ २१ ॥ यस्ते रसः इति दक्षिणस्मिन्
सुराग्रहान् ॥ २२ ॥ समवनीयाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाताग्नीध्र इत्याश्विनं
भक्षयन्ति ब्रह्मा होता मैत्रावरुण इति सारस्वतमैन्द्रं यजमानः ॥ २३ ॥
यमश्विना नमुचेः इति पयोग्रहान् भक्षयन्ति ॥ २४ ॥ यदत्र शिष्टम्

१-१. B, N शूलायामदित्यै.

२. Thus emended; B, N. प्रथम, CR प्रथमं. CR reads satras 4-5 as a single sūtra.

३. Thus emended; B तथावश्ये; N तथावक्षे; CR तयवेक्षेत which is read as a separate sūtra.

४-४. Thus emended; cf. ĀpŚS XIX. 2.1; B, N, CR त्वप्रस्था^१ श्विनोऽजः

इति सुराग्रहान् समवनीय दक्षिणस्मादग्नेर्दक्षिणा त्रीनङ्गारानुदुह्य
 सुचर्यामिजुहोति पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः ॥ पितामहेभ्यः
 स्वधायिभ्यः स्वधा नमः ॥ प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः इति
 ॥२५॥ अक्षन् पितरः ॥ अमीमदन्तं पितरः ॥ पितरः शुन्धं धवम् इत्यपो
 निनयति ॥ २६ ॥ तेन घर्मेण सुरां विशारयति वालमन्तर्धायोर्णास्रिन्नं
 वा^१ त्वं सोम प्रचिकितः इति द्वादश पुनन्तु मा पितरः इति द्वादश
 चतस्रोऽन्या^२ अन्तः श्रोण्यांसौ^३ व्यत्यासम् ॥ २७ ॥ ऋत्विजः^४ सर्वे
 स्रवन्तीमनुमन्त्रयन्ते ॥ २८ ॥ ऐन्द्रस्यावदानैः प्रथमं प्रचरति जघन्य-
 माश्विनस्य ॥ २९ ॥ पशुपुरोडाशैः प्रचर्य पशुभिः प्रचरति ॥ ३० ॥
 पुरस्तात्स्विष्टकृतो रसं जुहोति द्वात्रिंशता शृङ्गशफैः सीसेन तन्त्रम्
 इति षोडश ॥ ३१ ॥ द्वयोर्द्विग्राहमेकैकं वा जुहोति ॥ ३२ ॥ हुत्वा
 पात्र्यां संपातमवनयति ॥ ३३ ॥ अभिषेकाय^५ गृह्णाति^६ पशूनां च
 वसया^७ ॥ ३४ ॥ क्षत्रस्य योनिरसि इति कृत्यधीवासमासन्ध्यामास्तीर्य^८
 दक्षिणत आहवनीयस्य निदधाति स्योनासि सुषदा इति ॥ ३५ ॥
 सुषदामासीद इत्यारोहन्तमनुमन्त्रयते ॥ ३६ ॥ निषसाद धृतव्रतः इत्या-
 रुढाय^९ व्याघ्रचर्म^९ विवेष्टयति^९ ॥ ३७ ॥ अभिषिच्यमाने^९ साम

१. CR added by conjecture.

२-२. Thus emended; B, N चतस्रोऽन्यासात्श्रोण्यांसौ (N श्रोसां).

३. CR joins sūtra 28 to the preceding sūtra.

४. Thus emended; B, N अभिषेकामिग्रहणामि; CR अभिषेकामि-
 ग्रहणादि.

५. CR reads sūtras 34-35 as a single sūtra.

६. Thus emended; B, N, CR सार्येणाधिसमास्तमासन्धीमास्तीर्य (N
 "माया संसंदामास्तीर्य").

७. Thus emended; B, N इति रुढाया; CR इति रुढाय.

८. Thus emended; B, N, CR व्याघ्रविष्टदिवेति (N दिवोति) च.

९. B, N, CR "माने. CR reads sūtras 37-39 as a single
 sūtra.

गायत्यैन्द्र्यां बृहत्याम् ॥ ३८ ॥ सँश्रवसे विश्रवसे सत्यश्रवसे श्रवसे इति
निधनमुपयन्ति ॥ ३९ ॥ साम गायति द्विर्वा स्वाहाकरोति ॥ ४० ॥
देवस्य त्वा इत्यभिषेकमादाय त्रया देवाः इति यजमानमीक्षमाणो जुहोति
॥ ४१ ॥ प्रथमास्त्वा द्वितीयैः इत्यभिषिञ्चति ॥ ४२ ॥ भूः स्वाहा
इत्याहवनीय आहुतिं जुहोति यथा राजसूये ॥ ४३ ॥ शिरो मे श्रीः
इति यथारूपं गात्राणि समृशति ॥ ४४ ॥ लोमानि प्रयतिः इति पूर्णाहुतिं
जुहोति ॥ ४५ ॥ जङ्घाभ्यां पद्भ्याम् इत्यवरोहति ॥ ४६ ॥ द्वात्रिंशत्
गा ददाति वडवां च सकिशोराम् ॥ ४७ ॥ यद्देवा देवहेडनम् इति
तिसृभिरवमृथमेष्यन्नाहुतिं जुहोति ॥ ४८ ॥ घाम्नो घाम्नः ॥ यद् ग्रामे
इति मार्जयते ॥ ४९ ॥ पवित्रमसि इत्यवमृथे स्नात्वा उद्वयं तमसस्परि
इत्यादित्यमुपस्थाय अपो अद्यान्वचारिषम् इति समिधमाहरन्ति ॥ ५० ॥
एधोऽस्येधिषीमहि इति समिदाधानः ॥ ५१ ॥ समावृतद् इति पूर्णा-
हुतिं जुहोति ॥ ५२ ॥

यदापिषेव मातरं पुत्रः प्रमुदितो घृणन् ।

एतत्ते अग्ने अनृणो भवाम्यहतौ पितरौ मया ॥

अनृणो देवानामनृणः पितॄणां मनुष्याणामनृणो भवामि ।

यदक्षवृत्तमनृतं संकरादीष्टं सर्वस्मादनृणो भवामि ॥

इति हुत्वेष्टिं निर्वपति ॥ ५३ ॥ अदित्यै घृते चरुः ॥ ५४ ॥ सँस्थि-
तायामिन्द्राय वयोधसे^१ पशुबन्धः ॥ ५५ ॥ पशुर्दक्षिणा पशुबन्धयोः
॥ ५६ ॥ आदित्ययोर्वत्सं^२ पूर्वस्यां ददाति मातरमुत्तरस्याम् ॥ ५७ ॥
प्रथमोऽनुवाकः प्रथमस्य पशुबन्धस्याग्रीः ॥ ५८ ॥ आ चर्षणिप्राः
इति षडर्चं^३ याज्यानुवाक्याः ॥ ५९ ॥ द्वितीयोऽनुवाकः प्रयाजप्राः

१-१. Thus emended; B, N, CR वडवांश्च सकिशोरान् cf.

MānSS V 2.11; ŚBr XII 7.2.21.

२. Thus B, N; CR यदक्षवृत्तं संकरादौ ६८.

३-३. Thus emended; N वयोवशे पशुबन्धः पशुर्वदो दक्षिणा
पशुबन्धोरदित्यया; B, CR वयोधसे पशुर्दक्षिणा घेनुरदित्या वत्सं.

॥ ६० ॥ तृतीय आग्नीः ॥ ६१ ॥ चतुर्थस्य तिस्रो वपायास्तिस्रः
 पशुपुरोडाशानाम् ॥ ६२ ॥ तासु प्रथमामनूच्य मध्यमया यजेन्मध्यमा-
 मनूच्योत्तमया यजेदुत्तमामनूच्य प्रथमया यजेदिति व्यतिषेजेत् ॥ ६३ ॥
 अवदानेषु सप्तमीं ग्रहाणामनुवाक्योत्तरः प्रैष उत्तरा याज्योत्तरा-
 स्तिस्रोऽवदानानामुत्तमे^१ स्विष्टकृतः ॥ ६४ ॥ पञ्चमोऽनुयाजप्रैषाः
 ॥ ६५ ॥ वायोघसस्य नित्यान्^२ प्रैषानधीयीत^३ ॥ ६६ ॥ तस्योत्तम-
 स्त्वाग्नीरुत्तमो याज्यानुवाक्या उत्तमो याज्यानुवाक्याः ॥ ६७ ॥

॥ इति द्वादशाहेऽष्टमं खण्डम् ॥ समाप्तं द्वादशाहम् ॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः^४ ॥

१. Thus N; CR सप्तमः; CR breaks the sūtra here.

२. N तस्यैष; CR मनुवाक्या उत्तरः प्रैषा. CR reads sūtras 64-66 as a single sūtra.

३. Thus N; CR मुत्तमः.

४. By conjecture; N वायोसव्यस्य कवाद्वायोवसां प्रैषानधीयीत; B, CR वायोघसस्य कवाद्वायो वसां प्रैषानधीयीत.

५. CR द्वादशाहे [द्वितीयेऽध्याये] अष्टमं.

६. B, N add समाप्तः.

राजसूयः

राज्ञो राजसूयः ॥ १ ॥ अग्निष्टोमेनेष्टा चैत्र्यां पौर्णमास्यां
सप्तरात्रस्य पुरस्तादिष्टिः निर्वपति ॥ २ ॥ अनुमत्या अष्टाकपालं
निर्वपति ॥ ३ ॥ ये प्रत्यञ्चः शम्यामतिशीयन्ते तं नैर्ऋतमेककपालम्
॥ ४ ॥ उमौ सह शृतौ कुर्वन्ति ॥ ५ ॥ नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरन्ति ॥ ६ ॥
वीहि स्वाहाहुतिं जुषाणः इति गार्हपत्ये हुत्वा दक्षिणा परेत्य स्वकृत
इरिण एकोलमुकं निधाय विस्रंसिकायाः काण्डाभ्यां नैर्ऋतं जुहो-
त्यङ्गुष्ठाभ्यां वा जुषाणा निर्ऋतिर्वेतु स्वाहा इति ॥ ७ ॥ वासः कृष्ण
मिचान्तं दक्षिणा ॥ ८ ॥ स्वाहा नमो य इदं चकार इति गार्हपत्ये
हुत्वानुमतेन प्रचरन्ति ॥ ९ ॥ घेनुर्दक्षिणा ॥ १० ॥ अथ य उदञ्चः
शम्यामतिशीयन्ते तानुदङ् परेत्य वल्मीकवपामुदुज्य शुक्त्याभिजुहोति
इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजे इति ॥ ११ ॥ तेनैव लोष्टेना-
पिदधाति इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामि इति ॥ १२ ॥
“ श्वो भूत आदित्येभ्यो भुवद्वयः ” (मै. सं. ४.३.१) इति घृते चरुः
॥ १३ ॥ पञ्चाग्रायणो षष्ठ्यै सरस्वत्यै चरुः सरस्वते द्वादशकपाल
इति ॥ १४ ॥ मिथुनौ गावौ दक्षिणा ॥ १५ ॥ सँवत्सरं चातुर्मास्यै-
र्यथाविहितमिष्टेन्द्रतुरीयेण यजेत ॥ १६ ॥ सायं पञ्चेष्मीयेन ॥ १७ ॥
अपां न्ययनादपामागानाहरन्ति ॥ १८ ॥ तान्सक्तून् कृत्वा दक्षिणा
परेत्य स्वकृत इरिण एकोलमुकं निधाय पर्णमयेन सुवेण जुहोति देवस्य
त्वा इति ॥ १९ ॥ हतं रक्षोऽवघ्नम् रक्षः इति हुत्वानुनिगदति

१. B, N स्वाहे.

२. Thus emended; B, N पञ्चाग्रयणः षष्ठ्यै; CR पञ्चाग्रयणषष्ठ्यै.

३. CR reads sūtras 14-15 as a single sūtra.

॥ २० ॥ वासो दक्षिणा ॥ २१ ॥ आहवनीयं चतुर्धा प्रतिदिशं व्यूहति
 मध्ये पञ्चमम् ॥ २२ ॥ ये देवाः पुरःसदः इति पर्यायैः प्रतिदिशं
 जुहोति मध्ये पञ्चमेन ॥ २३ ॥ इदमहं रक्षोऽभिसमूहामि इति समुहय
 भग्नये पुरःसदे स्वाहा इति पर्यायैः प्रतिदिशं जुहोति मध्ये च ॥ २४ ॥
 रथः पञ्चवाही दक्षिणा ॥ २५ ॥ आभिरिष्टिभिर्यजतेऽनुमत्यै चरुरिति
 पञ्च देविकाहवींषि ॥ २६ ॥ मध्ये चरुं घात्रे निर्वपत्यन्ते वा ॥ २७ ॥
 “पशुकामं याजयेत्” (मै. सं. ४.३.५) इति ब्राह्मणव्याख्यातम्
 ॥ २८ ॥ अन्तराणि त्रीणि सह हवींषि पूर्वं त्रिषंयुक्तम् ॥ २९ ॥
 अन्तराणि त्रीणि द्वितीयम् ॥ ३० ॥ अग्नीषोमीय एकादशकपाल
 ऐन्द्राग्न^१ एकादशकपालः^२ सौम्यश्चरुर्वभुर्दक्षिणेति तृतीयम् ॥ ३१ ॥
 तैरिष्ट्वाग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो वारुणश्च यवमयश्चरुः प्रादेशमात्रः
 ॥ ३२ ॥ हिरण्यमश्च दक्षिणा^३ ॥ ३३ ॥ यो ज्योगामयावी व्यूह्येत^४
 ॥ ३४ ॥ “वार्हस्पत्यश्चरुर्दक्षिणो गृहे” (मै. सं. २.६.५) इत्येकादश
 रत्निहवींषि ॥ ३५ ॥ महिव्या गृहे प्रचर्य भगाय^५ चरुर्वातायै^६
 गृहे ॥ ३६ ॥ विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा ॥ ३७ ॥ नैर्ऋतश्चरुर्नखा-
 वपूतानां परिवृक्त्या^७ गृहे ॥ ३८ ॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्रं श्रपयित्वा

१. Thus N. CR omit.

२. Thus N; CR प्रदक्षिणं.

३. B, N चरुणा.

४. N ऐन्द्राग्नोय एकादशकपालः, CR [इन्द्रासोमीय एकादशकपालः]

५. B, N दक्षिणतो.

६. Thus emended; B, N, CR चरुयेत.

७. B, N इत्येकादशकपालः.

८. Thus emended; cf. [ApSS XVIII] 10.14; [B, N, CR
 भगायश्चरुसिन्या. CR reads sotras ३६-३७ as a single sūtra.

९. Thus emended; cf. MS II. 6.5; B, N, CR “निर्विष्टतानां
 त्वायोथा परिवृत्तया.

स्वकृत हरिणे प्रदरे वा जुहोति ॥ ३९ ॥ भागधातिकं भागदुघमित्या-
चक्षते^१ । तस्य गृहे प्रचर्य^२ अध्वने स्वाहा इति पालाकलस्य^३ गृहे
जुहोति ॥ ४० ॥ यथासामानातमितरैर्नाममन्त्रैः प्रचरति^४ ॥ ४१ ॥
“इन्द्रायौहोमुचे” (मै. सं. २.६.६) इति द्विविधे^५ ॥ ४२ ॥
मैत्रावार्हस्पत्यमभिषेचनीयस्य दीक्षणीया^६ ॥ ४३ ॥ स्वयंरुग्णाया
अश्वत्थशाखायाः पात्रं भवति ॥ ४४ ॥ तस्मिन् श्वेतायाः श्वेतवत्साया
दुग्धं भवति ॥ ४५ ॥ तत्स्वयं मूर्छति ॥ ४६ ॥ स्वयं मथ्यते ॥ ४७ ॥
स्वयं विलीनमाज्यं भवति ॥ ४८ ॥ अर्घं^७ वेद्याः कुर्वन्त्यर्घं^८ स्वयंकृतम्
॥ ४९ ॥ अर्घं बर्हिषो दात्यर्घं^९ स्वयंदिनम् ॥ ५० ॥ अर्घमिधमस्य
छिनत्त्यर्घं^{१०} स्वयमावपनम् ॥ ५१ ॥ मित्राय जुष्टं, बृहस्पतये जुष्टम्
इति निर्वपन्ति ॥ ५२ ॥ ये क्षोदिष्ठास्तण्डुलास्तं बार्हस्पत्यं चरुं शृतं
कुर्वन्ति ॥ ५३ ॥ तत्र तत्पात्रमपिघायाज्यमासिच्य ये स्थविष्ठा-
स्तण्डुलास्तानावपन्ति ॥ ५४ ॥ उभौ सह शृतौ कुर्वन्ति ॥ ५५ ॥
तावुत्तराधरौ श्रपयन्ति ॥ ५६ ॥ मैत्रेण पूर्वेण प्रचरन्ति ॥ ५७ ॥
अथो मैत्रस्य दक्षिणा शितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्य सा वा श्वेता श्वेतवत्सा
॥ ५८ ॥ यस्य राष्ट्रं शिथिरमिव स्यात्तमेतेन याजयेन्मैत्रावार्हस्पत्येन
॥ ५९ ॥ पयसि वा सह मैत्रावरुणीमामिक्षां संस्कुर्वन्ति ॥ ६० ॥
सारस्वत्यो वसतीवर्यो भार्गवो होता दशपेये^{११} ॥ ६१ ॥ अग्नीषोमीयस्य
पशुपुरोडाशमनु “अग्नये गृहपतये” (मै. सं. २.६.६) इत्यष्टौ

१. B, N भाग दुग्धमिति^१.

२. Thus emended; cf. ApSS XVIII. 10.25; B, N, CR
छाणुक्षतेत्य.

३. B, N प्रचर्यचरति.

४. Thus emended; B, N, CR द्विविधे.

५. B, N णीयाः

६. Thus emended; cf. ApSS XVIII. 11.19.

७. B, N दशाथैवेदवा.

देवस्वो हवींषि निर्वपति सर्वपृष्ठां च ॥ ६२ ॥ “अनये गायत्राय”
(मै. सं. ३.१५.१०) इति दशहविषम् ॥ ६३ ॥

॥ इति राजसूये तृतीयेऽध्याये प्रथमं खण्डम् ॥

पुरस्तात् स्विष्टकृतः सविता त्वा प्रसवानाम् इति हस्तमन्वारभ्य
जपति अमुष्याः पुत्रम् इति यस्याः पुत्रो भवति । अमुष्यां विशि इति
यस्या विशो राजा भवति ॥ १ ॥ अत्रैवावेदनमनुक्रमणमनुमन्त्रणमित्य-
धीयते ॥ २ ॥ उक्थ्योऽभिषेचनीयसंस्था ॥ ३ ॥ माध्यंदिनीयान्
सवनीयाननु मारुतमेकविंशतिकपालं निर्वपति ॥ ४ ॥ शुक्रज्योतिश्च
इति पर्यायैः कपालान्युपदधाति ॥ ५ ॥ द्वात्रिंशत् सहस्राणि चतुस्त्रिं-
शतमयुतं वा ददाति ॥ ६ ॥ माहेन्द्रकाल आग्नीध्रीयै पवित्राणि गृह्णाति
॥ ७ ॥ देवीरापो अपां नपात् इत्यपोऽभिजुहोति ॥ ८ ॥ उत्तरोत्तरैः
पर्यायैर्होमग्रहाणि सर्वत्र ॥ ९ ॥ वृषोर्मिरसि इति प्रतीपसारणीनाम्
॥ १० ॥ वृषसेनोऽसि इत्यन्वीपसारणीनाम् ॥ ११ ॥ अपां पतिरसि
इति नदस्य ॥ १२ ॥ अप्रहावरीः स्थ इत्यनुपदासीनां स्थावराणाम्
॥ १३ ॥ परिव्राहिणीः स्थ इति नीवाहस्य ॥ १४ ॥ ओजस्विनीः स्थ
इत्यतीर्थे प्रवहन्तीनाम् ॥ १५ ॥ मान्दाः स्थ इति कूप्यानाम् ॥ १६ ॥
व्रजक्षितः स्थ इति स्थावराणाम् ॥ १७ ॥ सूर्यवचसः स्थ इति या
आतपति वर्षति ॥ १८ ॥ सूर्यत्वचसः स्थ इति यासु परिदृश्यते
॥ १९ ॥ मघतामोजः स्थ इत्यपृष्ठे ॥ २० ॥ वशाः स्थ इति प्रुष्वाणाम्

१. B, N सर्वपृष्ठया.

२. B, N omit.

३. Thus emended; B, N, CR अत्रैवावेदनमनुक्रमणमनुमन्त्रातित्यधीयते.

४. B, N *शतसंपूतं.

५. B *वृक्षति; N *वृक्षति.

६. B, N, MS IV. 4.1; ManSS IX. 1.2.86 पुष्पाणाम्.

॥ २१ ॥ शक्वरीः स्थ इति गोमूत्रस्य ॥ २२ ॥ विश्वभृतः स्थ इति
 पयसः ॥ २३ ॥ जनभृतः इति घृतस्य ॥ २४ ॥ अपामोषघ्नीनां रसः^१
 इति मधुनः ॥ २५ ॥ षोडश गृहीत्वा देवीरापो मधुमतीः इति संसृजति
 ॥ २६ ॥ अनाघृष्टाः सीदत इत्यन्तरा होतुर्धिष्यं ब्राह्मणाँसिनश्च
 सादयति ॥ २७ ॥ अपो देवीः इत्यभिमन्त्र्य अनिभृष्टमसि इति शत-
 कृष्णलं रुक्मं शतातृष्णमादाय तेन सह शुक्रा वः शुक्रेण पुतामि इत्युत्पूय^२
 देवो वः इत्यनुषजति पञ्चो^३ गायत्र्या ॥ २८ ॥ रुक्मेणोत्पूय^३ पालाश-
 माश्चत्थमौदुम्बरं नैयग्रोधमिति पात्राणि तेषु राजसूयाः इत्यपो व्यानयति
 ॥ २९ ॥ रुद्र यत्ते इति शेषमाग्नीध्रीये हुत्वा सोमा इन्द्रः इति यज-
 मानमामन्त्रयते ॥ ३० ॥ क्षत्रस्य योनिरसि इति तार्य^४ यजमानः
 परिधत्ते क्षत्रस्योल्बमसि इति क्षौमं सँशुद्धं क्षत्रस्य नाभिरसि इत्युष्णीषम्
 ॥ ३१ ॥ मधुतोक्ममिश्रमाशयति^५ ॥ ३२ ॥ पञ्चाशता दक्षिणमक्ष्याङ्क्त^६
 एकपञ्चाशता वामम् ॥ ३३ ॥ अभ्यक्तमुदकं स्पर्शयति ॥ ३४ ॥
 आवित्तो अग्निः इत्यावेदयति ॥ ३५ ॥ “अमुष्याः पुत्रः” (मं. सं.
 २.६.९) इति व्याख्यातम् ॥ ३६ ॥ एष ते जनते राजा इत्यनुदिशति
 जनतायै ॥ ३७ ॥ सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानीं राजा इत्युपांशु जपति
 ॥ ३८ ॥ इन्द्रस्य वज्रोऽसि इति यजमानाय धनुः प्रयच्छति ॥ ३९ ॥
 शत्रुवाधनाः स्थ इति श्रीनिषुघ्नीन्^६ बाणवतः ॥ ४० ॥ तान् पात प्राञ्चम्
 इत्यभिमन्त्र्य मित्रोऽसि इति दक्षिणं बाहुमुद्यच्छति वरुणोऽसि इति सन्ध्यम्

१. Thus N; CR omit.

२-२. Thus emended; B, CR इति पयोवावदितोनुषजत्यस्यो; N इति
 पयोवावदितोनुषजत्यस्यो. CR reads sūtras २८-२९ as a single
 sūtra.

३. B, N रिकृणायूष.

४. B °मासादयति; N °मासादय.

५. B, N दक्षिणमिश्रकोक.

६. B, N त्रित्वशुमृदुखान्.

॥ ४१ ॥ हिरण्यवर्णमुषसः इत्युद्यतबाहुं तिष्ठन्तमभिमन्त्रयते ॥ ४२ ॥
सीमाप्रतिष्ठामन्वभिधावन्^१ दिश उपतिष्ठते समिधमातिष्ठ इति पर्यायैः
॥ ४३ ॥ सोमस्य त्विषिरसि इति व्याघ्रचर्म विवेष्ट्यासन्ध्यामास्तृणाति
॥ ४४ ॥ प्रत्यस्तं नमुचेः शिरः इति बहिर्वेदि पादेन^२ सीसं पण्डगाय
प्रत्यस्यति ॥ ४५ ॥ अवेष्टा दन्दशूकाः इति लोहितायसं केशवापाय
॥ ४६ ॥ मृत्योः पाहि इति राजतै^३ रुक्ममधस्ताद् व्याघ्रचर्म व्यपोहति
॥ ४७ ॥ दिदिवः पाहि इति हरितै^४ रुक्ममुपरिष्ठादध्यहूति^५ ॥ १४ ॥
अग्नये स्वाहा इति पर्यायैर्द्वादश पार्थानि हुत्वा मारुतस्य दैवतेन
प्रचरति ॥ ४९ ॥ सोमस्य त्वा युम्नेन इत्येनमासन्ध्यामर्ध्वबाहुं तिष्ठन्त-
मभिषिञ्चति पालाशेन ब्राह्मण आश्वत्थेन वैश्य औदुम्बरेण ब्रातृव्यो यो
जन्त्यो मित्रं स नैयग्रोधेन ॥ ५० ॥ रुक्मं प्रत्यश्च^६ सिञ्चति ॥ ५१ ॥
पालाशे शेषान् समवनीय विषाणया^७ वासांसि विस्रस्य इन्द्रस्य योनिरसि
इति वास उपोदत्ते ॥ ५२ ॥ समाववृत्रन् इति समुन्मार्ष्टि ॥ ५३ ॥
इन्द्रस्य वज्रोऽसि इति स्थमुपावहरति ॥ ५४ ॥ मित्रावरुणयोस्त्वा इति
युनक्ति ॥ ५५ ॥ विष्णोः क्रमोऽसि इति स्थमाक्रमति^८ ॥ ५६ ॥
मरुतां प्रसवे जय इत्यारुह्य जपति ॥ ५७ ॥

॥ इति राजसूये तृतीयोऽध्याये^९ द्वितीयं खण्डम् ॥

१. Thus emended: B, N, CR समाप्रतिष्ठन्तमन्वभि (N °ष्ठन्तमन्वभि) धावन्.

२. Thus emended: B, N शने; CR सते.

३. CR रजतै.

४. B, N इत्युपहति.

५. CR वृणविषाणया.

६. B, N रथापक्रामति.

७. B, N omit.

असावि देवं गोऋजीकमन्धो न्यस्मिन्निन्द्रो जनुषेमुवोच ।
बोधामसि त्वा हर्यश्च यज्ञैर्बोधा नः स्तोममन्धसी पदेषु ॥

इति त्रिष्टुभा ब्रह्मान्वेति ॥ १ ॥ सृत्वा राजन्यं जिनाति ॥ २ ॥
तस्मै तामिषुमस्यति । तदस्यामोघायास्तमभूत् ॥ ३ ॥ आप्तं मनः इति
वृत्तं परिगृह्णायाति' ॥ ४ ॥ एष वज्रः इति पत्न्यै धन्वार्त्तौ^१ प्रयच्छति
॥ ५ ॥ उपादधाति' ॥ ६ ॥ इयदसि इति राजतं रुक्ममभिमृशति
युङ्ङसि इति हरितम् ऊर्गसि इत्यौदुम्बरम् ॥ ७ ॥ मित्रोऽसि इति
दक्षिणं बाहुमवहरति वरुणोऽसि इति सन्यम् ॥ ८ ॥ सदसि इति
हस्तावामिक्षायाम् ॥ ९ ॥ पशूनां मन्युरसि तदेव मे मन्युर्भूयात् ॥ नमो
मात्रे पृथिव्यं इति वाराही उपानहा अभ्यवरोहति ॥ १० ॥ प्रति त्यन्नाम
राज्यमघायि इति मुखं^२ विमृष्टे^३ ॥ ११ ॥ कृत्यधीवासमासन्ध्यामास्तीर्य^४
दक्षिणत आहवनीयस्य निदधाति स्योनासि सुषदा इति ॥ १२ ॥
विष्णोः क्रान्तमसि इत्यासन्धौ कामति ॥ १३ ॥ स्योनामासीद सुषदा-
मासीद इत्यारोहन्तमनुमन्त्रयते निषसाद धृतवतः इत्यारूढम् ॥ १४ ॥
अग्नये स्वाहा इति रथविमोचनीयं जुहोति ॥ १५ ॥ हंसः शुचिषद
इत्यादधाति ॥ १६ ॥ सह सारथिना रथमादधाति ॥ १७ ॥ आहिता-
दवरोहति ॥ १८ ॥ ब्रह्मास्त्वं ब्रह्मासि इति यजमानोऽञ्चर्युमामन्त्रयते
ब्रह्माणं होतारमुद्रातारम् ॥ १९ ॥ सवितासि सत्यसवः इति पर्यायैः
प्रत्याहुः ॥ २० ॥ एष वज्रः इति ब्रह्मा स्फ्यं राज्ञे प्रयच्छति । राजा
प्रतिहिताय प्रतिहितः सेनान्ये सेनानी संग्रहीत्रे संग्रहीता सूताय सूतो

१. Thus emended; B, N, CR परिगृह्य याति.

२. B, N, CR धन्वार्त्तौ.

३. Thus emended; B, N, CR उपदधाति.

४. Thus emended; B मृष्टं निमृष्टे; N मृष्टं निमृष्टे; CR निमृष्टे;
cf. ApSS XVIII. 12.9.

५. Thus emended; B, N, CR तणाधीतासमा (N समावा)
संदीमात्थाय.

ग्रामण्ये ग्रामणीरक्षावापाय ॥ २१ ॥ तेन स्फयेनाधिदेवनं कुर्वन्ति
 ॥ २२ ॥ तत्र पष्ठौहीँ विदीव्यन्ते ब्राह्मणो राजन्यो वैश्यः शूद्रः
 ॥ २३ ॥ ओदनं राजा प्रतिश्रावयति ॥ २४ ॥ ब्राह्मणश्चतुःशतमक्षान-
 पच्छिद्य उद्धिन्नं राज्ञे इति राज्ञे प्रयच्छति ॥ २५ ॥ तद्राजा कृतं विचि-
 नोति ॥ २६ ॥ ततः पञ्चाक्षान् प्रयच्छन्नाह दिशो अभ्यभूदयम् इति
 ॥ २७ ॥ क्षेत्रं ददाति ॥ २८ ॥ वरं वृणीते ॥ २९ ॥ मङ्गल्यनाम्नो
 ह्वयति सुश्लोकाः सुमङ्गलाः सत्यराजानः इति ॥ ३० ॥ ऋचो गाथाश्च
 होता शंसति हिरण्यकूर्चं आसीनः ॥ ३१ ॥ हिरण्यकूर्चं हिरण्यकशिपुनि
 वासीनोऽध्वर्युः प्रतिगृणाति । ओम् इत्यृक्षु तथा इति गाथासु ॥ ३२ ॥
 परिधानीयां संपाद्य मैत्रावरुण्यामिक्षया प्रचरति ॥ ३३ ॥ सहस्विष्ट-
 कृदिदं मारुतस्य च ॥ ३४ ॥ अत्रैव रुक्मौ ददाति ॥ ३५ ॥ अभिषेकशेषं
 गार्हपत्ये जुहोति ॥ ३६ ॥ प्रतिहितस्य वयं स्याम पतयो रयीणाम् इति
 [वाचयति ॥ ३७ ॥ माहेन्द्रेण चरित्वा] समानमावभृथात् ॥ ३८ ॥

॥ इति राजसूयं तृतीयेऽध्याये^१ तृतीयं खण्डम् ॥

अपां नप्त्रे स्वाहा इत्यपामन्तेऽवभृथे जुहोति ऊर्जो नप्त्रे इति
 दर्भस्तम्भे वल्मीकवपायां वा अग्नये गृहपतये इति गार्हपत्ये ॥ १ ॥
 ऐन्द्री सूतवशानुवन्ध्या ॥ २ ॥ नैवारः पशुपुरोडाशः ॥ ३ ॥ पात्रीस्थाने
 सूनाया^२ अधि^३ चतुष्पद्या निर्वपति ॥ ४ ॥ पश्चात्प्राग्वंशस्य विहारं
 विहृत्य “सावित्रोऽष्टाकपालः” (मै. सं. २.६.१३) इतिप्रभृतयः सप्त
 संसृपः ॥ ५ ॥ ताभिरन्वहं यजते ॥ ६ ॥ पूर्वस्याः पूर्वोऽपरस्या^४

१-१. Thus emended; B, N, CR इति प्रतिहितस्य वयं स्याम पतया
 रयीणामिति जपित्वा. cf. MānŚS IX. 1.4.29-5.1.

२. B, N omit.

३. B, N सूनाय अभि.

४. B, N यवापिरस्या.

गार्हपत्यः ॥ ७ ॥ ग्रावँशे त्वाष्ट्रः^१ ॥ ८ ॥ तस्मिन् संस्थिते दशपेयाय दीक्षते ॥ ९ ॥ न केशश्मश्रु वपति ॥ १० ॥ अप्सु दीक्षा ॥ ११ ॥ श्वेतान्^२ द्वादश पुण्डरीकांश्च यजमानो बध्नीते ॥ १२ ॥ सद्यो वाचं^३ विसृजति ॥ १३ ॥ सद्यो राज्ञानं क्रीणाति दशभिः साण्डैर्वत्सतरैर्नित्यैश्च ॥ १४ ॥ पुरस्तादुपसदामाग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेन्मध्ये सौम्यमुपरिष्ठा-
द्वैष्णवम् ॥ १५ ॥ अग्निष्टोमो दशपेयसंस्था ॥ १६ ॥ शतं ब्राह्मणाः सोमं पिबन्ति दश दशैकैकं चमसम् ॥ १७ ॥ दश^४ पृच्छति कस्ते पितामहः कस्ते पितामहः इति स्त्रियश्च ॥ १८ ॥ येषां दशसु न मीमांसैरस्त ऋत्विजः प्रसर्पकाश्च^५ । अपि वा^६ “ किं ब्राह्मणस्य ” (मै. सं. ४.८.१) इत्युक्त्वा प्रसर्पति ॥ १९ ॥ दक्षिणाकाले “ रुक्मो होतुः सगुद्रातुः प्रावेपा अध्वर्योः ” (मै. सं. ४.४.८) इति ब्राह्मणन्याय्यातम् ॥ २० ॥ साण्डस्त्रिवत्सो ग्रावस्तुतो वत्सतर्युच्चेतुरजः सुब्रह्मण्यस्य ॥ २१ ॥ न प्रसर्पकेभ्यो^६ ददाति ॥ २२ ॥ श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम ॥ २३ ॥ अभिवेचनीयदशपेयो वत्सतरापवर्गो^७ ॥ २४ ॥ पूर्णमास्या यजनीयेऽहन्यभि-
वेचनीयाय दीक्षते ॥ २५ ॥ द्वादश मासान् दीक्षितो भवति ॥ २६ ॥ उपसत्सु नाश्राति ॥ २७ ॥ तिस्र उपसदः ॥ २८ ॥ चतुर्थ्यां सौम्यमहः ॥ २९ ॥ तदहः संसृपां प्रथमां दशम्यामुत्तमाम् ॥ ३० ॥ सा प्रथमा दशाहानि यस्योपसदः ॥ ३१ ॥ त्रयोदश्यां सौम्यमहस्तद-
हर्दिशामवेष्टिभिः ॥ ३२ ॥ वैष्णवादुत्तराणि पञ्च हवींषि ॥ ३३ ॥ तत्र ब्राह्मणो यजेत । गार्हस्पत्यं मध्ये निधायाहुतिमाहुतिं हुत्वाभिघारयेत्

१. B, N त्वाष्ट्र.

२. B, N श्वेत.

३. Thus N; CR जातं.

४. B, N दशान्.

५-६. Thus emended; B, N, CR यत्सर्पिणश्च पिवा.

६. B, N सर्पतोश्चो.

॥ ३४ ॥ “अन्नकामो यजेत” (मै. सं. ४.४.१०) इति ब्राह्मण-
 व्याख्यातम् ॥ ३५ ॥ सायं पूर्वाः प्रयुज उत्तराणि हवींषि ॥ ३६ ॥
 दक्षिणो रथवाहनवाहो दक्षिणा ॥ ३७ ॥ षडुत्तराणि प्रातः ॥ ३८ ॥
 सव्यो रथवाहनवाहो दक्षिणा ॥ ३९ ॥ पौर्णमास्यामग्निहोत्रं जुहोति
 ॥ ४० ॥ सवत्सरमग्निहोत्रं हुत्वा केशवपनीयाय दीक्षते ॥ ४१ ॥
 प्रतीचीनस्तोमोऽतिरात्रः षोडशिकः संस्था ॥ ४२ ॥ अनुबन्ध्यायां
 हुतायामग्निचयवदक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यामासन्ध्यामासीनस्य ये केशिनः
 प्रथमे सत्तमासत इति प्रवपति ॥ ४३ ॥ तस्मिन् संस्थिते पशुबन्धेन
 यजते ॥ ४४ ॥ मारुती पृश्निः पष्ठौही गर्भिण्यादित्याजा मलिहा
 गर्भिणी ॥ ४५ ॥ “सवित्रे प्रसवित्रे” (मै. सं. २.६.१३) इति
 सत्यदूतास्त्रीणि हवींषि ॥ ४६ ॥ दण्ड उपानहौ शुक्लदृतिरिति
 दक्षिणा दूताय प्रयच्छति ॥ ४७ ॥ पशुबन्धेन यो यजते योऽस्य
 प्रत्यन्तवासीयो^१ राजा तस्मै प्रहिणोति अभ्यषिक्षि राजाभूमम् ॥
 अस्म्यहमहम्^२ इति ॥ ४८ ॥ व्युष्टिद्विरात्रेण यजते ॥ ४९ ॥ अग्नि-
 ष्टोमः प्रथममहरायुरतिरात्र उत्तरम् ॥ ५० ॥ क्षत्रस्य धृत्या^३ त्रिष्टोमेना-
 ग्निष्टोमेनेष्टिभिर्यजेत^४ देविकाभिर्देवसूभिर्वैश्वानरवारुण्या सौत्रामण्या
 सौत्रामण्या ॥ ५१ ॥

॥ इति राजसूये तृतीयेऽध्याये चतुर्थं खण्डम् ॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः^५ ॥ इति राजसूयः समाप्तः ॥

१. B, N हुताय.

२. B, N, CR सद्यन्तजातीयो.

३. B, N, CR अस्म्यहमहम्.

४. Thus emended; B, N, CR धृतिमान्निष्टोमे.

५. B, N omit.

६. B, N इति राजसूये चतुर्थो

अश्वमेधः

राजा विजित्याश्वमेधेन यजेत ॥ १ ॥ पुण्यनामधेयं देवयजनम-
ध्यवस्यति ॥ २ ॥ ऋषभस्तूपरः सर्वरूपः ॥ ३ ॥ तेन प्राजापत्येन
॥ ४ ॥ यदत्यायन्त्यो^१ गिरिभिद^२ आपः^३ परिवहेयुस्तत्र यजेत ॥ ५ ॥
अमावास्यायां ब्रह्मौदनं श्रपयति ॥ ६ ॥ पूर्वस्यामुत्तरस्यां^४ पर्यग्निं
कृत्वा^५ केशश्मश्रु वापयित्वाहृतं वास आछाद्याहवनीये वैतसमिधमुपस-
माधाय^६ नमस्कारैरादित्यमुपतिष्ठेत^७ । ब्रष्ट्रे नम उपब्रष्ट्रे नमः ह्यात्रे
नमः इत्युपस्थानान्यधीयते ॥ ७ ॥ हिरण्यगर्भः इत्यष्टौ पूर्णाहुतीर्हुत्वा-
स्तमयमनु^८ वाचं^९ यजति ॥ ८ ॥ रात्रीं^{१०} वापयतो भवति ॥ ९ ॥
अपदातीनृत्विजः समानयन्ति ॥ १० ॥ चतुष्टयीष्वप्सु ब्रह्मौदनं श्रप-
यति ॥ ११ ॥ तं महर्त्विजः प्राश्रन्ति ॥ १२ ॥ तेभ्यः शतमानं
ददाति ॥ १३ ॥ द्वादशारत्निं^{१४} रशनां त्रयोदशारत्निं वा मौञ्जीं^{१५} दर्भमयीं^{१६}
वा^{१७} ब्रह्मौदने पर्यस्ताम् इमामगृष्णन् इत्यश्वाभिधानीमादाय अभिघा

१. Thus emended; B, N, CR यदत्यामन्तं.

२. Thus emended; cf. ApSS XI. 20.5; B, N, CR गिरिदिदयाव.

३-३. sūtras 6-7 do not convey proper meaning. CR ends sūtra 6 with पूर्वस्याम्. In consideration of MānSS IX.

2.1.8 and ApSS XX. I. 5-9 there is a confusion here.

Time-sequence of rites is difficult. Sūtra 6 may be

regarded as a general statement. Sūtra 7 may give

some sense if we read पूर्वा [पूर्णमासीमुपोष्य] उत्तराम्

[अमावास्यामिष्ट्या देवयजनमभिप्रपद्य] केशश्मश्रु etc.

४. By conjecture; B, N, CR वैतसं कटमुप

५. Thus N; B, CR नमस्कारैरुप

६. B, N °स्तमयमनुक्तं.

७-७. B, N द्वादशारत्नी रशना त्रयोदशारत्निर्वा मौञ्जी दर्भमयी.

असि इत्यश्वमभिनिदधाति कृष्णपिशङ्गं त्रिहायणं सोमपं सोमपयोः
 पुत्रम् ॥ १४ ॥ स्वगा त्वा देवेभ्यः इति ब्रह्माणमामन्त्रयते ॥ १५ ॥
 तं वधान देवेभ्यः इति ब्रह्मा प्रत्याह ॥ १६ ॥ शतैः सह प्रोक्षति
 पुरस्तादध्वर्युर्दक्षिणतो ब्रह्मा पश्चाद्भूतोत्तरत उद्राता । अभिषेक्याणां राज-
 पुत्राणां शतैः सहाध्वर्यू राज्ञां ब्रह्मा सूतग्रामणीनां होता क्षत्तृसंगृहीतृणा-
 मुद्राता ॥ १७ ॥ प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामि इति पर्यायैः ॥ १८ ॥
 सर्वे पञ्चमेन ॥ १९ ॥ यः पितुरुनुजायाः पुत्रः स^१ पुरस्तादश्वं तीर्थाय
 नयति यो^२ मातुरुनुजायाः पुत्रः स पश्चादन्वेति ॥ २० ॥ सैध्रकं
 मुसलमादाय पौ^३श्चलेयः पश्चादन्वेति ॥ २१ ॥ अनुनयन्ति श्वानं
 चतुरक्षम् ॥ २२ ॥ तीर्थान्ते पदतोऽभ्यश्वस्य नयति ॥ २३ ॥
 यो अर्वन्तं जिघांसति इति पौ^३श्चलेयो मुसलेन श्वानं हन्ति ॥ २४ ॥
 परो मर्तः परः श्वा इति श्वानमश्वस्याधस्पदमपप्लावयति ॥ २५ ॥
 उत्क्रामन्तमश्वमैषीकेणोदूहेनोदूहति ॥ २६ ॥ वेतसशाखानुबद्धा भवति
 ॥ २७ ॥ अग्नये स्वाहा इत्यनुवाकमावर्तयन्नश्वं मार्जयत्यश्वस्तोक्याभिः
 ॥ २८ ॥ विभूमन्त्रा इत्यश्वमवसृजति ॥ २९ ॥ देवा आशापालाः इति
 परिददाति ॥ ३० ॥ शतं तल्प्या राजपुत्राः क्वचिनोऽनिवर्तयन्तोऽश्वं
 रक्षन्ति शतं वैश्यानुपरक्षिणः^४ कृत्वा ॥ ३१ ॥ यद्यश्वस्य नाशमाशङ्केत^५
 “अग्नये अँहोमुचे” (मै. सं. ३.१५.११) इति मृगारेष्टिमश्वस्या-
 खरे^५ निर्वपति ॥ ३२ ॥ पुरस्तात्स्विष्टकृतो हिकाराय स्वाहा इत्यनु-
 वाकेनाश्वचरितां जुहोति ॥ ३३ ॥ सावित्रोऽष्टाकपालः पूर्वाह्ने सवित्रे
 प्रसवित्र एकादशकपालो मध्यंदिने सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालो-
 ऽपराह्ने ॥ ३४ ॥ संस्थितासु परिप्लवमाचष्टे होता हिरण्यफलक

१. B, N omit.

२. B, N omit.

३. Thus emended; B, N, CR त्रिदशानुपरिक्षिण.

४. Thus emended; B, N, CR तारां च शक्ति.

५. Thus emended; B, N, CR “मश्वस्यवेरे.

आसीनः ॥३५॥ हिरण्यफलके कशिपुनि वासीनोऽध्वर्युः प्रतिगृणाति ।
 ओम् इत्यृक्षु तथा इति गाथासु ॥ ३६ ॥ परिधानीयां संपाद्य ब्राह्मणो
 वीणागाथी गायति इत्यददाः, इत्ययजथाः, इत्यदः कल्पमकरोत् इति
 मिश्रास्तिस्रो गाथाः ॥ ३७ ॥ सायं जुहोति इह धृतिः इति पर्यायैः
 ॥३८॥ राजन्यो वीणागाथी गायति इत्ययुध्यथाः, इत्यमुं संग्राममजयत्,
 अदो वीर्यमकरोत् इति मिश्रास्तिस्रो गाथाः ॥ ३९ ॥ इष्टिप्रभृति
 गाथाश्च ॥ ४० ॥ सकृदश्वचरितां जुहोतीति^१ दिवा^२ ब्राह्मणगानं च
 ॥ ४१ ॥ एकादशे मासि सावित्रं प्रत्युखासंभरणं क्रियेतामावास्यायाः
 सँवत्सरः^३ ॥ ४२ ॥ तमासमाप्यति ज्यौत्सनस्य यद्रात्रं त्रिभिः सावि-
 त्रमिति जुहोति^४ ॥ ४३ ॥ वीणागाथिभ्यां शते ददात्यनसी च युक्ते
 ॥ ४४ ॥ सप्तम्यामसंप्राहृत्य^५ अश्वप्यये^६ वडवाप्यये ॥ ४५ ॥
 सप्तम्यां पशुबन्धनेष्ट्याष्टम्यां^७ दीक्षते ॥ ४६ ॥ त्रैधातव्या^८ दीक्षणीया
 ॥ ४७ ॥ समानमा दीक्षाहुतिभ्यः ॥ ४८ ॥ भुञ्जीते^९ चतस्र आध्व-
 रिकीः सप्ताहं जुहोति काय स्वाहा इति चार्धानुवाकस्य मिश्रमिश्रानन्वहं
 पूर्णाहुतिवर्जम् ॥ ४९ ॥ आध्वरिकीर्हुत्वा आकूतमग्निम् इति षडाग्नि-
 कीर्जुहोति शेषं चाश्वमेधिकीनामन्ते पूर्णाहुतीनाम् ॥ ५० ॥ आ ब्रह्मन्
 इति ब्रह्मैषां^{१०} प्रवर्त्यमानमनुमन्त्रयते ॥ ५१ ॥ पौर्णमासी प्रथमा दीक्षा-

१. B, N गाथां च.

२. B, N जुहोति इष्टिदेवा; CR जुहोतीष्टिरेव.

३. ? cf. ApŚS XX. 8.8

४. ?

५. ?

६. Thus emended; B, N, CR अश्वप्ययौ वडवाप्ययौ.

७. Thus emended; cf. MānŚS IX. 2.2.14; B, N, CR पञ्च पशुनेष्ट्या षष्ठ्या.

८. B, N, CR त्रैधातव्यानितिरात्रस्य.

९. ? cf. ApŚS XX. 8.6.

१०. ? cf. ApŚS XX. 8.13; MānŚS; IX. 2.2.18.

णामेकादशी वा^१ ॥ ५२ ॥ अपरपक्षस्य चतस्रोऽवाशिष्यन्ते^२ ता
 उपसदोऽष्टौ च^३ ॥ ५३ ॥ उत्तरस्य पक्षस्य नवमदशमैकादशमिति
 सौम्यान्यहानि ॥ ५४ ॥ त्रिस्तावा वेदिः ॥ ५५ ॥ एकविंशतिर्यूपाः
 ॥ ५६ ॥ नैतुदारवोऽग्निष्ठ एकविंशत्यरत्निः पौतुद्रवावभितः ॥ ५७ ॥
 इतरेषां [षट् खादिरान्] षट् पालाशान् षड् वैल्वान् संमिनोति
 यथैकादशिनान् ॥ ५८ ॥ अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनु “ अग्नये
 गृहपतये ” (मं. सं. २.६.६) इत्यष्टौ देवस्वां हवींषि निर्वपति
 सर्वपृष्ठां च ॥ ५९ ॥ “ अग्नये गायत्राय ” (मं. सं. ३.१५.१०) इति
 दशहविषम् ॥ ६० ॥

॥ इत्यथमेधे चतुर्थेऽध्याये^४ प्रथमं खण्डम् ॥

अग्निष्टोमः प्रथमा संस्था ॥ १ ॥ पत्नीसंयाजान्ते संस्थिते-
 ऽस्तमितेऽज्ञानि प्रजुह्वति ॥ २ ॥ यद्यसंस्थितमस्तमिते^५ चेदेकदेशं
 संस्थापयेदेकदेशेऽज्ञानिं जुहुयात् ॥ ३ ॥ सत्कूर्न् लाजान् धानाः
 कर्मभान् प्रियङ्गतण्डुलान् मधुस्यानि तण्डुलान् पृथुकान् मध्वाज्यमिति^६
 खादिरैः सुवैः प्रत्यर्चं^७ जुहुयात् ॥ ४ ॥ आ ब्रह्मन् इत्यनुवाकेनाज्यं

१. CR does not break the sūtra here.

२. CR breaks the sūtra here.

३. CR does not break the sūtra here.

४. Thus emended; B, N नैतुदवो; cf. MānṢ IX. 2.2.22;
 CR राज्जुदाको.

५. B, N, CR add वा.

६. B, N omit.

७-७. Thus emended; B, N, CR यद्यसंस्थितमभ्युपौ चेदेकादशः (N
 चेदेकदेशः) संस्थापयेदेकदेशेऽज्ञानि.

८-८. Thus emended; B, N, CR सत्कलाथो जाना कुसुमसर्पिः
 पयोगवान्मृष्टशान्तिकरणानि पृथुकानि मध्वापमिति. cf. MānṢ IX.
 2.2.30; ĀpṢ XX. 10.5.

९. B, N प्रत्यन.

सर्वमितरैः ॥५॥ एकस्मै स्वाहा ॥ द्वाभ्यां स्वाहा इत्यैकोनशतात् ॥६॥
 द्वाभ्यां स्वाहा ॥ त्रिभ्यः स्वाहा इत्यैकशतात् ॥ ७ ॥ अयुगमिराज्यं
 जुह्वति युगमैरक्षानि ॥ ८ ॥ एतेन धर्मेणारभ्य माष्ट्राभ्यो नाष्ट्राभ्यः
 उपक्रमेतानवस्थेदश्वः ॥ ९ ॥ दशभ्यः स्वाहा ॥ विंशतये स्वाहा इति
 दशाभ्यासेना पञ्चाशतः ॥ १० ॥ पञ्चाशत्प्रभृत्याज्यं जुह्वति पञ्चाशते
 स्वाहा ॥ शताय स्वाहा ॥ द्वाभ्यां शताभ्यां स्वाहा इति शताभ्यासेना
 सहस्रात् ॥ ११ ॥ सहस्राभ्यासेनायुतात् ॥ १२ ॥ अयुताभ्यासेना
 प्रयुतात् ॥ १३ ॥ प्रयुताय स्वाहा ॥ नियुताय स्वाहा ॥ अर्बुदाय^१
 स्वाहा ॥ समुद्राय स्वाहा^२ ॥ परार्धाय स्वाहा ॥ घेनवत्सते स्वाहा ॥
 विवस्वते स्वाहा ॥ १४ ॥ व्युछन्त्यै स्वाहा व्युछन्त्याम् ॥ १५ ॥
 व्युष्ट्यै स्वाहा व्युष्टायाम् ॥ १६ ॥ उदेष्यते स्वाहा उदेष्यति
 ॥ १७ ॥ उद्यते स्वाहा उद्यति ॥ १८ ॥ उदिताय स्वाहा उदिते^३
 ॥ १९ ॥ सर्वस्मै स्वाहा ॥ स्वर्गाय स्वाहा इत्यन्ततो हुत्वातिरिक्त-
 मन्नमश्वाय निदधाति ॥ २० ॥ उक्थ्यः शक्त्वरपृष्ठो मध्यममहः
 ॥ २१ ॥ उषांश्चन्तर्यामयोः पात्रे प्रयुज्य महिम्नोः पात्रे प्रयुनक्ति
 सौवर्णराजते ॥ २२ ॥ आग्रायणस्थालीं प्रयुज्य प्राजापत्याज्यपात्रं^४
 प्रयुनक्ति ॥ २३ ॥ उषांश्चन्तर्यामौ गृहीत्वा महिमानौ गृह्णाति
 हिरण्यगर्भः इति द्वाभ्याम् ॥ २४ ॥ रुक्मप्रतिहितेनाज्येनाश्वमान-
 यन्ति ॥ २५ ॥

॥ इत्यश्वमेधे चतुर्थेऽध्याये^५ द्वितीयं खण्डम् ॥

१ १

२. B, N omit.

३. Added by conjecture; B, N omit.

४-४. Thus N; CR omit.

५. Thus emended; B, N, CR 'अपात्र'.

६. Thus emended; B, N 'नाद्येनयमा'; CR 'नाद्येन तमा'.

७. B, N omit.

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मघु घृतं पिता देवानां जनिता विभूवसुः ।
 तस्यादधातु रत्नं स्वधयोरपीच्यं मदिन्तमो मत्सर इन्द्रियो रसः ॥
 इत्यश्वस्य ग्रीवासु रुक्मं प्रतिमुच्य श्वेनोऽसि गायत्रम् इति
 पवसानानुमन्त्रणेनाश्वस्य पुछमन्वारमन्ते ॥ १ ॥ अग्निर्वृत्राणि जङ्घनं
 इति पवमानं यन्त्यास्तावं प्राश्नः ॥ २ ॥ उद्गातारमपरुणद्धि उद्गात-
 निष्केण त्वा शतपलेनापरुणद्धि इति ॥ ३ ॥ तमपरुध्यत्विजोऽपरुन्धन्ति
 ॥ ४ ॥ अश्वायोपरुन्धन्ति वडवाः ॥ ५ ॥ संक्रन्दयत्यश्ववडवम् ॥ ६ ॥
 अश्वेनास्तावमाक्रमयन्ति ॥ ७ ॥ अश्वाक्रान्त आर्चिष्यानुपयच्छन्ति
 ॥ ८ ॥ उद्गातारमुपह्वयते उद्गातनिष्केण त्वा शतपलेनोपह्वयामीमां
 देवतामुद्गायन्तीमनूद्गाय इति ॥ ९ ॥ स्तुते शतमानमुद्गातृभ्यो ददाति
 ॥ १० ॥ सोपश्यान् यूपान् समीय पशूनुपाकरोति ॥ ११ ॥ अश्व-
 स्तूपरो गौमृगस्ते ग्राजापत्या अग्निष्ठे ॥ १२ ॥ “कृष्णग्रीव आग्नेयो
 ललाटे” (मै. सं. ३.१३.२) इत्यश्वे पर्यङ्ग्याः ॥ १३ ॥ सौर्ययामौ
 श्वेतश्च कृष्णश्च पार्श्वयोः ॥ १४ ॥ सौर्यं श्वेतमुत्तरतो यामं कृष्णं
 दक्षिणतः ॥ १५ ॥ “वायव्यः श्वेतः पुछा इन्द्राय स्वपस्याय वेहद्वै-
 ष्णवः” (मै. सं. ३.१३.२) इति ॥ १६ ॥ “वभुरुरुणवमुः”
 (मै. सं. ३.१३.३-१६) इत्यनुवाकैर्यथादेवतमुपाकरोति जानपदीभिः
 संज्ञाभिः प्रथितान् ॥ वत्सतर्य इति समान्तरानु वष्किहा इति

१. B, N. *मंत्रयतेनानां.

२. B, N. *रमेते.

३. B, N. यन्त्यास्तावं गायत्रो.

४. ?

५. N. *मुद्गात्रेभ्यो; CR *मुद्गात्रे.

६. B. यूपानुपसमाय; N. यूपानुसमाय.

७. Thus emended; B, N, CR. प्रतियच्छा.

८. B, N, CR. वत्सवत्या.

९. ?

वाकैनापुं सँसृष्टा इति वैकथितामुत्सृष्टाः^१ ॥ १७ ॥ त्र्यवयः इत्य-
 र्धहायनान्^२ दित्यवाहः इति द्विहायनान्^३ यँवाहयति भ्रापराग्न्यन्यय^४
 इति त्रिहायणान्^५ तुर्यवाहः इति चतुर्हायनान्^६ ॥ १८ ॥ पष्ठवाहः
 इति पञ्चवर्षान्^७ ॥ १९ ॥ “धूमा वसन्ताय” (मे. सं. ३.१३.
 १९-२०) इत्यनुवाकाम्यामन्वहं पशुबन्धैरिष्ट्वा सोमानामाहरेत् ॥ २० ॥
 “वसन्ताय कपिञ्जलान्” (मे. सं. ३.१४.१-२१) इत्येकविंशत्यनु-
 वाकैरारण्यानुपाकरोति^८ ॥ २१ ॥ कुम्भेषु पत्रगान् जालेषु^९ पक्षिणः
 कारासु^{१०} हस्तिनः पञ्जरेषु नखिनो दंष्ट्रिणश्च ॥ २२ ॥ यूपेषु^{११} ग्राम्यान्
 पशून् नियुनक्त्यन्तरालेष्वारण्यान् धारयन्ति ॥ २३ ॥ वेतसशाखया
 प्राजापत्यानुपाकरोति प्लक्षशाखाग्रेणेतरान् ॥ २४ ॥ युजन्ति ब्रह्मम्
 इत्यश्वं युनक्ति ॥ २५ ॥ युजन्त्यस्य काम्या इति रथं युनक्ति^{१२} ॥ २६ ॥
 केतुं कुण्वन् इति ध्वजमुपकर्षति ॥ २७ ॥ जीमूतस्येव इति वर्माभ्यूहति^{१३}
 ॥ २८ ॥ धन्वना गाः इति धनुरादत्ते ॥ २९ ॥ वक्ष्यन्तीव इति ज्याम-

३. B, N, CR दायना.

४. N द्विहायना; B, CR द्विहायना.

५. ? cf. Manṣṣ IX. 2.8.18.

६. N त्रिहायना; B, CR त्रिहायना. cf. III. 4.1.14; CR breaks the sūtra here.

७. N चतुर्हायना; B, CR चतुर्हायना.

८. B, N, CR पञ्चवर्षाः

९. ?

१०. CR reads satras 21-22 as a single sūtra.

११-१२. Thus emended. cf. Manṣṣ IX. 2.4.4; B, N, CR औषजलजटासु.

१२. B, N यूपी.

१३. B, N read sūtras 26-42 at the beginning of the 5 khaṇḍa.

१४. B कर्माभ्यूहति; N वर्माभ्यूहति.

भिमन्त्रयते ॥ ३० ॥ ते आचरन्ती इति धन्वात्तीर्णम् ॥ ३१ ॥ बहूनां
 पिता इतीषुधिम् ॥ ३२ ॥ स्ये तिष्ठन् इति सारथिम् ॥ ३३ ॥
 तीव्रान् घोषान् इत्यश्वान् ॥ ३४ ॥ वनस्पते वीड्वज् इत्यारोहति
 ॥ ३५ ॥ स्वादुर्बसदः इत्यारुह्य जपति ॥ ३६ ॥ अहिस्वि इति तलं
 वद्ध्वा जपति ॥ ३७ ॥ काशामादाय^१ अर्वासि सप्तिरसि इत्यश्वान्
 संक्षिपति ॥ ३८ ॥ उपश्यासय^२ इति [द्वाभ्यां]^३ दुन्दुमीनाघ्नन्ति
 ॥ ३९ ॥ आमूरज [इति जपति] ॥ ४० ॥ यद्रातोऽपः इत्यश्वे-
 नापोऽवगाहेत ॥ ४१ ॥ एतं स्तोतः इत्यावर्तयति ॥ ४२ ॥ वि ते मुञ्चामि
 इति विमुञ्चति ॥ ४३ ॥ पत्न्योऽभ्यक्षन्ति । वसवस्त्वाञ्जन्तु इति कासा-
 म्भवेन महिषी । रुद्रास्त्वाञ्जन्तु इति गौल्गुलवेन वावाता । आदित्या-
 स्त्वाञ्जन्तु इति मौस्तफाण्डेन^४ परिवृत्ती ॥ ४४ ॥ त्रिसहस्रं मणीन्
 लोमस्त्वयवेषु^५ ग्रन्थन्ति ॥ ४५ ॥ भूः इति हरितान् महिष्यभिषेकार्हा-
 राजपुत्राणां दुहितृशतेन सह ॥ ४६ ॥ भुवः^६ इति राजतान् वावाता
 राज्ञां दुहितृशतेन सह ॥ ४७ ॥ स्वः इति शङ्खमयान् परिवृत्ती क्षत-
 ग्रामणीनां दुहितृशतेन सह ॥ ४८ ॥ लाजी शाची^७ इत्यश्वेनाञ्ज-
 माश्रयन्ति^८ ॥ ४९ ॥ होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः । दक्षिणत
 आहवनीयस्य ब्रह्मोत्तरतो होता ॥ ५० ॥ कः स्वदेकाकी चरति इति
 पृच्छति । सूर्यं एकाकी चरति इति प्रत्याह ॥ ५१ ॥

॥ इत्यश्वमेधे चतुर्थेऽध्याये^९ तृतीयं खण्डम् ॥

१. Thus emended; cf. III. ३.३.५; B, N, CR वनोरात्ती.

२. B, N मादाय.

३. Thus emended; cf. MānŚS IX. 2.8.19; N अश्वामयेति;

CR आश्यासयति ॥ ३९ ॥ दुन्दुमीनाघ्नन्त्यामूरजेति ॥ ४० ॥

४. N मोस्तुफादेन; B मोस्तुफादेन; CR मौस्तफाण्डेन.

५. B, N लोममश्वाचायमय

६. N interchanges sūtras 47 and 48.

७. Thus emended; cf. MānŚS IX. 2.3.25; B, N, CR

लाभ्यस्त्वेवेनातमापयति.

८. B, N omit.

पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः पृच्छामि त्वा भुवनस्य नाभिम् ।
 पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेतः पृच्छामि वाचः परमं व्योम ॥
 इति ॥ १ ॥

इयं वेदिः परो अन्तः पृथिव्या अयं यज्ञो भुवनस्य नाभिः ।
 अयं सोमो वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मायं वाचः परमं व्योम ॥
 इति प्रत्याह ॥ २ ॥ का स्वदासीत् पूर्वचित्तिः इति पृच्छति ॥ ३ ॥
 द्यौरासीत् पूर्वचित्तिः इति प्रत्याह ॥ ४ ॥ अन्यतरः पृच्छत्यन्यतरः
 प्रत्याह ॥ ५ ॥ समानमोपपायनात् ॥ ६ ॥ यद्यश्वो न पिबेत्तं ब्रूयाद्
 अग्निः पशुरासीत् । तमालभन्त । तेनायजन्त । स इमं लोकमज-
 यद्यस्मिन्नाग्निः । स ते लोको भविष्यति यदि पास्यसि । तस्मात्त्वान्त-
 रेष्यामि यदि न पास्यसि ॥

वायुः पशुरासीत् । तमालभन्त । तेनायजन्त । सोऽन्तरिक्षलोक-
 मजयद्यस्मिन् वायुः । स ते लोको भविष्यति यदि पास्यसि । तस्मात्त्वान्त-
 रेष्यामि यदि न पास्यसि ॥

आदित्यः पशुरासीत् । तमालभन्त । तेनायजन्त । सोऽमुं लोक-
 मजयद्यस्मिन्नादित्यः । स ते लोको भविष्यति यदि पास्यसि । तस्मात्त्वान्त-
 रेष्यामि यदि न पास्यसि ॥

इति ॥ ७ ॥ पर्यग्निकृतानुसृजन्त्यारण्यान् ग्राम्याँश्च पुरुषाँश्च ॥ ८ ॥
 शामित्रायाश्वस्य नीयमानस्य पौष्णमजमग्रतो नयन्ति ॥ ९ ॥
 अधस्तादर्ममवास्यति^१ वासो हिरण्यं^२ रुक्ममिति ॥ १० ॥ ताप्येणाश्वं^३
 संज्ञपयन्ति इयामूलेन वा ॥ ११ ॥ स्पन्ध्याभिरितरान्^४ ॥ १२ ॥
 प्राणाय स्वाहा इति संज्ञप्यमानेषु जुहोति ॥ १३ ॥ अम्ब्यम्बिके इति
 महिषीं पत्न्य उदानयन्ति ॥ १४ ॥ सव्यान् ग्रन्थीन्^५ कृत्वा नवकृत्वः
 पशून् प्रसव्यं परियन्ति गणानां त्वां गणपतिं हवामहे इति पर्यायैः ।

१. Thus N; CR °मास्यति.

२-२. N हिरण्यरुक्मिपव ताप्येण; CR हिरण्यरुक्मे ताप्येणाश्वं.

३. N स्वत्याभिरितरान्; CR स्पन्धये°.

४. B, N, CR ग्रन्थान्.

वसो मम इत्यनुषजति ॥१५॥ आहमजानि इति महिष्यनुपरिविशति^१
 ॥१६॥ तो सह इति पादान् प्रसारयन् स्वर्गे लोके प्रोणुवाताम्
 इत्यहतेन वाससा पादतोदशेन प्रच्छाद्य वृषा वामश्वः इति संहितप्रजननयोः
 पत्नी^२ यजमानोऽनुमन्त्रयते ॥१७॥ ऊर्ध्वामेनामुञ्चापय इति महिषीं
 पत्न्य उदानयन्ति ॥ १८ ॥ गायत्री त्रिष्टुप् इति पर्यायैः सूचीभिः
 सिपथान् कल्पयन्ति द्वाभ्यां द्वाभ्यामेकैका । हरिणीभिर्महिषी राजती-
 भिर्वाता लौहमयीभिः परिवृक्त्यसंलोभनाय^३ शल्मलीपिष्टैरवलप्य^४
 ॥१९॥ वपाभिः प्रचरन्ति सह प्राजापत्यानां सहेतरेषाम् ॥ २० ॥
 नाश्वस्य वपा भवति ॥ २१ ॥ चन्द्रं नाम मेदः । तदस्य वपास्थाने
 ॥ २२ ॥ प्रजापतये ह्यस्य छागस्य गोमृगस्य चन्द्रवपानां मेदसः इति
 प्राजापत्यानां संप्रैषः । विश्वेभ्यो देवेभ्यश्छागानामुष्ट्राणां मेषाणां वपानां
 मेदसः इतीतरेषाम् ॥ २३ ॥ अभितौ वपा महिमानौ जुहोति ॥ २४ ॥
 हुत्वा परिवप्यौ परिवप्यमहिमभ्यां^५ सुकरविकर्तमश्वं निकृन्तति ॥२५॥
 तस्य पवमानो^६ लोहितं श्रपयति ॥ २६ ॥ दक्षिणाकाले काममात्रा
 दक्षिणा ददाति ॥ २७ ॥ यदि कामाक्षापयेदिश्वब्राह्मणानामर्घं^७
 दद्याद्भूमिपुरुषवर्जम् । प्राच्यां दिश्यध्वर्यवे दक्षिणास्यां ब्रह्मणे प्रतीच्यां
 होत्र उदीच्यामुद्गात्रे ॥ २८ ॥

॥ इत्यश्वमेधे चतुर्थेऽध्याये^८ चतुर्थं खण्डम् ॥

१. Thus emended; B, N, CR °विष्यति; CR suggested
 उपसंविशति, cf. Caland "On the relative chronology of
 some ritualistic Sūtras" *Acta Orientalia* IX pp. 69-76,
 Lugduni Batavorum, 1931.

२. Thus emended; B, N, CR °संलभमानायाशाल्मी°.

३. Thus emended; B, N, CR परिवाप्यमानाभ्यां.

४. !

५. Thus emended; B, N, CR °वेदिषुष्टं ब्राह्मणा°.

६. B, N omit.

.....' प्रत्यावर्तयति ॥ २ ॥ प्राञ्चं^१ सिँहचर्मण्यमिषिञ्चन्ति
 ॥ ३ ॥ ऋषभचर्मार्ध्याधि धारयन्ति ॥ ४ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः इति
 शतकृष्णलं रुक्मं शतातृष्णमुपरिष्टादध्याति ॥ ५ ॥ हिरण्यगर्भः इति
 पूर्वार्सां सप्तानां प्रथमानां पुरस्ताद् अपानभृतः इत्युपरिष्टात् ॥ ६ ॥
 मासनामानि हुत्वाप्रीमिर्हस्तं^२ गृह्णाति ॥ ७ ॥ जागतान् विष्णुक्रमान्
 क्रामति ॥ ८ ॥ प्राजापत्यं चरुशेषं पालाशपात्रेष्वसिच्य मध्यतः-
 कारिणोऽमिषिञ्चन्ति ॥ ९ ॥ वि रक्षो वि मृधो जहि इति मुखं विमृष्टे
 ॥ १० ॥ प्रचरणकाल उत्तरत आहवनीयस्य वैतसे कटेऽश्वस्यावधति
 तैजने दक्षिणतोऽन्येषां पशूनाम् ॥ ११ ॥ पुरस्तादाहवनीयं^३ वैतसं
 कटमास्तीर्य तस्मिन् प्राजापत्यान् संचिनोति प्राञ्चमश्वं प्राञ्चं तूपरं प्रत्यञ्चं
 गोमृगमिति ॥ १२ ॥ शादं दद्भिः स्वाहा ॥ अवकान् दन्तमूलः स्वाहा
 इति पर्यायैः द्यावापृथिवी वर्तोम्याम् इत्येतस्य पुरस्तादरण्येऽनुवाक्येन
 गणेन जुहोत्युदुह्य जुम्बकम्^४ ॥ १३ ॥ पूषणं वनिष्ठुना ॥ मा नो
 मित्रः ॥ समिद्धो अञ्जन् इति त्रिभिरनुवाकैराहुतीर्जुहोति ॥ १४ ॥
 द्विपदाभिरन्ततो हुत्वा स्विष्टकृतं प्रत्यश्वलोहितं जुहोति अग्नये स्विष्टकृते

१. B, N read at the beginning III. 4.3.26-42. The khaṇḍa should indeed begin with one or two sūtras such as माहेन्द्रं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति MānŚS IX 2.5.4 cf. also ĀpŚS XX. 19.11. प्रत्यावर्तयति is related to the last word of III. 4.3.42. CR reads the portion upto sūtra 7 as a single sūtra and numbers it as 5.

२. Thus emended; B, N, CR प्राञ्चं.

३. Thus emended; B, N, CR हुत्वा प्राप्तहस्तं.

४. Thus emended; B, N पुरस्तात् स्विष्टकृत इति आहवनीये; CR पुरस्तादाहवनीये.

५. Thus emended; B, N, CR जुहोत्युदुह्य जुम्बकम्. CR breaks the sūtra after जुहोति.

स्वाहा इति गोमृगकण्ठेनावशफेन च ॥ १५ ॥ सर्वस्तोमोऽतिरात्र
 उत्तममहः ॥ १६ ॥ ऐकादशिनानालमते ॥ १७ ॥ समानमावमृथात्
 ॥ १८ ॥ आवमृथके कर्मणि कृते शुक्लस्य खलतेर्विक्लिधस्य पिङ्गाक्षस्य^२
 तिलकावलस्यावमृथमवसृप्तस्य^३ मूर्धनि जुहोति जुम्बकाय^४ स्वाहा ॥
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा इति ॥ १९ ॥ नव सौरीर्वशाः श्वेता अनुबन्ध्याः
 ॥ २० ॥ तासां वपासु ह्ययमानासु प्रतिवातं पापकृतस्तिष्ठेताध्वर्युः
 पापान्मुच्यते ॥ २१ ॥ पापाद्वासवपाश्वं^५ सत्वाप्ल^६ तस्मिन् त्वाष्ट्रान्^७
 साण्डं^८ किकिदीविं^९ विदीगयमित्युपाकरोति^{१०} ॥ २२ ॥ उदवसानीये^{११}
 संस्थिते पशुबन्धेन यजते ॥ २३ ॥ त्रिशाखो यूपोऽष्टाश्रयः शाखाः
 पृथुकपालानि^{१२} तन्त्रं^{१३} स्वरुमुपगृहति^{१४} ॥ २४ ॥ त्रैतानां^{१५} प्रथमः
 कालक्रावुस्तं^{१६} मध्यमे त्रिशाखयूप^{१७} आश्विनमालमेत ॥ २५ ॥ यो^{१८}
 द्वितीयस्तं^{१९} भौमं दक्षिणार्धे^{२०} ॥ २६ ॥ यस्तृतीयस्तमुत्तरार्धे^{२१} ॥ २७ ॥

१. Thus emended; B, N, CR चरुणा.
२. Thus emended; cf. ĀpŚS XX. 22.6; B, N, CR पिङ्गाक्ष-जटिलामिवस्यावमृथ°.
३. Thus emended, cf. MS III. 15.8; B, N, CR जम्बुकाय.
४. ? cf. ĀpŚS XX. 22.13.
५. Thus emended; B, N, CR साण्डं त्वाष्ट्रं.
६. Thus emended; cf. ĀpŚS XX. 22.13; B, N, CR सकिकिदीविविदी°.
७. Thus emended; B, N, CR सोदवसानीये (CR °सनीये).
८. B, N, CR शाखापृथ°.
९. Thus emended B, N, CR स्वरुपगृहति.
१०. B, N, CR त्रैतानां°
११. Thus emended; B, N, CR कालक्रमेविवधुस्तं.
१२. B, N, CR त्रिशाख°.
१३. By conjecture; B, N, CR तयोर्वि°; Caland suggested तयोर्वो द्वि.° AO IX p. 73.
१४. B, N, CR दक्षिणार्धे.
१५. B, N, CR उत्तरार्धे.

पशूनां पुरोडाशाननु^१ मृगारेष्टिं निर्वपति ॥ २८ ॥ सहस्विष्टकृदिष्टं
 मृगारेष्टिपशुपुरोडाशानां च ॥ २९ ॥ तस्मिन् संस्थिते द्वादश ब्रह्मौ-
 दनान् श्रपयति ॥ ३० ॥ तान् महर्त्विजः प्राश्रन्ति ॥ ३१ ॥ तेभ्यो
 द्वादश द्वादश रुक्मान् ददाति ॥ ३२ ॥ संतिष्ठतेऽश्वमेधः ॥ ३३ ॥
 तरति मृत्युं तरति पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजते यश्चैव
 देविकाग्रभृतिभिरिष्टिभिर्यजते यजते^२ ॥ ३४ ॥

॥ इत्यश्वमेधे चतुर्थोऽध्याये^३ पञ्चमं खण्डम् ॥

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः^४ ॥

१. Thus N; CR पुरोडाशमनु.

२. B, N अध्यायसमाप्तौ द्विरश्यासः श्रुतिं वाच्यं:

३. B, N, omit.

४. B, N पंचमोऽध्यायः

Index of Mantras

All Mantras, whether metrical or prose, the calls to priests and others, and other utterances have been recorded. Besides the VārSS reference, reference or references to such texts have been given as are supposed to have been the direct source of VārSS. If any Mantra is identical with that in both the ManSS and the ApSS, the ManSS reference alone is given. Even if the direct source be ApSS, the reference, if any, to TS or TBr has also been recorded. In a few cases there may be minor difference between the VārSS-mantra and that in other sources.

- अकन् कर्म १.७.२.३३; मैसं १.१०.२.
 अक्रन्ददग्निः २.१.३.१०; ३०; मैसं २.७.८; १०
 अक्षत्मीमदन्त १.२.३.३६; ७.४.५५; मैसं १.१०.३.
 अक्षन् पितरः ३.२.८.२६; तैत्ति २.६.३.२.
 अगन् १.३.६.१७; माश्वौ १.३.४.२४
 अगन्म महा नमसा २.१.८.११; मैसं २.१३.५.
 अगन्म स्वः सं ज्योतिषा १.१.४.२४; मैसं १.४.२.
 अगाश्नग्नीत् १.३.६.१७; माश्वौ १.३.४.२४
 अग्न आयुःकार ३.२.१.५७; मैसं ४.७.३.
 अग्नया एकाक्षराय छन्दते ३.१.२.२१; मैसं १.११.१०.
 अग्नये कन्यवाहनाय स्वधा नमः १.२.३.१३; माश्वौ १.१.२.१८
 अग्नये गृहपतये ३.३.४.१; मैसं २. ६.१३
 अग्नये च त्वा पृथिव्यौ १.५.२.२२; आपश्वौ ६.८.१.
 अग्नये जाताय १.६.४.१२; माश्वौ १.७.१.४४.
 अग्नये त्वा प्रवृद्धामि ३.२.५.४; मैसं १.३.३६.
 अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः १; ७.४.२५; आपश्वौ ८.१४.१७.
 अग्नयेऽनुवृद्धि १.६.६.२३; आपश्वौ ७.२२.३.
 अग्नये पुरःसदे स्वाहा ३.३.१.२४; मैसं २.६.३.
 अग्नये पुष्टिपतये स्वाहा १.५.२.५०.

- अग्नये प्रणीयमानायानुब्रूहि १.६.२.२; माश्रौ १.७.३.३८.
 अग्नये प्रह्वयमाणाय १.६.४.१३; माश्रौ १.७.१.४५.
 अग्नये प्रेष्य १.६.६.२३; आपश्रौ ७.२२.१३.
 अग्नये मध्यमानायानुब्रूहि १.६.४.११; माश्रौ १.७.१.४२
 अग्नये वो जुष्टान् प्रोक्षामि १.२.४.३८; मैसं १.१.६.
 अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहि १.३.३.३३; ६.४.१९; मैसं १.४.११.
 अग्नये स्वाहा ३.३.२.४९; ३.१५; ४.१.२८; मैसं २.६.११; १२; ३.१२.२.
 अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ३.४.५.१५; तैत्रा २.१२.२.२.
 अग्ना अग्निः १.६.४.१४; मैसं १.२.७.
 अग्ना आर्यूषि पवसा १.१.४.२७; ४.३.३; ५.४.७; ३.२.१.५२; मैसं १.३.३१; ५.१
 अग्नान्नेऽग्नान्ने १.५.१.१३; आपश्रौ ५.२८.६.
 अग्नाविष्णू सजोषसा १.१.५.११; २.२.४.३; मैसं ४.१०.१.
 अग्निः पशुरासीत् तमालमन्त ३.४.४.६; तैसं ५.७.२६.१.
 अग्निः प्रातः (सवनात्) ३.२.५.५; मैसं १.३.३६.
 अग्निः प्राश्नात् प्रथमः १.५.५.११; कासं १३.१५; माश्रौ १.६.४.२६.
 अग्निं युनक्ति २.२.५.१; मैसं २.१२.३.
 अग्निं होतारमुप १.१.२.१८; मैसं १.४.१.
 अग्निं होतारं मन्ये २.२.२.३; मैसं २.१३.८.
 अग्निं गृह्णामि सुरथं १.१.२.३; तैत्रा ३.७.४.३; आपश्रौ ४.१.८.
 अग्निना यज्ञश्चक्षुष्मान् १.१.३.२; माश्रौ १.४.२.१.
 अग्निं नरो दीधितिभिः १.४.३.२६; २.२.२.२. कासं. ३९.१५; माश्रौ ६.२.२.
 अग्निभ्यः कामाय जुष्टम् २.१.२.४; मैसं ३.१.१०.
 अग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि १.७.२.१०; ३.२.४.१७.
 अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदक्षेमः २.१.१.९; मैसं. २.७.२.
 अग्निरन्नादोऽग्नेरहं १.१.३.४; माश्रौ १.४.२.३.
 अग्निरेकाक्षराम् ३.१.१.४३; मैसं १.११.१०.
 अग्निर्गृहपतियंक्तस्य प्रतिष्ठा १.१.४.९; माश्रौ १.४.३.१.
 अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः १.५.२.३४; मैसं १.८.५.
 अग्निर्देवो दैव्यो होता १.३.४.२०; माश्रौ. १.३.१.२६.
 अग्निर्मा दुर्दिष्टात्पातु १.१.३.८; माश्रौ १.४.२.८.
 अग्निर्यज्ञं नयतु १.६.२.७; आपश्रौ. ७.७.२.
 अग्निर्ववाणि जङ्घनद् ३.४.३.२; मैसं. ४.१०.१.
 अग्निर्हि वाचिर्न विदो २.१.८.१९; तैत्रा ३.११.६.४; आपश्रौ १६.३५.५;
 कासं ३९.१३.

- अग्निर्द्यौता १.१.३.३; मैसं १.९.१.
 अग्निष्टे त्वचं मा हिंसीत् १.३.१.२६; वासं १.२.२
 अग्निष्टे हरो मा विनैत् १.३.२.३०.
 अग्निस्तिग्मेन १.७.२.४३; ४.८.२.५.५; मैसं २.१०.२.
 अग्निस्तेजसा २.१.७.६; मैसं २.७.१७.
 अग्निः स्विष्टकृद्यज्ञस्य प्रतिष्ठा १.१.३.७; ४.१; माश्रौ १.४.२.७; १.५
 अग्नीत्पदिषीँश्चाग्निं १.३.४.४; माश्रौ १.३.१.७.
 अग्नीदीपयजानङ्गारान् १.६.७.२२ माश्रौ १.८.६.१.
 अग्नीद्गमय १.३.६.१०; माश्रौ १.३.४.१८.
 अग्नीन् समाषेहि १.५.४.२९; ३८; आपश्रौ ६.२.४.१; २.५.८
 अग्नीषोमौ प्रथमौ १.४.४.४२; तैसं ३.५.१.२.
 अग्नीषोमौ वृत्रहणा १.१.३.५; माश्रौ १.४.२.५.
 अग्ने अङ्गिरः १.६.१.२४; मैसं १.२.८.
 अग्ने अछा वदेह न; २.२.४.११; ३.१.२.२०; मैसं १.११.४
 अग्नेः पुरीषम् २.२.१.२४; मैसं २.८.७.
 अग्ने कश्यप २.१.८.१४; मैसं २.१३.१२.
 अग्ने गृध्रपते १.१.४.२७; ५.४.१९; मैसं १.४.२; ५.१४.
 अग्ने गृध्रपत उप मा ह्यस्व १.३.२.२०; माश्रौ १.२.५.११.
 अग्ने गृध्रपते परिषय १.५.२.५०; मैसं १.८.५.
 अग्ने गृध्रपते शुन्धस्व १.५.२.१४; माश्रौ १.६.१.९.
 अग्नेऽङ्गिरः २.१.२.३४; मैसं २.७.८.
 अग्नेऽङ्गिरोऽहुताद्यान्मा १.१.५.५.
 अग्ने जातान् २.२.१.२४; मैसं २.८.७.
 अग्ने तमयाश्वम् १.७.४.५६; २.२.२.३; मैसं १.१०.३.
 अग्ने तव श्रवो वयः २.१.५.१९; मैसं २.७.१४.
 अग्नेऽदन्धायोऽदन्धतनो १.३.७.१३; कासं १.१२.
 अग्ने दुःशीर्तनो १.५.३.८; मैसं १.८.६.
 अग्ने देवयजनं वह १.३.१.३; मैसं १.१.८.
 अग्ने देवं हृदावह २.१.८.१९; मैसं १.५.१; ४.११.१.
 अग्ने धामानि २.१.८.२०; मैसं २.१३.११.
 अग्ने वलद १.४.४.४७; मैसं १.४.१४.
 अग्ने ब्रह्म गृह्णीष्व १.३.१.२६; मैसं १.१.९.
 अग्नेऽभ्यावर्तिन् २.१.२.३४; ३.११; मैसं २.७.८.
 अग्नेर्जनित्रमसि १.६.४.७; मैसं १.२.७.

- अग्ने यक्त्वा हि ये तव २.१.७.३; मैसं २.७.१७.
 अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि २.१.६.३५; मैसं २.८.१२.
 अग्ने रुचः स्थ २.२.२.१३; मैसं २.१३.२०.
 अग्नेरुज्जितिमनूज्जेषम् १.३.६.२; माश्रौ १.४.२.१६.
 अग्नेर्जिह्वासि १.२.४.४४; मैसं १.१.६.
 अग्नेर्भस्मासि १.६.१.३८; २.१.४.१०; मैसं १.२.८; २.७.११.
 अग्नेर्भागोऽसि २.२.१.२०; मैसं २.८.५.
 अग्नेर्मन्त्रे १.४.३.३६; मैसं ३.१६.५.
 अग्नेर्वामपन्नगृहस्य १.३.६.२२; मैसं १.३.१.
 अग्नेर्वैश्वानरस्य २.१.७.६; मैसं ३.७.१७.
 अग्ने वह्ने शुन्धस्व १.५.२.१४; माश्रौ १.६.१.१.
 अग्ने वेदोश्चम् १.७.३.२७; मैसं १.१०.२.
 अग्ने व्रतपते व्रतमचार्यम् १.१.४.३३; मैसं ४.१.२६.
 अग्ने व्रतपते (व्रतमालप्स्ये) १.१.२.५; मैसं १.४.१.
 अग्ने शुन्धस्व १.५.२.१४; माश्रौ १.६.१.१.
 अग्नेश्च त्वा वृक्षाणश्च ३.२.१.५७; मै. सं. ४.७.३.
 अग्नेष्ट्वा तेजिष्ठस्य १.३.२.१५; तैसं १.१.१०.१; तैत्रा ३.३.११; आपश्रौ.
 २.४.१०.
 अग्नेष्ट्वा देवस्य १.४.३.२; मैसं १.६.१.
 अग्नेष्ट्वात्येन प्राश्रामि १.१.५.१७; वासं २.११.
 अग्नेः समिदसि १.५.४.८; ४०; मैसं १.५.२.
 अग्ने हविर् निर्वप्यामि १.२.४.१७; आपश्रौ १.१७.३.
 अग्ने हव्यं रक्षस्व १.२.४.३७; मैसं ४.१.५.
 अग्ने हव्याय वोढवे १.४.३.२३; मैसं १.६.२.
 अग्ने वृद्धन्नुषसाम् २.१.३.१४; मैसं २.७.८.
 अह्नौ न्यह्नावमितो रथं ये ३.१.२.१; माश्रौ. ७.१.२.
 अह्निरसो मास्य यज्ञस्य प्रातरनुवाकैः १.१.२.२८; आपश्रौ ४.९.२.
 अजीजनन्नमृतं १.४.२.१८; तैत्रा १.२.१.१९; आपश्रौ ५.११.६.
 अणूनि कुरुतात् १.२.४.७०; माश्रौ. १.२.२.३३.
 अत ऊ षु मधु मधुना ३.२.५.६०; माश्रौ ७.२.७.
 अतरस्त्वं वह्निः १.२.१.१९; मैसं १.१.२.
 अतिरिक्तं न्यूनं जुष्टोमि स्वाहा १.३.७.२२; सत्याश्रौ २.६.
 अतिसृष्टो गवां भागः १.२.१.१५; मैसं १.१.२.
 अतो नः पितरोऽन्यन्मा योष्ट १.२.३.३०; माश्रौ १.१.२.२८

- अत्यन्यानगाम् १.६.१.८; मैसं १.२.१४.
 अत्र पितरो मादयध्वम् १.२.३.२८; ७.४.५०; मैसं ७.४.५०; मैसं १.१०.३
 अथा सप्तानिन्द्राणी मे १.३. ६.१; मैसं १.१.१३.
 अदब्धेन त्वा चक्षुषावेक्षे १.३.२.२६; मैसं १.१.११.
 अदर्शि गातुवित्तम् १.४.३.२८; साम १.४७.
 अदस्तमसि विष्णवे त्वा १.१.२.३३; मैसं ४.१.३.
 अदितिरसि नाछिन्नपत्रां १.३.१.२४.
 अदितिरिव सुपुत्रा १.३.२.२६; तैत्रा ३.५.१३.३; आपश्रौ ३.५.९.
 अदितिष्टे बिलं गुम्णातु २.१.१.३९; मैसं २.७.६.
 अदितिष्ट्वा २.१.१.४३; मैसं २.७.६.
 अदितेरहं देवयज्यया १.१.३.६; आपश्रौ ४.१०.१.
 अदित्या भागोऽसि २.२.१.२०; मैसं २.८.५.
 अदित्या रास्नासि १.२.१.२१; २.१८; २.२.१.३४; मैसं १.१.२; ३; २.७.६.
 अदित्या स्कम्भोऽसि १.२.४.६३; मैसं १.१.६.
 अदित्यास्त्वगासि १.२.४.४०.४१; मैसं १.१.६.
 अदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामि १.१.५.१७; २.१.३०; मैसं १.१.२.
 अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि १.२.४.३६; मैसं ४.१.१३.
 अदित्यं त्वा चतुरुध्वयै ३.२.५.२३; कासं ३०.५.
 अहँ ह्याः शर्करामिः १.४.२.७; आपश्रौ ५.९.११.
 अहश्चक्षत्य केतवः ३.२.१.६५; मैसं १.३.३३.
 अदो मागच्छतु १.१.४.७; मैसं १.४.१.
 अदो मागम्यात् १.१.४.७; मैसं १.४.१.
 अदो मा मा हासिष्ट १.५.४.२६; आपश्रौ ६.२०.२.
 अदो वीर्यमकरोत् ३.४.१.३९.
 अद्भिः परिप्रजाताः स्थ १.३.१.१५; आपश्रौ १.२४.५.
 अद्भ्यं ओषधीभ्यः स्वाहा ३.२.३.१२.
 अद्भ्यश्च त्वीषधीभ्यः १.५.२.२२; आपश्रौ ३.८.२.
 अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः १.६.४.१७; मैसं १.२.१५.
 अद्या ह्यगने २.२.२.४; मैसं २.१३.८.
 अषिद्यौर्नामासि २.२.२.६; मैसं २.१८.१४.
 अश्वने स्वाहा ३.३.१.४०.
 अश्वर्यो ब्रह्म वदित्यावा ३.२.२.२४.
 अश्वर्यो यज ३.२.१.६७.
 अन्नर्वा प्रेदि १.६.५.१२; मैसं १.२.१६.

- अनाज्ञातं यदाज्ञातं १.३.७.२५; तैत्रा. ३.७.११.५; आपश्रौ ३.१२.१
 अनाघृष्टाः सीदत ३.३.२.२७; मैसं २.६.८
 अनाभो मूढ धूर्ते १.५.२.४०; मैसं १.८.५.
 अनार्यकर्मज्ञवकीणिन् ३.२.५.३२; माश्रौ ७.२.१०.
 अनु त्वा माता मन्यताम् १.६.४.१८; मैसं. १.२. १५.
 अनुग्रहर सैवदस्व १.३.६.१२; माश्रौ १.३.४.२०
 अनुणो देवानामनुणः ३.२.८.५३
 अनृतात्सत्यमुपैमि १.४ १.२१; तैत्रा १.२.१.१५; आपश्रौ ५.८.१.
 अन्तरिक्षं यच्छ २.२.१.७; मैसं २.७. १५
 अन्तरिक्षमसि १.३.३.२०; मैसं १.१. १२.
 अन्तरिक्षमाक्रमिषम् २.२.१.९; माश्रौ ६.२.१
 अन्तरिक्षाय त्वा १.३.३.४; ६.३.१; मैसं. १.२. ११.
 अन्तरिक्षेऽहस्व १.३.६.६; आपश्रौ ३.६.२
 अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता १.५.२.२०; माश्रौ १.५.१.२०
 अन्तश्चरति १.४.३.२३; मैसं १.६.१.
 अन्नपते ३.१.३.२२; २.३.२५; मैसं २.१०.१.
 अन्नं मे बुध्य पाहि १.४.४.१; ५.४.३०; मैसं १.५.१४
 अन्नं मे बुध्याजुगुपः १.५.४.४०; मैसं. १.५.१४
 अन्नाय त्वा वाजाय त्वा ३.१.२.१७; मैसं १.११.३.
 अपः पिन्व २.२.१.४; मैसं २.८.२.
 अपवादं रक्षो १.३.१.४२.
 अपराजिता नामासि २.२.१.१३; मैसं २.८.१४.
 अपहृतं रक्षो हविष्कृदेहि १.२.४.४६; मैसं ४.१.६.
 अपहृता यातुधानाः १.२.४.४७.
 अपहृतोऽघर्षो १.२.४.४६
 अपानाय त्वा १.२.४.६५; मैसं १.१.७.
 अपाग्नेऽग्निमामादं जहि १.३.१.१; मैसं १.१.८
 अपानभृतः ३.४.५.६.
 अपां त्वा गह्वन्त्सादयामि २.१.६.३७; मैसं २.७.१६.
 अपां त्वेमन्त्सादयामि २.१.७.१८; मैसं २.७.१८.
 अपां नपादाशुहेमन् ३.१.१.२९; मैसं १.११.१.
 अपां नज्रे स्वाहा ३.३.४.१; मैसं २.६.१३.
 अपामोषधीर्ना रसः ३.३.२.२५; मैसं २.६.७.
 अपां पतिरसि ३.३.२.१२; मैसं २.६.७.

- अपां पते योऽपां भागः १.५.४.२२; आपश्रौ ६.२०.२.
 अपां पृष्ठमसि २.१.१.१९; ६.१२; मैसं २.७.३.
 अपां पेरसि १.६.४.१८; मैसं १.२.१५.
 अपारस्म १.३.१.४६; मैसं १.१.१०.
 अपेतो यन्त्वसुराः पितरूपाः १.२.३.१; माश्रौ १.१.२.८०.
 अपेतो यन्त्वसुरा ये पितृषदः १.२.३.२.
 अपो अद्यान्वचारिषम् ३.२.८.५०; मैसं १.३.३९.
 अपोढं जन्यं भयम् १.५.२.१७; माश्रौ १.६.१.१५.
 अपो देवीः २.१.१.२५; ३.३.२.२८; मैसं २.६.८; ७.४.
 अप्सुमी रिहाणाः १.३.६.९; मैसं १.१.१३.
 अप्रहावरीः स्थ ३.३.२.१३; मैसं २.६.७.
 अप्वन्तरमतम् ३.१.१.२७; मसं १.११.१.
 अमि त्वा शूर नोनुमः २.१.८.७; ३.२.५.२२; मैसं २.१३.९.
 अमिषा असि ३.४.१.१४; मैसं ३.१२.१.
 अभूविदम् २.१.७.६; मैसं २.७.१७.
 अभ्यह्रस्वसौ १.२.३.२८.
 अभ्यषिषि राजामूम् ३.३.४.४८; मैसं ४.४.९.
 अभ्यर्था विधाः १.४.३.२०; ५.४.१.४; २.१.६.१०; मैसं १.५.३; ६.२.
 अभ्रिरसि नारिरसि १.६.१.२०; मैसं १.२.१०.
 अमावास्यायै सुराप्रसे स्वाहा १.३.४.३४; माश्रौ १.३.२.२१.
 अमावास्या सुभगा १.३.४.३४; २.२.२.१४; तैत्रा ३.७.५.१३; आपश्रौ २.२०.५.
 अमीमदन्त पितरः १.२.३.२८; ७.४.५३; ३.२.८.२६; मैसं १.१०.३.
 अमीवहा वास्तोष्पते १.५.४.४६; मैसं १.५.१३.
 अमं यज १.१.१.५१; आपश्रौ २.१८.३.
 अमुम् ३.२.६.४४.
 अमुममितिष्ठ २.१.१.१३; मैसं ३.१.४.
 अमुष्मा अनुब्रूहि १.१.१.४७; आपश्रौ २.१८.३.
 अमुष्मै त्वा जुष्टम् १.६.४.५; मैसं १.२.१५.
 अमुष्मै प्रणीयमानायनुब्रूहि १.१.१.७४.
 अमुष्मै प्रेष्य १.१.१.५१.
 अमुष्मै विधि ३.३.२.१; मैसं २.६.६.
 अमुष्मैः पुत्रः ३.३.२.३६; मैसं २.६.९.
 अमुष्मैः पुत्रम् ३.३.२.१; मैसं २.६.६.
 अमुष्मैः देव्यज्या १.१.३.६.

- अमूम १.२.२.५१; माश्रौ १.१.३.३६
 अमृडयः २.२.४.१६; मैसं २.१२.२
 अमृतमसि १.३.२.३२; ३.२.५.१६; मैसं १.१.११
 अमृताहुतिममृताया १.५.२.५; माश्रौ १.६.१.४
 अम्वा च वुला च २.२.१.२०; मैसं २.८.१३
 अम्यम्बिके ३.४.४.१४; मैसं ३.१२.२०
 अम्मः स्याम्नो वो १.५.४.१०; मैसं १.५.२
 अयँ योऽसि यस्य त २.१.१.५३; कासं ३८.१२; आपश्रौ १६.६.३
 अयँ वेदः पृथिवीम् १.१.२.१९; तैत्रा ३.७.६.१३; आपश्रौ २.११.१०
 अयँस्मा वः प्रजया १.२.२.१७; माश्रौ १.१.३.१७
 अयं ते योनिर्ऋत्तिक्यः १.४.१.१८; ५.४.४६; २.१.१.२५; ४.१३; २.५.२६; मैसं १.५.१;
 २.७.३; ११; १२.४
 अयमग्निः सद्यस्तिणः २.१.६.१७; २.१.३५; मैसं ३.७.१५; १३.७
 अयं पुरो मः २.१.७.२०; ३.२.१.३३; मैसं २.७.१९
 अयं पुरो हरिकेशः २.२.१.२८; मैसं २.८.१०
 अयँ सद्यस्मानवो ३.२.२.१८; माश्रौ ७.२.३.६
 अयँ सो अग्निः २.१; ४.१२; मैसं २.७.११
 अयँ हि गौरसि ३.२.२.३
 अयाङ् यज्ञं जातवेदा १.१.४.२२; कात्याश्रौ २.२.२३
 अया विष्ठा १.७.४.२३; ५४; ३.१.१.१८; मैसं १.१०.३; ११.४
 अयाश्चान्नेऽसि १.३.७.२३; मैसं १.४.३
 अयुपिता योनिः १.२.१.२१; मैसं १.१.२
 अरण्योर्निहितो जातवेदा १.४.३.२५; साम १.७९
 अरात्सुरिमे सत्विणः ३.२.५.३६; पंचवा ५.९.१४
 अरास्म होतः ३.२.२.२९; ३१; आपश्रौ २१.१०.७
 अरेपसः सचेतसः ३.२.२.१८; माश्रौ ७.२.३.६
 अर्को ज्योतिः १.४.४.२०; मैसं १.६.२
 अर्जुदाय स्वाहा ३.४.२.१४; तैसं ७.२.२०.१; तैत्रा ३.८.१६.२
 अर्वाक्ष्मय यय्यं ३.२.२.२; माश्रौ ७.२.२.३०
 अर्वासि सप्तिरसि ३.१.२.२; ४.३.३८; मैसं ३.१२.४
 अलुमिता योनिः १.२.१.२४; आपश्रौ १.४.१२
 अवधूतं रसः १.२.४.४०
 अवाम्ब इद्रमदिमदि १.७.४.६६; मैसं १.१०.४
 अविदधन्तः अपयत १.३.१.२८; माश्रौ १.२.३.३१

- अविषं नः पितुं पच १.४.४.२१; मैसं १.६.२.
 अवेष्टा दन्दशूकाः ३.३.२.४६; मैसं २.६.१०.
 अश्मन्नूर्जम् २.२.३.१३; मैसं २.१०.१.
 अश्वाङ्गिनि वाजिनि ३.१.२.२; माश्रौ ७.१.२.३४.
 अश्विना पित्रैः सुतं ३.२.२.१; आपश्रौ २१.७.१६.
 अश्विन्यां सरस्वत्या प्रस्थितान् प्रेष्य ३.२.७.३०; माश्रौ ५.२.४.२७.
 अश्विन्यां सरस्वत्या सोमानामनुब्रूहि ३.२.७.३०; माश्रौ ५.२.४.३०.
 अषाढासि २.१.६.३६; मैसं २.७.१६.
 असा अनु मा तनु १.१.४.२८; मैसं १.४.२.
 असावि देवं गोकुलीकमन्धो ३.३.३.१; मासौ ९.१.३.२८.
 असुन्वन्तम् २.१.४.२४; मैसं २.७.१२.
 असौ ते पशुः ३.२.६.४२; मैसं ४.७.९.
 असौ स्वस्ति तेऽस्तु १.५.४.२८; आपश्रौ ६.२.२.१.
 अस्तु श्रीषट् १.१.१.५०.
 अस्तु स्वधा १.७.४.४१; माश्रौ १.७.६.३२.
 अस्मास्विन्द्र १.१.३.१०; मैसं १.४.५; २.४.३.
 अस्म्यहमहम् ३.३.४.४८.
 अस्यामृषेढोत्रायाम् १.३.६.८; द्रात्रा १.९.१.१२; आश्वश्रौ १.९.५.
 अहं नावुभयो रोक्ष्यामि ३.१.२.१६; माश्रौ ७.१.३.
 अहं भूपतिरहं भुवनपतिः १.१.५.९; आपश्रौ ३.१८.४.
 अहिनि ३.४.३.३७; मैसं ३.१६.३.
 अहिर्बुध्न्य मन्त्रं मेऽजुगुपः १.५.४.४०; माश्रौ १.६.३.१४.
 अहिर्बुध्न्य मन्त्रं मे पाहि १.४.४.१; ५.४.३०; माश्रौ १.६.३.७.
 अहीनः प्राणः १.३.६.१३; कासं १.१.२.
 अहे दैधिषव्योदतः १.१.५.६; माश्रौ ५.२.१५.४.
 अहुतमसि १.२.४.२५; मैसं १.१.५.
 आकूतमग्निं ३.४.१.५०; मैसं २.७.७.
 आकूताय स्वाहा १.४.४.४५; माश्रौ १.५.६.२०.
 आक्रम्य वाजिन् २.१.१.१२; मैसं २.७.२.
 आखुं ते रुद्र पशुं करोमि १.७.४.६४; मैसं १.१०.४.
 आगत्य वाज्यध्वानम् २.१.१.११; मैसं २.७.२.
 आहस्वासी १.२.३.२८.
 आ चर्षणिप्राः ३.२.८.१९; मैसं ४.१४.१८.
 आचामन्तु पितरः १.२.३.१७.

आछदि त्वा १.४.३.२; मैसं १.६.१.
 आछेत्ता ते मार्षम् १.२.१.१८; मैसं ४.१.२.
 आजि त्वाग्ने सरिष्यन्तं १.३.४.६; माश्रौ १.३.१.९
 आजि त्वाग्ने ससर्वासम् १.३.५.१७; माश्रौ १.३.४.२.
 आ ते अग्ने हवीमहि १.२.३.३७; मैसं २.१३.७.
 आ त्वा जिघर्षि १.४.१.१०; २.१.१.१६; मैसं २.७.२.
 आ त्वाहर्षम् २.१.३.१२; मैसं २.७.८.
 आदधानि १.४.३.३.
 आदधे १.४.३.३.
 आदित्यः पद्मरासीत् तमालमन्त ३.४.४.६; वासं २३.१७; तैसं ५.७.२६.१.
 आदित्यं गर्भम् २.१.७.७; मैसं २.७.१७.
 आदित्यास्त्वा १.३.२.४; मैसं १.१.१०.
 आदित्यास्त्वाञ्जन्तु ३.४.३.४४; मैसं ३.१२.१९.
 आदित्यानां त्वा देवानां १.४.३.१; तैत्रा १.१.४.८; आपश्रौ ५.११.७.
 आदित्यास्त्वा पुरस्तान् २.२.३.३.
 आधत्त पितरो गर्भम् १.२.३.३८; माश्रौ १.१.२.३१.
 आ नः प्रजां जनयतु १.५.५.८; मैसं २.१३.२३.
 आ नः प्राण एतु ३.२.५.१६; माश्रौ ७.१.१.
 आनन्दाय त्वा ३.२.८.१४; तैत्रा २.६.१.५; आपश्रौ १९.७.५.
 आपत्त्वामश्विनी त्वाम् १.२.१.२७; मैसं ४.१२.
 आपस्त्वा समरिण्वन् १.६.७.१०; मैसं १.२.१७.
 आपो जागृत १.२.२.३४; मैसं १.१.३.
 आपो देवीः २.१.३.३४; मैसं २.७.१०.
 आपो रिप्रं निर्वहन्त १.६.१.३२; माश्रौ १.७.३.२४.
 आपो रेभत पिपृत १.३.३.१; सत्यश्रौ १.२५.
 आपो हि ष्ठा २.१.१.३४; मैसं २.७.५.
 आप्तं मनः ३.३.३.४; मैसं २.६.११.
 आप्यायतां ध्रुवा घृतेन १.३.७.२८; माश्रौ १.३.२.७.
 आप्यायध्रुमधन्या १.२.१.७; मैसं १.१.१.
 आप्यायस्व २.५.१.२०; मैसं २.७.१४.
 आ ब्रह्मन् ३.४.१.५१; मैसं ३.१२.६.
 आ मा वाजस्य ३.१.२.८; मैसं ३.११.३.
 आमाशिषः १.१.३.११; मैसं १.४.१.
 आमूरज ३.४.३.४०; मैसं ३.१६.३.

- आवं गीः १.४.२.२४; मैसं १.६.१.
 आवाहि सुषुमा हि ता २.१.८.५; मैसं २.१३.९.
 आयुः प्राणम् १.३.२.१४; मैसं १.१.११.
 आयुरसि १.६.४.१०; मैसं १.२.७.
 आयुषां अग्नेऽसि १.३.६.१५; मैसं १.५.२.
 आयुर्मे पाहि २.२.१.१४; मैसं २.८.३.
 आयुर्मे यत् १.५.२.३२; मैसं १.८.४.
 आयुर्वज्रेन कल्पते २.२.४.६; ३.१.२.१६; मैसं १.११.३.
 आयुषे प्राणः संततः २.१.७.२२.
 आयुषे त्वा १.३.६.७; मैसं २.८.३.
 आग्नेयामनुसैरमेथाम् १.३.७.८; तैआ २.६.२.
 आर्द्रः पृथस्नुर्भुवनस्य १.३.३.२४; माश्री १.२.६.२०.
 आक्त्वो अग्निः ३.३.२.३५; मैसं २.६.९.
 आ विश्वतः १.४.१.१०; मैसं २.७.२.
 आशासाना सौमनसं १.३.२.२२; माश्री १.२.५.१२.
 आशु स्त्रिवृत् २.२.१.१९; मैसं २.८.४.
 आश्रावितमस्याश्रावितं १.३.७.२४; तैआ ३.७.११.१; आपश्री ३.११.२.
 आ समुद्रा ३.२.५.६; मैसं १.३.३६.
 आहमजानि ३.४.४.१६; मैसं ३.१२.२०.
 इडा घेनुः सहवत्सा १.१.३.१२; आपश्री ४.१०.७.
 इडामग्ने २.१.४.१३; मैसं २.७.११.
 इडायास्पदं घृतवत् १.५.२.१७; माश्री १.६.१.१५.
 इडावत्सरीयां स्वस्तिमाशासे १.७.२.३७; माश्री १.७.७.१३.
 इडास्मं अनुवृत्ता १.१.४.१०; माश्री १.४.३.२.
 इडाः स्थ १.५.४.१६; मैसं १.५.३.
 इदं विष्णुः १.१.५.१५; ३.२.२७; २.१.७.१; मैसं १.२.९; २.७.१६.
 इतो जडे १.४.२.११; मैसं १.६.१.
 इत्यदः कल्पमकरोत् ३.४.१.३७.
 इत्यददाः ३.४.१.३७.
 इत्यमं संग्राममजयत् ३.४.१.३९.
 इत्ययजथाः ३.४.१.३७.
 इत्ययुष्याः ३.४.१.३९.
 इदं यजमानस्य १.१.३.१४; आपश्री ३.३.३.
 इदं हविः १.१.४.१७.

- इदं होतुः १.१.३.१४; आपश्रौ ३.३.३.
 इदं तस्मै हर्म्यं कृणोमि १.३.१.३७; तैत्रा ३.७.६.३; आपश्रौ ४.५.३.
 इदं देवानाम् १.२.४.२९; ५.२.२८; मैसं १.१.५.
 इदं ब्रह्मणः १.१.३.१४; आपश्रौ ३.३.३.
 इदमग्नीषः १.१.३.१४; आपश्रौ ३.३.३.
 इदमग्नीषोमयोः १.३.१.१८; आपश्रौ १.२४.५.
 इदमग्नेः १.३.१.१८; आपश्रौ १.२४.५.
 इदमहं रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामि १.६.२.१६; मैसं १.२.१०.
 इदमहं रक्षोऽमिसमूहामि ३.३.१.२४; मैसं २.६.३.
 इदमहं रक्षोऽब्रवाषे १.२.४.५७; ६.५.२४; मैसं १.२.१६.
 इदमहमस्मादन्तरिक्षात् १.१.४.२३.
 इदमहमस्याः पृथिव्याः १.१.४.२३.
 इदमहमस्या दिवो १.१.४.२३; तैसं १.६.६.१.
 इदमहमस्य प्राणं १.१.४.२४; मैसं १.४.२.
 इदमहमस्युमामुष्यायणम्...अमिनँस्यामि ३.२.६.२३.
 इदमहमस्युमामुष्यायणम्...अमिनिदधामि ३.२.६.२४; मैसं ४.७.९.
 इदमहमस्युमामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपि दधामि ३.३.१.१२; मैसं २.६.१.
 इदमहमस्युमामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजे ३.३.१.११; माश्रौ ९.१.१.१७.
 इदमहमवग्वसोः १.१.५.८; माश्रौ ५.२.१५.६.
 इदमहं दुरघ्न्या १.५.४.२३; आपश्रौ ६.२०.२.
 इदमहमाभ्यो दिग्भ्यो १.१.४.२३; माश्रौ ४.१२.१०.
 इदमहं मां कृत्याण्यै ३.२.१.३९; माश्रौ ७.२.१.४८.
 इदमु नः सह १.२.४.२९; ५.२.२८; मैसं १.१.५.
 इदं मत्विदं मघु ३.२.५.४५; माश्रौ ७.२.७.
 इन्दुर्वक्षः ३.२.५.१; मैसं २.१२.३.
 इन्द्रघोषास्त्वा १.६.१.३३; मैसं १.२.८.
 इन्द्रं देवीर्विशः २.२.३.२७; मैसं २.११.१.
 इन्द्रमिदगायिनः ३.२.५.२२; मैसं २.१३.६.
 इन्द्रस्य च त्वा क्षेत्रस्य ३.२.१.६३; मैसं ४.७.३.
 इन्द्रस्य चपात्मसि १.६.३.१०; मैसं १.२.१४.
 इन्द्रस्य वातुरहं १.१.३.६; आपश्रौ ४.१०.१.
 इन्द्रस्य त्वा १.४.३.२; मैसं १.६.१.
 इन्द्रस्य त्वा जठरे दधामि १.१.५.१९; आपश्रौ १.१३.१.
 इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यते १.२.१.२८; मैसं १.१.२.

- इन्द्रस्य बाहुरसि १.३.१.३२; ३.१४; मैसं १.१.१०; १.२.
 इन्द्रस्य भागोऽसि २.२.१.२०; मैसं २.८.५.
 इन्द्रस्य योनिरसि ३.३.२.५२; मैसं २.६.११.
 इन्द्रस्य वज्रोऽसि ३.३.२.३९; ५४; मैसं २.६.९; ११.
 इन्द्रस्य वैमृषस्याहं १.१.३.६; माश्रौ १.४.२.६.
 इन्द्रस्याहं देव्यज्यया १.१.३.५; माश्रौ १.४.२.६.
 इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसः प्रेष्य १.६.६.१०; माश्रौ १.८.४.३४.
 इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसोऽनुब्रूहि १.६.६.१०; माश्रौ १.८.४.३३.
 इन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषः प्रेष्य १.६.७.१३; माश्रौ १.८.५.२७.
 इन्द्राग्निभ्यां छागस्य हविषोऽनुब्रूहि १.६.७.१३; माश्रौ १.८.५.२६.
 इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्य प्रेष्य १.६.६.२२; माश्रौ १.८.५.६.
 इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यानुब्रूहि १.६.६.२२; माश्रौ १.८.५.५.
 इन्द्राग्निभ्यां श्वः सुत्यां ३.२.१.४२.
 इन्द्राग्नी अव्ययमानाम् २.२.१.७; मैसं २.८.३.
 इन्द्राग्नी मे वर्चः कृणुताम् ३.२.५.१७; माश्रौ ७.१.१.
 इन्द्राग्न्योरहं देव्यज्यया १.१.३.५.
 इन्द्राण्याः संनहनम् १.२.१.२४; मैसं १.१.२.
 इन्द्रस्य त्वा मागं सोमिन १.१.२.३२; मैसं १.१.३.
 इन्द्राय वाचं वदत ३.१.२.११; मैसं १.११.३.
 इन्द्राय वाचं विमुच्यस्वम् ३.१.२.१२; मैसं १.११.३.
 इन्द्रियवतीमद्य १.५.४.२५.
 इन्द्रो दधीचो अस्थमिः २.१.८.४; मैसं २.१३.६.
 इन्द्रोपानस्यकेहमनसो १.३.७.१४; माश्रौ १.३.५.१४.
 इन्द्रौजस्कार ३.२.१.६३; मैसं ४.७.३.
 इम उद्वासीकारिणः ३.२.५.४१; तैत्रा १.२.६.७; आपश्रौ २१.१९.११.
 इमं विज्यामि वरुणस्य १.३.७.१९; माश्रौ १.३.५.१७.
 इमं स्तनं मधुमन्तम् २.२.५.६; माश्रौ ६.२.६.
 इमं पशुं पशुपते १.६.४.१; माश्रौ १.८.३.१.
 इमं मा हिंसीः २.१.७.१३; मैसं २.७.१७.
 इमा अस्माकम् १.२.३.२९; मैसं १.१०.३.
 इमा नराः कृणुत वेदिमेत्य १.३.२.१; तैत्रा ३.७.७.१३; आपश्रौ २.२.६.
 इमा नु कं भुवना ३.२.५.२२; माश्रौ ७.२.६.
 इमान्मे मित्रावरुणौ १.५.४.३१; मैसं १.५.१४.
 इमान्मे मित्रावरुणौ गृहानजुगुपतम् १.५.४.११; मैसं १.५.१४.

- इमामगृष्णान् २.१.१.६; ३.४.१.१४; मैसं ३.१२.१.
 इमामूर्जं पञ्चदशीं १.१.२.३; तैत्रा ३.७.४.३; आपश्रौ ४.१.८.
 इमां प्राचीमुदीचीम् १.२.१.४; तैत्रा ३.७.४.८; आपश्रौ १.२.१.
 इमा मे अगता इष्टका २.२.३.४; मैसं २.८.१४.
 इमेऽरात्सुरिमे सुभूतमकन् ३.२.५.४२; तैत्रा १.२.६.७; आपश्रौ २१.१९.११.
 इमो अग्ने २.२.२.२; मैसं ४.१०.१.
 इमौ ते पक्षौ २.२.५.१; मैसं २.१२.३.
 इयै वः सा सत्या ३.१.२.१२; मैसं १.११.३.
 इयै वेदिः परो अन्तः ३.४.४.२; वासं २३.६२; आश्वश्रौ १०.९.३.
 इयै स्वस्ति सैवत्सरीया १.५.५.७; कासं १३.१५; माश्रौ १.६.४.२१.
 इयै स्थाल्यमृतस्य १.१.३.१६; आपश्रौ ४.११.३.
 इयत्यग्र आसीद् १.४.२.२; मैसं ४.९.१.
 इयदसि ३.३.३.७; मैसं २.६.१२.
 इयं ते राष्मिन्त्रस्य ३.१.२.२२; कासं १८.१२; आपश्रौ १८.५.२०.
 इरा भूतिः पृथिव्या १.३.३.२७; माश्रौ १.२.६.२३ (पृथिव्यै).
 इषमावद् १.२.४.५०; मैसं १.१.६.
 इषमूर्जम् ३.१.५.१३; मैसं २.७.१३.
 इषिता दैव्या ह्योतारो १.३.६.७; माश्रौ १.३.४.१२.
 इषे त्वा १.२.१.३; ५.२.२५; ६.४.२; ५.२५; मैसं १.१.१; २.१५; १६.
 इषे राये रमस्व १.४.३.४; २४; मैसं १.८.८.
 इष्टिश्च त्विष्टिश्च १.३.७.२६.
 इष्टेभ्यः स्वाहा १.३.७.२२; तैत्रा ३.७.११.३; आपश्रौ ३.११.२.
 इष्टो यज्ञो भृगुभिः १.१.४.६; २.२.३.१८; मैसं १.४.१; २.१२.३.
 इष्ट्यै स्वाहा १.३.७.२२.
 इह धृतिः ३.४.१.३८; मैसं ३.१२.४.
 इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम् १.६.५.१; मसं ४.२.१०.
 ईदृक्षास २.२.३.२७; मैसं २.११.१.
 ईदृङ् च २.२.३.२७; मैसं २.११.१.
 उग्रा च भीमा च २.१.८.१; कासं २२.५.
 उत नोऽर्द्धिर्वृद्ध्यः १.४.४.१८; मैसं १.६.२.
 उत्क्राम २.१.१.१५; मैसं २.७.२.
 उत्तिष्ठ वृद्धी भव २.१.१.४८; मैसं २.७.६.
 उत्सं दुहन्ति कलशं १.२.२.२०; माश्रौ १.१.३.२३.
 उत्समुद्रान्मधुमं १.४.२.१; माश्रौ १.५.२.११.

- उदकमीत् २.१.१.१५; मैसं २.७.२.
 उदपुरा नामासि २.१.६.३३; मैसं २.८.१४.
 उदिताय स्वाहा ३.४.२.१९; आपश्रौ २०.१२.१०.
 उदु त्वा विश्वे देवाः २.१.३.२६; मैसं २.७.१०.
 उदीरयता मरुतः ३.२.५.२३; मैसं २.४.७.
 उदु तिष्ठ स्वध्वर २.१.१.२७; मैसं २.७.४.
 उदु त्वं जातवेदसम् ३.२.३.१९; मैसं १.३.३७.
 उदेषां बाहुन् २.१.२.३०; मैसं २.७.७.
 उदेष्यते स्वाहा ३.४.२.१७; आपश्रौ २०.१२.१०.
 उदेह्यन्ते अघि मातुः १.४.२.८; माश्रौ १.५.२.१७.
 उद्गामश्च १.३.६.१; मैसं १.१.१३.
 उद्गातर्निष्केण त्वा शतपलेनापरुणध्मि ३.४.३.३.
 उद्गातर्निष्केण त्वा शतपलेनोपह्वयामि ३.४.३.९.
 उद्धृत उद्धर पाप्मनो मा १.५.२.४; माश्रौ १.६.१.३.
 उद्भवः स्योदहं १.५.२.१८; मैसं १.८.४.
 उद्भिर्जं राज्ञे ३.३.३.२५; मैसं ४.४.६.
 उद्यते स्वाहा ३.४.२.१८; आपश्रौ २०.१२.१०.
 उद्यं तमसस्पति ३.२.८.५०; मैसं ३.१२.५.
 उज्यामि १.५.२.२१; माश्रौ १.६.१.२६.
 उज्जीर्तं राये १.३.४.१६; माश्रौ १.३.१.२१.
 उज्ज्यामि १.५.२.२१; माश्रौ १.६.१.२६.
 उपक्षरन्ति सिन्धवः १.४.१.१०; मैसं ४.११.२.
 उप त्वग्नि दिवे दिवे १.५.४.१३; २.२.५.१७; मैसं १.५.३.
 उपप्रयन्तो अध्वरम् १.५.४.५; मैसं १.५.१.
 उपमेष्य द्योतहंव्या देवेभ्यः १.६.४.३२; मैसं ४.१३.४.
 उपमृदेष्टि देवस्त्वा सविता १.३.४.८; मैसं ४.१.१४.
 उपयामगृहीतोऽसि द्रुषदं त्वा ३.१.१.१६; मैसं १.११.४.
 उपयामगृहीतोऽसि शुक्रं त्वा ३.२.५.५; मैसं १.३.३६.
 उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा ३.२.५.२१.
 उपयामगृहीतोऽस्यछिद्रां ३.२.७.१६; ८.९. मैसं २.३.८.
 उपयामगृहीतोऽस्यदध्यस्त्वौषधीभ्यः ३.२.३.१२; माश्रौ ७.२.४.
 उपयामगृहीतोऽस्याधिनं तेजः ३.२.८.१३; तैव्रा २.६.१.५; आपश्रौ १९.७.४.
 उपशीवरी २.२.२.१०; मैसं २.१३.१६.
 उपसृजन् ध्रुवम् ३.२.२.३५; माश्रौ २.५.४.२१.

- उपसृष्टा मे श्रवतात् .... संचारिषुः १.२.२.११; माश्रौ १.१.१३.१६.
 उपहृता पृथिवी मातोप १.३.५.१३; तैत्रा ३.७.६.१५; आपश्रौ ४.११.२.
 उपावरोह जातवेदो १.५.४.५१; माश्रौ १.६.३.५; शाश्रौ २.१७.८.
 उपावसुः १.३.६.५; मैसं १.१.१३.
 उपावीरसि १.६.४.३; मैसं १.२.१५.
 उपेमसृष्टि २.१.२.७; मैसं ४.१२.४.
 उपो देवान् १.६.४.४; मैसं १.२.१५.
 उरसः केशान् प्ररोह्य ३.२.५.२५.
 उरं नो लोकमनुनेषि १.१.६.८; ऋसं ६.४७.८.
 उरं प्रथस्व १.३.१.२१; ३.११; मैसं १.१.९.
 उरं वाताय १.२.४.२६; मैसं १.१.५.
 उरं विष्णो विक्रमस्व १.६.१.५; मैसं १.२.१३.
 उरो अन्तरिक्ष १.६.४.३३; मैसं १.२.१५.
 उर्वन्तरिक्षं वीहि १.२.१.१४; २९; २.४.१५; ५.२.२९; ६.५.२९; मैसं १.१.२; ४;
 २.१६.
 उर्वन्तरिक्षमन्विहि १.२.४.३६; तैसं १.१.२.२; आपश्रौ १.३.५; ५.१.
 उर्वश्यसि १.६.४.९; मैसं १.२.७.
 उर्वी चाधिपत्नी च २.१.८.१.
 उलूखले सुले १.३.७.१५; माश्रौ १.३.५.१३.
 उशन्तस्त्वा हवामहे १.७.४.२६; माश्रौ ५.१.४.११.
 उशित्वं देव सोम ३.२.५.८; मैसं १.३.३६.
 ऊर्गसि ३.३.३.७; मैसं २.६.१२.
 ऊर्गस्यूर्जं मयि षेहि १.१.३.१६; मैसं २.६.१२.
 ऊर्मव वह्निषद्भ्यः १.३.३.६; तैसं १.१.११.१; तैत्रा ३.३.६.४.
 ऊर्जमावद १.२.४.५०; मैसं १.१.६.
 ऊर्जस्वतीर्षुतवत्पिन्वमाना १.२.२.१९; माश्रौ १.१.३.१८.
 ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा १.५.४.१५; मैसं १.५.३.
 ऊर्जे त्वा १.५.२.३५; ६.५.२६; मैसं १.२.१; १६.
 ऊर्जो नष्टे ३.३.४.१; मैसं २.६.१३.
 ऊर्णावन्तम् १.६.२.४; मैसं ४.१०.४.
 ऊर्ध्वा अस्य समिधः २.१.२.११; मैसं २.१२.६.
 ऊर्ध्वमिनामुश्रापय ३.४.४.१८; मैसं ३.१३.१.
 ऊर्ध्वो अध्वरः १.३.४.१२; मैसं १.१.१३.
 ऊचा त्वा छन्दसा सादयामि २.२.१.३२; मैसं २.१३.४.

- ऋचा स्तोमम् २.१.१.४; मैसं २.७.१.
 ऋचे त्वा २.१.७.६; २.२.११; मैसं २.७.१७.
 ऋतमसि सत्यं नाम ३.२.१.३२; तैसं ३.३.५.१
 ऋतसत्याभ्यां त्वा पर्युक्षामि १.५.२.१५; माश्रौ १.६.१.१०.
 ऋतसदसि १.३.१.४४; मैसं १.१.१०.
 ऋतस्य त्वा देवद्विः १.६.४.१५; मैसं १.२.१५.
 ऋतस्य त्वा व्योमने ३.२.१.३२; तैसं ३.३.५.१; ४.
 ऋत्वाषाट् २.२.४.१५; मैसं २.१२.२.
 ऋतूनां पत्नी २.२.१.२१; मैसं २.१३.१०.
 ऋत्विग्वती स्यो १.४.१.१९; तैत्रा १.२.१.१४; आपश्रौ ५.८.८.
 ऋध्यांसमद्य पृषतीनां ग्रहम् १.६.२.१५; तैसं ३.२.६.१.
 ऋभूणां त्वा १.४.३.२; तैत्रा १.१.४.८; आपश्रौ ५.११.७.
 ऋषभं वाजिनं वयं १.३.४.३४; माश्रौ १.३.२.२१.
 ऋषभोऽसि १.३.३.२२; मैसं १.१.१२.
 एकताय स्वाहा १.३.१.२९; माश्रौ १.२.४.३.
 एकयास्तुवत २.२.१.२१; मैसं २.८.६.
 एकस्मै स्वाहा ३.४.२.६; मैसं ३.१२.१५.
 एका च तिलश्च २.२.४.५; मैसं २.११.६.
 एतं स्तोतः ३.४.३.४२; मैसं ३.१२.१८.
 एतत् १.३.६.१४.
 एतत्ते मम पितरसौ १.२.३.१८.
 एतत्ते मम पितामहासौ १.२.३.१८.
 एतत्ते मम प्रपितामहासौ १.२.३.१८.
 एतत्तेऽमुष्य पितर १.२.३.२०.
 एत पितरः १.२.३.१२; माश्रौ १.१.२.१२.
 एतम् त्वं मयुना १.५.५.१२; काश १३.१६; माश्रौ १.६.४.२४.
 एता वयं प्लवामहे ३.२.५.४६; माश्रौ ७.२.७.
 एषोऽस्येषीमहि १.६.७.४१; ३.२.८.५१; मैसं १.३.३९.
 एन्द्र सानसिं रयिम् २.१.६.९; मैसं ४.१२.३.
 एवदछन्दः २.२.१.२५; मैसं २.८.७.
 एवा ह्यग्ने २.२.२.४; मैसं २.१३.८.
 एष ते जनते राजा ३.३.२.३७; मैसं २.६.९.
 एष ते योनिर्मुष्ये त्वा ३.२.७.२५; मैसं २.३.८.
 एष ते योनिर्मोदय त्वा ३.२.८.१४; तैत्रा २.६.१.५; आपश्रौ ११.७.४.
 वा....१३

एष ते योनिस्तेजसे त्वा ३.२.८.१२; आपश्री १९.७.१
 एष ते रुद्र भागः १.७.४. ६५; मैसं १.१०.४
 एष वज्रः ३.३.३.५; २१, मैसं २.६.११; १२
 एषा ते अग्ने समित् १.१.५.२०; ५.२.३३; माश्री १.६.१.३४
 एषा युष्माकं पितरः १.२.३.२९; माश्री १.१.२.३५
 एहि ३.१.२.१५; मैसं १.११.३
 ऐन्द्रः प्राणः १.६.७.१९; मैसं १.२.१७
 ऐन्द्रं बलम् ३.२.८.१३; तैत्रा २.६.१.५; आपश्री १९.७.६
 ओँ स्तुत १.१.६.६
 ओजसे बलाय त्वा १.४.३.१०; मैसं १.६.२
 ओजस्तदस्य तित्विषे ३.२.१.६१; मैसं १.३.३२
 ओजस्विनीः स्य ३.३.२.१५; मैसं २.६.७
 ओदनौदनस्य त्वा १.१.५.४
 ओम् ३.३.३.३२; ४.१.३६; आपश्री १८.१९.१३
 ओमध्वर्यो तथाध्वर्यो ३.२.२.३१; माश्री ७.२.३.२३
 ओं प्रणय १.१.५.१०; आपश्री ३.१९.१
 ओश्रावय १.१.१.५०; मैसं १.४.११
 ओषधयः प्रतिगुष्णीत २.१.१.३१; मैसं २.७.५
 ओषधीभ्यस्त्वा १.५.२.३७; ६.७.२७; मैसं १.२.१८
 ओषधीभ्यस्त्वा प्रजाभ्यः ३.२.३.१३; तैसं ३.३.६.३; आपश्री २१.२१.४
 ओषधे प्रायस्त्वेनम् १.६.१.९; ५.२०; मैसं १.२.१४; १६
 ओ स्वधा १.७.४.४०; माश्री १.७.६.३२
 क इदमध्वर्युर्भविष्यति १.३.४.१९; आपश्री २.१५.१
 कतिमिमिथुनमचरः १.७.२.२७
 कया नक्षत्र आमुवद् ३.२.५.१५; मैसं २.१३.९
 कर्मासि करणमसि १.३.७.१७; तैसं १.६.४.४; आपश्री १६.२९.२
 कल्पेता धावापृथिवी १.४.४.२२; मैसं १.६.९
 कृते पितामहः कृते पितामहः ३.३.४.१८
 कः श्विदेकाकी चरति ३.४.३.५१; मैसं ३.१२.१९
 काण्डात् काण्डात् २.१.६.२५; मैसं २.७.१५
 कार्यं कामदुषे पुक्ष्व २.१.५.१५; मैसं २.७.१४
 कामधुक्षः १.२.२.२१; मैसं १.१.३
 कामस्वधः ३.४.१.४९; मैसं ३.१२.५
 कामाय काम १.५.४.२३; आपश्री ६.२.३.३

- का त्विदासीत् पूर्वचित्तिः ३.४.४.३; मैसं ३.१२.१९
 कुटसरसि १.२.४.५०; मैसं १.१.६
 कुविदङ्गा ३.१.१.१७; २.७.१६; ८.९; मैसं १.११.४; २.३.८; ३.११.७
 कुह्ना अहं देवयज्या १.१.४.९; माश्रौ १.४.३.१
 कृणुष्व पाजः २.१.६.१४; मैसं २.७.१५
 कृत्तिका नक्षत्रम् २.२.२.१३; मैसं २.१३.२०
 कृत्वाय सा मधीम् २.१.१.४०; मैसं २.७.६
 कुष्णोऽस्त्याखरेष्ठाः १.२.१.३४; ३.३.३; मैसं १.१.११
 केतुं कृण्वन् ३.४.३.२७; मैसं ३.१६.३
 को वः प्रणयति १.१.२.१६; २.४.९; माश्रौ १.२.१.४
 को वो युनक्ति १.२.४.४०; माश्रौ १.२.१.१५
 क्षत्रं वयः २.२.१.४; मैसं २.८.२
 क्षत्रस्य नामिरसि ३.३.२.३१; मैसं २.६.९
 क्षत्रस्य योनिरसि ३.२.८.३५; ३.२.३१; मैसं २.६.९
 क्षत्रस्योल्बमसि ३.३.२.३१; मैसं २.६.९
 क्षुत्तच सेदिश्च १.४.४.५
 क्षत्रस्य पते मधुमन्तम् ३.२.५.२३; माश्रौ ७.२.६
 स्वमङ्गल त्वचमङ्गल १.३.३.२८; माश्रौ १.२.६.१८
 गणानां त्वा गणपतिं हवामहे ३.४.४.१५; मैसं ३.१२.२०
 गन्धर्वोऽसि १.३.३.१४; मैसं १.१.१२
 गर्भेभ्यः स्वाहा १.५.२.४५; आपश्रौ ६.११.५
 गात्राण्यस्य मा हिंसीः १.६.५.१८; मैसं १.२.१६
 गायत्रमसि १.६.४.११; मैसं १.२.७
 गायत्री त्रिष्टुप् ३.४.४.१९; मैसं २.१२.२१
 गार्हपत्येन सन्त्य ३.२.२.३
 गावः सुरभ्यो नित्या ३.२.५.४५; माश्रौ ७.२.७
 गृध्रपते यज ३.२.२.३
 गोपीथाय त्वा रक्षायै १.२.४.३०
 गोमं अग्ने १.१.४.३२; मैसं १.४.३
 गोषदसि १.२.१.१३; मैसं १.१.२
 ग्रीष्ममृतूनां प्रीणामि १.१.३.१; माश्रौ १.४.१.२७
 ग्नास्त्वा देवी ३.१.१.४५; मैसं २.७.६
 घर्मः शिरः १.४.४.२०; मैसं १.६.२
 घर्मसदसि १.३.१.४४; मैसं १.१.१०

- घर्मो जठरे १.५.४.२७; आपश्री ६.२१.१
 घर्मोऽसि १.३.१.२०; मैसं १.१.९
 घर्मोऽसि रायस्पोषवनिः १.५.२.२०; आपश्री ६.६.८
 घृतं घृतपावानः १.६.७.१४; मैसं १.२.१७
 घृतवती १.३.४.२५; तैसं २.५.९.६; तैव्रा ३.५.४.१; आश्री १.४.११
 घृतवन्तं कुलायिनं १.१.४.३१; मैसं १.४.३
 घृताची यजमानस्य धुर्यो १.३.६.२३; माश्री १.३.४.८
 घृतेन द्यावापृथिवी १.६.३.५; ५.२९; मैसं १.२.१४; १६
 घृतेन मा समुक्षत १.१.३.१०; माश्री १.४.२.१०
 घृतेनाक्तौ पशून्नायेधाम् १.६.४.२३; मैसं १.२.१५
 चक्षुरसि श्रोत्रं नाम ३.२.१.३२; तैसं ३.३.५.१
 चक्षुः श्रोत्रम् १.३.२.१६; मैसं १.१.११
 चलुश्चत्वारिंशी स्तोमः २.२.१.२४; मैसं २.८.७
 चन्द्रमग्निं चन्द्ररथं १.४.२.५; माश्री १.५.२.१४
 चितः स्थ परिचितः स्थ १.३.१.७; २.१.४.९; मैसं २.७.११; ४.१.८
 चिति जुहोमि २.१.६.२१; मैसं २.१०.६
 चित्तमान्यम् ३.२.२.२७
 चित्तिः सुक् १.१.२.२७; ४.२.१.३; मैसं १.९.१
 चित्तिः सुगन्धर्वो ३.२.२.२६
 चित्यग्निभ्यः प्रणीयमानेभ्योऽनूबृहि २.१.६.६; आपश्री १६.२१.३
 चित्रं देवानाम् २.१.७.८; २.५.४; मैसं १.३.३७
 चित्रावसो स्वस्ति ते १.५.४.९; मैसं १.५.२
 चिदसि १.१.३.१०; ३.१.५; मैसं १.१.८
 चिदसि तथा देवतयाङ्गिरस्वद् २.१.४.१३; मैसं २.७.११
 जह्वाभ्यां पदभ्याम् ३.२.८.४६; मैसं ३.११.८
 जनमृतः ३.३.२.२४; मैसं २.६.७
 जनस्य गोपाः १.४.१.१०; मैसं २.१३.७
 जातवेदो भुवनस्य रेतः १.४.१.१८; तैव्रा १.२.१.१५; आपश्री ५.८.५
 जातवेदो वपया गच्छ १.६.६.११; माश्री १.८.४.३६
 जीमूतस्येव ३.४.३.२८; मैसं ३.१६.३
 जुम्बकाय स्वाहा ३.४.५.१७
 जुषाणा निर्ऋतिर्वैतुः स्वाहा ३.३.१.७; मैसं २.६.१
 जुष्टं देवेभ्यः १.६.६.२८; मैसं १.२.१७
 जुहुषि १.७.३.२३; मैसं ३.६.६

- जुहोद्यग्निष्ट्वा हवति १.३.४.८; मैसं ४.१.१४
 ज्योतिरसि ज्योतिर्मै यछ २.२.१.१०; मैसं २.७.१५
 ज्योतिर्यज्ञस्य पवते ३.४.३.१; माशौ ९.२.३.७
 ज्योतिर्वैश्वानरम् १.२.४.१५; मैसं १.१.५
 ज्योतिषे तन्तवे त्वा १.१.४.२९; ५.४.२०; मैसं १.४.२; ५.११
 ज्योतिषे त्वा २.१.७.६; २.२.१.१; मैसं २.७.१७
 त इन्द्राग्निभ्यां दीक्षां प्राहुः ३.२.१.२२
 तत्त्वा यामि २.२.५.७; मैसं ३.४.८
 तत्सत्यं तज्ज्ञकेयं १.७.१; माशौ १.७.२.४
 तथा ३.३.३.३६; ४.१.३६; आपशौ १८.१९.१३
 तथाध्वयो ३.२.२.२८
 तद्विदास भुवनेषु ३.२.५.२२; माशौ ७.२.६
 तद्विष्णोः १.६.३.२०; मैसं १.२.१४
 तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः २.२.२.४; मैसं १.५.३
 तपस्विनो वरकृप्तिनो ३.२.५.३६
 तपो योनिरसि २.१.६.१२; मैसं २.१३.२
 तपो योनिः २.२.१.३२; मैसं २.१३.२
 तप्तायनी मेऽसि १.६.१.२१; मैसं १.२.८
 तं वक्षान देवेभ्यः ३.४.१.१६; मैसं ३.१२.१
 तथा देवतया २.१.६.२
 तौ सवितुर्वरेण्यस्य १.४.४.२; मैसं २.१०.६
 ता ते घामानि १.६.३.१४; मैसं १.२.१४
 तान् वरुणो गृह्णातु १.७.२.२९
 तीत्रान् घोषान् ३.४.३.३४; मैसं ३.१६.३
 तृप्तिरसि गायत्रं छन्दः १.३.३.२७; माशौ १.२.६.२४
 तृप्तिरसि जागतं छन्दः १.३.३.२७; माशौ १.२.६.२४
 तृप्तिरसि त्रैष्टुभं छन्दः १.३.३.२७; माशौ १.२.६.२४
 ते आचरन्ती ३.४.३.३१; मैसं ३.१६.३
 तेजोऽन् प्रच्यवस्व १.३.२.२९
 तेजोऽसि १.१.४.२६; ३.२.२८; ३.१.६.१८; ३.१.२.२४; मैसं १.१.११; ४.२;
 २.७.१५
 तेन छन्दसा २.१.७.११; मैसं २.१३.१४
 तेन क्वा सचमशीयाः १.४.३.१; मैसं १.६.१
 ती सद्य ३.४.४.१७; मैसं ३.१२.२०

अयस्त्रिंशत्तन्तवः १.३.७.२३; ५.१.१०; मैसं १.७.१

अया देवाः ३.२.८.४१; मैसं ३.११.८

अिशद्धामा १.४.३.८; मैसं १.६.१

अिताय स्वाहा १.३.१.२९; माश्रौ १.२.४.३

अिभ्यः स्वाहा ३.४.२.७; मैसं ३.१२.१५

अ्यन्वर्के यजामहे १.७.४.७३; मैसं १.१०.४

त्वे यविष्ठ २.१.७.१६; मैसं २.१३.११

त्वे सोम प्रचिक्षितः ३.२.७.३५; ८.२७; मैसं ४.१०.६

त्वं नो अग्ने १.३.७.२३; २.२.२४; मैसं ४.१०.४

त्वष्टुरहं देवयज्यया १.१.४.९; माश्रौ १.४.३.१

त्वामग्ने वृषभं २.१.८.९; कासं ४०.२३; माश्रौ ६.१.८

त्वामिद्धि हवामहे ३.२.५.२२; मैसं २.१३.९

त्वामु ते दधिरे देवयन्तो हव्यवाहँ १.६.६.१; माश्रौ १.८.४.२५

त्वे क्रतुमपि वृञ्जन्ति ३.२.५.६०; माश्रौ ७.२.७.१८

त्वेष्टस्ते धूम ऋण्वति १.४.३.२७; साम १.८.३

वँष्ट्राभ्याम् २.१.२.२८; मैसं २.७.७

दक्षिणतः परीतोत्तरतः १.३.५.१०; माश्रौ १.३.३.१४

दधन्वे वा यदीमनु ३.२.५.१५; मैसं २.१३.५

दधिकान्णो अकार्षम् १.१.४.१८; मैसं १.५.१

द्विघर्नामात्यदव्योऽहं १.१.३.४; माश्रौ १.४.२.४

दशभ्यः स्वाहा ३.४.२.१०; मैसं ३.१२.१५

(देवस्य त्वा ...) दामि १.२.१.१६; मैसं १.१.२

द्विदिवः पाहि ३.३.२.४८; मैसं २.६.१०

दिवं ते धूमो गच्छतु १.६.७.३०; मैसं १.२.१४

दिवमग्नेणोत्तमान १.६.३.१३; मैसं १.२.१४

दिवमाक्रमिषम् २.२.२.१८; माश्रौ ६.२.३

दिवं प्रीष्टनीमारोह ३.१.२.२५; माश्रौ ७.१.३

दिवस्परि २.१.३.१६; मैसं २.७.९

दिवः सानूपेष १.६.३.२९; मैसं १.२.१४

द्विवि शिल्पसवतर्तं १.३.२.१९; माश्रौ १.२.५.८

द्विवि अयस्त्व २.१.५.२३; मैसं २.१३.१

द्विवीच चक्षुराततम् १.६.३.२१; मैसं १.२.१४

दिवे त्वा १.३.३.४; ६.३.१; मैसं १.२.११

दिवो मूर्धासि २.२.५.५; मैसं २.१२.३

- दिव्यह्रस्व १.३.६.६; आपश्रौ ३.६.२
 दिशः स्वाहा १.६.७.१७; मैसं १.२.१७
 दिशां कल्पितरसि १.१.३.१५; तैत्रा ३.७.५.७; आपश्रौ ४.१०.९
 दिशोऽभ्यमूढयम् ३.३.३.२७; मैसं ४.४.६
 दीक्षया त्वापम् २.२.५.११; कासं २२.८; माश्रौ ६.२.६
 दीक्षिता इमे ब्राह्मणाः ३.२.१.२१
 दीक्षिताः सर्वतो यजमानाः ३.२.१.२५
 दीविहि दीदाय १.५.२.५२; आपश्रौ ६.१३.१०
 दीर्घामनु प्रसूतिं १.२.४.६६; मैसं १.१.७
 दुराद्वयं स्वाहा १.३.७.२२
 दूर्तं वो विश्ववेदसम् २.२.१.३३; मैसं २.१३.५
 दूर्ह गा दूर्ह गोपति १.२.२.३०; माश्रौ १.१.३.३३
 दूर्हन्तां दुर्याः १.२.४.३१; मैसं १.१.५
 दृशानो रुक्मः २.१.३.१; मैसं २.७.८
 देवांगममसि १.३.३.४; तैसं १.१.२.२; आपश्रौ १.५.४
 देवता वर्षय त्वम् १.१.५.१२; माश्रौ ५.२.१५.१०
 देवपुरश्चरस ऋध्यासं त्वा १.२.१.३४; मैसं ४.९.१
 देव सक्तिः ३.१.१.११; मैसं १.११.१
 देव सक्तिरेतं त्वा १.१.५.२; माश्रौ ५.१.१५.२
 देवस्तं सविता प्रतिनुदतु १.३.६.३
 देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु १.६.३.९; मैसं १.२.१४
 देवस्त्वा सविता श्रपयतु १.३.१.२६; मैसं १.१.९
 देवस्त्वा सवितोद्वपतु २.१.१.४७; मैसं २.७.६
 देवस्य त्वा १.२.१.१२; २.१.१.१८; ३.२.८.४१; ३.१.१९; मैसं २.६.३; ७.२;
 ३.११.८; ४.१.२
 देवस्य त्वा.... वृहस्पतिम् २.२.४.१४
 देवस्य वा.... अश्विनये वो जुष्टान् १.२.४.२८; ३.१.११; मैसं १.१.५; ९
 देवस्य वयम् ३.१.१.४२; मैसं १.११.७
 देवस्य सवितुः ३.१.१.३८; मैसं १.११.७
 देवस्य सवितुः प्रसवे १.१.५.१०; मैसं ४.९.२
 देवाः पितरः १.१.२.३१; मैसं १.४.११
 देवाः पुरःसदः ३.३.१.२३; मैसं २.६.३
 देवा आशापाकाः ३.४.१.३०; मैसं ३.१२.४
 देवा गातुविदो गातु १.२.१.२; मैसं १.१.१३

देवान् यज १.३.५.१९

देवानां त्वा पत्नीः २.१.१.४३; मैसं २.७.६

देवानां पत्नीर्यज्ञस्य १.१.४.९; माश्रौ १.४.३.१

देवानामसि बह्निमम् १.२.४.२३; मैसं १.१.५

देवानां परिष्कृतमसि १.२.१.१५; मैसं १.१.२

देवीरापः १.६.५.१३; मैसं १.२.१६

देवीरापः शुद्धा यूयम् १.३.३.१; मैसं १.१.११

देवीरापो अपां नपात् ३.३.२.८; मैसं २.६.७

देवीरापोऽग्रेगुवः १.२.२.१०; मैसं १.१.४

देवीरापो मधुमतीः ३.३.२.२६; मैसं २.६.८

देवेन्द्रस्त्वेन्द्रज्येष्ठा २.२.३.३

देवेभ्यः कल्पस्व १.६.१.२९; आपश्रौ ७.४.५

देवेभ्यः प्रथस्व १.६.१.२८; कासं २.९; २५.६

देवेभ्यः प्रजापते प्रतिष्ठ यज्ञम् १.१.५.११; आपश्रौ ३.१९.३

देवेभ्यः प्रेक्ष्य १.६.७.२९; माश्रौ १.८.६.५

देवेभ्यः शुन्धस्वम् १.२.४.६०; माश्रौ १.२.२.२४

देवेभ्यः शुन्धस्व १.२.४.६; ६.१.३०; ५.२७; मैसं १.२.८; १६

देवेभ्यः शुम्भस्व १.२.४.७; ६.१.३१; ५.२८; मैसं १.२.८; १६

देवेभ्यस्त्वोर्ध्वबर्हिभ्यः १.२.१.१६; सत्याश्रौ १.२; ५

देवो वः १.२.१.६; मैसं १.१.१

देवो वः सविता विविनक्तु १.२.४.५८; मैसं ४.१.७

देवो वः सविता हिरण्यपाणिः १.२.४.६८; मैसं १.१.७

देवो वः सवितोत्पुनात् १.२.२.१०; मैसं १.१.६

देवो यज १.७.४.५८; माश्रौ १.७.६.४१

देवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा १.३.७.२२; तैत्ति ३.७.११.३; आपश्रौ ३.११.२

द्यावापृथिव्योरहं देवयज्याया १.३.३.६; माश्रौ १.४.२.६

द्युते त्वा २.२.२.११; तैसं ४.४.६.२; आपश्रौ १६.२७.२

द्यौरसि १.२.२.१३; ३.३.१८; मैसं १.१.३; १२

द्यौरासीत् पूर्वचित्तिः ३.४.४.४; मैसं ३.१२.१९

द्यौस्ते पृष्ठम् २.१.१.१४; मैसं २.७.२

द्रप्सस्ते १.३.१.४०; मैसं १.१.१०

द्रप्सस्त्वस्मिन् २.१.६.१६; मैसं २.७.१५

द्रष्टे नम उपद्रष्टे नमः ख्यात्रे नमः ३.४.१.७; माश्रौ ९.२.१.१०

द्रुषदे वद २.२.३.२३; मैसं २.१०.१

- द्वाभ्यां शताभ्यां स्वाहा ३.४.२.११; मैसं ३.१२.१५
 द्वाभ्यां स्वाहा ३.४.२.७; मैसं ३.१२.१५
 द्वितीय स्वाहा १.३.१.२९; माश्री १.२.४३
 द्विर्यदेते त्रिमवन्ति ३.२.५.६०; माश्री ७.२.७
 द्विषतो वधोऽसि १.३.२.९; माश्री १.२.४.२६
 द्वे सुती ३.२.७.३३; मैसं २.३.८
 धन्वना गाः ३.४.३.२९; मैसं ३.१६.३
 धरुण एकविंशः २.२.१.१९; मैसं २.८.४
 धरुणमसि १.३.१.५; मैसं १.१.८
 धर्ममसि १.३.१.५; मैसं १.१.८
 धर्मासि १.३.१.५; मैसं १.१.८
 धर्षा मानुषा १.६.४.१६; मैसं १.२.१५
 धा असि स्वधा असि १.३.२.५; तैसं १.१.६.३; तैत्रा ३.२.९.१३; आपश्री २.३.९
 धान्यमसि १.२.४.६४; मैसं १.१.७
 धामासि १.३.२.३४; मैसं १.१.११
 धाम्नो धाम्नः ३.२.८.४९; मैसं ३.११.१०
 धाम्नो धाम्नो राजन् १.६.७.४०; मैसं १.२.१८
 धिक्त्वा जाल्मि पृश्नलि ३.२.५.३३; लाट्याश्री ४.३.११
 धिषणा त्वा देवी २.१.१.४४; मैसं २.७.६
 धिषणासि पार्वती १.२.४.६१; मैसं १.१.७
 धिषणासि पार्वती प्रति त्वा १.२.४.६२; मैसं १.१.७
 धूरसि १.२.४.२२; मैसं १.१.४
 धृष्टिरसि ब्रह्म यक्ष १.३.१.१; तैसं १.१.७.१; तैत्रा ३.२.७.१; आपश्री १.१२.१
 धेनवत्सते स्वाहा ३.४.२.१४; तैसं ७.२.२०.१; तैत्रा ३.६.१६.२
 धेनुश्चानवर्वाश्च २.२.४.६; मैसं २.११.६
 ध्रुवक्षितिः २.२.१.२; मैसं २.८.१
 ध्रुवमसि पृथिवीं हँह १.३.१.३; ४.४.३३; मैसं १.१.८
 ध्रुवा असदत् १.३.३.२३; मैसं १.१.१२
 ध्रुवा अस्मिन् १.२.१.१०; मैसं १.१.१
 ध्रुवा च पृथिवी च २.१.८.१; काशं २२.५
 ध्रुवासि १.३.६.१६; मैसं २.७.६
 ध्रुवासि धरुणा २.१.६.१८; मैसं २.७.१५
 नक्तोषासा २.१.३.२; ७; ७.४; मैसं २.७.८; १६
 न त्वावं अन्यो २.१.८.७; मैसं २.१३.९

- नमः कृताय कर्मणे १.१.४.२२; कात्याश्रौ २.२.२३
 नमस्त आतान १.६.५.११; मैसं १.२.१६
 नमस्ते रुद्र मन्यवे २.२.३.५; मैसं २.९.२
 नमस्ते हरसे २.२.३.२२; मैसं २.१०.१
 नमः सूर्यस्य संदृशे १.६.५.२९; मैसं १.२.१६
 नमः सेनाभ्यः सेनानीभ्यश्च २.२.३.५; मैसं २.९.४
 नमो अस्तु रुद्रेभ्यो २.२.३.८; मैसं २.९.९
 नमो अस्तु सर्पेभ्यः २.१.६.१६; ७.१७; मैसं २.७.१५
 नमो नमो वः पितरः १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो मात्रे पृथिव्यै ३.३.३.१०; मैसं २.६.१२
 नमो मेघाय च २.२.३.६; मैसं २.९.७
 नमो रथिभ्यः २.२.३.६; मैसं २.९.४
 नमो वः पितर इषे १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो वः पितर ऊर्जे १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो वः पितरः शुष्माय १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो वः पितरो वलाय १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो वः पितरो मन्यवे १.२.३.३१; मैसं ३.२.५.६
 नमो वः पितरो यज्जीवं तस्मै १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो वः पितरो यद्घोरं तस्मै १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो वः पितरो रसाय १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 नमो वर्याय च २.२.३.७; मैसं २.९.७
 नराशंसस्याहं १.१.४.१
 न वा एतन्मित्रसे १.६.५.४; मैसं १.२.१५
 न वै गावो मागीरस्य ३.२.५.४६; माश्रौ ७.२.७.१० (मङ्गीरस्य)
 नाना प्राणो यजमानस्य पशुना १.६.५.१; माश्रौ १.८.३.३१
 नाना हि वाम् ३.२.८.१३; मैसं ३.११.७
 नारात्सुरिमे सत्त्रिणः ३.२.५.३५; लाट्याश्रौ ४.३.३
 निग्राभश्च १.३.६.१; मैसं १.१.१३
 नितानस्त्वा मावतो २.२.३.३; मैसं ३.८.९
 नित्यदोतारं त्वा १.३.३.१५; मैसं १.१.१२
 निम्नदोऽसि १.५.४.१७; मैसं १.५.११
 नियुताय स्वाहा ३.४.२.१४; मैसं ७.२.२०.१; तैत्रा ३.८.१६.२
 निरस्तः परावसुः सद्य पाप्मना १.१.५.७; माश्रौ ५.२.१५.५
 निर्वर्णं रक्षः १.३.१.४; मैसं १.१.८

- निर्वृणस्य १.२.४.३३; मैसं १.१.५
निवेशनः २.१.४.३०; मैसं २.७.१२
निवेशनी संगमनी १.४.४.४२; तैसं ३.५.१.१; तैत्रा ३.२.१.११
निषसाद घृतव्रतः १.४.४.११; ३.२.८.३७; ३.३.१४; मैसं १.६.२; २.६.१२
निष्कृताहावमवटं २.१.५.१; तैसं ४.२.५.५; आपश्रौ १६.१८.२
निष्कृत्यै कुरिष्ट्यै स्वाहा १.३.७.२२
निष्कृत्यै स्वाहा १.३.७.२२; तैत्रा ३.७.११.३; आपश्रौ ३.११.२
निष्कृत्यादं नुदस्व १.३.१.२; मैसं १.१.८
निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः १.२.२.१२; ५.२.२१; माश्रौ १.६.१.२५
नृचक्षसां भागोऽसि २.२.१.२०; मैसं २.८.५
न्यूनमतिरिक्ते जुहोमि स्वाहा १.३.७.२२; सत्याश्रौ २.६
पञ्चानां त्वा वातानाम् १.१.२.२२; मैसं १.४.४
पञ्चाशते स्वाहा ३.४.२.११; मैसं ३.१२.१५
पत्नि पत्न्येष ते लोको १.३.२.२०; मैसं १.४.३
पयस्वतीरोषधयः १.१.२.५; तैत्रा ३.७.४.७; आपश्रौ ४.२.३
परमस्याः परावतः २.१.२.२५; मैसं २.७.७
परमेष्ठी त्वा सादयतु ज्योतिष्मतीम् २.२.२.५; मैसं २.७.१६
परमेष्ठी त्वा सादयतु व्यजस्वतीम् २.२.२.१७; मैसं २.८.१४
परस्या अधि संवतः २.१.२.२४; मैसं २.७.७
परापूर्तं रक्षः १.२.४.५५; मैसं १.१.७
परार्थाय स्वाहा ३.४.२.१४; तैसं ७.२.२०.१; तैत्रा ३.८.१६.३
परिचिदसि १.३.१.५; २.१.४.१४; मैसं १.१.८; २.७.११
परि त्रिविष्टपध्वरं २.१.५.१९; मैसं ४.१३.४
परि वाजपतिः १.३.१.२५; २.१.१.१७; ५.१९; मैसं १.१.९; २.७.३
परिवाहिणीः स्थ ३.३.२.१४; मैसं २.६.७
परिवीरसि १.६.३.२४; मैसं १.२.१४
परीतो पित्रेता सुतम् ३.२.८.३; मैसं ३.११.७
परेतन पितरः १.२.३.१६; ३४; ७.४.५३; मैसं १.१०.३
परो मर्तः परः श्वा ३.४.१.२५; मैसं ३.१२.१
पर्वग्नये क्रियमाणायानुब्रूहि १.६.४.२५; माश्रौ १.८.३.२१
पविष्यमसि ३.२.८.५०; मैसं ३.११.१०
पवित्रे स्थो ब्रिष्णवे १.२.२.९; वासं १.१२; तैत्रा ३.७.४.११
पशूनां मन्युरसि तदेव मे मन्युर्भूयात् ३.३.३.१०; माश्रौ ९.१.४.७ (तवेव)
पशून्मे यच्छ १.५.२.२६; माश्रौ १.६.१.२८

पशून्मे शंस्य पाहि १.४.४.१; ५.४.३०; मैसं १.५.१४

पशून्मे शंस्याजुगुपः १.५.४.४०; मैसं १.५.१४

पात प्राध्वम् ३.३.२.४१; मैसं २.६.९

पार्थिवमसि १.२.४.७; माश्रौ १.२.१.९

पावका नः सरस्वती १.१.५.१५; मैसं ४.१०.१

पाशात्पशुम् १.६.५.७; मैसं १.२.१५

पाहि माग्ने दुश्चरिताद् १.३.४.१३; माश्रौ १.३.१.१८

पितरः शुन्धध्वम् ३.३.८.२६; तैत्रा २.६.३.३

पितरस्त्वा यमराजानः २.२.३.३; मैसं ४.९.५

पितरो मदन्तां सोमप्रतीका ३.२.७.३७; कासं २९.२; आपश्रौ १९.३.७

पितामहेभ्यः स्वषायिभ्यः ३.२.८.२५

पितृभ्यः स्वषायिभ्यः ३.२.८.२५

पितृषदनं त्वा १.६.३.४; मैसं १.२.११

पितृञ्जिन्व १.५.२.४२; तैसं ३.५.२.३; आपश्रौ ६.११.४

पितृणां भागधेयोः ह्य १.६.१.३४; कासं १.११; माश्रौ १.७.३.३०

पुनन्तु मा पितरः ३.२.८.२७; मैसं ३.११.१०

पुनरासद्य २.१.३.३५; मैसं २.७.१०

पुनरूर्जा निवर्त्तस्व १.५.१.१२; २.१.२.३४; ३.३.६; मैसं १.७.४; २.७.८; १०

पुनर्मनः पुनरायुर्ना २.२.५.१०; मैसं १.२.३

पुनर्यमध्वक्षुरदात् १.३.६.१६; माश्रौ १.३.४.२३

पुनस्त्वादित्याः १.५.१.९; मैसं १.७.१

पुनातु ते परिहृतम् ३.१.१.१५; मैसं २.३.८

पुनातु ते परिहृतम् ३.२.७.१२; मैसं २.३.८

पुरीष्योऽसि ३.१.१.२२; मैसं २.७.३

पुरा क्रूरस्य १.३.२.५; मैसं १.१.१०

पुरुष्यवानो महिषः १.५.४.२७

पुरूरवा असि १.६.४.११; मैसं १.२.७

पुष्टिरसि प्रजननमसि ३.१.२.२४; आपश्रौ १८.६.२

पुरोवातसनिरसि २.२.१.२९; मैसं २.८.१३

पूर्णाभासाय सुराधसे स्वाहा १.३.४.२४; माश्रौ १.३.२.२१

पूर्णां देवै परापत १.७.३.२१; मैसं १.१०.२

पूर्णां पश्चादुत २.२.२.१२; माश्रौ ६.२.३

पूषणं वनिष्ठुना ३.४.५.१४; मैसं ३.१५.९

पूषा ते ग्रन्थि ग्रध्नातु १.२.१.२५; ३.२.२३; मैसं १.१.२

- पूषा ते अग्निं विध्यतु १.३.३.६; मैसं १.१.१२
 पूषा युनक्तु २.१.५.२; मैसं १.७.१२
 पूषा वः परस्या १.२.१.९; ४.४.३२; मैसं ४.१.१
 पूषा वाँ विश्ववेदा विभजतु १.३.१.१७; माश्रौ १.२.३.१७
 पूषासि १.५.२.४३; मैसं १.८.५
 पूषणोऽहं देव्यज्यया १.१.३.६; माश्रौ १.४.२.६
 पूषामि त्वा परमन्तं ३.४.४.१; आश्रौ १०.९.३; वासं ३३.६१; तैसं ७.४.१८.३
 पृथिवि देवयजनि १.३.१.३२; मैसं १.१.१०
 पृथिवि पृथिव्यां सीद २.१.७.५; मैसं २.७.१६
 पृथिवीमाक्रमिषम् २.१.६.२२; माश्रौ ६.१.७
 पृथिवी होता १.१.२.३२; मैसं १.९.१
 पृथिव्यसि जन्मना १.३.३.२०; २.२.२.९; मैसं १.१.१२; २.१३.१५
 पृथिव्या पात्रेण समुद्रं ३.२.२.२०
 पृथिव्यामहृक्त्वं १.३.६.६; आपश्रौ ३.६.२
 पृथिव्याममृतं जुहोमि १.५.२.४७; आपश्रौ ६.१२.४
 पृथिव्या वमीसि १.३.१.३२; माश्रौ १.२.४.९
 पृथिव्याः संपृचः पाहि १.२.१.१७; मैसं ४.९.३
 पृथिव्यै त्वा १.३.३.४; ६.३.१; ५.३३; मैसं १.२.११; १.६
 पूषुग्रावासि १.२.४.४२; मैसं १.१.६
 पूषोः पयोऽसि १.३.१.२४
 पूषतीनां ग्रहोऽसि १.६.२.१५; तैसं ३.२.६.१
 पूषो दिवि २.४.१६; ८.१२; २.५.२१; मैसं २.१३.११
 पोषाय त्वा १.२.२.१६; ४.९; मैसं १.१.३
 प्रधास्यान्हवामहे १.७.२.३०; मैसं १.१०.२
 प्रजा अग्ने १.४.१.१४; मैसं १.६.१
 प्रजापतये ३.२.५.१५
 प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामि ३.४.१.१८; मैसं ३.१२.१
 प्रजापतये स्वाहा १.३.४.३; ५.२.३९; माश्रौ १.३.१.५
 प्रजापतये हयस्य छागस्य ३.४.४.२३
 प्रजापतिः परमेष्ठी २.२.४.१६; मैसं २.१२.२
 प्रजापतिः प्रायच्छत् १.४.४.४६; मैसं १.४.१४
 प्रजापतिगृहीतेन त्वया ३.२.१.३४; मैसं २.७.१९
 प्रजापतिरहं त्वया १.१.३.१६; माश्रौ १.४.२.१२
 प्रजापतिष्ट्वा सादयतु २.१.६.१८; ४.३८; माश्रौ ६.१.७.९

- प्रजापते न त्वद् १.२.३.३३; मैसं २.६.१२
 प्रजापतेऽनुब्रूहि यज्ञं १.१.५.११; आपश्रौ ३.१९.३
 प्रजापते पशून्मे पाहि १.५.२.३८; cf. माश्रौ १.६.१.३९
 प्रजापतेर्जायमानाः १.६.४.१; माश्रौ १.८.३.१
 प्रजापतेर्मागोऽसि १.१.३.१६; माश्रौ १.४.२.१२
 प्रजापतेर्विमात्राम लोकाः १.१.४.१५; तैसं १.६.५.१; आपश्रौ ३.१३.४
 प्रजापतेस्त्वा प्राणेन १.४.२.१६; आपश्रौ ७.११.५
 प्रजाभ्यस्त्वा प्रजापतये ३.२.३.१४; कासं ३०.५; आपश्रौ २१.२१.४
 प्रजा मे नर्य पाहि १.४.४.१; ५.४.३०; मैसं १.५.१४
 प्रजा मे नर्याजुगुपः १.५.४.४०; मैसं १.५.१४
 प्रजा मे यच्छ १.५.२.४१; माश्रौ १.६.१.४३
 प्रति त्यजाम राज्यमधायि ३.३.३.११; मैसं २.६.१२
 प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु १.२.४.५४; मैसं १.१.७
 प्रतिषिक्ता अरातयः १.५.४.२२; माश्रौ १.६.२.१७
 प्रतृप्तं वाजिन् २.१.१.६; मैसं २.७.२
 प्रतृप्तिरष्टादशः २.२.१.१९; मैसं २.८.४
 प्रत्यहं सोमः ३.२.७.१३; मैसं २.३.८
 प्रत्यस्तं नमुचेः शिरः ३.३.२.४५; मैसं २.६.१०
 प्रत्युष्टं रक्षः १.२.१.१४; ४.१६; ३.२.१३; ६.५.३०; मैसं १.१.२; ४.११; २.१६
 प्रत्युद्धं जन्यं भयम् १.५.२.२१; माश्रौ १.६.१.२२
 प्रथमास्त्वा द्वितीयैः ३.२.८.४२; मैसं ३.११.८
 प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः १.४.४.१९; मैसं १.६.२
 प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः ३.२.८.२५
 प्र प्रायमग्निः २.१.३.२४; मैसं २.७.१०
 प्रयुता द्वेषांसि १.६.७.९; मैसं १.२.१६
 प्रयुताय स्वाहा ३.४.२.१४; तैसं ७.२.२०.१; तैत्रा ३.८.१६.२
 प्रविद्धो रक्षसां भागः १.२.४.१६; मैसं १.१.७
 प्रवृणीष्व यज्ञम् १.१.५.११; आपश्रौ ३.१९.३
 प्र वेधसे कवये वेद्याय १.४.१.६; कासं ७.१२
 प्र वो वाजा अभिद्यवः १.४.१.१०; मैसं १.६.१
 प्रसद्य मस्मना २.१.३.३५; मैसं २.७.१०
 प्राची च प्रतीची च २.१.८.१; तैसं ४.४.११.२; कासं २२.५
 प्राची दिगग्निर्देवता १.५.४.१८; मैसं १.५.४
 प्राची दिग्वसन्त ऋतुः २.१.७.२३; मैसं २.७.२०

- प्राचीमनु प्रदिशम् १.४.३.१२; २.१.६.७; मैसं १.६.२
 प्राच्या त्वा दिशा सादयामि २.१.८.३; मैसं २.८.११
 प्राणदा २.२.३.२६; मैसं २.१०.१
 प्राणं मे पाहि २.२.१.४; मैसं २.८.२
 प्राणापानौ मे पाहि १.६.३.१६; माश्रौ १.४.२.१२
 प्राणापानाभ्यां त्वा सतनुं कुणोमि १.३.३.७; आपश्रौ २.८.६
 प्राणाय त्वा १.२.४.६५; ३.२.५.६; मैसं १.१.७
 प्राणाय स्वाहा ३.४.४.१३; मैसं ३.१२.९
 प्रेदग्ने २.१.३.२९; मैसं २.७.१०
 प्रेदो अग्ने १.४.४.२; २.२.२.२; मैसं २.१०.६
 प्रेयमगात् १.२.१.१४; मैसं १.१.२
 प्रेष्य १.६.७.२९; cf. माश्रौ १.८.३.१७
 प्रेष्य प्रेष्य १.६.४.२१; माश्रौ १.८.३.१७
 प्रोक्षणीरासाद्य १.३.२.५; माश्रौ १.२.४.२३
 प्रोक्ष यज्ञम् १.१.५.११; आपश्रौ ३.१९.३
 प्रोयदश्वः २.२.२.१७; मैसं २.८.१४
 ब्रह्मन् देव सवितः १.३.१.३५; मैसं १.१.१०
 बर्हिरसि १.३.३.३; मैसं १.१.११
 बर्हिरसि देवंगमम् १.२.१.३०; मैसं ४.१.२
 बर्हिषोऽहं देवयज्यया १.१.४.१; माश्रौ १.४.२.१५
 वलाय त्वा ३.२.८.१२; तैत्रा २.६.१.४; आपश्रौ १.९.७.१
 बहु दुग्धीन्द्राय १.२.२.२६; माश्रौ १.१.३.२९
 बहुना पिता ३.४.३.३२; मैसं ३.१६.३
 बृहद् प्राक्वसि १.२.४.४५; माश्रौ १.२.२.१२
 बृहस्पतये जुष्टम् ३.३.१.५२
 बृहस्पतिं हवामहे १.१.५.१५; मैसं ४.१२.१
 बृहस्पतिर्देवानां १.१.५.२; माश्रौ ५.२.१५.२
 बृहस्पतिष्ट्वा सादयतु २.१.६.३२; मैसं २.७.१६
 बृहस्पते परिगृह्णाण वेदिम् १.१.५.११; आपश्रौ ३.१९.३
 बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामि १.२.१.२९; मैसं १.१.२
 वोद्या मे अस्य २.१.३.३६; मैसं २.७.१०
 ब्रह्म पाहि १.१.३.१३
 ब्रह्म क्षत्रं सयुजा २.१.२.३१; मैसं ३.७.७
 ब्रह्म क्षत्रं पवते ३.२.८.७; मैसं ३.११.७

- ब्रह्म ज्ञानम् २.१.६.१३; मैसं २.७.१५
 ब्रह्मण्वदा च वक्षत् १.३.४.२३; माश्रौ १.३.१.२६
 ब्रह्म हँह क्षत्रं हँह १.६.३.१९; मैसं १.२.१४
 ब्रह्मलपः प्रणेज्यामि १.२.४.९; माश्रौ १.२.१.१३
 ब्रह्मन्निध्मं वेदिं वहिः प्रोक्षिष्यामि १.३.३.२
 ब्रह्मनुत्तरं परिग्राहं परिग्राहीष्यामि १.३.२.४; आपश्रौ २.३.७
 ब्रह्मन् प्रवरायाश्रावयिष्यामि १.३.४.२०; माश्रौ १.३.१.२४
 ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः १.३.५.१६; माश्रौ १.३.४.१
 ब्रह्मपूताः स्थ १.१.२.१७; आपश्रौ ४.४.४
 ब्रह्मवर्नि त्वा १.६.३.१८; मैसं १.२.१४
 ब्रह्मास्त्वं ब्रह्मासि ३.३.३.१९; मैसं २.६.१२
 ब्रह्महृत्यायै स्वाहा ३.४.५.१७
 ब्राह्मणस्योदरेण १.१.५.१७
 भगोऽसि भगस्येषे १.७.४.६८; cf. माश्रौ १.७.७.८
 भद्रा उत प्रशस्तयो २.२.२.१; मैसं ४.१२.५
 भद्राज्ञः श्रेयः समनैष्ट १.५.५.१०; कासं १३.१५; माश्रौ १.६.४.२५
 भद्रो नो अग्निराहुतो २.२.२.१; मैसं ४.१२.५
 भरत्नग्निम् २.१.१.३०; मैसं २.७.४
 भवतं नः समनसौ १.६.४.१४; ३.२.१.८; ५५; मैसं १.२.७
 भान्तः पञ्चदशः २.२.१.१९; मैसं २.८.४
 भासे त्वा २.१.७.६; २.२.१.१; मैसं २.७.१७
 भुवः १.४.३.८; ३.४.३.४७; मैसं ३.१२.१९
 भुवनमसि १.५.४.१६; मैसं १.५.३
 भुवः स्वाहा १.३.७.२२; मैसं १.६.२
 भुवो यज्ञस्य २; १.६.१७; मैसं २.७.१५
 भूतमसि भव्यं नाम ३.२.१.३२; तैसं ३.३.५.१
 भूतेभ्यस्त्वा १.६.१.३६; मैसं १.२.८
 भूत्यै नमः २.१.४.२८; मैसं २.७.१२
 भूपते भुवनपते १.१.५.१; माश्रौ ५.२.१५.१
 भूर्भुवः स्वः १.४.३.२३; २.१.६.१८; मैसं १.६.२
 भूर्भुवः स्वः प्रणय यज्ञं १.१.५.१०; माश्रौ ५.२.१५.१०
 भूर्भुवः स्वर्गिहोत्रं १.५.२.३४
 भूर्भुवः स्वर्देवस्य सवितुः १.१.६.५
 भूर्भुवः स्वः स्वाहा १.३.७.२२; मैसं ४.९.१२

- मूर्ध्नुवोऽङ्गिरसां त्वा १.४.३.१; मैसं १.६.१
 मूश्च कश्च वाक् च १.१.२.१०; आपश्रौ ४.४.४
 मूः ३.४.३.४६; मैसं ३.१२.१९
 मूः स्वाहा १.३.७.२२; ३.२.८.४३; मैसं ३.११.८
 मृगूणां त्वा १.४.३.१; आपश्रौ ५.११.७
 मृग्वङ्गिरसां त्वा १.४.३.१
 मेषजं गवे १.७.४.७२; मैसं १.१०.४
 मेषजं दुरिष्टेभ्यः स्वाहा १.३.७.२२; cf. तैत्रा ३.७.११.३; आपश्रौ ३.११.२
 भ्रातृव्याणौ सपत्नानाम् १.५.४.२४; आपश्रौ ६.२०.२
 मखस्य शिरोऽसि १.३.१.१७; २.१.१.३७; मैसं २.७.६; ४.१.९
 मधु वाता ऋतायते २.१.६.३७; मैसं २.७.१६
 मधुश्च माधवश्च २.१.६.३४; मैसं २.८.१२
 मनुष्वत्त्वा निधीमहि २.१.८.१९; तैत्रा ३.११.६.३; आपश्रौ १६.३५.५
 मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य १.३.५.११; ७.२३; मैसं १.७.१
 मनोतायै हविषो १.६.६.२९; माश्रौ १.८.५.१७
 मनो न्वाहुवामहे १.२.३.३५; मैसं १.१०.३
 मनोष्टवा १.४.३.२; मैसं १.६.१
 मनोऽसि प्राजापत्यं १.१.२.२९; तैसं १.२.२.२; आपश्रौ ४.९.४; माश्रौ १.४.१.२२
 मनो हार्दि यच्छ १.७.६.२६; मैसं १.२.१८
 मम नाम तव च १.५.४.४२; तैसं १.५.१०.१; आपश्रौ ६.२४.४
 मम नाम प्रथमं जातवेदः १.५.४.३२; आपश्रौ ६.२४.७
 ममाने क्वौ विह्वेषु १.१.२.३; २५; ५.४.१; मैसं १.४.१
 मयि गृह्णामि १.४.२.१४; २.१.४.८; मैसं १.६.१
 मयि प्राणापानौ १.३.३.८; आपश्रौ २४.१२.८; आश्वश्रौ १.५.१७
 मयि मेघां मयि प्रजो ३.२.१.५८; तैसं ३.३.१.२; आपश्रौ १३.८.१०
 मयि सूर्यो भ्राजो दक्षतु ३.२.१.५९; तैसं ३.३.१.२
 मयीन्द्र ओजो दक्षतु ३.२.१.५९; तैसं ३.३.१.२
 मरुतामोलः स्थ ३.३.२.२०; मैसं २.६.७
 मरुतां प्रसवे जय ३.३.२.५७; मैसं २.६.११
 महसे त्वा ३.२.८.१४; तैत्रा २.६.१.५; आपश्रौ १९.७.६
 महस्ते भक्षयामि ३.२.५.६२; माश्रौ ७.२.७
 महाहविर्होता १.१.३.१९; मैसं १.९.१
 मही द्यौः २.१.६.३७; मैसं २.७.१६
 महीनां पयोऽसि १.६.२.१५; तैसं ३.२.६.१; आपश्रौ ७.९.२
 वा....१४

- महीमूष मातरम् ३.२.३.१९; ५.२३; मैसं ४.१०.१
 मही विष्पत्नी सदनी १.४.१.२०; कासं ७.१२
 महेन्द्रस्याहं देव्यज्यया १.१.३.५; माश्रौ १.४.२.६
 महेन्द्राय १.२.१.७; २.३२; माश्रौ १.१.३.२४
 महो मेऽबोचो १.१.५.२; माश्रौ ५.२.१५.२
 मा छन्दः २.१.७.९; मैसं २.८.३
 मातरिश्वनो घर्मः १.२.२.१३; मैसं १.१.३
 मातेव पुत्रं पृथिवी २.१.३.५; ४.२०; मैसं २.७.११
 माघो मोपरि १.२.१.१६; मैसं ४.१.२
 मानुषः १.३.४.२४; माश्रौ १.३.१.२६
 मानुषीभ्यः स्वाहा १.३.७.२२
 मा नो मित्रः ३.४.५.१४; मैसं ३.१६.१
 मा नो हिंसीत् २.१.५.१२; मैसं २.७.१४
 मान्दाः स्य ३.३.२.१६; मैसं २.६.७
 मा प्रगाम पथो वयं १.५.४.३३; माश्रौ १.६.३.१०
 मार्जयन्तां पितरः १.२.३.३१; माश्रौ १.१.२.३०
 मार्जयन्तां पितामहाः १.२.३.३१; माश्रौ १.१.२.३०
 मार्जयन्तां प्रपितामहाः १.२.३.३१; माश्रौ १.१.२.३०
 मा वः शिवा ओषधयः १.३.१.३९; मैसं १.१.१०
 मा सु मित्था २.१.२.२०; मैसं २.७.७
 मित्रः सँसृज्या २.१.१.३५; मैसं २.७.५
 मित्रस्य चर्वणीधृतः २.१.१.४६; मैसं २.७.६
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे १.१.५.१६; तैत्रा ३.२.४.५; तैसं १.१.४.१; आपश्रौ
 १.१७.६
 मित्रस्य मागोऽसि २.२.१.२०; मैसं २.८.५
 मित्रस्य वश्रक्षुषा प्रेक्षे १.२.४.२७; मैसं १.१.५
 मित्रस्य वश्रक्षुषावेक्षे १.२.४.६७; मैसं १.१.७
 मित्राय जुष्टम् ३.३.१.५२
 मित्रावरुणयोस्त्वा ३.३.२.५५; मैसं २.६.११
 मित्रावरुणी त्वा १.३.३.१४; मैसं १.१.१२
 मित्रेता त उग्राम् २.१.१.४५; ४९; मैसं २.७.६
 मित्रोऽसि ३.३.२.४१; मैसं २.६.९; १२
 मूर्धासि राट् २.२.१.१५; मैसं २.८.३
 मृत्योः पाहि ३.३.२.४७; मैसं २.६.१०

- मेधाकारै विदयस्य २.१.८.१९; तैत्रा ३.११.६.३; आपश्रौ १६.३५.५; कांसं ३९.१३
 मो षु णः १.७.२.३१; मैसं १.१२.२
 यच्चिद्वि त्वं गृहे गृहे २.१.७.१; माश्रौ ६.१.७
 यज १.७.४.५८; माश्रौ १.७.६.४१
 यजमानस्य पशून् पाहि १.२.१.११; मैसं १.१.१
 यजमान हविर्निर्वप्यामि १.२.४.१६
 यजमाने प्राणापानौ दधामि १.३.३.६; माश्रौ १.२.१.१८
 यज यज १.१.१.४८; ३.४.२५; ५.१९; मैसं १.४.११
 यज्ञः प्रत्यष्टात् १.६.२.४; कांसं २.९
 यज्ञं गच्छ स्वाहा १.६.७.३५; मैसं १.२.१८
 यज्ञं प्रजाम् १.३.२.१८; मैसं १.१.११
 यज्ञस्य संततिरसि १.२.४.१; २.५.२.१६; माश्रौ १.२.१.१९
 यज्ञायुरनुसंचरान् १.२.१.३३; तैत्रा ३.७.४.९; आपश्रौ १.६.१
 यज्ञेन यज्ञः संततः १.३.४.१७; आपश्रौ २.१४.१३
 यज्ञो बभूव स उ वावभूव १.१.४.३५; माश्रौ १.४.३.१८
 यज्ञो यज्ञं नयतु १.६.२.७; आपश्रौ ७.७.२
 यत्कृष्णो रूपं कृत्वा १.२.१.३३; तैत्रा ३.७.४.८; आपश्रौ १.६.१
 यत्ते क्रूरं यदास्थितम् १.६.५.१७; मैसं १.२.१६
 यत्ते पावकं चक्रुः १.६.२.१; माश्रौ १.७.३.४०
 यत्ते भामेन विचक्रत १.५.१.९; मैसं १.७.१
 यत्ते मन्युपरोप्तस्य १.५.१.९; मैसं १.७.१
 यत्ते शोचिः परावधीत् १.६.३.१; आपश्रौ ७.९.९
 यत्त्वा क्रुद्धः परोवप १.५.१.९; मैसं १.७.१
 यत्पर्यपश्यत्सलिलस्य १.४.२.२; तैत्रा १.२.१.४ (सरिरस्व); आपश्रौ ५.२.४
 यत्पशुर्मायुमकृत १.६.५.५; माश्रौ १.८.३.३४
 यत्पृथिव्या अनामृतं १.४.३.१; कांसं ७.१२
 यत्र मासा अर्धमासा १.७.५.४; माश्रौ १.७.८.८
 यदने यानि कानि च २.१.२.२६; मैसं २.७.७
 यदत्र शिष्टम् ३.२.७.३२; ८.२५; मैसं २.३.८; ३.११.७
 यददध्वन्द्रमसि कृष्णं १.४.२.३; आपश्रौ ५.९.७
 यददो दिवो यदिदं १.४.२.४; माश्रौ १.५.२.१३
 यदन्तरिक्षम् १.७.४.५२; मैसं १.१०.३
 यदन्तरिक्षस्यानामृतं १.४.३.८; माश्रौ १.५.४.५
 यदस्यु ते सरस्वति १.१.४.२०; माश्रौ १.४.३.१०

- यदस्य पारे २.१.४.२३; २७; मैसं २.७.१२
 यदापिषे मातरम् ३.२.८.५३; वारं १९.११; तैत्रा ३.७.१२.४
 यदा राघटी वदतो ३.२.५.४६; आपश्रौ २१.२०.३
 यद् ग्रामे १.७.२.३२; ३.२.८.४९; मैसं १.१०.२; ३.११.१०
 यद् धर्मः पर्यवर्तयद् १.७.२.४३; माश्रौ १.७.४.५१
 यद्विवोऽनामृतं १.४.३.२३; कासं ७.१२
 यद्देवा देवदेवनम् ३.२.८.४८; मैसं ३.११.१०
 यद्वातोऽपः ३.४.३.४१; मैसं ३.१२.१८
 यद्वा रेवती रेवत्यं १.२.४.८; माश्रौ १.२.१.११
 यद्वोऽशुद्ध आलेभे १.२.४.३९; मैसं १.१.६
 यं ते देवी २.१.४.२६; मैसं २.७.१२
 यन्त्री च यमनी च २.१.८.१; कासं २२.५
 यन्त्री राट् २.२.१.१५; मैसं २.८.३
 यं त्वामयं स्वधितिः १.६.१.१२; मैसं १.१२.१४
 यज्ञो गृहं भयमागात् १.३.७.२७
 यमं गात्रं मङ्गलश्रवो २.१.१.५१; माश्रौ ६.१.२
 यमश्चिना नमुचेः ३.२.८.२४; मैसं ३.११.७
 यमायाह्निगिरस्वते स्वधा नमः १.२.३.१३; माश्रौ १.१.९.१
 यं परिधिं पर्यधत्वा १.३.६.१९; माश्रौ १.३.४.२६
 यवा अथवा २.२.२.८; मैसं २.१३.१२
 यवोऽसि १.६.३.३; मैसं १.२.११
 यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टो १.३.३.२९; माश्रौ १.२.६.२५
 यस्ते अद्य १.४.१.१०; मैसं २.७.९
 यस्ते रसः ३.२.८.२२; मैसं ३.११.७
 या ओषधयः २.१.५.८; मैसं २.७.१३
 या ता इषुः २.१.८.१५; मैसं २.१३.१२
 या ते अग्न उत्सीदतः पवमाना १.५.१.३; आपश्रौ ५.२६.५
 या ते अग्न उत्सीदतः पावका १.५.१.३; आपश्रौ ५.२६.५
 या ते अग्न उत्सीदतः सूर्ये १.५.१.३; आपश्रौ ५.२६.५
 या ते अग्ने पवमाना १.४.४.३; आपश्रौ ५.१६.४
 या ते अग्ने पावका १.४.४.३; आपश्रौ ५.१६.४
 या ते अग्ने सूर्ये १.४.४.३; आपश्रौ ५.१६.४
 यात्र पितरः स्वधा १.२.३.२७; माश्रौ १.१.२.२३
 या देव्यसीष्टके २.२.२.१०; मैसं २.१३.१६

- या वाजिल्लनेः १.४.३.९; मैसं १.६.२
 या वो देवाः २.२.५.७; मैसं २.७.१६
 या सरस्वती वेशभगीना १.१.४.४२; ३.७.१६; ४.४.४२; मैसं १.४.३
 या सरस्वती वेशयमनी १.३.७.१६; ४.४.४२; मैसं १.४.३
 यास्ते अग्न आर्द्रा योनयः २.१.६.२४; मैसं २.७.१५
 यास्ते अग्ने सूर्ये रुचः २.१.६.२६; २.५.७; मैसं २.७.१६
 युक्त्वा हि देवहूतमान् २.१.७.३; मैसं २.७.१७
 युक्लूसि ३.३.३.७; मैसं २.६.१२
 युक्लन्ति ब्रध्नम् ३.४.३.२५; मैसं ३.१६.३
 युक्लन्त्यस्य काम्या ३.४.३.२६; मैसं ३.१६.३
 युक्लाधौ रासभं युवम् २.१.१.७; मैसं २.७.२
 युक्लानः प्रथमम् २.१.१.३; मैसं २.७.१
 युनज्मि त्वा १.१.२.२३; मैसं १.४.१
 युवं तमिन्द्रापर्वता ३.३.२.३७; माश्रौ ७.२.३.२९
 यूपाय परिवीयमाणायानुब्रूहि १.६.३.२३; माश्रौ १.८.२.२५
 यूपायाज्यमानायानुब्रूहि १.६.३.७; माश्रौ १.८.२.१२
 यूपायोद्धीयमाणायानुब्रूहि १.६.३.१२; माश्रौ १.८.२.१६
 ये अग्नयः समनसः १.४.४.५; मैसं १.६.२
 ये अग्नयो दिवः १.४.४.९; मैसं १.६.२
 ये केशिनः प्रथमे सत्त्रमासत ३.३.४.४३; माश्रौ १.१.५.४४
 येऽग्नयः पुरीषिणः २.२.५.१७; कासं २.२.१०
 ये चत्वारः पथयो १.५.५.७; तैसं ५.७.२.३; पारगु ३.१.२
 ये चात्र त्वानु तेभ्यः स्वषा १.२.३.१९
 ये जनेषु मलिप्लवः २.१.२.२७; मैसं २.७.७
 येऽत्र पितरः प्रेता युष्मस्ते १.२.३.३१; विष्णुस्मृति ७३.२०
 येऽत्र पितरः प्रेता यूयं तेषां १.२.३.३१; विष्णुस्मृति ७३.२०
 ये देवा यज्ञघ्नः १.१.४.२९; मैसं १.४.३
 येन देवा ज्योतिषा २.१.३.२१; ४.३१; मैसं २.७.१२
 येना ऋषयः २.२.१.३१; ५.२०; मैसं २.१२.४
 येना समत्सु सासहि २.२.२.१; माश्रौ ६.२.२
 ये वध्यमानम् १.६.४.२७; मैसं १.२.१५
 ये मस्यन्तः ३.२.७.३४; मैसं २.३.८
 ये यजामहे अग्निं गृह्णति ३.२.२.३; माश्रौ ७.२.२.३१
 ये यजामहे अश्विनाध्वर्यु ३.२.२.१; माश्रौ २.४.२.११

- येह पितर ऊर्क १.२.३.२८; माश्रौ १.१.२.२४
 यो अपस्वन्तरग्निः २.१.८.१८; मैसं २.१३.१३
 यो अर्वन्तं जिघोसति ३.४.१.२४; मैसं ३.१२.१
 यो अस्मभ्यमरातीयात् २.१.२.२९; मैसं २.७.७
 यो अस्मान् द्वेष्टि यं च १.१.४.२५; ३.१.३८; मैसं १.१.१०; २.१८
 योगेयोगो २.१.१.८; मैसं २.७.२
 योजाः निज्जिद्र ते हरोम् १.७.४.५१; मैसं १.१०.३
 यो नो अग्निः १.४.२.१४; ३.१.४.८; मैसं १.६.१
 यो नो द्वेष्ट्यधरः १.६.५.९; मैसं १.२.१५
 यो भूतानामधिपती १.३.५.१८; तैत्रा ३.३.२.५; आपश्रौ ३.४.८
 यो यज्ञस्य प्रसाधनः १.५.४.३३
 यो रुद्रोऽप्सु यो २.२.३.११; माश्रौ ६.२.४
 योऽस्य कौष्ठ्य जगतः २.१.१.५१; तैत्रा ६.५.२; आपश्रौ १६.६.४
 योऽस्याः पृथिव्या अधि १.७.४.८१
 रथे तिष्ठन् ३.४.३.३३; मैसं ३.१६.३
 रहिमना कयाय स्यं जिन्व १.१.६.६; २.२.१.२६; मैसं २.८.८
 राकाया अहं देवयज्यया १.१.४.९; माश्रौ १.४.३.१
 राजसूयाः ३.३.२.२९; मैसं २.६.८
 राज्ञ्यसि प्राची दिक् २.२.१.११; २७; मैसं २.८.९
 राज्ञ्या यदेनः कृतमस्ति १.५.२.४; माश्रौ १.६.१.३
 रायस्योषमावद १.२.४.५०; मैसं १.१.६
 राये अग्ने महे त्वा २.१.२.९; सामसं १.९३
 रुक्मो कर्चसा २.१.७.६; मैसं २.७.१७
 रुचं नो वेहि २.२.५.७; मैसं ३.४.८
 रुचे त्वा २.१.७.६; २.२.११; मैसं २.७.१७
 रुद्र यत्ते ३.३.२.३०; मैसं २.६.८
 रुद्रास्त्वा १.३.२.४; मैसं १.१.१०
 रुद्रास्त्वाज्जन्तु ३.४.३.४४; मैसं ३.१२.१९
 रुद्रैष ते भग्नाः १.७.४.७६; मैसं १.१०.४
 रुपमसि वर्णो नाम ३.२.१.३२; तैसं ३.३.५.१; माश्रौ ७.२.६
 रेवसि १.६.७.८; मैसं १.२.१७
 रेवती रमध्वम् १.५.४.११; मैसं १.२.१५; ५.२
 रेवीनां त्वा पत्मजाधूनोमि ३.२.५.४; मैसं १.३.३६
 लाङ्गलं पवीरकम् २.१.५.३; मैसं २.७.१२

- लाजी शाची ३.४.३.४९; मैसं ३.१२.१९
 लोमानि प्रयतिः ३.२.८.४५; मैसं ३.११.८
 वक्ष्यन्तीव ३.४.३.३०; मैसं ३.१६.३
 वनस्पतयेऽनुब्रूहि १.६.७.१६; माश्रौ १.८.५.३०
 वनस्पतये प्रेष्य १.६.७.१६; माश्रौ १.८.५.३१
 वनस्पते वीड्वक्ष्णः ३.४.३.३५; मैसं ३.१६.३
 वनस्पते शतवल्क्षो विरोह १.६.१.१३; मैसं १.२.१४
 वयं सोम व्रते तव १.२.३.३६; तैत्रा २.४.२.७
 वयं स्याम पतयो रयीणाम् ३.३.६.३७; मैसं २.६.१२
 वरुणोऽसि ३.३.२.४१; ३.८; मैसं २.६.९; १२
 वचो मे यच्छ १.५.२.३६; मैसं १.८.४
 वर्षतु ते पर्जन्यः १.३.१.३४; मैसं १.१.१०
 वर्षवृद्धमसि १.२.४.१४; ५२; मैसं १.१.४; ७
 वर्षवृद्धाः स्थ १.२.४.५३; आपश्रौ १.२०.६
 वर्षा ऋतूनां प्रीणामि १.१.३.१; माश्रौ १.४.१.२७
 वर्षीयो वर्षीयसः १.६.४.३७; मैसं १.२.१५
 वशाः स्थ ३.३.२.२१; मैसं ३.६.७
 वषट्पिण्डेभ्यः स्वाहा १.३.७.२२; तैत्रा ३.७.११.३; आपश्रौ ३.११.२
 वसन्तमृतूनां प्रीणामि १.१.३.१; माश्रौ १.४.१.२७
 वसन्तो ग्रीष्मो मधुमन्ति १.५.५.७; माश्रौ १.६.४.२१; कासं १३.१५
 वसवस्त्वा १.३.२.४; मैसं १.१.१०
 वसवस्त्वा कृण्वन्तु २.१.१.३७; मैसं २.७.६
 वसवस्त्वा छिन्दन्तु २.१.१.४९; मैसं २.७.६
 वसवस्त्वाञ्जन्तु ३.४.३.४४; मैसं ३.१२.१९
 वसवस्त्वा घृष्यन्तु २.१.१.४२; मैसं २.७.६
 वसवस्त्वा रुद्रैः २.२.३.१; माश्रौ ६.२.४
 वसवस्त्वा हरन्तु १.६.१.२४; मैसं १.२.८
 वसीयत्येहि १.१.३.९; मैसं ४.२.५
 वसुरसि १.३.६.५; मैसं १.१.१३
 वसूनां रुद्राणाम् १.३.१.८; ३.१७; मैसं १.१.८; १२
 वसूनामाधीतौ ३.२.५.७; मैसं १.३.३६
 वसूनां पवित्रमसि १.२.२.१२; मैसं १.१.३
 वस्विधागच्छतु १.१.४.४; मैसं १.४.१
 वागस्यैन्द्री सपरनक्षयणी १.१.२.३०; माश्रौ १.४.१.२३

- वागैतु वागुपैतु ३.२.२.३६; आश्वश्रौ ८.१३.२७; शाश्रौ १०.२१.१६
 वाग्धोता दीक्षा पत्नी १.६.१.२; तैआ ३.६.१; माश्रौ १.८.१.१
 वाह्म आसन्नसोः प्राणो १.१.५.१९; तैसं ५.५.९.२; आपश्रौ ३.२०.२
 वाचमस्य मा द्विसीः १.६.५.१६; मैसं १.२.१६
 वाचं पशून् १.३.२.१७; मैसं १.१.११
 वाचस्पतिम् ३.२.३.१९
 वाचस्पतेऽल्लिद्रया वाचा १.६.१.३; cf. तैआ ३.४.१
 वाचस्पते वाचमाश्राक्य १.१.५.११; आपश्रौ ३.१९.३
 वाचा त्वा होत्रा १.५.२.३; माश्रौ १.६.१.२
 वाजं वाजिनो जयत ३.१.२.५; मैसं १.११.२
 वाजश्च मे २.२.४.४; मैसं २.११.२
 वाजस्य नु प्रसवे ३.१.१.२६; मैसं १.११.१
 वाजस्य मा १.३.६.१; मैसं १.१.१३
 वाजाय स्वाहा २.२.४.१०; मैसं १.११.३
 वाजिनौ वाजजितौ ३.१.१.४४ मैसं १.११.३
 वातः प्राणः १.४.४.२०; मैसं १.६.२
 वातस्य जूतिम् २.१.७.१२; मैसं २.७.१७
 वानस्पत्यासि १.२.४.१३; मैसं १.१.४
 वानस्पत्योऽसि १.२.४.६; माश्रौ १.२.१.९
 वायवः स्थ १.२.१.५; मैसं १.१.१
 वायवे च त्वान्तरिक्षाय १.५.२.२२; आपश्रौ ६.८.१
 वायवे त्वा १.५.२.३१; मैसं १.२.३
 वायुः पशुरासीत् तमालमन्त ३.४.४.६; cf. वासं २३.१७; तैसं ५.७.२६.१
 वायुरसि प्राणो नाम ३.२.१.३२; तैसं ३.३.५.१; आपश्रौ २१.१३.८
 वायु [र्यसं नयतु] १.६.२.७; आपश्रौ ७.७.२
 वायुर्वा त्वा ३.१.१.२८; मैसं १.११.१
 वास्तोष्पते १.५.४.४६; मैसं १.५.१३
 विंशत्ये स्वाहा ३.४.२.१०; मैसं ३.१२.१५
 वि ते मुञ्चामि १.१.४.५; २.१.१.३३; २.५.६; ३.४.३.४३; मैसं १.४.१;
 २.१२.३
 वित्त्वं यज्यतेः १.६.१.२५; मैसं १.२.८
 विदेरग्ने १.६.१.२३; मैसं १.२.८
 विद्युदसि विद्य मे १.५.४.३; तैत्रा ३.१०.९.२; आपश्रौ ४.१.६; ६.५.३
 विषेम ते १.४.४.२; मैसं २.१०.६

- वि पाजसा २.१.१.३३; तैसं २.७.५
 विपृचः स्य वि मा ३.१.२.३७; माश्रौ ७.१.३.३०
 विमूर्मात्रा ३.४.१.२९; मैसं ३.१२.४
 विम्नाड् बृहत् १.६.१.३९; मैसं १.२.८
 विमुच्यध्वमध्व्या २.१.५.६; मैसं २.७.१२
 वि रक्षो वि मृधो जहि ३.४.५.१०; माश्रौ ९.२.५.१०
 विराड् ज्योतिरधारयत २.१.६.२७; मैसं २.७.१६
 विवस्वते स्वाहा ३.४.२.१४; तैसं ७.२.२०.१; तैत्रा ३.८.१६.२
 विश्वकर्मन् हविषा १.५.४.४३; मैसं २.१०.२
 विश्वकर्मा त्वा सादयतु २.२.१.७; १२; मैसं २.७.१६
 विश्वजनस्य विधृती स्यः १.३.३.१६; मैसं १.१.१२
 विश्वदानीमामरन्तो १.५.४.४०; माश्रौ १.६.३.१२
 विश्वभूतः स्य ३.३.२.२३; मैसं २.६.७
 विश्वायुरसि १.६.१.३७; मैसं १.२.८
 विश्वा रूपाणि २.१.३.६; मैसं २.७.८
 विश्वावसुः १.३.६.५; मैसं १.१.१३
 विश्वासु दिक्षु सीद १.३.१.५; मैसं १.१.८
 विश्वे नो अद्य २.२.४.११; मैसं २.१२.१
 विश्वेभ्यो देवेभ्यश्छागानाम् ३.४.४.२३; माश्रौ ९.२.४.२५; २६
 विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा १.६.६.९; मैसं ३.१०.१
 विश्वेषां देवानां तनूरसि १.६.२.१५; तैसं ३.२.६.१
 विश्वेषां देवानामहं १.१.३.६; आपश्रौ ४.१०.१
 विष्णवे त्वा १.६.१.८; मैसं १.२.१४
 विष्णुः पृथिव्या व्यक्तंस्त १.१.४.२२; मैसं १.४.२
 विष्णुर्दिक्षु व्यक्तंस्त १.१.४.२२
 विष्णोः कर्माणि १.६.३.१५; मैसं १.२.१४
 विष्णोः क्रमोऽसि १.२.४.२४; २.१.३.९; ३.३.२.५६; मैसं १.१.५; २.६.११;
 ७.८
 विष्णोः क्रान्तमसि ३.१.१.४१; ३.३.१३; माश्रौ ७.१.२.२९
 विष्णोर्मनसा पूते स्यः १.२.२.९; मैसं ४.१.६
 विष्णोर्हृदयमसि १.६.२.१५; तैसं ३.२.६.१
 विष्णोः स्तुपः १.२.१.१५; मैसं १.१.२
 विष्णोः स्तुपोऽसि १.३.३.६; मैसं १.१.१२
 विष्णोः स्थामासि १.३.४.१०; मैसं १.१.१३

- निष्णो ह्ययं रक्षस्व १.२.२.३४; मैसं १.१.३
 वीर्याय त्वा ३.२.८.१२; आपश्री १९.७.१; तैत्रा २.६.१.४
 वीहि स्वाहाहुति जुषाणः ३.३.१.७; तैत्रा १.६.१.२; आपश्री १८.८.१६
 वृषणौ स्थः १.६.४.८; मैसं १.२.७
 वृषसेनोऽसि ३.३.२.११; मैसं २.६.७
 वृषा वामश्वः ३.४.४.१७; मैसं ३.१२.२०
 वृषोर्मिरसि ३.३.२.१०; मैसं २.६.७
 वृष्टिरसि वृश्च मे १.५.४.२०; तैत्रा ३.१०.९.२; आपश्री ४.१६.१६; ६.११.४
 वेदिरसि १.३.३.३; मैसं १.१.११
 वेदेन वेदिं विविदुः १.१.२.२०; तैत्रा ३.३.९.१०; आपश्री २.१.३; माश्री १.२.४.५
 वेदोऽसि १.१.४.३०; मैसं ४.३
 वेदोऽसि वित्तिरसि १.३.७.१७; तैसं १.६.४.४
 वेषाय वाम् १.२.४.१; मैसं १.१.४
 वैवस्वतो न तृप्यति २.१.१.५१; तैत्रा ६.५.३; माश्री ६.१.२
 वैश्वानरोऽदन्वः २.२.५.१०; मैसं १.२.३
 व्यचस्वती संक्सेधाम् २.१.१.२१; मैसं २.७.३
 व्यानाय त्वा १.२.४.६५; मैसं १.१.७
 व्युलन्त्यै स्वाहा ३.४.२.१५; तैत्रा ३.१.६.३; आपश्री २०.१२.१०
 व्युष्ट्यै स्वाहा ३.४.२.१६; मैसं ३.१२.१५
 व्योमा सप्तदशः २.२.१.१९; मैसं २.८.४
 व्रजक्षितः स्थ ३.३.२.१७; मैसं २.६.७
 व्रजं कुण्ड्वं २.१.५.१९; कासं ३८.१३; आपश्री १६.१४.५
 व्रजं गच्छ गोस्थानम् १.३.१.३३; मैसं १.१.१०
 शक्वरीः स्थ ३.३.२.२२; मैसं २.६.७
 शताय स्वाहा ३.४.२.११; मैसं ३.१२.१५
 शतायुधाय शतवीर्याय १.५.५.७; माश्री १.६.४.२१
 शतेन पाशैर्वेष्टणामिषेदि १.६.५.१०; कासं ४.१६
 शत्रुबाधनाः स्थ ३.३.२.४०; मैसं २.६.९
 शं नो देवीरमिष्टय २.१.४.२८; माश्री ६.१.५
 शमदभ्यः १.६.५.१९; मैसं १.२.१६
 शमितार उपेतन १.६.५.६; मैसं १.२.१५
 शरदमृत्नान् प्रीणामि १.१.३.१; तैसं १.६.२.३; माश्री १.४.१.२७
 शर्म च स्थः २.१.१.२०; मैसं २.७.३
 शल्कैरग्निमिन्धानः १.४.१.१६; माश्री १.५.२.१

- शार्द दद्मिः स्वाहा ३.४.५.१३; मैसं ३.१५.१
 शिरो मे श्रीः ३.२.८.४४; मैसं ३.११.८
 शुक्रज्योतिश्च ३.३.२.५; मैसं २.६.६
 शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि ३.३.२.२८; मैसं २.६.८
 शुर्गासि यं द्विष्मः १.६.७.३९; माश्री १.८.६.२०
 शुद्धा अपः सुप्रपाणे १.२.१.८; मैसं ४.१.१
 शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे १.२.२.१०; मैसं १.१.३
 शुन्धन्तां लोकाः १.६.३.२; मैसं १.२.११
 शूर्तं हविः शमिता १.६.६.२५; मैसं ३.१०.२
 शृतम् १.६.६.२६; मैसं ३.१०.२
 श्वेनोऽसि गायत्रम् ३.४.३.१; cf. माश्री ९.२.३.८
 श्रावय १.३.६.१७
 श्रीषट् १.३.६.१७
 सैयच्च प्रचेताश्च २.१.८.१; आपश्री १७.७.७
 सै यजत्रैरङ्गानि १.६.४.२०; मैसं १.२.१५
 सै यज्ञपतिराशिषा १.१.४.१४; ६.४.२०; मैसं १.२.१५; ४.६
 सै क्त्रा दक्षातन ३.१.५.१; तैसं ४.२.५.५; आपश्री १६.१८.१
 सै वः सृजामि १.४.२.८; कासं ७.१२
 सै शितं मे २.१.२.३०; मैसं २.७.७
 सै श्रवसे विश्रवसे ३.२.८.३९; शत्रा १२.८.३.२६; कात्याश्री १९.५.३
 सै सीदन्तां दैवीर्विशः १.२.४.१२; मैसं १.१.४
 सै स्वावमगाः स्थ १.३.६.२१; मैसं १.१.१३; माश्री १.३.४.२७
 सै हितासि विश्वरूपा १.५.४.१२; मैसं १.५.२
 सक्षेहि या ते यशिया १.५.४.४८; cf. कपिसं १.१६
 सज्जातानस्यै यजमानाय १.३.१.५; मैसं १.१.८
 सजातो गर्भः २.१.१.२८; मैसं २.७.४
 सजूरब्दः २.१.४.३८; मैसं २.१२.३
 सजूर्ध्वतुमिः २.२.१.३; मैसं २.८.१
 सजूर्जातवेदो दिवा १.५.३.६; मैसं १.८.६
 सजूर्देवैः २.२.१.२; मैसं २.८.१
 सजूर्देवैः प्रातर्वाणिः १.५.२.२७; तैत्रा २.१.५.१०; आपश्री ६.८.४
 सजूर्देवैर्वयुनाथैः २.२.१.३; मैसं २.८.१
 सजूर्देवैः सायँयाणिः १.७.२.२७; तैत्रा २.१.५.१०; आपश्री ६.८.४
 सजानायां यावापृथिवी १.३.६.६; आपश्री ३.५.९

- संज्ञानमसि १.१.४.११; ५.२०; मैसं २.७.११
 स ते मा स्थात् १.२.१.२६; ३.२.२४; मैसं १.१.२
 सत्यक्रताभ्यां त्वा पर्युक्षामि १.५.२.१५; माश्रौ १.३.१.१०
 सत्यसदसि १.३.१.४४; मैसं १.१.१०
 सत्येन त्वाभिजिघर्षि १.१.५.१९; आश्वश्रौ १.१३.१; माश्रौ ५.२.१५.१९
 स त्वं नो अग्ने १.३.७.२३; २.२.२.४; मैसं ४.१०.४
 सदसि १.१.४.२०; ३.३.३.९; मैसं १.४.२; २.६.१२
 स न इदं ब्रह्म २.२.४.१५; मैसं २.१२.२
 सनिरसि सनितासि १.३.७.१७; तैसं १.६.४.४
 स नो भुवनस्य पते २.२.४.१७; मैसं २.१२.२
 सं ते तन्वा तन्वः पृच्छन्ताम् १.३.१.२२; मैसं १.१.९
 सं ते पर्यासि २.१.५.२०; मैसं २.७.१४
 सं ते वायुः १.६.४.२०; मैसं १.२.१५
 सप्तऋषिभ्यः स्वाहा १.५.२.४८
 सप्त ते अग्ने १.४.१.१०; ४.७; मैसं १.६.२
 सप्रथः सर्मा मेऽजुगुपः १.५.४.४०; माश्रौ १.६.३.१४
 सप्रथः सर्मा मे पाहि १.४.४.१; ५.४.३०; माश्रौ १.६.३.७; १४
 सप्रथा नमः १.३.४.७
 समं समे जुहोमि स्वाहा १.३.७.२२; सत्याश्रौ २.६
 समक्तमग्निना हविः १.३.४.१४; मैसं ४.१.१४
 समन्या यन्ति २.१.५.२२; मैसं २.१३.१
 समस्य तन्वा भव १.६.४.३६; मैसं १.२.१५
 समापा ओषधीभिः १.३.१.१४; मैसं १.१.९
 समायुषा १.३.७.२१; माश्रौ १.३.५.१८
 समाविवृषन् ३.३.२.५३; मैसं २.६.११
 समावृतद् ३.२.८.५२; मैसं ३.११.१०
 समास्त्वग्ने २.१.२.७; मैसं २.१२.५
 समितं संकल्पेयाम् २.१.४.१९; मैसं २.७.११
 समित्सवन्ति २.१.७.६; मैसं २.७.१७
 समिदसि समेधिषीमहि १.६.७.४२; मैसं १.३.३९
 समिद्धो अञ्जन् ३.४.५.१४; मैसं ३.१६.२
 समिद्भ्यः प्रेक्ष्य १.६.४.२१; माश्रौ १.८.३.१७
 समिधमातिष्ठ ३.३.२.४३; मैसं २.६.१०
 समिधार्णि २.१.३.२३; मैसं २.७.१०

- समिधो यज १.३.४.२५; माश्रौ १.३.२.२
समीची नामासि २.२.५.८; मैसं २.१३.२१
समुद्रं वः प्रहिणोमि १.१.४.२१; माश्रौ १.४.३.९
समुद्रं गच्छ स्वाहा १.६.७.२६; मैसं १.२.१८
समुद्रस्य त्वावक्या २.२.३.१९; मैसं २.१०.१
समद्रादूर्मिः १.४.४.४; २.२.४.२; मसं १.६.२
समुद्राय स्वाहा ३.४.२.१४; तैसं ७.२.२०.१; तैत्रा ३.८.१६.२
समुद्रोऽसि नमस्वान् २.२.४.२२; मैसं २.१२.३
सं पत्नी पत्या १.३.७.८; मैसं १.४.३
संपृचः स्थ सं मा ३.१.२.३७; माश्रौ ७.१.३.३०
संपृच्यध्वमृतावरीः १.२.२.२८; मैसं ४.१.३
सं ब्रह्मणा पृच्यस्व १.३.१.२७; तैसं १.१.८.१; तैत्रा ३.२.८.८; आपश्रौ १.२५.१२
सं मे संनतयः १.१.३.१८; तैत्रा ३.७.६.१८; आपश्रौ ४.११.६
सम्राट् च स्वराट् च १.४.४.१०; मैसं १.६.२
सम्राडसि व्रतपा असि १.१.२.६; ४.३४; माश्रौ १.४.१.९
सम्राड् ज्योतिरधारयत् २.१.६.२९; मैसं २.७.१६
सरस्वत्या अहं देवयज्या १.१.३.६; माश्रौ १.४.२.६
सर्पदेवजनेभ्यः १.५.२.५१; आश्रमृ २.१.९
सर्पेभ्यः पिपीलिकाम्यश्च १.५.२.४६; माश्रौ १.६.१.४८
सर्वस्मै स्वाहा ३.४.२.२०; आपश्रौ २०.८.९
सलिलः सल्लिः १.५.१.१६; मैसं १.७.१
सविता त्वा प्रसवानाम् ३.३.२.१; मैसं २.६.६
सवितासि सत्यसवः ३.३.३.२०; मैसं २.६.१२
सह रथ्या निवर्तस्व १.५.१.१२; २.१.२.४; ३.३.६; मैसं १.७.४; २.७.८; १०
सहसा जातान् २.२.१.२४; मैसं २.८.७
सहस्रदा असि २.१.७.७; मैसं २.७.१७
सहस्रबलिदा १.२.१.२०; ६.१.१४; मैसं १.१.२; २.१४
सहस्रशीर्षा पुरुषः ३.४.५.५
सहस्रस्य मासि २.२.२.२३; मैसं २.८.१४
सह्यग्नेऽग्निना जायस्व १.४.२.१५; कासं ७.१३
सा मे सत्यादीः १.१.४.३; मैसं १.४.१
सारस्वतं वीर्यम् ३.२.८.१३; तैत्रा २.६.१.५; आपश्रौ १९.७.५
सारस्वती त्वोत्सौ प्रावताम् १.४.३.४; २४; मैसं १.८.८
सा विश्वकर्मा १.२.२.२२; तैसं १.१.३

- सा विश्वम् १.२.२.२२; मैसं १.१.३
 सा विश्वायुरस्त्वसौ १.२.२.२२; मैसं १.१.३
 साहस्रोऽसि सद्यस्त्राय त्वा २.२.२.२४; मैसं २.८.१४
 सिंहीरसि महिषीरसि १.६.१.३०; मैसं १.२.८
 सिंहीरसि सपत्नसाही स्वाहा १.६.१.३४; मैसं १.२.८
 सिनीवाल्या अहं देवयज्या १.१.४.९; माश्री १.४.३.१
 सीदन्तु विश्वाः १.३.१.१६; मैसं १.१.९
 सीतेन तन्त्रम् ३.२.८.३१; मैसं ३.११.९
 सुगन्धि पतिवेदनम् १.७.४.७४; वासं ३.६०; आपश्री ८.१८.३
 सुजातो ज्योतिषा २.१.१.२६; मैसं २.७.४
 सुत्रामाणम् ३.२.५.२३; मैसं ४.१०.१
 सुपर्णस्य त्वा गरुत्मतः १.१.५.१७; माश्री ५.२.१५.१७
 सुपर्णोऽसि गरुत्मान् ३.१.३.३; ८; मैसं २.७.८
 सुपिप्पला ओषधीस्कृषि १.६.६.२; मैसं १.२.२; १४
 सुप्रजसस्त्वा वयं १.३.२.२१; तैसं १.१.१०.१; तैत्रा ३.३.३.५; आपश्री २.५.८
 सुमृताय १.२.१.३; मैसं १.१.१
 सुरावन्तम् ३.२.८.२१; मैसं ३.११.७
 सुरूपं त्वा वसुविदं १.३.३.२५; माश्री १.२.६.१८
 सुवीराय स्वाहा १.३.४.१६; माश्री १.३.१.२१
 सुदलोकाः सुमङ्गलाः सत्यराजानः ३.३.३.३०; कासं ३८.४; माश्री ९.१.४.२६
 सुषदामासीद ३.२.८.३६; मैसं २.६.१२
 सुसंदंशं त्वा वयम् १.७.४.५०; मैसं १.१०.३
 सुसंमृता त्वा संमरामि १.२.१.२३; तैसं १.१.२.२; आपश्री १.४.१२;
 माश्री १.१.१.४२ (सुसंमृते)
 सुक्तवाके सुक्ता प्रेष्य १.६.७.३२; माश्री १.८.६.१३
 सुयमे मे अद्य स्तौ १.३.४.९; मैसं १.१.१३
 सूर्य एकाकी चरति ३.४.३.५१; मैसं ३.१२.१९
 सूर्यत्वचसः स्थ ३.३.२.१९; मैसं २.६.७
 सूर्यपत्नीः १.५.४.२७; माश्री १.६.२.१७
 सूर्य भ्राजस्कार ३.२.२.७; मैसं ४.७.३
 सूर्यमग्नौ स्वाहा १.५.२.५; माश्री १.६.१.४
 सूर्यवर्चसः स्थ ३.३.२.१८; मैसं २.६.७
 सूर्यस्त्वा रश्मिभिः १.३.३.१६; मैसं १.१.१२
 सूर्याय च त्वा दिवे १.५.२.२३; आपश्री ६.८.१

- सूर्यस्य च त्वौषधीनां च ३.२.२.७; मैसं ४.७.३
 सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः १.५.२.३४; मैसं १.६.१०
 सूर्यो देवः ३.२.३.२२; ५.६४; तैसं ३.३.१०.१; आपश्रौ ९.१८.१६
 सूर्यो यज्ञं नयतु १.६.२.७; आपश्रौ ७.७.२
 सृगलस्तेऽयं पशुः ३.२.६.४१
 सोमं पितृमन्तं स्वधा १.७.४.४२; माश्रौ १.७.६.३३
 सोमस्य त्वा घुम्नेन ३.३.२.५०; मैसं २.६.११
 सोमस्य त्विषिरसि ३.३.२.४४; मैसं २.६.१०
 सोमस्याहं देव्यज्यया १.१.४.९; माश्रौ १.४.३.१
 सोमा इन्द्रः ३.३.२.३०; मैसं २.६.८
 सोमाय पितृमतेऽनु स्वधा १.७.४.३९; माश्रौ १.७.६.३२
 सोमाय पितृमते स्वधा नमः १.२.३.१३; माश्रौ १.१.२.१७
 सोमेन यज्ञश्चक्षुःमान् १.१.३.२; माश्रौ १.४.२.१
 सोमो राजा ३.२.८.१५; मैसं ३.११.६
 सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा ३.३.२.३८; मैसं २.६.९
 सोमोऽस्यश्चिन्म्या पच्यस्व ३.२.७.५; मैसं २.३.८
 स्तोकेभ्योऽनुब्रूहि १.६.६.१; माश्रौ १.८.४.२६
 स्थिरो भव वीड्वह्मः २.१.१.२९; मैसं २.७.४
 स्यता देवेभिः २.१.७.४; मैसं २.७.१६
 स्योनं ते सदनं कुणोमि १.३.३.२४; माश्रौ १.२.६.१९
 स्योनासासीद सुषदामासीद ३.३.३.१४; मैसं २.६.१२
 स्योनासि सुषदा ३.२.८.३५; ३.३.१२; मैसं २.६.१२
 स्वः ३.४.३.४८; मैसं ३.१२.१९
 स्वगा त्वा देवेभ्यः ३.४.१.१५; मैसं ३.१२.१
 स्वगा देव्या होतृभ्यः १.३.६.१८; माश्रौ १.३.४.२५
 स्वधा नमः १.७.४.४३; माश्रौ १.७.६.३४
 स्वधा पितृभ्यः पृथिवीषद्भ्यः १.२.३.२१; माश्रौ १.१.२.२२
 स्वधा वः पितरः १.२.३.३१; मैसं १.१०.३
 स्वधिते मैने हिंसीः १.६.१.१०; ५.२१; मैसं १.२.१४; १६
 स्वयं कृण्वानः २.२.५.९; मैसं २.१३.२२
 स्वयंभूरसि १.१.४.२३; मैसं ४.६.६
 स्वरभिव्यक्ताम् १.२.४.३४; मैसं १.१.५
 स्वरसि स्वर्मे यत् २.२.२.१६; मैसं २.७.१५
 स्वराद् ज्योतिरधारयत् २.१.६.२८; मैसं २.७.१६

स्वर्गाय स्वाहा ३.४.२.२०; आपश्रौ २०.८.९
 स्वर्गं लोके प्रोर्णुवाताम् ३.४.४.१७; मैसं ३.१२.२०
 स्वर्देवा अगाम २.२.४.७; ३.१.२.१९; मैसं १.११.३
 स्वर्मर्षा स्वाहा २.२.४.६; मैसं १.११.३
 स्वर्विदसि १.६.५.३; मैसं १.२.१५
 स्वस्ति संवत्सराय १.५.५.७
 स्वः स्वाहा १.३.७.२२; मैसं ४.९.१२
 स्वान्तं सद्यविः १.६.४.१९; मैसं १.२.१५
 स्वादुर्वसदः ३.४.३.३६; मैसं ३.१६.३
 स्वादोः स्वादीयः स्वादुना ३.२.५.६०; माश्रौ ७.२.७
 स्वाद्वीं त्वा स्वादुना ३.२.७.४; मैसं २.३.८
 स्वावेशोऽसि १.६.३.५; मैसं १.२.१४
 स्वाहाकृतिभ्यः प्रेष्य १.६.६.४; माश्रौ १.८.४.२९; (तैसं ६.३.९.५;
 आपश्रौ ७.२०.४; कात्याश्रौ ६.६.२० 'कृतीभ्यः)
 स्वाहाग्नये वैश्वानराय १.५.२.३०; माश्रौ १.६.१.३१
 स्वाहा देवेभ्यः १.६.६.१; मैसं ३.१०.१
 स्वाहा द्यावापृथिवीभ्याम् १.२.४.३२; मैसं १.१.५
 स्वाहा नमो य इदं चकार ३.३.१.९; माश्रौ ९.१.१.१४
 स्वाहा पितृभ्यो धर्मपात्रभ्यः १.३.३.६; मैसं १.१.११
 स्वाहोर्ध्वनमसम् १.६.६.११; मैसं ३.१०.१
 स्विष्टेभ्यः स्वाहा १.३.७.२२
 स्विष्टथै स्वाहा १.३.७.२२
 स्वो रोहाव ३.१.२.१५; मैसं १.११.३
 हंसः शुचिषत् २.१.३.१५; २७; ३.३.१.१६; मैसं २.६.१२; ७.८
 हतं रक्षोऽवधिष्म रक्षः ३.३.१.२०; मैसं २.६.३
 हरस्ते मा विनैषम् १.५.२.१९; माश्रौ १.६.१.१८
 हविष्कुदागहि १.२.४.४८; माश्रौ १.२.२.१५
 हविष्कुदाद्रव १.२.४.४८; माश्रौ १.२.२.१५
 हिकाराय स्वाहा ३.४.१.३३; मैसं ३.१२.३
 हिरण्यकेशान् सुधुरान् २.१.२.१; कासं ३८.१२; माश्रौ ६.१.२
 हिरण्यगर्मः २.१.२.१०; ६.१५; २.५.१०; ३.४.१.८; २.२४; ५.६; मैसं २.७.१५;
 १३.२३; ३.१२.१६
 हिरण्यवर्णमुषसः ३.३.२.४२; मैसं २.६.९
 हुतः स्तोत्रः १.२.२.२९; मैसं १.१.३
 हेमन्तशिशिरावृतुनां प्रीणामि १.१.३.१; तैसं १.६.२.३; माश्रौ १.४.१.२७
 ह्योतः ३.२.२.२५
 शीतर्षहा वदिष्यावः ३.२.२.२७

Index of words

Words from all kinds of mantras and words occurring commonly are not recorded. Corrupt words have been omitted.

अंशु *m* ३.२.५.४; ८; १०

अश्वदाभ्य *m* ३.२.५.१९

अंस *m* १.३.२.१; ३.९; ६.१.३२;

७.२.२.१; २.१.५.५; ७.१५; १७

अंसदहन *adj* १.४.३.१४

अंसमार्य *adj* ३.२.४.२

अकर्मयुक्त *adj* १.१.२.१२

अक्त *adj* १.६.६.२९

अक्त्वा *grd* १.३.६.७; ६.४.२३;

७.३०

अक्ष *m* १.४.३.३४; ४.११; १३;

३.१.१.४; २०; ३.३.२५; २७

अक्षावाप *m* ३.३.३.२१

अक्षि *m* ३.३.२.३३

अक्षिच्छिद्र *m* २.१.७.६; ८

अक्षण्या *ind* १.६.१.३४; ४.१५;

२.१.६.१४; २.१.९६; ३.२३

अखात *adj* १.७.४.२

अखात्वा *grd* १.३.१.३३

अगतश्री *adj* १.५.२.६; ४.४६

अग्नि ओहोमुच *m* ३.४.१.३२

अग्नि अनीकवत् *m* १.७.३.३

अग्नि गायत्र *m* ३.३.१.६३; ४.१.६०

अग्नि गृहपति *m* १.१.४.९; ३.७.९;

६.७.३४; ३.३.१.६२; ४.१.५९

अग्नि पवमान *m* १.४.४.२३

वा....१५

अग्नि पावक *m* १.४.४.२६

अग्नि भग्नि *m* १.४.४.४३

अग्नि वैश्वानर *m* १.५.१.२; २.१.२.१६;

३.३.१.३२

अग्नि व्रतपति *m* १.२.२.४०

अग्नि शुचि *m* १.४.४.२६

अग्नि स्विष्टकृत् *m* १.१.३.७; ३.४.३५

अग्निचयक्त् *ind* ३.३.४.४३

अग्निचित् *adj* २.२.५.१५; २५

अग्निपरिमाण *m* ३.२.१.२४

अग्निप्रणयन *adj* १.४.३.९; ७.२.४

अग्निमन्यन *m* ३.२.१.२४

अग्निमुख *adj* १.६.४.३३

अग्निष्टोम *m* १.१.१.६५; ३.२.१.४५;

२.३.५; ७; १०; १७; ५.१;

३.१.२; ४.१६; ५०; ५१; ४.२.१

अग्निष्ठ *adj* १.२.१.११; ३.५;

४.१९; ६.१.१६; ३.१५; ३.२.६.७;

१७; २०.२९; ३०; ३१; ३२;

४.१.५७; ३.१२

अग्निष्ठकर्म *ind* ३.२.६.२०

अग्निष्ठान्तम् *ind* ३.२.६.१६

अग्निहोत्र *m* १.१.१.८८; २.२.७; ३३;

४.१; ४.४.३८; ५.२.१; ७; ९;

३.७; १०; १६; ४.१; ६.२.५; ६;

३.३.४.४०; ४१

अग्निहोत्रहवणी *f* १.२.४.२; १३;
२८; ३८; ५.२.१०

अग्निहोत्री *f* १.७.३.२०

अग्निहोम *m* २.१.८.१४

अग्निहोमचित्तिहोम *m* २.१.८.१३

अग्नीष् *m* १.३.७.१०; ४.३.३८; ६.७.

२१; ३४

अग्नीषोमीय *adj* १.१.१.५८; ६१; ६.

२; ४.४.२९; ५.४.२; ६; २.१.५.

१०; २.४.२६; ३.३.१.३१; ६२; ४.

१.५९.

अग्नीषोमीयकाल *m* ३.२.६.७

अग्न्यगार *m* १.२.१.११

अग्न्यन्वाधान *n* १.६.२.८

अग्न्याघेय *m* १.४.४.४१; ५.१.६;

२०; ६.२.६

अग्न्युपस्थान *m* १.५.३.११

अग्न्युपस्थानयाजमान *m* १.५.४.३५

अग्र *m* १.३.२.३; ३.४; ५; ४.२; ६.

६; ५.३.११; ६.१.१७; ३.१

अग्रतर *adj* १.३.३.१५

अग्रतस् *ind* १.४.३.१३; ६.१.१६; ३.

३३; ४.२९; ७.४.२४; ३.४.४.९

अग्रन्य *adj* १.२.२.६

अग्रपाक *m* १.५.५.३

अग्रेण *ind* १.१.३.१७; ५.१६; ३.१.

४३; ३.७; ३०; ३२; ४.२९; ५.२;

६; ७; १४; ४.१६; ४.७; ३५;

६.४.१४; ७.२.११; ४.१.९; २.१.

६.६; २.४.१३; ३.२.५.३९;

६.८; ६०; ७.१४

अङ्ग *m* १.१.१.२८; ६७; ३.१.२.४५

अङ्गानिवृत्ति *f* १.१.१.६८

अङ्गार *m* १.३.१.१; ४; ८; २८; ५.

२.१७, २१; ६.७.२३; ३.२.८.२५

अङ्गुलि *f* १.३.६.१४; ५.२.४३

अङ्गुलिपर्वन् *m* १.३.५.७; ७.११

अङ्गुलिमात्र *adj* १.६.३.११

अङ्गुली *f* १.१.१.३२

अङ्गुष्ठ *m* १.१.१.३२; ५.१७; ३.५.

१; ३.३.१.७

अङ्गुष्ठपर्वमात्र *adj* १.१.१.३८; ७.

२.१८; ३.३.१.३९

अचक्रवृत्त *adj* १.५.२.१०

अचषाल *adj* ३.२.६.६३

अछावाक *m* ३.२.२.८

अज *m* १.४.१.१४; ३.३६; ३८; ६.

३.२९; २.१.२.१३; ३.१.१.२२;

२.३.२०; ३.९; ७.२६; ८.१७; ३.

४.२१; ४.४.९

अजक्षीर *m* २.१.१.४९; २.३.५

अजारोमन् *m* २.१.१.३५

अजल *adj* १.४.४.३८

अजा *f* ३.३.४.४५

अजामदग्न्य *adj* १.१.१.३१

अज्यानी *f* १.५.५.७

अज् *ind* १.३.३.३८; ५.७; ६.५; ६; ७.

११; ६.३.६; ४.१०; अमि + ३.४.

३.४४ आ + ३.३.२.३३; परि + १.

६.१.८; सं + १.३.४.१४; ६.४.

२०

अज्जन *m* ३.२.६.१८

अज्जनादि *ind* १.६.३.२८; ३.२.६.

१६

अज्जलि *m* १.२.३.३१; ३.४.७; ७.

१९; २.२.४.२२

अणिष्ठ *adj* १.२.१.३२

अणीयस् *adj* १.२.१.३२; ६.३.२६;

७.२

- अणु *adj* १.३.५.४
 अतष्ट *adj* १.६.३.१७
 अतष्टमूल *adj* १.६.१.१५
 अतिक्रम्य *grd* १.३.५.७
 अतिक्रामत् *adj* १.१.१.४७
 अतिक्रामम् *ind* १.३.४.२९; ७.४.३९
 अतिग्राह्य *m* ३.१.१.१६; २.२८; २.
 १.२८; ५२; ५७; ६१; ६३; ६५;
 २.७; ३.११; ५.२१; २४; ५९;
 ६१
 अतिछन्दस् *f* २.२.२.३
 अतिथि *m* १.५.३.१५
 अतिपाव्य *grd* ३.२.८.७
 अतिपाव्यमान *adj* ३.१.१.१५
 अतिमात्रा *f* २.१.७.२३
 अतिमुक्ति *f* १.६.२.७
 अतिमोक्ष *m* १.१.४.२९
 अतिरात्र *m* ३.२.१.३०; २.३८; ४९;
 ३.४.४२; ५०; ४.५.१६
 अतिरिक्त *adj* ३.२.४.१३; ४.२.२०
 अतिहार *m* १.७.४.९
 अतिहृत्य *grd* १.६.३.३५; ६.२८;
 २.१.४.४६; ८.१२; २.५.२१
 अतीर्थ *m* ३.३.२.१५
 अतुल्यार्थ *adj* १.१.१.७१
 अत्यायत् *adj* ३.४.१.५
 अत्युद्वहत् *adj* २.२.३.५
 अथर्वशिरस् *n* २.१.८.४
 अदक्षिण *adj* ३.२.१.३७
 अदाभ्य *m* ३.२.५.३; २०
 अदिति *f* १.४.४.२९; ३.२.८.४; ५४
 अदीक्षित *adj* २.१.४.१; ३.२.१.६;
 १८
 अधरारणि *f* १.६.४.९
 अधस्तात् *ind* १.१.१.५६; २.४.५६;
 ३.३.२०; २९; ७.१९; ४.३.११;
 ६.४.३६; ७.३०; २.१.१.२१;
 ३.३.२.४७; ४.४.१०
 अधस्तान्नामि *adj* २.१.६.१२
 अधस्तान्निर्वाष *adj* २.१.६.१३
 अधस्पदम् *ind* ३.४.१.२५
 अधि *ind* १.१.४.३१; २.३.५.६;
 २.४.१; २०; ४.९; ५.२.१६;
 ६.२.५; ७.२.२१; २.१.१.२१;
 ५.४; २.४.१८; ३.३.४.४
 अधिदेवन *m* ३.३.३.२२
 अधिमन्यन *adj* १.६.४.७
 अधिवृत्तसूर्य *adj* ३.२.२.३६
 अधिश्रयण *m* १.१.१.२६
 अधिश्रित *adj* १.५.४.१
 अधिश्रित्य *grd* १.३.१.८. २.३०
 अधिहृत्य *grd* १.३.५.१
 अधोवात्सल्य *m* ३.२.५.१८
 अधोनामि *adj* ३.२.६.६३
 अधोराम *m* ३.२.६.३८
 आर्याध *ind* १.६.५.१३; ७.४०;
 ७.४.२०; ३.२.७.३५; ३.४.५.४
 अग्युह्य *grd* २.१.६.२६
 अग्युहनी *f* १.६.७.२०
 अग्यु *m* १.१.१.६; ४८; ४९; ५०;
 २.३.२०; ३.५.८; ९; ६.१७; ७.१;
 ३; ४.३.३; ८; ३९; ६.२.४;
 ५.४; १४; ७.२.२; ३; ५; १५;
 ३४; ३५; ३६; ४०; ४.३८; ५.३०;
 ३१; ३५; २.१.५.७; ६.२३;
 २.२.१७; ४.२०; ३.१.१.१९; २०;
 २.३७; २.१.७; १४; ५५; ६८;
 २.२५; २७; ५.२६; ७.२७; ५६;

- ६.५०; ७.१८; ३२; ८.२३; अनादिष्टवृक्ष *adj* २.१.२.३१
 ३.३.१९, ३२; ४.१.१७; ३६; अनामन्त्रित *adj* १.१.५.११
 ४.२८; ५.२१ अनामयाविन् *adj* २.१.२.९
 अध्वर्युमुख्य *adj* ३.२.१.१५ अनाम्नात *adj* १.१.१.७०; ३.६
 अध्वर्युयजमान *m* १.२.४.११ अनालब्धप्राजापत्य *adj* २.१.४.२
 √ अन् अमिप्र + १.४.२.१६; व्यवा + अनासेकम् *ind* १.१.१.५३
 ३.२.५.१४ अनाष्टिताग्नि *m* १.२.३.४१
 अनक्त *adj* १.४.४.५; २.१.३.२३ अनियम *m* १.१.१.१८; ८९
 अनक्ततस् *ind* १.६.५.२१ अनिर्मष्ट *adj* १.२.४.३८
 अनग्नि *adj* २.१.१.२ अनिवर्तयत् *adj* ३.४.१.३१
 अनग्निचित्य *adj* २.२.५.२५ अनिष्ट्वा *grd* १.५.५.४
 अनबुह *m* १.५.१.१७; ७.५.३ अनीकाशम् *ind* १.३.३.२८
 अनदवाह *m* १.४.३.४०; ७.५.३ अनु *ind* १.३.५.१५; ३.१.१.२४; २.
 अनतिक्रम्य *grd* १.३.५.७ १.२९; ३.१.६.२; २.४.४३; ४.१.
 अनतिसुलत् *adj* १.२.४.४२; ३.१.४ ८; ५९; ५.२८
 अनधस् *ind* १.१.१.३९; २.१.३० अनुक्रमण *n* ३.३.२.२
 अनधिशाल्य *adj* १.६.१.७ अनुक्रम्य *grd* ३.२.६.५५
 अनन्तर *adj* २.२.५.१८; ३.२.६.३० अनुकामत् *adj* २.२.२.२
 अनन्तर्गम *adj* १.३.३.१६ अनुगत *adj* १.५.१.१
 अनन्वारम्य *grd* १.२.२.२७ अनुजा *f* ३.४.१.२०
 अनपेक्षमाण *adj* १.६.७.४१; ७.४.७.७; अनुज्ञान *n* १.१.२.१४
 २.१.४.२९ अनुत्पूत *adj* १.२.३.९
 अनपोषत् *adj* १.३.१.२६ अनुदक *adj* १.६.७.३८
 अनभिध्नत् *adj* १.३.३.२६ अनुदित *adj* १.४.२.९; ५.२.८
 अनभिचरत् *adj* ३.२.६.२५ अनुदेश *m* १.६.७.३१
 अनभिप्रोक्षत् *adj* १.२.४.३८ अनुपदासिन् *adj* ३.३.२.१३
 अनभिभुजम् *ind* १.२.४.६१ अनुपरिक्रम्य *grd* १.७.२.३०
 अनहत् *adj* १.५.३.१० अनुपरिकामत् *adj* १.६.१.३३
 अनवदानीय *adj* ३.१.२.४५ अनुपरिहारम् *ind* २.१.७.१४; २.४.१९
 अनवस्तीर्ण *adj* ३.२.६.६४ अनुपस्तृणत् *adj* १.३.५.२
 अनस् *n* १.२.१.११; २.१.३.२५; ३. अनुपस्पृशत् *adj* १.१.५.१७
 ४.१.४४ अनुपृष्ठय *adj* ३.२.५.२४
 अनस्तमित *adj* १.५.२.७ अनुग्रहत्य *grd* १.३.६.९; ६.४.१४;
 अनाच्छिन्नस्तुक् *adj* १.६.१.३८ ३.२.१.५५

अनुबद्ध *adj* ३.४.१.२७
 अनुबन्ध्या *f* ३.२.६.६०; ३.४.२.४३;
 ४.५.२०
 अनुमति *f* ३.३.१.३
 अनुमन्त्रण *m* १.१.३.५; ३.३.२.२
 अनुयाज *m* १.१.१.८४; ३.१९; ४.१;
 ३.५.१९; ५.१.१२; १४; १५; ६.७.
 २५; २८; ७.४.५७
 अनुयाजप्रभृति *adj* १.१.१.८५
 अनुयाजप्रैष *m* ३.२.८.६५
 अनुयाजसमिष् *f* १.१.५.२०; ३.४.१;
 ५.१६
 अनुरूप *adj* १.३.१.२१
 अनुवाक *m* १.१.२.२२; ४.२.१.१; १३;
 ५.४.५; २७; ६.१.३९; ७.४०;
 २.२.१.३१; २.९; ४.४; ३.२.८.१५;
 ५८; ६०; ४.१.२८; ३३; २.५;
 ३.१७; २०; २१; ५.१४
 अनुवाकशेष *m* ३.१.२.२१
 अनुवाक्या *f* ३.२.२.२९; ८.६४
 अनुवाक्यान्त *m* १.१.१.४९
 अनुवाच्य *grad* १.१.१.४८
 अनुशम्यम् *ind* १.६.१.२१
 अनुष्टुम् *f* २.२.१.३५; ३.२.२.१७;
 ४४
 अनुसंमिद्य *grad* १.३.५.२०
 अनुसवनम् *ind* ३.२.४.१२
 अनुसुम् *ind* १.६.७.११
 अनुच्य *grad* ३.२.८.६३
 अनुच्यमान *adj* १.१.५.१४
 अनुपसदम् *ind* २.१.८.२२
 अनूराधा *f* १.५.१.५
 अनृच *adj* २.२.३.१५
 अनृत *m* १.१.२.९; ४.१.१२; ७.१.२

अनृतवदन *n* १.४.३.४३
 अनौषधिक *adj* १.६.७.३८
 अन्त *m* १.१.१.१७; २.२२; २.१.२४;
 ६.१.३९; ३.८; २५; ७.४०; ७.५.
 २६; ३.३.१.२७; ४.१; ४.१.५०
 अन्ततस् *ind* १.३.४.२८; ७.२१; २.
 १.१.१९; २.४.२०; ३.४.२.२०;
 ५.१५
 अन्तर् *ind* १.४.३.४३
 अन्तर *ind* १.१.१.१३; ३.३.१.२९;
 ३०
 अन्तरा *ind* १.५.४.११; ३१; ४१; ६.
 ६.२८; ७.२.७; १२; ३.२.३.४२;
 ३.२.२७
 अन्तराल *m* १.५.३.१० *m* ३.४.३.२३
 अन्तरालव्रत *m* १.७.१.३
 अन्तरावृत्त्या *adj* १.६.१.३८; ४.२३
 अन्तरित *adj* ३.२.४.१४
 अन्तरेण *ind* १.२.२.११; २.१.७.१५
 अन्तर्धीया *grad* १.२.१.१७; ३.५; ३.२.
 ३३; ३.९; ६.४.२३; ३.२.७.३५;
 ८.२७
 अन्तर्वक्ष्य *m* १.३.२.२२
 अन्तर्वेदि *ind* १.१.२.१९; ४.१९; २९;
 ६.२; २.२.५; ३.१.२९; २.३३;
 ३.४; ४.११; ५.१४; ५.२.४५; ५१;
 ४.२०; ६.२.१६; ३.२.५.३१; ३४;
 ४०
 अन्तस् *ind* ३.२.८.२७
 अन्तिकलघन *adj* १.३.२.१
 अन्न *n* १.४.४.१७; ३.४.२.२; ३; ८;
 २०; ३.४९; ४.२८
 अजहोम *m* ३.१.२.२०
 अजाक्त *adj* २.१.३.२२

अज्ञाद *adj* १.४.४.४३

अज्ञाद्यकाम *adj* १.२.२.१; ३.३.२;

४.३.७; ७.५.८; ३.२.७.१

अन्यतर *adj* १.३.१.२; ६.४.३६;

३.४.४.५

अन्यतस् *ind* १.४.१.१२

अन्यत्र *ind* १.१.१.५६; ५७; ८९

अन्वच् *adj* १.३.३.२१

अन्ववसाय *grd* १.७.५.९

अन्ववहृत्य *grd* १.३.४.३; ६.४.१४

अन्वहम् *ind* ३.२.१.४४; २.४७; ३.६;

११; ८.३; ३.४.६; ४.१.४९; ३.२०

अन्वाघाय *grd* १.१.२.४

अन्वारभ्य *grd* १.२.२.१४; ३.२.२६;

६.१७; ७.८; ६.४.३०; ३.२.२.३६;

६.४९

अन्वारम्भण *m* ३.२.६.५०

अन्वारम्भणीया *f* १.४.४.४१; ४२

अन्वाहार्य *m* १.३.५.१५

अन्वाहार्यपचन *m* २.१.४.४

अन्वीपसारणी *adj* ३.३.२.११

अप् *f* १.१.१.७८; ५.८; १०; १८;

२.१.२१; २.९; ३.१६; ३९; ४.५;

८; ५८; ३.१.१.२; २.७; २५; ३१;

५.२; ३.६.१७; ५.२.४३; ४.३.२०;

६.१.३२; ५.१३; २५; ७.२८;

७.४.५३; २.१.१.३४; ३.३३; ४.८;

२७; ५.२२; ३.२.८.२६; ३.१.१.८;

२.८; २९; ४.१; ४.१.५; ११;

३.४१

अपगर *m* ३.२.५.३४; ३६

अपछिय *grd* ३.३.३.२५

अपत्नीक *adj* १.३.३.१०

अपत्य *adj* ३.२.५.४

अपदाति *adj* ३.४.१.१०

अपलदती *adj* ३.१.१.२२; २.३१

अपवर्हिस् *adj* १.७.४.२९; ५७

अपर *adj* १.३.५.२०

अपरतस् *ind* १.१.२.१३

अपरपक्ष *m* १.५.४.६; ३.४.१.५३

अपरशुक्लण *adj* २.१.२.२६

अपराह्ण *m* १.२.३.१; ४.१.६; ५.२.

४; ५; ३.४.१.३४

अपरिमित *adj* १.४.१.२३; २.१.५.

१८

अपरिवीत *adj* १.६.३.२८

अपरिषिञ्चत् *adj* १.७.४.५४

अपक्ष्य *grd* ३.४.३.४

अपरेण *ind* १.३.१.४३; ४.२६; ५.७;

७.२.३०

अपर्यावर्तयत् *adj* १.३.३.२६

अपवाद *m* १.१.१.३

अपवित्र *adj* १.७.३.५

अपस्था *f* २.१.७.१८; २.१.४

अपाघाटलिका *f* ३.२.५.२७

अपाद *adj* ३.२.५.५६

अपादाय *grd* १.३.४.१९; ६.७

अपामार्ग *m* ३.३.१.१८

अपि च *ind* ३.२.४.१

अपि वा *ind* ३.२.१.२; ३.३७; ४०;

४२; ४.५; ६.७; ६.८; ७.८; ३.४.

१९

अपिदधत् *adj* १.१.१.५३

अपिघाय *grd* ३.३.१.५४

अपिपक्ष *m* २.२.३.१५

अपिसृज्य *grd* १.३.३.६

अपिहित *adj* ३.२.५.२९

अपृष्ठ *adj* ३.३.२.२०

अपोह्य *grd* १.५.२.१७
 अप्रक्षिणत् *adj* १.१.१.५३
 अप्रच्छिन्नप्रान्त *adj* १.२.२.८;
 ३.३.१६; ६.४.८
 अप्रतिमृशत् *adj* १.३.२.३
 अप्रतिशुक्लम् *adj* १.२.१.२; ६.१.७
 अप्रोक्षित *adj* १.४.४.११
 अप्सुदीक्षा *f* ३.३.४.११
 अप्सुमती *f* २.२.५.५
 अवलीयस् *adj* ३.२.६.३२
 अव्राह्मण *m* १.१.४.१६; ३.४.२२;
 ३.४.४.२८
 अमि *ind* १.३.३.९; ३.२.५.१४; १६;
 ४.१.२३
 अमिगर *m* ३.२.५.३४; ३६
 अमिधारण *m* १.१.१.३५
 अमिधाय *grd* १.२.३.९; ३.३.२४;
 २७; ४.१५; ५.२.६.६.१
 अमिचरत् *adj* १.१.४.२५; २.४.५;
 ३.१.३८
 अमिजित् *m* २.२.५.३०; ३.२.३.१०
 अमितस् *ind* १.६.६.८; ७.७; २.१.
 ७.१८; २.१.४; १४; ३५; ३.२.
 २.१४; ४.१.५७; ४.२४
 अमिताभ्य *grd* १.३.१.२६; ३.७
 अमिदक्षिणम् *adv* १.१.४.२४
 अमिधानप्रोक्षणवपोत्स्वेदनामिधारण *m* १.
 ६.४.६
 अमिधाय *grd* १.६.६.१५
 अमिधावत् *adj* ३.३.२.४३
 अमिप्रमज्य *grd* १.२.१.१४
 अमिप्राणत् *adj* ३.२.५.११
 अमिप्लव *m* ३.२.३.६, ८; १०; २८;
 ३०; ३१; ३२; ३७; ४.३

अमिभुजम् *ind* १.२.४.४१
 अमिमध्य *grd* १.६.४.११
 अमिमन्त्रित *adj* १.४.२.११
 अमिमन्त्र्य *grd* १.१.४.२०; २.२.१०;
 १३; ३.१.१७; १८; ४.९; ४.१.१९;
 ३.४.२४; ६.१.८; २०; ३०; ४;
 ११; १८; २.१.१.३७; ४०; ४९;
 ५.१९; ६.१६; १८; ३७; ७.७; २०
 १.७; ३.३; २.४.२; ३.३.२.२८;
 ४१
 अमिमर्शान्त *adj* २.१.८.२१
 अमिमुख *adj* १.६.३.१५; ३.२.२.२३
 अमिमृश्य *grd* १.३.६.१६; ५.२.२७;
 ४.५; ६.१.३६; २.१.१.२५
 अमिवान्या *f* १.७.३.२०; ४.१८
 अमिशस्यमान *adj* ३.२.७.१
 अमिषिच्यमान *adj* ३.२.८.३८
 अमिषिञ्चत् *adj* १.५.४.२७
 अमिषिचिचान *adj* ३.२.७.१
 अमिषुत्य *grd* ३.२.५.११
 अमिषेक *m* २.२.४.१२; ३.२.८.३४;
 ४१
 अमिषेकशेष *m* ३.३.३.३६
 अमिषेकार्क्षराजपुत्र *m* ३.४.३.४६
 अमिषेक्य *adj* ३.४.१.१७
 अमिषेचनीय *m* ३.३.१.४३; ४.२५
 अमिषेचनीयदशपेय *m* ३.३.४.२४
 अमिषेचनीयसंख्या *f* ३.३.२.३
 अमिसमील्य *grd* १.३.२.२६
 अमिहुत्य *grd* १.६.६.१२
 अभिहृत्य *grd* १.५.२.२६
 अभ्यक्त *adj* ३.३.२.३४
 अभ्यग्र *m* १.३.२.१३
 अभ्यज्य *grd* १.७.३.१७

अभ्यञ्जन *m* १.२.३.२८
 अभ्यन्तर *adj* १.१.१.१४
 अभ्यन्तरतःपादर्व *adj* ३.२.५.३९
 अभ्यन्तरम् *adv* १.३.२.१६; १७
 अभ्यर्चत् *adj* ३.२.५.३५; ३६
 अभ्यस्य *grd* ३.२.२.४१; ४.१३
 अभ्याज्य *adj* १.४.१.८
 अभ्याघाय *grd* १.५.४.२०
 अभ्युक्ष्य *grd* १.२.३.४०; ३.२.१०;
 १९; ५.१८; ६.४
 अभ्युत्थय *grd* १.३.२.७
 अभ्युदाहृत *adj* १.५.४.५
 अभ्युन्दन *m* ३.२.१.१९
 अभ्युह्य *grd* १.३.१.८; २८
 अग्नि *f* १.६.१.२०; २१; २.१.१.५;
 १७
 अमात्य *m* १.७.३.१४; ४.६६
 अमावास्या *f* १.१.१.५८; ६१; २.१;
 ७; २६; २.२.४; ३७; ३.१; ३.१.१९;
 ४.३४; ४.१.१; २.१.१.३; २.२.
 १४; ३.२.१.१३; ४.१.६; ४२
 अमृमय *adj* १.२.२.३४
 अमोघ *adj* ३.३.३.३
 अयाचित *adj* २.२.३.१२
 अयुज् *adj* ३.४.२.८
 अयुत *m* ३.३.२.६; ४.२.१२
 अयुताभ्यास *m* ३.४.२.१३
 अरणि *m* १.४.१.१७; १८; १९; २.
 ११; १२; ५.४.४६; ४८
 अरणिनाश *m* १.५.१.१
 अरणिपाणि *adj* १.४.१.१५
 अरणिशकल *m* ३.२.१.५३
 अरणिसंभार *m* १.४.२.११
 अरण्येनुवाक्य *adj* ३.४.५.१३

अरत्ति *m* २.१.४.३६
 अरत्तिमात्र *adj* १.२.४.२; ५.२.१०
 अरत्तिमात्रशीर्षण्य *adj* २.१.३.४
 अराजन् *m* ३.४.३.४७
 अरुणव्रभु *adj* ३.४.३.१७
 अर्क *m* २.२.३.१६
 अर्कपर्ण *m* २.२.३.४; १०
 अर्कमय *adj* २.१.१.२६
 अक्य *adj* २.२.३.१६
 अर्चिस् *m* १.३.६.१६
 अर्य *m* १.१.१.६९
 अर्थकारण *m* १.१.१.६४
 अर्ध *adj* १.३.४.२६; ४.१.२५;
 ६.२.१६; ३.३.१.४९; ५०; ५१
 अर्धर्च *m* १.६.७.१४; २.१.७.८;
 ३.२.६.५७
 अर्धमास *m* ३.२.४.३
 अर्धहायन *adj* ३.४.३.१८
 अर्धानुवाक *m* ३.४.१.४९
 अर्धिन् *adj* ३.२.१.१५
 ✓ अर्प ३.१.२.१७; १८
 अर्मकपाल *m* २.१.१.३५
 ✓ अर्ह ३.२.५.५३
 अर्हत् *adj* १.५.३.१२
 अलक्ष्मी *adj* २.१.६.३
 अवकर्तन *m* २.१.७.६
 अवकर्तनतस् *ind* २.१.७.७
 अवका *f* २.२.३.१९
 अवकुल्य *grd* १.३.२.७; ३.१५
 अवक्ष्माण *m* १.५.४.५०
 अवग्र *adj* १.३.४.११; *m* १.७.४.४८
 अवघ्राप्य *grd* २.२.५.४
 अवछाद्य *grd* १.२.४.१२
 अवतानवत् *adj* १.६.७.१९

अवदान *n* १.१.१.३५; ३८; ७.२.३६;
३.२.६.५५; ६७; ७.२९; ३८;
८.६४

अवदानीय *adj* ३.१.२.४५

अवदाय *grd* १.१.१.३६; ४०; ४७;
३.५.४; ४.१.८; ६.१.२४; ७.१;
२५; ३.२.६.६७

अवदीयमान *adj* १.१.३.८

अवद्यत् *adj* १.६.६.२९

अवधाय *grd* १.२.४.९; २१; २८;
३.१.११; २.३४; ५.२.४८; ६.३.५;
६.२८; २९; २.१.३.५

अवनीय *grd* १.३.४.३; २६; ५.१९;
६.७.१८

अवपन्न *adj* ३.३.१.५१

अवमृष *m* १.६.७.३७; ७.२.४२;
३.२.७.४२; ८.४८; ५०; ३.३.३८;
४.१; ४.५.१८; १९

अवमृज्य *grd* १.५.२.४१

अवमृदय *grd* १.१.४.१९

अवयव *m* ३.४.३.४५

अवरोहत् *adj* ३.१.२.२२

अवलिप्य *grd* ३.४.४.१९

अवशिष्ट *adj* १.२.३.२९; ४.२९;
५.२.२८

अवशिष्य *grd* १.३.४.१; ६.३.२३

अवशीर्यमाण *adj* १.२.४.६८

अवसंनि *n* १.४.३.४३

अवसृज्य *grd* १.३.१.२६; ६.४.२६

अवसृज्यमान *adj* १.२.२.१६

अवसृप्त *adj* ३.४.५.१९

अवस्तात्कुक्कम् *ind* ३.२.५.४३

अवस्थाप्य *grd* १.३.१.२; ४.३.९;
५.२.११; ६.३.३१; ६.२८

अवहत्य *grd* १.४.१.७; २.१.७.१

अवाचीनम् *ind* १.५.२.३५

अवान्तरेखा *f* १.३.५.८

अवि *m* १.६.१.३८; ३.२.३.४१

अविधारयत् *adj* १.३.१.२२

अविच्छिन्न *adj* १.१.४.२०; २.२.४.३

अविच्छिन्नम् *ind* १.६.३.८

अविदल *adj* १.२.२.६

अविद्वस् *adj* २.१.६.१८; २३; २.१.८

अविघ्नूयत् *adj* १.३.३.६

अविनिर्दिष्ट *adj* १.४.३.४१

अविनिर्देश *m* १.७.२.१३

अविप्रतिषिद्ध *adj* १.७.५.१५;
३.२.१.२४

अविमज्य *grd* १.३.२.१२

अविवाक्य *n* ३.२.२.१६; ३.४१

अविशिरस् *n* २.१.७.१२

अवृष्टिकाम *adj* २.१.२.३२

अवेक्ष्य *grd* १.१.५.१७; ५.२.३०;
२.२.५.४

अवेक्ष्य *grd* १.१.१.७८; ३.२.४;
२.१.४.८

अव्यन्त *adj* १.३.४.१९

अव्यवानम् *ind* ३.२.५.१३

अव्यूल *adj* ३.२.२.४४

√अश् १.१.२.२; ९; १०; ४.१.५;

१२; ५.३.१६; ५.४; ७.१.२; ३.१६;

३.३.४.२७; (*caus*) ३.३.२.३२;

४.३.४९; प्र+ १.१.४.१४; १६;

५.५; १७; २.३.३२; ३८; ३९;

४.१.८; ४.३६; ५.२.४३;

३.१.२.४६; २.२.१०; ७.३३;

४.१.१२; ५.३१

अशानिहत् *adj* १.४.२.८; २.१.१.५०

अशुष्क *adj* १.५.३.४; ३.२.५.८अशेष *adj* ३.१.२.३०अदमनवम *adj* २.२.४.२५अग्नि *f* २.१.१.३९अश्व *m* १.४.३.९; १३; २०; २४;

३७; ३.१.१.६; १२; १४; २.३;

६.१८; ८.११; २.१.१; ५.४;

३.१.१.२७; २.२; ३.१.३३; ५८;

४.१.१४; २०; २३; २५; २६; २८;

२९; ३१; ३२; २.२०; २५; ३.१;

५; ७; १२; २५; २८; ४१; ४९;

४.७; ९; २१; ५.११; १२

अश्वचरिता *f* ३.४.१.३३, ४१अश्वतरवत्स *m* ३.२.३.४१अश्वत्य *m* १.४.१.१०; २.८अश्वत्यपर्णा *m* ३.१.१.३६अश्वत्यशाला *f* ३.३.१.४४अश्वपरशु *m* १.२.१.१२अश्वपूर्व *adj* २.१.१.८; ६.८अश्वमेध *m* ३.२.५.२०; ४.१.१;

५.३३; ३४

अश्वलोहित *m* ३.४.५.१५अश्ववदव *m* ३.४.३.६अश्वशक *m* २.१.१.४२अश्वशफ *m* ३.४.५.१५अश्वशफमात्र *adj* १.३.१.२१अश्वशिरस् *m* २.१.७.१२अश्वस्तोक्या *f* ३.४.१.२८अश्वक्रान्त *adj* ३.४.३.८अश्वाप्यय *m* ३.४.१.४५अश्वामिधानी *f* २.१.१.६; ३.४.१.१४अश्विनी *f* २.२.१.२अषाढा *f* २.१.१.४१; ६.३६अष्टगृहीत *adj* २.१.१.३

अष्टन् १.२.२.२४; २५; ३.१.७;

२.३४; ४.१.२३; २.२.१.३२;

४.११; २५; २६; ५.१०; १७; १९;

२२; ३.२.५.४५; ३.१.६२; ४.१.८;

५३; ६२

अष्टम *adj* ३.२.३.३; ४.१.४६अष्टाकपाल *adj* १.२.२.४०; ३.१.६;

४.४.१०; २३; २६; ४३; ५.१.११;

५.१; ७.३.३; २.२.५.२८;

३.२.४.८; ७.२८; ३.१.३; ४.१५;

४.१.३४

अष्टाचत्वारिंशत् *f* २.२.४.५अष्टादशदाह *adj* १.१.१.३१अष्टाभि *adj* १.६.१. १५; १७;

३.४.५.२४

✓अस् १.७.१.२; ३.३.३.३; (4th

conj) ३.२.५.५२; अघि+ (4th

conj) ३.२.५.४३; अनु+ (2nd

conj) १.५.३.१३; अपि+ (4th

conj) २.१.७.६; ८.१०;

३.२.५.८; अव+ (4th conj)

३.४.४.१०; उप+ (4th conj)

१.२.४.५६; ४.२.१९; ६.४.३६;

नि+ (4th conj) १.२.२.५;

३.२९; ३०; २.२.३.१०; २१;

निस्+ (4th conj) १.१.५.७;

३.१.२; ६.३; ६.५.२३; प्रति+

(4th conj) ३.३.२.४५

असंलोभन *m* ३.४.४.१९असंसक्त *adj* १.५.२.३९असंसारयत् *adj* १.३.१.२९असंसृजत् *adj* १.३.४.३५असंस्थित *adj* ३.४.२.३

असंस्पृशयत् *adj* १.३.४.१३

असंस्पृष्ट *adj* १.३.३.२१

असकाश *m* १.५.४.३४; ३७

असंचर *m* २.२.३.१०

असंदह्य *grd* १.५.४.५०

असनयत् *adj* १.१.१.५८

असंप्राप्त्य *grd* ३.४.१.४५

असंमित्र *adj* १.७.२.६

असंमार्गम् *adj* १.३.३.६

असंमृष्ट *adj* १.७.२.२७

असिद *m* १.२.१.१२

असिपथ *m* ३.४.४.१९

असु *m* ३.२.६.४६

असुहित *adj* १.१.२.२

असोमयाजिन् *adj* १.२.२.३७

अस्त *m* १.१.२.६; ३.२.३.२२; ५.६४;

४.२.२; ३; *adj* ३.३.३.३

अस्तमय *m* १.७.४.८०; ३.२.३.२१;

५.६३; ४.१.८

अस्तृणत् *adj* १.७.४.२३

अहत *adj* ३.४.१.७; ४.१७

अहन् *m* २.२.१.१३; ३५; ३६; ३८;

४०; ५६; ६६; २.९; १८; ४१;

४२; ३.५; १२; २१; ४०; ४.१.५;

५.६३; ३.४.२५; २९; ३१; ३२;

५०; ४.१.५४; २.२१; ५.१६

अहरहर *adj* २.१.३.२१; ३.२.१.३९

अहसत् *adj* १.१.१.१५

अहिं सत् *adj* १.४.४.१५

अहीन *m* ३.२.१.२; ६; ३८; २.११

अहुत *adj* १.५.३.१६

आकाश *m* १.२.४.३४

आक्रमण *m* २.१.६.९

आखर *m* ३.४.१.३२

आखुत्रिरि *m* १.४.२.८; ७.४.६४

आगाम *m* २.१.१.४६

आगनावैष्णव *ind* १.४.४.२९; ४३.६.

१.४; २.१.२.१६

आग्निक *adj* २.१.२.१८; २.३.१८;

३.२.३.३; ४.१.५०

आग्निमासत *adj* ३.२.४.१०

अग्निवारुण *adj* १.५.१.१९

आग्नीध्र *m* १.१.१.४८; ५०; २.४.

५०; ३.१.३६; ३.६; ४.१९; ५.९;

६; ११; १२; १७; ७.१; ३; ११;

६.४.२६; २९; ३१; ७.२३; ७.२.

१६; ४; ३६; ४८; २.२.४.२५; ३.

२.१.४२; ८.२३

आग्नीध्रभाग *m* १.३.५.१२; ६.७.२१

आग्नीध्रीय *adj* ३.२.२.३७; ४.१३;

१४; १६; १७; ५.२९; ३१; ३.२.

७; ३०

आग्नेन्द्र *adj* १.५.५.५

आग्नेय *adj* १.१.१.५८; ३.१४; ३.

१.६; ३.२५; ४.२९; ३१; ५.१४;

४.४.१०; ५.१.११; १५; ५.१;

२.१.२.३३; २.५.२८; २९; ३.१.

१.२२; २.१.५२; २.४६; ४८; ३.

३९; ४.८; ६.३६; ३.४.१५; ४.३

१३

आग्नेयपावमानी *f* २.२.३.१५

आग्नेयप्रमृति *adj* ३.१.१.२३

आग्रायण *m* १.५.५.४; *m* ३.१.१.१६;

२.१.२९; ३.३३; ३.१.१४

आग्रायणस्थाली *f* ३.१.१.१३; ४.२.

२३

आग्रायणाम्र *adj* ३.२.२.४१; ४२

आधार *m* १.१.१.५५; ३.४.३; १२;
२.१.२.१०

आधारसंभेद *m* १.३.४.२७; २९

आधार्य *grd* १.६.४.२०

आङ्गिरस *adj* १.४.३.१

आचम्य *grd* १.५.४.२३

आचान्तोदक *adj* १.१.१.१५

आछाय *grd* १.४.१.५; ३.४.१.७

आजि *m* ३.१.१.४७; २.४

आजिसरण *m* ३.१.२.२७

आजिसृज् *adj* ३.१.२.४५

आज्य *grd* १.७.२.१७

आज्यग्रह *m* १.१.२.२२; ६.२.१४

आज्यधर्म *m* १.६.२.१३

आज्यपयस् *m* १.१.१.३२

आज्यभाग *m* १.१.१.८४; ३.२; ३.४.

२९; ६.६.६; ७.२.३५; ३.१२; ४.

३०; ५.२०

आज्यभागादि *adj* १.१.१.५२

आज्यशब्द *m* १.१.१.१९

आज्यस्थाली *f* १.१.१.३७; २.४.४;

३.१.२४; ७.१; २८; ६.२.११;

४.१०

आज्यार्घ्य *m* १.१.१.३४

आज्यविक्षेप *m* १.१.२.२१

आज्याहुति *f* १.३.७.१६; ४.४.४२

आञ्जन *m* १.२.३.२८

आञ्जनाक्त *adj* १.२.३.२८

आञ्जनाभ्यञ्जन *m* १.२.३.२६

आञ्जनाभ्यञ्जनदशानिह्नवन *m* १.७.

४.५३

आतपत् *adj* ३.३.२.१८

आतृष्ण *adj* २.१.६.२१

आत्मन् *m* १.१.१.११; २.१.२०;

५.१.१; ४.४८; ६.१.१४;

२.१.४.३५; २.५.१; ३.२.१.५८

आत्मेष्टका *f* २.१.८.३

आदि *m* १.१.१.१७

आदित्य *adj* १.४.४.३५; ७.४.७९;

३.२.३.१९; २.४; ८.५७; ३.४.४५;

m १.१.२.६; ४.२३; ३.४;

६.५.११; २९; २.१.२.१६;

३.२.८.५०; ४.१.७

आदित्य भुवदत् *m* ३.३.१.१३

आदित्यनामन् *m* १.५.१.१६; २०

आदित्यसकाश *m* १.२.३.११

-आदित्यानन्त *adj* १.७.४.८०

आदित्योपस्थान *m* ३.२.६.५१

आद्यन्त *m* १.६.१.१

आधानमन्त्र *m* १.४.२.२२; ३.३

आधानानुपूर्व्य *m* १.४.१.२५

आधास्यत् *adj* १.४.१.१४

आध्वरिक *adj* २.१.२.१८; ३.४.१.

४९; ५०

आनडुह *adj* १.४.१.७; २.१.६.६

आनस *adj* १.२.४.२१

आनीकवत् *adj* १.७.३.२

आनुपूर्व्य *m* १.१.१.१८; ३.२.१.७

आनुमत *adj* ३.३.१.९

आपोहिष्ठीय *adj* १.६.६.१३

आप्तफल *adj* २.१.५.१०

आप्ती *f* २.१.२.११; ३.२.८.५८;

६१; ६७; ४.५.७

आभिष्टविक *adj* ३.२.४.२

आमन्त्रणादि *adj* १.७.२.१५

आमन्त्रित *adj* १.१.२.१४; ५.१०;

११; ६.५

- आमन्त्र्य *grd* १.१.१.३१; २.४.९;
 ३.२.४; ३.२; ४.२०
 आमपेक्ष *adj* १.७.२.१८
 आमयाविन् *adj* १.२.३.३२; २.१.
 २.८
 आमावात्य *adj* ३.२.४.५
 आमिक्षा *f* १.७.२.२; १७; २३;
 २.२.५.१३; १४; ३.३.१.६०;
 ३.९; ३३
 आमिक्षावप *n* १.७.५.३२
 आमन्नात *adj* २.१.२.२१
 आयक्ष्यमाण *adj* १.४.४.३१
 आयतन *n* १.३.४.१५; ३६; ५.२०;
 ६.४.२४; ६.१२; ३.२.७.२५
 आयत् *adj* २.१.२.२२
 आयस *adj* १.२.४.५
 आयत् *adj* २.१.१.९
 आयुस् *n* ३.२.३.७; ३०; ३१;
 ३.४.५०
 आरण्य *adj* १.१.२.१०; ७.४.६५;
 २.२.४.११; ३.२.६.४०; ४.३.
 २१; ४.८; ३.४.३.२३
 आरण्यवृक्षि *n* १.१.२.१०
 आरभ्य *grd* ३.४.२.९
 आराम *adj* ३.२.६.३१
 आरत् *ind* १.१.१.५१; २.१५; ७.
 २.३; ५.३१
 आरक्ष्य *grd* ३.१.१.३९; २.१६; १९;
 ३.२.५७; ४.३.३६
 आरुढ *adj* ३.२.८.३७; ३.३.१४
 आरुढत् *adj* ३.१.२.२५; २.८.३६;
 ३.३.५४
 आरुढ्य *adj* ३.४.३.८
 आर्त्ता *f* ३.४.३.३१
 आर्द्र *adj* १.६.७.३८
 आर्य *m* ३.२.५.४०
 आर्यकृत *adj* १.५.२.१०
 आर्य्य *adj* १.१.१.२४; ४.१.८;
 ४.३६; ७.४.२८
 आलभत् *adj* २.२.१.१
 आलभ्य *grd* १.२.४.२३; ३.६.१६
 आलव *m* १.२.१.१९
 आवभूयक *adj* ३.४.५.१९
 आवर्त *m* ३.२.३.३३
 आवर्तम् *ind* ३.२.३.४०
 आवर्तयत् *adj* २.२.४.२४; ३.४.१.
 २८
 आवसथ *m* २.२.४.२०
 आवसथ्य *m* १.४.३.३५; ४.१.५.४.
 ३०; ४०
 आवापम् *ind* १.३.७.१३
 आवाहनवेला *f* ३.२.६.६६
 आवृत्त *adj* ३.२.३.१९; २३; २४;
 २७; ३१
 आवृत्य *grd* १.२.३.२८; ४.४.७;
 २.१.३.१२; ३.२.३.३६
 आवेदन *m* ३.३.२.२
 आवेष्ट्य *grd* १.७.२.२०
 आवक्षन् *m* १.६.१.१३
 आवक्षणीय *adj* ३.२.६.४
 आश्रावण *m* १.१.१.४८; ५.११
 आश्रान्य *grd* १.३.४.२०; ६.७;
 ३.२.१.२३
 आश्रुत *m* १.१.१.४८
 आश्रुतप्रत्याश्रुत *m* १.१.१.४५; ८३
 आश्रत्य *adj* १.२.४.२; ४.३.४;
 २.१.२.२८; ३२; ३.३.८.८;
 ३.२.२९; ५०

आश्वत्योदुम्बर *adj* ३.२.७.१५
 आश्वमेधिक *adj* ३.४.१.५०
 आश्विन *adj* ३.२.६.३४; ७.१७;
 २६; २९; ३१; ३८; ८.१०; १७;
 २३; २९; ४.५.२५
 √ आसु १.३.७.१८; छपां १.७.२.३९
 आसन *m* १.१.५.७
 आसन्दी *f* २.१.३.४; ४.२७; २.४.
 १३; ३.१.२.२३; २.५.२५.८.३५;
 ३.२.४४; ५०; ३.१२; १३; ४.४३
 आसन्न *adj* १.१.२.२५; ३.१३;
 ६.२; ३.१.४३
 आसक्ति *adj* ३.४.१.३४
 आसादन *m* १.३.२.८
 आसादयत् *adj* १.७.२.२५
 आसाद्य *grd* १.१.३.१६; ३.३.४.
 २.१.६.६
 आसिच्य *grd* १.२.३.९; ३.३.१.५४;
 ४.५.९
 आसिच्यमान *adj* १.१.४.२०
 आसित्वा १.२.३.२८
 आसीन *adj* १.१.१.३०; ३.५.६;
 ६.७; ७.४; ४.२.१९; ३.३.३.३१;
 ३२; ४.४३; ४.१.३५; ३६
 आसंकम् *ind* १.१.१.५४
 आस्ताव *m* ३.४.३.२; ७
 आस्तीर्य *grd* १.२; ३.१२; ४.६१;
 ३.३.३३; ६.४.१९; ३.२.८.३५;
 ३.३.१२; ४.५.१२
 आस्य *m* २.१.६.१९; ७.६
 आस्यदध्न *adj* १.६.२.११; २.२.३.७
 आस्यध्नादि *adj* २.२.३.९
 आहवनीयतस् *ind* १.३.३.६
 आहवनीयदेश *m* २.१.४.७

आहवनीयप्रधान *m* १.१.१.५५
 आहवनीयप्रधानस्थान *m* १.१.१.५१
 आहवनीयलक्षण *m* १.३.२.१; ४.१.
 २५; ३.२०
 आहवनीयशेष *m* ३.२.४.१३; १७
 आहवनीयागार *m* १.१.२.११
 आहान *adj* १.२.१.२; ६.१.७
 आहार्य *adj* १.४.३.६
 आहार्यपुरुष *adj* १.३.१.४७
 आहृत्य *grd* २.१.४.१६
 आह्रियमाण *adj* १.१.५.५६
 √ ह १.६.७.३७; ७.२.४२; २.१.१.
 ३०; ४.२२; ६.८; ३.२.७.४२;
 ४.३.२; अछ + १.६.१.५; अधि +
 ३.२.८.६६; ३.२.२; ४.१.७; अनु +
 ३.३.३.१; ४.१.२०; २१; अग्नि +
 २.१.१.८; अम्युद् + १.५.१.१;
 आ + ३.१.२.७; २.५.५२; उप +
 १.१.२.४; ७; ९; ४.१.१२; ५.३.
 १४; ७.१.२; २.२.५.१२; १३;
 ३.२.१.४४; ४५; २.१.२; १९;
 ३.६; ८; ९; २७; २९; ३१; ८.३९;
 परा + १.६.६.२४; परि + १.७.४.
 २२; ५३; ६६; ७२; २.१.४.२७;
 ३.२.५.४५; ४.४.१५; पर्या + ३.२.
 ५.५०; प्रति + १.१.१.१९; प्रतिपरि +
 १.६.४.२६; ७.४.२३; ५४; २.२.
 ३.१३; प्रत्या + १.६.७.४०; ७.४.
 ५५; ७७; २.१.४.२९; विपरि +
 १.७.४.३२; व्यव + १.१.६.३; सम् +
 ३.२.१.१९; ६.५; १८
 इक्षुशलाका *f* १.७.४.१८
 इज्यमान *adj* १.१.५.१४
 इज्याप्रधान *m* १.१.१.६२

- इडा *f* १.१.१.३९; ३.९; ४.१०; ३.५.३; ५; ६; ७; ८; १०; ११; ७.१०; ५.५.९; ६.७.६; ११; २०; ३४; ७.२.१५; ४.४७; ४८; ५.२५; ३६; ३.१.२.४५
- इडाचमस *m* १.२.४.४
- इडान्त *adj* १.६.६.२४; ७.३.१३
- इडामार्जन *m* १.१.३.१२
- इत *adj* १.१.२.६; ३.२.३.२२; ५.६४; ४.२.२; ३
- इतर *pron* ३.२.६.२०
- इतिप्रमृति *adj* १.२.१.१२; ४.३.१; २.१.४.१२; २.३.५; ६; ७; ४.६; ३.३.४.५
- इत्यन्त *adj* १.१.३.१०; २.१.१२; १६; ४.३.१; ३; २३; २४; २.२.३.५; ६; ४.७; ३.२.२.३१
- इष्म *m* १.२.१.३४; ३.२.११; ३.२; ३; १५; ५.२.१५; ७.४.८; २७; २.१.५.९; १०; ३.३.१.५१; ४.१.७
- इष्मपरिवासन *m* १.३.७.१३
- इष्मसंनहन *m* १.१.१.५०; ३.४.५; ६; ५.१७
- इष्माबर्हिस् *m* १.१.५.११; ६.१.२८; ७.३.६
- इन्द्र वयोधस् *m* ३.२.८.५५
- इन्द्र वयधन् *m* १.७.३.२६; ५.३७
- इन्द्र शुनासीर *m* १.७.५.२
- इन्द्र सुधामन् *m* ३.२.७.२२; २८
- इन्द्र स्वपत्य *m* ३.४.३.१६
- इन्द्रतुरीय *m* ३.३.१.१६
- इन्द्रसव *m* ३.१.२.४८
- इन्द्रासोमीय *adj* ३.३.१.३१
- इन्द्रियकाम *adj* १.५.३.१; ३.२.६.२९
- √ इन्ध् १.४.१.१६; सम् + १.५.१.९; २.१.१.४४; ४.३१
- इरिण *m* १.४.३.४३; २.१.४.२४; ३.१.७; १९
- √ इष् २.१.५.१३; संप्र + १.१.१.४७; ५१; २.२.११; २६; ४.७०; ३.२.५; ३.३३; ४.४; २५; ५.१०; १६; ६.७; १०; १२; १८; ६.२.२; ३.७; १२; २३; ४.११; ३१; ५.६; ६.१; ४; १०; २२; २९; ७.१३; १६; २९; ३२; ७.२.१०; ४.२५; ४२; ५८; २.१.६.६; ३.२.४.१३; १७; ७.३०
- इषु *f* ३.२.५.५२; ३.३.३
- इषुक्षेप *m* ३.१.१.३७
- इषुधि *m* ३.३.२.४०; ४.३.३२
- इषुहत *adj* २.१.१.५०
- इष्टका *f* २.१.१.४१; २.१२; ३.३१; ४.१; २४; २.३.९; ११; ४.२४; ५.२९
- इष्टप्रथमयज्ञ *adj* ३.२.१.१
- इष्टि *f* १.४.४.२३; ५.२.२; १९; ७.४.६१; ३.३.१.२; २६; २.८.५३; ३.४.५१; ४.१.४१; ५.३४
- इष्टिपशुबन्ध *m* १.१.१.६६; ४.४.३१
- इष्टिप्रमृति *ind* ३.४.१.४०
- इष्टिवज्रम् *ind* १.५.१.६
- इष्टयग्न्याधेय *m* १.१.१.५
- √ ई अधि + १.१.२.५
- √ ईस् अमिनि + १.५.४.१५; अव + १.२.२.२९; ४.६७; ३.१.३४; ३.२६; ३२; ५.२.१८; ३८; ६.५.१; २.१.

४.२१; प्र+१.२.१.१०; १३; ४.२७;
 ३४; ५३; प्रति+१.१.५.१६; सम्+
 ३.२.२.३४
 ईक्षमाण *adj* ३.२.८.४१
 ईषा *f* १.२.४.२३
 उक्त्य *m* ३.२.१.४७; ६०; ६४; ३.५;
 ७; ११; ३.२.३; ४.२.२१ *n* ३.२.
 २.१३
 V उक्ष परि + १.१.४.३५; ५.२.
 १५; ५२; प्र+१.२.२.१०; ३.४;
 ९; ४.३८; ३.३.२; ३; ४; ६.१.
 ३०; ३३; ३.१; ४.१७; २.२.२.
 २३; ३.१; ३.४.१.१७; प्रति + १.
 ५.४.२२; व्यव+२.२.३.२५
 उखा *f* १.६.६.१६; २.१.१.३६; ४२;
 ४४; २.२०; ३.३१; ४.२०; ७.२.७
 उखासंभरण *m* ३.४.१.४२
 उख्य *adj* २.१.२.३२; ३.८; ४.१९
 उख्याग्नि *m* २.१.२.२२
 उख्याहुति *f* २.१.२.२
 उन्वैषपद्व *m* १.१.३.१०
 उन्वैस् *ind* १.१.१.७; ८५; २.२.२५;
 ३.४.२४; ३२; २.१.६.६; ३.२.
 २.३१
 उन्वैस्तराम् *ind* ३.२.२.२५; २७
 उच्यमान *adj* १.३.६.८; ६.२.४
 उक्ष्यण *m* ३.२.६.१८
 उज्जिति *f* ३.१.१.४३
 उत्कर *m* १.१.३.१७; २.२.३; ४.४०.
 ४१; ५५; ३.१.३६; ४२; ४६;
 २.९; ५.२.४६; ७.२.१६; २.२.
 ३.२१
 उत्कृत्य *grd* १.६.५.२९
 उत्क्रान्त *adj* २.१.१.१५

उत्क्रामत् *adj* ३.४.१.२६
 उत्तम *adj* १.३.५.२०; ४.४.२८; ५.
 १.१५; ६.३.२९; ६.३; ७.५.१६;
 १७; २.२.१.३८; २.१.२८; ३.२४;
 २७; ४.१६; ५.२४; ३.२.३.४१;
 ८.६३; ६४; ६७; ३.४.३०; ४.५.
 १६
 उत्तरतउपचार *adj* १.१.१.१०
 उत्तरतस् *ind* १.१.१.५०; २.२.७;
 ३.२; ४.२; १०; ३.१.३६; २.४;
 ११; ३०; ४.१८; ७.३; ४.२.१९;
 ५.२.४८; ६.१.२०; २.१७; ३.२३;
 ३१; ६.२८; ७.२४; ७.४.१०;
 २.१.६.१७; ७.५; १९; २१; २.
 १.१९; २०; २४; ३५; ३६; २.४;
 ३.१.१.३७; २.५.४८; ७.३६;
 ४.१.१७; ३.१५; ५०; ५.११
 उत्तरम् *ind* १.२.२.२; ३.५.८; २.
 १.१.७
 उत्तरमन्त्र *m* १.१.१.१७
 उत्तरलोमन् *adj* १.२.४.४१; २.१.
 १.२१
 उत्तरवयस् *m* १.२.३.३०
 उत्तरवेदि *f* १.६.१.१९; २२; २८;
 ३०; ३३; ३९; ७.२.८; २.१.१.१;
 २; ५.१६; १७
 उत्तरवेद्यन्त *m* १.६.१.२०
 उत्तराक्षर *adj* ३.३.१.५६
 उत्तरापर *adj* २.२.३.५
 उत्तरारणि *f* १.६.४.१०
 उत्तरार्ध *m* १.१.१.४३; ३.१.४४; ४.
 २९; ७.५; ७.४.१५; २.१.७.१२
 उत्तरार्धपूर्वार्ध *m* १.३.४.३५; ७.९

- उत्तरार्ध *adj* १.२.१.३२; ३.१.५;
 ३.१४; ३.२.५.२२; ६०; ४.५.२७
 उत्तरेद्यु *ind* २.१.३.२०
 उत्तरोत्तर *adj* ३.३.२.९
 उत्तान *adj* १.२.४.३९; ६.५.२०;
 ७.३४; २.१.६.१५; ७.७
 उत्पवन *n* १.१.१.२७
 उत्पाद्य *grd* ३.२.६.५५
 उत्पूत *adj* १.२.३.९
 उत्पूय *grd* १.२.२.१०; ३.१.१२;
 २.३१; ७.३.९; ३.३.२.२८; २९
 उत्सर्ग *m* २.१.७.१३; १४
 उत्सर्गिणामयन *n* ३.२.४.१
 उत्सादनीय *adj* १.५.१.२; ३
 उत्साद्य *grd* १.५.१.४
 उत्सिच्य *grd* १.१.५.१८; ५.४.२२
 उत्सृज्य *grd* २.१.२.१२; ३.३.६.६७
 उत्सृष्ट *adj* ३.४.३.१७
 उदक् *ind* १.१.१.७९; २.२.३०;
 ५.२.२०
 उदक *n* १.१.२.१०; ४.२०; २.३.२६;
 ४.२.१; ७.५.९; ३.२.५.१७;
 ३.२.३४
 उदकधारा *f* १.५.२.१६; ६.१.३२
 उदकलेप *adj* १.२.३.१४
 उदकाञ्जलि *m* १.२.३.१७; ३१;
 ५.४.२२
 उदकाचमन *m* १.४.३.४३
 उदकार्य *m* १.७.५.९
 उदकुम्भ *m* २.२.३.१३
 उदकवृत्त *adj* १.६.४.९
 उदगम *adj* १.३.१.९; ३.१०; १६
 उदगपर्वी *adj* ३.२.६.११
 उदगयन *n* १.६.१.१
 वा....१६
 उदगाशसनम् *ind* १.२.४.४०
 उदगदण्ड *adj* १.५.२.४५
 उदङ्ग *ind* १.१.१.४६; २.१.१४;
 ३.२८; ४.४.७; ७.४.३९; २.२.३.
 ५; ३.३.१.११
 उदञ्च् *adj* १.१.३.१७; २.१.२;
 ३.१.४४; २.७; ३.१४; ४.१.६;
 ५.२.११; १७; ६.१.३६; ४.३३;
 ३.३.१.११; ४.४.२८
 उदपात्र *n* १.४.१.७
 उदबिन्दु *m* १.५.२.१९
 उदयनीय *adj* ३.२.२.३८; ४८; ३.३९
 उदवसानीय *adj* ३.२.२.४९; ५०;
 ४.५.२३
 उदस्य *grd* १.७.४.६८
 उदायावम् *ind* १.२.३.७
 उदित *adj* १.४.२.९; १०; ५.२.८;
 ३.२.३.१८; ५.२; ४.२.१९
 उदीचीनकुम्भ *adj* १.२.४.६३
 उदीचीनपाद *adj* १.६.५.२
 उदुम्बर *m* १.४.२.८
 उदुहय *grd* ३.२.८.२५; ४.५.१३
 उदूह *m* ३.४.१.२६
 उदेभ्यत् *adj* ३.४.२.१७
 उद्गातु *m* १.१.१.६; ३.२.१.७; ५०;
 ५३; ६२; ५.९; २५; २६; ३.३.१९;
 ४.१.१७; ३.३; ९; १०; ४.२८
 उद्गृह्य *grd* १.४.१.१०
 उद्धत्य *grd* १.१.१.७८; २.४.६०;
 २.१.४.८
 उद्धवम् *ind* १.७.४.२१
 उद्धृत्य *grd* १.४.१.८; ७.३.९; ३.१
 १.२५
 उद्ध्रियमाण *adj* १.४.३.३०

उद्यच्छत् *adj* २.१.३.८
 उद्यत् *adj* ३.४.२.१८
 उद्यतवाहु *adj* ३.३.२.४२
 उद्यम्य *grd* १.१.१.५०
 उद्भूय *grd* ३.३.१.११
 उद्भासनवेला *f* १.७.२.२३
 उद्भास्य *grd* १.१.३.१७; २.३.९;
 ३.१.११
 उन्नत *adj* ३.२.६.३३
 उन्नीत *adj* १.५.२.२७; २८
 उन्नीय *grd* १.५.२.२५
 उन्नीयमान *adj* १.५.४.४
 उन्नेतृ *m* ३.२.१.१६; १७; १८;
 ३.४.२१
 उन्मा *f* ३.२.६.४६
 उन्मुच्य *grd* २.१.३.१४
 उन्मूच्य *grd* १.२.१.१६; २.९; ५.२.
 ४१
 उपकृष्य *grd* १.६.३.२९
 उपकामम् *ind* ३.२.३.३६
 उपघ्राप्य *grd* २.१.६.१८
 उपचार *m* १.१.२.१३
 उपद्रष्टृ *m* ३.२.२.१७
 उपधानानुपूर्व्य *n* २.१.७.१३
 उपधाय *grd* १.३.१.७; २.१.५.२२;
 ६.३६; ७.१७; ८.९; २.१.११;
 १४; २१; ३०; २.५; १५
 उपनद्ध *adj* ३.१.१.३६
 उपनह्य *grd* १.७.४.७६
 उपनिनीय *grd* १.३.२.७; ५.२
 उपनीय *grd* २.१.१.३
 उपन्युप्य *grd* २.१.१.५१
 उपपायन *n* ३.४.४.६
 उपपाय्य *grd* १.३.३.५

उपवर्हण *n* १.४.३.३८
 उपमृत् *f* १.१.१.५६; २.४.२; ३.२.
 १७; ३४; ३.२०; ४.८; २६; २८;
 ६.१; ३; ६; २१; ६.२.१५; ७.४;
 ७.३.७
 उपमृद्धम् *m* १.६.२.१३
 उपमृद्ध्वा *f* १.७.४.३४
 उपमध्यम *adj* १.१.५.१७; ३.५.१
 उपमूललून *adj* १.७.४.८
 उपयज्ञ *m* १.६.७.३
 उपयमनी *f* १.४.३.११; ६.२.३
 उपयम्य *grd* १.१.१.५६; ६.१.११;
 ४.२५; २९
 उपयाम *m* १.१.१.५६; ३.१.१३;
 ७.४.७१; ३.१.१.४; १४
 उपरक्षिन् *adj* ३.४.१.३१
 उपरि *ind* १.२.१.३०; ३४; ७.१.२;
 ३.१.२.४२
 उपरिनाभि *ind* २.१.३.८
 उपरिष्ठाच्छुक्ल *adj* ३.२.५.४३
 उपरिष्ठात् *ind* १.१.५.१३; ३.३.२०;
 ७.७; ५.१.१२; २०; ६.१.७;
 ६.९; ७.३०; २.२.१.३; २.१०;
 १४; ३.३.२.४८
 ४.१५; ४.५.५; ६
 उपरिष्ठाद्भीवम् *ind* १.२.४.४०
 उपरिष्ठान्निर्वाध *adj* २.१.३.१
 उपला *f* १.२.४.५०; ६२; ६५
 उपकल्पदशन *n* १.४.१.५
 उपवसथ *m* १.४.४.४२
 उपवाकसक्तु *m* ३.२.८.१०
 उपवासन *n* १.४.३.४३
 उपविश्य *grd* १.१.२.१९; ४.२९;
 ५.४.४; २०; ६.७.२४

उपवेश *m* १.२.२.५; ३.१.१

उपव्युषम् *ind* १.४.१.१७

उपशय *m* ३.२.५.६१; ६.२; २२;

४०

उपसद् *f* २.१.४.३२; ३३; २.५.२७;

२८; ३.१.१.३; २.१.१३; ३.४.

१५; २७; २८; ३१; ४.१.५३

उपसन्न *adj* १.२.२.१९; ४.४.११

उपसमाधाय *grd* १.३.७.१३; ५.२.

१५; ७.४.६५; ३.४.१.७

उपसाद्य *grd* १.६.३.१

उपसिच्य *grd* १.६.७.१२

उपसृष्ट *adj* १.२.२.११

उपस्तीर्य *grd* १.१.१.३५; ३.३.२४;

६.६.२९; ७.२.२२

उपस्थ *m* १.३.७.१८

उपस्थकृत *adj* १.४.२.२३

उपस्थान *n* ३.४.१.७

उपस्थाय *grd* १.१.४.२२; २३; २४;

३.३.१६; ४.४.१०; ६.५.२९;

३.२.८.५०

उपस्पृश्य *grd* १.५.४.३; ६.७.३१

उपहत्य *grd* १.३.४.२; ६.६.२४

उपश्व *m* ३.२.२.३४

उपहृत्य *grd* १.३.६.२१

उपहृत *adj* १.३.५.१०; ६.७.२०

उपहृत्य *grd* १.३.५.१३

उपहत *adj* ३.१.२.४५

उपहत्य *grd* १.२.१.१६

उपाशु *adj* १.१.१.७; ३.४.२४; ३२;

६.१३; ५.१.१५; २.१.६.६; ३.

३.२.३८

उपाशुयान *m* १.१.१.६१; ३.४; ३.

४.३१

उपाश्वन्तर्यामि *m* १.१.६.१३; ३.४.

२.२२; २४

उपाश्वमिषव *m* ३.२.५.१०

उपाकरण *adj* १.६.५.२०

उपाकरिष्यत् *adj* ३.२.१.५०; ५३;

६२

उपाकृत *adj* १.१.६.१३; ३.१.२.२९

उपान्य *grd* १.३.३.२९

उपानह *f* २.२.३.२२; ३.३.३.१०;

४.४७

उपालम्भ्य *adj* ३.२.३.२०

उपावन्त *adj* १.६.१.७

उपावरोह्य *grd* १.५.४.५१

उपासनातिप्रदान *m* १.४.२.२२

उपोष्य *grd* ३.२.३.२३; ३१; ३३

उपोक्ष्य *grd* १.६.४.१९

उपोत्थाय *grd* १.५.४.५

उपोष्यमान *adj* १.६.७.३९

उपोत्थ *adj* १.५.१.७; ९

उभ *pron* १.२.३.३५; ४.३.३; ५.१.

१८; ७.२.१३; ३२; ५.३३; ३.२.

३.२६; ३.१.५; ५५

उभय *pron* १.१.२.८

उभयतस् *ind* १.७.४.७६

उभयत्र *ind* १.१.१.५८; २.२१; २४;

४.२; ८; ११; १३; ७.५.२९

उरस् *m* ३.२.५.३५

उल्लल *m* १.२.४.४३; २.१.७.५

उल्ललमुसल *m* १.२.३.३; ४.२; २.१.

६.३८

उल्मुक *m* १.३.१.२६; ३०; ६.४.२५;

२६; २९; ३.२.७.९

उल्मुकपाणि *adj* १.६.४.३१

√ उष् प्रति + १.६.५.३०

उषित्वा *grd* १.५.४.४४
 उष्टार *adj* १.७.५.३
 उष्णिह् *f* २.२.१.३६
 उष्णीष *m* ३.३.२.३१
 कनात्रिशत् *f* २.२.२.१३
 कव *m* ३.२.१.५४
 कर्ण *f* १.२.३.२९; ७.२.२०
 कर्णास्र *m* ३.२.८.७; २७
 कर्णास्तुका *f* १.६.१.३८
 कर्ण *adj* १.२.३.१५; ३.३.१५;
 ४.१२; २१; ६.३.११; २.१.१.३
 कर्णकपाल *adj* १.५.२.१०
 कर्णबाहु *adj* ३.३.२.५०
 कर्णम् *ind* १.१.१.८४; २.१.१६;
 ५.२.३५; ६.७.३१
 कर्णशल्क *adj* १.६.१.७
 कुबध्य *m* १.६.६.१९
 कुबध्यगोह *m* १.६.६.१९
 कुष *m* १.४.२.३; २.१.४.१०; ५.२०
 कुषपट *m* ३.१.१.३६; २.१७
 √ ऊह् अघि + ३.३.२.४८; अमि +
 १.१.३.६; ३.१.२७; २.२४; ३.४.
 ३.२८; ठद् + ३.४.१.२६, परिसम् +
 १.५.२.१४; प्रति + १.६.५.२८;
 वि + २.१.४.११; १६; ५.२०;
 ८.१२; २.५.२१; ३.२.६.४५;
 ३.१.२२, व्यप + ३.३.२.४७
 कृषेद *m* १.१.१.६; ७
 कृच् *f* ३.३.३.३१; ३२; ४.१.३६
 कृजीयमक्षण *m* १.७.२.४२
 कृज् *adj* १.६.१.७
 कृजुलेख *adj* २.१.४.३; ६.५
 कृत्व्या *f* २.१.६.३४; २.१.२; ४;
 १९; २.७

कृत् *m* १.७.१.२
 कृत्नक्षत्रपर्वसंनिपात *m* १.४.१.३
 कृत्यजुस् *adj* ३.१.२.६६
 कृत्याजमेष *m* ३.२.१.६७
 कृते *ind* १.३.३.२; ४.६; ५.४.४९
 कृत्विज् *m* १.१.१.२४; ३.१७; ४.१९;
 ३.५.११; ४.१.८; ४.३६; ७.४.
 ३२; ३.१.१.२२; २.४५; २.१.४;
 ७.२८; ३.४.१९; ४.१.१०; ३.४
 √ कृष् २.१.१.२४; वि + ३.३.१.३४
 कृद्धि *f* ३.२.३.३१
 कृवीसपक्वाशन *m* १.४.३.४३
 कृषम *m* १.७.३.२२; २३; २८; २.१.
 २.३; ८.९; २.२.१५; ३.२.७.४१;
 ८.४; ४.१.३
 कृषमचर्मन् *m* ३.४.५.४
 कृषि *m* १.३.४.२१
 एक *adj* १.२.१.१५; २.३१; ३.७४;
 ५.१.५; ६.१.५; ७.२.१८; ४.५६;
 ६४; ५.३४; २.१.७.१४; ८.४;
 ३.२.१.४; ५; ९; २६; ३.३३;
 ४.१२; ५.१८; ५८; ६.३; ४७;
 ५३; ५६; ५७; ८.३
 एककपाल *adj* १.५.५.६; ७.२.१७;
 ३.२६; ४.१३; ५.२; ३.३.१.४
 एककल्प *adj* ३.२.१.४
 एकचितिक *adj* २.१.४.१८
 एकत्रिशत् *f* २.२.१.३१
 एकपञ्चाशत् *f* ३.३.२.३३
 एकपवित्र *m* १.२.३.४; ५
 एक्यूप *m* २.२.५.२
 एकरात्रम् *ind* १.४.१.११
 एकरूप *adj* ३.१.१.२२
 एकविंश *adj* ३.२.१.५१

औदुम्बर *adj* १.४.४.२; ५; ६.२.

११; २.१.२.२४; २६; ३.४;

६.१७; ३८; २.४.२; ११; ३.१.१.

२४; ३५; २.५.२५; २६; ५५; ५६;

३.२.२९; ५०; ३.७.

औदुम्बरी *f* २.१.२.३०; ३.२.२.३५

औषमृत *adj* १.३.५.१९; ६.७.१८

औषाकरण *adj* ३.२.६.४७

औषासन *m* १.२.३.४१; ४.१.६

और्व *m* १.२.२.३९

ककुद् *f* ३.१.२.४६

ककुम् *f* २.२.१.२६

कक्ष *m* १.५.३.१७

कलप *m* २.१.६.३७

कट *m* ३.४.५.११; १२

कति *adj* १.७.२.२७

कनिष्ठ *adj* १.१.१.४२; ५.२.१२

कनीयस् *adj* १.३.२.३४; ६.३.११

कपाल *m* १.१.४.१३; २.४.२; ३.१.३;

४; ३.२७; ३.३.२.५

कपालमन्त्र *m* १.४.४.३३

कपिञ्जल *m* ३.४.३.२१

कपिललाट *m* १.६.७.१; ४

√ कम् १.४.४.४३; ४७; २.१.१.२४;

३.२.६.३२

करम्भ *m* ३.४.२.४

करम्भपात्र *m* १.७.२.१८; ३०

करीष *m* १.४.२.८

कर्कन्धुसक्तु *m* ३.२.७.२०

कर्णच्छिद्र *m* २.१.७.६

कर्णदन्त *adj* १.४.३.१४; १५

कर्तृ *m* १.१.१.१३; १४

रमोष्मावृत्ति *f* १.१.१.८२

√ कल् प्र + १.२.१.६

कलशोपस्थानान्त *adj* १.१.६.७

कल्माष *adj* १.४.१.१४; २.१.१.५;

३.२.६.३८

कवचिन् *adj* ३.२.५.४९; ४.१.३१

कशिपु *m* १.२.३.१२; ३.४.१.३६

कस्तम्भदेश *m* १.३.६.२२

कौस्य *m* १.२.४.५

√ काह्स् आ + १.७.२.३५

काण्ड *m* ३.३.१.७

काण्डवीणा *f* ३.२.५.२७

कानिष्ठिनेय *adj* १.१.१.४२; ५.२.१२

काम *m* ३.२.८.१

काममात्र *adj* ३.४.४.२७

काम्य *adj* २.१.२.२१

काय *adj* १.७.२.१७

कारा *f* ३.४.३.२२

कार्त्तव्यमय *adj* १.२.१.३१; ६.२.११;

२.१.६.१७

काल *m* १.४.४.३९; ६.६.१४; २.२

४.२१; ३.२.२.६

कालकाशु *adj* ३.४.५.२५

काशा *f* ३.१.२.२; ४.३.३८

काष्ठ *m* १.२.२.३५

काष्ठा *f* ३.१.१.३७; २.७

वासाम्बव *m* ३.४.३.४४

किकिदीवि *m* ३.४.५.२२

√ कीर्त् २.२.५.१५

कुक्कुदेश *m* १.६.४.२०

कुट्ट *m* १.२.४.४; ५०

कुम्भ *m* २.१.५.२१; ३.४.३.२२

कुम्भी *f* १.२.२.७; १२; २८; ३.३.

३०; ३.२.५.४४; ७.५; ३५

कुम्भेष्टका *f* २.१.५.२१

कुलायिनी *f* २.१.६.२४

कुल्फदध्न *adj.* १.४.३.१४

कुवलसक्त *m* ३.२.७.१७

कूटाकर्णकाणखण्डबण्डापनदन्त *adj.*
१.६.३.३०

कूप्य *adj.* ३.३.२.१६

कूर्च *m* ३.२.५.२६

कूर्म *m* १.३.१.२१; २.१.६.३७

कूर्माण्ड *m* १.४.१.६

✓ क. अपा + १.२.१.५; २.३६; ७.२.२;

३.४; ३.२.१.३६; ४.६; अपि + २.

१.५.९; अलम् + १.३.३.२७; २.९;

७.३.९; आविस् + १.६.३.१७;

उपा + १.६.३.२९; ४.४; ३६; ७.५.

१४; ३०; २.१.२.४; २.५.२; ३.१.

१.२२; २.३.१८; ५.२; ६.६५; ७.

२६; ४.३.११; १७; २१; २४; ५.

२२; सम् + १.२.२.९; ६.२.१३;

३.१.२.२८; २.८.५; ३.१.६०;

त्वाहा + ३.२.८.४०

कुकदावर *adj.* ३.२.५.३९

कृत *m* १.४.४.१४; ३.३.३.२६

कृतसंख्य *adj.* १.१.१.८२

कृत्यधीवास *m* ३.२.८.३५; ३.२.१२

✓ कुन्त नि + ३.४.४.२५

✓ कृष् २.१.४.३९; ५.३; अपा + १

३.६.२३; उप + १.२.१.११; २७;

४.६३; ३.६.२०; ६.३.२६; ३.४.

३.२७; परि + २.२.३.१९; प्र +

१.२.४.६५; ३.६.२

कुष्ट *adj.* २.१.५.८; १५

कृष्ण *adj.* २.१.४.२४; ६.३; ३.२.७.२;

३.१.८; ४.३.१४; १५

कृष्णग्रीव *adj.* ३.४.३.१३

कृष्णविशङ्गा *adj.* ३.४.१.१४

कृष्णल *m* ३.१.२.९

कृष्णविषाणा *f* ३.३.२.५२

कृष्णशीर्ष *adj.* ३.२.२.४६; ६.३६

कृष्णशुक्लसंघत *adj.* ३.२.५.३९

कृष्णाग्नि *m* १.२.३.३; ६; ४.२; ४०;

४३; ५६; ६१; २.१.१.२०; २१;

३.२; ७; २.३.२२; ४.१३; ३.१.२.

२३; २.१.३९

कृष्णाग्निलोमन् *m* २.१.१.३५

✓ क्लृप् (caus) १.६.१.२९; ३.४.

४.१९; उप + ३.२.५.४८

क्लृप्तिसामनसी *f* १.४.४.२३

केरुगुल्ल *m* १.६.१.३८

केश *m* ३.२.५.३५

केशवपनीय *m* ३.३.४.४१

केशवाप *m* ३.३.२.४६

केशदमश्च *m* १.१.२.२; ४.१.५; ३.३.

४.१०; ४.१.७

कौकिली *adj. (f)* ३.२.८.१

क्रतु *m* १.१.१.१८

✓ क्रन्द सम् + ३.४.३.६

✓ क्रम् १.१.४.२२; ३.७.१; २.१.३.

९; २०; ३.१.१.४१; २.१.२६;

३.३.१३; ४.५.८; अति + १.१.१.

४६; ३.४.९; अनु + ३.२.१.२०;

६.६; ५५; आ + (caus) १.४.३.

२०; २.१.१.२२; ६.१०; ३.३.२.

५६; ४.३.७; उप + २.१.५.१४;

३.४.२.९; निस् + (caus) १.२.४.

३३; प्रत्ययि + १.३.४.१३; प्रत्यय

+ १.१.४.२३

क्रम *m* २.१.३.९; १०; ३.१.१.४१;

२.१.२६

क्रमवात्सम *m* २.१.३.२०; ४.५

क्रय *m* ३.२.४.१३; १४

√ क्री ३.२.१.२७; ७.२; ३.४.१४

क्रीत *adj* १.१.१.७५

क्रुमुक *m* २.१.२.२३

कौडिनिप्रमृति *adj* १.७.४.८०

कौडिनीय *adj* १.७.३.२

क्रोड *m* १.६.७.१

क्लिन्नकाष्ठाम्याधान *m* १.४.३.४३

क्लीव *m* ३.२.७.२

क्लोमन् *m* १.६.७.१२

क्षत्र *m* ३.२.६.३२

क्षत्रस्य षृति *f* ३.३.४.५१

क्षत्रिय *m* १.१.१.४; ३.२.५.४९

क्षतसंगृहीतु *m* ३.४.१.१७

√ क्षर् वि + (caus) १.७.२.४१;

३.२.७.३३; ३५; ८.२७

√ क्षल् प्र + १.२.४.६; ५.४.२४; २६;

६.५.१४; २७

√ क्षिप् सम् + ३.१.२.२; ४.३.३८

क्षुध्यत् *adj* २.१.५.१३

क्षेत्र *m* ३.३.३.२८

क्षेदिष्ट *adj* ३.३.१.५३

क्षीम *m* १.४.१.५; ३.३९; ३.१.२.१४;

३.२.३१

√ खन् १.६.१.२३; २.१.१.१८; २५;

नि + १.६.३.१६

खनन *adj* १.६.१.२७

खर *m* ३.१.१.४; २.७.१४

खर्जुरसक्तु *m* १.७.२.२३

खलति *adj* ३.४.५.१९

खात्वा *grad* १.३.१.४६; ६.१.२२;

६.१९; २.१.१.४३

खादिर *adj* १.२.१.३१; ४.२; ३.१.

३१; ३.१.१.७; १४; ४.१.५८; २.४

√ खिद् उत् + १.६.५.२५

खेय *adj* १.३.१.४५

√ ख्या व्या + १.१.१.२; ७.१.५;

५.२८

गण *m* २.२.३.२७; ३.४.५.१३

गणादेश *m* १.१.१.७३

गतश्री *adj* १.१.१.४१; २.२.३८;

३९; ५.२.६; ४.४६

√ गद् अनुनि + ३.३.१.२०

√ गम् (caus) १.२.२.३; ३.३९;

३.६.११; ५.२.४४; ३.२.१.२५;

अनु + १.४.१.१२; १३; (caus)

१.४.१.२२; २.१.३.१८; नि +

(caus) ३.२.६.४४; सम् + २.

१.१.९

गर्त *m* २.१.१.४३

गर्भ *m* २.१.१.७; २९

गर्भ *m* १.५.२.४५

गर्भिणी *adj* (f) ३.३.४.४५

गवामयन *m* ३.२.३.१

गवीषुकासक्तु *m* २.२.३.५

गात्र *m* १.१.५.१९; ३.६.१५; ५.४.

२५; ६.५.१६; ३.२.८.४४

गाथा *f* ३.३.३.३१; ३२; ४.१.३६;

३७; ३९; ४०

गायत्र *m* २.२.३.१५

गायत्री *f* १.२.२.१०; ३.१.१२;

२.३१; ४.१.१०; २.१.१.२२;

२४; ३.२४; ८.५; २.१.३५; ३.२.

२.४३; ४४; ३.२.२८

गार्हपत्यक्रमन् *m* १.६.२.५

गार्हपत्यदक्षिणाग्नि *m* १.३.२.२७

गार्हपत्यदक्षिणाग्निस्थानीय *adj* १.२.

३.४१

गार्हपत्यलक्षण *m* १.४.२.११

गार्हपत्यागार *m* १.१.२.११

गार्हपत्याहवनीय *m* १.५.१.१; ४.४६

गावीधुक *adj* २.२.३.११

√ गाह् अव + ३.४.३.४१

गिरिमिद् *adj* ३.४.१.५

गुद *m* १.६.६.१७; ७.२; ३; ३.२.६.

५९

गुदकाण्ड *m* १.६.७.२५

गुदतृतीय *m* १.६.७.१; ४

√ गुप् (desi) १.७.१.२

√ गुह् १.६.६.१९; उप + ३.४.५.२४

गृह *m* १.२.१.१०; ४.१.१२; ५.४.

१०; १५; ४९; ३.३.१.३६; ३८;

४०

गृहपति *m* ३.२.१.३; ४; २४; २.३;

१७

गृहपतिमुख्य *adj* ३.२.१.१४

√ गु प्रति + ३.२.५.५७; ३.३.३२;

४.१.३६

√ गी १.४.३.२९; २.१.१.५१; २.३.

१५; ३.१.१.३९; २.२.४; ५.९;

८.३८; ४०; ४.१.३७; ३९

गो *f* १.२.१.६; २.११; ४.४.१२; ४८;

५.३.५; ४.१६; ७.२.३८; ३.१८;

३.१८; १९; ३.१.१.३१; २.२.७;

३०; ३१; ८.४७; ३.१.१५

गोआयुस् *m* ३.२.२.७

गोधूमपिण्ड *m* ३.१.१.८

गोधूमसक्तु *m* ३.२.८.१०

गोपुच्छ *adj* १.६.१.१५

गोमूत्र *m* ३.३.२.२२

गोमूग *m* ३.४.३.१२; ५.१२

गोमृगकण्ड *m* ३.४.५.१५

गोशिरस् *m* २.१.७.१२

गोष्ठ *m* १.४.२.८

गौतम *m* १.२.२.३९

गौरीवित *m* ३.२.५.९

गोलगुलव *m* ३.४.३.४४

√ ग्रथ् ३.४.३.४५

ग्रन्थि *m* १.२.१.२५; ३.२.२३; २४;

३.५; ६; ३.४.४.१५

√ ग्रह् अमि + १.३.३.६; अवा +

१.३.६.१; ठद् + १.३.६.१;

उप + १.२.४.६८; परि + १.३.१.

३६; ४३; २.४; प्रति + १.३.३.८;

४.१.२०; वि + १.५.२.५०

ग्रह *m* १.१.१.४७; ६.१.३; ३.१.२.

४२; ३.२.२०; ३२; ५.६२; ७.२८;

८.१५; १९; ६४

ग्रहचमस *m* ३.१.२.३९

ग्रहण *m* ३.२.१.२९

ग्रहपात्र *m* ३.२.५.१०

ग्रहशेष *m* ३.२.२.३२; ६.२९

ग्रहाम *adj* ३.२.२.४०; ३.३३

ग्रहोपस्थानादि *adj* १.१.६.७

ग्रामकाम *adj* १.३.७.१४; ५.३.१;

७.५.८

ग्रामणी *m* १.२.२.३८; ३.३.३.२१

ग्राम्य *adj* २.२.४.११; ३.४.३.२३;

४.८

ग्रामस्तु *m* ३.३.४.२१

ग्रीवा *f* १.६.५.१८; ३.२.५.५२;

४.३.१

ग्रीष्म *m* १.४.१.१

घर्मोष्ठाका *f* २.१.६.३६

वास *m* १.७.२.२०

✓ घृ अमि + १.१.१.४४; ३.३.२५;
 ४.२८; ७.२.२२; ६.६.५; ७.३.
 २७; ५.१९; ३.१.२.३०; ३.४.३४;
 प्रत्यमि + १.१.१.३६; ३.४.१७;
 आ + १.३.४.३; १२; व्या + १.६.१.
 ३४; २.१.६.१४; १६; २.३.२३;
 घृत m १.१.१.१९; २.३.९; ४.४.२९;
 ७.४.७९; २.१.२.१६; ६.१७; ३७;
 ७.२; २.३.१; ४.२; ३.२.८.४;
 ५४; ३.१.१३; २.२४

घृतपिण्ड m ३.२.२.११
 घृताक्ते adj १.४.४.४; २.१.२.२३;
 ३.२१
 ✓ घ्रा अव + १.२.३.३२; (caus)
 ३.१.१.४४; २.१३; उप + (caus)
 १.४.३.२४

चक्र m ३.१.१.४०; २.१
 चक्रावन्त adj १.५.४.४४
 ✓ चक्ष् आ + ३.१.२.४९; २.२.३०;
 ३.१.४०; ४.१.३५

चक्षुस् m १.३.६.१६; ३.२.६.४६
 चतुःपुष्प adj २.१.४.३५
 चतुर adj १.४.१.७; ८; ४.३६;
 ५.१.१४; ४.१.५; २७; ७.१.१;
 २.१; ३.१; ५.१; २.१.३.९;
 ४.१२; ३३; ५.१२; २१; ६.३४;
 २.१.४; २६; ३.१.१.२३; ३६;
 २.६; २.३.८; ९; २९; ३३; ७.२७;
 ४.१.४९; ५३; ind १.३.२.३४;
 ७.१०; ५.२.२२; ६.२.१५; ७.४.
 ३८; २.१.१.४९; ३.२.५.४; १८;
 २३; ४५

चतुरक्ष adj ३.४.१.२२
 चतुरध्यास m २.२.४.५

चतुरवत् adj १.१.१.३१
 चतुरवत्पञ्चावत् m १.१.१.४५
 चतुरवदान adj १.१.१.४०; ४३;
 ७.४.३८
 चतुरस्र adj १.६.१.२२; ३०; ७.४.४;
 २.१.१.३७; ४.३; ८; ३.१.१.७
 चतुरष्ट m १.७.५.१; ३.२.३.२
 चतुर्गृहीत adj १.३.७.१३; ४.४.७;
 ७.४.२०

चतुर्थ adj १.१.१.९; ४.२२; ६.४.
 २२; २.१.७.२१; २.१.२५; ३.२७;
 ३.२.२.१५; ३.४०; ४१; ७.२७;
 ८; ६२; ३.४.२९
 चतुर्थम् ind १.२.४.२८; ३८; ४४;
 ६४; ३.१.११; ४१; ६.१; २६;
 ३.१.१.२४

चतुर्थी f २.२.१.१८
 चतुर्षा ind १.१.३.१४; ३.२.१२;
 ३.३.१.२२

चतुर्वशन् adj १.४.४.४७; २.१.५.८
 चतुर्विंशति f २.१.२.६
 चतुर्विष adj १.४.४.२८
 चतुर्धायन adj ३.४.३.१८
 चतुर्दोतु m १.१.२.२६; ३२; ४.४.४२;
 ३.२.२.३०

चतुःशत adj १.४.३.३४; ३.३.३.२५
 चतुःशराव adj १.४.१.७; १३; २.२.
 ४.९

चतुष्टय adj ३.२.५.२३
 चतुष्टय adj ३.४.१.११
 चतुष्पथ m १.७.४.६५
 चतुष्पदी adj (f) १.३.४.४
 चतुर्विंशत् f ३.३.२.६
 चतुःसक्ति adj २.१.६.३८

- चत्वारिंशत् *adj* २.२.१.२५
 चत्वारिंशन्मान *adj* १.४.४.२७
 चन्द्र *m* ३.४.४.२२
 चन्द्रादर्शन *m* १.१.२.१
 √ चम् आ + १.१.५.१८
 चमस *m* १.२.४.५; ६; २.२.४.२;
 ३.१.२.४१; ३.४.४७
 √ चर् अमि + १.६.५.९; २.१.२.२९;
 उप + ३.२.७.४४; सम् + १.२.२.
 ११; २.१.७.१५
 चरण *m* ३.२.६.५५
 चरव्य *adj* १.४.४.३२
 चरित्वा *grd* ३.२.४.११
 चरु *m* १.१.१.३२; २.३.३; ५; १०;
 ४.४; ३.१.८; ४.४.२९; ३३; ३४;
 ५.५.१; ६; ७.३.३; २६; ४.७९;
 २.१.५.२३; २.३.११; ३.१.१.२४;
 २.४.१०; ७.२८; ४४; ८.४; ५४;
 ३.१.१३; १४; २६; ३१; ३२; ३८;
 ५३
 चक्रशेष *m* ३.४.५.९
 चर्मन् *m* १.४.१.७; २.१.६.६; ३.२.
 ५.२९; ४८
 चर्ममण्डल *m* ३.२.५.३९
 चषाल *m* १.६.१.१७; ३.११; ३.१.
 १.८
 चातुर्मास्य *m* ३.३.१.१६
 चातुर्मास्यक *adj* १.७.५.१५
 चात्वाल *m* १.६.१.२०; २.१७; ४.२६;
 ५.८; १३; ६.१३; ७.४०; २.१.८.
 १२; २.५.२१; ३.१.१.२५; ३४
 चात्वालदेश *m* २.१.४.१६
 √ चि २.१.१.१; २; ४.७; १७;
 ६.३१; ८.२२; २.२.२१; चि + १.
 ४.४.१४; ३.३.३.२६; सम् + ३.
 ४.५.१२
 चिति *f* २.१.६.६; ३०; ३४; ८.८; ९;
 १०; १६; २०; २.१.१; २.१५;
 ५.२३
 चित्यग्नि *m* २.१.६.६
 चित्र *adj* १.४.४.४७
 चित्वा *grd* २.२.५.१२; १४; १८
 चिन्वान *adj* २.२.२.२१; ५.२३; २४
 चुबुकदण्ड *adj* २.२.२.२१
 चूर्णकृत *adj* २.१.१.३५
 चेष्ट्यमाण *adj* २.१.१.३
 चैत्रपक्ष *m* ३.२.१.१२
 चैत्र्य *adj* १.४.१.१०; ३.३.१.२
 चोदन *m* १.१.१.१८
 चोदना *f* १.१.१.६६
 छत्र *m* ३.१.२.२७
 √ छद् प्र + १.६.७.५; सम् + २.१.
 ८.९; २.२.१५
 छदिष्मत् *adj* १.२.४.१९
 छन्दश्चिन्ति *f* २.२.१.३४
 छन्दस्या *f* २.१.७.१९
 छन्दोम *m* ३.२.२.१२; ४३; ४४;
 ३.४१
 छादयत् *adj* १.३.३.१३
 छित्वा *grd* १.२.१.३; २.९; २.१.४.३२
 √ छिद् १.३.१.३२; ३.२.६.१; ३.१.
 ५१
 छिद्र *m* २.१.६.१९; ७.६
 √ छुद् आ + २.१.१.४९
 √ छो आ + १.६.५.२१
 जगती *f* २.१.१.२२; २.१.३५; ३.२.
 २.४३
 जघनार्ध *m* १.६.७.४

जघन्यम् *ind* ३.२.७.२९; ३८

जनता *f* १.४.४.४७; २.१.५.१३;
३.३. २.३७.

जन्य *adj* ३.३.२.५०

✓ जप् १.१.२.१८; ४.२९; ३२; ५.२;
९; २.१.१८; २.२९; ३.३४; ४.२३;
३२; ३.७.२१; ४.२.१४; ३.९;
४.६; ५.४.२; ११; ३१; ३५; ४१;
६.५.७; ७.१.१; २.३१; २.१.१.
११; १५; ३.१०; १२; १४; ४.८;
७.१६; ३.१.२.१९; २.१.८; ३.२.
१; ३८; ५७; ४.३.३६; ३७

जपत् *adj* १.२.४.२१

जपित्वा *grd* १.१.४.३५; २.१.२;
२.४.३

जमश्विनि *m* १.१.१.३१

जय *m* १.४.४.४४

जयप्ररोह *m* ३.२.५.३६

जगत *adj* ३.४.५.८

✓ जागृ १.४.१.१५

जाघनी *f* १.६.७.३३; ३.२.६.५९

जात *adj* १.४.२.१६; ३.२८; ६.४.

१२

जातरूप *n* १.१.१.२१

जानपद *adj* ३.४.३.१७

जानु *m* १.३.२.२१

जानुदध्न *adj* १.४.३.१४; ६.१.२२;
२.२.२.२१; ३.५

जान्वकन *adj* १.१.१.३०

जामदग्न्य *adj* १.१.१.३१

जाल *n* ३.४.३.२२

✓ जि १.४.४.१७; ३.३.३.२

जिह्वा *f* १.६.७.१

जीषत् *adj* १.२.३.२३

जीवतण्डुलम् *ind* १.२.३.७; ४.१.७

जीवतिपतामह *adj* १.२.३.२४

जीवतिपत् *adj* १.२.३.२२

जुम्बक *m* ३.४.५.१३

जुहु *f* १.१.१.२०; २.४.२; ३.२.१६;
३४; ३.१८; २२; ४.८; १४; १६;
१७; २५; २६; ५.१९; ६.१; २; ५;
६; २१; ७.१; ६.२.११; ४.२३;
७.१; १८; ३०; ७.४.३३; २.१.
१.३; ३.२.६.५५; ५६

जुहुषमृत् *f* १.३.४.७; ६.६.२९; ७.५

जोषण *m* ३.२.६.५

✓ ज्ञा १.२.३.२१; अनु+ १.१.५.१०;
११; सम्+ (caus) १.६.५.२;
३.४.४.११

ज्ञान *n* १.१.१.१

ज्या *f* ३.४.३.३०

ज्यायस् *adj* २.२.२.२१

ज्येष्ठ *adj* १.१.१.४१; ५.२.१२

ज्यैष्ठिनेय *adj* १.१.१.४१; ५.२.१२

ज्योगामयाक्नि *adj* ३.२.७.१; ३.१.
३४

ज्योतिरग्निष्टोम *m* ३.२.३.७

ज्योतिष्टोम *m* ३.२.२.४९; ५०

ज्योतिष्मत् *adj* १.३.४.२९

ज्योतिस् *m* १.५.२.१०

ज्यौत्स्न *adj* ३.२.३.३; ४.१.४३

ज्वलत् *adj* १.१.२.३; ४.३.४; ५.१.
४; २.३४

ज्वाल *m* १.३.१.२६

✓ तक्ष १.६.१.१५

✓ १ तञ्च् आ+ १.२.२.३१; ३२;
३.१.१०

तण्डुल *m* १.४.४.३२; ५.३.१; ३.३.१;
५३; ५४; ४.२.४

तत्पुरुष *m* ३.२.१.७

तदङ्ग *m* १.१.१.६३

तदङ्गस् *ind* १.४.४.१२; ३.३.४.३०;
३२

√ तन् वि + १.३.३.१६

तनिष्ठ *adj* १.६.५.२६

तन्ति *m* ३.२.५.२६

तन्त्र *m* १.१.१.२९; २.१.२.१३; ३.२.
३.२०; ४.५.२४.

तन्त्रादि *m* १.१.५.१

√ तप् निस् + १.३.२.१४; ४.१.१७

तपस्विन् *adj* ३.२.५.३६

तप्त *adj* १.३.१.१२

तप्ताप् *f* १.३.१.८

√ तप् १.७.४.५१

तमितु *m* १.२.३.२८

तयादेवत *m* २.१.४.२५

तयादेवतया *ind* ३.१.६.२

तल *m* ३.४.३.३७

तल्प *adj* ३.४.१.३१

तष्ट *adj* १.६.३.१६

तसरपक्ष्यन् *m* ३.२.७.२

तापश्चित *adj* २.२.५.२७

तामिल *m* ३.२.३.३

तार्तीयसवर्निक *adj* ३.२.२.३३

ताप्य *m* ३.१.२.१४; ३.२.३१; ४.४.११

तावत्कृत्वस् *ind* ३.२.६.६७

तिरश्चान्तम् *ind* ३.२.६.१४

तिर्यक् *adj* १.३.१.२२; ६.५.२१; २.
१.४.३३

तिर्यञ्च *adj* १.३.१.४३

तिर्यञ्चम् *ind* १.३.२.५

तिलकावल *adj* ३.४.५.१९

तिसृधन्व *m* २.२.३.१२

तीर्थ *m* १.१.५.६; ६.४; ६.३.१;
४.३३; ३.२.५.४८; ४.१.२०

तीर्थान्त *m* ३.१.१.३२; ४.१.२३

तुर्यवाह *m* ३.४.३.१८

तुल्य *adj* १.१.१.७२

तुल्याय *adj* १.१.१.७१

तुष *m* १.२.४.५६; ५७; ३.१.३६;
७.२.४२

तुषपक्व *adj* २.१.४.२४

तूणव *m* ३.२.५.२७

तूपर *m* २.१.२.३; १३; ३.१.१.२२;
२.३.४१; ४.१.३; ३.१२; ५.१२

तूष्णीक *adj* १.७.२.१८; ४.१३

तूष्णीकाम् *ind* १.१.१.२८; ६.३.१

तूष्णीम् *ind* १.२.२.२४; ३.४; ४.२८;
३८; ४४; ६४; ३.१.११; ४१; ३.

१५; ६.१.२६; ७.२.४१; ४.२१;
२.१.१.४४; ३.१.१.२४; ३०; २.

६.२५

तूष्णीमुपह्व *m* १.१.३.९

तूच *m* २.२.५.१७

तूण *m* १.१.५.७; २.१.१७; २.३५;
३.४.१९; ६.७; १३; ५.२.२०;

६.५.२४

तूणाग्र *m* १.३.१.३३; ६.५.२२; ३.२.
६.५२

तूणान्तर्धानि *m* ३.२.१.२०

तृतीय *adj* १.१.१.४०; ४.७; २.२.
२२; ६.७.३६; २.१.१.३८; ४.१८;

६.२९; २.१.६; २५; ५.१२; ३.२.
३.१४; ४.१२; ७.२२; ८.१२; १३;

१४; ६१; ३.१.३१; ४.५.२६

तृतीयम् *ind* १.२.४.४७; ३.१.४०;
६.६.२७; ७.४.७३; २.२.२.२१;

२२; ३.७

तृतीयसर्वन *m* ३.२.२.८; ४३; ४४;

४.१०

तृतीयाधेय *n* १.५.१.२०

तृतीयिन् *adj* ३.२.१.१६

√ तृन्द् उप+१.६.५.२६

√ तृ ३.४.५.२४

तैजस्काम *adj* १.५.३.१; ३.२.८.१

तैजन *adj* ३.४.५.११

तैल्वक *adj* २.१.२.२९

तोक्म *m* ३.२.७.३

तोयावक *n* ३.२.१.६२

अयस्त्रिंश *adj* ३.२.१.६४

अयस्त्रिंशत् *f* २.२.१.२६

अयोदशन् *adj* १.४.४.४६; २.१.४.

१५; २.४.१०; ५.२५; ३.२.६.२

अयोदशारत्नि *adj* ३.४.१.१४

अयोदशी *f* ३.३.४.३२

त्रि *adj* १.१.४.२२; २९; २.१.३१;

२.२४; २५; ३.१३; १७; १८; ३१;

३५; ३.१.२९; ४.२६; ५.१९; ४.१.

६; १०; ३.४; ४.३१; ६.७.३५;

७.३.९; ४.४८; ५.१२; २.१.२.७;

३२; ४.२४; ३३; ५.४; ६.१६;

३७; ७.१०; १२; १७; ८.५; ६;

२.१.३१; ३५; ३.८; ४.२२; ३.१.

१.३; ४१; २.१.५; ३२; २.१३;

३.१०; २८; ३२; ४.३; ५.४;

६.२७; ७.६; ७; ३४; ३६; ८.१;

२५; ४८; ६२; ६४; ३.१.२९; ३०;

२.४०; ४.२८; ४६; ४.१.३७; ३९;

४३; ५.१४

त्रिंशद्वर्ष *adj* १.१.१.८६

त्रिंशन्मान *adj* १.४.४.२४; २७

त्रिगुण *adj* १.६.२.११

त्रिचतुर्थम् *ind* १.३.१.३२

त्रिचितिक *adj* २.१.४.१८

त्रिणव *adj* ३.२.१.६०

त्रिषा *ind* १.६.७.२

त्रिषाव *adj* १.२.१.२१

त्रिरात्रिम् *ind* १.४.१.११

त्रिवत्स *m* ३.३.४.२१

त्रिवृत् *adj* १.२.२.१; ६; ६.३.२२;

३.२.१.४५

त्रिव्यायाम *adj* १.६.२.११

त्रिशाख *adj* ३.४.५.२४

त्रिष्वैयुक्त *adj* ३.३.१.२९

त्रिष्टुम् *f* २.१.१.२२; २४; ३.३४;

३.२.२.४३; ३.३.१

त्रिष्टोम *adj* ३.३.४.५१

त्रिस् *ind* १.१.७४; २.२.०; २.२.२;

९; १०; २५; ३.१६; ४.२८; ३८;

३९; ४०; ४४; ५१; ६०; ६४;

३.१.११; २५; ४१; ३.३; ४; ४.२;

१४; ६.११; १४; ७.१७; ४.३.१९;

५.२; २०; ४०; ४.९; २२; ६.१.२६;

३६; ३.२३; २४; ४.११; २६; ७.

३०; ७.४.२२; २३; २७; ३८; ५३

५४; ७०; २.२.३.३३; ३.१.२.२४;

२.२.४१; ५.५०

त्रिसहस्र *adj* ३.४.३.४५

त्रिसाहस्र *adj* २.२.२.२२

त्रिस्ताव *adj* ३.४.१.५५

त्रिहायण *adj* ३.४.१.१४; ३.१८

त्रैत *adj* ३.४.५.२५

त्रैषम् *ind* १.६.७.५०

त्रैषात्तव्या *f* ३.४.१.४७

त्र्यम्बक *adj* १.७.४.१३; १५; ६१

त्र्यवि *m* ३.४.३.१८

श्यालिखिता *f* २.१.१.४१; ४.३

ज्युद्धि *adj* १.४.४.२९; २.१.१.३७

ज्युच *m* १.६.६.१३

त्वच् *f* १.३.१.२६; ३.२.६.४६

√ त्वय् ३.२.२.४

त्वष्ट *m* १.३.७.५; ३.२.६; ६६; ६७

त्वाष्ट *adj* ३.२.६.६५; ३.४.८; ४.५.२२

दैष्टिन् *adj* ३.४.३.२२

दक्षिण *adj* १.१.१.४६; ५३; ३.१६;

२.३.१३; १८; ३.१.५; २.१.१;

३.३०; ४.१.१; ६.५; ६.७.१; ४;

७.२.५; २१; २७; ३०; ४.३४;

३५; २.१.५.५; ६.४; ७.६; २.३.

१५; ५.१; ३.१.१.४; २.६.९; २२;

३२; ७.८; ३५; ८.२२; २५; ३.२.

३३; ४१; ३.८; ४.३७; ४३; ४.

४.२८

दक्षिणकर्ण *m* १.४.३.९

दक्षिणतस्त *ind* १.१.२.१३; ४.२२;

५.३; ६; ६.२; ८; २.३.३; ९;

४.१; ३.१.२३; २.४; २१; २४;

३.६; ७; ९; २२; ५.१४; ७.३;

४.१.२४; २.१८; ३.१६; १८;

५.२.११; ६.१.३४; ६.२८; ७.४.

११; ३५; ३८; २.१.६.१७; ७.१;

२१; २.१.१९; २५; २६; ३५; ३६;

२.३; ३.१.१.२६; २.१.४६; ५.४९;

६.२२; ३२; ७.८; ३६; ८.३५;

३.३.१२; ४.१.१७; ३.१५; ५०;

५.११

दक्षिणतस्तद् *adj* १.१.३.१७

दक्षिणा *ind* १.१.१.४६; ४७; २.१.१;

३.१५; ६.९; ३.५.७; २.१.३.११;

३.२.८.२५; ५६; *f* १.४.३.३६;

४.२४; २७; ४८; ५.१.१७; १८;

५.२; १३; ७.२.३८; ३.१८; ५.३;

२.२.४.२१; ५.३; ३.१.१.३१; २.१.

३८; ७.४१; ३.१.७; ८; १०; १५;

१९; २१; २५; ३३; ३७; ५८;

४.३७; ३९; ४७; ४.४.२७

दक्षिणाकाल *m* ३.१.१.२६; ३.४.२०;

४.४.२७

दक्षिणानि *m* १.१.१.२३; ३.१६; २.३.

३; ६; ३.१.२४; ७.१३; ४.१.२४;

३.५; ४.१; २०; ५.१.९; २.१४;

५०; ४.३०; ४०; ४७; ७.४.१;

१६; ३.२.७.१४

दक्षिणान्निक *adj* १.१.४.११

दक्षिणातिक्रमण *n* १.१.१.५५

दक्षिणापथ *m* ३.२.१.३९

दक्षिणापर *adj* ३.२.५.३७

दक्षिणापवर्ग *adj* ३.२.६.११

दक्षिणाप्राञ्च *adj* १.३.४.३

दक्षिणामुख *adj* १.१.१.५०; ६.७.२४;

७.४.४४

दक्षिणार्ध *m* १.३.१.४४; ३.१७; ४.२९;

५.४; ७.५; ७.४.१५; ४४; २.१.

७.१२

दक्षिणार्धशिरस् *m* १.६.४.१५

दक्षिणार्ध *adj* १.२.१.३२; ३.१.५;

३.१४; ३.२.५.२२; ६०; ६.३९;

४.५.२६

दक्षिणावृत्त *adj* २.१.४.३; ६.४

दक्षिणाकर्त *adj* २.१.५.५

दक्षिणासंभार्जनसंप्रिय *m* १.६.७.२२

दण्ड *m* १.३.२.१३; ३.१९; ३.३.४.४७

दण्डप्रदानान्त *adj* ३.२.४.१३

दत्त *m* १.५.२.४४

दक्षि *m* १.१.४.१८; २.२.३१; ३.३.३०;

५.३.१; २; ६.२.१२; १३; ७.२.२२;

२.१.६.१७; ३७; ७.२; ६; २.३.२५;

५.८; ३.२.४.१२]

दक्षिग्रह *m* ३.२.५.३

दक्षिग्रहपात्र *m* ३.२.५.३

दक्ष्यान्वय *m* १.५.२.१९

दन्त *m* १.१.५.१७

दभ्रलोक *m* ३.२.५.३५

दर्भ *m* १.१.१.७६; २.१.१४; ३३;

२.१.८; २.८; ३.३; ३.१.२६; ३२;

३.९; १६; ५.१.७; ९; २.३२; ३७;

६.१.९; २.११; ३.४; ४.२; ४; ८;

३६; ५.२०; ७.२७; २.१.१.३२;

३.२.६.४७; ४.४.१०

दर्भगुरुमुष्टि *m* २.२.३.२५

दर्भमय *adj* १.२.२.६; ३.१.२.१४;

४.१.१४

दर्भस्तम्भ *m* २.१.४.३८; ३.३.४.१

दर्विहोमचोदना *f* १.१.१.२५

दर्विहोमघर्म *m* १.१.१.२८

दर्वी *f* १.१.१.३२; ७.३.२१

दर्शपूर्णमास *m* १.१.१.५७; ८६; ८७;

५.६; २.१.१; ४.४.४०

दर्शपूर्णमासिक *adj* १.१.१.६६

दशान् *adj* १.६.४.२३; २.१.२.७; ७.

२०; २.२; ८.४; २.१.१४; ४.१७;

३.१.१.३१; २.१.३२; २.४.२; ३.४.

१४; १७; १८; १९; ३१

दशपेय *m* ३.३.१.६१; ४.९

दशपेयसैल्या *f* ३.३.४.१६

दशम *adj* ३.२.१.३५; २.४.१; ३.४.

३०

दशरात्र *m* ३.२.३.४०

दशवर्ग *m* २.१.७.२१; २.१.२५

दशहविस् *adj* २.२.४.२६; ३.३.१.

६३; ४.१.६०

दशहोत्र *m* १.१.२.२७; ४.२.११; ५.

२.२७; ४.५

दशा *f* १.१.१.५६; २.३.२९

दशाम्यास *m* ३.४.२.१०

दशाह *m* ३.२.३.३०; ३१

✓ दह् १.५.३.१७

✓ दा (2nd conj) ३.३.१.५०;

(8rd conj) अति + १.२.३.२३;

अति प्र + १.४.२.२९; उपा + ३.

३.२.५२; पति + ३.४.१.३०

दाक्षायणयज्ञ *m* १.१.१.८७

दाक्षिण *adj* ३.२.१.३९

दात्र *m* १.२.१.१२; १६

दान *m* ३.२.५.१८

दामन् *m* २.१.१.२६

दाशतय *adj* २.२.५.२९

दासी *f* १.२.४.६९; ३.१.१.३१; २.

५.४५

दिग्घोम *m* ३.२.६.५८

दिङ्मन्त्र *m* १.१.४.२०

दित्यवाह *m* ३.४.३.१८

✓ दिक् वि + १.४.४.१२

दिवा *ind* ३.४.१.४१

दिवाकीर्त्य *adj* ३.२.३.१७

दिवा *f* १.५.४.१८; ६.१.२१; ७.१७;

२.१.५.२१; २.४.१९; ३.३.२.४३;

४.४.२८

✓ दिश् अनु + १.३.६.१४; २.१.६.

१६; ७.१७; २.४.२१; ३.३.२.२७;

आ + १.२.२.२१; ३.४.२४; उत् +

- १.६.१.३६; निस् + १.७.२.२९;
 २.१.१.१०; ३.२.६.४०; व्यद् +
 १.१.३.१४
 दिशामवेष्टि *f* ३.३.४.३२
 दिश्य *adj* २.२.१.११
 √ दीक्ष् ३.२.१.१२; ३.२; ३.४.९;
 २५; ४१; ४.१४; ४.१.४६; (caus)
 ३.२.१.१४
 दीक्षणीया *f* २.१.२.१६; ३.३.१.४३;
 ४.१.४७
 दीक्षा *f* २.१.४.५; ३.१.१.३; २.१.
 १३; ४.१३; ४.१.५२
 दीक्षाहुति *f* २.१.२.१७ ३.४.१.४८
 दीक्षित *adj* २.१.४.१; २.५.२७;
 ३.२.२.१०; ११; ३.४.२६
 दीक्षिष्यमाण *adj* ३.२.१.११
 दीक्षोपाय *m* २.१.३.१९
 दीर्घ *adj* १.३.५.३
 दुग्ध *adj* १.२.२.२३; २५; ३१; ७.३;
 ३; ३.२.८.३; ३.१.४५
 दुन्दुभि *m* ३.१.१.३३; २.११; २.१.
 ४८; ५.२८; ४.३.३९
 √ दुह् (caus) १.२.२.२४; २७;
 ३.१.८; ५.२.११; ७.३.५
 दुहितृशत *m* ३.४.३.४३; ४७; ४८
 दूत *m* ३.३.४.४७
 दूर्वाभिश्च *adj* २.१.६.२५
 दूर्वेष्टका *f* २.१.६.२५
 √ दूह् परि+ (caus) १.६.३.१९
 √ दूश् परि+ ३.२.२.१९
 दृक् *f* १.२.४.५०; ६१
 दृषदुपल *m* १.२.४.२
 देवता *f* १.१.१.३३; ३.४.३२; ६.७.२
 देवपत्नी *f* १.३.७.७
 वा....१७
 देवयजन *m* १.४.१.६; २.१.४.६;
 ३.४.१.२
 देवस् *adj* ३.२.१.६२; ४.५.१; ४.१.५९
 देवस्त्वाँ हविस् *m* २.२.४.२६
 देवानां पत्नी *f* १.३.७.६; ६.७.३४
 देविका *f* ३.३.४.५१
 देविकाप्रभृति *adj* ३.४.५.३४
 देविकाहविस् *m* ३.३.१.२६
 देश *m* २.२.२.९
 दैव *adj* १.१.१.१५
 दैवत *adj* १.६.७.७; ३.३.२.४९
 √ दो अव+ १.१.१.३२; ४०; ३.५.१;
 ४; ८; १२; ७.१०; ४.४.३४;
 ६.६.८; ७.१; २; ७; ११; ३४;
 ७.२.३६; ४.३८; ४७; ३.४.५.११;
 समव + १.१.१.४३
 दोग्ध *m* १.२.२.२१
 दोह *m* १.३.३.२९; ४.३३
 दोहनं *m* १.२.२.७; ४.५; ५.३.५; ७.४.
 १८.
 दोहयित्वा *grd* १.५.३.५
 द्यावापृथिवीय *adj* १.५.५.६
 द्यावापृथिव्य *adj* ३.२.३.४१
 द्रव्यालाम् *m* १.१.१.७१
 √ द्रु उद् + ३.१.२.३७
 द्रोण *m* ३.१.१.५; १५; २.७.१२
 द्रुन्द्भम् *ind* १.२.२.७; ४.२
 द्वाविंशत् *f* ३.२.८.३१; ४७; ३.२.६
 द्वादश *adj* ३.२.६.२
 द्वादशकपाल *adj* १.५.१.२; ६.२.
 १०; ७.२.१७; ३.२६; ५.२; २.१.
 २.५; १४; १६; ३.२.४.१०; ३.१.
 १४; ३२; ४.१.३४
 द्वादशगृहीत *adj* २.२.४.१५

- द्वादशान् *adj* १.४.१.१३; ४.४५; ३.१.१.५.६; २२; ७.९; २.१.१४; ३.२.१.५; १३; ५.१८; ७.२७; ३५; ३.२.४९; ४.१२; २६; ४.५.३०; ३२
 द्वादशभागा *m* ३.२.१.३१
 द्वादशयुक्त *adj* ३.१.४.३९
 द्वादशरात्रम् *ind* १.४.१.११; ४.३८; ५.३.२; ९
 द्वादशशत *n* ३.२.१.३८
 द्वादशायोग *adj* १.७.५.३
 द्वादशारति *adj* ३.४.१.१४
 द्वादशाह *m* १.४.४.३०; ३.२.१.१.२.५१
 द्वार *m* १.१.६.७; ९; ७.४.५; २.१.२.३९; ३.१.१.५
 द्वाया *f* १.१.६.८
 द्वि *adj* १.२.१.१५; २.३१; ३.४०; ४.४.३६; ५.१.१४; ३.५; ६.२.११; २.१.३.२४; ४.१३; १४; ५.२१; २२; ६.३१; ३४; ८.६; ८; २.३.२४; ४.१५; १९; ३.२.१.३३; २.४२; ३.३१; ४.४; ५.४; ६.१९; ३५; ३.२.६.२०; ४७; ८.३; ८; १९; ३२; ४.२.२३; ३.३९; ४.१९
 द्विगुण *adj* १.६.२.११
 द्विग्राहम् *adv* ३.२.८.३२
 द्वितीय *adj* १.१.१.४०; ५८; ४.७; २.२.२२; ३.१.३; ५.५; ७.१४; ४.४.९; २५; ३४; ५.२.३९; ६.१.३; २.११; १३; ७.४२; २.१.१.४; ६.२८; ७.२१; २.१.२५; ५.१२; ३.२.३.५; १३; ४.१; ७.१९; ८.३; १२; १३; १४; ६०; ३.१.३०; ४.५.२६
 द्वितीयम् *ind* १.२.४.४६; ५०; ३.१.३९; २.२८; ५.२.४७; ६.६.२७; ७.४.७२; २.२.२.२१; २२; ४.१९; ५.२४; ३.२.१.३३
 द्विपदा *f* २.२.२.४; ३.४.५.१५
 द्विरूप *adj* १.६.३.२९
 द्विवत् *ind* ३.२.६.४३
 द्विव्यायाम *adj* १.६.२.११
 द्विशृङ्ग *adj* १.६.५.२९; ६.११
 द्विशृङ्गैकशृङ्ग *adj* १.६.२.११
 √ द्विष् १.१.१.५४; २.१.१.१३; ३.२.६.४२
 द्विस् *ind* १.१.१.४३; ४४; ३.५.३; ५.२.४३; ६.७.१; ७.२.२२; ३.२.८.४०
 द्विसंभार्यता *f* ३.२.३.३०
 द्विसाहस्र *adj* २.२.२.२२
 द्विहविष्य *adj* १.४.४.२५; ३.३.१.४०
 द्विहायन *adj* ३.४.३.१८
 द्विहायनमिथुन *m* १.४.३.४१
 द्वेष्य *adj* १.३.४.१२; ४.२.६; १९; २०; ४.६; २.२.१.१६
 द्वेष *adj* १.३.५.१२
 द्वेषम् *ind* १.६.३.२३
 द्युव्यङ्गल *adj* १.५.२.३४
 द्युव्यङ्गलम् *adv* १.३.१.४६
 धनुस् *m* ३.३.२.३९; ४.३.२९
 धन्वाणी *f* ३.३.३.५; ४.३.३१
 धर्म *m* १.१.१.३; ६४; ७२; ४.३५; २.२.३६; ३.३१; ४.९; ५१; ६१; ३.१.७; ४१; ५.२.२०; ४१; ५२; ६.१.२६; ७.४.४५; ७०; ५.१२; १५; २.१.५.५; १८; ३.१.२.१३; १५; २६; २.१.३५; २.३०; ६.१०; ८.२; ७; २७; ४.२.९

धर्मविनियोग *m* १.१.१.६९

धर्मविप्रतिषेध *m* १.१.१.७२

√ घा अत्युप + २.१४.३६; अध्युप + २.२; १.२८; अन्तर + १.३.३.१३; ६.१.९; ५.२०; अनुप + २.२.१.४; अन्वा + १.१.२.३; अपि + १.२.२.३४; ३.१.४२; ६.५.१०; ७.१०; ३.३.१.१२; अमि + १.६.४.१५; २.१.१.६; ३.४.१.१४ अमिनि + ३.२.६.२४; अव + १.२.२.१२; ३५; ३.१.९; ३.२६; ६.३.३; १४; ७.२.२३; २.१.१.४३; ६.३.३; ३.१.१.२५; उप + १.३.१.३; ५; ७; ४.४.३३; २.१.४.२४; ५.२१; २३; ६.५; ९; १५; ३०; ३४; ७.१; ७; ८; १८; २१; २३; ८.६; ८; २.१.१.४; ६; १४; १८; १९; २१; २३; २५; २६; २८; ३४; ३५; ३६; २.७; ३.११; ४.२४; ५.१८; २३; २५; २९; ३.३.२५. उपसम् + १.१.४९; उपसमा + १.६.७.२३; ३.२.७.९; उपा + ३.३.३.६; परि + १.३.३.१४; ६.१.३७; ३.१.२.१४; ३.२.३१; प्रतिनि + १.१.१.७१; २.१.१.५२; वि + १.५.१.१४; २.१.४.३३; सो + ३.२.१.६७; समव + १.४.२.११; ३.२.७.५

घातु *m* १.३.३.१२

घातुसंभरणास्तरण *m* १.२.१.२२

घातु *m* ३.३.१.२७

घाना *f* १.७.४.१२; १७; ३५; ३.४.३.४

घारयमाण *adj* १.२.४.९; ४.३.१६

घारा *f* २.२.४.३; ७

घाराघोष *m* १.२.२.२०

√ घाव् २.५.१६; ३.१.१.४७; २.४; ६

धिण्य *m* १.१.६.३; २.२.४.२४; ३.२.४.१५; ३.२.२७

धिण्यनिवपन *m* २.२.४.२३

धिण्योपस्थान *m* १.१.६.४

घुर् *f* १.२.४.२२; ३.६.२३

√ घू अव + १.२.४.४०; आ + ३.२.५.४

घूत्वा *grd* ३.२.१.३९

√ घूप २.१.१.४२

घूपायमान *adj* १.७.४.६३

घूम *m* १.४.३.२७

घूम *adj* ३.२.८.१७; ४.३.२.०

घूर्णीहीत *adj* १.४.३.१८

√ घृ २.२.४.१८; ३.१.२.२७; ४.३.२३; ५.४; व्यव + १.२.४.६५

घेनु *f* १.४.३.४०; ४.८; ३७; २.२.४.९; ३.२.५.१८; ३.१.१०

घ्यायत् *adj* १.२.४.८; ४.४.६

√ घ्यै १.१.१.५४; ४.२.३; ६; २.१.५.९; ११; ३.२.७.१८; २१; २४

घृत्वा *f* १.१.१.३६; ३७; २.४.२; ३.२.१८; ३४; ३.२०; ४.३.१४; १५; १६; १७; ६.६; ७.२८; ६.४.२०; ६.५

घृत्वाकरण *m* १.१.२.२४

घृत्वादि *adj* १.३.४.२८; ७.५.१८

घृत्वा *adj* १.१.१.३४

घृत्वा *m* ३.४.३.२७

घृत्वा *m* १.३.७.४

√ नस् अमि + ३.२.६.२३

नक्तम् *ind* १.५.२.२.

नक्षत्र *m* १.५.२.७

नक्षत्रदर्शन <i>m</i> ३.२.२.३६	नाममन्त्र <i>m</i> ३.३.१.४१
नक्षत्रेष्टका <i>f</i> २.२.२.१३	नाश <i>m</i> १.५.४.४८; ३.४.१.३२
नखावपूत <i>adj</i> ३.३.१.३८	नाष्टा <i>f</i> ३.४.२.९
नखिन् <i>adj</i> ३.४.३.२२	नासिकाछिद्र <i>m</i> २.१.७.६
नग्नहु <i>m</i> ३.२.७.३	नाळीक <i>m</i> ३.२.५.२७
नद <i>m</i> ३.३.२.१२	निवत <i>adj</i> १.७.२.२०
✓ नम् सं + १.१.१.७०; २.१.३	निगद्य <i>grd</i> १.१.१.३०; ५.१५; ४.२.
नमस्कार <i>m</i> ३.४.१.७	२२; ७.२.३२
नर्य <i>adj</i> ३.२.८.१	निग्राभ्य <i>adj</i> ३.२.५.४
नवकृत्वस् <i>ind</i> ३.४.४.१५	✓ निज् अव + १.५.४.१
नवन् <i>adj</i> १.५.४.४३; ४४; ५.४; २.१.८.४; ३.२.३.४१; ४.५.३०	नित्य <i>adj</i> १.२.२.३७; ५.१.८; ३.
नवनीत <i>m</i> १.२.३.९	३; ६.७.३६; ७.४.८; ९; २.१.२.
नवमदशमैकादशान् <i>adj</i> ३.४.१.५४	७; ३.२.१.३२; ३३; ८.६६; ३.४.
✓ नश २.१.२.३४	१४
नष्टाग्नि <i>adj</i> १.५.१.१	नित्यधारण <i>m</i> १.५.२.६
✓ नष्ट उप + १.६.६.१८; २.१.१.२६; सं + १.२.१.३१; ३३; ३.२; ७.३. ६; २.१.५.१०	नित्यम् <i>ind</i> १.५.४.७
नाकसद् <i>f</i> २.२.१.२७; २८	निदान <i>m</i> १.२.२.७
नानादेवत <i>adj</i> ३.२.६.५३	निदीयमान <i>adj</i> १.२.२.१८
नानामन्त्र <i>adj</i> २.२.५.१९; २३; २५	निघ्न <i>n</i> ३.२.२.१९; ८.३९
नानावृक्षीय <i>adj</i> १.४.४.२	निनीय <i>grd</i> १.१.४.२१; २.३.३१; ३.
नामि <i>f</i> १.६.१.३०; ३७; ३८	३.६; ६.१.३४
नामिद्वन् <i>adj</i> १.४.३.१४; २.२.२.	नियत <i>adj</i> १.३.६.९
२१; ३.६	निरत्य <i>grd</i> १.५.२.४६
नामिदेश <i>m</i> १.१.५.१९	निरायम्य <i>grd</i> १.६.३.२५
नामिमात्र <i>adj</i> १.६.३.२३	निरुप्त <i>adj</i> १.२.४.२९; ३०; ७.२.
नाम <i>ind</i> ३.२.२.१६.४.४ २२	१८
नामगोत्र <i>m</i> ३.२.१.२२	निरुप्य <i>grd</i> १.२.२.४०
नामग्राह <i>m</i> १.१.३.११	निरुप्यमाण <i>adj</i> १.१.२.१८
नामग्राह्य <i>ind</i> १.१.४.२८; २.२.२२; ५.४.२८	निर्वेश <i>m</i> १.१.१.५७
नामन् <i>m</i> १.२.२.२१; ३.१८; २१; ३.४.२४	निर्मन्थ्य <i>adj</i> १.७.२.१५; २.१.४.४
	निवपन <i>adj</i> १.६.१.२८
	निवप्यत् <i>adj</i> १.४.२.६
	निवृत्य <i>grd</i> २.१.३.३६; ४.२८
	निवेष्ट्य <i>grd</i> १.२.२.२

निशा *f* १.४.१.७; १४
 निषादस्थपति *m* १.१.१.५
 निष्ककण्ठ *adj* ३.१.१.३१
 निष्काप *m* १.७.३.३
 निष्क्रमण *m* १.१.६.९
 निष्पत्तोपवात *adj* १.३.१.११
 निष्पत्त्य *grd* १.२.२.१२; ५.२.२१; ४८.
 ✓ नी १.४.३.१३; ५.१.१; ३.२.६.
 ४९; ४.१.२०; २३; ४.९; अनु +
 ३.४.१.२२; अभ्युदान + १.६.५.
 १२; ३.२.७.११; अव + १.२.२.
 २३; २.२.४.१२; ३.२.७.३१; ३३;
 आ + १.२.२.२८; ३.४.२.६५; उद्
 + १.३.२.१; ४.१.६; ५.२.२२; ३.१.
 २.३५; उदा + ३.४.४.१४; १८;
 नि + १.२.३.१७; ३. १.२९;
 ५.२.५१; ३.२.८.२६; प्र + १.२.
 ३.१; ४.५; ९; ४.३.१२; ६.१.३९;
 २.५; ७.२.९; २.१.६.७; ३.२.४.
 १३; १६; ७.८; प्रति + १.२.२.
 ३३; ३.८; ५.२.१९; व्या + ३.३.
 २.२९; व्युदा + ३.२.८.५; सं + १.
 ३.१.१६; समा + १.६.४.२२; ३.
 ४.१.१०
 नीयमान *adj* ३.४.४.९
 नीवार *m* ३.३.२.१४
 नेष्ट *m* ३.२.१.१५; १६
 नेष्टमुख्य *adj* ३.२.१.१७
 नेतुदारव *adj* ३.४.१.५७
 नैयग्रोध *adj* ३.२.७.१५; ३.२.२९; ५०
 नैर्ऋत *adj* ३.३.१.४; ६; ७; ३८
 नैर्ऋती *f* २.१.४.२२
 नैवार *adj* २.१.५.२३; ३.१.१.२४;
 ४४; २.१३; ३१; ३२; ३.४.३

नौ *f* १.४.३.४३
 न्यञ्ज *adj* १.३.४.१२
 न्ययन *m* ३.३.१.१८
 न्यस्य *grd* २.१.२.१२
 न्युप्य *grd* १.४.२.३; ८; ३.११;
 ५.१.७; ७.२.९; १८; २.१.४.११
 ५.२०; ३.२.४.१३; १५
 न्यूङ्ख *m* ३.२.१.५६
 पक्त्वा *grd* १.१.३.१६; ४.१.१३;
 २.२.४.९
 पक्व *adj* २.१.१.४७
 पक्ष *m* २.१.४.३६; ५.५; ६.४; २.३.
 १५; ५.१; ३.२.३.१६; ३७; ४.२;
 ६.२२; ४.१.५४
 पक्षपुत्र *m* २.१.४.३४
 पक्षिन् *m* ३.४.३.२२
 पङ्क्ति *f* १.७.४.५५; २.२.१.३६
 ✓ पञ्च १.७.३.१५; १८; २.१.४.४
 पचना *m* २.१.१.४४
 पच्छस् *ind* १.२.२.१०; ३.१.१२; २.
 ३१; ३.३.२.२८
 पल्यमान *adj* २.१.१.४५
 पञ्चकपाल *adj* १.५.१.११
 पञ्चकृत्वस् *ind* २.२.३.२३
 पञ्चगृहीत *adj* १.६.१.३४; २.१५;
 २.२.३.२३
 पञ्चधितिक *adj* २.१.४.१८
 पञ्चचूडा *f* २.२.१.२८
 पञ्चदश *adj* ३.२.१.४७
 पञ्चदशन् *adj* १.१.१.८७; २.१.७.
 १८; २.१.२१ -
 पञ्चधा *ind* २.२.२.२३
 पञ्चधातु *adj* १.२.१.२१

- पञ्चन *adj* १.३.४.२७; ५.१.१०;
 ७.२.१७; ३.२६; ५.२; ११; २.१.
 २.३; २६; ६.१४; ७.१३; १८;
 १९; २०; २२; ८.३; १४; १७;
 १८; २.१.२; ४; ११; २६; २९;
 २.९; ११; ३.२३; ४.४; ५.९;
 ३.१.१.१३; १६; ३६; ३.३.३१;
 ३.१.१३; २६; ३.२७; ४.३३
 पञ्चपशु *m* ३.२.१.९
 पञ्चम *adj* १.३.२.३५; ६.१.३५;
 ७.१७; २.१.७.२१; २.३.२७; ३.२.
 १.३३; ३.४१; ५.२९; ८.६५;
 ३.१.२३; ४.१.१९
 पञ्चमम् *ind* ३.३.१.२२
 पञ्चमी *f* २.२.१.२३; ३.२.३.३
 पञ्चवर्ष *adj* ३.४.३.१९
 पञ्चवादिन् *adj* ३.३.१.२५
 पञ्चविंश *adj* ३.२.५.१
 पञ्चहोतृ *m* १.१.२.२६; ३.३; ६.६.२८
 पञ्चारल्यादिप्रमाण *adj* १.६.१.७
 पञ्चाक्षत *adj* १.१.१.३१; ४५
 पञ्चावत्तिन् *adj* १.१.१.३१
 पञ्चावदान *adj* १.१.१.४०; ४३;
 ४.४.३४; ७.४.३८
 पञ्चाशत् *f* २.१.७.२०; २२; ३.३.२.
 ३३; ४.२.१०
 पञ्चाशतप्रमृति *ind* ३.४.२.११
 पञ्चेध्मीय *m* ३.३.१.१७
 पञ्जर *m* ३.४.३.२२
 पण्डग *m* ३.३.२.४५
 √ पत् *caus* २.२.४.३; संति + *caus*
 १.१.१.१६
 पतिकाम *adj* १.७.४.६७; ६९; ७४
 पत्नी *f* १.१.१.१९; २.२; ११; १३;
 ४.९; २.३.३८; ४.४८; ६९; ३.२.
 २०; २२; ७.२; ८; १७; २०; ५.
 ३.१३; ६.५.११; १३; १४; ७.३३;
 ७.२.२७; ३०; ३.१६; ४.५९; २.
 १.१.३६; ३.१.२.१४; १५; २.१.
 १४-१७; ४.११; ५.२७; ३.३.५;
 ४.३.४४; ४.१४; १७; १८
 पत्नीयोक्त्र *m* १.२.४.४
 पत्नीलोक *m* १.३.२.२०
 पत्नीसंयाज *m* १.१.१.५२; ४.९; ७.
 २.४०
 पत्नीसंयाजप्रमृति *ind* १.७.२.१५
 पत्नीसंयाजान्त *adj* ३.२.१.४०; ४.
 २.२
 √ पद् उप + ३.२.४.१८; प्र + *caus*
 ३.१.१.५. प्रति + १.६.४.२९;
 सं + *caus* १.६.४.१०; २.१.५.४;
 ३.२.२.१७
 पद *m* १.४.३.२४; २.१.१.१६; १७;
 ६.१२
 पदतस् *ind* ३.४.१.२३
 पलग *m* ३.४.३.२२
 पयस् *m* १.४.१.७; ५.३.१; ३; ५.६;
 ७.२.३; ४.१८; २.१.५.२३; २.३.
 ११; ३.१.१.२५; २.४.१२; ८.३;
 ७; ३.१.६०; २.२३
 पयोग्रह *m* ३.२.८.९; २१; ३४
 पयोभाव *m* १.५.३.४
 पर *adj* २.१.४.२४
 परशु *m* १.६.१.१०
 परशत *adj* १.७.२.२०; ३.२.५.२८
 पराह् *ind* ३.२.१.२४
 पराचीनम् *ind* १.२.३.२; ७.४.६३

पराञ्चु *adj* १.४.३.२१; २.१.२.६
 पराध्व *adj* १.५.४.४३; ४४
 परापावम् *ind* १.२.३.६
 परिक्रीत *adj* ३.२.७.३२
 परिगृह्य *grd* १.७.२.२१; ३.३.३.४
 परिग्राह *m* १.१.५.११; ६.१.२०; ७.

२.२१

परिग्राहम् *ind* २.२.४.२२
 परिषानीया *f* ३.१.२.२८; २.२.२३;
 ५.५९; ३.३.३३; ४.१.३७

परिषाय *grd* २.२.५.१
 परिधि *m* १.१.२.२३; ४.५; २.१.३१;
 ३.३.२; १४; ४.५; ६.१७; १९;
 २१; ६.१.३७; ४.७; १४; २.२.५.१

परिधिदेश *m* १.२.१.३०
 परिधिविमोक *m* २.२.५.६
 परिधिसंधि *m* १.१.१.५३; ३.४.३;
 ६.४.१४

परिधीयमान *adj* १.१.२.२३
 परिप्लाव्य *grd* १.६.७.५
 परिमार्जन *m* ३.२.८.११
 परिप्लव्य *grd* ३.२.६.९
 परिवक्ष्य *m* ३.४.४.२५

परिवक्ष्यमहिमन् *m* ३.४.४.२५
 परिवात्य *grd* १.२.२.३
 परिवीय *grd* ३.२.६.३५
 परिवृत्ती *f* ३.३.१.३८; ४.३.४४;
 ४८; ४.१९

परिव्ययणान्तम् *adv* ३.२.६.१६
 परिश्रित *m* १.२.३.२८; ३.७.६; ७.४.
 ५३; २.१.५.१९
 परिषद् *f* १.४.४.१९
 परिषिञ्चत् *adj* १.७.४.५३; २.१.४.

२७

परिषिञ्च्य *grd* १.२.३.३१; ३.३.५;
 ६.३.२०; २.२.३.१३
 परिष्य *grd* १.२.१.१५
 परिषेचन *m* १.७.४.२४
 परिसमुद्य *grd* १.२.२.७
 परिस्तरण *m* १.१.१.२७; ७६; २.४.
 १२; ५.२.४६

परिस्तीर्ण *adj* १.१.५.६
 परिस्तीर्य *grd* १.२.२.७; ३.३; ४.१;
 ३.३.३३; ५.२.१५; ६.४.१९

परिहरण *m* १.६.३.२३; ३.२.१.४३
 परिह्राप्य *grd* १.७.२.४२; ४.४८
 परिहृत *adj* १.१.५.१४
 परिहृत्य *grd* १.१.३.१७; ३.३.७;
 ५.६.१४; ६.४.१५; ३.२.१.४५

परीत्य *grd* १.४.३.४०; ३.२.५.४७
 पदसु *m* १.४.४.१५
 परेत्य *grd* १.७.४.५०; ३.३.१.७;
 ११; १९

परोक्षम् *ind* ३.२.२.१७
 परोमोष्ठ *adj* १.६.७.३८
 परोमोष्ठम् *ind* २.१.४.२८
 पर्णमय *adj* ३.३.१.१९

पर्यग्नि *adj* १.३.१.२५; ५.२.२०;
 ६.४.२६; २.१.२.१२; ३.४.१.७
 पर्यग्निकरण *m* १.१.१.२७
 पर्यग्निकरणान्त *adj* ३.२.६.६८; ७.९

पर्यग्निवृत्त *adj* २.१.२.१२; ३.१.१.
 २३; २.६.६७; ४.४.८
 पर्यङ्ग्य *adj* ३.४.३.१३
 पर्यङ्जन *m* ३.२.१.१९; ६.५

पर्यस्त *adj* ३.१.२.१४; ४.१.१४
 पर्याय *m* १.१.४.२२; ३.१.२९; २.३.१;
 ४.४.१०; ४.५; ५.२.५२; ४.८; १८;

४०; ६.१.२०; २६; ३३; ३४; ३८.
 २.१५; ४.११; ७.१७; २६; ३५;
 २.१.३.९; ६.३४; ७.९; २०; २२;
 २.१.२; ४; १४; २.१०; २३;
 ३.२; २३; ४.१५; २४; ३.१.१.
 १६; ४१; ४५; २.५.४; ८; ३.१.
 २३; २४; २.५.९; ४३; ४९;
 ३.२०; ४.१.१८; ३८; ४.१५; १९;
 ५.१३

पर्यावृत्त्य *grd* १.२.४.३९

पर्यावृत्त्य *grd* १.६.५.१; २०

पर्यासिच्य *grd* ३.२.५.६१

पर्युक्षण *m* १.१.१.२७

पर्युक्ष्य *grd* २.१.१.४४

पर्वन् *m* १.४.४.३९; ५.१.५; ३.१०;
 ७.१.४; ५.२७

पलाश *m* १.४.२.८; *m*. १.२.२.५

पलाशपर्ण *m* १.७.४.६५

पलाशवन्त *adj* १.६.४.३

पलाशशाखा *f* १.२.१.२

√ पल्पूल् १.४.१.१२

पल्पूलन *m* १.४.१.१२

पक्मान *adj* ३.२.५.३५; ४.३.२;
 ४.२०

पक्मानानुसन्त्रण *m* ३.४.३.१

पक्मानान्वारम्भण *m* १.१.६.४

पक्मानाभिसन्त्रण *m* ३.२.२.४५

पवित्र *m* १.२.२.६; ८; १२; ४.९;
 ३.१.९; ११; २.३४; ३.६; ३.३
 २.७

पवित्रपाणि *adj* १.२.४.१२

पवित्रान्तरा *ind* १.२.४.८; ३.१.२४

पशु *m* १.१.१.३२; ५१; ५.४.१५;
 ६.१.१; ३.३१; ४.४; १५; १७;

२०; २३; २६; २८; ३५; ३६;
 ५.१४; ६.१६; ७.१९; ७.५.१४;
 ३०; ३१; ३४; ३५; ३७; २.१.२.
 ३; ३.१.१.२२; २.३३; ४३; २.४.
 ७; १०; ५.३५; ६.६; ११; ४०;
 ५.६; ६५; ६७; ७.२६; ३९; ४०;
 ८.१६; ३०; ५.६; ४.३.११; २३;
 ४.१५; ५.११; २८

पशुकर्मन् *m* १.७.५.१६; २६

पशुकाम *adj* १.२.२.१; ४.५; ३.१.
 ४७; २.३५; ७.७; ५.३.१; ५;
 ७.५.६; ८; २.१.३.३२; २.४.१३;
 ३.२.७.१

पशुकाल *m* ३.२.२.३३

पशुपति *m* २.१.२.३३

पशुपुरोडाश *m* १.६.६.२०; २१; ७.५.
 २३; २.१.२.५; १४; २.४.२६;
 ३.१.२.३१; ३२; २.४.९; ६.५३;
 ७.२८; ३४; ४०; ८.१८; ३०; ६२;
 ३.४.३; ४.१.५९

पशुप्रमोचनीया *f* १.६.४.२७

पशुवन्ध *m* १.७.२.४०; ४.७८; ३.२.
 ७.७; ८.५५; ५६; ५८; ३.४.४४;
 ४८; ४.१.४६; ३.२०; ५.२३

पशुमत *adj* १.७.५.१३

पशुवर्त्म *ind* १.७.५.३५

पशुशिरस् *n* २.१.७.१५

पशुश्रपण *adj* ३.२.७.१०

पशुखा *f* १.६.२.११

पशुचात *ind* १.२.१.१२; २६; ३०;
 ३.१२; ४.८; १९; ३६; ४१; ६३;
 ३.२.४; २१; २८; ३.३०; ४.३.३४;
 ४०; ५.२.३२; ४७; ६.१.२५;
 ४.७; ३६; २.१.४.१४; ७.७; २१;

- २.१.४; १५; १९; २४; ३५; ३६;
२.३; ४.१९; ३.१.१.४; २०;
२.३८; २.५.२९; ७.३६; ३.४.५;
४.१.१७; २०; २१
- पश्चाच्चमस *adj* २.२.४.२
- पश्चात्पादा *adj* २.१.६.१३
- पश्चात् *m* १.१.१.४०; ६.८; ३.१.४४;
३.१०; ४.१९; ५.६; ७.४; ६.७.
२३; २.१.७.१२; २.३.२७
- पश्चाद्ध्य *adj* १.३.३.१४; ३.२.५.
२२; ६०
- पश्चद्ग *m* ३.२.६.४५
- पश्चभिषायिन् *adj* ३.२.६.४५
- पष्ठवाह *m* ३.४.३.१९
- पष्ठौही *f* ३.३.१.३७; ३.२३; ४.४५
- ✓ पा (पिब) १.६.४.१८; ३.३.४.१७;
४.४.७
- पाँखु *m* १.३.१.३३; ३५; ४.३.११;
६.१.२२; ३.१८
- पाणि *m* १.१.२.५; २.४.१; ३.२.३;
४.१९; ५.१२; ६.११; ५.४.२३;
२४; २६
- पाणिकोष्ठ *m* १.३.१.३७
- पाणिप्रक्षालनप्रमृति *ind* १.६.२.९
- पात्नीवत *adj* ३.२.६.२; ६०
- पात्र १.२.२.७; १०; ३४; ३.३.४; १६;
४०; ४.२; १२; ३९; ६.२.१२; १३;
७.२.१२; ४.१०; ३.१.१.१३;
२.७.१५; ३.१.४४; ५४; २.२९;
४.२.२२
- पात्रधर्म *m* १.६.२.१३
- पात्रप्रयोग *m* १.६.२.९
- पात्रप्रयोजन *m* ३.२.१.२९
- पात्री *f* १.२.४.४; २१; ३.१.११;
३.२४; २६; ३०; २.२.४.१२;
३.१.१.२५; २.८.३३
- पात्रीस्थान *m* ३.३.४.४
- पाद *m* १.२.४.२४; ३.४.११; ३.१.
२.२४; २.५.४५; ३.२.४४; ४.४.१७
- पादतोदश *adj* ३.४.४.१७
- पादिन् *adj* ३.२.१.१७
- पाप *m* २.२.५.१५; ३.४.५.२१; २२
- पापकृत् *m* ३.४.५.२१
- पाप्मन् *m* ३.४.५.३४
- पार *m* २.१.३.१०; ३.२.७.७
- पारिलब्ध *m* ३.४.१.३५
- पार्थ *m* ३.३.२.४९
- पार्वण *adj* १.३.४.३४; ४.४.४२
- पार्थ *m* १.१.१.५३; ६.७.१; ९; १०;
३.४.३.१४
- पार्श्वतस् *ind* १.४.३.२४; ३.२.४.१३
१६
- पार्ष्णि *f* १.१.४.२४; २.४.५७; ६.५.
२४
- पालकल *m* ३.३.१.४०
- पालदा *adj* १.२.१.३१; ४.२; ५.२.
३३; ३.२.७.१५; ३.२.२९; ५०; ५२;
४.१.५८
- पालाशपात्र *m* ३.४.५.९
- पाश *m* १.६.४.१५; ५.७; ८; ३.२.
६.५२
- पाशवन्त *adj* २.१.२.३५
- पाशुक *adj* ३.२.६.६२
- पिङ्गाक्ष *adj* ३.४.५.१९
- पिछोला *f* ३.२.५.२७
- पिण्ड *m* १.२.२.३३; ३.१८; २४; ३८;
३.१.१७; ७.४.४८; २.१.१.३७

पिण्डनिधान *m* १.२.३.३; १०; २२
 पिण्डपितृयज्ञ *m* १.२.३.१; ४१; ७.४.
 ४८
 पिण्डपितृयज्ञवर्जम् *ind* १.१.१.६७
 पितामह *m* १.२.३.१८
 पितृ *m* १.२.३.१२; १८; २३; २४;
 २५; ३.२.६.४५; ४.१.२०; °अग्नि-
 ध्वाता *m* १.७.४.१२; °बर्हिषद् १.७.
 ४.१२
 पितृयज्ञ *m* १.७.४.१
 पित्र्य *adj* १.१.१.१५; ८०
 पिपीलिका *f* १.५.२.४६
 पिपीलिकाकिरि *m* १.४.२.८
 पिशाङ्ग *adj* १.५.५.२; ३.२.६.३८
 √ पिष् १.२.४.६९
 पिष्ट *n* १.२.४.६७; ३.१.११
 पिष्टलेप *m* १.३.७.१५
 पिष्ट्वा *grad* २.२.५.३५
 √ पु निस् + १.२.४.५५
 पुञ्चली *f* ३.२.५.३१
 पुञ्ज *n* २.१.४.३७; ५.४; २.३.१५;
 ३.२.५.३०; ४.३.१; १६
 पुङ्गतम् *ind* २.१.५.४
 पुष्टाप्यय *m* २.१.६.९
 पुण्डरीक *m* ३.३.४.१२
 पुण्यनामधेय *adj* ३.४.१.२
 पुत्र *m* १.१.४.२८; ५.४.२८; ३.१.१.
 ४७; ३.२.१; ४.१.१४; २०
 पुत्रिन् *adj* २.१.६.३१
 पुनर् *ind* १.३.६.७; ४.१.१३; ५.२.
 २०; ३.२.३.७
 पुनरावेय *m* १.५.१.१; ६
 पुनस्तृष्ट *adj* १.५.१.१७
 पुनस्तृष्ट *adj* १.५.१.१७

पुनर्नव *adj* १.५.१.१७
 पुनर्वसु *m* १.५.१.५
 पुनश्चिति *f* २.२.५.१८
 पुरस् *ind* १.२.४.३७; ३.१.१.२०
 पुरस्तात् *ind* १.१.२.७; १९; २७;
 ३२; ३.३; १९; ५.५.१३; २.१.११;
 ३.२.९; ३.१६; ४.७; ३४; ७.७;
 ४.१.२३; २४; ३.९; २०; २४;
 ३३; ४०; ४.४४; ५.१.३; १०;
 १२; १६; ४.२; ५.७; ६.३.६;
 ६.९; ७.३६; ७.२.३०; ३.२.७;
 ५.२३; २.१.२.२०; ४.१.३; ६.१०;
 ३७; ७.१; ५; २१; ८.५; २.१.३;
 १४; १५; १९; ३५; २.१.०; १३;
 १४; ३.१; ५.५; २८; ३.१.१.२६;
 ३७; २.१७; २.१.४१; ३.२; ५.
 १०; ३१; ७.३६; ८.३१; ३.१.२;
 २.१; ४.१५; ४.१.१७; २०; ३३;
 ५.६; १२; १३
 पुरस्तादारम्भम् *ind* १.१.१.७९
 पुरा *ind* १.३.२.८; ७.३.२१
 पुराण *adj* १.५.५.१
 पुरीतत् *m* १.६.७.१२
 पुरीष *n* २.१.३.३२; ४.१६; ८.१२;
 २.५.२१
 पुरीषप्रभृति *ind* २.२.२.२०
 पुरुष *n* २.१.१.९; ६.१५; १८; १९;
 ७.८; ३.४.४.८
 पुरुषचिति *f* २.१.७.८
 पुरुषमात्र *adj* २.१.४.३४
 पुरुषशिरस् *m* २.१.२.१२; ७.७; ८
 पुरुषहित *n* १.१.१.१
 पुरोडाश *m* १.१.१.३२; ५८; ३.३.
 २७; ६.२.१०; ७.४.१२; १३; १५;

- ३५; ६२; ६४; ६५; ३.३.१.६२;
४.५. २८
- पुरोडाशकपाल *m* १.२.४.५६
- पुरोडाशस्थान *m* ३.२.७.४३
- पुरोनुवाक्या *f* १.७.२.३१
- पुरोहितप्रवर *m* १.३.४.२२
- पुष्करपर्ण *m* १.४.२.२; २.१.१.१९;
२०; २१; ६.१२; १३
- √ पू अति + (caus) ३.१.१.१५;
२.७.१२; ८.७; उत् + १.३.१.१२
- पूरयिष्व *grd* १.२.३.६; ५.२.४६;
७.२.१९; २.१.५.२२; ७.६
- पूर्ण *adj* १.५.२.२३; २.१.१.४; २.
१०; ६.१७; २.५.३
- पूर्णपात्र *m* १.३.७.२०; २१
- पूर्णपात्रस्थान *m* १.६.७.३७
- पूर्णमासी *f* ३.३.४.२५
- पूर्णमास्य *adj* ३.२.४.५
- पूर्णलुव *m* १.३.३.२२; ४.३
- पूर्णाहुति *f* १.४.४.७; ५.१.१०; २०;
६.१.४; २.६; २.१.१.४; २.१९;
३.२.८.४५; ५२; ४.१.८; ५०
- पूर्णाहुतिवर्जम् *ind* २.१.२.१७; ३.४.
१.४९
- पूर्व *adj* १.१.१.१७; २.१; ६.९,
३.१.५; ३२; ३.१२; ४.३०; ४.३.
३५; ४.२७; ३९; ४१; ५.२.१२;
३९; ६.२.१६; ७.२.३; ३६; ३.२;
५.३१; ३.१.१.१९; २.४४; २.३.
१६; ८.१; ५७; ३.१.६; २९; ५७;
४.७; ३६; ४.१.६; ५.६
- पूर्वचोदना *f* १.१.१.७२
- पूर्वपक्ष *m* १.५.४.६
- पूर्वप्रकरण *m* १.१.१.१८
- पूर्वम् *ind* १.३.५.७; ८; ७.५.३२;
३४; २.१.२.२
- पूर्वम्नात *m* १.१.१.१८
- पूर्वार्ध *m* १.१.१.४०; ४१; ३.५.४;
६.७.४; १७; २.१.७.१२; ८.४
- पूर्वार्ध्य *adj* १.३.१.५; ३.२.५.२२;
६०
- पूर्वाह्ण *m* ३.४.१.३४
- पूर्वाह्णिक *adj* २.१.४.३३; २.५.२०
- पूर्वेद्युस् *ind* १.१.२.८; २.२.३१; ३.
२.२; ७.२.४; २.१.३.२१; ३.२.
६.१८
- पृथक् *ind* १.३.५.१२; ३.२.२.५०;
६.४
- पृथग्वच *adj* १.६.१.१७; *m* १.७.
२.७
- पृथिवी *f* १.२.४.८; ३.६.१६
- पृथक् *m* ३.४.२.४
- पृथक्पाल *m* ३.४.५.२४
- पृथि *adj* ३.१.१.२२; ३.४.४५
- पृषदाव्य *m* १.६.२.१३; ५.१; ६.५;
२४; ७.१५; २८; ७.२.२२;
३.२.४.११
- पृषदाव्यधानी *f* १.६.२.१३; १५
- पृष्ठ *m* २.१.१.२४; ३.२.३.३७
- पृष्ठतस् *ind* १.६.१.१६
- पृष्ठदेश *m* १.६.५.१८
- पृष्ठव्यसन *m* ३.२.२.५०
- पृष्ठशमनीय *adj* ३.२.२.४९
- पृष्ठथ *adj* ३.२.१.४४; ३.२.८; ३.२
- पृष्ठथज्यह *m* ३.२.२.४३
- पृष्ठथषडह *m* ३.२.२.१२
- पृष्ठथा *f* १.२.४.१; २
- पृष्ठथावर्हिःप्रभृति *ind* २.२.४.२३

पृष्ठयामिच्छ्व *m* ३.२.३.२७

✓ पृ. २.१.७.२; प्रति + *pass.* २.१.३.
३१

पेत्व *m* ३.२.६.३८

पेषणवेला *f* १.७.४.१७

पी० श्रलेय *m* ३.४.१.२१; २४

पौतुद्रव *adj* १.६.१.३७; ३.४.१.५७

पौर्णमासिक *adj* ३.२.६.६१

पौर्णमासी *f* १.१.१.५८; ६१; २.१;

७; २६; २.२.४; ३.१.१८; ४.३४;

४.१.१; ४.४१; ७.३.२; ४. ८१;

२.१.२.३; २.२.१२; १४; ३.३.१.

२; ४.४०; ४.१.५२

पौर्णमास्यारम्भण *adj* १.४.४.४०

पौष्ण *adj* ३.२.६.३८; ४.४.९

✓ प्यै आ + १.२.१.७; *caus.*

१.३.४.१६; ७.२८

प्रकृति *f* ३.१.१.३१

प्रक्रम *m* १.४.१.२३

प्रक्रममात्र *adj* १.६.१.२०

प्रक्रमय्य *grd caus* २.१.६.११

प्रक्रम्य *grd* १.१.४.३२

प्रक्षालन *m* १.५.२.५१

प्रक्षालितशिरस् *adj* २.२.४.१८

प्रक्षाल्य *grd* १.१.२.५; २.४.१; ३.२.

३; ५.२.४६; ४.२३

प्रचरणकाल *m* ३.४.५.११

प्रचर्य *grd* ३.२.४.३

✓ प्रछ् १.२.२.२१; ६.६.२५; ७.२.

२७; ३.३.४.१८; ४.३.५१; ४.३.५

प्रछाय *grd* १.६.५.२९; ३.४.४.१७

प्रछिद्य *grd* १.१.५.७; २.२.५; २.१.

१.१२

प्रजाकाम *adj* १.१.२.२६

प्रजात *adj* २.१.२.२४

प्रजापति *m* ३.२.२.२९; ३०

प्रजापतिपीत *adj* ३.२.२.३२

प्रजापतेर्हृदय *m* २.२.३.१५

प्रणयनी *f* १.६.२.६

प्रणव *m* १.१.१.४९; २.१४; ५.१३;

३.४.१; ५.२.२१; ७.४.५१

प्रणीत *adj* १.२.३.२; ६.२.८; ३.२.

४.१३; १४; ७.८

प्रणीता *f pl* १.१.२.१६; ४.१३; १९;

३.१.१३; ७.२.१५

प्रणीतापात्र *m* १.२.४.४

प्रणीताशेष *m* १.१.४.२१

प्रणीय *grd* १.१.२.३; ७.३.२५

प्रणीयमान *adj* १.१.२.१६; ४.३.१८;

३.२.४.१७

प्रणेध्यत् *adj* १.१.५.१०

प्रतिकृत *adj* ३.२.३.३७

प्रतिगर *m* २.२.२.८; ३१

प्रतिगृह्य *grd* १.१.५.१७; ४.१.२१

प्रतिपन *n* १.१.१.२२।

प्रतिप्य *grd* १.२.१.१४; ४.१६;

३.२.१३

प्रतिदिशम् *adv* १.१.४.२०; ६.७.१७;

३.२.५.५२; ३.१.२२; २३; २४

प्रतिदुह *f* ३.२.४.१२

प्रतिदेवतम् *adv* ३.२.६.५६

प्रतिधाय *grd* १.२.१.२१

प्रतिषुक् *f* १.७.५.२

प्रतिनिधाय *grd* १.२.२.२

प्रतिपरीत्य *grd* १.४.४.१०; ६.७.१२

प्रतिपर्यायम् *ind* १.१.१.७३

प्रतिपशु *ind* ३.२.६.१; ४८; ५०; ५३

प्रतिपिण्डम् *ind* १.२.३.२८

प्रतिपुरुषम् *ind* १.७.२.१८; ४.१३
 प्रतिप्रस्थातृ *m* १.६.७.२४; ७.२.२.३;
 ५.११; १८; २४; २७; ३५; ३६;
 ३९; ४१; ५.३०; ३१; ३२; ३४;
 २.२.२.१७; ३.१.१.६; २०; २.३७;
 २.१.१४; १५; ७.१९; २१; २९;
 ८.२३
 प्रतिप्रस्थातृमुख्य *adj* ३.२.१.१६
 प्रतिमन्त्रम् *ind* १.३.७.१७
 प्रतिमा *f* २.१.७.८
 प्रतिमुख्य *grd* १.६.३.११; २.२.३.
 २२; ३.४.३.१
 प्रतिरथम् *ind* ३.१.२.९
 प्रतिलभ्य *grd* १.७.४.६८
 प्रतिवातम् *ind* ३.४.५.२१
 प्रतिवेश *adj* १.७.३.१५
 प्रतिषिद्ध *adj* १.६.३.३०
 प्रतिष्ठाकाम *adj* १.२.४.५; ३.१.४५;
 ३.२.६.२६
 प्रतिष्ठाप्य *grd caus* १.१.५.१७;
 ३.६.७; ६.३.२३; ३.२.४.१३; १६
 प्रतिसूक्तम् *ind* २.२.५.२९
 प्रतिष्ठित *adj* ३.१.१.४७; २.४६; ३.
 ३.२१; ३७
 प्रतीक्ष्य *grd* १.१.५.१७
 प्रतीचीनस्तोम *adj* ३.३.४.४२
 प्रतीपसारणी *adj (f)* ३.३.२.१०
 प्रत्यक् *ind* १.३.७.१
 प्रत्यक्प्रजनन *adj* १.६.४.९
 प्रत्यक्शिरस् *adj* १.६.५.२
 प्रत्यगाशिस् *adj* १.१.२.१२
 प्रत्यग्ग्रीवम् *ind* १.२.४.४१
 प्रत्यग्दक्षिणा *ind* १.१.५.७; ६.५.२३,
 २.१.४.२२

प्रत्यग्दण्ड *adj* १.३.३.३०
 प्रत्यग्मसदम् *ind* १.२.४.४१
 प्रत्यङ् *ind* ३.१.२.३७
 प्रत्यङ्मुख *adj* १.३.५.६; ४.३.२४;
 २.२.३.१; ४.१९
 प्रत्यञ्च *adj* १.२.१.११; ४.६५; ३.
 २.१; ९; १६; १७; ६.३; ४.३.९;
 २०; ६.३.६; ३१; ४.५; ६.११;
 ७.२.३०; २.१.६.११; ३७; २.२.
 १३; ३.१.२.१७; ३.१.४; ४.४.
 २८; ५.१२
 प्रत्यञ्चम् *ind* १.६.१.७; ३.३.२.५१
 प्रत्यन्तवासीय *adj* ३.३.४.४८
 प्रत्यन्तम् *ind* ३.४.२.४
 प्रत्यवरोध *m* १.३.६.७; ७.११; २.२.
 ३.७; ८
 प्रत्यवस्थाय *grd* १.१.१.५३
 प्रत्याक्रम्य *grd* २.१.६.९
 प्रत्याम्नायप्रतिवेष्टाद्यलोष *m* १.१.१.६८
 प्रत्याश्रावण *m* १.१.१.४८
 प्रत्याश्रुत *m* १.१.१.४८; ३.४.२०; ६.७
 प्रत्युद्य *grd* १.५.२.२१
 प्रत्युचम् *ind* १.१.१.७३; ३.२.५.
 २३; ४५
 √ प्रथ् १.३.१.२१; ६.१.२८
 प्रथम *adj* १.१.१.४१; ३.४.२४; ५.१९;
 ४.४.३३; ६.४.२१; ७.२९; २.१.४;
 १८; ५.२२; ६.३०; ७.२१; ८.२;
 २.१.२५; ३.२.१.३४; २.४१; ४२;
 ३.१२; २४; ४१; ४.१; ८.३; १२;
 १३; १४; ५८; ६३; ३.४. ३०;
 ३१; ५०; ४.१.५२; २.१; ५.६;
 २५

प्रथमज *adj* १.५.५.१३

प्रथमम् *ind* १.१.१.३; २.१.१.३;

२.२.२१; २२; ४.१९; ५.२३;

३.२.७.२९; ३८

प्रथमलून *adj* १.२.१.१७

प्रथमशुल्क *m* १.६.१.११; ३.५

प्रथमसंस्था *f* ३.२.१.३०

प्रथित *adj* ३.४.३.१७

प्रदक्षिणाम् *ind* १.१.१.७९; २.२.२;

६.३.२४; ३.१.२.७

प्रदीक्षित *adj* ३.२.४.१३

प्रदीषम् *ind* १.५.२.७

प्रधान *m* १.१.१.५२; ६५; ६६; ७२;

५.१४; ३.२.६.५९

प्रधानकारिन् *adj* १.१.१.१४

प्रधानाहुति *f* १.३.४.३०

प्रपद्य *grd* १.१.५.६; ६.४; ८; २.३.

२८; ७.४.५३

प्रपितामह *m* १.२.३.१८

प्रप्रोष *m* ३.१.१.४५

प्रबध्य *grd* २.२.३.१९

प्रभुज्य *grd* १.३.२.२१

प्रभूत *adj* १.२.१.१८

प्रभुच्यमान *adj* १.६.५.७

प्रभुज्य *grd* १.३.३.२६

प्रयाज *m* १.१.२.३२; ३.१; ३.४.२७;

५.१.१२; १४; ६.४.२१; ६.३; ७.

३.११; ४.२९; ५.१६; १७

प्रयाजप्रैष *m* ३.२.८.६०

प्रयाजानुयाज *m* १.१.५.१४

प्रयास्यत् *adj* १.५.४.४४; २.१.३.२५

प्रयुक्त *adj* ३.२.१.२९

प्रयुज् *f* ३.३.४.३६

प्रयुज्य *grd* ३.१.१.१३; १४; ४.२.

२२; २३

प्रयुत *m* ३.४.२.१३

प्रयुत्य *grd* २.२.४.११

प्रयोग *m* १.१.१.१

प्ररोह्य *grd* ३.२.५.३५

प्रलिप्य *grd* २.१.२.१२

प्रवत्स्यत् *adj* १.५.४.२९

प्रवर *m* १.१.२.३१; ३.४.१८

प्रवरणवेला *f* ३.२.१.२३

प्रवर्यानुवाक्य *adj* २.२.३.२७

प्रवर्यापसद् *f* २.२.५.२०

प्रवर्त्यमान *adj* ३.४.१.५१

प्रवर्यमाण *adj* १.१.२.३१

प्रवसत् *adj* १.२.३.२०

प्रवहत् *adj* ३.३.२.१५

प्रवाहणी *f* १.२.३.३४

प्रवाहसिकता *f* १.४.२.५

प्रवृह्य *grd* ३.२.५.४

प्रव्रजनमन्त्र *m* ३.२.६.५१

प्रष्टिवाहिन् *adj* ३.१.१.३०

प्रसदस् *m* ३.२.२.६; ५.४३

प्रसंपदयत् *adj* १.१.१.९

प्रसर्पक *m* ३.३.४.१९; २२

प्रसव *m* ३.२.१.१३; ३.३

प्रसवितृ *adj* ३.४.१.३४

प्रसव्यम् *ind* १.१.१.८०; २.२.२;

३.७; ७.४.१८; ४८; ३.४.४.१५

प्रसारयत् *adj* ३.४.४.१७

प्रस्तर *m* १.१.४.३; २.१.१.७; २४;

३.३.६; १७; १८; ५.११; ६.६;

७; ८; ७.४.२१

प्रस्तरमूल *m* १.३.३.१९

प्रस्तरहस्त *adj* १.३.३.१४

प्रस्तुत *adj* ३.१.१.३८

प्रस्थान *n* १.१.५.१४

प्रहरिष्यत् *adj* १.६.४.१३

प्रहियमाण *adj* १.१.४.३; ५

प्राक् १.६.१.२०; ७.३१; ७.४.८०;

२.२.५.२३; २४; ३.२.३.२१;

५.६३

प्राकृत *adj* २.१.१.१

प्रागग्र *adj* १.२.२.१२

प्रागपवर्ग *adj* १.१.१.७९

प्रागुदक्प्रवण *adj* १.३.२.१

प्रागुदङ्मुख *adj* १.५.४.५

प्रागुदञ्च *adj* १.३.१.२९; ४.१२;

५.२.४६; ४.२२; ७.४.६१

प्रागुदीचीन *adj* १.७.४.३

प्राग्वक्षिणा *ind* १.२.३.१

प्राग्वक्षिणाग्र *adj* १.२.३.३

प्राग्वक्षिणामुख *adj* १.२.३.६

प्राग्वश *m* ३.१.१.२६; २.६.६०;

३.४.५; ८

प्राह् *ind* १.१.४.३२; २.१.१४;

७.१.२; ३.१.२.३७

प्राहुमुख *adj* १.१.१.९; २.२.४.१९

प्राचीन *adj* २.१.६.१०

प्राचीनप्रवण *adj* १.४.१.६

प्राचीनम् *ind* १.३.३.१३

प्राचीनरात्र *m* १.७.३.२०

प्राचीनावीत *m* १.७.४.३०

प्राचीनावीतिन् *adj* १.१.१.१५

प्राजापत्य *adj* १.५.२.५०; २.१.२.३;

१२; १४; ३.१.१.१७; २२; २.३.

४१; ४.७; ४.१.४; ३.१२; २४;

४.२०; २३; ५.६.१२

प्राजापत्यवर्जम् *ind* २.१.२.१२

प्राजापत्याज्यपात्र *m* ३.४.२.२३

प्राञ्च *adj* १.१.५.१८; २.१.२; २६;

४.६५; ६६; ३.१.४३; ४४; २.१;

१६; १७; ३.१.४; ६.२; ९; ६.१.

७; १२; ६.११; २.१.४.१२; ३३;

५.६; ६.११; २.१.२८; ३.२.६.२२;

४.३.२; ४.२८; ५.३; १२

प्राण *m* १.२.४.९; ४.३.१६; ६.५.१४;

२.२.३.२०; ३.२.६.४६

प्राणग्रहपर्याय *m* ३.२.१.३४

प्राणदेश *m* १.६.४.२०

प्राणभृत् *f* २.१.७.२०; २३

प्रातर *ind* १.२.४.१; ५.२.१; ४; ५;

८; १५; २१; २७; ३४; ३५;

३.११; १२; १६; ४.२१; ७.३.३;

३.३.४.३८

प्रातरग्निहोत्र *m* १.७.३.२१

प्रातरनुवाक *m* १.१.६.१३; ३.२.३.१८;

५.२

प्रातरनुवाककाल *m* १.१.६.२

प्रातरपवर्ग *adj* १.५.२.९

प्रातरवनेग *m* १.५.४.२१

प्रातरुपस्थान *m* १.५.४.९

प्रातर्दोह *m* १.२.२.३६; ३.१.८;

११

प्रातर्दौहिक *adj* १.२.४.४

प्रातःसवन *m* ३.२.१.२९; २.४३; ४४;

४.१२

प्राहुभूत *adj* १.४.२.९

प्रादेशमात्र *m* १.२.२.३; ८; ४.१.१०;

५.२.३३; ६.१.३०; ३७; २.१.४.

३७; ६.३८; ३.३.१.३२

प्रादेशमात्रपाद *adj* २.१.३.४

प्रातः *adj* ३.२.५.५३

प्राप्य *grd* १.६.६.२७; ७.४.७९; ५.

७; २.१.१.११

प्रायणीय *adj* ३.२.१.३०; २.३९;

३.४

प्रायणीयाप्रभृति *ind* २.१.४.३२

प्रायणीयोदयनीय *m* ३.२.१.३५; २.४१;

४२; ३.२.३.४२

प्रायश्चित्ताहुति *f* १.१.४.१३; ६.४;

३.७.२२

प्रायज्ञिक *adj* ३.२.१.३०

प्राशित्र *m* १.१.३.८; ५.१४; १६; ३.

५.१

प्राशित्रहरण *m* १.२.४.४; ३.५.१४

प्राशित्र्यत् *adj* १.१.५.४

प्रास्य *grd* २.२.३.२३

प्रियङ्गुतण्डुल *m* ३.४.२.४

✓ प्री १.५.२.४५; ४६; ४८; ५१

प्रुष *adj* ३.३.२.२१

प्रुख *m* ३.२.५.५५

प्रुष्ट *adj* ३.१.२.३

प्रुष *m* ३.२.८.६४; ६६

प्रोक्षणी *f* १.२.२.९; ३.४; ४.९; ३८;

३.२.७; ३०; ३.१; ६.१.३३; ३.१;

४.१७

प्रोक्षणीशेष *m* १.३.३.६; ६.१.३४;

३.२०

प्रोक्षणीस्तिप्र *adj* १.७.४.१४

प्रोक्षिष्यत् *adj* १.१.५.११

प्रोक्ष्य *grd* १.५.४.३६; ३८; ४३;

६.२.१२; २.२.५.१७

प्लक्षशाखा *f* १.६.४.३; ६.२९

प्लक्षशाखा *m* ३.४.३.२४

✓ प्लु अप + (caus) ३.४.१.२५

फलक *m* ३.२.५.५६

फलका *f* ३.२.५.२६

फलकास्तीर्ण *adj* २.१.३.४

फलग्रहि *adj* २.१.१.५

फलीकरण *m* १.३.७.१३

✓ फलीकृ १.२.४.६०

फलीकृत *adj* १.२.३.७; ४.४.३२

फाल्गुन्यारम्भण *adj* १.७.५.१२

फाल्गुनीसमापन *adj* १.७.५.१२

वदरसक्त *m* ३.२.७.२३

वद्ध्वा *grd* ३.४.३.३७

✓ वन्ध् १.४.१.१४; ७.३.२०; ३.३.

४.१२; सम् + २.१.५.१

वन्ध *adj* १.५.५.२; ३.२.६.३६;

३.१.३१; ४.३.१७

वर्हिराहरण *m* १.१.२.७

वर्हिस् *m* १.१.३.१३; २.१.१४; २३;

२.८; ३.४; १०; १८; ३१; ३.२.

११; ३.३; ४; ९; १६; १७; ६.६;

२४; ६.६.२; ७.४.८; २२; ३.२.

६.४६; ३.१.५०

वल्काम *adj* १.५.३.१; ३.२.८.१

वस्त *m* २.१.२.३

वस्तशिरस् *m* २.१.७.१२

वस्ताजिन *m* २.२.४. १३; ३.१.२;

२३; २४

वहिवेदि *ind* १.३.५.१४; ६.३; ६.२.

१६; ३.२.१.४६; ५.३१; ३४; ३७.

४१; ३.२.४५

वहु *adj* २.१.२.१२; ३.२.१.२७

वहुत्वं *m* ३.२.६.४३

वहुपलाश *adj* १.२.१.२

वहुपलाशशाख *adj* १.६.१.७

वहुपत्य *adj* १.१.१.२४

वाणवत् *adj* ३.३.२.४०

✓ वाष् अव + १.२.४.५७; ६.५.२४
 वाहस्पत्य *adj* ३.१.१.२४; २.६.३८;
 ७.२७; ३.१.५३; ५८; ४.३४
 वाहस्पत्यवर्जम् *ind* ३.२.८.१६
 बाहु *m* १.६.४. १५; ३.३.२.४१; ३.८
 बाह्य *adj* १.१.१.१३; १४
 बाह्यतस् *ind* १.३.२.१६; १७
 बिल्बपलाशखदिररोहीतकोदुम्बर *m* १.
 २.१.३१; ६.१.५
 बुभुक्षमाण *adj* १.५.५.१
 बुभुक्ष् *adj* १.१.१.४२; ५.२.१२;
 ३.२.५.२०
 बृहत् *m* १.४.३.३०; २.२.३.१५
 बृहती *f* २.२.१.३६; ३.२.८.३८
 बृहत्पृष्ठ *adj* ३.२.१.४७; २.१४;
 ३.७
 बृहस्पतिस्य *m* ३.१.२.४८
 ब्रैव *adj* १.६.१.६; ३.४.१.५८
 ब्रह्मचारिन् *m* ३.२.५.३१; ३२; ३३
 ब्रह्मन् *m* १.१.१.६; ५.१; ६.१;
 ३.३.७; ४.२.१९; ३.१८; ३७;
 ४.३५; ७.२.१६; ३.२३; ४.४८;
 २.१.३.१०; ३.१.१.३८; २.१.७;
 ४३; २.१७; ७.३६; ८.२३; ३.३.१;
 १९; २.१; ४.१. १५; १६; १७;
 ५.१; ३.५०; ४.२८
 ब्रह्मभाग *m* १.३.५.१४
 ब्रह्मभागयजमानभाग *m* १.३.५.१४
 ब्रह्मयजमान *m* १.२.४.१; ३.५.९
 ब्रह्मवर्चसकाम *adj* १.२.२.१; ४.५;
 ६.१.६; २.२.४.१३
 ब्रह्मसामन् *m* ३.१.२.२९; ३.४.२३
 ब्रह्मष्ट्या *f* ३.४.५.३४
 ब्रह्मिष्ठ *adj* १.१.५.१
 वा....१८

ब्रह्मोद्य *m* ३.४.३.५०
 ब्रह्मौदन *m* १.१.५.४; ४.१.७; ३.४.
 १.६; ११; १४; ५.३०
 ब्राह्मण *m* १.१.१.४; २४; २.३.३९;
 ४.१.१; १०. ३.१; ४३; ४.१७;
 २.१.१.२२; ३.२४; ६.१८; ३१;
 २.३.१२; ४.१४; ५.४; ३.१.१.१;
 २.१.४; ७.१२; ३३; ३.२.५०;
 ३.२३; २५; ४.१७; १९; ३४;
 ४.१.३७
 ब्राह्मणकुल *m* १.५.३.११
 ब्राह्मणगान *m* ३.४.१.४१
 ब्राह्मणव्याख्यात *adj* १.४.३.२२; ५.२.
 २४; ४.१७; २.१.६.२०; २.३.
 १०; १४; २८; ५.३०; ३.२.५.१२;
 ६.२१; ३.१.२८; ४.२०; ३५
 ब्राह्मणाहंसिचमस *m* ३.१.२.३१
 ब्राह्मणाहंसिन् *m* ३.२.२.८; ३.२.२७
 ब्राह्मणाहंस्य *adj* २.२.४.२५
 ब्राह्मौदनिक *m* १.४.१.११
 ब्राह्मौदनिकलक्षण *m* १.४.१.२३
 ✓ ब्र अनु + १.७.३.१०; २.१.२.६;
 प्रति + १.६.६.२६
 भक्त *m* १.५.३.११
 ✓ भक्ष् १.५.२.४५; ५.९; ७.२.३९;
 ३.१.२.४१; २.१.५७; ६३; २.७;
 ३२; ५.६२; ७.३२; ३३; ८.२३;
 २४
 भक्षण *m* १.३.७.१२; ३.२.२.२२; ४५
 भक्षमन्त्र *m* ३.२.२.३३
 भक्षयित्वा *grd* १.३.५.११; ७.४.४८
 भग *m* ३.३.१.३६
 भगिन् *adj* १.४.४.४३
 ✓ भज् ३.२.२.४३; ४४; वि + १.७.
 ४.१७; २.२.२.२३

- मरणी *f* २.२.२.१४
 मसद् *f* ३.२.५.५२
 मसद्देश *m* १.६.४.२०
 मस्मन् *m* १.३.१.२७; ४.१.२२; २.१.
 ३.३१
 मस्ममुष्टि *m* २.१.३.३५
 मत्तादुह *adj* ३.३.१.४०
 मत्ताघातिक *adj* ३.३.१.४०
 भारद्वाज *m* १.२.२.३९
 मार्गव *adj* १.४.३.१; ३.३.१.६१
 मार्गवाहगिरस *adj* १.४.३.१
 मार्यो *f* १.१.१.१९; ७.१.२; २.२.
 ५.१२
 मास्वत् *adj* १.५.४.३०; ३९
 √ मिद् सं + १.७.२.२१
 मिन्न *adj* २.१.६.३
 मिन्नान्त *adj* ३.३.१.८
 मिषवत् *adj* २.१.२.३३
 √ मुञ् ३.४.१.४८
 √ मू सं + १.३.१.४३; ३.२.५.३८
 मूत्तिकाम *adj* ३.२.७.१
 मूमि *f* १.१.५.१७
 मूमिदुन्दुमि *m* ३.२.५.२९
 मूमिपुरुषवर्जम् *ind* ३.४.४.२८
 मूमिसमम् *ind* १.६.१.११
 मूयस् *adj* १.१.१.३९; ५.२.३९
 मूयस्त्व *n* १.१.१.७२
 मूयिष्ठ *adj* १.१.१.३९; ३.२.३५
 √ मृ १.४.१.११; सं + १.२.१.२३;
 २.१.१.२२; २.४; ५.१२
 मृष्टिष्ठ *adj* १.३.१.३१
 मूमि *adj* ३.४.५.२६
 म्रष्टृ *m* १.४.३.७
 √ म्रष्टृ १.७.४.१६
 भ्राजस्वत् *adj* २.१.२.३२
 भ्रातृ *m* ३.२.६.४५
 भ्रातृव्य *m* ३.३.२.५०
 भ्रातृव्यवत् *adj* १.४.३.१९; ३.२.५.
 २०; ७.१
 भ्रियमाण *adj* २.१.२.३२
 मद्गल *adj* १.१.१.८१
 मद्गलनामन् *adj* ३.३.३.३०
 मणि *m* ३.४.३.४५
 मण्डल *n* २.१.४.८
 मण्डला *f* २.१.६.३३; २.१.१३; २.६
 मण्डूक *m* २.२.३.१९; २०
 मत्स्य *m* २.१.६.३७
 √ मथ् ३.३.२.४७
 मथिष्यत् *adj* १.४.२.१३
 मथ्य *adj* १.४.३.६; ५.४.४७
 मदन्ती *adj* (*f*) १.३.१.१२; १५
 मधु *adj* १.७.१.२; २.१.२.१०; ६.
 ३७; ७.२; २.५.३; ८; ३.२.२.१०;
 ३.२.२५; ४.२.४
 मधुतोक्ममिश्र *adj* ३.३.२.३२
 मधुमन्थ *m* १.६.६.१४
 मधुमिश्र *adj* २.१.७.६; २.३.३५
 मधुघृत *adj* २.१.५.८
 मध्य *m* १.१.१.४०; ३.३.४; ५.१; ५;
 ६.६; ६.३.१; २.१.४.३८; ५.१२
 मध्यतःकारिन् *m* २.२.४.९; ३.२.१.
 १४; ४.५.९
 मध्यतस् *ind* ३.२.६.२७
 मध्यन्दिन *n* १.७.३.३; ३.४.१.३४
 मध्यम *adj* १.१.१.८४; २.१.३२;
 ३.३८; ३.१.५; ६.५.१७; ४.१.६;
 ६.४.७; ७.४; ७.४.६५; २.१.६.
 ३०; ३४; २.५.२३; ३.२.४.३;

५.२२; ५९; ८.६३; ४.२.२१; ५.
२५

मध्याधिदेवन *m* १.४.४.११

✓ मन् २.१.५.१४; (मीमांसिरन्)
३.३.४.१९; अमि + १.५.३.६;
२.१.२.३३

मनस् *m* १.१.१.५४; २.४.८; ३.४.३;
४.२.६; ४.६; ४.२; ५.२.३९;
६.१.२; २.१.५.९; ११; ३.२.२.२२;
५.१५; ६.४६

मनस्वती *f* १.२.३.३५; ७.४.५५

मनोता *f* १.७.५.३४; ३.२.६.५४

✓ मन्श् अनु + १.१.२.१५; ५.२०;
२.२.१६; २२; ६.७.३९; ७.२.३३;
२.१.१.९; ४५; ३.१.२.२२; २५;
२.७.२८; ३६; ३७; ३.३.१४; ४.१.
५१; ४.१७; अमि + १.१.५.६;
३.३.१.४.२.११; ६.३.२१; ३.१.
३.३०; ३.१.२.१; ३.२.४२; ४.३.
३०; आ + १.२.४.१६; ५.२.२१;
३.१.२.१५; २.२.२४; २७; ३.२.
३०; ३.१९; ४.१.१५

मन्त्र *m* १.१.१.७०; ८२; २.१.२;
२.४.२१; ७.४.१७

मन्त्रकृत् *adj* १.३.४.२१

मन्त्रवर्जम् *ind* २.२.५.३

मन्त्रान्त *m* १.१.१.१६

मन्त्रीपवेशन *m* १.१.६.२; ८

✓ मन्त्र १.४.२.९; १४; ५.४.४१;
७.४.१२; १८; १९; ३५; ३.२.१.

५४

मन्त्रादि *adj* १.७.४.४७

मन्त्रस्वार *m* १.१.१.८३

मन्त्र क्रीडिन् *m* १.७.३.२४

मन्त्र गृहमेध *m* १.७.३.३

मन्त्र सौतपन *m* १.७.३.३

मन्त्रवर्तीय *adj* ३.२.४.९

मलिहा *adj* (*f*) ३.३.४.४५

मसूख्य *m* ३.४.२.४

महत् *adj* १.१.१.२४; ३.१६; ५.२.
१५; २.२.४.२; ३.२.५.५८

महत्विज् *m* ३.४.१.१२; ५.३१

महाव्रत *m* ३.२.३.२५; २६; ३०; ५.१

महाहविसु *m* १.७.३.२५

महिमन् *m* ३.४.२.२२; २४; ४.२४

महिषी *f* ३.३.१.३६; ४.३.४४; ४६;
४.१४; १६; १८; १९

महेन्द्र *m* १.२.२.३९; ४०

महेन्द्रयाजिन् *adj* १.२.१.७; २.२६
३२

✓ मा ३.२.१.३३; ३४; सं + ३.४.
१.५८

माँस *n* १.१.२.९; ४.१.१२; ७.१.२

माँसमाषलवणवर्जम् *ind* १.१.३.३

माँससहित *adj* १.१.१.३२

माषपौर्णमासी *f* ३.२.३.२

मातृ *f* ३.२.६.४५; ८.५७; ४.१.२०

माध्यन्दिन *adj* ३.२.२.४३; ४४; ४.९;
१२

माध्यन्दिनीय *adj* ३.१.१.२४; ३.२.४

मानस *adj* ३.२.२.२०

माघत *adj* १.७.२.२; १७; २४; ३६;
५.३०; ३.१.१.२२; २.६.३८; ३.
२.४; ४९; ३.३४; ४.४५

माघतीवर्ज *adj* १.७.२.१५

✓ मार्ज १.३.५.११; ६.६.१३; २.१.
४.२८; ३.२.८.४९

मार्जन *m* १.७.४.७८

मार्जयित्वा *grd* १.६.७.४०

मार्जालीय *adj* २.२.४.२५; ३.२.५.

३९; ४७

मार्जालीयव्यन्त *m* ३.२.५.४४

मार्जित १.१.५.१६

मार्त्तिक *adj* ३.१.१.१४; २.५.२३

माष *m* २.१.१.५१

माषवर्जस् *ind* १.१.२.१०

माष्ट्रा *f* ३.४.२.९

मासू *m* ३.४.१.४२

मासू *m* १.७.१.१; २.१; ३.१; ५.१;

३.२.३.८; ९; १५; २९; ३१; ३३;

३४; ४.१; ३.४.२६

मासनामन् *n* ३.४.५.७

मासर *m* ३.२.७.३; ४२; ४३

माहेन्द्र *adj* १.१.१.६०; ३.१.१.३८;

२.२८; २.१.२९; ५०; ५३; ६२;

२.६; ५.२५; ६१; ३.३.३८

माहेन्द्रकाल *m* ३.१.१.३३; २.१.४६;

४८; ३.२.७

✓ मि ३.२.६.२६; सं + ३.२.६.१४;

१६; २९; ३१; ३३; ६०

मित्र *m* ३.३.२.५०

मित्वा *grd* ३.२.१.३२; ३३

मिथुन *m* १.७.२.२७; ३.२.५.३८;

m १.४.४.४८; ७.२.३८; ३.३.१

१५

मिथुनचारिन् *adj* ३.२.५.३७

मिश्र *adj* ३.४.१.३७; ३९

मिश्रमिश्र *adj* ३.४.१.४९

मुख *m* १.१.१.५४; ४.१२; २०; ३.२.

१३; ३.३.३.११; ४.५.१०

मुख्य *adj* २.१.६.६

✓ मुच् ३.१.१.३५; ४.५.२१;

उत् + २.१.३.१३; प्रति + २.१.३.

१; ६; ३.२.१.२६; वि + १.३.६.

२१; २.१.४.२०; ३.४.३.४३

मुष्कर *adj* २.१.२.३

मुष्टि *m* १.२.४.२८; ६.६.१५

मुष्टिकरणाद्याध्वरिक *n* २.१.३.१९

मुसल *m* १.२.४.४५; ३.४.१.२१; २४

मूत *m* १.६.६.१८; ७.४.६२; ७६

मूतकार्य *adj* १.२.२.१

✓ मूर्च्छ ३.३.१.४६

मूर्धन् *m* ३.२.७.१२; ८.६; ४.५.१९

मूर्च्छ *m* १.२.२.३; ३.१.४६; २.१३;

३.४; ५; १३; ६.६; ७; ६.३.१

मूलतस् *ind* १.२.२.५; ६.३.२५

मृगारेष्टि *f* ३.४.१.३२; ५.२८

मृगारेष्टिपशुपुरोदाश *m* ३.४.५.२९

✓ मृज् १.१.४.१९; ३.४.१.२८; अनु

+ १.६.४.५; अमि + १.१.२.२०;

अव + १.५.२.३५; नि + १.२.३.

२७; ५.२.३७; ६.७.२७; ७.४.

४९; ३.१.१.४५; परि + १.३.१.२२;

प्रति + ३.१.१.२९; वि + १.१.४.१२;

२०; ३.३.३.११; ४.५.१०; सं +

१.३.२.१२; ४.५; ६; ५.१७;

समुद् + १.६.३.२०; ३.३.२.५३

मृत्यु *m* ३.४.५.३४

मृद् *f* २.१.१.११; १२; २२; १.२.२;

१२; २.४.२

मृन्मय *adj* १.२.२.३५; ४.५; २.१.

४.३

✓ मृश अनुसं + १.५.२.१३; अमि +

१.१.२.१८; २५; ३.१३; १६;

५.१८; २.१.१९; ४.२२; २९;

- ५.२.२८; ६.७.२६; २.१.१.१४; यजमान *m* १.१.२.२; ५; ११; १३;
 ५.१५; ८.२०; २.५.१; ३.३.३.७;
 अव+caus १.६.५.१३; प्रत्यभि+
 १.२.१.२०; ६.१.१४; ३.२.१.५८;
 सं+ १.२.४.१२; ३.३.२३; ६.१५;
 ५.४.२५; ६.५.१६; ७.१९; २.२.
 ५.५; २६; ३.२.८.४४
 मेक्षण *m* १.१.१.३२; २.३.३; १०;
 १३; १४; ४.४.३४
 मेदस् *m* १.६.६.१८; ७.५; ३.४.४.२२
 मेध्यपाश *m* १.६.४.१५
 मेघ *m* १.७.२.१९; २४; ३.१.१.२२
 मेघी *f* १.७.२.१९; २४; ३.१.१.२२;
 २.६.३६; ७.२६
 मज्ज *adj* ३.३.१.५७; ५८
 मैत्रावरुणस्पत्य *adj* ३.३.१.४३; ५९
 मैत्रावरुण *adj* ३.२.५.१३; १४; ३.२.
 ३.४१; ३.१.६.०; ३.३३; *m* ३.२.
 २.८; ८.२३
 मैत्रावरुणदण्ड *m* १.६.२.११; ३.१७
 मैत्रावरुणविषय *m* १.१.६.८
 मौञ्ज *adj* २.१.१.२६; ३.२.५.२६;
 ४.१.१४
 मौञ्जशिव्य *m* २.१.३.५; *adj* २.१.
 ३.४
 मौस्तफाण्ड *m* ३.४.३.४४
 √ म्ना समा+ ३.४.१२
 √ मुच् अभिनि+ १.५.२.१
 यकन् *m* १.६.७.१
 यक्षमाण *adj* १.४.१.४; ३.२.१.९
 √ यज् उप+ १.६.७.२४; सं.+(caus)
 १.३.७.२.४; ६.७.३३; ७.४.५९;
 ३.२.४.११
 यजनीय *adj* ३.२.१.१३; ३.४.२५
 यजमान *m* १.१.२.२; ५; ११; १३;
 ३.१६; ४.१४; १९; २२; २९; २.
 १.२; १०; ३.२०; ३४; ४.१६; ३.
 ३.७; ४.१९; ४.१.१५; १९; २.
 १२; १९; ३.३; ४४; ४.६; १३;
 ५.१९; २.२१; ६.३.६; १९; २७;
 ४.२९; ३७; ५.१; ३; ७.१९; ७.
 १.१; २.१८; ३०; ३१; ३७; ४.१३;
 ३७; ४८; ६६; २.१.२.३०; ३.९;
 १७; ४.३१; ६.२३; २.१.९; २.१८;
 ३.९; १८; ४.४; २१; ५.४; ११;
 ३.१.४१; ४३; २.१४; १६; १७;
 २१; २.१.४; ७.२२; २४; ३९;
 ३३; ८.२३; ४१; ३.२; ३०; ३१;
 ३९; ३.१९; ४.१२; ४.४.१७
 यजमानपञ्चम *adj* १.३.५.११
 यजमानमाग *m* १.१.३.१४; ४.१४;
 ३.५.४; १४
 यजमानमात्र *adj* १.३.१.४३
 यजमानादित *adj* १.५.२.१५
 यजुस्तर *adj* २.१.१.२२
 यजुर्युक्त *adj* ३.१.१.४२
 यजुर्वेद *m* १.१.१.६
 यजुस् *m* १.१.१.७; २.२.२४; ४.२८;
 ३८; ४४; ६४; ३.१.११; ४१; ६.
 १.२६; ७.३.४; २.१.१.२३; ५.२२;
 ३.१.१.२४; २.५
 यज्ञाङ्ग *m* १.१.१.११; १३
 यज्ञापयि *m* १.४.३.३१; २.२.३.१५;
 ५.५; ३.२.१; ४१
 यज्ञोपवीतिन् *adj* १.१.१.१५; २.३.१३
 √ यत् अन्वा+caus १.५.४.२८
 यतःकुतश्चित् *ind* १.२.१.१४
 यथर्षि *ind* १.४.३.८; २३

यथाकर्मसंयोगम् *ind* १.१.२.१५

यथाकामिन् *adj* १.२.२.३७; ५.२.६;

४९; ६.६.६

यथाकालम् *ind* १.५.४.३५; ७.५.१५;

३.२.१.३६

यथाछन्दस् *adj* ३.२.२.४५

यथादिष्ट *adj* ३.२.३.३६

यथादिष्टम् *ind* १.१.१.३३

यथादेवतम् *ind* १.१.१.४७; २.१५;

२.४.२८; ३८; ३.१.११; १९;

३.२५; ६.४.५; ३.२.८.९; ४.३.

१७

यथापूर्वं *adj* १.१.६.८

यथाप्रसृतम् *ind* १.१.६.११

यथाप्रेषितम् *ind* १.३.२.६

यथाष्मनातम् *ind* १.७.४.७५

यथारूपम् *ind* १.१.२.३; ५.११;

३.६.१५; ५.४.२५; ६.५.१६; ३.२.

८.४४

यथार्थ *adj* १.१.१.७१

यथार्थम् *ind* १.१.१.७०; २.१४; ३.

२.५.४७

यथात्नम् *ind* १.५.२.२३

यथाविहितम् *ind* ३.३.१.१६

यथासदृश *adj* १.१.१.७१

यथासमाष्मनातम् *ind* २.१.७.१२; ३.३.

१.४१

यथास्थानम् *ind* १.७.४.३३; ३५;

३.२.७.२५

यथास्त्वं *adj* १.७.४.७१

यथाहृत *adj* २.१.५.१२

यथेतम् *ind* १.१.६.९

✓ यम् १.१.५.१४; १५; ६.१२; २.

२.१४; ४.११; ४.१.२१; ५.२.२५;

४.४; ३४; ३७; ३.२.१.४३; २.९;

३६; ४.१.८; अत्युद् + १.४.३.

१५; अन्वा + (caus) १.१.४.२८;

अभिसमा + १.२.१.२४; अभ्युद् +

२.१.३.३; उद् + १.२.१.२७; ३.

२.८; ४.३.१०; ५.२.३१; २.१.१.

२७; ३.२६; ३.३.२.४१; उप +

१.३.७.१९; ४.३.११; ६.२.३;

५.२२; ३.४.३.८; उपोद् + ३.१.

२.४०; नि + १.५.२.३०; विनि +

१.१.१.७२; व्या + ३.२.५.३९

यमगाथा *f* २.१.१.५१

यव *m* १.२.४.१८; ५.५.३; १२; ६.

३.३; ७.२.१८; ४.१४; १६; २.

१.५.८

यवमत् *adj* १.६.३.१

यवमय *adj* ३.२.७.२८; ३.१.३२

यवमात्र *adj* १.३.५.१

यवसक्तु *m* ३.२.८.१०

यवागू *f* १.२.२.३३; ५.३.१; ३; ४;

७.५.२

यवाप्रायण *m* १.५.५.६

✓ या प्र + १.४.१.१२; १३; ५.४.

५०; ७.४.६७; (caus) २.१.३.

२९; २.५.१८

याजमान *m* १.१.२.१२; २.३.१४;

३.७.२०; ५.४.१९; ३.२.१.२४

याज्या *f* १.१.१.४५; ४७; ६.७.१४;

७.२.३२; ३.२.१.२४; ६७; २.२९;

६.५७; ८.६४

याज्यानुवाक्या *f* ३.२.८.५९; ६७

याज्यानुवाक्याक्त् *adj* १.१.१.५२

याज्यावत् *adj* १.१.१.५१; ५५

यायावर *adj* २.१.३.३३

यावज्जीवम् *ind* १.१.१.८६; ८८;

२.२.५.१६

यावत्कपालम् *ind* १.३.१.२१

√ यु प्र+१.६.७.८

युक्त *adj* १.५.४.४४; ३.१.१.३१;

४.१.४४

युगपत् *ind* २.२.२.१७

युगवरत्र *m* २.१.५.१

युग्म *adj* ३.४.२.८

युग्य *adj* ३.१.१.४४; २.१३

√ युज् २.१.५.२; ३.१.१.२८; ३०;

३.२.५५; ४.३.२५; २६; नि+१.६.

४.१६; ३.४.३.२३; प्र+१.२.२.७;

३.३; ४.२; ६.४.७; ७.२.१२;

४.१०; ३.१.१.१३; ४.२.२२; २३

युवन् *adj* १.१.१.२४; २.१.६.३०

यूप *m* १.६.१.५; ३.१; ६; २२; २३;

२८; ३१; ४.१६; ७.३१; ७.५.१४;

२९; २.१.४.३३; ३.१.१.७; २.

१६; १९; २.६.१; ७; ११; २३;

३४; ७.२६; ४.१.५६; ३.११; २३;

५.२४

यूपशल्क *m* १.६.२.११

यूपाग्र *m* १.६.३.९; ११; ३.१.१.८;

२.६.२४

यूपाञ्जन *m* ३.२.१.२४

यूपान्तराल *m* ३.२.६.१३

यूपावट *m* १.६.१.२५; २.१६; ३.२;

३.२.६.६४

यूपाह्वनीय *m* १.६.६.२८

यूपाहुति *f* ३.२.६.३

युष *m* १.६.७.५; १२; ३.१.२.१४

यौवन् *m* १.३.२.२१; २२; ७.१९

योग्यकृत *adj* १.२.४.१९

√ रक्ष् ३.४.१.३१

रजत *m* १.४.२.१९

रत्निहविस् *m* ३.३.१.३५

रय *m* १.४.३.१८; २१; ५.१.१७;

२.२.४.१८; ३.१.१.२६; ३०; ३२;

४१; २.७; २.१.४६; ५.४९; ३.१.

२५; २.५४; ५६; ३.१७; ४.३.२६

रथकार *m* १.१.१.४; ४.१.१; ३.२

रथचक्र *m* १.४.३.१९; ३.१.१.३५; ३८

रथन्तर *m* १.४.३.२९; २.१.८.६; ७;

२.३.१५

रथन्तरपृष्ठ *adj* ३.२.१.४५; २.१४;

१५; ३.७

रथमात्र *adj* १.६.१.१८

रथमुख *m* २.२.४.१७

रथवाहनवाह *m* ३.३.४.३७; ३९

रथविमोचनीय *adj* ३.१.२.१२; ३.

३.१५

रथाक्ष *m* ३.१.१.३४

रथाक्षमात्र *adj* ३.२.६.१३

रथ्य *adj* १.४.३.९

√ रम् अन्वा+१.३.५.९. ६.४.२८;

७.२.३४; ३.२.२.३५; ४.३.१;

आ+१.२.१.२७; ३.२.३.२०

√ रम् आ+१.५.३.८; ९

रराट् *m* ३.१.१.२९

रशना *f* १.६.२.११; ३.२३; ४.१५;

३.२.६.१९; २०; २३; ३५; ४.

१.१४

रशनागुण *m* १.६.३.२९

रशनाग्र *m* १.६.३.२५

रशनास्थान *m* ३.१.१.९

रश्मि *m* १.४.२.९; ७.३.२४

रश्मिवत् *adj* २.१.२.३२

रस *m* ३.२.८.३१रसप्राधान *m* ३.२.२.९राका *f* १.३.७.६; ७राजकयणी *f* ३.१.१.२; २.१.२८राजत *adj* ३.३.२.४७; ३.७; ४.३.

४७; ४.१९

राजन् *m* ३.२.१.२७; ३१; ३.१.१;

२.१; ३.२१; २४; २५; २६; ४.

१४; ४८; ४.१.१; १७

राजन्य *m* १.२.२.३८; ४.४८; ४.१.

१; १०; ३.२; ४.११; ५.३.१०;

२.१.१.२२; ३.२४; २.४.१४; १६;

३.१.१.१; २.४८; ३.३.२; २३;

४.१.३९

राजन्यवन्धु *m* २.१.१.५०राजपुत्र *m* ३.४.१.१७; ३१राजमव्य *adj* ३.१.१.४७राजस्य *m* ३.२.५.२०; ७.१; ८.४३;

३.१.१

रात्री *f* १.५.४.४३; ४४; ३.२.७.६;

४.१.९

रामा *f* २.२.५.१२राष्ट्र *m* ३.३.१.५९राष्ट्रभृत् *m* २.२.४.१५राहना *f* २.१.१.३८; ३९रिक्त *adj* १.२.२.१५; ४.४४; २.१.

४.२१

रक्म *m* २.१.२.३५; ६.१३; १५; १६;

३.१.२.२४; २.१.२६; ३.२.२८;

४७; ५१; ३.७; ३५; ४.३.१; ४.

१०; ५.५; ३२

रक्मप्रतिमोचनादि *adj* २.१.३.१७रक्मप्रतिहित *adj* ३.४.२.२५रक्मसूत्र *m* २.१.४.२७

रक् प्र + caus १.६.१.३१

रद्र *m* १.५.३.६

✓ रक्ष अप + १.५.३.१५; ३.४.३.३; ५

✓ रक्ष अभ्यव + ३.३.३.१०; अव + १.

२.४.३१; २.२.३.२६; ३.१.१.४६;

caus ३.१.२.२१; २.८.४६; ३.३.

१८; आ + १.२.४.२५; २.२.३.२२;

३.१.१.४२; २.३; १६; २.५.२५;

५५; ४.३.३५; प्रत्यव + २.२.५.१०;

१५; ३.१.२.४७; ४८; समा + caus

१.५.४.४६; ४७; ४८

✓ रु १.७.३.२३

रोतासिच् *f* २.१.६.२७; २.१.११;

२.५

रैवतपृष्ठ *adj* ३.२.१.६४रोहिणी *f* १.५.१.५लक्षण *m* १.१.१.७८

✓ लम् आ + १.३.६.१६; ५.४.१२;

१६; २.१.२.३; १३; ८.११; ३.२.

२.४७; ३.४२; ४.७; ४.५.१७; २५

ललाट *m* ३.४.३.१३लज *m* ३.२.७.३; ४.२.४

✓ लिच् १.३.१.४४; परि + १.६.१.

२०; २.१६; २.१.१.१७; ३.२.६.

८; ९; १२; व्यव + १.६.१.२१

✓ लिप् प्र + २.१.२.२

✓ लप् (pass) १.२.३.२२

✓ लू १.२.१.१६

लुत्वा *grd* १.२.१.१८लेखा *f* १.३.१.२९; ४४लेप *m* १.२.३.२५; २७; ३.१.२२;

२५; २९; ५.२.३५; ३७; ४६; ६.

७.२७; ७.४.४९; ३.१.१.४५

लोक *m* २.१.६.२; ७.१४; ८.३; २.

१.२; ११; २६; २७; २९

लोकतस् *ind* १.१.१.८१

लोकपूणा *f* २.१.४.१५; ६.१; ८.९;
२.२.१५; ५.२०; २३; २४; २५

√ लोड् आ + १.७.४.१८

लोमन् *m* १.२.३.३०; ३.४.३.४५

लोमवर्जम् *ind* २.१.१.३५

लोष्ट *m* २.१.५.१५; ६.२५; ३.३.

१.१२

लोष्टादि *adj* २.१.५.१२

लोहमय *adj* ३.४.४.१९

लोहशकल *m* १.४.२.८

लोहित *adj* १.६.३.२९; ५.२८; ३.

४.४.२६

लोहिताक्त *adj* १.६.५.२३

लोहितायस *m* ३.३.२.४६

लोहिनी *adj* (*f*) २.१.४.४

वैश *m* १.४.१.६; २.२.३.१९

√ वच् *caus* १.३.७.२०; ४.२.१२;

५.३.११; २.१.२.३०; ६.२२; २.

१.९; २.१८; ३.९; १८; ४.४; ३.

१.१.४३; ३.३.३७; अनु + (*caus*)

१.७.४.३९; वि + (*caus*) १.७.

२.२८

वचन *m* १.१.१.६४; ३.२.१.२३

वडवा *f* ३.२.७.४१; ८.४७; ४.३.५

वडवाप्यय *m* ३.४.१.४५

वत्स *m* १.२.१.५; २.१६; ३६; ५.४.

१२; १६; ५.१३; ७.२.२; ३.४;

२०; ३.२.१.३६; ४.६; ८.५७

वत्सगौ *f* ३.२.२.६

वत्सञ्जु *adj* १.२.३.१; २.

वत्सतरे *m* १.४.४.३७; ३.३.४.१४

वत्सतरापवर्ग *adj* ३.३.४.२४

वत्सतरी *f* ३.३.४.२१

वत्सापाकरण *m* १.१.२.७

√ वच् ३.२.५.२७; (*caus*) ३.२.५.
३०; अनु + १.१.१.३

वनस्पति *m* १.६.७.१५; २.१.५.१०;
३.२.६.६६; ६७

वनस्पतिस्विष्टकृदिह *m* ३.१.२.३४

वनिष्ठु *m* १.६.६.१७; ७.११; २१;
३.२.६.५९

√ वप् २.१.५.८; ९; ३.३.४.१०;

अधि + १.२.४.६४; २.१.४.२६;

अधिनि + ३.२.१.८; अनुनिस् + २.

२.४.२६; आ + १.२.४.४५; ५९;

४.४.३२; ७.२.२३; ३.३.१.५४;

उद् + १.२.४.५४; २.१.१.४७;

उप + १.६.७.३८; ७.४.६२; ६४;

२.२.२.१७; १९; नि + १.३.१.३७;

४६; ४.१.२५; २.४; ७; ३.३४;

५.२.७; ६.१.२५; ३८; ७.२.२०;

२.१.४.१०; १९; ५.१९; ३.३.१.

८; निस् + १.२.३.५; ४.२०; २८;

३.१.२३; ४.४.१०; २३; ३०; ५.

१.२; ११; १९; ५.१; ५; ६.१.४;

२.१२; ७.३.२४; ४.११; ७९; २.

२.५.२८; ३.१.१.२४; २.८.५३;

३.१.२; ३; २७; ५२; ६२; २.४;

४.४; १५; ४.१.३२; ५९; ५.२८;

परि + १.६.३.१८; प्र + २.१.३.

३३; ३४; ३.३.४.४३; प्रत्या + २.

१.३.३५; विनि + ३.२.१.१०; सं +

१.३.१.११; संनि + ३.२.१.७; ११;

समा + १.७.४.६८

वपा *f* १.६.५.२५; २७; ३०; ६.५;

७; ८; ११; १५; ७.५.२२; ३.१.१.

२३; २.२९; ३१; २.४.५; ६.६०;

८.६२; ४.४.२०; २१; २४; ५.२१

वपाश्रयण *m* ३.२.६.४५
 वपाश्रयणी *f* १.६.२.११; ४.२८; ६.
 ३; ११; ३.२.६.४८; ५२
 वपास्थान *m* ३.४.४.२२
 वपोद्धरण *m* १.६.६.१५; ३.२.६.५०
 वपोपरि *ind* ३.२.४.८
 वर *m* १.१.४.४; ७; ४.१.९; २.१६;
 ३.१७; २.१.६.२३; ३.२.५.११;
 ३.३.२९
 वरकलृप्तिन् *adj* ३.२.५.३६
 वरणपाणि *adj* १.४.३.३२
 वरणमय *adj* १.२.४.३
 वरदान *m* २.२.१.८
 वराहविहृत *m* १.४.२.२
 वरुणप्रधास *m* १.६.२.६; ७.२.१; ५.
 २९; ३.२.७.४२
 ✓ वर्ज् १.४.३.४३
 वर्मेन् *m* १.२.२.३०; ३.२.७; ३०;
 ५.२.२०; ६.१.३२
 वर्षयित्वा *grd* १.६.७.१२
 वर्मेन् *m* ३.४.३.२८
 वर्षत् *adj* २.२.५.१६
 वर्षा *f* १.४.१.१; ५.१.५
 वर्षिष्ठ *adj* ३.२.६.२९; ३१
 वर्षीयस् *adj* १.२.१.३२; ७.४.८;
 ३.२.६.३२
 वर्ष्य *adj* १.७.५.९
 वल्मीक *m* २.१.१.८
 वल्मीकवपा *f* १.४.२.३; २.१.१.२६;
 ५२; ३.२.७.३३; ३.१.११; ४.१
 ववा *f* १.५.४.१२; ३.१.१.२२; २.
 ४५; २.३.४१; ४.५.२०
 वषट्कार *m* १.१.६.१२; ७.४.४३
 वषट्कारान्त *m* १.१.१.५३; ६.७.२५

वषट्कृतानुवषट्कृत *adj* ३.२.७.३१
 वष्किहन् *adj* ३.४.३.१७
 ✓ वस् १.७.३.१७; १९; ३.२.७.६;
 उप + १.१.२.१; ४.४.४१; ७.३.
 २; प्र + १.१.४.१५; २.४.१७; ५.
 ४.४९
 वसतीवरी *f* ३.२.१.४१; ४३; ४५;
 ३.१.६१
 वसन *m* १.५.५.२
 वसन्त *m* १.४.१.१; ५.३.१७; ३.४.
 ३.२०; २१
 वसा *f* ३.२.८.३४
 वसाहोम *m* १.६.७.८; १४; ३.३.६.
 ५७
 वसाहोमशेष *m* १.६.७.१७
 वसाहोमहवनी *f* १.६.२.११; ६.२९
 वसोर्धारा *f* २.२.४.१
 ✓ वह् (caus) आ + १.२.३.१२;
 ३.२.६.६६; परि + ३.४.१.५
 वहिन् *adj* १.४.३.३७
 वाग्यत *adj* १.१.१.४८; ३.१.११;
 ३.२.४.१३; ४.१.९
 वाच् *f* १.१.५.१४; १५; ६.१२; २.२.
 १४; २५; ४.११; ३.१.२८; ४.१.
 २१; ३.३६; ५.२.२५; ४.४; ३४;
 ३७; ३.२.१.४३; २.९; ३६; ३७;
 ६.४६; ३.४.१३; ४.१.८
 वाचोयम *m* २.१.२.२०
 ✓ वाज् उप + १.३.४.२
 वाजपेय *m* ३.१.१.१; २.५.२०
 वाजपेयचमस *m* ३.१.२.३५
 वाजपेययाजिन् *m* ३.१.२.४७
 वाजपेयसँत्या *f* ३.१.१.१०
 वाजप्रसव्य *m* २.२.४.१०

- वाजवती *f* १.१.४.२
 वाजसामन् *m* ३.१.१.३९
 वाजिन् *m* १.७.२.१७
 वाजिन *m* १.१.१.५२; ७.२.१७; ३९
 वात्सप्र *m* २.१.३.१६; २०
 वात्सप्रान्त *adj* २.१.३.१७
 वाण *m* ३.२.५.२६
 वातहोम *m* २.२.४.२२
 वापयित्वा *grd* १.१.२.२; ४.१.५;
 ३.४.१.७
 वाम *adj* ३.३.२.३३
 वामदेव्य *m* १.४.३.३१; २.२.३.१५
 वामन *adj* ३.२.३.४१
 वामभृत् *f* २.१.६.२६
 वायव्य *adj* १.७.५.२; ३.१.१.१३;
 १४; २.८.८; ४.३.१६
 वायव्या *f* २.२.१.४
 वायु नियुक्ते *m* १.७.५.३८; २.१.२.
 १३; ३.२.३.४१
 वायोषस *adj* ३.२.८.६६
 वारवन्तीय *m* १.४.३.३२
 वाराह *adj* ३.३.३.१०
 वाक्त्रण *adj* १.७.२.२; १७; २४; ३६;
 ५.३०; ३.२.४.८; ९; ६.३८; ३९;
 ७.२८; ३.१.३२
 वाक्त्रणीनिष्काप *m* १.७.२.२६; ४२
 वाळ *m* ३.१.१.५; १५; २.७.१२; ३५;
 ८.२७
 वालखिल्य *m* ३.२.२.८
 वावाता *f* ३.३.१.३६; ४.३.४४; ४७;
 ४.१९
 वास *adj* ३.२.५.४८
 √ वास् उद् + १.२.२.३०; ३.३.२४;
 ५.१५; ५.२.२०
 वास् *m* १.४.१.१२; ५.१.१७; ३.१.
 १.९; २.१४; २.५.१८; ३.१.८;
 २१; २.५२; ४.१.७; ४.१.०; १७
 वासिष्ठ *m* १.१.६.१
 वास्तोषत्य *m* १.५.४.४४
 विकङ्कत *m* १.४.२.८
 विकर्णी *f* ३.२.२.१७
 विकर्षण *m* २.२.३.२१
 विकल्प *m* १.४.४.३१
 विकार *m* १.७.१.५; ५.२८
 विविलघ *adj* ३.४.५.१९
 √ विच् वि + १.२.४.५८
 विचित्तगर्भ *adj* ३.३.१.३७
 विच्छिद्य *grd* १.६.७.२; ५
 विजित्य *grd* ३.४.१.१
 वितत्य *grd* ३.१.१.१५; २.७.१२
 वितस्ति *m* २.१.४.३७
 वितृष्ण *adj* २.१.१.५२
 वितृतीयमात्र *adj* १.४.१.२४
 √ विद् १.१.१.१७; ४.२.२०; आ +
 (caus) ३.२.१.२१; ४२; ३.२.
 ४.१३; ३.२.३५
 विदीग्य *m* ३.४.५.२२
 √ विष् ३.२.५.४९; अप + १.४.२.२०
 विधान *m* १.१.१.५७
 विधुरत्न *m* १.५.१.१
 विपृति *f* १.३.३.१७; २०; ६.६
 विप्रमुच्य *grd* १.६.६.३
 विभक्त *adj* ३.२.३.४२
 विभक्ति *f* १.५.१.१३
 विभज्य *grd* १.३.२.१२; २.२.३.५
 विमात्र *grd* २.१.४.८
 विमुक्त *adj* १.३.६.२४
 विमुच्य *grd* १.४.३.३६

विमृज्य *grd* १.२.३.६विमृश्य *grd* २.१.४.३८विमोचन *m* १.१.४.८; १३विराज् *f* २.२.२.२विलाप्य *grd* १.३.१.२४विवयस् *adj* २.१.६.३०विवाजिन *adj* १.६.६.२८विविक्त *adj* १.२.४.५९विवेष्ट्य *grd* ३.३.२.४४विद् *f* ३.१.२.३; १७; २.६.३२; ३.

२.१

√ विद् अनुपरि + ३.४.४.१६; उप +

१.१.५.८; ३.२.२१; ३.२.२.२३;

प्र + १.१.६.७

विशाल *m* १.२.१.१६; २.२.२.१४विशालयम् *m* ३.४.५.२५विशाल्य *grd* १.२.२.५विश्रजित् *m* २.२.५.३०; ३.२.५.२०विश्रजित *adj* ३.२.३.२८; ३१; ३२विश्रज्योतिस् *f* २.१.६.३२; २.१.१२;

२.५

विषाद्य *grd* (caus) २.१.७.४विषुवत् *adj* ३.२.३.१७; २३विष्णु शिपिविष्ट *m* १.४.४.२९विष्णुक्रम *m* १.१.४.२२; ३.४.५.८विष्वक् *adj* १.३.६.१विसमाप्त *adj* १.१.६.१०विसृज्य *grd* १.३.६.६; ४.३.३५;

२.१.५.७; ३.२.२.३७

विसृष्टवाच् *adj* १.२.२.२७विलेसिका *f* ३.३.१.७विलस्य *grd* १.३.३.२; ६; ५.१८;

७.१९; ३.३.२.५२

विहार *m* १.१.१.१०; १२; ५.६; ६.८;

२.२.११; ४.३.१९; ४०; ४.२२;

५.४.४८; ७.२.३०; २.१.३.२५;

३.२.४.१३; १४; ५.५०; ३.४.५

विहित *adj* २.१.४.३८विहृत *adj* २.१.६.३०; ३.२.२.४७;

३.४०

विहृत्य *grd* ३.३.४.५वीजन *m* ३.२.१.५०वीणागायिन् *adj* ३.४.१.३७; ३९; ४४वीरकाम *adj* १.३.७.७वीर्यकाम *adj* ३.२.८.१

√ वृ १.१.४.४; ५.१; ७.४.२८; ३.२.

१.२३; ३.३. २९; प्र + १.३.४.२१

वृक् *m* ३.२.७.२४वृक्क *m* १.६.७.१वृक्ष *m* १.४.२.८; ७.४.७६; २.१.१.५

√ वृज् २.१.६.३; प्र + २.१.२.२०

√ वृत् (caus) १.४.३.१८; अधि +

(caus) १.३.१.४; अनुपरि +

(caus) १.४.३.१९; अपपर्या + १.

१.१.१२; अमिपर्या + १.२.१.१०;

३.१.२.१८; अभ्या + (caus) २.

१.६.११; ३.२.६.५४; आ + २.१.

३.११; (caus) १.१.१.६४; ८२

३.४.३.४२; नि + (caus) १.७.

२.४३; ४८१; ५.४; निस् + (caus)

१.३.१.१; प्रत्या + (caus) ३.४.

५.२; विपरि + (caus) २.१.३.८;

व्यनि + (caus) ३.२.१.४६

वृत् *adj* १.१.५.२वृत्त *adj* ३.२.३.१९; ॥ ३.३.३.४

√ वृष् ३.३.२.१८

वृषम *m* ३.२.७.२६

वृषाकपि *m* ३.२.२.८
 वृष्टिकाम *adj* १.७.५.८; २.१.२.३२
 वृष्टिग्रह *m* ३.२.५.२३; ६१
 वृष्टिसिनि *f* २.२.१.३९
 वृष्णि *m* २.१.२.३; ३.१.१.२२; २.६.
 ३८; ७.२६
 वेण्वङ्गार *m* २.१.१.३५
 वेतसशाखा *f* २.२.३.१९; ३.४.१.२७;
 ३.२४
 वेद *m* १.१.१.५६; २.१९; २०; ४.
 ३०; २.२.१; ३.४.४; ३.१.१३;
 २७; २.२५; ३३; ३.२६; ३०; ४.२;
 ५.१३; ७.१७; १९; ६.१.१८
 वेदप्रवर *m* १.२.४.३; ३.२.१२
 वेदमूल *m* १.३.१.३६
 वेदशिरस् *m* १.२.२.२
 वेदप्र *m* १.२.२.२
 वेदि *f* १.१.२.२०; २.२.४; ३.२; ३.
 १.३०; ३४; ४३; २.४; ५; ३.३;
 ६; १३; ४.२; १९; ६.१.१८; ७.
 २.५; ११; १२; २१; ४.१; ६; १०;
 २.१.४.३३; ३.२.४.१३; १४; ६.
 ६१; ३.१.४९; ४.१.५५
 वेदितृतीय *m* १.३.१.३२; २.५
 वेदिकोणि *f* १.१.३.१६; ३.३.३०;
 ७.४.५; ३.२.५.३७; ३.४.४३
 वेदिसक्ति *f* ३.१.१.३३; २.५.२८
 वेदोपयाम *adj* १.३.७.१
 वेद्येस *m* १.३.५.२; ६.२३; ३.२.७८
 वेद्यन्त *m* १.३.३.३३; ६.२.१६; ४.१९
 √ वेष्ट् ३.१.१.९; आ+१.२.१.२१;
 ३.१.१.४०; नि+१.१.४.२४;
 प्र+१.६.३.२५; वि+३.२.८.३७
 वेहत् *m* ३.४.३.१६

वैकङ्कत *adj* १.२.४.२; ४.४.२;
 ५.२.१०; २.१.२.२५; २७
 वैकर्षण *adj* २.१.५.७
 वैष्णव *adj* २.१.१.५
 वैतस *adj* ३.४.१.७; ५.११; १२
 वैराजपृष्ठ *adj* ३.२.१.५१
 वैरूपपृष्ठ *adj* ३.२.१.४९
 वैश्य *m* १.१.१.४; २.४.४८; ४.१.१;
 १०; ३.२; २.१.१.२२; ५०; ३.२४;
 २.४.१४; १६; ३.३.२.५०; ३.
 २३; ४.१.३१
 वैश्वकर्षण *adj* १.७.३.२६; ३.२.३.१९;
 २४
 वैश्वकर्षणादित्य *adj* ३.२.५.२४
 वैश्वदेव *adj* १.५.५.६; ७.१.४; २.१४;
 ५.६; १४; २.१.८२; ३.२.३.४१;
 ४.८; १०; ६.३८
 वैश्वानरवाणी *f* ३.३.४.५१
 वैश्वानरीय *adj* २.१.२.५; २.४.३
 वैश्ववत् *adj* ३.२.५.२४
 वैष्णव *adj* १.१.१.६१; ६.१.४; ५;
 ३.२.३.४१; ३.४.१५; ३३; ४.३.
 १६
 वैहव *adj* १.१.२.४; २५; ५.४.१;
 २७; २.२.४.२४
 व्यञ्जन *m* ३.२.२.१७
 व्यतिक्रम्य *grd* १.३.५.११
 व्यत्यस्त *adj* १.६.६.११
 व्यत्यासम् *ind* २.१.३.२०; ३.१.१.
 २१; २.१.२६; ३५; ३.२५; ६.१०;
 ७.२७
 √ व्यथ् ३.२.२.२९; ३०
 व्यथ *m* ३.२.५.४८
 व्यबोक्षणान्त *adj* २.२.३.२७

व्याख्यात *adj* १.३.७.१२; ७.१.४;

५.२७; २.१.३.१९; २.१.५; १७;

२२; ३.२.२.३९; ५१; ३.२.३६

व्याघारणान्त *adj* २.१.५.१६

व्याघ्र *m* ३.२.७.२१

व्याघ्रचर्मन् *m* ३.२.८.३७; ३.२.४४;

४७

व्याघ्रलोमन् *m* ३.२.७.२०

व्यायाममात्र *adj* २.२.४.८

व्याहति *f* १.१.५.१३; ४.३.८; २३

व्युद्धत् *adj* १.५.२.८; ३.४.२.१५

व्युत्क्रामत् *adj* १.७.२.३३

व्युत्सिच्य *grd* १.१.४.२०

व्युदित *adj* १.४.२.९

व्युद्दिष्ट *adj* १.१.३.१५; ३.५.१२

व्युत्कृष्ट *adj* २.१.५.१२

व्युष्ट *adj* १.५.२.८; ३.२.८.३;

४.२.१६

व्युष्टि *f* २.२.१.२१

व्युष्टिद्विरात्र *m* ३.३.४.४९

व्युह्य *grd* १.३.५.२; ६.७.२३

व्यूढ *adj* ३.२.२.४; ५; ४२; ४३

व्यूषत् *adj* १.१.१.५४

√ व्ये परि + १.६.३.२२; २४; ३.२.

६.१९; २०

√ वृञ् १.२.१.२९; ४.१५; ५.४.३३;

६.४.३३; ५.२९; ३.१.१.४१;

२.१.३९

व्रजत् *adj* १.२.१.८

व्रत *m* १.१.२.४; ७; २.१.७.२३; ८.२

व्रतकाल *m* २.१.३.२२

व्रतप्रभृति *ind* २.१.८.२१

व्रतोपायन *m* १.६.२.८

व्रतोपेत *adj* १.२.१.२

√ वृश्च् १.६.१.११

व्रीहि *m* १.२.३.५; ४.१.८; ५.५.१;

३; १०; ६.६.२०; २.१.७.१

व्रीहिसक्तु *m* ३.२.८.१०

व्रीह्याप्रयण *m* १.२.४.१८

√ व्लिष् निस् + (caus) १.६.६.१७

वैष्वन्त *m* १.१.१.२५; ४.४.३५

√ वौस् ३.२.२.८; ५.५.८; ३.३.३१;

अनु + २.२.३.१७; वि + १.४.४.१५

शकट *m* १.२.४.१९; ३३

शकल *m* १.६.४.७

√ शङ्क् आ + १.५.४.४८; ३.४.

१.३२

शङ्खल *m* ३.२.५.२७

शङ्खमय *adj* ३.४.३.४८

शत *m* १.४.४.१३; ३.१.१.३१; ३.

४.१७; ४.१.१७; ३१; ४४

शतकृष्णल *adj* ३.३.२.२८; ४.५.५

शततन्तु *adj* ३.२.५.२६

शतमान *adj* १.५.१.१७; २.२.५.३;

३.१.२.१०; २३; ४.१.१३; ३.१०

शतवद्विय *m* २.२.३.३

शतातृण *adj* ३.२.७.३५; ३.२.२८;

४.५.५

शताभ्यास *m* ३.४.२.११

√ शद् अति + ३.३.१.४; ११

शब्द *m* ३.२.५.५४; ६.४.५

शब्दव्याय *m* १.१.१.८

शब्दक्त *adj* ३.२.१.४६

√ शम् ३.२.५.५४

शमितु *m* १.६.६.१५; २६; ७.३८

शमी *f* १.४.२.८

शमीपर्ण *m* १.७.२.१९; २०

शमीमय *adj* १.२.४.२; ४.४.२; ४

शमीशाखा *f* १.२.१.२

शम्या *f* १.२.४.२; ६३; ६.१.२१;
३.३.१.४; ११

शम्यामात्र *adj* १.६.१.१९

शरद् *f* १.४.१.१; ५.१.५; ३.१.१.१

शरीर *m* २.१.२.१२

शरोनिष्काष *m* १.७.३.८

शरोनिष्काषपूर्ण *adj* १.७.३.२१

शर्करा *f* १.४.२.६; २.१.१.३५; ४.९;
५.१८; ६.१८; २.२.१७

शलाका *f* १.२.३.२८

शलाकास्थ *adj* १.७.४.१९

शल्क *m* १.४.१.१६

शल्मलीपिष्ट *n* ३.४.४.१९

शष्प *m* ३.२.७.२; ४

शस्य *m* ३.२.५.५८; ६.४८

शाकवरपुण्ड्र *adj* ३.२.१.६०; ४.२.२१

शाखा *f* १.२.१.२; ११; २.५; ६; ३.
२.६.४७; ४.५.२४

शाखापत्र *m* १.२.२.७

शामित्र *adj* १.६.४.२६; ३६; ५.३०;
७.२३; ३.२.६.४९; ४.४.९

शामित्रलक्षण *m* १.६.२.१७; ४.३४

शालामुखीय *m* ३.२.४.१३; १६; १७;
६.६०

शिक्य *m* २.१.४.२०; २३; २६

शिक्यपाश *m* २.१.३.६; १३

शित्तिपुण्ड्र *adj* ३.२.६.३८; ३.१.५८

शिशिर *adj* ३.३.१.५९

शिरस् *m* १.२.१.२९; ७.२.३०; २.१.
१.५०; ५२; ५३; ३.१२; ५.४;
७.६; २.३.१५

शिरस्तस् *ind* २.१.५.४

शिल्प *m* ३.२.२.८

शिशिर *m* १.४ १.२; ५.३.१७

√ शिष् अव + ३.४.१.५३; उद् +
२.२.४.९

शिष्ट *adj* १.२.४.२; २.१.५.११

√ शी १.७.१.२; परि + (caus)
३.१.१.२३; २.३४

शीतबुध्न *adj* १.२.२.३१

शीर्षपक्षपुलाप्यय *m* ३.१.६.२

शुक्ति *f* ३.३.१.११

शुक्र *m* ३.२.३.३३

शुक्राग्र *adj* ३.२.२.४१; ४२; ३.३४

शुक्ल *adj* ३.४.५.१९

शुनासीर्य *m* १.७.५.१; ८; ३८

शुल्ब *m* १.२.१.२१; २३; २.२; ३;
३.३.९; ७.१९

शुश्रुवस् *m* १.२.२.३८

शुष्क *adj* २.१.१.४२

शुष्कदृति *f* ३.३.४.४७

शूद्र *m* १.५.२.११; ३.२.५.४१; ३.
३.२३

शूद्रार्थ *m* ३.२.५.३९

शूर्प *m* १.२.३.३; ४.२; १४; २८;
५२; ४.३.११; ७.२.३०

शूल *m* १.६.२.११; ६.१६; ७.३७;
३.२.७.४२

शूङ्गशफ *m* ३.२.८.३१

शृत *adj* १.१.४.१७; २.३.८; ९; ३.
१.१०; ३.३०; ६.६.२; २१; २.१.
५.२३; २.३.११; ३.१.१.२५; २.
४.१२; ३.१.५; ५३; ५५

शेष *m* १.२.३.३२; ३.१.७; ४.१.१०;
६.३.२३; ४.१९; ५.१९; ७.६; ७.
२.१९; २.१.१.४१; २.१.१९; ३.
२.३.३८; ७.१०; ३.२.३०; ५२;
४.१.५०

श्रुष्टि *f* १.२.१.१५

श्मश्रुल *adj* १.६.३.२९

श्याम *adj* ३.१.१.२२; २.६.३८

श्यामाक *m* १.५.५.१; ११; *adj* १.

५.५.६

श्यामाकसक्तु *m* ३.२.८.१०

श्यामूल *m* ३.४.४.११

श्याव *adj* २.१.८.११

श्येन *adj* १.६.६.२

श्येनपत्र *m* ३.२.८.११

श्येत *m* १.४.३.३२

श्रपयित्वा *grd* ३.२.७.३; ३.१.३९

✓ आ (*caus*) १.२.३.७; ४.१.७;

६.४.३५; ६.१६; २०. ७.४.१५;

३.३.१.५६; ४.१.६; ११; ४.२६;

५.३०

आयन्तीय *m* ३.३.४.२३

✓ अि अवि + १.२.२.१३; ३.१.२०;

२.२७; ५.२.१७; उद् + १.६.३.

१३; २.१.१.४८; ३.२.६.७; परि +

१.२.३.११; ७.४.४; २.१.४.९;

५.१८; ३.२.५.३७

✓ श्री ३.२.७.१७; २०; २३; ८.१०

✓ शु आ + (*caus*) १.६.४.३०;

७.४.४०; प्रति + (*caus*) ३.३.

३.२४; प्रत्या + (*caus*) १.१.१.

५०; ३.६.१७; ६.४.३१; ७.४.३६;

४१

श्रोणि *f* १.३.२.१; ६.७.१; ४; ७.४.

४८; २.१.५.५; २.३.१५

श्रोण्यस *m* १.६.१.३४; ३.२.८.२७

श्रोत्र *m* ३.२.६.४६

श्वन् *m* ३.४.१.२२; २४; २५

श्वस् *ind* १.४.१.१४; २.२.५.१; ३.

१.१.१०; २.१.४७; ४९; ५१; ६०;

६४; २.३८; ३.१७; २४; ४.७;

१३; १४; ६.७; ३.१.१३

श्वेत *adj* १.६.३.२९; २.१.२.१३;

२.१.१; ३.१.२.२७; २.३.२०;

३.१.४५; ५८; ४.१२; ४.३.१४;

१५; १६; ५.२०

श्वेतवत्स *adj* ३.१.४५; ५८

षट्कपाल *adj* १.७.४.१२

षट्कृत्वस् *ind* १.३.७.१०

षडर्च *m* ३.२.८.५९

षडह *m* ३.२.१.४४; ३.६

षडुद्याव *adj* २.१.३.५

षडढा *ind* २.२.३.५

षडढोतु *m* १.६.१.२

षडद्वादशचतुर्विंशत्यपरिमितौ *f* १.४.

३.४२

षडयुक्त *adj* २.१.४.३९

षड्योग *adj* १.७.५.३

षष् *adj* १.२.१.५; ५.४.७; ६.७.११;

२.१.२.१८; ५.२१; २२; २.४.

११; १५; २५; ३.२.१.५; ३.३३;

५.४५; ३.४.३८; ४.१.५०; ५८

षष्ठ *adj* १.५.५.८; ६.७.१७; २.२.

३.२७; ३.२.१.६६; ३.४१; ३.१.

१४

षोडशन् २.२.१.१९; ३०; ३.१.१.३०;

२.१.४; ८.३१; ३.२.२६

षोडशिक *adj* ३.१.१.२; २.१.२८;

३.४.४२

षोडशिचमस *m* ३.१.२.३५

षोडशिन् *m* ३.२.१.५१

षोडशिपात्र *m* ३.१.१.१४

षोडशिवर्ज *adj* २.१.१.१

√ ष्ठीच् नि + १.५.४.२३

सँयत् *f* २.१.७.२२

सँयानी *f* २.२.१.३०

सँवत्सर *m* १.४.४.३०; ५.१.४; ४.७;

६.१.१; ७.५.११; १२; ३.४.१.४२

सँवत्सरम् *ind* १.२.२.४०; ४.१.११;

२.२.५.१६; २७; ३.३.१.१६;

४.४१

सँवत्सरी *f* २.१.७.१६

सँधुद्ध *adj* ३.३.२.३१

सँसाद्य *grd* १.६.२.१२

सँसृज्य *grd* ३.२.७.३

सँसृप् *f* ३.३.४.५; ३०

सँसृष्ट *adj* १.३.२.१; २.१.१.३६;

६.२५; ३.४.३.१७

सँस्कारैकस्वर्थ *m* १.१.१.८

सँस्कृत *adj* ३.२.८.३

सँस्कृत्य *grd* १.२.३.४; ४.९; ३८;

६.१.३३; ३.१.४.१७

सँस्तीर्ण *adj* १.१.५.६

सँस्तीर्य *grd* १.२.२.७; ४.२

सँस्था *f* २.१.१.१; २.५.३०; ३.३.

४.४२; ४.२.१

सँस्थाप्य *grd* १.७.४.८१

सँस्थित *adj* १.७.४.८१; २.२.५.२०;

३.२.२.१२; ७.४२; ८.५५; ३.४.

९; ४४; ४.१.३५; २.२; ५.२३; ३०

सँस्पृशयत् *adj* १.२.१.६

सँखावभागा *m* १.१.४.६

सँखित *adj* १.३.४.३०; २.१.७.३;

३.२.६.३८; ७.६

सँखितप्रजनन *adj* ३.४.४.१७

वा....१९

सकाश *m* १.५.४.३४; ३७

सक्विशोर *adj* ३.२.८.४७

सकृत् *ind* १.१.१.४३; २.३.२; ४.१.

८; ६.७.४; १४; ७.२.२२; ३.१२;

४.२७; ६५; ३.२.१.२३; ५.११;

६.४५; ५१; ४.१.४१

सकृदास्त्रिज *adj* १.२.३.४; ७; ९

सकृत् *m* ३.३.१.१९; ४.२.४

सखिन् *m* ३.२.६.४५

संकृत्य *grd* १.६.७.१२

संक्षालिन *n* १.२.२.२८

संख्याविकल्प *m* १.४.३.४२

संगलमान *adj* १.२.२.१७

संगृहीत *adj* १.६.१.१७

संग्रहीतृ *m* ३.३.३.२१

संचर *m* १.७.२.१७; ३.२४; ५.२

संचित *m* २.१.४.१९; २.२.२३

संछादित *adj* २.२.४.२

√ सञ्ज अनु + १.१.५.१२; २.३.१९;

४.४.२१; ६.५.१७; २.१.६.३५;

७.११; ८.१५; २.१.३; २.१०;

१३; २४; ४.१५; ३.२.५.२१; २३;

३.२.२८; ४.४.१५; आ + १.७.४.

७६; वि + २.१.१.४० व्यक्ति + ३.

२.६.२८; ३७; ८.६३

संजित्य *grd* ३.२.५.४३

संज्ञप्त *adj* १.६.५.५

संज्ञप्यमान *adj* १.६.५.३; ३.४.४.१३

संज्ञा *f* ३.४.३.१७

सतृण *adj* १.३.१.३५

सत्त्व *m* ३.२.१.३; ३७; ३९; ५.२०

सत्त्राहीन *m* २.१.१.९; ३.२.२.५१

सत्य *m* १.७.२.२८

सत्यवृत्त *m* ३.३.४.४६

√ सद् (caus) १.१.१.७८; २.१.

१७; ४.१०; ३६; ३.२.७; ३०;

४.१५; ३६; ५.२; ३; १४; २०;

६.२२; ५.२.२६; ३२; ३६; ६.२.

४; ४.२४; ३४; ६.१२; ७.४.६;

२.१.१.३२; ६.१३; १७; १८;

७.५; २.१.७; १३; ३.१.१.२०;

२.७.२५; ८.६; १२; १४; ३.२.

२७; आ + (caus) १.२.३.१०;

३.३.३०; ६.६.२; उभ + (caus)

१.२.४.३७; ६.६.२८; प्रत्या +

(caus) १.३.२.१०; ६.४; २४

सदभ्रमिञ्जल *adj* १.२.१.५

सदस् *m* १.१.६.७; २.२.४.१३;

३.२.४.१४

सदोहविर्धान *m* ३.२.४.१३

सद्यस् *ind* १.२.२.४; ४.४.३०; ७.५.

१; ३.३.४.१३; १४

संतत *adj* १.३.४.१२; ५.२.१६; ६.

१.३२; ३.२.३.११

संततकर्मान् *m* १.१.१.७९

संततम् *adv* १.१.४.३१; २.४.१; ५.

३.१३

संततिहोम *m* १.५.१.१०

सन्ति *m* ३.२.३.१९; २४

संषाय *adj* १.३.३.३०

सज्ज *adj* १.६.२.१६; ७.५.१४; ३.

२.७.११

संजल *adj* १.२.१.१७

संजतमध्य *adj* १.३.२.१

संजल *adj* ३.२.५.४९

संनयत् *adj* १.१.१.५९

संनयन *m* १.२.२.३७

सज्जवत् *adj* २.१.३.१६; २८

संनद्वय *grad* १.६.१.१८

संतीय *grad* १.६.२.१५

सपत्नवत् *adj* १.४.३.१९

सपरिणत्क *adj* १.२.४.१९

सपार्श्वि *m* १.३.२.१३

सप्ताक्षि *m* १.५.२.४८

सप्तकपाल *adj* १.७.३.२४

सप्तति *f* २.२.२.९

सप्तदशान् *adj* २.२.१.२१; ३.१.१.३;

९; १४.१७; १८; २२; ३१; ३६;

३७; २.१.४; ४९

सप्तदशशाराव *adj* ३.१.१.२४

सप्तदशार *adj* ३.१.१.३५

सप्तदशारत्नि *adj* ३.१.१.७

सप्तषा *ind* २.१.१.५२

सप्तषातु *adj* १.२.१.२१

सप्तन् *adj* १.४.४.४२; २.१.१.५१;

२.१.१५; २६; २.८; ३.१९; ३.१.

२.२०; २.१.३२; ३.४.५; ४.५.६

सप्तपुरुष *adj* २.१.४.३३

सप्तम *adj* १.६.७.११; २.२.३.२७;

३.२.१.१२; ८.६४; ४.१.४५; ४६

सप्तरात्र *m* ३.३.१.२

सप्ताहोत्तु *m* १.१.३.१९

सप्ताहम् *ind* ३.४.१.४९

सप्रैषम् *ind* ३.२.६.६७

समा *f* १.४.३.३३; ४.१२

समासद् *m* १.४.४.१६

सम्य *m* १.४.३.३३; ३५; ४.१; ५.४.

३०; ४०

सम्यविसम्य *m* १.४.४.१८

सम *adj* १.२.२.८; ३.१.१७; ७.२.

६; ३.१.१.८; २.६.२७; ३०; ३५

समज्य *grd* १.६.४.२०; २.१.६.३७
 समन्तम् *ind* १.७.४.४; २२
 समन्वय *m* १.१.१.६७
 समन्वाधान *n* १.१.२.८
 समम् *ind* १.२.४.९; ३.३.१९; ४.३.
 १६
 समया *ind* १.५.२.२९; ६.१.३२
 समयाध्व *m* १.४.३.५; १७; ५.२.३०;
 ६.६.२७
 समवत्तधानी *f* १.६.६.२९
 समवदाय *grd* १.३.४.३३; ५.३; ७.३.
 १२; ४.६५
 समवनीय *grd* १.७.२.३९; ३.२.५.
 ६२; ७.३२; ८.२३; २५; ३.२.५२
 समवहित *adj* १.४.३.२६
 समवाय *m* २.१.१.३९; ३.२.६.४३
 समस्य *grd* २.१.४.५; ३.२.६.१९;
 २०
 समान *adj* १.१.१.५७; ६.१.२७;
 २.७; ९; १४; ७.२.१३; १६; ४४;
 ४.८२; ५.५; १६; २६; ३३; ३६;
 ३९; २.१.२.१५; १७; ४.३२; २.
 २.२०; ४.२३; ५.२२; ३.२.३.४;
 ४.१३; ८.२०; ३.३.३८; ४.१.४८;
 ४.६; ५.१८
 समानजातीय *adj* ३.२.१.२०; ६.६
 समानत्र *ind* १.३.४.२७
 समानदेवत *adj* १.१.१.५९; ३.४.३३;
 ६.६.२०; ३.२.६.५३
 समाननामधेय *adj* ३.२.१.२३
 समानशील *adj* ३.२.४.१८
 समानार्थेय *adj* ३.२.१.२३
 समाप्त *adj* २.१.४.५; ३.२.१.५५;
 २.९; १८

समाप्य *grd* १.४.४.२३; ५.१.१९;
 ७.४.६१
 समारुढ *adj* १.५.१.१
 समारोपयत् *adj* २.२.५.७
 समासिच्य *grd* ३.२.६.५८
 समिदाधान *n* १.७.४.७८; ३.२.८.५१
 समिष् *f* १.१.१.७७; ४.३५; ५.११;
 ३.३.१५; ४.१; ५.२०; ४.१.१०;
 १३; ३.४; ४.२; ४.५.२.३३; ५.२;
 ४.८; ३६; ४०; ६.७.४०; ४.१;
 २.१.२.२२; ३२; ३.२१; ३.२.
 ८.५०
 समिद्ध *adj* १.१.२.२८; ३.४.२
 समिष्टयन्त्रम् *m* १.१.४.१३; १५; ६.७.
 ३५; ७.२.४०; ४.६०; २.२.३.१८
 समुह्य *grd* १.४.४.११; ३.३.१.२४
 समूह *adj* ३.२.२.१; ३; ४१
 समेत्य *grd* ३.२.१.१९; ६.५; १८
 सपात *m* १.६.६.१२; २.२.४.१२; ३.
 २.८.३३
 संपाद्य *grd* २.१.५.६; ३.१.२.२८.
 २.२.२३; ५.५९; ३.३.३३; ४.१
 ३७
 संपूर्ण *adj* १.१.२.१
 संप्रेषित *adj* १.३.४.२५
 संप्रेष *m* १.१.१.७; ४७; ७.२.१५;
 ५.२२; ३५; ३.२.८.२०; ४.४.२३
 संप्रेषानुवचन *m* १.१.१.८३
 संसार *m* १.४.१.२५; ५.१.७; ६.१.
 ३८; २.४; ७.२.९
 संश्लिप्त *adj* १.३.५.५; ६.७.२५
 संभुज्य *grd* १.६.३.२३
 संभूत *adj* २.१.१.२५
 संभूत्य *grd* १.२.१.३३

संभोग *m* १.६.३.२३; २५
 संमार्ग *m* १.१.३.१८; ३.२.१५; १९;
 ४.२; १९; ५.१८
 संमित *adj* १.६.३.२१; ३.२.६.१५
 संमीय *grd* ३.२.७.२६; ४.३.११
 समृज्य *grd* १.३.१.३२; २.५; २.१.
 १.३
 समृद्ध *grd* १.१.६.८; ६.४.१९
 समृष्ट *adj* १.७.२.२७
 सम्यञ्च *adj* २.१.४.१३; १४; २.१.
 १६
 सम्राज् *m* ३.१.२.४९
 संलुप्य *grd* २.२.३.२१
 सरस्वत् *m* १.४.४.४३; ३.३.१.१४
 सरस्वती *f* १.४.४.४३; ३.३.१.१४
 सर्जत् *adj* २.१.३.३०
 सर्प *m* १.५.२.४६
 सर्पदेवजन *m* १.५.२.५१
 सर्पशिरस् *n* २.१.७.१७
 सर्पिस् *n* ३.१.२.१४
 सर्वकाम *adj* १.२.१.१
 सर्वचिन्ति *f* २.१.८.२१
 सर्वतस् *ind* १.३.२.१४; १८; ६.४.
 १९; ५.१९
 सर्वत्र *ind* १.४.२.२१; ४.२१; ६.५.
 १७; २.१.१.२३; ४.१८; ८.१५;
 ३.२.४.१३; १८; ३.२.९.
 सर्वदा *ind* १.४.१.४
 सर्वपृष्ठ *adj* २.२.४.२६; ३.२.५.२०;
 ३.१.६३; ४.१.६०
 सर्वयज्ञ *m* ३.२.५.१९
 सर्वरूप *adj* ३.४.१.३
 सर्ववेवस् *adj* ३.२.५.२०
 सर्वसूत्र *adj* १.४.३.३८

सर्वस्तोम *adj* ३.२.५.२०; ४.५.१६
 सर्वहुतम् *ind* १.६.६.७
 सर्वाथ *adj* १.१.१.३
 सर्वाज्ञ *n* २.१.५.८
 सर्वेष्टका *f* २.१.६.२
 सलिल *m* ३.२.२.५
 सवत्स *adj* १.७.३.१९
 सवन *m* १.१.६.१०; ३.२.३.३९; ४.९
 सवनमुख *n* ३.१.१.११
 सवनसंस्था *f* १.१.६.११
 सवनीय *adj* ३.१.१.२४; २.३.२०;
 ४.८; ९; १०; ५.२९; ३.२.४
 सक्ति *m* ३.२.७.२८; (आसक्ति) ३.
 ४.१.३४; (प्रसक्ति) ३.४.१.३४
 सव्य *adj* १.१.१.४६; ५.७; ३.४.१९;
 ६.७.१; ४; २.१.७.६; ३.३.२.४१;
 ३.८; ४.३९; ४.४.१५
 सव्यावृत् *adj* २.१.४.३; ६.५
 सद्गुहम् *ind* १.५.४.४४
 सद्दृष्टि *adj* १.६.३.१०
 सद्दृष्टिचक्र *adj* १.७.१.४; ५.२७
 सद्दृष्टिपलाश *adj* १.४.१.१०
 सद्दृष्टिपत्र *adj* १.३.३.६
 सद्दृष्टिप्रस्तर *adj* १.३.६.१
 सद्दृष्टिप्राज्ञापत्यम् *ind* ३.१.२.३१
 सद्दृष्टिमूल *adj* १.२.१.३३
 सद्दृष्टिजमानपत्नीक *adj* १.६.६.१३
 सद्दृष्टिहि *adj* ३.१.७.१
 सद्दृष्टिशास्त्र *adj* १.३.६.८
 सद्दृष्टि *m* १.७.५.७; २.२.२.२३; ३.३.
 २.६; ४.२.११
 सद्दृष्टिभाषा *m* ३.४.३.१२
 सद्दृष्टिबुध *adj* १.३.७.१
 सद्दृष्टिबुधकुतूहल *adj* १.७.५.२४

सहस्रिष्टकृदिङ्ग *m* ३.१.२.३२; ४४;

२.७.४०; ३.३.३४; ४.५.२९

सहाग्नि *adj* १.५.४.४९

सहाङ्गार *adj* १.३.१.२७

सहामिक्षावप *m* १.७.५.१९; २१

सौवत्सरीक *adj* १.७.५.१०

सौवादिन *m* ३.२.२.६

साक्मेघ *m* १.७.३.१; ५.३७

साण्ड *adj* १.४.४.३७; ३.२.६.६५;
३.४.१४; २१; ४.५.२२

सादन *m* १.१.२.१७

सादयित्वा *grd* १.२.१.३०; ३.२.७.
१२

सादयिष्यत् *adj* १.१.१.७८

सानाढ्य *m* १.१.१.५९; ६०; ४.१६;
३.४.३३

सामन् *m* १.७.२.४२; २.२.३.१६;
३.२.८.३८; ४०

सामवेद *m* १.१.१.६; ७

सामान्य *m* १.१.१.६९

सामिधेनी *f* १.१.२.२७; ५.१४; ७.३.
१०; ४.२६; २.१.२.६

सामिधेनीप्रभृत्याज्यभागात्त *adj* १.१.१.
८३

सामिधेनीप्रवर *m* १.१.५.११

सायंदोह *m* १.३.१.८

सायम् *ind* १.१.२.१०; ५.२.१; १५;
२१; २७; ३४; ३५; ३.९; ११;
१३; १६; ७.३.३; ३.३.१.१७;
४.३६; ४.१.३८

सायमारम्भण *adj* १.५.२.९

सारथि *m* ३.२.५.५१; ३.३.१७; ४.३.
३३

सारस्वत *adj* ३.१.१.२२; २.६.३६;
वा....२०

७.१९; २६; २९; ३१; ८.१०; २३;
३.१.६१

सारस्वतप्रभृति *adj* ३.१.२.२९; ४३

सारस्वतवैष्णव *adj* ३.२.५.२४

सार्पराक्षी *f* १.४.२.२३; ३.८; २३;
५.१.८

सावचितिक *adj* २.२.१.५; १७; २२

सार्वर्णिक *adj* १.४.१.२

सावित्र *adj* १.१.५.१७; २.१.१२
१६; ३.१.३१; ६.१.२०; ४.१५
२.१.१.३; ३.२.१.७; ६.३.८; ४.१.
३४; ४२; ४३

सावित्रनाचिकेत *adj* २.१.१.२

सावित्रप्रभृति *adj* २.१.१.५

साधस्त *adj* २.२.२.२२; ३.२.५.२०

सिंह *m* ३.२.७.१८

सिंहचर्मन् *m* ३.४.५.३

सिकता *f* १.६.१.३१; २.१.१.३५; ४०;
४.१०; ५.१९; ७.२; ३.२.७.१४;

✓सिच ३.३.२.५१; अमि+१.६.५.१५;
२.२.४.१३; ३.२.८.४२; ३.२.५०;
४.५.३; ९; आ+२.२.४.२; उद्+
१.५.२.४६; उप+१.३.३.५; परि+
१.२.३.१६; ३.१.२.२६; २.८.३

सिनीवाली *f* १.३.७.६; ७

सीता *f* २.१.५.४; ६

सीतामण्ये *ind* २.१.५.२१

सीमाप्रतिष्ठा *f* ३.३.२.४३

सीर *m* १.७.५.३; २.१.४.३९

सीस *m* ३.२.७.२; ३.२.४५

सुचर्य *grd* ३.२.८.२५

सुत्या *f* ३.२.१.४२; ४.१८

सुवर्णय *m* ३.३.४.२१

सुरा *f* ३.१.१.५; ६; १५; २.७.४;
११; १२; ३५; ८.२; ७; २७

सुराग्रह *m* ३.१.१.१८; २.३७; २.७.
१६; ८.१३; २२; २५

सुरोपयाम *m* ३.१.१.२०; २.४०; ४५

सुषिर *adj* २.१.१.५

सुहित *adj* १.७.३.१७

सुकरविकर्तृम् *ind* ३.४.४.२५

सुक्त *m* २.२.४.२; ५.२९

सूची *f* ३.४.४.१९

सूत *m* ३.३.३.२१

सूतग्रामणी *m* ३.४.१.१७; ३.४८

सूतक्या *f* ३.३.४.२

सुददीहस् *m* २.१.६.१

सुना *f* ३.३.४.४

सूर्यस्थ *adj* १.६.१.१६; ३.२३

सूर्योद *adj* १.५.३.१५

√ सू अव + caus १.२.४.२६;

निसू + caus १.६.१.३२

√ सृज् अन्वव + १.३.६.९; अव + १

२.२.१५; ४.३.२१; ६.३.२८;

३.४.१.२९; उद् + २.१.५.६; ३.२.

४.१.५; ४.४.८; उप + २.१.१.३४;

वि + १.१.५.१५; २.१.१५; २.२५;

३.१.२८; ५.४.३४; ३७; ३.३.

४.१३; स् + १.३.१.१४; ४.२.८;

२.१.१.३५; ३.२.४.१७; १८;

७.४; ३.२.२६

सृत्वर *adj* ३.२.७.४१

सृत्वा *grd* ३.३.३.२

√ सृष् ३.१.१.३८; प्र + ३.४.१९

सृष्टि *f* ३.२.१.२१

सेनानी *m* ३.३.३.२१

सैधक *adj* ३.४.१.२१

√ सो अभ्यव + २.१.४.६; ३.४.१.२

सोत्तरवेदिक *adj* १.७.३.२५

सोदक *adj* १.२.२.३४

सोपधान *adj* १.२.३.१२

सोपशय *adj* ३.४.३.११

सोम *m* १.१.१.३२; ५१; ५६; ६७;

७५; ६.१; ३.७.५; ४.१.४; ४.३१;

७.२.४२; २.२.५.१८; २५; ३.१.

१.५; १२; ३.४.१७; ४.३.२०;

पितृमत् *m* १.७.४.१२

सोमग्रह *m* ३.१.१.१८; २.३७; ४५

सोमप *adj* ३.४.१.१४

सोमप्रणयन *m* ३.२.४.१३; १४

सोमयाजिन् *adj* १.२.२.३७

सोमवामिन् *adj* ३.२.७.१

सोमविक्रयिन् *adj* ३.२.७.२

सोमातिपवित *adj* ३.२.७.१; १३; २७

सोमेज्या *f* १.१.१.६५

सौत्रामणी *f* २.२.५.१४; ३.२.७.१;

३.४.५१

सौम्य *adj* १.३.४.२९; ५.५.१; ६;

३.२.६.३६; ३.१.३१; ४.१५; २९;

३२; ४.१.५४

सौर *adj* २.१.२.३२; ३.४.५.२०

सौर्य *adj* १.७.५.२; ३.२.१.६५;

३.१९; २०; ४.३.१५

सौर्ययाम *adj* ३.४.३.१४

सौवर्ण *adj* २.१.२.३५; ६.१५

सौवर्णराजत *adj* ३.४.२.२२

स्तनप्रायश्चित्त *m* १.२.२.२९; ४.३२

स्तन *m* १.५.२.१२; २.१.१.३९

स्तन्या *grd* १.३.२.५

स्तम्भ *m* १.२.१.१५; ६.५.१०

स्तम्भयजुस् *m* १.१.२.१९; ७.४.३

स्तरण *m* १.३.३.११

स्तरणमन्त्र *m* १.३.३.९

स्तिमिगवत् *adj* १.४.१.१०

स्तीर्त्वा *grad* १.२.३.१०; ४.१

√ स्तु परि+ २.२.३.१६

स्तुत *adj* २.२.३.१७; ३.४.३.१०

स्तुतशस्त्र *m* १.१.६.१२

स्तुतशस्त्रवत् *adj* ३.१.२.३६; २.२.२.१

स्तृणत् *adj* १.३.३.९; ७.४.२२

√ स्तृ १.१.४.३१; २.४.१; ३.३.९;

१२; अव + १.६.३.४; आ +

१.२.४.४१; ३.१.२.२३; ३.२.४४;

परि+ २.१.१.३१; सं+ २.१.१.२०

स्तोत्र *m* ३.१.१.३८; २.१.५०; ५३;

५५; ६२; ५.२५

स्तोत्रानुष्ठान *m* १.१.६.५

स्तोत्रान्ते *m* ३.२.५.५४

स्तोम *m* २.२.५.२३

स्तोमभाग *m* १.१.६.६; २.२.१.२६

स्त्री *f* १.१.२.९; ४.१.१२; ५.३.१४;

७.१.२; ३.३.४.१८

स्थविर *adj* २.१.६.३०

स्थविष्ठ *adj* १.२.१.३२; ६.७.३;

३.३.१.५४

स्थवीयस् *adj* १.६.३.२६

√ स्था *caus* ३.१.२.४२; अनु+ १.

१.५.३; अव+ १.३.४.१०; १८;

caus १.६.३.१५; ३.१.१.३२;

उद्+ १.२.३.३३; ३.२.५.६; उप

+ १.१.२.५; २.३.३७; ३.२.२०;

४.३.४४; ४.२०; ५.४.५; १०; १८;

२१; २७; ३०; ३९; ६.५.११; ७.

४.५०; ५६; २.१.२.३४; ३.१६;

२८; ३६; ४.३०; ५.२२; ७.१३;

१४; २.५.११; १७; ३.२.२.१८;

३७; ४.१५; ८.१५; ३.२.४३; ४.

१.७; प्रति + ३.२.२.२९; ३०;

प्रत्युद् + ३.१.२.४७; ४८; सं +

(*caus*) १.२.४.६६; २.१.२.१२;

३.२.३.२१; ५.६३; ४.२.३; ५.३३

स्थानु *m* १.६.५.१०

स्थान *m* १.१.१.८७; २.१.१.५२; ३.

२.४.९; १०

स्त्री *f* १.५.२.१०; ३.५

स्थावर *adj* ३.३.२.१३; १७

√ स्ना *caus* ३.१.१.२७

स्नात *adj* १.६.३.१

स्नात्वा *grad* ३.२.८.५०

स्नान *m* १.७.२.४२

स्पन्द्या *f* ३.४.४.१२

√ स्पृश् ३.२.५.१७; ३.२.३४; उप +

१.५.४.२०

स्पृष्ट्वा *grad* १.१.५.८; २.१.२१;

४.५८; ३.२.२५; ६.१७; ५.२.४३;

६.५.२५; ७.२८

स्पृष्ट *m* १.१.१.५०; २.३.२; ४.२; ९;

१०; २१; ३.१.२९; ३१; ३२; ३५;

४३; ४६; २.३; ५; ७; ८; ९;

३०; ४.५; ६; १८; ७.१; ६.१.

३२; ७.२.२१; २.१.१.२५; ३.२.६.

१२; ३.३.२१; २२

स्पृष्टप्रक्षालनप्रभृति *ind* १.६.२.१४

स्पृष्टाग्र *m* १.३.२.७

√ स्मृ ३.२.२.१६

√ स्मृ *caus* २.१.१.३३

स्मृति *f* १.७.४.४८

स्मवत् *adj* ३.२.७.२८; ३७

स्मावयत् *adj* १.६.१.३२

✓ सु caus १.५.२.१६

सुक्पाणि *adj* १.७.२.३५

सुक्पात्र *m* २.२.४.२

सुक्सुवसंमार्ग *m* १.१.१.२७

सुच् *f* १.१.४.८; ३.२.१२; ३.३०;

३२; ४.१३; १५; २५; ३६; ५.६;

२०; ६.२१; २२; ५.२.४०; ४५;

४६; ४८; ६.१.३६; ४.२४;

६.१२; ७.२.४१; २.१.६.१७;

२.४.२; ८; ३.१.१.२४

सुव *m* १.११.३२; २.४.२; ३.१.१३;

२.१४; ३३; ४.३४; ७.८; ५.२.१९;

२१; ६.३.५; ४.१४; ६.१; ९; २४;

२.२.४.११; ३.३.१.१९; ४.२४

सुवाधार *m* १.१.२.२९

सौच *adj* १.१.२.३०; ६.४.२०

स्वकृत *adj* १.४.३.४३; २.१.४.२४;

३.३.१.७; १९

स्वक्तम् *ind* १.३.३.२८

स्वधिति *m* १.१.१.१.३२; ६.२.११;

४.२३; ५.२१; ७.८

स्वधितिधारा *f* १.६.४.२३

स्वयंकरण *adj* ३.३.१.४४

स्वयंविलीन *adj* ३.३.१.४८

स्वयंकृत *adj* ३.३.१.४९

स्वयंदिन *adj* ३.३.१.५०

स्वयम् *ind* ३.२.१.६६; ७.३३; ३.१.

४६; ४७; ५१

स्वयमातृणा *f* २.१.६.१८; २५; ७.१;

५; १५; २.१.७; २.१७; १९

३.२३

स्वयमातृणालोक *m* २.१.५.२१; ६.२;

१०

स्वरसामन् *m* ३.२.३.१०; २३; ३१;

३७

स्वव *m* १.६.३.३९; ४.२३; ७.३०;

३.२.६.२४; ४.५.२४; ५२

स्ववहोम *m* १.६.७.३१

स्ववरशन *m* १.६.३.२०

स्वर्गकाम *adj* १.१.२.२६; ३.४.१२;

७.५.८

स्वर्गलोक *m* ३.२.५.३६

स्वाग्नि *m* २.२.५.१७

स्वाश्रुत्य *m* १.१.१.६९

स्वाहाकार *m* १.६.७.३६

स्वाहाकारान्त *adj* १.१.१.३०; ७७

स्विष्टकृत् *adj* १.१.१.३९; ४३;

३.४.३४; ४.४.३४; ४४; ५.१.३;

१६; ५.७; ६.६.२३; ७.४; १८;

७.३.२७; ४.२६; ५.२३; ३.२.८.

३१; ६४; ३.२.१; ४.१.३३; ५.१५

स्विष्टकृदन्त *adj* १.१.१.५२; ७.४.

४५

स्विष्टकृदवदान *m* १.१.१.३६

✓ हन् १.७.३.१८; ३.४.१.२४; अव

+१.२.३.६; ४.४५; ४९; ३.२.९;

७.४.१४; ३.१.१.३३; आ+१.२.

४.५०; ३.१.२.११; २.१.४८;

५.२८; ४.३.३९; उद्+१.२.३.२;

३.१.४६; ६.२.१७; नि+२.१.५.

१४; ३.१.१.३४; ३७; २.५.४५

हरिण *adj* १.४.१.१०; ६.४.३;

३.४.४.१९

हरित *adj* ३.३.२.४८; ३.७; ४.३.४६

हविर्धान *adj* १.३.६.२२; ३.१.१.४;

२.३८ *m* ३.२.२.२०; ४.१४

हविर्धानगत *adj* ३.१.१.५

हविर्धानप्रवर्तन *m* १.१.१.७५
 हविर्निर्वपण *m* १.१.२.१८
 हविःशेष *m* १.७.४.४८
 हविःश्रपण *m* १.१.१.२२
 हविष्कृत् *m* १.२.४.११
 हविष्य *adj* १.२.४.२७; ३८; ४४;
 ५३
 हस्त *m* १.३.५.८; ५.२.४८; ४.१;
 ६.७.२५; ३.३.२.१; ३.९; ४.५.७
 हस्तिन् *m* ३.१.१.३१; ४.३.२२
 √ ह्य प्र+ (caus) १.६.१.१२
 ह्यारियोजनातिप्रैष्येषित *adj* ३.२.१.४२
 √ ह्यि प्र+ ३.३.४.४८
 ह्यिकृत्य *grd* १.५.३.१४
 ह्यिरण्य *m* १.१.१.२१; ४.४.११; १९;
 ५.१.१७; ६.१.३४; २.१.१.१६;
 ४.३८; ३.२.५.१४; १६; १८;
 ३.१.३३; ४.४.१०
 ह्यिरण्यकशिपु *m* ३.३.३.३२
 ह्यिरण्यकूर्च *m* ३.३.३.३१; ३२
 ह्यिरण्यफलक *m* ३.४.१. ३५; ३६
 ह्यिरण्यशकल *m* १.४.२.१८; ६.६.८;
 ७.७; २.१.६.२६; ७.६; ८.१०;
 २.२.२३; ३.२३
 ह्यिरण्यस्थाल *m* २.२.५.३; ३.१.२.१०
 ह्यिरण्यस्तन् *adj* ३.१.१.१२
 ह्यिरण्येष्टका *f* २.१.६.१८; २.१.१०;
 २.१६
 हीन *adj* १.५.४.४५
 √ हु अमि+१.४.१.६; ५.२.३४;
 ६.३.५; ४.१४; २.१.१.१६; ७.३;
 २.५.६; ३.२.१.५५; ८.२५; ३.१.
 ११; २.८
 ह्यमान *adj* ३.४.५.२१

√ हु १.३.१.३५; ४१; ३.२९; ४.१.
 १२; ३.१४; १६; ५.२.२९; ३.११;
 ६.१.२२; २४; २६; ७.२०; ७.४.
 ३; ६३; २.१.१.२८; २.४.२०;
 ३.१.२.४५; २.७.१०; अति+२.२.
 ५.३; अनुप्र+ १.२.३.१४; ३९;
 ३.२.१९; ५.१८; ६.८; १३; १६;
 ६.५.८; ६.११; २.२.४.८; ३.२.
 ६.५२; अन्वा+१.५.४.४५; अमि-
 विपरि+१.१.१.११; अम्युदा+१.७.
 ४.२४; अव+३.२.१.३१; ३.३.८;
 आ+१.२.१.२; ४; १४; ३.१.१३;
 ४.१.१२; ५.४.३६; २.१.१.१९;
 ५०; २.१; ३.५.१८; २५; २७;
 ३.१.२.९; २.८.५०; ३.१.१८; ४.
 ३.२०; उद्+१.४.१.२२; ५.२.३;
 ४०; ७.४.१; उप+१.३.२.२५; ४.
 ४.१६; ७.३.१४; उपाव+३.१.२.
 २६; ३.२.५४; परि+१.४.४.३५;
 प्र+१.६.१.१०; प्रतिपरि+१.२.३.
 १६; प्रस्था+१.२.३.४०; वि+१.१.
 २.११; ३.२.२.८; विपरि+१.७.२.
 २५; ४.३१
 हृदय *m* १.६.६.१६; २८; २९; ७.१
 हृदयदेश *m* १.१.५.१९; ६.७.२६
 हृदयशूल *m* ३.२.७.४४
 ह्यौ *m* १.१.१.६; ४९; ३.४.१९;
 २४; ५.६; ७; ८; ७.१; ३; ४; १७;
 ४.३.४०; ५.१.१४; ६.७.२०; ७.
 २.१६; ४.२८; २.२.३.१७; ३.२.
 १.७; २.१७; २३; २४; २६; ४०;
 ५.५५; ७.३२; ३६; ८.२३; ३.१.
 ६१; २.२७; ३.१९; ३१; ४.१.१७;
 ३५; ३.५०; ४.२८

होतृचमसमुख्य *adj* ३.१.२.३५

होतृषदन *m* १.३.३.३३; ६.४.१९

होत्रिय *adj* २.२.४.२५

होम *m* १.१.१.२०; ४.११; ६.१३;

३.४.३४; ४.४.४२; ५.१.३; २.२५;

४९; ६.६.६; १५; ३.२.१.२९; ३९

होमग्रह *m* ३.३.२.९

होष्यत् *adj* ३.२.१.७

√ हुनु नि + १.२.३.३१

ह्रद *m* २.१.२.१२

ह्रसिष्ठ *adj* १.२.१.३२

ह्रसीयस् *adj* ३.२.६.२९; ३१

√ ह्वे ३.३.३.३०; आ + १.७.३.२२;

उप + १.३.७.११; ३.४.३.९

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
५	१९	०मश्रीदारण्य०	०मश्रीयादारण्य०
३४	१५	समाष्टि	संमाष्टि
९१	९	०भयन्ति	०भियन्ति
९३	५	तूष्णीमुखौ	तूष्णीमुखा
११५	११	देवाः ।	देवाः ॥
११९	१८	०मन्द्रै	०मैन्द्रै
१४२	१५	।ञ्च०	प्राञ्च०
१४७	१	आश्विन	आश्विनं
१५३	१३-१४	भुवद्दम्भ्यः ॥ (मै. सं. ४.३.१) इति घृते चरुः ॥ १३ ॥ पञ्चाग्रायणे षष्ठ्यै	भुवद्दम्भ्यो घृते चरुः ॥ (मै. सं. २.६.१) इति पञ्च ॥ १३ ॥
			आग्रयणः षष्ठी
१५४	२	प्रतिदिशं	प्रतिदिशं
१५४	१०	ऐन्द्राग्न	इन्द्राग्नेमीय
१५५	१०	स्वयमावपनम्	स्वयमवपनम्
१५६	१	देवस्वो	देवस्वो
१५६	१८	वर्षति	वर्षन्ति
१५७	८	इत्थो	इत्थो
१५९	९	तदेव	तदेव
१६६	१४	प्रियङ्गु०	प्रियङ्गु०